АҲМАДИ ДОНИШ

НАВОДИР -УЛ- ВАҚОЕЪ

АКАДЕМИЯИ ФАНҲОИ РСС ТОҶИКИСТОН
ШУЪБАИ ФАЛСАФА

АҲМАДИ ДОНИШ

НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ

КИТОБИ 2

МУҲАРРИРОНИ МАСЪУЛ: ДОКТОРИ ИЛМИ ФИЛОЛОГИЯ
РАСУЛ ҲОДИЗОДА

НОМЗАДИ ИЛМИ ФИЛОЛОГИЯ
АЛИҚУЛ ДЕВОНАҚУЛОВ

Зиёзода Ҷумъахон

НАШРИЁТИ «ДОНИШ»
ДУШАНБЕ — 1989

Аҳмади Дониш. «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ», китоби 2, Душанбе, «Дониш», 1989 саҳ—344.

«Наводир-ул-вақоеъ—яке аз осори барҷастаи илмӣ-адабии донишманди бузург Аҳмади Дониш буда, аз муқаддима ва бисту як фасл иборат аст. Асар дар ҳудуди солҳои 1875—1882 таълиф ёфта, ҳамчун қуллаи баланди эҷодиёти адиби беҳамтои халқи тоҷик маълум аст.

Матни илмию интиқодӣ бо тасҳеҳу муқобалаи

Алиқул Девонақулов, Акбар Боғбони Фирдавс, Олия Зиёвиддинова, Меҳрӣ Бақоева, Одина Ҳомидов, Сурайё Раҳимзода, Мамадҷон Гулрӯзов, Муҳаммадраҳим Исоев.

Д $\frac{4603010201—185}{М502—89}$ 108—87

© Нашриёти «Дониш», 1989 с.

Ба муносибати ҷашни
150-солагии таваллуди
мутафаккир ва маорифпарвари
бузург нашр карда мешавад

АҲМАДИ ДОНИШ МУРАББИИ ИНСОН

Таърихи маданияти халқи тоҷик силсилаи олиму адибро дар сафҳаи маданияти ҷаҳонӣ дохил кардааст, ки онҳо бо заковати ақлу фаросати худ ба хазинаи афкори умумиинсонӣ ҳиссаи арзандае гузоштаанд. Пас аз паси сар шудани ҳазорҳо сол ҳам, ҳамин ки кас исми Рӯдакиву Фирдавсӣ, Синову Розӣ, Хусраву Саъдӣ, Ҷомиву Донишро ба забон меоварад, дақиқае сукут монда, меандешад, ки онҳо муаллифони чунин шоҳасарҳоеанд, ки ҳар яке олами нави афкору маониро поягузор шудаанд. Агар Абулқосими Фирдавсӣ бо «Шоҳнома» олами ҳамосасароиро таъсис дода бошад, пас, Абӯалӣ Сино бо «Китоб-уш-шифо» олами ҳикматро буньёд намуд. Агар Саъдӣ олами маърифату ахлоқро офарида бошад, пас, Абдураҳмони Ҷомӣ ба олами ирфон ва ҳикмату андарз пояи бақоӣ дод. Ҳамин навъ Аҳмади Дониш бо «Наводир-ул-вақоеъ» ҳаёти ҷамъияти феодалии давраро мукаммал таҳлил намуда, ба хазинаи илму адаб олами ҷамъиятшиносӣ ато менамояд. Гузашта аз ин ба ақидае расид, ки омили асосии дигаргунсозии ҷамъият фароҳам омадааст. Аҳмади Дониш то ҳатто аз кадом ҷониб дамида истодани шафақи умедро нишон дода, бо ифтихормандие аз маданияти пешқадами Россия нидо меоварад. Маҳз ҳамин асари мутафаккир сабабгор шуда буд, ки аморати Бухоро бо якҷоягии тамоми қувваи иртиҷоӣ муаллифро кофиру муртад эълон кунанд.

Аҳмади Дониш дар ин асар гарчи килки тасвирро ба тадқиқи асрори арзу самовот ва кашфи тағьироти мунтазами қонунҳои табиату ҷамъият ва ахлоқи он равона карда бошад ҳам, вале ҳамеша мавзӯи асосии инъикосу баҳси ӯро ҳастии одамизод ҳамчун ҷузъи таркибии табиат, қисмати дерину оянда ва инчунин ҳолати рӯҳию маънавии он ташкил додаанд.

Бинобар ин Дониш доираи мавзӯи асарро муайян карда, қисман ӯҳдадор мешавад, ки масъалаҳои зеринро равшан намояд: «То халқ бидонанд, ки барои чӣ ома-

данд ва бар чӣ буданд ва чӣ карданд». Вай бо ҷиддияти том кӯшиш сарф менамояд, то ки мавқеи табиӣ ва ҷамъиятии ҳар як фардро муайян карда, ҳисси худшиносию эҳтиром ба гузаштагонро бедор намояд ва дараҷаву мартаба, қадру манзалати одамиро баланд бардорад. Ҳар як шахсро барои ҳифзи табиату бардавомии ҳастии башарият масъул дониста, таъкид кунад, ки зодаи одам бо корбурди маърифату дастуруламалии ақлу заковат бахту саодати инсонӣ офарида, баҳри аз таҳқиру нокомиҳо раҳонидани ҳамдигар дастубадаст бошанд. Мутафаккир бештар ба чигуна шакл гирифтани қисмати муосирон ва минбаъда таваҷҷӯҳ намуда, таҷрибаю кирдор ва хулқи ҳамидаю хасисаи инсониятро маҳз дар ҳамин асар ҷамъбаст мекунад. Вай бо ин тадбир, аз як тараф, муосиронашро аз вартаи ҳалокати ҷамъияти феодалӣ наҷот доданӣ шавад, аз тарафи дигар, аз наҳси сулолаи манғитиён, ки ватану ҳамдиёрони адибро ба пӯстканди гургхӯрда табдил дода буданд, эмин доштанӣ мешавад.

*Мутафаккир пеш аз ҳама оид ба масъалаи пайдоиши одамӣ, гарчанде ба ақидаи офариниш қоил бошад ҳам, зале онро маҳсули аркони чаҳоргона (обу оташ, хоку ҳаво) ва маволиди сегона (маъданиёт, наботот, ҳайвонот) шумурда менависад: «*Инсон *хулосаи* аркон *ва* маволид *аст».*

Оид ба зуҳуроти хулқу хӯй ва феълу атвори одамӣ ишора намуда, онро мувофиқи ҳикмати маъмули «нуру зулмат» вобастаи амали ин ҳарду сифат медонад, ки маҳз якҷоягии ин сифатҳоро далели ҳастии «инсони комил» мешуморад ва «инсони комил», дар навбати худ, ҳамчун воситаи «зоҳиркунандаи ҳақоиқи нуру зулмат» талқин мешавад: «Лозим омад вуҷуди шахсе, ки мураккаб бувад аз нуру зулмат ва он шахс инсони комил аст, ки зоҳиркунандаи ҳақоиқи нуру зулмат».

Ғайр аз ин ҳаким изҳор мекунад, ки ҷисми одамӣ оғуштаи «ақли шарифа» ва «нафси касифа» мебошад. Агар аввалӣ инсонро ба содир кардани аъмоли нек раҳнамоӣ кунад, дигараш ба аъмоли бад талқин менамояд. Дар натиҷа ин ду аъмоли инсон офаридгори ду қувваи ботинӣ шуда, вобаста ба шароит ва муҳиту замон ҳар яке инони ихтиёрро мерабояд: «Ду қувват, ки дар замири шумо аст аз омира ва зоҷира — яке раҳмонист, дигар нафсонӣ, назди ҳар амри «хайр ва шар», «куну макун» мегӯянд».

Инсон таркиботи мураккаби табиат ва ҷузъи инкишофьёфтаи он буда, ҷомеъи ҷамъи мавҷудот мебошад. Бинобар ҳамин ҳам олим мавқеи одамизодро ба тариқи: «Ашрафи махлуқот одамӣ аст ва дигарон, дар ҳа-

қиқат, барои ӯянд ва аз ҷиҳати ӯ ва ба сабаби ӯ. Ва ӯ махдуми оламиён асту дигарон ходими ӯ»,— муайян менамояд. Сабабгори «ашрафи махлуқот» ва «махдуми оламиён» будани инсон дар табъи он ниҳон мебошад. Табъи одамӣ ҳаргиз аз комьёбиҳои башар қонеъ набуда, ҳамеша аз паи ҷустуҷӯи кашфиёт аст. Табъ таҳти раҳнамоии ақлу хирад дар шароити мусоид баҳри камолот ва омӯхтани асрори табиат мекӯшад: «Тибоъи халқ баъд аз ҳусули чаҳор аркон низ мутамаккину сокин нашавад ва ҳамеша дар талаби роҳату зиёдатӣ бошад». Дониш ба ҳам пайвастии ин ҳолат ишора намуда,— мегӯяд, ки агар кас аз муваффақияти ҳосил намудааш қаноат ҳосил карда, аз паи такмили амалу комьёбиҳои нав ба нав нашавад, онгоҳ нопухтаву норасида мемонад: «Ноқис аз қаноат ба саҳл дар нуқсон бимонад ва комил чун ба саҳл сар фурӯ наоварад, ба камол расид». Инсон соҳиби иқтидори беинтиҳост. Муаллиф кӯшиш менамояд, ки ин ҳақиқатро ба хотир оварда, фаъолият ва ҷуръати одамиро баҳри ҳалли масъалаҳои муҳим ва душвории ҳаёт сафарбар намояд. Гӯё ба ҳар як шахс мурооҷиат намуда,— «агар ба виҷдони худ мулоҳиза фармоӣ. донӣ, ки чӣ миқдор ҳикмату маслиҳат дар буньяи қолаби ту рехтаанд ва ҳазор талотуми баҳру тӯфон аз вуҷуди ту ангехта»,— гӯяд, дар ҳолати дигар, қобилияти ақлу идрок ва имконияти тафаккури инсонро мадҳ гуфта менависад: «Дар вақти хашму ғазаб шерро ба ҷои гурба гузорӣ ва ҳангоми раъфату раҳмат мӯри нотавонро ба мижгон бардорӣ».

Имкониятҳои фикрию ҷисмонии инсоният бағоят васеъ ва пуриқтидор аст. Аз ин рӯ адиб бар зидди ақидаи нотавонии инсон, ки маъмул буд, баромада одамизодро хазинаи эҷодиёту қувваи азими дигаргунсози табиат меҳисобад: «Одамӣ ба тадбир мурғ аз ҳаво фуруд орад ва ба тазвир моҳӣ аз дарьё барорад ва ба чанголи қаҳру ҷалодат пӯстин аз китфи бабр барканад, синаи кон аз зарби тешааш сӯрох-сӯрох аст ва дили баҳр аз расоии шасташ шикофи фарох. Сафҳ биниҳад, то ба самовот дарояд ва манҷаниқ кунад, то ба кураи кавокиб барояд». Амалиёт ва кору кирдори шахс маҳсули фикру андешаҳои ӯст. Фикру андеша дар навбати худ вобаста ба амалиёт ҳамеша тағьиру такомул хоҳад ёфт. Инак, Дониш дар ҷое: «Эй турфа ҷисми инсон хумест, ки каловаи андеша аз вай ба ҳазор ранг берун ояд»,— гӯяд, дар ҷои дигар, ошкоротар изҳор мекунад: «Дар ҳар оне хосияте аҷиб ва сифате ғариб аз таркиби тинати одамӣ ба зуҳур мерасад».

Аҳмади Дониш ба омилҳои зарурие, ки барои нигаҳдошт ва бақои навъи башар лозим аст, ишора намуда, рукнҳои асосии онро номбар менамояд. Вуҷудиёти

одамӣ вобаста ба «маскане, ки бад-он ҳифзи молу ҷон кунад ва либосе, ки худро аз осеби ҳарру бард эмин дорад ва ноне, ки қавоми бадан бад-он рост истад ва зане, ки бад-он осоишу оромиш кунаду фарзанд орад бақои навъро».

Бақои навъи башар диққати мутафаккирро ҳарчи бештар ба худ ҷалб менамояд. Ҳастии олам ва тадбирҳои андешидаи инсониятро ҳамчун василаи пойдорию абадияти одамизод мешуморад: «Ин ҳама нақшу ранг ва вазъи асбобу васоит маҳз барои бақои навъи инсон аст». Қонунҳои табиат низ барои нигаҳдошту бардавомии навъи инсон мусоидат менамояд. Дониш дар ин бобат қонуни зоишу мурищи одамизодро аз назар гузаронида, онро яке аз талаботи зарурии вуҷудиёти навъи башар меҳисобад. Мурдан баҳри зистан ва бар марг ғолиб омадани ҳаётро нишон медиҳад. Баҳри навъи одамӣ на танҳо қонунҳои табиат хидматгузор аст, балки тадбирҳои манзилию маданӣ, ки дар асоси ҷамъомад, иттифоқи мардум ба вуҷуд меоянд, зарурият пайдо мекунад. Ҳамин тадбиру «ҳикмати маданиву манзилӣ ин иқтизо дорад, ки ҳар шахсе аз ашхос ба навъе аз анвоъ ба ҳамдигар мумидду муовин бошанд ба дасту забон ва гуфтору кирдор». Одамизод бе ҷамъият ва бе иттифоқу ягонагӣ бар ободонии олам муяссар намегардад. Ҷамъият дар навбати худ бе аъзоёни ҷамъият вуҷуд дошта наметавонад. Бинобар ин мавқеи фард онгоҳ дар зиндагӣ бузург ва асосӣ мегардад, ки агар он фарди ҷамъиятӣ бошад. Дониш ба масъалаи меҳнат ва мавқеи он дар ташаккули фарди ҷамъиятӣ таваққуф намуда, дар ҷое: «Кори зироату иморат, масалан, бе вуҷуди ҷамъе касир сурат нагирад»,— гӯяд, дар ҷои дигар, оид ба мавқеи иқтисодиёт ҳамчун воситаи ҷамъиятофарӣ баҳо дода меоварад: «Ва ин мартаба (ҷамъият А. Д.) бе дастгоҳи давлат ва ному зар муяссар нагардад. Адиб одами берун аз ҷамъиятро тасаввур карда наметавонад. Боварӣ дорад, ки дар ҳаёт ҳаргиз шахси солим бе иттисол ба абнои ҷинс умр ба сар бурда наметавонад, зеро ки талаботи табиию ҳаёти одамӣ касро ба ҳамдигар мӯҳтоҷ ва вобаста гардонидааст: «Ғоят он ки якчанде ба хилвату узлат дароянд ҳам, ... боз ба халқ оянд. Ин аст, ки билкулл аз абнои ҷинс қатъ накунад».

Инсон ҳамчун навъи ҳастӣ он дам барпой буда метавонад, ки агар паи ҳам сафи афродаширо афзоёнад ва воситаҳои зарурии зиндагиро фароҳам оварад. Ингуна воситаҳо натанҳо аз омилҳои рӯҳӣ ва маънавӣ иборатанд, балки чунон ки ишорае рафт, мавқеи иқтисодиёт бар ҳифзи қавоми бадан бузург мебошад. Офариниши инсон вобаста ба қонунҳои табиату ҷамъият аст.

Дониш ин масъаларо чунин маънидод мекунад: «Бақои навъ бе таволуду таносул мумкин не. Ва ин бе ақлу шурб муяссар не». Агар ҳастии инсон вобастаи неъматҳои моддӣ бошад, пас, ободии ҷаҳон вобастаи инсон аст.

Аз ин рӯ одамизодро боист, ки баҳри истеҳсоли неъматҳои моддӣ саъю кӯшиш бинамоянд. Чунин таълимоти олим мухолифи ақидаҳои иртиҷоие буд, ки фаъолияти инсонро маҳкум намуда, ба гӯшаи танҳоӣ даъват менамуданд. Дониш, дар мавриде, хотирнишон мекунад, ки «мадори ободии ҷаҳонро бар аклу шурб ниҳоданд», дар ҳолати дигар, ошкоро таъкид мекунад: «Одами бояд барои неъмате тараддуду касб орад». Адиб тавсия менамояд, ки ҳар кас бо меҳнату заҳмати дастранҷ вуҷудиёташро таъмин намояд, вагарна ба чунин ҳол гирифтор хоҳад шуд: «Инкори касбу таовун он бувад, ки мард ҳамаи қувою ҳавосро аз талаб муаттал гардонад ва чашму даҳон бар ҳаво кушода:

Ин накунад магар девонае,
Ва аз ақлу хирад бегонае».

Қайд кардан ҷоиз аст, ки мутафаккир гарчанде «дар ҳама фазоил, ки абнои ҷинси шуморо таҳсил шуда, бидонед, ки ғараз ҳусили нон будааст»,— мегӯяд, валекин водор менамояд, ки ин ҳама неъматҳои моддӣ барои инсон аст. Аз ин сабаб инсон ҳаргиз бандаи офаридаву дасткишти худ нагардад. Мутафаккир бо ҷиддият таъкид мекунад, ки «мол аз баҳри осоишу умр аст, на умр аз баҳри ҷамъкарди мол». Донишманд зидди ба хазинаи шахсони алоҳида гирд омадани мол, бо макру фиреб ғасб кардани он баромада, ҳамчун дастуруламали зиндагӣ мефармояд: «Одамӣ барои ҷамъ махлуқ нагаштааст ва ӯро маҳз барои ҳамин хӯрдану хобидан наёвардаанд. Он чи барои маоши ӯ ниҳодаанд, барои он аст, ки вай аз он садди рамақ бардорад, на он ки ӯро захира кунад ва ҳаққи ғайрро эҳроз намояд».

Эҳтиёҷоту талаботи моддӣ ва маънавии инсоният дар ҳар давру ҳар замон имконияти мавҷударо сарфи назар карда, одамиро аз паи ба ком овардани имкониятҳои нав ба нав ва фатҳ намудани қуллаҳои боз ҳам баландтаре сафарбар менамояд. Талаботу эҳтиёҷот ба қувваи азими пешбаранда табдил меёбад. Ҳаргиз аз ҷустуҷӯ ва ташвиши рӯзгор раҳоӣ наёфтани одамизодро дар осори эҳтиёҷмандии доимии ӯ дида: «Одамӣ аз ҷиҳати имконият ва эҳтиёҷ агар ҳамаи арсаи олам зери фармон дорад, ғаму кудуратро аз худ натавонад, ки дур кунад»,— гуфта ҳақиқатро хотирнишон намояд, дар ҷои дигар, ба беинтиҳоии мартабаи эҳтиёҷи башарият ишора намуда мегӯяд: «Маротиби эҳтиёҷи инсонӣ ғайримутаноҳист ва дар ҷои истиғно ба ҳам намерасанд».

Бинобар ин донишманд чунин қонуни худамалкунандаро хотирнишонида водор мекунад, ки кас аз паи ҳарчи бештар ба даст овардани сарвату боигарӣ шуда, ҷонро ба таҳлука гузошта, даҳони ҳирсу тамаъро васеъ накушояд: «Ҳирси ҷаҳонсӯз дидаи басираташонро ба ғашоваи амал бипӯшонад, то худро бе муҳобо ба корҳои мӯҳлик ва вартаҳои ҷоншикор андозанд». Дараҷаю мартабаи азхудкунии неъматҳои моддиро Аҳмади Дониш чунин муайян мекунад: «Касбу саъи шумо то он ҷо, ки чашму дасти шумо аз дасту кисаи абнои ҷинс мустағнӣ бошад». Олим сифати накӯи инсонӣ ва маънии ҳаёти ҳар як шахсро дар он мебинад, ки ӯ барои манфиати одамизод тамоми иқтидори ақлу заковат, истеъдоду фаъолиятро сарф бинамояд. Вай ҷоиз мешуморад, ки агар умри ин ё он шахс, ё худ гурӯҳ дар сари коре сарф шаваду вале натиҷаи он заҳмат баъди садаҳо ба комеомада бошад ҳам, одам саъю кӯшиш бинамояд, зеро ки минбаъд авлодони башарият аз он маҳсули дастранҷи гузаштагони худ баҳраманд хоҳанд шуд: «Ва басе умрҳои обову аҷдод дар сари кори ҳикмате ба сар рафт, натиҷа баъд аз қарнҳо ба дасти дигарӣ ба зуҳур омад». Донишманд дуруст пай мебарад, ки умри инсонӣ дар ҳалли бисьёр масъалаҳои табиию иҷтимоӣ кофию басандагӣ намекунад, валекин одамизод ба умеди сабук намудани қисмати авлодон умри гиромиро бекалавиш сарф бинамоянд, зеро ки: «Ободии ҷаҳон мавқуф ба вуҷуди одамӣ» аст.

Аҳмади Дониш ҷомеъро дӯст медорад. Вай барои зисти осоиштаву беҳбудии аҳволи моддию маънавии ҳар фарди ҷамъиятӣ ғамхорӣ зоҳир менамояд. Насиҳат мекунад, ки кас дар олам тан ба коҳилӣ надода, аз паи илму маърифат ва касбу тараддуде бошад, то ки ҳаёти ӯ серрез ва рағбатангезу дилхоҳ бигузарад: «Ва баъд аз вуҷуд хайри одамӣ дар маърифату илм бошад ва ба ихтиёр тан ба коҳилию ҷаҳл надиҳад». Маорифпарвари бузург вазифа ва мақсаду мароми зиндагии ҳар як шахси ҷамъиятиро, аз як тараф, дар таҳсили илму маърифат дида, ӯро водор кунад, ки «Инсонро ба дуньё оварданд, ки касби илму маърифат кунад», дар мавриди дигар, ба ҷиддиятии маънии зиндагӣ ишора намуда, ҳар яки моро хотиррасон менамояд, ки: «Шуморо ин ҷо ба бозӣ ва барои бозӣ наёвардаанд».

Аҳмади Дониш зидди худдӯстию худхоҳӣ ва худписандӣ барин хулқҳои ношоиста баромада, тавсия мекунад, ки барои нигоҳ доштани мартабаи олии инсонӣ ҷонбозӣ бинамоем.

Инак, чунин нишондоди ин марди наҷиб дар ягон давру замон моҳияти худро гум нахоҳад кард: «Ҷаҳд кун ва ҳиммати олӣ пеш ор, ки мартабаи инсонӣ ҳосил

куни ва ба маорифу ҳақоиқи ашьё бираси ва халқро бад-он раҳнамои куни». Олим халқҳои оламро ба оғӯши пурҳарорати худ гирифтанист. Ҳар як аҳли башарро гаштаву баргашта таъкид менамояд, ки он аз паи фикру зикри мардум бошанд. Агар кас хоҳ кӯшиши касб омӯхтан дошта бошаду хоҳ табибу олим шудан, пеш аз ҳама нафъи моддию маънавии халқро дар мадди назар дошта бошад. Чунин аст бозхости ин олими мӯътабари башарият: «Ғарази шумо аз таҳсили улум... низ таҳсили ҷоҳу мансаб ва тақаррубу умарою ҳукком набошанд, балки ғараз рафъи эҳтиёҷи халқ ва таълиму тааллуми абнои ҷинс ва иршоду ҳидояти эшон бошад».

Мутафаккир дар буньяи инсон сифатҳои некӯро беш мебинад. Вай ҳисси халқдӯстӣ доштану меҳрпарвар будани одамиро сириштаи бузурги ҷисму амали инсон ҳисоб менамояд. Ғамхори халқ будан, дӯстдори ҳамдигар шудан, соҳиби дили пуршафқат будани кас орзую умед ва насиҳату фармоиши ӯст: «Инсон... манбаи лутфу раҳмати номутаноҳӣ ва дарахти вуҷуди одамӣ маҳз барои он аст, то сидраи аъло иллийин бошад». Адиб инкишоф додани «сифати инсонӣ», ки он ҷомеъи ахлоқи ҳамидаро ташкил медиҳад, тавсия намуда: «Ба таҳсили сирати инсонӣ бештар рағбат оред, на ба такмили сирати ҳайвонӣ»,— гӯяд, дар ҷои дигар, қайд мекунад, ки сифати инсонӣ маҳсули амали бошууронаи одамизод мебошад, ки тағьиру такмили он муддати бардавомеро дархост менамояд: «То одаме одамсират ба вуҷуд ояд, қарнҳою давраҳо бигузашта бошад».

Яке аз рукнҳои асосии сирати некӯи инсонро дар дӯстдории мардум, беозорию меҳрубонӣ ва ҳамеша ҳамрадифи халқ будан диниста менависад: «Бо халқ мувосо ва мадоро тавонед кард ва ба озори кас барнахоҳед хост ва ба абнои ҷинс шафқат тавонед кард». Аҳмади Дониш рукни дигари сирати некӯи инсониро дар он мебинад, ки ҳар як шахс дар гуфтору кирдор ҳаргиз ба пастфитратию ноодамӣ роҳ надиҳад:

«Ҳеҷ одамизода тан ба корҳои хасис дарнадиҳад». Инсон ҳамеша аз паи чунин фикре бошад, ки дигарӣ ҳам мисли ӯ буда, ҳамагуна ҳиссиёти инсониро молик аст. Бинобар ин пеш аз он ки шахс гуфтореро ба забон оварду кирдореро амалӣ карданӣ шавад, даме аз хотир бигузаронад, ки он гуфтору кирдор ба худи ӯ чигуна таъсир дорад, пас, аз паи амалӣ кардан бишавад: «Ва асл он ки ҳар чӣ бар худ раво надорад, бар ғайр ҷоиз нашуморад».

Сирати дигари инсониятро муаллиф дар он мебинад, ки одамизод аз хислати такаббурию манманӣ дур бошад. Хоксор ва меҳрубону мушфиқии ҳар як шахсро махсули оқилию хушмандӣ ва маърифатнокии ӯ мешу-

морад: «Сабаби такаббур ё мол аст, ё ҷамол, ё илм, ё насаб. Оқил ба ҳеҷ кадом фахру такаббур наёрад».

Чунин таъкиди Аҳмади Дониш барои авлодонаш дастуруламали доимии зиндагӣ хоҳад буд: «Бандавор дар замин қадам ниҳед, на хоҷавор».

Аҳмади Дониш оид ба мавзӯи инсон дахл намуда, дар маркази баҳси худ пайдоиши инсоният, ҳикмати вуҷудиёти ӯ ва мавқеи иҷтимоию ҷамъиятии онро во мегузорад. Вай мартабаю манзалати одамиро баланд бардошта ,қудрату матонати инсонро нашъунамо медиҳад. Ободию ҳастии оламро маҳсули афкори одамӣ ва рангорангии онро натиҷаи дасткишту дастранҷи Инсон меҳисобад. Дониш дар таълимоти оид ба мавҳуми одамизод, ба масъалаи мавқеи шахс дар ҳаёти ҷамъият ва навъи инсоният аҳамият дода, бақои навъу сарсабзии мулку диёрро аз он медонад. Беҳуда нест, ки мутафаккир олами инсонро ба тариқи зерин муайян мекунад: «Инсон олами кабир аст».

Хонандагони арҷманд, ҳоло Шумо дар даст қисми дуввуми асари безаволи симои барҷастаи ақлу хирад Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоеъ»-ро доред. Пеш аз ҳама моён гурӯҳи таҳиякунандагон узрхоҳӣ менамоем, ки бо сабаби ноилоҷии нашриёт китоби ягона ба ду қисм тақсим карда шуд ва дар натиҷа баъзе душвориҳои сунъӣ бар мутолиакунандагони асар пешомад менамояд. Аз ҷумла қисматҳои «Илова, тавзеҳот, тарҷумаҳо, луғот» ба қисми дуввуми китоб афтод. Моён баҳри то андозае аз такрори ҳамон як чиз дар ду қисм раҳоӣ ёфтан, ба ин тарзи кор розӣ шудем. Албатта, умедворем, ки ин нашр табъи аввалу охирин нахоҳад буд. Даврае бозрас хоҳад шуд, ки нашри дуввуми ин асари дилхоҳи мардуми тоҷик рӯзномаи рӯз хоҳад шуд. Дар он дам дар миқьёси як китоби яклухт ба табъ расонидани «Наводир-ул-вақоеъ» вазифаи асосии таҳиякунандагонуноширон хоҳад буд.

Мувофиқи иқтизои бааматомада моро лозим омад, ки ба тарзи кори ихтиёр кардаамон аломати зеринро зам намоем. Дар қисмати «Илова, тавзеҳот, тарҷума» аломати шартии (к. I, саҳ.)-ро, ки он мухаффафи «Китоби 1, саҳифаи...» мебошад, дохил кунем.

Алиқул Дғвонақулов

Аз тачрибиёт он чи пешам омада буд, дар сатр кашидам ва ба дастуруламалии фарзандан гузоштам.

Аҳмади Дониш.

ДАР ВАСОЁИ ФАРЗАНДОН [ВА БАЁНИ ҲАҚИҚАТИ ҚАСБУ ПЕШАҲО]

Он чи муҳаррири сутурро дар умри панчоҳ сол расида, аз нек [ва] бад [он чи дида] ва ба тачрибат анчомида, барои дастуруламал дар қайди забту сабт кашидем,[1] то магар индалҳочат ва* назди зарурат* ба кор баранд. Ва чун ҳушьёр шаванд, лобудд дар он эҳтиёч афтад. Ва аммо дар ҳолати шабоб[2] ва унфувони чавонӣ[3] ин хитобот чун нуқуше бувад бар тахтаи об, ки зеҳни нозир аз ҳифз ва дарки он очиз бошад, ё чун фарьёде дар рўзи боди шадид, ки самъ ҳеч исғо накунад:

[Назм]

Чу моро ба ғафлат бишуд рўзгор,
Ту боре даме чанд фурсат шумор
Панд гир аз матоиби дигарон,
То нагиранд дигарон[4] зи ту панд.

Фарзандони ааззи амчад—Абулкарам ва Асъад «ҳадоҳумаллоҳу ило-с-сабил-ир-рушди»+[5] бидонанд,[6] ки дар он айём, ки шуморо ҳанўз фароғате аз дабистон ва истиғно аз шиpy пистон муяссар нашуда буд, маро доияи сафаре афтод, ки агар асбоб мувофақат кунад ва бар он иқдом равад, яҳтамил, ки мурочаат даст надиҳад ва агар мурочаат воқеъ шавад, юмкин, ки фурсати пардохт ба ҳоли шумо дубора набошад. Пас, агар барои муаддаб[7] ва муҳаззаб[8] гаштани шумо то ба синни рушди шумо нозир бошам, кори худ носохта монад ва ба тамшияти* лавозимоти сафар ва ҳазар напардохта.

Чун таъдиби авлод дар зиммаи абавайн маъмурун беҳ[9] ва* мансус аст*, таълими адаб аввалан ба қавл ва феъл бувад, со-

---

1 АБ — кашидам
2 АБ — чавонӣ
3 АБ — ашбоб
4 А — мардумон
5 Б — ришоди
6 АБ — Бидонед
7—8 АБ — муҳаззаб ва муаддаб
9 АБ — беҳ аст

ниян ба зачр ва манъ. Бинобар ин ибтидо он чи гуфтанист, бо шумо мегӯям ва[10] шуморо ба офаридгоратон месупорам[11] ва он чи* аз[12] зиндагонии махмуд, ки сулук дар он дину дунъёи шуморо обод дорад, бо*— шумо* менамоям. Агар тавфиқи азали ёратон бувад, ба ҳамон ватира рафтор мекунед ва агар не, мухтореду[13] маъзур:[14]

[Н а з м]:

Фарзанд бандаест худоро, ғамаш[15] махӯр,[16]
Ту он най, ки беҳ зи худо банда парварӣ.
Гар муқбил аст, ганчи саодат азони ӯст,
В-ар мудбир аст, ранчи зиёдат чӣ мебарӣ?!
[Пеш аз ману ту бар рухи чонҳо кашидаанд
Туғрои некбахтию пили бадахтарӣ.]

Бидонед, ки баъд аз ин шуморо аҳволи мухталиф ориз мешавад ва ахлоқи мутанаввеъ воқеъ мегардад ва сирри хар кадом ба шумо пӯшида бувад, ки низоми чаҳон бар он вобаста бошад.

Ва харкӣ аз абнои чинси шумо ба чаҳон омадааст, баъд аз он, ки аз канори модар бархост, майл ба лаъбу давидан меорад ва ғалтидан[17] ва бархостан.[18] Чун сукунат ва ваҳори мардум мебинад, кам-кам аз он доня мутақонд мешавад.

Пас, мебинад, ки чаҳоне ороста пур аз неъмати алвон — шарахи хӯрдану хобидан ва танаъум[19] намудан[20] дар замираш муставлӣ мегардад [ва ягон тахайюл меорад.] Пас*—, мебинад*, ки неъмат бе зар ба даст намеоянд, дар тараддуди азхор[21] ва чамъи зару сим мешавад.[22]

Пас, мебинад,[23] ки зару сим [бе илтизом], бе пеша ва ҳирфат тахсил намешавад, дар андешаи касбу пеша меафтад ва ба[24] воситан[25] шуғл ба ин ду — зар [ва сим] гирд меоварад.[26]

Ва* баъд аз чамъу зухр[27] савдои никох ва айшу комронӣ ва ихтилотот ба табақоти мардум аз ботинаш мунбаис шавад[28] ва[29] ба кори иморату зироат ва чамъияти дӯстон ва сӯҳбати[30] хубрӯён шуғл орад.

Ва баъд аз чанд гохе аз ин ҳама кашмакаш низ* дилгир шавад, [чунки бидонад, ки дар ҳамаи умр бод паймудааст ва аз барои дигарон чон канда] ва ба кунчи хона мунзавӣ шавад ва бо

10—11 АБ — дар охири чумла омадааст
12 АБ — тариқи
13—14 АБ — маъзуреду мухтор
15—16 АБ — махӯр ғамаш
17—18 АБ—бархостан ва ғалтидан
19—20 АБ — тавфиқ талабидан
21—22 АБ — чамъи зару сим имсоку азхор меафтад
23—24 АБ — он гох ба илтизоми
25 АБ — меорад
26 АБ — захоир
27 АБ — гардад
28 АБ — он гох.
29 АБ — мусохабат
30 АБ — низ.

халқ ба қадри зарур рафтуой кунад, то маргаш бирасад ва он чӣ ҷамъ карда аз мулку асбоб ва дӯсту душман, ҳам ин ҷо бигузорад ва ориву* урьён берун равад, чунон ки омада буд.

Ва ҳосили ин* умри вай ҳама кӯфту[31] тааб ва ранҷу[32] ташвиш ва пушаймонӣ бошад, ки агар* соате дар ин муддат айшу ишрат кардааст,[33] се соати дигар надомат[34] бурда. Ва агар як шабу рӯз айши вофӣ кардааст, се рӯзи дигар ғам[35] хӯрда. Ва ин қазийя мусаллам-ус-субут аст, ки ҳеҷ як аз абнои рӯзгорро бар он инкоре нест ва ҷуз эътироф ва иқрор коре на, то ки салотини олам низ бар ин маънӣ муқирр ва муътарифанд, ки агар айши софи дар дуньё будӣ, аз даври Одам то ҳол дар таворих нишон гуфтандӣ ва ҳикоят кардандӣ, ё касе аз арбоби ҷоҳу ҳашмат ба вуҷуди он қоил шудӣ. [Ва он чи дар қисас навиштаанд, ҳама далели хусрон ва зиёни эшон аст ва нишонаи ҳузну ҳирмон аз ҳалоки Намруд+ ва Фиръавн+ ва хасфи Қорун , ки ҳар қадом мисли охириёну пешиниён дар лаънат ангуштнамои ҷаҳон шуданд.] Ва[36] тариқи айшу нишот ва* вақтхушии доимӣ* ва бархӯрдорӣ аз неъматҳои зоҳириву ботинӣ маҳз дар як пеша мунҳасир аст. Ва он ба буридан аз халқ ва пайвастан бо ҳаққ бошад[37] ва ибодати офаридгори мутлақ azza[38]*: шаънуҳу аст, ки тариқи духул ва манофеи онро аз назарҳо[39] пӯшидаанд. Ва бар он роҳ кас наравад,[40] то набаранд.

Ҳикмати ситр ва манъ ҳамон[41] ҳаст, ки ин ҷаҳон то вақте ки дар илми ҳаққ муқаррар аст, обод бошад ва силсилаи таволуду таносул барқарор истад, ки агар он роҳро макшуф доранд, ҳеҷ кас ба ободонии ҷаҳон кӯшиш накунад ва ҳеҷ кас зану фарзанд наёрад ва ҳеҷ иморату зироат ба ҳусул нарасад. Балки худ асло ҳеҷ зи-ҷасад ва зи-рӯҳ дар ҷаҳон намонад.

Пас, осудаву мураффаҳ ва мутанаъим дар дуньё касе бувад, ки аз халқ мустағнӣ[42] ва ба холиқи[43] худ муфтақир бошад ва зоҳиду мутаваррeъ бувад. Ва ғайри ӯ ҳаркӣ бошад, ҳам дар дуньё муаззаб аст ва ҳам дар уқбо муоқаб, агарчӣ[44] султони ҳафт кишвар бувад. Масалан, султон ба сабаби он ки фавқи баъз аст ва дуни баъз доим дар азоб бувад. Ва ба воситаи он ки ба сабаби иқтидор рафтори адл номумкин аст, дар охират иқоб кашад. Инчунин он ки[45] мутамаввил ва мутанаъим аст[46] ба сабаби вуфу-

31 А — ранҷ
32 А — кӯфту
33 Б — ба хушӣ гузаронида: А — гузаронидааст
34 А — андӯҳу ғам
35 АБ — пушаймонию ҳасрат
36 АБ — Пас
37 АБ — даст диҳад
38 Б — ҷалли
39 АБ — назар
40 АБ — натавонад рафт
41 АБ — он
42 Б — тааллуқ
43 Б — холе
44 45 АБ — Нигаред ба илова
46 АБ — бошад

ри ашғол фароғати ибодату лаззати убудийят наёбад, лоҷарам, дар дуньё ба зиёну зарар ва ғарқу ҳарқи амвол муаззаб гардад. Ва ба воситаи ғалабаи ҳирсу муваккили* оз дар адои ҳуқуқи мансусаи арбоби истеҳқоқ тақсир ва* такосул* раво дорад, фалобудд, дар охират муоқаб гардад.[47] [Ва агар султон қавишавкат бошад албатта, фавқи баъз бувад дуни баъз. Аз ин мамар доим дар азоб бошад ва ба воситаи он ки ба сабаби иқтидор рафтори тарики адл номумкин аст, лоҷарам дар охират иқоб кашад.] Пас, роҳи наҷот мунҳасир[48] дар ибодати қозиулҳоҷот бувад. Ва он ки[49] тариқи ибодат месипарад[50] [ва ба бандагии ҳаққ қиём кунад ва он ки бо бандагию тоат гардан ниҳад[51]], чора надорад, ки аз дуньё ба қадри садди ҷӯъ иқтисор кунад ва дар касбу шуғл ба қадри кафоф басанда кунад.[52] Ва аз илм ба қадри зарур то онҷо, ки одоби ибодат бидонад ва эътиқоди росиха[53] дар вуҷуди боритаоло ва тавҳиди ӯ субҳонаҳу пайдо кунад. Ва ӯро ба ҷамеъи сифоти субутию салбӣ бишиносад. Ва мозода ҳарҷӣ аз фазлу камол ва мулку мол андӯзад, ниҳоят то ҳолати маразн мавт бо ӯ ҳамроҳ бошад, пас ҳамаро аз ӯ бистонанд ва аз илму молдорӣ гардонанд ва муҷарраду урьён аз ин ҷаҳон берун баранд. Онгоҳ кор бо ҷони ӯ бошад, ки чӣ кардааст ва аз маърифату* тоат чӣ оварда: «Фа қад афлаҳа ман заккоҳо ва қад хоба ман дасоҳо+». Ва сабаби он ки одамӣ дар дуньё ва матои он наёсояд ва ба ҳеҷ мартабаю поя сокин нашавад ва ба ҳар ҳоле[54] ҷӯёи камоли [он] бошад ва он ҳолатро наҳс донад, он аст, ки рӯҳи одамиро аз мақоме маълум, ки дар он ҷо на муттасиф ба нақс бувад ва на муттасиф[55] ба камол, ба дуньё оваранд ва ба қафаси қолиби унсурӣ дароваранд ва ихтиёри феъли хайру шарр ва* амали нафъу зарр бад-ӯ* доданд, то мадориҷи пасту баланд ва фавқу таҳт ба воситаи ӯ маълум шавад*·· ва ҷою макони хеш бидонад. Агар аз аҳьёр бувад, то аъло иллийин мақом иттихоз кунад ва агар аз ашрор то Сиҷҷин манзил гузинад. Ва ин рӯҳ [чун ба қайди такаллуф[56] гирифторояд,] он осудагию фароғат, ки дар он мақоми [аввал] дошт, [ӯро гум карда бувад ва] ба воситаи имтизоъ [ва ихтилот] ба ғубори[57] аносир[58] [таркиби он ҳолатро] фаромӯш карда бувад,[59] лекин он ҳаловат[60] [ва фароғат]··[61] дар ҷавҳараш мутаассир бошад[62] [ва доим] онро ҷӯё бошад. Ва ба сабаби зулмати табиат ва касофати таркиб[63] он ҳолатро[64] биайниҳӣ таақкул натавонад

47 АБ — шавад
48—49 АБ — ба ҳама кас масдуд омад, илло он ки
50 АБ — сипарад
51 А — мениҳад
52 АБ — намояд
53 А — он чи; Б — рончa
54 Б — ҷое
55 АБ — маърифат
56 А — таклиф
57—58 АБ — аносиру ғубор
59 АБ — бошад
60—61 А — фароғату ҳаловат
62 АБ — бувад
63 АБ — ҷисм
64 АБ — осудагӣ

кард, [ки он кадом қисми рохат бувад], чун касе, ки чизе гум кунаду аз хотираш фаромӯш шавад. Лоалаттаъйин, аввал[65] аз худ бичӯяд, онгоҳ аз [66] хар тарафе даст андозад. Ва гӯяд: «Чизе бо ман буд зиёда аз он чизҳо, ки бо ман аст ва онро гум кардаам ва надонам, ки* он кадом аз ин чизҳо буд». Ҳамчунин рӯҳи одамӣ низ* ҳамеша ҷӯёни он мартабаи худ*·· бошад,[67] ки фароғати маҳз бувад* ва амнияти бахт.[68] Бинобар ин ба ҳеҷ чиз аз дунъё ва мофиҳо сар фурӯд наёрад ва мутмаин нашавад, магар дар талаби ҳаққ ба шарт* ва ба ҳеҷ поя наистад, магар ба зикру фикру мабдаи худ, ки **«илло би-зикриллоҳи татмаъина алқулуба+»** чунки зикру фикри ҳаққ бе фароғати дил аз мосиво сурат набандад. Ва ин фароғат мувассал аст ба он[69] фароғати аслӣ, ки дар мақоми аввал пеш аз вуҷуд дошт.

Пас шумо, ки аз лаъбу давидан наздик аст, ки ба сукуну вақор гироед ва шараҳи танауму талаззуз ва талаббусу танокӯҳ бар шумо муставлӣ гардад, бояд ки сар[70] ба хирфате ва пешае[71] ниҳед,[72] ки бад-он сабаб мояи маош ва сармояи интиоши шумо таҳсил шавад.

Ва дар эҳрози фазоил ва ҳунар, ки халқро бад-он эҳтиёҷ меафтад, такоҳул ва такосул раво надоред ва салоҳи маданӣ ва манзилиро филҷумла муин ва ёвар бошед. Ва касбу саъйи шумо то он ҷо, ки чашму дасти шумо аз дасту кисаи абнои ҷинс мустағнӣ бошад.

Ва албатта майл[73] ба азхору зиёдатӣ макунед,[74] ки то марг дар кашмакаши алоиқ[75] гирифтор монед ва раҳоӣ наёбед, балки ба ҳар мартаба, ки худи шумо дар*— садади махлас бошед, риштаи идбори алоиқ ба даруну беруни шумо*·· бисьёртар печад, чун касе, ки дар лойандози дарьё гирифтор ояд, то бичунбад, даρунтар рафта бошад.

Ва ҳар пешае, ки мубошир мешавед, аввало манофеи онро баршумуред, ки барои чӣ мекунед. Ва ғарази шумо аз он ҳирфат нон ва таҳсили танаъум набувад, ки он биттабъ ҳосилшаванда аст.

Ва дар андӯхтани улум ва фунун қазои ҳавоиҷи мусулмонон ва абнои ҷинсатон малҳуз бошад. Масалан, дар фурӯхтани[76] карбос — пӯшидани бараҳнагон ва дар нон — сериш гуруснагон ва мусофирон ва дар байъи ҳалво — ширин кардани даҳони атфол ва талхкомон. Пас, агар шумо таҳсили нони худро дар ин манофеъ муқаддам доред, аввалан нони шумо таҳсил нашавад ва агар шавад, ба тахлити ҳуқуқи абнои ҷинс бошад, ки дину дуньёи шуморо ба зиён барад, ки надониста бошед ва донистани он камтар

[65] АБ — аввало
[66] АБ — ба
[67] Б — бувад
[68] АБ — бахт бувад
[69] А — бад—он
[70] [71] АБ — ба хирфатею пешае сар
[72] Б — биниҳед
[73]—[74] Б — ба иззихору зиёдатӣ майл накунед
[75] Б — халоиқ
[76] АБ — дар байъу широн

касеро муяссар шавад аз уламову ҳукамо. Ва илтизоми ҳирфаву[77] пеша[78] вакте шуморо мусаллам бувад, ки илми зарурии дин омўхта бошед. Ва аълои пешаҳо ва ҳирфатҳо касби улуми шариат бошад ва он чи дар ҷавҳари рўҳ ва ақл бияфзояд ва аднюю ахасси санъатҳо ва касбҳо, он ки дар моддаи ҷисм ва таркиб бияфзояд.

Ва ғарази шумо аз таҳсили улуми шариат низ таҳсили ҷоҳу мансаб ва тақарруби умаро ва ҳукком набошад, балки ғараз рафъи эҳтиёҷи халқ ва таълиму тааллуми абнои ҷинс ва иршод ва ҳидояти эшон бувад, ки агар бар ғарази дуньё ва танаъум илм андўзед ва қозиюлқузот ва шайхулислом маносиби аъмол ёбад, ҳамон гулханиро индаллоҳ бар шумо тарҷеҳ ва тафзил бошад. Ва аз барои дарьёфти ҷазову сазо ҳамон қолиби унсурии шумо восита бошад, чун онро бишиканед, бидонед, ки бар чӣ будаед ва чӣ карда?

Ва ҳатталимкон ба султон тақарруб маҷўед ва вазоифу идрор маталабед ба*— нафси* худ, магар ки касон восита бошанд, то шуморо эшон нашиносанд, ки агар шуморо бишиносанд, онгоҳ наҷот наёбед ва аз ибодати офаридгоратон бозмонед ва онан фа анан дар ҳама касбу кор дар иллати вуҷуди худӣ муфаккиру музаккир бошед, ки шуморо барои чӣ ба дуньё овардаанд ва боз куҷо мебаранд, то ки*— ибодату тоат кунед ва нафси худро музакко гардонед*. Ва ҳар даме бо худ мегўед,[79] ки «худой бо ман аст ва*— худой маро* мебинад ва худой кардаи маро медонад, то аъмоли хайр [ва шарр] бар [сари] шумо осон ояд ва афъоли шарр душвор. Ва ду қувват, ки дар замири шумост[80] аз омира ва зоҷира — яке раҳмонист, дигар нафсонӣ.[81] Назди ҳар амри хайр ва шарр «кун» ва «макун» мегўянд [ва муқаддимоти тамҳид менамоянд]. Манофеи илқои ҳар кадомро бишуморед, кадом ки роҷеҳ ояд, онро ихтиёр кунед. Масалан, дўсте [аз амсолатон] шуморо ба зиёфат металабад [ва] дар шабе аз ин ду қувват яке мегўяд: «Бирав,[82] ки[83] базм кунӣ ва [дар садр нишинӣ ва] руду самоъ шунавӣ ва тамошои шоҳиду маъшуқ кунӣ ва май хўрӣ ва маст шавӣ ва ғамҳо аз худ рафъ кунӣ ва танаъум ва танаққул фармоӣ». Қуввати* дигар мегўяд: «Марав, ки фаҳш ва лаҳв бисьёр гўӣ ва хуфтану фаҷрро[84] қазо кунӣ. Ва яҳтамил, [ки] бинобар таҷдиди макон туро дар он ҷо хоб наёяд, ё туро бистар ва лиҳоф нарасад, ки гўш зери сар ниҳӣ ва бар замин хусбӣ».

Мардон*— иони касон дра шиками худ қарз донанд. Бояд ки вакти муроҷаат* аҳли маҷлисро ба меҳмонӣ биталабӣ ва се луқма таом нахўрда бошӣ ва панҷоҳ дирам дар итъоми эшон исроф[85] карда. Ва агар дар хона бошӣ «Қуръон» хонӣ, ва намоз кунӣ ва ҷамоат аз ту фавт нашавад ва* бе кудурат бошӣ ва фароғат ва

77—78 А — пешаву ҳирфа
79 АБ — гўед
80 АБ — ниҳодаанд
81 АБ — шайтонӣ
82—83 АБ — ки бирав
84 Б — бомдодро
85 АБ — сарф

осуда бихусбӣ ва панҷоҳ дирам панҷоҳ рӯзи туро басанда бувад». Ва ҳамчунин дар рӯзи боду борон дар вақти намоз ба ҷамоат ва эъломи[86] муаззин[87] «ҳайя» ин ду қувват оянд. Яке гӯяд: «дар масҷид марав, ки узр аст ва[88] роҳ ваҳалу ҳараҷ бошад[89] ва ҷомаҳо беиамоз кунӣ ва дастору ҷома тар шавад ва ғубор нишинаду зинат намонад: **Ли — қавлиҳи таоло: «Хузӯ зӣнатакум инда кулли масҷидин».+** Ва ба узр дар хона гузориданро фуқаҳо таҷвиз кардаанд. Он дигар гӯяд:[90] «Бирав, ки фазилати ҷамоат дарьёбӣ ва савоби такбири истифтоҳ аз ту фавт нашавад [ва] дар роҳ ҷомаҳо[91] барчинӣ ва миқнаъа ба[92] сар андозӣ, ё асое баргирию дар дуои ҷамъ шарик бошӣ ва ба ҳар қадоме туро аҷрею музде бошад: **Ли — қавлиҳи таоло: «Ва ло ютоу водиян илло кутуба лаҳум амалун солеҳун+».**

Ва ҷомаву дастор боз хушк шавад ва* он ки ҷомаву дастор дода, боз диҳад*. Пас, аз ин ду илқо — яке раҳмонӣ бошад ва дигар шайтонӣ. Ва он чӣ раҳмонист, мудаллал бувад ва қавитар. Қадом ки шуморо писанд афтад, онро ихтиёр кунед ва ҳамчунин дар ҷамеъи умур ба машварати ин ду мушовир иқдом менамоед ва бе машварати ин ду ба ҳеҷ кор иқдом[93] намефармоед аз хӯрдану нӯшидан ва бедорию хуфтидан[94] ва рафтану нишастан.

Пас, агар шумо ин шеваро маръӣ доред, ба маслаҳати абнои ҷинс камтар мӯхтоҷ бошед. Ва агар эҳтиёҷ афтад ҳам аз он аст, ки шуморо дар тарҷеъ ба манофеъи хайр бар шарр тақсир афтода ва ташхис накардаед ва далоили заиф аз қавӣ нашинохта. Ва ғолибан ин тақсир аз таъҷил хезад ба муфоди «ал-аҷалату минаш-шайтони+», ки агар тааннию тааммуқ кунад, ҳар нафасе роҳе саноб аз хато ҷудо мекунад ба мазмуни «ат-тааннӣ мин-ар-раҳмони+». [Ва он чи амр ба машварат шуда аз шореъ, ҷиҳати он аст, ки шайтон васвасаю аҷала дар хотирҳо андозад, то авоқиби умур дидан натавонанд. Бинобар ин дар гузориши муҳиммоти бузург иттифоқи ороъ шарт бошад, то аз халал масун монад.]

Вазъи шариат ва биъсати анбиё маҳз барои тафзили[95] авомири қуввати раҳмонист[96] ва манъи ҳавоҷиси қувваи шайтонӣ. Ваҷҳи гумоштани ин ду қувват бар бани Одам ҷиҳати он аст, ки то дар маъразн ҳисобу хитоб аз ҷавоб оҷиз ояд [ва мутааррнзи] муоризаву мудофаа нагардад. Ли-қавлиҳи азза ман қола: «Ва кона-л-инсону аксара шайъин ҷадалан». Ва ба гуноҳи худ эътироф кунад ва гӯяд: «Ва локинна ғалабат алайно шақватуно+».

Ва чун шуморо майл ба касбу шуғул афтад ҷиҳати масолеҳи маош, чора надоред аз таҳаммули қабзу баст. [Ва] дар қабз андуҳи зиёда мабаред ва дар баст фараҳу шодӣ макунед, ки он дар ҳаққи шумо инзору имтиҳон бошад, то ба роҳи ҳақ оед, ё гум-

---

86—87 АБ — эълом намудан
88—89 АБ — ҳараҷ
90 АБ — мегӯяд
91 А — ҷома
92 АБ — бар
93—94 АБ — шурӯъ намекунед аз хӯрдану хобидан
95 АБ — тафсил
96 АБ — раҳмонӣ

роҳ шавед: «Лиқвалиҳи таоло: «Ло тайъасӯ миммо фотақум ва ло тафарраху бимо отйкум+»:

[Бедил]

Умеду яъсу вуҷуду адам ғубори хаёл аст,
Аз он чи нест, маҳӯр ғам в-аз он чи ҳаст, берун о.

Ва ба ҳама ҳол шокиру розӣ бошед ва чашми шумо дар маънии он қабзу баст бувад, ки аз чӣ ҷиҳат[97] доданд ва боз барои чӣ гирифтанд?! Ё ончӣ доданд ,чаро беталаб доданд, ё худ бо талаб чаро надоданд? Ва чун шуморо дида бар маонӣ бувад, ғаматон камтар бошад ва сабр тавонед кард. Ва бисьёр бувад, ки назди басти муфрит чун дидаи басират филҷумла бино бувад, мард битарсад, чи мебинад, ки роҳи савоб наметавонад рафт ба воситаи машғалаи дуньявӣ, аз вуҷуди худ безор шавад ва гӯяд: «Қош маро модар назодӣ!».

Ва басо бувад, ки назди қабзи муфрит ба воситаи кӯрии басират дилтанг шавад. Мебинад, ки мардум осудаанд ва вай дар ранҷ бинолад ва аз зиндагӣ безорӣ ҷӯяд ва волидайнро шум гирад, ки сабаби вуҷуди ӯ гаштаанд[98] ва*– ӯро дар тааб андохта*. Надонад, ки вуҷуди ӯ сабаби бақои волидайн шуда ва иллати ғой аз вуҷуди эшон ҳамин вуҷуди ӯ будааст ва эшонро маҳз барои ӯ дар дуньё доштаанд ва дар машаққатҳо андохта.

Ва ин васваса дар замири падари шумо умрӣ буд, ки дар сабаби вуҷуди [худ] меандешидам ва бо худ мегуфтам: «Туро барои чӣ дар дуньё овардаанд? На шуғле, ки бад-он восита дуньёро иморат кунӣ, на фароғате, ки бад-он сабаб охиратро иморат?

[Рубоӣ]

Не шоибаи сидқ, на анвори яқин,
Не мол, на[99] амлок на обу на[100] замин.
Чун кофири муфлисӣ, на дуньёву на дин,
Худ гӯ, ки зиёне набувад бадтар аз ин?

Агар буданат барои ибодат аст, чаро тавфиқи он надодаанд ва агар барои иморат, чаро дар касбу пеша рағбатат [101] нест? Ва агар ба ҷиҳати[102] хидмати мулук, чаро ҷуръат набахшидаанд? Ва агар ҷиҳати зироат, чаро обу заминат надодаанд? Ва агар барои ғафлат ва утлат, чаро амн ва фароғатат [103] не[104]? Ва агар барои кашидани ранҷу машаққат, чаро сабрат надоданд*? Ҳеҷ ташхиси иллати вуҷуд наметавонистам кард.

---

97 АБ — ҷиҳати чӣ
98 Б — шудаанд
99—100 АБ — ва на амлоқ, на обу
101 АБ—рағбат
102 АБ—барои
103 АБ—фароғат.
104 АБ—ин ҷумла пас аз ҷумлаи зер омадааст.

То баъд аз вуҷуди шумо донистам, ки сабаби доштани[105] мо* вуҷуди[106] шумо будааст. Ва то шумо ба оламп эҷод оед ва дида кушоед, падари шуморо чандин бор аз коми аждаҳо ва талотуми дарьё раҳонида ва ба кӯҳу ҳомун давонидаанд. Пас, ҳақк он асти,[107] ки падарон аз фарзандон биноланд, на писарон[108] аз падарон. Ва ҳоло дар урфи омма иллати вуҷуди писар падар аст ва* дар ҳақиқат амр билъакс аст тадаббур.*:

[Рубоӣ]

Не нек ба дасти мост, не бад будан,
Не ойинаи қабулу не рад будан.
Гар озодист в-ар муқайяд будан,
Бояд будан, чунон ки бояд будан.

Пас, сабили шумо он бувад, ки дар усру юср илтиҷо ба офаринандаи хеш баред ва аз ӯ авну нусрат хоҳед, на аз ғайри ӯ. Ва ҳеҷ касеро ба ҳеҷ коре аз мадохили нафъу зарр ширкат мадиҳед, балки аз ҳақк донед ва абавайнро низ муоф ва маъзур.

Агар гӯед: «Падари мо агар зан намекард [ва] мо куҷо мавҷуд мешудем». Надонед, ки занро ба гардани падари шумо бор кардаанд[109] ва бар ӯ муваккал ва мутақозӣ гумошта*, [ки] агар ӯро ихтиёр будӣ, ба ҷое, ки шумо омадаед, ӯ худ аслан намеомад. [Локин] чӣ кунад, ки ӯро ҳамчу шумо, бе ихтиёр овардаанд ва дар балоҳо адохта, то шуморо низ биёваранд[110] ва дар балоҳо андозанд.

Пас, агар шуморо чашм дар иллати вуҷуд бошад ва дар он мутаяккин бошед, бар тибқи он рафтор кунед ва кам хӯред ва кам гӯед ва кам ихтилот кунед ва давом[111] ба ибодати холиқи худ машғул бошед.

Ва агар дар ҳақиқати ҳар амре нозиру муфаккир[112] бошед, зиндагонии шумо то марг осуда бошад ва аз ҳеҷ касе [113] малул*. ва озурда нахоҳед шуд [ва] на аз падару [ва на аз] модар, на аз шоҳу [на аз] раият ва на аз абнои ҷинси худ, аз амсолу ақрон ва*· аз ҳама мустағнӣ бошед.

Ва сулуки роҳи рост, ки «мавқуфун алайҳи*·» наҷот ва саодати дорайн аст, вақте шуморо мусаллам ва осон ояд, ки ба кам хӯрдан ва саҳл иктифо кунед. Ва ин муяссар нашавад, то ҳақиқати хӯрданро надонед ва манофеъ ва мазорри онро барнашумуред.

Бидонед, ки ҳамаи фасодҳо ва гуноҳҳо [ва бемориҳо]· аз аклу шурб хезад. Чун сер бихӯред, бисьёр халоҷо равед ва бись-

105—106 Б—вуҷуд доштани
107 АБ—аст
108 АБ—+фарзандон
109 А —кардаед
110 Б —биёранд
111 АБ—мудом
112 Б — мутафаккир
113 АБ—кас

ёр[114] ба ошомидани об эхтиёҷ* афтад ва аз он калолу малол ва заъфу сустӣ* дар табиати шумо муставлӣ гардад ва дар тараддуди касру ҳазми он боз мӯҳтоҷи даво[115] ва ғизо[116] бошед. Ва чун ба ҳазми сеюм ва чаҳорум расад, шаҳвати никоҳу мубошират биҷунбад. Агар рағбат ба никоҳ афтад,[117] эҳтиёҷ[118] ба кобину маҳру ҷиҳози хона меравад[119] ва агар майле ба шоҳиду аморид ояд,[120] илтизоми такаллуф дар зиёфат ва ихроҷот бо исроф аз нуқлу кабоб ва маю рубоб ва пурии дегу коса ва хулуввиi ҷебу киса. Ва агар иктифо*— ва* илтиҷо ба модахар баред, ифтиқор ба обу алафи ӯ ва бӯсидани лабу даҳони ӯ ва хоридани пушту паҳлӯи ӯ* бо[121] таҳаммули ҷуфтаву лагади ӯ. Пас, аз барои халои авъияи манӣ як олам ташвишу тарддудро бояд, ки ба худ лозим гирӣ. Масалан, агар ба ваҷҳи шаръ дар ин таҳлияву танқия пардозед, эҳтиёҷ афтад ба таҳияи хонаву маскан ва палосу либос ва ҷамъи асбобу амлок ва азхори моли вофир. Ва агар ба хилофи шаръ бувад, тадоруки китмон ва ҳифзи обрӯ, ки кас надонад ва*— мӯҳтасиб нафаҳмад ва*·· асас набинад ва ҳамсоя нашунавад. [Бо] қатъи назар аз [таъаби] ҷамъоварии асбоби ишот аз маю мутриб ва қаввол ва*:· зиёдатии такаллуф дар атъима ва ашриба, ки тафосили асбоби ишот ва айши шаҳвонии инсонӣ ба ҷое тақаррур надорад. Ва агар дар шабе сад динор харҷ кунанд, боз баъзе ашьё носохта монад. Ва дар як шаб он чи аз дираму динор сарф кунанд ва*:: обу таом ба[122] исроф, дину диёнат бештарак аз таҳияи маҷлисорой ба зиён равад [ва] аласса6оҳ, ки бархезанд, боз авъияи манӣ пур ва шикам холӣ бошад. **Ла-ниъма—мо-қила:***

[Шеър]··

Шикам сӯфиеро забун карду фарҷ,
Ду динор бар ҳардувон кард харҷ.
Яке гуфташ аз дӯстон дар нуҳуфт:
«Чӣ кардӣ бад-он[123] ҳарду динор?»—Гуфт.
«Ба диноре аз пушт рондам нишот,
Ба дигар кашидам шикамро симот.
Фурӯмоягӣ кардаму аблаҳӣ,
Нашуд он яке пур, нашуд ин тиҳӣ».

Ва чун касе шикампарвар бувад, бисьёр*— бемор бувад ва* бисьёр реш ва мӯҳтоҷи табибу ҷарроҳ. Ва чора надорад, ки тиҷорат кунад ва ба дари ҳуккому умаро омадшуд намояд. Ва ҳама авқоти азиз дар таҳияи асбоби хурдану р... хӯронидану р... сарф кунад. Ин аст мазорри хӯрдан.

---

114 АБ—эҳтиёҷ
115—116 АБ—ғизо ва даво
117 АБ—оред
118—119 АБ—мӯҳтоҷи маҳру қобину ҷиҳози хона бошед
120 А —оред, Б—доред
121 Б —ва
122 АБ—бо
123 АБ—бар ин

Пас, агар андак иқтисор кунад, аз ҳамаи ин матоиб ва масоиб эмин бошад. Масалан,[124] он ки авқоти шурбу ақлро мизоне ва меъёре ниҳад ва аз он таҷовуз накунад, ба ин тариқа, ки* дар ҳар шабу рӯз як бор итъом кунад[125] ва агар ин натавонад,[126] сабоҳ ва шом ва зӯҳр ба қадри ним меъда бештар, ки як сулс холӣ монад, аз он чи мақдураш бувад аз касбу ҳирфаи маснуи. Ва дар ҳафта ду бор ба гӯшту равған хавосси зоҳиру ботиниро бичарбад.[127]

Ва чун чунин кунад,[128] ба соле дусад дирам кафофи маоши ӯ кунад ва қуввати шаҳавии ӯ зиёда туғьён наёрад ва ихтилот бо халқ низ дар мизоҷи ӯ* гарон ояд ва сухан низ аз ғайри зарурат натавонад гуфт ва* ба ҳар ҷое натавонад рафт ва касеро ба назди худ натавонад овард[129]*:: ва доим мизоҷи ӯ саҳеҳу солим бувад ва*:: вабо ва тоъун бар ӯ асар накунад ва намирад, магар бо аҷали табиӣ, ки назди ҳаким ҳазор сол аст ва назди омма саду бист сол:

[Қитъа]

Шунидаам зи ҳакиме, ки гар касе пурсад
Зи мурдагон, ки «чӣ чиз аст иллати мурдан?»
Зи сад яке набувад, к-ин[130] ҷавоб менадиҳад,
Ки «ҳаст иллати мурдан—таом пур хӯрдан».

Чун дари ихтилот бо халқ баста шавад, боби тоат ва ибодати холиқ боз шавад ва авқот ҳама ба зикру фикр ва ибодати офаридгори мутлақ масруф гардад. Ва албатта муртакиби завоид ва лаззот нашавад,[131] ки ин фавоид фавт гардад, магар ба қадри зарур. Чунки танаъум ва талаззуз бе ҷамъ муяссар нашавад. Ва ҷамъ бе шуғлу касби зӯр ва он бе ихтилоти куллӣ ба даст наёяд ва баъд аз ихтилот аз ғавғо[132] ва кашмакаши алоиқ[133] гузир набувад.

[Ва илтизоми қадри зарур ва гурез аз алоиқ бе маърифати ҳоли олам даст надиҳад. Чунки ҷаҳоне бад-ин дастгоҳ ва оростагӣ ва машҳун ба ниами алвон бар сабили умум, ки нашша то анқо, мӯъмин то тарсо аз он ком ҷӯянд, ҳеҷ касеро дил надиҳад, ки ба осонӣ ва умеди мавҳум аз сари он бархезад, магар ки бидонад, ки ҳама ин нақшҳо ҳамчу сароб аст ва дӯккондории маҳз, барои ҳуббн изҳор. Онгоҳ тавонад, ки дар ин ҷо ба қадри зарур иктифо кунад ва худро мисли мусофире дар манзиле донад, ки ватанаш ҷои дигар аст].

---

124 АБ—Пас, тариқи
125 АБ—кунанд
126 АБ—натавонанд
127 АБ—бичарбанд
128 АБ—кунанд
129 А —хонд
130 АБ—к-он
131 АБ—нашавед
132 133 АБ—кашмакашу ғавғо

Ва[134] чун ҷаҳонофарин оламро[135] биофарид ва хост, ки осори асмову сифоти ӯ зоҳир шавад[136] ва муддате ҳамчунон ки хост дар бақои олам тақдир кард, то он вақт ки ҳаман осори исму сифати [ӯ] дар он[137] муддат ба зуҳур расад ва тамом шавад. Ва камоли изҳор дар ин муддат бе вуҷуди инсон суратпазир набувад, чунки мураккаб аст аз нур ва зулмат. Ба нур кашфи маъқулот кунад ва ҳақоиқи онро ҳувайдо гардонад ва ба зулмат кашфи маҳсусот кунад ва хавосси онро[138] изҳор намояд. Ва чун тараккуб[139] аз хавосси ҷисм аст ва ҷисм маърузи фано ва завол ва аз барои изҳори бақои навъи ӯ[140] даркор аст. Ва бақои навъи [ӯ] бе таволуд ва таносул мумкин не. Ва ин бе ақлу шурб муяссар не ва ақлу шурб бе ҳарсу заръ мутахайял намешавад. Фалоҷарам, шараҳи ақлу шурб дар тинати одамӣ ниҳоданд, то муваккил ва мутақозин[141] ҳарсу заръ ва завҷу насл гардад. Ва ин ҷаҳон то он ҳарсу заръ ва завҷу насл гардад ва ин ҷаҳон то он муддати мафрузаи муқаддара барқарор ва обод истад [ва ба ин муддао имо дорад]. Ли-қавлиҳи таоло: **«Ва лакум фи-л-арзи мустақаррун ва матоъун ило ҳинин+»**.

Ва мадори ободии ҷаҳонро бар ақлу шурб ниҳоданд ва ҳадди ақлу шурбро ба тариқи ибоҳот бипӯшиданд[142] ва мухтор гардониданд, то халқ бад-ин доия дар касбу заръ шуғл оранд ва ҷаҳон хароб нагардад, [балки явман фа явман ободтар шавад. Аз ин ҷиҳат ҳар коре, ки муфзӣ ба харобии ҷаҳон гардад, мубошири онро ба тозиёнаи **«мо — лака ан татакаббара фи-л-арзи биғайр-ил-ҳаққи+»** пест ва паст гардонанд, ки [ва би-л-адли қомат-с-самовоту ва-л-арзу+.]

Пас он ки ихтиёри хӯрдан ва танаъум дорад, лобудд ба ободии ҷаҳон кӯшад ва он ки ба қадри зарур иктифо кунад, охирати хешро[143] маъмур гардонад[144] Ва ғарази аслӣ низ аз вазъи ин бисоти ғариб ва корхонаи аҷиб вуҷуди ҳазрати инсон аст. Ба муфоди **«лавлока ламо халақт-ул-афлока+»**, вай, гӯӣ, самар[145] ва натиҷаи ин корхона[146] аст, ки кашфи астори мулку малакутро мутакаффил ва мутасаддӣ бошад. Ин аст маънии **«халифат-ул-лоҳ»**.

Надонӣ, ки салотинро лоиқи азамату шавкат набошад, ки корҳои аолӣ ва асофили мамлакатро ба нафси худ мутасаддӣ бошанд,[147] балки каси мӯътамад ва қобилу лоикро* ноиб ва халифаи худ гардонанд. Ва ӯ ашхоси касираро ба умури масолеҳи

---

134 АБ—бидонед, ки
135 АБ—олам
136 Б —шаванд
137 Б —ин
138 Б —онҳоро
139 АБ—таркиб
140 АБ—одамӣ
141 Б —муқтазии
142 Б—бипӯшониданд
143 Б—хеш
144 АБ—дорад
145 АБ—самара
146 АБ—дуккон
147 Б бошад

мамлакат номзад гардонад. Аз ин коркунон он ки мулозими умури олия аст, дар назари султон ва халифаи ӯ азизу мукаррам бувад. Ва он ки мубошири амрҳои хасиса аст, дар пеши султон ва халифаи ӯ беқадр бошад[148] ба воситаи диноати ҳиммат, локин ҳаронандаш ва истимолат диҳанд, то умури дания[149] муаттал намонад. Ва эшонро дар он кори хасис таваҷҷӯҳ ва рағбат бештар ояд ва мамлакат ободӣ пазирад:

[Назм]

Агар каннос набвад дар мамолик,
Фитад кори шарифон дар маҳолик.

Дигар, бидонед, ки ҳакими комил ва* ҳунарманд ё саннои нодиракор ҳеҷ розӣ набошад, ки ҳунару санъати ӯ пӯшида бимонад, балки ҳамеша дар фикри ишҳор[150] ва изҳори[151] он бошад, то ҳамгинонро бар иқтидори ӯ дар камол вуқуфе бошад ва ин устоди моҳир дар саноеъ ва бадоеъе, ки мекунад, ҳатталимкон ба таҳийяи асбоб ва адавот мекӯшад, ки он санъат, бе он ки ӯро ранҷе ва малоле оид шавад, ба зуҳур ояд ба ваҷҳе аҳсан. Ва баъд аз он ки аз он санъат ба такрор ва тааддуд анвоъро эҳдос кунад, он чи* аз он ҷумла мақбули[152] хотири ӯст, барои худ бардорад ва он чи маъюб ва номарғуб аст, барои масолеҳи халқ ба бозор фиристад, ё дар саҳни саро ва дӯккон насьян мансиян бигузорад, ки ҳукми ҳазаф дорад, агар маврид афтад, дар оташ ниҳад, ё ба дарьё дарандозад.[153]

Чун шумо ноқисед, равшантар аз ин мисол бинамоем,[154] ки марде мутамаввил* соҳиби мавошӣ ва давобб, модиён ба фаҳли асил ниҳад, ки то курра ва натиҷа бардорад. Ва басо бувад, ки ин модиён ба[155] фуҳул аз ҷиҳати мастӣ[156] гирояд, бе он ки аз хоҷа давон бувад ва*· авлод оварад. Хоҷа авлоди асилро барои худ ва аҳбоб ё*— барои савории султон* интихоб кунад ва аз хасис он чи хоҳад барои ҷувозу ҳарос ва саргинкашӣ ва химатошӣ баргузинад ва мо — бақия[157] ба масолеҳи халқ [ба бозор] бифиристад.[158] Ҳамчунин қодири мутаол ва мубдеи зулҷалол барои изҳори маротиби офариниш аз бадоеъ ва ғароиб[159], ки дар арсаи коинот мушоҳида меравад[160] ва он чи баъд аз ин ранги вуҷуд мегирад ва*·· ба вуқӯъ меояд, уммаҳоти суфлиро ба абои улвӣ зад, то инсонро биёварад ва ба воситаи ӯ бадоеи қудрат [ва саноеи ҳикмати] хешро зоҳир гардонад. Он ки аз зурияи ӯ сирати инсон до-

---

148 АБ—бувад
149 Б—диния
150—151 АБ—изҳор ва ишҳори
152 АБ—матъбӯъи
153 АБ—андозад
154 АБ—намоям
155—156 АБ—аз ҷихати мастӣ ба фуҳул
157 Б—бақияро
158 АБ—фиристад
159 Б—ғароиб
160 АБ—мешавад

рад, аз ин миён бардоранд ва он ки сурати инсон [дорад], бигузоранд. Ва ҳар кӣ нур бар мизоҷи ӯ ғалаба дорад, марҷаъаш маълоиллийин аст ва он ки зулмат бар табиат муставлӣ дорад, мааррашсиҷҷин:

[Фард]

То ту нагӯӣ, ки ҳама мардуманд,
Бештаре гову хари бедуманд.

Пас, агар шумо дар ин доқоиқу ҳақоиқ ва назоиру амсол, ки моро ба умри панҷоҳ сол додаанд ва мо ба муфту бетаъаб ба шумо намудаем, [агар] нек тааммуқу тафаккур кунед, ҳақиқати оламу ҳақиқати вуҷуди хеш ва абнои ҷинси худро дониста бошед ва ғайри воҷибтаоло касеро дар миён набинед ва* зудтар руҷӯъ ба мабдаю маоди худ кунед на ба мавлиду маншаъ ва маош. Ва ба*·· таҳсили сирати инсонӣ бештар рағбат оред, на ба такмили сурати ҳайвонӣ: **«Инна-ал-лоҳа ло-янзуру ила-л-қаволиби бал, янзуру илал-л-кулуби+.»** [Ва шуморо инҷо ба бозӣ ва барои бозӣ наёвардаанд.]

Ва моро дар ин илм, ки бештари халқ аз он ғофиланд, на аз он аст, ки аз мобайни авроқ ва муҷаллад ба ҳам расида бувад, [ё аз кисаи дигарон дуздида.] балки аз бисьёрии тафаккур ва ғавр дар ҳақиқати умур, ки ин чиз чаро ин чунин аст ва аз[161] чӣ ин чунин шуда ва*— чист, ки ин чунин нашуда.* Ва андеша дар саъйҳои мардум аз*— абнои ҷинс,* ки ин кор барои чӣ кардаанд ва баҳри чӣ мекунанд ва самара ва натиҷаи он ки кардаанд ва мекунанд, чист?

Ва медонед,[162] ки дар китобхонаи мо ғайри панҷ-шаш ҷузв аҷзои нуҷумии[163] ория аз арабӣ ва форсӣ китобе[164] набудааст, на аз луғат[165] ва истилоҳ, на аз бадоеъ ва калом.[166]

Ва ҳине, ки моро хаваси [татаббӯи] улуми мактабӣ, ки мадори он фи-айёмино бар хондани хутба ва муқаддима аст, дар сар буд, ҳам ба китобҳои ория ва вақф тамом шуд, ки назди таҷдиди ҳар илме соҳибони китоб амонатталабӣ намудаанд.[167] Ва он чи доқоиқ ва ҳақоиқ, ки моро аз маҳабби[168] файз дар хотир рехтааст, шатто ва муттафариқ ба ҳарҷо[169] навиштаем,[170] чунки арбоби [дуньё] ва абнои рӯзгор қобили муҳоварат ва муколамат набуданд. Ва аз ҷиҳати* нуқсони фитрат, ки бад-он маҷбур буданд, ин шуғлро маҳмул* бар сӯъ ва савдои мизоҷи муҳаррир медонистанд ва ин амалро мазҳака ва масхара мепиндоштанд, ё бар

161 АБ—сабаб
162 АБ—набинад
163—164 АБ—муқаддимоти риёзии ория
165—166 АБ—ҳеҷ китобе на аз арабию форсӣ на аз бадоеъ ва на аз луғат ва истилоҳ ва ашъори аном
167 АБ—мекунад
168 Б—муҳибби
169—170 АБ—дар шифот ва авроқ дар ҳар ҷо навиштаем, ки ин мунтахаби он мазҷ аз онҳост

орият ва сиркат нисбат медоданд: **«Ва изо лаи яхтадӯ фа-саякулуна ҳозо ифкун қадимун ва мо ҳозо илло асотир-ул-аввалина.+»** Мааҳозо он чи мо дар ҳар ҷо сабт кардаем, пас аз муддате назир ва амсоли онро аз каломуллоҳи маҷид ва ҳадиси расули ваҳид салаллоҳу алайҳи вассалом, ё аз суханони акобири машоих мукаррар ёфтаем, ки* мутобиқ ва мувофиқ афтода ва дар офоқу анфус мурофиқ ва муониқ **«ва-л-ҳамд-ул-ли-л-лоҳи ало золика ва-л-ҳамду-ли-ллоҳи лази ҳадоно-ли-ҳозо ва мо кунно ла-нӯҳтадӣ** лав ло ан ҳадоно-л-лоҳу.+» Ва мукмин аст, ки иллати вуҷуди мо баъд аз шумо ба сабаби ин маънӣ бошад, яъне **«ина-л-лоҳа юайиду, ҳазо-д-дина ли раҷулин фоҷирин+.»** Локин ҳанӯз мусаммам нест, чи алҳол ғалбер дар об дорем ва маълум нест, ки дар он чи ояд.*

Ва он чи аз ҳақиқат, ки то ҳол[171] тақрир додем, мувофиқи тавру[172] мизоҷ ва ҳадосати синни шумо нест, зеро ки аз ақл ва илм модда[173] камтар доред. Ва рӯҳи шумо алҳол содда аст ва лавҳи синаи шумо бе нақш, аз татбиқ ва тавофуқи он дар офоқу анфус оҷиз бошед, балки аз муҳолот[174] шуморед ва афсонаву тадбир пиндоред ва гӯед: он чӣ гуфта ва кардааст, аз ҷиҳати аҷзу адами иқтидор [ва ғалабаи фақру аҷз] бошад:

[Байт

Чу гуфт: «Пиразан аз мева мекунад парҳез».
Дурӯғ гуфт, ки дасташ намерасад бар шох.]

Кадом оқил ба ихтиёр аз равғану ҳалво канор гирад ва неъмате, ки ҳақ субҳонаҳу [таоло] онро аз пашша то анқо ба ибоҳати омм фармуда [ва гуфта], он кист, ки пуштипо занад ва ба гуруснагиву ҳумул ба сар барад ва узлат гузинад.[175] **«Ва оллоҳу ғаниюн ан-ил-оламина+»**. Ва ваъдаҳо, ки онро маҳз барои тарғиби диндорӣ кардаанд, дар хотири шумо рафоҳият ва амният ва фароғатро биёрояд, то гӯед: «Худой арҳам-ур-роҳимин аст ва расул шафеъ-ул-музнибин»:

Кӣ рафт ба дӯзаху кӣ омад зи биҳишт?!

[Ва аз барои як мағфирати гуноҳ ва рафтан ба биҳишти маъқудаи мавъуда, ки он маҳз барои мо осиён аст, ихтиёри ин қадар таъабу таҳлука бе дахл менамояд:

Байт

Моро ту биҳишт агар ба тоат бидиҳӣ,
Ин байъ бувад муфту атои ту куҷост?
Агар баҳри раҳмат талотум кунад,
Гунаҳ соҳиби хешро гум кунад].

---

171 АБ—алҳол
172 АБ—зуҳур
173 Б—зиёда
174 Б—муҳоврат
175 АБ—он

Дар таҳқиқи ин мақом он чи дар сабаби накбати уқало ва давлати суфаҳо гуфтаем[176] ва он чи дар таҳқиқи[177] матои дунъё ва*— он чи дар исботи уқуқ ва ҳуқуқи абавайн* навиштаем, нек мулоҳаза намоед[178] ва дар ин тасвид[179] ҳолот, ки моро афтода ва таҷрибатҳо, ки ҳосил шуда, мувофиқи мақом таҳрир медиҳем, то бидонед, ки моро дунъё омодааст, дар азҳор ва имсоки он эҳмол кардаем ва дар баъзе маҳолл, ки ӯ рӯй ба мо доит, иқбол нанамуда.

Ва он чи дар эҳрози ҳунару[180] фазл такопӯ[181] кардаем ва ҷойҳо, ки аз феъл ва тарки он пушаймони бурда, ба шумо равшан[182] мекунем. Манофеъ ва мазорри ҳунарҳо[183] ва фазоил, ки мобайни аном мутадовил аст ва фоидаву зарари касбҳо ва* пешаҳо* ва самараи давлату накбатро ба[184] шумо машрӯҳ мегӯем,[185] то дастуруламали шумо* бошад. Ва ба ҳар амре, ки мубошири он мешавед[186] аз иктисоби фазоил ва завоид, онро дар ин дастур татбиқ медиҳед. Агар мухолиф аст ё мувофиқ, ба[187] қуввати нафси худ мушовара мекунед ва манофеъу мазорри онро бар мешуморед, кадом[188] ки[189] мулоими табъи шумо ояд, онгоҳ*— бад-он* гамассук кунед,[190] то толиби маҷҳули мутлақ нашуда бошед.

Ва*— илм ба ваҷҳи мо дар он пеша пеш аз шуғл пайдо карда ва то донед, дар он кор мухтор будаед ва ба қасду табъи худ карда ва нафъу зарари ҳосилшударо аз худ донед ва ба худ на аз ғайр*. Масалан, агар аз абвоби бирру эҳсон дароед[191] ва тоату ибодат[192] натиҷаи он — ризову лиқои эзади субҳонаҳу аст, ва агар ба роҳи фисқу исьён гироед, самараи он бӯъду ҳирмон ва шиканҷаи мӯҳтасибу султон; ва агар солики [тариқи] касбу тиҷорат гардед, ҳусули он неъмат ва рафоҳияти дунъё ва ало ҳаза.

Пас, шуморо назди ҳуҷуми масоиб ва навоиб дар ин пешаҳо, ё*·· дар ҷалби фавоид ва манофеъ ҳама сабру ризо ва шукр ояд. Ва натавонед, ки аз фалаку анҷум ё[193] подшо ва асас ё падару модар шикоят бар забон оред ва ҳам натавонед,[194] ки ғайри воҷибтаоло[195] аз касе мамнуну марҳуни неъмате гардед ва охири коратон ба тафвизу таваккул ва руҷӯъ ба мабдаъ ва маод мунҷарр гардад ва тавонед бар роҳи рост сулук намудан.

Бидонед, ки ҷадди шуморо ба ҷуз аз ман фарзанде набудааст ва* он чи буда пеш аз ман ва баъд[196] аз ман[197] гузашта*∴.

176—177 АБ—ва баёни ҳақиқат
178 АБ—фармоед
179 АБ—васоё
180—181 АБ—фазлу ҳунар такопӯй
182 АБ—баён,
183 АБ—ҳунар
184—185 АБ—шарҳ медиҳем
186 Б—шавед
187 АБ—бо
188—189 Б—ки кадом
190 АБ—мекунед
191—192 АБ—ва тоату ибодат дароед.
193 АБ—ва
194—195 АБ—аз гайри воҷибтаоло натавонед, ки
196—197 А—баъди ман аз ҷаҳон

Ва пеш аз он ки маро ба дабиристон барои таълиму[198] таал-лум ниҳанд,[199] дар хона ба ҳузури атфол пеши модар ба мукола-маи абҷад ва тахтаи лавҳ вуқуфе ба хат ва хондани он ва гоҳе мавзун сохтани [калом ба] қофия, бе он ки ӯро маъние бошад, бинобар истеъдоди фитрӣ ба ҳосил будааст. Ва ба хотир дорам, ки дар овони туфулият ба қалам ва мидод ба деворҳои хокӣ бо-лои кулӯҳ хатҳо ва* шаклҳо* мекашидаам[200] ба ҳандаса муво-фиқ*– ва* ҳарфҳо мениҳодам [ба таълим мутобиқ]. Дар ин ҳол аз авохири мусҳафи маҷид то рубъ ҷузве боло рафта ва аз «Ча-ҳоркитоб», ки таламмузи он мутадовил байни сибьён аст, ниҳоят рубъи[201] аввал хонда. Ва нафси ман қонеъ набудааст, ки ба ал-фози зоҳираи оёт ва сувар қаноат кунам. Аз тафсири Мавлоно Яъқуб+ маонии он чи хонда, меҷустам ва луғотро ба ҳамдигар татбиқ ва қиёс мекардам, ки[202] маънии «қола» — гуфт, ва маънии «яқулу» — мегӯяд, [ва маънии гӯянда — қоил]» ва маънии «қул» — бигӯ, маънии*– «аҳад» — танҳо, маънии ««самад» — бениёз. Ва*·· дар фарқи ихтилофи[203] луғот ақли ман қусуре[204] меоваpд, ки миё-ни «воҳид» ва «аҳад» тафриқа чист, ва онро намедонистам ва дил-танг мешудам. Ва ин ҳолат наздик ба марҳалаи нӯҳум ва* да-ҳум* аз умри ман воқеъ шуда [буд].

Он гоҳ падар, афаллоҳу анҳу, маро ба дабиристон фиристо-данд.[205] то ҳифзи «Қуръон»-и [карим] кунам. Ва он бар мизоҷи ман сахт ва номулоим[206] омад, чунки лукнат бар[207] забон доштам ва ба душворӣ сабақе ҳифз мекардам ва ба такрори бисьёр ҳав-сала надоштам ва муҳаббати зиёда бар[208] ҳифз дар табиати худ намеёфтам. [Ва] ба воситаи ҳидосати синн ранҷе бесамар муойяна мекардам. Чи[209] мушоҳида мекардам,[210] ки охири ҳофизи «Қуръон» ба муаллимии атфол мекашида; чунки муаллим дар пеши чашм доштам ва аз ҳоли хутабо ва имомон бехабар, бо худ мегуфтам «Маро барои чӣ дар он кор доштаанд, ки самара ғавғои атфол [ва ҳосилу] натиҷа зарб ва шатм [ва қайди] хурдсол бошад». Ди-гар, фавоиди «Қуръон» ва савоби забт ва ҳифзи онро надида ва аз кас нашунида.

Ҳамин ки аз мактаб берун мешудам, дар маъракаи таворих-хонон ҳозир мешудам ва бар он рағбате ва шавқе дар табиат доштам, ки*·· аҳволи гузаштагонро аз анбиё ва улуламр муфас-салан дар ин маҷлис мешунидам ва ҳоли маорик ва ҷидоли сало-тин дар мамлакатдорӣ бидонистам [ва боз аз сари мулк ба осонӣ бархостан ва ба катми адам рафтанро дониста, ба инқилоби аҳ-

---

198—199 АБ—тааллуму таълим бифиристанд ҳам
200 АБ—кашида
201 АБ—китоби
202 АБ—ва дар
203 АБ—ихтилофоти
204 АБ—қусур
205 АБ—фиристод
206 АБ—ногувор
207 А—ба
208 А—ба
209 АБ—ба
210 АБ—медидам

воли ҷаҳониён вуқуфи куллӣ ҳосил кардам.] Аз ин ваҷҳ борҳо[211] силӣ ва қафо аз падар[212] ва муаллими[213] [худ]·· хӯрда, мунзаҷир намешудам, ки*— агар маро дар хона гум кунанд, аз маъракаи қиссахонон меёфтанд*·· Аммо дар ҳифзи сабақ эҳмол меварзидам[214] ва* ба кашу кӯк сабаке гузаронида, сабақи дигар мегирифтам. Ва гоҳе аз ҷиҳати коҳилӣ ва тарси чӯб сабақи худро ба коғазпораи [тӯлонӣ ба як сатри тамом] навишта ,чашми устодро дуздида аз рӯи[215] он мегузаронидам,[216] ки устод[217] ғофил буд ва [«боракаллоҳ», мегуфт.]

Ва билҷумла ғашоват аз қалби ман бардошта нашуд[218] ва* ба таъабу ранҷи фаровон дар муддати се сол як бор хатми «Қуръон» намудам .Ва он чи ҳифз карда [ва накарда] насьян мансиян фаромӯш карда[219] [ва] дар қарати дуввум боз машаққати аввалӣ бнайниҳи авд намуда, балки зиётар. Ва* дилсардию коҳилии ман афзунтар[220] гашт, ки билкулл дангу гаранг гаштам ва ҷавдату ҷавҳар, ки дар зеҳн доштам, битамоми мафқудуласар шуд[221] ва қуввати ҳофизаву даррока* ба зиён омад, [то ки иштиҳои ақлу шурб низ мунтафӣ шуда, наздик буд, ки бар бистари мараз[222] нишинам].[223] Чун ин [ранҷу заъф ва] такосулу такоҳули ман назди падару муаллим муқаррару[224] муайян[225] шуд ва аз ҳифзи «Қуръон»-и ман маъюс гаштанд, маро ба дарсу таъаммузи арабият[226] ниҳоданд. Ҳикмати он ки «Қуръон» маҳфузи ман нашуд, баъд аз рушд маълум кардам, ки ҳақ он аст,[227] ки «Қуръон» маҳфузи ман набошад, чунки бисьёр ба[228] аҳли шуруру фасод[229] мухталит омадам аз мӯъмину кофир.

Пас, агар шумо дар ин ҳолот[230] тааммуқу тафаккур кунед, медонед, ки ҳар касе барои ҷӣ кор* махлуқ шуда, ваҷҳи маоши интиоши ӯ аз ҷӣ роҳ аст ва аз куҷост ва ӯро кадом кор [ва пеша] мебояд, ҳам аз сиғари синн дар мизоҷу табиати ӯ зоҳир шавад ва ғолиб ояд. Ва[231] ба ҳеҷ кори [дигар] сар фуруд наёрад, то мулоими табъи худро наёбад аз* салоҳу фасод,* чунки истеъдодоти илму ҷаҳли инсонӣ фитрӣ ва ҷибиллӣ аст. Таваҷҷӯҳ ва саъйи абавайн валадро баислоҳу роҳи фалоҳ наёрад. Ҷоҳили фитриро саъйи падару модар олим нагардонад ва олими ҷибиллиро бе илтифотӣ [ва бе таваҷҷӯҳии] эшон ҷоҳил накунад. [Ва ин маънӣ

---

211 АБ—басе
212—213 АБ—муаллим ва падари
214 АБ—варзида
215—216 АБ—зери тахта аз рӯи он мехондам
217 АБ—устодам
218 А—нашуда; Б—шуда
219 А—намудам; Б—кардам
220 Б—афзун
221 АБ—гардид
222—223 мариз бинишинам
224—225 АБ—муайяну муқаррар
226 Б—арабӣ
227 АБ—будааст
228 АБ—аз
229 АБ—фасодро
230 Б—ҳолат
231 АБ—ки

мӯҳтоҷ ба назиру мисол[232] набошад, ки авлоди турк бо он ки таваҷҷӯҳи абавайн ба тохту тороҷ аст, дар шаҳр оянд ва олим шаванд. Ё фарзандони қазоқия аз ақиби асбу шутур танаффур намуда, таҳсили илму дониш намоянд.]

Балки[233] фарзанд[234] ба хоҳиши ҷибиллат мафтуру маҷбур бувад,[235] ки «куллу муяссарин лимо хулиқа лаҳу,+» ва баъд аз он ки дар ҳалқаи дарсу тааллуми[236] арабият даромадам, дар аввали синни шубоб ва[237] ҳанӯз болиғ нашуда [будам], медидам, ки аз касби симу зар чора нест Ба воситаи ихтилоти амсолу ақрон ва шуракои дарсӣ давоии ҳирсу шараҳи ҷамъу таҳсили ваҷҳи маош дар замирам муставлӣ шуд ва оростани ҳуҷраву асбоби он [ва рафтуой бо дӯстон.]

Ва падар он чи мураттаб медоштанд, нафақан мисл ва қадри кафофи ман буд. Ман [бад-он)** қаноат наёварда, дар талаби завоид афтодам, чӣ ихтилот [ба] амсол ва ақрон зиёда такаллуфе мехост, ки падарам дар таҳийяи он қодир набуданд.[238]

Ва дар ин ҳол чашми ман ба ҷаҳони асбоб боз буд. Ва ҳамин иллати вуҷуд хӯрдухоб ва рафтомади асҳоб ва*** нишастухост ва* маҷлисоройӣ ақида карда, чунки медидам, ки ҳама абнои ҷинс аз сағиру кабир бад-ин балия гирифторанд.[239] [Ва] азбаски дар иёли падар будам ва маҷбур ба таламмузи қавоиди арабия, тариқи иктисоби зарро дар китобат маҳсур дида,[240] алалфавр ба китобати девони Абулмаонӣ Бедил+ иштиғол намудам, чунки хатти ман дар ин овон ба худии худ камол гирифта, аз ғайри машқ ва таълими [устод]. Ва чун мухтор ба худ набудам, дигар пешаҳо ва ҳирфатҳо дастам надод ва натавонистам, ки*** ба[241] раставу асвоқ барои касби сим[242] тараддуд орам.

Фалоҷарам, баъд аз тааллуми[243] дарсӣ китобат мекардам ва дар моҳе як Бедил менавиштам аз бисту чаҳор ҷузв то сӣ ҷузв. Аз бист танга то сӣ танга байъ намуда, аксарро[244] захира мекардам ва камтарро ба ваҷҳи маош сарф менамудам.

Ва*** дар ин ҳол чандон хиссат ва имсок ва ҳирси ҷамъ бар табиатам[245] муставлӣ буд, ки агар танҳо будаме, ҳеҷ нахӯрдаме ва ба обу нони хушк қаноат кардаме. Ва аз шурако он ки хубрӯй ва дилкаш буд, назди ӯ такаллуфе ба кор мебурдам. Ва бадшакл у ноҳанҷорро аз дар меронда м; ки агар магас бар[246] қосаам нишаст, нон ӯро макида раҳо мекардам ва резаи нон аз даҳони мӯр мерабудам.

---

232 А—амсол
233—234 АБ—пас., фарзандони инсон ҳама
235 АБ—бошанд
236 АБ—таълими
237 АБ—, ки
238 АБ—набуд
239 АБ—гирифтор
240 АБ—ёфта
241—242 барои таҳсили симу зар ба раставу асвоқ
243 АБ—таълими
244 АБ—аксар
245 Б—ман
246 АБ—дар

То дар муддати ду сол камо—беш шашсад дирам захираи кисап иститоатам шуда [ва] ба таҳсили рибҳу рибво ва суду пайдо зуфунун шудам ва ба ҷамъе аз хасисон ва лаимон дӯстӣ ба ҳам расонида, толиби улуми имсок ва идбор гаштам. Ва тариқи ҷамъ ва зухрро тафтиш ва тафаҳҳус намуда, шайтонро роҳи макр ва тазвир илқо менамудам.[247] Ва ба фиреб ва худъа аз пеши гулрӯён, ки чашм ба кисаи ёрон доранд, мегузаштам. Ва ин ҳолат дар авоили синни булуғи ман даст дода, ки филҷумла тамизи неку бад ва дӯсту душман ва роҳи савобу хатои муомалотро иттилоъ пайдо кардам[248] ва аз мавозеи хавфу хатар андешанок ва дар мавқеи[249] ҷалби манофеъ чусту чолок мебудам.

Ҳарчӣ офаридгори таоло[250] зудтар маро аз ин хислати разила махлис дод. Бад-ин тариқ[251] ки дар ин асно боре ба саҳро рафта будам дар хонаи хеши қариб. Вақти мурочаат писари аммаи ман маро ҳамроҳӣ карда буд, то ба шаҳр орад. Шаб дар арзи роҳ ба хонаи хеши дигар нузул намудем ба иллати бегохии рӯз. Имшаб ин писари аммаи маро ғаши мӯҳлик торӣ шуда ба ду-се соате[252] ба*·· фавот ва ҳалок расид.[253]

Ва ин ҷавоне буд зафт,* шадидулқуво ва ҷалд,* ки чун каланд бар замин задӣ, хок аз шонаи суро бардоштӣ ва* як ман бор ба дӯш кашидӣ ва ба як даст дар пушти сутур ниҳодӣ.

Ин фавти фуҷоти ӯ маро огоҳонид, чунки буньяи заиф доштам. Бо худ гуфтам.[254] «Ин ҷавон ба ин шиддату тундӣ дар як он монанди коҳбун* ба сарсари аҷал аз миён рафт. Ту бад-ин пайкари наҳиф[255] ва ҷуссаи заиф[256] ин ҳама ранҷу таъаб бар нафси [худ] чаро ниҳодаӣ? Барои* кӣ ва ҷиҳати чӣ дар ҳирси ҷамъ ва имсок афтодаӣ* Охир, мурдани одамӣ чунин саҳлу осон будааст, мабод ки ногаҳон бимирӣ ва захираи ту насиби дигарон шавад ва ту дар хусрон ва зиён афтода[257] бошӣ*!»

Пас,* баъд аз он маро* дасту дил аз имсок фурӯ монда, беш*· натавонистам, ки захира кунам. Ва он чи маро баъд аз он аз вуҷӯҳи китобат ва идрори султон [ва дигар]·· ва ғайра таҳсил шуд[258] ҳам сарфи дегу пиёла ва нуқлу навола намудам. Ва он дирамҳо, ки ба сахтию суубат гирд оварда будам, маа суд ва сармоя дар қадами аҳбоб ба итлоф овардам. Ва баъд аз он зиёда аз шашмоҳа қут* азхор нанамудам.[259]

---

[247] А—мекардам
[248] АБ—карда будам
[249] Б—мавзеи
[250] АБ—муқаллиб-ал-қулуб
[251] АБ—тариқа
[252] АБ—соат
[253] АБ—гардид
[254] АБ—мегуфтам
[255] АБ—заиф
[256] АБ—наҳиф
[257] АБ—афтида
[258] Б—мешуд
[259] АБ—намтавонистам

Ва амсоли ман, ки ба чаҳорсад дирам дар[260] соле камобеш[261] вaҷҳи маошро[262] ҷавоб мегуфтанд[263] ва аз он захира низ* мекарданд, ман ба ду ҳазор дирам камо—беш натавонистам[264] ва боз аксари [сана] ба қарз [муҳтоҷ] мегзуаронидам. Ва то альявм ҳеҷ сол[265] аз ман бе*— қарзу* дайн сипарӣ нашуда, чунон ки дар ин овон худи шумо низ ташхис мекунед ва медонед ва андаке ақли маошӣ ба шумо партав афканда. Ва баъд аз ин чун қувои ботинии шумо қавӣ шавад, ташхиси тамом хоҳед кард, ки маро дар[266] ҷамъу имсок ба ихтиёр эҳмол[267] воқеъ шуда ва натавонед гуфт, ки:

[Мисраъ]

Натавон фишонд доман зи ғубори нонишаста.

Ва маро ба таҷрибат ва тафаккур баъди умре яқин шуд, ки хайри ман дар он аст, ки маро хазина ва дафина набошад, чи дар мизоҷи ман шарри азим ва фасоди қавӣ музмар шуда буд, ки агар маро иқтидор даст додӣ,[268] Фиръавнро ба ходимӣ нагирифтам.

[Мӯр ҳамон бех, ки набошад параш.]

Ва дастгоҳи хаёлу риши гов то он ҷо доштам, ки ҳукумати иқлиме ба саранҷоми он вофӣ наменамуд.

Фалоҷарам, ба аъмол ва ашғоли хасиса руҷӯъ наёвардам ва*— дар мадди назар надоштам* ва мегуфтам:

[Мисраъ]:

Гар бор кашӣ, бори нигоре боре.

Ва зӯр бар [фақру[269]] фоқа ва сабр* меовардам. Ва ғолибан ин фасод дар тинати ман баъд аз эҳрози фазоили муктасабӣ ва рафтан ба сафарҳои изтирорӣ ва дидани давлатҳои бузург аз салотин ва маосири онҳо дар назми ҳунарпарварӣ дар димоғи ман мутамаккин шуд. Чи*— медидам*, ки касони ба рутбаҳои[270] пасттар аз ҳоли ман ба маносиби баланд фоиз буданд.

Ва дар диёри мо аҳли ҳунарро сагиру кабир душман медонанд. Фалоҷарам, маротиби аҳли фазлу диёр дар назари ман хурду хор даромад.[271] Ва нафси ман бад-он пояҳо, ки амсоли ман

260—261 АБ—камобеш дар соле
262—263 АБ—маош доштанд
264 АБ—аз ӯҳда берун наёмадам
265 Б—соле
266—267 АБ—эҳмол дар ҷамъу имсок ихтиёр
268 Б—медод
269 А—сабру
270 АБ—рутбаи
271 Б—омад

[дар он тараддуд мекарданд ва баъд аз вусул] муфтахар ва мубоҳӣ буданд, [хеҷ наҷунбид] ва сар напиҳод ва гуфт: «Чун эҳтиёҷи ту ба тамаллуки тамоми [мамлакати] Туркистон аз пеш намеравад ва боз мағмум ва маҳзун бошӣ, пас ин пояҳои паст низ*:: ихтиёр макун ва худро маёло ва ҳамин ғаме, ки дорӣ, ба ҳамон иктифо кун», то шумо нагӯед, ки «калиюю кокулафшонӣ ва гадоию даъвии шоҳӣ[272] чӣ маънӣ дорад?»

[Ғазал]

Ғафлатам охир ба чандин огаҳӣ иршод кард
Хар ниқоберо, ки дидам, чилвае эҷод кард
Дар ҳақиқат дастранҷи кас талафсармоя нест,
Кӯшиши нодонинам дар илм ҳам устод кард.
Будам аз дарди ватановарағиҳо доғи яъс,
Имгиёзи ину он боре ба хеҷам шод кард.

Ваҷҳи хайрияти ҳоли ман дар ин бенавоӣ он ки баъд[273] аз он, ки илм филҷумлаам[274] ба ҳақиқати кор[275] доданд, донистам*— ва* яқин кардам, ки дунъё авонки роҳи маод аст. Ва касеро, ки ба дуньё олуда гардонанд, ғолибан[276] ба мақоми маълум[277] ва марҷаи[278] ӯ нарасонанд, магар андакеро, ки ба ҳақиқати дуньёи худ огоҳ бувад ва фиреб нахӯрда бошад ва аз шиканҷаи ҳисобу китоб ва бозхост солим берун омада. Чунки дуньёву охират ду паноичанд — дӯстии тарафе душмании[279] он дигар аст.[280]

Таҳқиқи ин мақом он аст, ки чун ҳақиқати инсонипро[281] хостаанд, ки ба олами изҳор бирасонанд,[282] онро* ба тадриҷ аз малакути аъло*:: ба олами афсал таназзул доданд ва ба ҷиҳия марҳала аз[283] ҷаворн[284] қурб мубъад сохтанд. Аввалан ин ҳақиқат ҷавҳаре буд фард мунбаис аз олами зот, ки дар хар марҳала мутазоил ва мутакассир мешуд назди фуруд[285] омадан,[286] то дар марҳалаи ҳайвонӣ, ки мартабаи[287] вуҷуди[288] инсонӣ аст, ба ниҳоят анҷомид,[289] то он миқдор, ки*: маротиби[290] зуҳур бад-ӯ[291] тамом шавад[292] ва дуньёро [ҳам] таъмир тавонад кард. [Таоқуби вуҷуди бани навъи инсон дар мо-лоязол ба андозаи он таназзулот

272 АБ—султонӣ
273 АБ—пас
274 АБ—филҷумла
275 АБ—олам
276 АБ—ғолиб
277—278 АБ—ва марҷаи маълуми
279 Б—душмани
280 АБ—бошад
281 Б—инсонро
282 АБ—расонанд
283—284 Б—ҷавор аз
285—286 АБ — таназзул
287—288 АБ — вуҷуди мартабаи
289 АБ — анҷомида
290 АБ — мартабаи
291—292 АБ — тамом шавад бад—ӯ

аст аз мабдаи дарача дар мавотини ачроми улвия то маркази хок. Масалан, вучуди Зайд дар дуньё даҳ ҳазор сол баъд аз вучуди Абулбашар аст, чунки ин чавҳари фард, масалан ба даҳ рӯзи он чаҳонӣ ба тариқи таназзулу такассур ба маркази хок расида, сурати инсонӣ гирифта бошад]. Он гоҳ бисоти маошу интиоши ӯро мумаҳҳад[293] фармуданд ва‾ роҳи салоҳу фалоҳаш намуданд. Ва фармуданд*··, ки «ҳон, дар ин сарочаи бозича ором нагирӣ ва дил набандӣ ва худро ба ғубори вучуд олуда накунӣ ва дар инчо иқоматро тахайюл нанамой, ки чои иқоматат ғайри ин чост. Мо туро барои иморат фиристодем, на барои истиқомат ва зудтар баргардӣ ва ручӯъ ба мабдаи худ кунӣ; ва чашм бемуҳобо ба хар тараф накушой, ки ту мурғи лоҳутӣ, то дар қафаси табоеъ маҳбус намонӣ. Ва тариқи ручӯъаш бинамуданд,[294] ки ба саҳлу андак иқтисор[295] кунӣ, ки чисми унсурии туро муҳофазат кунад ва ҳама* ҳиммату таваччӯҳ ба мабдаъ дорӣ, ва* то сақолати таркиби ту хиффат ёбад, ки ба мақоми худ барпарӣ ва чизе аз асофил доманкаши[296] ту набошад, мабод[297] ки паридан натавонӣ, ё дар мақоми пасттар аз макони[298] аввали худ бияфтӣ ва ғаромату зиён бинӣ[299] ва пушаймонӣ барӣ [ва онгоҳ] судат накунад;[300] **«Хуммира тината Одама арабаъина сабоҳан+»** ишорат бад-ин мароҳил аст ва **«ман ахласаллоҳа арбаъина сабоҳан+»**, имо ба қатъи ин мароҳил.

Марҳалаи аввалӣ, ки ин чавҳари фард аз олами зот таназзул кард, ақли кулл аст, ки «рӯҳи аъзам» ва таайюни аввал ва «уммулкитоб» хонанд.

2. Нафси кулл, ки лавҳи маҳфузу «китоби мубин ва уфуқи мубайян» гӯянд.

3. Ҳаюло, ки «ҳабо ва китоби мастур, вараqи маншур» номанд. 4. Табиати куллия ,ки «мабдаи асмоъ ва осор» номанд. 5. Фалаки[301] атлас,[302] ки «арш» аст. 6. Курсӣ, ки «фалаки Савобит» аст. 7. Фалаки Зуҳал, 8.. Фалаки Муштарӣ. 9. Фалаки Миррих. 10. Фалаки Шамс. 11. Фалаки Зӯҳра. 12. Фалаки Аторуд. 13. Фалаки Қамар 14. Аз кавокиб—Қайвон. 15. Бирчис. 16. Баҳром. 17. Офтоб. 18. Ноҳид. 19. Тир. 20. Моҳ[303] 21. Аз буруч — Ҳамал. 22. Савр. 23. Чавзо. 24. Саратон. 25. Асад 26. Сунбула. 27. Мизон. 28. Ақраб. 29. Қавс. 30. Чадй. 31. Далв. 32. Ҳут. 33. Аз аркон-оташ. 34. Бод. 35. Об. 36. Хок. 37. Аз маволид — чамодот. 38. Наботот. 39. Ҳайвонот 40. Инсон.[304]

---

293 Б — мумтад
294 Б — намуданд
295 АБ — қаноат
296 АБ — домангири
297 А — то мабод; Б — ки то мабод
298 АБ — мақоми
299 АБ — кашӣ
300 АБ — надиҳад
301—302 А — фалак-ул-атлас
303 АБ — Қамар
304 АБ — Шумораҳо аз 2 то 40 нест.

Пас, агар ин[305] мароҳилро[306] доира гирӣ, нуқтаи охирин, ки инсон аст, ба ақли кулл, ки «рӯҳи аъзам» аст, муттасил гардад ва доираи вуҷуд тамом шавад. Ва ин мароҳили чиҳилгона мақоми маълуми ҳар шахсе аз ашхоси инсонӣ аст. Ва каримаи **«ва мо минно илло лаҳу мақомун маълумун+»** имо дорад бад-ин марҳалаҳо. Ва офаридгор, субҳонаҳу, ба маҳзи мавҳибат бе иллат ба ҳама ашхоси инсон ин қобилияту истеъдод додааст, ки ба ҷаҳду[307] риёзат ва убудийят[308] ба ҳеҷ як [аз] ин монозил вуқуф нанамуда, ба мабдаи хеш пайвандад ва ҳамчунон, ки таназзул намуда [буд], ба ҳамон тартиб тараққӣ кунад, лоақал ба мақоми маълуми худ бирасад, ё пастар фуруд[309] ояд.[310] Мароҳили буъд*:: ва ҳирмон олами аҷсом аст, то фалаки Қамар; ва буъд аз он растагор мағбун аст, то фалаки Савобит ва аз он болотар олами амну амон аст, [то ҳазрати олами қудс ки ҷаҳони ҷон аст], ки **«ло хавфун алайҳум ва ло ҳум яҳзанунa.+»** Ва барои қарори хотири шумо ба равшантар таҳрир[311] баён кунем:[312]

Ва он ин аст, ки он ҷавҳари фард, ки ҳақиқати инсонӣ аст, баъд аз таназзул аз мартабаи зоти бахт дар марҳалаи аввал яке буд, чунки аз воҳиди ҳақиқӣ ғайри ваҳдати сирфа* нашъён накунад. Ва дар марҳалаи дуввум[313] ду шуд ва[314] дар се сето, дар[315] мартабаи чиҳилум чиҳил[316] гардид. Ҳар кадом [аз] ин ҷавоҳир назди ҳулул ба ҳар марҳала ба як дараҷа бесафоию кудурат пайдо мекунад, [чунки аз олами анвор рӯй ба олами аҷсом дорад ба воситаи шуъои тақобул, то наздик мешавад ба олами таркиб сиёҳию кудурат бештар дар ӯ мунъакис мегардад.]

Масалан, ҷавҳари сиюнӯҳум ба сиюнӯҳ поя олудагию тирагӣ дорад назди уруҷу сууд ба мабдаъ. Чун хоҳанд, ки ҳар чиҳил ба мабдаъ тараққӣ кунанд,[317] бар акси аввал уруҷ афтад. Ҷавҳари чиҳилум дар марҳалаи чиҳилум бимонад [ва] сиюнӯҳ дар сиюнӯҳ. [Ва] ҳамчунин то марҳалаи аввал [яке бувад], ки [ба мабдаъ пайваста бошад ва он] ибтидои таназзул аст[318] [дар аввал. Ва] билҷумла он, ки як поя олудагӣ дорад ба як марҳала пасттар мақом дорад. Ва он ки ду поя олудагӣ[319] дорад ба ду марҳала пасттар мақом[320] дорад.[321] [Ва] эй турфа, агар ҳар чиҳил шароити ҷаҳду кӯшиш ба ҷо оранд, ҳар чиҳил ба[322] мабдаъ бар фавр[323] сууд намоянд ва агар баъз-баъз. Ва агар саъю ҷидд нанамоянд, ҳама дар

305—306 АБ — мароҳиларо
307 Б — ҷиҳати
308 АБ — силки ибодат
309—310 АБ—аз ин мақом ба иқомат иттихоз кунад
311 АБ — аз ин
312 Б—кунад
313 АБ —, дуюм
314 АБ — масалан
315—316 Б — мартабаи чиҳилум
317 АБ—кунад
318 АБ—бувад
319 А—олуда
320—321 АБ — иттихоз кунад
322—323 АБ—бар фавр ба мабдаъ

марҳалаи чиҳилум бимонанд. Ва агар ба шарт амал карда бошанд, он ки дар марҳалаи чиҳилум бувад, дар аввал [ҳам] мақом[324] гирад.[325] Ва он ки амал надорад, агар [ҳам] дар аввали[326] марҳала бувад, назди нузул ҳам дар[327] чиҳҳилум бимонад.

[Ва] чун шумо ноқисед,[328] равшантар аз ин ба*... мисоли офоқӣ бинамоем, то дар зеҳни шумо қарор гирад. Ва он ин аст, ки подшоҳе азимушшаъни фосеҳулмулк* яке аз муқаррабонро хитоби иззат дод, ки «ҳон, бидон, ки дар гӯшаи мамлакат замине[329] солеҳи [зироат ва] иморат аст,* берун ой ва ашхос, ки дар ҳарамсарой ва урдуи ҳумоюнанд, ихбору эълон кун, ки бо ту бираванд ва он маконро иморат кунанд, вазифа ва ротибаи эшон чунину[330] чунон ва амалу шуғли эшон ину он.[331] Ва баъд аз он ки он макон,[332] чунон ки бояд обод шавадз[333] ба мақому марҷаъи худ ва аъмолу шуғли[334] худ руҷӯъ намоянд. Он шахси муқарраб берун омад ба ҳарамсоро ва урду нидо дардод. Маҳрамия ва амалдорону пешхидматон[335] ҳама аз ҷовияҳои худ берун давиданд[336] ва фармони султон[337] бишуниданд. Алалфавр, ба қатъи мароҳилу манозил дар он замин расиданд ва соле[338] чанд дар ободию* иморат ва зироати он кӯшиданд. Чунки[339] диданд, ки турфа ҷое назеҳ ва босафо аст. Либосҳои ҳузури султониро аз худ халъ намуда[340] ба либоси [мардону] муздурон даромаданд ва ин[341] маконро обод карданд ба ҳафри анҳор[342] ва ғарси ашҷор ва заръи азҳор ва имороти олия.[343] Ва ба иллати макси бисьёр[344] дар ин сарзамин[345] баъзе аз ин коркунон аз камоли шағафу шӯр султон ва амри ӯро ва мақоми аввали худро фаромуш карданд ва дил бар иқомати ин[346] манзил[347] ниҳоданд ва гуфтанд: «Султонро мисли мо навкарон бисьёр аст, кай[348] аз мо ёд кунад? [Ва нобудани мо дар он дарбор кай зарар кунад ва маълум гардад?» Ва] ҳам дар ин ҷо бимонданд ва ба иморату зироат машғул гаштанд. Ва баъзе ҳам[349] аз ин ҷамоат[350] ба фасоду харобии ин макон бархостанд

324—325 АБ—иттихоз кунед
326—327 АБ—дар марҳалаи аввал бошад, назди уруҷ дар марҳалаи
328 Б—ҳастед
329 АБ—заминест
330—331 А—ину он ва амал ва шуғл чунину чунон; Б—ин ва он амал ва шуғли эшон чунину чунон
332—333 АБ—маконро бар тибқи фармон обод кунанд
334 АБ—маносиб
335 АБ—пешхидматгорон
336 Б—омаданд
337 Б—султонро
338 АБ—муддате
339 АБ—ва чун
340 Б—карда
341 АБ—он
342—343 А—ва анҳор ва заръ ва азҳор, ғарс ва асмор; Б—анҳор ва заръи азҳар ва ғарси асмор
344 А—тавил
345 А—сарманзил: Б—замин
346 АБ—фармони
347 АБ—он
348 АБ—куҷо
349—350 АБ—аз ин ҷамоат ҳам

ва он чи дигарон иморат кардаанд, инон ба инҳидоми[951] он пардохтанд. Ва барҳе, ки мутазаккири мақоми худ буданд ва амри султонро исғо карда, он чи дар қисми эшон расида буд, бағоят обод карда,[352] ба зовияҳои аввалии худ бозгаштанд.[353] Ва баъзе ки[354] дар хизмат агарчӣ[355] қиём намуданд, локин ба такоҳулу такосул амал намуданд,[356] вақти бозгашт дар мақомашон [расидан] намонданд, то дар дунтари мақоми аввал фуруд омаданд. Ва баъзеро бинобар ифсод дар ҳеҷ мақом[357] ҷой надоданд ва рад карданд, чи аҳволи ин амалро рӯз ба рӯз пагоҳу бегоҳ мунҳиёну ахборнависон ба султон арз мекарданд, ки «фалон аз ҳадама ин мавзеъро обод кард ва фалонӣ ин маконро хароб намуд ва фалон ба ҳеҷ кор шуғл нанамуд ва* ба ғафлаату утлат ба сар бурд ва фалон ин зулму ғасб дар мулки султон раво дошт ва фалон дар* ин ҳазрат ин ҷонисорӣ ва* ин давлатхоҳӣ мекард.[358]

Неккирдорон*:: баъд аз руҷӯъ ба шарафи бисоти қурбу мулоқоти султон фоиз шуданд. Мутавасситон ба мақоми маълуму худ* ва маносиби хеш қоим гаштанд. Бадкирдорону зиёнзадагон* матруду мардуд ва*– маҳҷур**:: шуданд, то вақте ки он[359] замину[360] иморат низ хароб шуд.

Дар ин мисол он ки итоат [ба]:: султон кардааст ва ба вазифаю ротибаи султонӣ[361] қаноат намуда, аз фасоду хиёнат эҳтироз карда ва амри султонро бар тибқи ризои ӯ ба имзо расонида, лошакк мустаҳаққи бисоти қурбату утуфат бошад, агарчӣ дар аввал мартабаи баъид дошт, [дар охир] дар зумраи наздикон дарояд. Ва он ки дар амалу шуғл эҳмолу мусоҳалат раво*:: дошта, агарчӣ дар аввал дар ҳарамсарой, дар[362] зумраи наздикон[363] буд, баъд аз муроҷаат дар қатори дурон афтад ва* муфсиду хоин ба сабаби танаъуму ғафлат, албатта, матруду мардуд гардад.*

Ва чун шумо ҳавсалаи хурд доред ва* яҳтамил, ки он **чи** навиштаем, тааққул[364] натавонед кард.[365] Бидонед, ки дар мисол, ки намудем, султон — мабдаи аввал аст* ва мубдеъи бе чуни таоло ва тақаддус[366] **муқарраби мухотаб,**[367] — ҷавҳари дарди ҳақиқат, ҳазрати Инсони комил аст; **замини солеҳи заръ** — олами маволид аст; **ҳарамсарой**[368] — киноя аз[369] он чи зери арш аст,[370] **ашхоси он аз маҳрамия** — он ҷавоҳир аст, ки ба тариқи сайёрону дава-

351 АБ—харобии
352 АБ—карданд. Пас,
353 АБ—бозгашт намудан
354—355 А—агарчи дар хидмат; Б—агар дар хидмати ӯ
356 АБ—карданд
357 АБ—мақоме
358 Б—нек кард; А—кард
359—360 А—ин; Б—он замини
361 АБ—ӯ ,
362 АБ—ва
363 АБ—муқаррибон
364 Б—ба ақл
365 АБ—мисоле
366 АБ—тақаддус аст
367 АБ—мухотабу муқарраби
368—369 АБ—ҳарамсаро
370 А—бувад

рон дар туи олами афлок ва ҳаҷми кавокиб сурати такассур гирифта;[371] **манозил** — он марҳалаҳо аст, ки бад-он ба тадриҷ фуруд омадаанд,[372] **ҷои назеҳ [ва босафо]** — дуньё аст; **либоси ҳузур** — сифати таҷарруди пеш аз вуҷуд, **либоси муздур** — сурати инсонӣ аст баъд аз вуҷуд; **вазифа ва ротиба** — мояи маошу иштиош, **шуғлу амал** — иқбол ба амру наҳй; **шағафу шӯр** — ғафлат ва тӯли амал; **фасод ва харобӣ** — зулму фисқ; **ободӣ [ва зироат]**,— тоату ибодат; **зовияи увло** — мақоми маълуми пеш аз вуҷуд; **мунҳиён** — ҳафазаву киромулкотибин; **бисоти қурб** — руҷӯъ ба мабдаи аввал бошад.

Ва агар ин мисолро ба сурати хориҷӣ низ тасвир[373] кунем, дар нафси шумо авқаъ афтад. Бидонед, ки олами ғайбу шаҳодат то арш тамом шавад ва* илми аксаре низ, агар муваффақ[374] гардонанд, ниҳоят то арш бошад.*:: Олами шаҳодат он чи зери фалаки Қамар аст ва олами ғайб он чи* аз ӯ болотар[375] равад то арш. Ва аз он сӯи арш боло ҳарҷо, ки таaққул кунӣ, арш бошад. Ва ҳукамо онро ба ло — ҳало ва ло — мало таъбир кунанд; ва*:: берун бувад аз таҳти замону макон ва лотаайюн бувад ва иборатро[376] дар онҷо гунҷоӣ набувад. Ва баъзе ҳукамои илоҳи ва сӯфия беруни аршро **«олами анвор»** ва **««олами зот»** гӯянд мутаашъаша ва муталолӣ бувад самти зерини он, ки сатҳи муҳаддаби арш бошад ва гӯянд:

Осмонҳост дар вилояти ҷон,
Корфармои осмони ҷаҳон.

Ва мумкин аст, ки ҷаҳор таназзули[377] зеҳнӣ аз мартабаи **зоти баҳт**[378] осмонҳои ин олам бошад, чунонки анқариб [сураташро] намуда мешавад. Ва ҳазрати ҳаққ субҳонаҳу ва таоло қоҳиру муставлӣ аст бар ин аволим, на дохил дар эшон, на хориҷ аз эшон: **«илло аннаҳу би-кулли шайъин муҳитун+»**. Ва ин аволим маъдани саодату манбаи фуюзот бошад. Ва аз ин аволим ҳамеша фаязони қудрату иродат бар арши аъзам, ки таназзули панҷум аст, ҳуҷумовар бувад[379] ва аз ӯ ба фалакулбуруҷ ва Савобит; ва аз эшон ба афлоки Ҳафтгона ва кавокиби он. Ва аз ӯ ба олами аносир барои такаввуни маволид. Ва мақсуд аз ӯ вуҷуди инсон. Ва ғараз аз ӯ[380] изҳору эълони[381] ин аволим бувад бар саканаи олами ғайбу шаҳодат, то асароти қудрати қоҳира ва натоиҷи санъати боҳира дар пардаи ситру хафо намонад, чи олами ғайб нуронӣ аст ва аҳли он низ нуронӣ. Нуронӣ[382] нурро[383] имтиёз нади-

---

371 АБ—пазируфта
372 АБ—таназзул кунанд
373 А—тасаввур
374 А—мувофиқ
375 АБ—боло
376 Б—ибодатро
377 Б—манзили
378 Б—ба ҷиҳати
379 А—ҳуҷум оварди
380 АБ—вуҷуди инсон
381 Б—эълони
382—383 Б—нурро нуронӣ

ҳад. Ва олами шаҳодат зулмонӣ аст ва аҳлаш низ зулмонӣ. Зулмонӣ зулматро фарқ набахшад.

Лоҷарам, лозим омад вуҷуди[384] шахсе мураккаб[385] аз нуру[386] зулмат, ки кашфи ситр[387] аз[388] тарафайн кунад. Мо — садақи он вуҷуди лавлок ҳазрати инсони комил*:: бошад. Ва ин таҳқиқ нек шабоҳат дорад ба эътиқоди ҳакиме, ки гуфт: «Берун аз он сӯи сабъи самовот нуре аст басит зӣ-шуо!, ки аз равозини[389] Савобиту сайёр ба[390] назар дармеояд.[391] Ва филҳақиқат инҳо[392] шабакаву равзанаанд, ки дар муҳозии ин нури басит калону хурд афтода. Ва шуоъ он ки киноя аз файзу таъсир аст, [ки] аз[393] ин равзанаҳо ба қадри маслаҳат нозил мешавад ва дар олами аркон [ба тадриҷ] мерезад барои такаввуни маволид.

Масалан, моддаву ҳаюлои чаҳор табъ аз фалаки ҳаштум хоҳанд, ки таназзул оранд — баъд аз он ки дар мофавқ ба таназзулоти арбааи зеҳнӣ даварону саярон карда бошанд ва дар арз рехта. Аввало аз табақаи мусаммо ба Зуҳал дароянд ва дар туи фалаки ӯ даварон кунанд, тафсияву ташвия ва тахлияро. Он гоҳ аз равзанаи мусаммо ба Муштарӣ фуруд оянд ва дар туи фалаки ӯ даварон кунанд,[394] бикоҳанду биафзоянд. Онгоҳ аз равзанаи мусаммо ба Миррих дароянд, ҳамчунин ба тадриҷ ба[395] муддатҳо[396] дар олами аносир фуруд омада бошанд ва аз ӯ ба олами маволид то маркази олам. Ва он чи нозил шавад, алалфавр, сууд кунад[397] бе тарохӣ. Масалан, аз мусалласаи оташӣ доимо ҳарорат ва аз бодӣ[398] доимо рутубат[399] ва аз обӣ доимо бурудат[400] ва аз хокӣ доимо юбусат мутаваҷҷеҳи марказ аст аз шаш ҷиҳат кадиру[401] сақил[402] дар ин ҷо мемонад,[403] софию[404] сабук[405] сууд мекунад. Ва ин сууду нузул мутаоқибу мутаволӣ бувад, чун зиёи Шамс дар Шамс ва ҷамъ шудани ҳарорати касифаи духонӣ дар марказ, ки асфали софилин [аст] ва киноя аз Сиҷҷин аст, аз[406] ин ҷиҳат аст. Ва он чи дар сафҳаи отия[407] таназзули як ҷавҳари фардро аз роҳи воҳид тасвир намудем, барои қарори хотири* нозир аст ва илло аз шаш ҷиҳат ва ҳама сӯ нузулу сууди арвоҳ бошад. Ва чун ашколу авзои афлок ба ҳаракоти ҷабрию иродӣ мутағайир аст, нузулу уруҷи арвоҳ низ мутақорибу мутабоид гардад

384—385 АБ—ки шахсе ба вуҷуд ояд
386 Б—нур
387—388 АБ—астор ва ҳалли асрори
389 Б—даруни
390—391 Б—дар назар меоянд
392 АБ—ин кавокиб
393 Б—ба қабза
394 Б—намоянд
395—396 АБ—баъд аз мурури муддатҳо
397 Б—кунанд
398 АБ—ҳавой
399 АБ—бурудат
400 АБ—рутубат
401—402 АБ—сахилу кадир
403 Б—бимонад
404—405 АБ—сабуку софӣ
406—407 АБ—чунон ки дар таҳқиқи ҳайати арз навиштаем он чи дар нақшаи олами ғайбу шаҳодат

ва рохи мадохил ва махоричи мавод ло-юъадд ва ло-юхсо бошад ва махсуси тарафе аз атроф набошад. [Ва]: чунон ки гуфтем, ки табоеъ аз мусалласоти фалакулбуруч ло-зол мутаокиб нозиланд[408] ва соид. Ва чунон[409] ки он чавҳари фард[410] дар*:: афлоку кавокиб сайрону даварон кунад, ҳамчунон* дар маротиби таназзули арбаа, ки* фавқи арш тақдиршуда, ҳам соиру доир бошад, то*– такассур пазирад*. Ва ба ҳар мартаба ки мутаназзил[411] мешавад, мутакассир мегардад ва давоири [арбааи] мафрӯза дар ҳачми арш ҳамчу чаҳорунсур аст дар зери фалаки Қамар, ки арш дар он мартаба ҳукми арз дорад дар касофат: «Назаран **ило оламм--ил-қудс+»**, ки олами чону олами зот бошад. **«Фа*–субҳон-ал-лазӣ би-ядиҳи малакуту куллу шайъин илайҳи ярчаъуна+».**

Тасвири олами ғайб ва шаҳодат ин аст:

1. Оламуззот.

2. Ҳайати олами ғайб ва шаҳодат. Нозир бояд, ки ин шаклро мучассам тақдир кунад, фавқу тахт пур шуда, на мусаттаҳ, то ҳайбату азамати он дар нафс қарор гирад ва ҳоли хештан бидонад.

3. Таназзули аввал, олами анвор, ки беранг аст. Ва онро ақли кулл ва рӯҳи аъзам ва таайюни аввал» ва «уммулкитоб» хонанд, куравӣ аст ба эътибори он ки аз воҳиди ҳақиқӣ содир гаштааст. Ва ин доира ҳамчу нуқтаи лоятачаззо аст, **назаран ило оламулқудс**, ки олами зот бошад.

4. Таназзули дуввум, нафси кулл, ки лавҳи маҳфуз ва «китоби мубин ва уфуқи мубин» хонанд, шаффоф ҳамчу булӯр бувад, наздики беранг бошад.

5. Таназзули сеюм, мартабаи ҳаюло бошад, ки ҳабо ва «китоби мастур, вараҷи маншур» гӯянд, сафеди барроқ бувад чун шуои Моҳ аз абри сафед.

6. Таназзули чаҳорум, ки қобили ранг бувад ва итлоқи ранг бар ӯ равад, табиати куллия аст, ки мабдаи асмову осор ва афъол аст.

Итлоқи зиёъ ва шуо бар арш аз он чиҳат аст, ки сатҳи муқаъари ӯ мумосси чисмониёти оламаи улвӣ аст, қобили завъ шуд, фалочарам, тарафи зерин касби нур аз офтоби олами зот кардааст ва мушаъшаъ гашта ва давоири арбааи мафрӯзаи фавқи он ҳам аз арш аст.

Таназзули аввал, гӯй, мунтаҳои шуои ӯст, аз ин чиҳат беранг тақдир карда шуд.

Ва таназзули дуввум наздик ба ранг, таназзули сеюм сафед ранг дорад. Таназзули чаҳорум қобили ранг бошад, ҳамчу шуои шафақи субҳ, ки мунтаҳӣ ба берангӣ мешавад ва гӯй арши қамарист, ки шаб сабаби нур аз Офтоби чаҳон чон меканад. Осмонҳо ва кавокибу офтобакҳо, ки муҳаққиқини сӯфия аз он ба иборат овардаанд, фавқи ин маротиби арбаа аст; дар он аволим кураи асири худи арши азим бувад ва ин маротиби аносири он:

408—409 АБ—нозил ва соиданд махсус ба ҳеч тараф набошанд ва ҳамчунон
410 Б—фардро
411 Б—таназзул

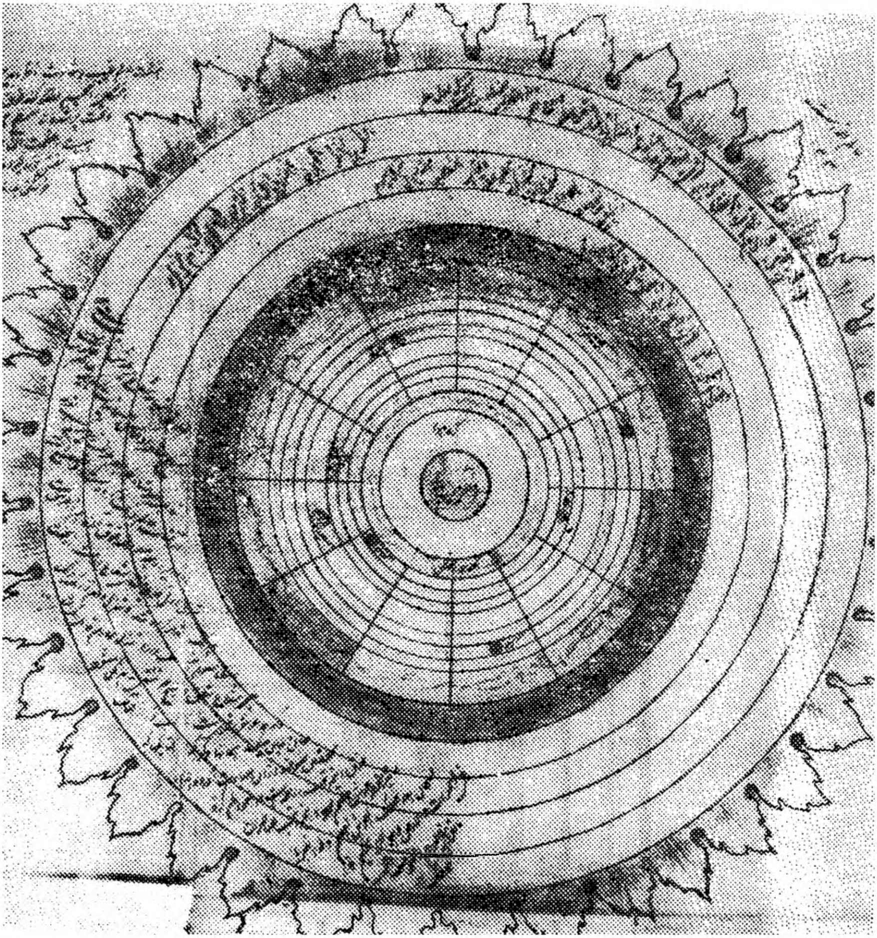

«Субҳона-л-лоҳу малак-ул-арш-ил-азими ва лаҳу-л-кибриё фис-самовоти ва-л-арзи ва ҳува-л-азиз-ул-ҳаким. Ҳозо-мо-тафарадуни биҳи ал-аллом-ул-ғуюуби аҳмаду-ли-л-илоҳи ало золика+*».

Дигар[412] мисоле[413] осонтар дар таназзули ҷавҳари фарди ҳақиқӣ ва ғараз аз офариниши мукавваноти вуҷуди одамӣ, он аст,[414] ки[415] ҳикмат дар такаввуни фавокеҳ ва асмору ҳубубот маҳзи бақои анвоъ аст. Манофеи аклию фавоиди шурбии он биттаб! [бошад бақои ҳайвонотро] ва ҳақорату заҳомати аҷсоми онҳо биттуфайл бувад ба қадри маслаҳат ва вақту забт ва ҳифзи моддаи такаввун, ки тухми [он] бошад. Масалан, захомати тарбуз ва сухунати пӯсти [он] ва ҳаловату[416] латофати[417] таъм ҷиҳати он аст, ки ин миқдор ҷусса бояд то ин миқдор шираро маҳфуз дорад. Ва ин миқдор [дурушти] пӯст бояд,[418] то Офтоб шираро аз эътидол ба ифрот набарад, ки агар пӯст рақиқ бувад, аз харбуза мумтоз нашавад [ва агар сухунат ба ифрот дорад аз қаду тафариқа наёбад]. Ва ин миқдор шаҳму лаҳм бояд, то шираро[419] ва тухмро бипарварад ва муҳофазат намояд. Ва тухм[420] ба қадри сиғари ҷусса ва кибари он камию бешӣ гирад[421] ва[422] бисьёр бояд, то баъд аз расидани касру нақс низ ва хӯрдани ҳайвонуту мурғон низ лоақал ягон адад боқӣ монад бақои навъро. Ва агар ҳама боқӣ монад ҳам, масолеҳи халкро ба кор ояд.[423]

Пас, он рутубат, ки аз[424] асл ба реша меравад,[425] ҷавҳари фард аст ва[426] баъд аз хулул дар мева[427] муттасаф ба сурати касрат мешавад. [Масалан, дар асл як қатра, балки камтар рутубате бувад], пазди ҳар таназзул лаҳму шаҳм ва ҷилд шуда, [дар охир] дар маркази тухм қарор мегирад, гӯӣ таназзулоти ӯ тасфия ва ташвия аст, ки кадиру бесафо — ранг ва лаҳму шаҳм ва ҷилд мегардад, ва хулосаву зубда тухм мешавад.

Дар ин мисол **тарбуз** афлок бошад, **абъоду аҷром** — лаҳму шаҳм ва **тухм** инсон бувад. Чун ин таҳқиқот маълум кардед[428] ва* [онгоҳ] ҳол [ва қадри] хеш[429] бидонистед, боз бидонед, ки одатуллоҳ бар он ҷорӣ шуда, ки ҳар киро ба мақоми авлои [худ,] ки аз онҷо таназзул намуда, чун хоҳад, ки руҷӯъ диҳад,* аз дуньёи вай бикоҳад, то сабукбортар ояд. Ва*:: бошад,[430] ки ба мақоми маълуми хеш бирасад ба шарти огоҳиюислоҳи нафс ба*— муҷоҳада.* Ва агар нахоҳад, ӯро ба музахрафот ва*— мусаққилоти* фонияи дания* гаронбор гардонад ва ба мартабаи дунтар фуруд

412—413 АБ—мисоли дигари
414—415 АБ—бувад, бад—он ки
416—417 АБ—ва латофати мағу ҳаловати
418 АБ—ба кор аст
419 АБ—шира
420—421 АБ—ба қадри сиғару узли ҷусса тухм бешию камӣ пазирад
422 АБ—Нигаред ба илова
423—424 АБ—мумозаҷати тобеъ мутаваҷҷеҳи тухм рехта мешавад, гӯӣ
425 АБ—, ки
426 АБ—ҷисм
427 АБ—кунед
428 А—хештан; Б—худ
429 АБ—дуньёвии
430 АБ—тавонад

орад.Ва агар хоҳад, ӯро аз мақоми маълуми ӯ низ тараққӣ диҳад то онҷо, ки истеъдоди ӯ қабул кунад.

Масалан, мақомоти маълумаи шумо аз бузургтар назар ба хадс: 1. [Аз афлок] фалаки сеюм аст,* 2. [Аз] кавкаб[431] Зӯҳра, 3. [Аз буруҷ] — Савр [ва] 4. Мизон, 5. [Аз аркон] — бод[432] [ва] 6. об, 7. [Аз маволид] — ҳайвонот. Аз хурдтари шумо — 1. фалаки панҷум, 2. [Аз] кавкаб[433] — Миррих, 3. [Аз буруҷ] — Ҳамал [ва] 4. Ақраб, 5. [Аз табоеъ] — оташ 6. [ва] хок, 7. [Аз маволид] — ҳайвонот, ки*: аз ин мароҳил нузул кардаед. Агар дар сироти мустақим зиндагонӣ кунед, боз ба мақоми аввалатон, [ки афлокатон бошад, маа кавокиб] уруҷ ва* нузул* диҳанд. Агар ҷаҳду кӯшиш ва риёзат оред,[434], аз онҷо низ бигузаронанд. Ва агар коҳилию эҳмол дар бандагӣ кунед, ба қадри такосул манзилатонро фуруд оранд [то табоеъ ва маволид.] Ва [доим] дар худ муроқиб бошед, ки то савобн[435] шумо бар сайиот[436] ғалаба накунад, [ки агар инчунин бошад], шуморо дар малакути самовот ва буруҷу кавокиб гузар надиҳанд ва дар шеби олами аносир, ки асфали софилину Сиҷҷин киноя аз ӯст, дар [ҳолати] ҳаёт ва баъди мамот маҳбус доранд.[437] Ва дар зумраи онҳо, ки [дар шаъни эшон ворид шуда,] «савоун **фа-ҳатуҳум ва мамотуҳум+»**, дохил гардонанд.[438]

Ва тараққӣ дар камолоти шумо ба қадри камии тааллуқи шумо дар умури дуньявӣ бувад[439] ва кӯшишу ҷаҳд дар кори охиратӣ. Ва шуморо дар амри тараққию таназзул ихтиёр додаанд, ки дар ҳеҷ мақом маъзур нестед ва ҳуҷҷат натавонед овард, зероки ҳамаи савобу хатои роҳи шуморо намудаанд, кадом[440] ки ихтиёр кунед, натоиҷи онро ба шумо диҳанд, беш[441] надиҳанду кам надиҳанд.[442] **«Фа-ман яъмалу мисқола зарратин хайран яроҳу ва ман яъмалу мисқола зарратин шарран яроҳу».**+

Ва тайи ин мароҳил агар истеъдоди фитрӣ ба он[443] ёр бувад, дар як он ба ногоҳ воқеъ шавад ва ин нодир бувад; ва агар на, дар як даҳа, то як моҳ ва чиҳил рӯз ба саранҷом расад ба шарт; ва ниҳоят то чаҳор чиҳила[444] [бошад]; ва таъвиқу таъхир ба воситаи нуқсон дар муҷоҳада ва адами ҳифзи шароит бошад. Ва ҳар касе бад-ин миқдор саъю ҷаҳд қодир аст. Ғоят он ки шақовати ҷибиллӣ ва [назми] ҳикмати тамаддунӣ[445] монеъ меояд[446] ва асбобро дар назар мерояд ва қуввати воҳима ба фақди матлаб метарсонад.[447]

---

431 АБ—кавокиб
432 АБ—ҳаво
433 АБ—кавокиб
434 Б—оваред
435—436 АБ—сайиоти шумо бар хасанот
437 АБ—ва масҷун гардонанд
438 АБ—кунанд
439 АБ—бошад
440 АБ—кадомро
441—442 А—на беш диҳанду на кам; Б—на беш на кам
448 АБ—бад—он
444 АБ—чилла
445 Б—ба муддате
446 Б—ояд
447 АБ—мерасонад

Шайх Наҷмиддини Кубро+ қудсуллоҳу рӯҳи ҳум шайхул-олам Зайфиддини Бохарзиро+, раҳматуллоҳу, ба риёзату арбаъин фармуд. Рӯзи панҷоҳум ба дари ҳилватхонаи мурид расид[448] ва ба одоб дар бикӯфт ва гуфт: «Эй фарзанд, берун ой, ки мароҳили уруҷи ту ба қатъ анҷомид. Бирав, аҳли Бухорову Мовароуннаҳрро ба ҳақҳ даъват кун: «**Ва-фақано-л-лоҳу ли-ҳозо-л-ҷазбати ва-л-мулозамати+**». Пас, мавонеи уруҷи маротиб руҷӯи ҷамъи дуньё ва асбоб он аст, ҳарҷӣ камтар бувад* беҳтар ва тараққӣ бештар:

[Китъа]

Марди дарвеш, ки бори ситами фоқа кашад,
Ба дари марг ҳамоно, ки сабукбор ояд.

В-он ки дар роҳату осонию осоиш зист.
Мурданаш з-ин ҳама шак(к) нест, ки душвор ояд.

Агар ба маргу мурдан тарку узлат гирӣ, муносиби мақом ояд. Ва роҳату осоиш, ки шоир ба марди мутамаввил нисбат дода, ба муқтазои табъу басирати авом аст, ва илло машаққату тааб, ки арбоби дуньё дар касбу ҷамъи он мекашанд, агар ташхис кунанд ва тааммуқ намеоянд, азоби охират намунае аз он аст. Ғоят он ки ширинаи ҳалво ва тароватн дидори зар, талхии касбу машаққати ҷамъро мепӯшонад, ки намефаҳманд [чунон ки ҷарбии кунҷора сахтии замини шудгорро аз назари гов мастур медорад]. Ва низ гумоне мавҳум дар хотир доранд, ки чун маблағе аз дуньё гирд кунӣ, фароғатею роҳате тамом ёбӣ, ҳанӯз ба он фароғату роҳат нарасида бошанд, ки [сар ба харитаи кафан кашида ва] ба ҷаҳаннам пайваста[449] бошанд[450] ва зару неъмат монда.

Аз барои тасаллии шумо мисолаке[451] равшану+ мубарҳан* бинамоям, ки ҳар рӯз дар чашми шумо намоён аст зоҳири он, аммо на маънии[452] он.

Медонед, ки дар ҷивори шумо баққолаке аст соҳиби зиёъу иқор ва амлоқу асбоб ва молу мавошӣ. Ва дӯкони ороста дорад пур аз* ҳавло ва шира, шуморо[453] чун чашм ба моли вай[454] афтад об дар даҳонатон гирд ояд ва маро чун[455] дида бар маоли ӯст[456] об дар дида меояд*. Ва ин дӯкон ду дар дорад ва*:: ҳама мо-яҳтоҷи мардум ба дӯккон ҷамъ намуда ва худ дар миёни анору ангур [ва ҳуҷуми магасу занбӯр] нишаста ва худ хирифу[457] пир[458] гашта, ки агар [ба фароғат] бинишинад ва ба итлофу исроф амволро ба[459] худ сарф гардонад,[460] аз бақиятулумри ӯ зиёдатӣ кунад. На-

---

448 АБ—омад
449—450 АБ—орамида
451 АБ—мисоле
452 АБ—ботини
453—454 **АБ**—ки чун чашми шумо ба онҳо
455—456 АБ—аз тасаввури ҳоли ӯ
457—458 АБ—пиру хазаф
459—460 АБ—сарфи маишати худ кунад

бинед, ки дӯконаш[461] ду дар дорад.[462] Дар зимистон [ин дӯккон] сард [бувад] ба сабаби убури боду барф. Ва дар тобистон гарм ба воситаи [мурури] самум. Ва+– шабу рӯз дар он ба сар мебарад*, дар сармо табақе сафол пур аз оташ дар пеш ниҳода ламҳа ба ламҳа, ки даст ба кайлу тарозу ва сабзию шалғам мезанад, сард мешавад[463] ва бар оташ медорад. [Ва]:: ҳанӯз тоби оташ ба дасти ӯ норасида[464] яке меояд, ки «маро фалон чиз мебояд». Алалфавр бархезад [ва] нонишаста, боз дигаре ояд ва чизе[465] хоҳад. Ва нонишаста боз дигаре ояд*:: Ва ин оташ* ҳамчунон худ ба худ хокистар шавад ва дасту пои ӯ ҳамчунон ях баста. Ва чун таомаш аз хона ояд, луқмае[466] ба даҳон, дасте ба коса,[467] яке ояд, луқма фурӯ набурда, даст барнадошта, дигаре ояд. Даст олудаву нон дар даҳон чанд тавоф ба гирди дӯкон кунад, то он чи он кас хоста, ёфта бидиҳад. Дар ин асно вақти намоз даррасад, чун марде мунсиф аст, саросема ба як кунҷи дӯкон болои сангу тарозу ва сабзиву пиёз намозе сар кунад. Такбири аввал гуфта*– ё*:: ногуфта яке ояд ва чизе талабад,[468] фотиҳа қироат накарда, яке[469] дигар даррасад.[470] Ва*· ҳамчунин ба рукӯъ ва суҷуд ба ҳар қадом ба даст ё ба сар ишора мекунад, ки «бинишин, то намоз тамом кунам». Ва гоҳе, ки ба масҷиди [ҷамоа] равад,[471] ҳама қироату[472] такбир[473] ин ки «мабод,[474] гурба аз сих гӯштро бардорад»[475] ва зикру тасбеҳ он ки «мабод бачагон ҷавро аз [зери]:: зағома барчинанд».

Ва дар айёми тобистон бо вуҷуди [он] ки соҳиби боғу чаҳорбоғ аст,[476] аз зилоли[477] онҳо[478] таматтӯъ натавонад гирифт [ва самару фавоқеҳи он натавонад дид. Ва] дар ин дӯкони гарм, ки аз тафи самум чун ғурфае аз ғурфаҳои ҷаҳаннам мешавад, фурсати оби сард хӯрдан[479] ноёфта[480] пирди[481] дӯккон монанди асби ҷувоз[482] ҳазор бор тавф[483] мекунад [ва]:: ҷомаҳо аз арақ пӯсида ва худ муҷарраку[484] мутааффин гашта, [вақти хоб агар сар ба болин ниҳад, ҳарду[485] зону дар оғӯш бошад, чунки ҷои холӣ наёбад, ки пой афрозад.] Ва чун асбобу адавоти баққолӣ ноқис[486] ояд ва рӯй ба каммӣ[487] ниҳад, гоҳе савора [ва] гоҳе пиёда ҷуволе бар дӯш

461–462 АБ—дар ин дӯкони дудар
463 АБ—мегардад
464 АБ—нарасида
465 А—чизи
466–467 АБ—дасте ба коса ва луқмае ба даҳон
468 АБ—хоҳад
469–470 Б—дигаре расад
471 АБ—ҳозир шавад
472–473 АБ—такбиру қироаташ
474 Б—мабодо
475 АБ—бирабояд
476 АБ—бошад
477–478 АБ—он
479 АБ—ошомидан
480 АБ—наёфта
481–482 АБ—асби ҷувоз ва харос гирди дӯккон
483 Б—тавоф
484 АБ—гаргин
485 Б—ҳар рӯз
486–487 АБ—рӯй ба каммӣ ва нуқсон

ба бозор меравад ва нафаскашон дона ва бақла ба дӯкон меорад [ва] гармии ҳангомаи дӯконро.

Пас мулоҳаза кунед, ки[488] ҳеҷ азоб аз ин зиёда куҷо бошад?.[489] Ғоят он ки чун ҳикмати ободии маданӣ ва манзилӣ ин иқтизо кардааст, ғишоваи амал пеши чашми баъзе аҳмақон кашида, ӯро ба кишоварзӣ дармеоранд [ва муҳаббате ва риши говӣ бар риши ӯ мебанданд»], то ҷаҳон[490] обод бошад.[491] Турфа он ки баъзе аҳмақони дигар ба ҳоли ин ҷоҳил орзӯ мебаранд, ки «фалон ин корро [сахт] некӯ тавонист ва худой рӯзӣ кунад, ки кас мисли ӯ тавонад кард. Ин маҳз ҳикмати [ҳакими] ҷаҳондори таоло ва тақаддус аст, ки **«лав-ло-ул-ҳумақоу ла-хараба-д-дуньё+»**. Ва агар ба[492] назди[493] ин табақа ҳазор «қолаллоҳ» ва «қола-р-расул»[494] гӯед ва мазаммати ҳирсу[495] оз[496] кунед, нашунаванд ва онро бар ғараз ҳамл кунанд ва ғайри худро гумроҳу нодон пиндоранд ва худро бар ҳақ шиносанд ва дигаронро бар ботил. [Ва то дину имон бар сари он кор накунанд ва сар ба мағоки хокдон, огоҳ нашаванд чунон ки он нобино панди рафиқи асфоъ накард, то ҳалок шуд.

Тамсил.

Биное ва нобиное дар роҳ рафиқи сафар буданд. Шаби сармо буд. Вақти саворӣ тозиёнаи нобино гум шуда, ба ҳар тараф даст меандохт. Море аз бурудат сард шуда буд, ба дасташ[497] даромад, ба ҳар ду даст онро мисос карда[498] бо худ мегуфт: —«Агарчӣ тозиёнаи кӯҳнаи[499] афсурда гум кардам, инак тозиёнаи ҳарири нафис худованди таоло ба[500] ман расонид, илло он ки даста надошта. Ва*:: чунба манзил расам, таъмираш кунам ва*— ба даҳ дирам бифурӯшам.*::

Ва*:: чун рӯз равшан шуд, бино дид, ки море сиёҳи афъӣ ва сардшуда ба дасти рафиқ аст. Фарьёд баровард, ки «ҳон, туро чӣ расида, ки афъии ҷоншикор ба даст гирифтаӣ?! Ҳамин замон аз ҳарорати дасти ту ё ҳаво зинда шуда,[501] дамор аз рӯзгорат барорад ва ба дорулбаворат расонад!» Нобино мегуфт: «Ман шаб тозиёна гум кардаам ва ин тозиёнаи шоҳонаро офаридгор ба ман расонида, ту онро дидан натавонӣ! Мехоҳӣ, ки ман бияндозам,[502] ту бардорӣ?!

Ҳарчанд рафиқ ба савганд бим дод, ки бар ботил рафтаӣ» нобино намешунид, то*·· ҳаво гарм шуд. Афъӣ зинда шуда, бар дасти нобино печид ва чунонаш газид, ки аз асб сарнагун ба ҷаҳаннам рафт.

Ҳамчунин аҳли дунъё насиҳати ёронро нашунаванд ва гӯянд: «Бар мо рашку ҳасад меорад ва моро дидан натавонад».]

488—489 АБ—дар дӯзах ин миқдор азоб набошад
490—491 АБ—то ҷаҳонро обод доранд
492—493 Б—низ
494 АБ—қола-р-расул-ул-лоҳ
495—496 АБ—оз ва ҳирс
497 А—дасти ӯ
498 А—менамуд
499 А—кӯҳнаю
500 А—бо
501 А—шавад
502 А—шавад ва

Ва[503] ҳамчунин[504] аст сойири касбҳо ва пешаҳо, ки бад-он дуньё меандӯзанд, агар суубати ҳар кадомро гуфта[505] шавад, китобе[506] ҳаҷим мудавван шавад.[507]

Падари шумо чун дид, ки эҳтиёҷ ба сабаби ҷамъи дуньё муртафеъ намешавад[508] ва дар ҳар поя афзунтар мегардад, лоилоҷ аз он ғуруру риши гов таназзул намуда, ба қадри моякфо қаноат намуд[509] ва восита миёни аълою адно наталабид, то сабукбортар бошад. [Чи дар хадис ворид аст, ки агар одамиро ду водӣ пур аз зари сурх бошад, он аз назараш пӯшида шавад ва водии сеюм талаб кунад.]

Пас, агар шумо дар ин ҳолат тааммуқу тафаккур кунед, аз бухлу имсок ва ҳирси ҷамъ бар карона хоҳед буд ва ба андак қонеъ тавонед шуд. Ва агар марги ногоҳро мулоҳаза доред, ба дуньё дилгарм нахоҳед буд ва*—: бар[510] зиндагии мустаор эътимод натавонед кард. Ва бо халқ мувосо ва мудоро тавонед кард[511] ва ба озори кас барнахоҳед хост ва*— баа биои чинс шафқат тавонед кард.*

Ва ин хислати замима, ки аз тинати[512] ман бардоштанд, марҳалаи бисту дуввум аз умри ман буд. Ва аммо он доия,[513] ки дар эҳрози фазоил аз замири[514] ман[515] бархосту ба завоид майл афтод ва дар баъзе аз фунун шуғл нанамудам, чунки дар madди назар дарнаёвардам. Ва дар баъзе, ки шуғл[516] намудам ҳам,[517] зуд дилгир шудам, ба воситаи он ки дар ҳақиқати ҳар пеша назар мекардам ва фавоиди онро бармешумурдам, мунҷарр ба дуньёе хабиса[518] мешуд дар[519] андак.[520] Ва ин андак пешниҳоди хотир[521] надоштам[522] ва ҳиммат бар он нагумошта. Ва он чи аз завоид[523] дар овони[524] унфувони ҷавонӣ ва ғалабаи худоройӣ[525] ва ғафлат[526] тахсил мешуд,[527] ба такмили он авқот зоеъ сохтам. Ва он чи дар айёми, фи-л-ҷумла, огоҳӣ ва охирбинӣ мубошири он шудам, ба камоли он напардохтам, чунки ба табъ роғиб набудам ва ба андак иктифо[528] намудам. Ва он чи гирд овардам аз фазоилу завоид дар охиртар ҳамаро фаромӯш кардам магар назди ҳоҷат ба таваҷҷӯҳу зӯр ҳозир меовардам; чи ба яқин донистам, ки ҳама

503 А—бияндозаму
504 АБ—инчунин
505 АБ—шумурда
506—507 Б—ҳаҷми китобат мудаввап гардад
508 Б—намуд
509 АБ—фармуд
510 А—ба
511 АБ—намуд
512 АБ—табиати
513 АБ—даъвоъе
514—515 Б—замирам
516—517 АБ—мубошир шудам
518 АБ—хасиса
519—520 АБ—, ки вай ҳам андак буд
521—522 АБ—замири ман набуд
523—524 АБ—фазоил, ки дар
525—526 АБ—ғафлату худоройӣ
527 АБ—ман шуд
528 АБ—вуқуфе таваққуф

[ашғоли] умури дуньявӣ абас аст ва ҷамъ кардан[529] хубс; ва ба кори ухравӣ низ тавфиқи пардохт намеёфтам аз вуфури алоиқу ихтилот, ки агар танҳо будаме, сар ба[530] лиҳоф кашидаме ва агар бедор будаме[531] ғамгин гаштаме. Лоилоҷ касонро гирд овардаме ва шабе ё[532] рӯзе ба сар бурдаме. Ва чун асҳоб мутафарриқ шуданди, боз сар дар лиҳоф андохтаме.[533]

Ва иллати[534] он ки ман дар бадви хол толиби завоид шудам, дар он айём[535] ки[536] аввал*:: илму[537] сарф ҳавой мехондам, аз[538] ҷумлаи шурако якеро ба дӯстӣ гузидам ва муҳаббат овардам.[539] **Вай маро китобати ғазалиёт фармуд, ба тавъу рағбат тамом на**муда, арз[540] кардам.[541]

— Гуфт: «Ин баёзро ҷадвалу зинат ва лавҳ [ва тасвири] муносиб мебояд.[542] Ман, ки ҳанӯз кӯчаву бозор камтар дида будам ва манзилу мақоми аҳли ин санъатро намедонистам, аз дигар шурако ва касон аҳли ин корро пурсида[543] ба тараддуду заҳмати фаровон ва*— рафтуои бисьёр он китобатро зинату[544] лавҳ фармуда, баъд аз тамоми оварда ба дасти маҳбуб супурдам, [ки] бисьёр мақбул омад. [Ва дар назди ӯ аз ҳама амсол муқарраб-тар гаштам.] Онгоҳ донистам,[546] ки илми ин санъат аз ҷумлаи лавозимот аст.[547] Ороиши[548] китобҳоро, ки бад-он сағиру кабир[549] мӯҳтоҷанд, хосса хубрӯён, онгоҳ ашрофу подшоҳон [барои гузаридани ном]. Пас аз абвоби духули он даромада ба арбоби ин фан[550] ихтилот[551] намуда, ба хушомаду нифоқ [ва мулозамат] ҷустуҷӯ* намуда*, дар арзи як сол [ин муҳимро ба камол расонидам ва] аз ин сӯи ин илм даромада аз он тараф[552] берун рафтам.[553] Ва ҳарҷӣ ба қаламу паргор саноъони[554] нодиракор кунанд, карда[555] аз имтиҳонот[556] бароварда, ҳатто қоидаҳою зобитаҳо дар ин фан вазъ кардам[557] аз лавҳу ҷадвал ва нақши сақфу девору дар ва кашидани тасовири[558] офоқию хориҷии иморот ва боғу бӯстон. Ва ҳайати ҳайвоноту инсон аз мурғу моҳӣ ва тарҳи дашту саҳро,

---

529 АБ—овардан
530 АБ—дар
531 АБ—шудаме
532 Б—бе
533 АБ—дар овардаме
534 АБ—сабаби
535—536 АБ—овон
537 Б—илми
538—539 АБ—ба ҳавои яке аз шуракои дарсӣ **гирифтору дилбаста будам**
540—541 АБ—ба дасташ додам
542 АБ—аст
543 АБ—суроғ намуда
544—545 АБ--музайину муталло намуда, бар маҳбуб расонидам
546—547 АБ—андешидам, ки **илми тазйину тазҳиби китоб аз ҷумлаи зарурот** бошад
548—549 АБ—, ки сағиру кабир бад—он
550—551 АБ—санъат мухолата
552—553 АБ—сӯ баромадам
554 АБ—устодони
555 Б—кардам ва
556 Б—имтиҳон ҳам; А—имтиҳон
557 АБ—намудам
558 АБ—тасвири

ва кӯҳу дарьё алаттафсил бар тахта расм намудам ба ҳаракоти мухталиф ва анвоъи мутакассир. Ва навиштани китобҳо бар ҳошияи иморот ва тарқими сулсу райҳон[559] ва зулф[560] ки он аз лавозими катибаи] иморат аст [ва кашидани кӯҳҳо ва ашколи турфа ва муқарнас.] Ва маро дар ҳамаи ин саъю тараддуд доня дар[561] замир ин будаст,[562] ки мабод* агар султон имората мадраса ва хонақоҳ[563] кунад ва бад-ин саноеъ эҳтиёҷ афтад, масдари[564] он ту бошӣ ва дигарон оҷиз оянд, ё агар китобе мусаввар [ва музайян] хоҳад,[565] ту саранҷом диҳӣ ав дар мулку давлат шарик[566] бошӣ.

Ва баъд аз он ки ман ин корҳо[567] аз таҳқику тазкия берун кашидам, ҳеҷ касе имората сар накард то бар он китобат зарур ояд ва ҳеҷ кас китобате нафармуд, ки бар он тасвиру[568] тазҳиб бакор бошад.[569] Он гоҳ ҳушьёр шудам. [бо худ] гуфтам: «Турфа савдои хоме пухта ва чизе андӯхта, ки ба ҳеҷ масрафе ба кор наояд». Дар он асно касон ҷузвҳо барои лавҳу зинат меоварданд. Ман мегуфтам: «Маро сад дирам бояд, то қаламе аз[570] ҷой бардорам.[571] Ба сӯъи мизоҷи ман ҳамл мекарданд ва мегуфтанд: «Фалон ба ду дирам лавҳи покиза мекунад, ин мард ба даҳ дирам аз ҷой намеҷунбад!» Ман мегуфтам: «Пеши[572] он фалон биравед ва маҷлиси ман[573] холӣ доранд.[574] Ва ман ҳиммат бад-он ҷо баста будам, ки даҳ ҳазор дирам садди[575] назари ман намешуд,[576] то рӯзе шаш қаламмӯя барбастам, [ки дар нафосат кори қалами Беҳзод+ кунад.] Мегуфтам: «Ин шаш [қалам шаш] ҳазор динор диҳад, агар корфармо бошад». То он ки он қаламҳоро дар қаламдон кирм бихӯрд ва ҳеҷ амале[577] накард. Ва[578] ман мегуфтам:[579] «Барои касби ризқи муқаддар мувофиқи таври* одамият набувад, ки хидмати дунону хасисон кунад[580] ва чашм дар дасту кисаи нокасон дорад.[581] [чунки ҳикмати таовун ва тамаддунро намедонистам ва мегуфтам:

559—560 АБ—зулфу райҳон
561—562 АБ—ин буд
563 АБ—хонақоҳе
564 Б—мусаввири
565 АБ—хоҳанд
566 АБ—шахси аввал ва ҳазрати мушоралайҳ
567 АБ—саноеъ
568—569 АБ—тазйину тасвир ба кор равад
570—571 АБ—ба даст гирам
572 АБ—назди
573 АБ—маро
574 АБ—доред
575—576 АБ—мадди назарам намегардид
577 А—аламе
578—579 АБ—ва кори абнои ҷинс аз он ба гардан нагирифтам, ки
580 АБ—кунанд
581 АБ—доранд

Байт:

Резаи резахӯри хеш наёрам хӯрдан,
Бори анборкаши худ натавонам бардошт.]

* * *

Гар*— бор кашӣ, бори нигоре боре*.

Ва ҳаққи ман он аст, ки маро абнои мулуку салотин ба кор даророанд ва чандон [симу] зарам диҳанд, ки аз ҳавсалаи ман берун бошад. Чи ахбору сияри мулук ва рафтори онҳоро бо аҳли ҳунару санъат шунида ва*— дониста* будам. Ва китобҳое муталлою музайян,[582] ки ба саъю[583] таваҷҷӯҳи[584] умаро ва ҳукком ба итмом расида [буд], дида ва инъому эҳсони эшонро аз наздику дур шунида, Фалоҷарам корҳои[585] абнои ҷинсро[586] манзур нокарда, ба тарки ин саноеъ бигуфтам.

Пас, агар шумо дар ин маротиб андешед, ҳеҷ[587] рағбат дар мисли[588] ин ҳунарҳо ва саноеъ наёред,[589] магар ки сифоти баҳимӣ бар шумо ғолиб бувад[590] ва ҳиммати шумо мақсур бувад бар касби нон аз ҷӣ[591] ваҷҳ ва аз куҷо ки бошад ва бар хидмати дунону забунон, лобуд*, гардан ниҳед, аз ҷуҳуду мусалмон. Дар ин ҳол мисоли шумо чун муздуре дун* бувад, ки аз барои дирамею нимдирам аз сабоҳ то масоъ ба чоҳи[592] ганда ва хандақи ганда[593] дарояд ва наҷосату ҳабосат берун орад.

Пас, агар ҳиммати шумо он бувад, ки касон хидмати шумо кунанд, дараҷоти баланду саноеъи арҷмандро, ки дар ҷавҳари ақлу[594] рӯҳ[595] меафзояд, аз улуми шарифа ва фунуни ғариба[596] ихтиёр кунед, агар ба даст ояд, фабиҳо,—ва илло ба ризқи муқаддар ва андак сабр тавонед кард. Ва* ҳамин аст ҳоли ҷамъеи ҳунарҳо [ва санъатҳо,] ки бад-он нон таҳсил кунанд, аз пинадӯзӣ то зарбофӣ ва*— зардӯзӣ*, ки аҳли он ҳама муздуронанд ба тафовути либос [ва авзоъ].

Ва аммо боиси* аввал, ки моро[597] ихтилот ба табақоти* аҳли сайф иттифоқ афтод,[598] ҳам ба сабаби қаламзанию қаламронӣ будааст,[599] ба воситаи устоде, ки моро[600] будааст.[601] Фазоилу маъосари ӯро дафтаре алоҳида бояд: ҷомеъи аксаре фунун,[602] хосса хандаса,[603] ки имороти урдуи салтанат бе машварати мушорунилайҳ ба имзо намерасид. Ва ба султон омадшуд ва маърифати тамом дошт. Рӯзе дар маврид[604] маро ба ҳазрати султон нишон

---

582 АБ—мусаввар
583—584 АБ—таваҷҷӯҳ ва саъи
585—586 АБ—хидмати амсол ва ақронро
587 АБ—шуморо ҳеҷ
588—589 АБ—эҳроҷи ин ҳунар намонад,
590 АБ—ояд
591 АБ—кадом
592—593 АБ—чоху хандақи гандида
594—595 АБ—рӯху ақл
596 АБ—мунифа
597 АБ—маро
598 АБ—афтода
599 АБ—буд
600—601 АБ—маро буда
602—603 АБ—фунун ва хушнависи комилу муҳандиси мукаммал
604 АБ—мавриде

дода, ки «фалон ном[605] дар мисли ин бадоеъ [ва саноеъ назиру] ҳамто надорад ва*— сеҳри қаламаш насхи эъҷози монавӣ ва беҳзодӣ мекунад ва ба аснофи хутути расмӣ ва ғайрирасмӣ вуқуфи тамом дорад».*

Султон маро талаб дошта, ба хатти соддае китобате баргузид. Ва китобатҳо аз тиббу масъала ва таворих мефармуд ва ба ҳар ҷузве то даҳ дирам муваззаф гардонид. Ва баъд аз он ки устоди ман, афоанҳу, аз олам даргузашт, маро ба ҷои ӯ даргузаронид ва*— идроре* то ҳазор дирам муайян кард.[606] Ва маро дар урдуи салтанат аз пагоҳ то бегоҳ медошт. Ва дар[607] коре ки ба устоди ман руҷӯъ дошт, аз ман суол мекард.[608] Ва ба савобдиди ман меъморону наққошон ба шуғле мепардохтанд.

Ва дар он ҳол маро ба табақоти мардум ихтилоту имтизоҷ меафтод ва таҷрибатҳо захираи авқот мешуд. Ва дар ҳар мартаба ба саъйҳои мардум назар мекардам, медидам, ки ҳамаи тараддудҳо ва пешаҳою касбҳо бе аслу бе самар ва ёфту ноёфти [мардум] мавқуфи доду манъи қазову қадар. Ва халқро[609] медидам, ки ҳама тазйеъи авқот мекарданд ва ба дари султон таваҷҷӯҳу тавассул меоварданд; баъзе ба илми зоҳирӣ ва баъзе ба шеъру шоирӣ ва баъзе ба саноеъ ва ҳунармандӣ[610] ва баъзе ба тавассути силоҳу саворӣ. Ва он чи меҷустанд, намеёфтанд. Ва он ки наметалабид мерасид. Ва бархе ба илтифоти андаке аз султон муфохиру мубоҳӣ буданд. Ва ҷамъе[611] бо вуҷуди дарьёфти камоли[612] меҳрубонӣ, аз султон норозӣ буданд. Ва идророт, ки мардум аз доруламорат мутавққеъ буданд, ниҳоят аз даҳ динор то се ҳазор[613] динор буд, ки он дар чашми ҳиммати ман хурду ҳақир менамуд. Фалоҷарам, аз таҳсили такмили фазоил, ки халқ онро василаи маром сохта буданд ва ба воситаи он нон мехостанд, мутақоил гаштам. Ва он чи аз қазо хаволаи матбахи ман шуда [буд], қонеъ омадам ва зиёдаталабӣ накардам, бо он ки бисьёрҳо икроҳу иҷборам карданд.

Пешаҳое, ки махсуси аҳли сайф аст силоҳу саворӣ ва тиру туфанг ва гӯштӣ[614] ва донистани дақоиқи он ва илми ҷангу ҷидол.[615] [Ва] пешаҳо, ки аҳли хираф бад-он таваффут оранд, аз заргари ва ҳадодӣ ва наҷҷорӣ ва гилкорию[616] бофандагӣ ва хайётию таббохӣ[617] ва ғайра золика. Ва он чи василаи аҳли деҳқанат аст аз тартиби ниҳолу заръ ва боғу бӯстон ва нигоҳдошти меваҳо дар фусули сол ва саноеъи баққолон бо*— фурӯъоти мутакассира*. Ҳамаи ин пешаҳо чун масолеҳи ободии ҷаҳонро воситаанд, маҳмуданд ва аз он ҷиҳат, ки дар ҷавҳари рӯҳ ва ақл нуқсон меоранд, мазмум.

---

605 АБ—ном ба аснофи хутут вуқуфи тамом дорад ва
606 АБ—фармуд
607—608 АБ—муҳимме, ки ба устоди ман марҷӯъ буд, аз ман мепурсид
609 АБ—халқеро
610 АБ—хунарпарварӣ
611—612 АБ—ҷавқе бо камол дарьёфтӣ
613 АБ—сесад
614—615 АБ—ҷангу ҷадал* ва донистани дақоиқи он аз шамшерзанӣ ва сарбозӣ* А—ҷидол
616—617 АБ—нассоҷию хайётӣ

Ва аммо пешаҳое,[618] ки аҳли қалам бад-он нон талабанд,[619] музовалати улуми зоҳир аст;—аз фиқҳ ва фароиз ва ҳисоб ва илми фатво ва сиҷилл ва тиббу нуҷум ва шеъру китобат ва*— хатту нақш* ва муаллимию дабирӣ ва ғайра золика, ки ҳам масолеҳи ҳикмати маданиро муинанд ва ҳам тараққӣ дар ҷавҳари ақлу рӯҳро замин, аз ҳарду сӯ маҳмуданд. Агар ғарази нон биттуфайл бувад ва агар биласола нон матлаб бувад,[620] ҳамаи он мазмум бошад.[621] Ва ман қабоҳати он пешаҳо, ки муфтахари арбоби қалам аст, алалҷумла баён мекунам ва бад-он ҳоли ҳамаи пешаҳо маълум шавад, ки сойири халқ бад-он саъю тараддуд оранд.[622] Ва ҳол он ки пешаҳои аҳли қалам бар ҳамаи саноеъ шараф дорад, чунки худи аҳли қалам ашрафи табақоти мардуманд.

Бидонед, ки аълову ашрафи пешаи аҳли қалам илми русум аст ва дарсу тадаррус ва таълиму тааллум, агар ҳолисан-ли-лоҳи ихтиёр кунад ва ғарази дуньёвӣ аз ҷоҳу мансаб ва тақарруби ҳукком дар миён надорад. Ва агар бар ғарази дуньявӣ ин маслак ихтиёр карда бувад, золлу музилл бошад. Ва ин аз рафтору муомалаи мударрис маълум гардад, ки барои чӣ ин пеша ихтиёр карда?

Ва ман аз илми русум ба қадри вуқуф ба арабият ва истихроҷи масъалаи зарурия ва иститлоъи маънии ояту ҳадис иктифо ва иқтисор намудам. Ва дарсу тадрис ва гирд овардани шогирдонро билмарра кореҳ будам ва табъам мутанаффиру мутафаррид аз ғавғою ҳангома буд. Ва ба ҳоли устодоне, ки пеши онҳо таламмуз мекардам, тараҳҳум меовардам, ки инҳоро чӣ доия бар ин ташвишу ғавғо розӣ дошта?! Манофеи дуньявию ухравии эшонро аз китобҳо меҷустам, ҳамаро бар[623] хилоф[624] медидам. Ва бар сулуки уламон тобеъину мутақаддимин номувофик Ва дар ташхиси маонӣ ва ваъдаҳо ки дар фазилати илму аҳли он омада, мутаҷаддид мешудам, ки **«ал-илму изз-уд-дуньё ва шараф-ул-охирати+»**, мурод аз ин [илм] кадом илм бошад? Ҷамъ омадани мӯҳмале чанд нодон ва беадабонаву нофаҳмида ғавғо бардоштан?! Ва ҳар сари чанд гоҳе чанд табак мавизу ҳалво ва ҷомаву танга ба зулму ғасб аз толибилми фақир биситонанд ва ба устод диҳанд [ва] вай ба шодию фараҳ биситонад.[625] Ва устод аз бисьёрии сухан кардан [ва ҳарф задан] дилмурда бошад ва қуввати ҳозимаю дандонҳо суст шуда; ба дандон шикастан натавонад ва ба хӯрдан ҳазм кардан. Шаб [ба ҷои хоб] китоб бинад [ва] рӯз [аз пагоҳ то бегоҳ] ғавғо орад [ва ғулғула бишунавад.] Ва сайри беруну дарун натавонад. Ва ба таом хӯрдану мубошарат[626] кардан фурсат наёбад. Ва дар даруни гунбаде фароҳу васеъ дар сармою гармо маҳбус [ва масҷун] монад.[627] Дар ин ҳолот ғолибан намоз-

---

618 АБ—пешаҳо
619 Б—металабанд
620 Б—бошад
621 Б—бувад
622 Б—доранд
623—624 АБ—дар хусрону зиён
625 АБ—дар киса кунад
626 АБ—ҳаракат
627 АБ—бошад

ҳое фариза аз вақт бигузарад ва ҷамоат фавт шавад. Ва чун азми хона кунад, ду мӯҳмал ҳамрикобаш[628] бираванд,[629] то устод аз асб наяфтад [ва гарданаш нашиканад]. Дар ин сурат ва моюносиби[630] он чӣ иззат тахайюл тавон кард, ки басе аз авонони малик мисли асас ва эшикоқобошӣ[631] дар давонидани аблаҳон дар рикоб бо ин иззати ҳазрати домулло шарику мусоҳиманд, балки зиёдтар шавкат оранд?! Ва агар дар маънии иззат ғалаба ва нудрат малҳуз бувад, бояд ки дар ин иззат каси дигар шарик набошад ва махсусу мутоз бошад. Ва аттолии бат.[632] Ва бо мулозамати абвоби султон ва ризо бар зулму удвони ӯ ва пур кардани номаи аъмол ба кулли «АБ» (اب) ва кулли «БҲ» (بح) ва натиҷаи кулли «ҶА» (جا) шарафи охират чӣ навъ даст диҳад Ё дар маънии **«ман уғбират қадамоҳу фи-талаб-ил-илми ҳарама-л-лоҳу ҷасадаҳу ан-ин-нори+»**, ғуборолуд кардани [қадам] дар ҳондани хутбаҳои китоб ва шабҳангом[633] фисқу фасод кардан ва қаҳ-қаҳае баланд овардан ва шатранҷу самоъ кардан чи гуна ҷасадро аз оташи [дӯзах] маҳфуз дорад?! Ё дар маънии **«уламоу умматӣ ка-анбиёи бани-Исроила+»**. Уламо фӣ замонино ба кадом хислат мушобеҳ ва мумосили анбиё бошанд ба ҳамин фатвоҳои ноҳақ ва забунии шаръ бар амр[634] ва фурӯгузошти аҳкому ҳудуд?! Медидам, ки маънии ҳадис дар [шаъни] уламои илми охират ҷаспид[635] аз асҳоби фақр ва арбоби таҷрид. Иззати онҳо дар дунё он[636] бувад,[637] ки салотину ҳукком ба дари онҳо раванд ва бор наёбанд ва эшонро бошад* дар охират шафоатҳо[638] мисли анбиё. Ва онҳо ба дари мулуку умаро ва аҳли дунё наёянд ва дар шаъни эшон он сарвар салаллоҳу алайҳи ва саллам фармуда: **«Инна аҳабба ибодаллоҳи ила-л-лоҳи ал-лазина юҳибуна оллоҳа ила ибодиҳи ва юҳибуна ибодаҳу ила-л-лоҳи+»**. Ва дар сифати эшон омада: **«Улоика ал-лазина ҳадоҳуму-л-лоҳу фаби-ҳадайҳум иқтадаҳу+»**. Ва ғуборолуд кардани[639] қадам дар роҳи улуми динӣ аз ҳадису[640] тафсир[641] ва илме, ки сафои ботин оварад ва шахсро аз кори дунё ба кори охират хонад, мӯҷиби эҳрози ҷасад аз нор мешавад, на улуми дигар, ки василаи ибтиғои маром аз тақарруби мулуку ҳукком ва маносиби аъмоли дуньявист: **«Ли-қавлиҳи алайҳ-ис-салом:» «Ман талаб-ал-илма ли-юморӣ биҳӣ ал-уламоа ва юҳозӣ биҳи-с-суфаҳоа ли-ясруфа биҳи вуҷуҳ-ан-носи фалиятбӯ, мақъадаҳу мин-ан-нори+»**.

Ва ҳамчунин дар ташбеҳи уламо ба анбиё ишораи сареҳ аст ба ин ки чун анбиё мабъус ба таколифи шариатанд аз имону

628—629 АБ—рикобаш бигиранд ва ҳаминонаш бираванд
630 АБ—моюшобеҳу
831 АБ—эшикоқосӣ
632 АБ—ботил
633 АБ—шаб
634 Б—имрӯз
635 АБ—аст
636—637 Б—набувад
638 АБ—шафоатҳо бошад
639 АБ—гардонидани
640—641 АБ—тафсиру ҳадис

амал ба[642] маъмурун — бих,[643] уламои диндор низ маъмуранд ба ҳидояти сулуки роҳи охират аз азкору авроди ва давоми ибодат ва илтизоми муҷоҳадот. Ва уламои русум аз ин сифат холианд ва дар шаъни эшон ворид шуда:[644] **«Ҳумяъламуна зоҳиран мин-ал-ҳаёт-ид дуньё, золика маблағуҳум мин-ал-илми».+** Ва аз гуфтору кирдори онҳо паноҳу илтиҷо ба худо[645] бояд бурд, ки **«аузбика мин илмин ло янфаъу+».**

Агар гӯӣ, илми русум муқаддимот-ул-маърифати илми ҳақиқӣ аст ва мавқуфун алайҳ. Гӯем: «Насорою куффори Фаранг аз ғайри тааллуми сарфу нахв ва мантиқ ба*– муҷаррради тарҷумаи каломи муфраду мураккаби араб* чунон маҳорат пайдо мекунанд, ки ба забони мутааддида ҳадису оятро тафсиру таъбир мекунанд, [аз ғайри тааллум], бе он ки тайи муқаддимот кунанд [аз мубтадову хабар ва ҷору маҷрур ва фоилу мафъул. Охир каломи араб низ аз забон берун[646] меояд.[647] Ва аз хосияти забон аст, ки агар ӯро ба ҳоли ӯ вогузоранд, ҳар иборатеро аз ҳар забон мувофиқи он адо мекунад ва хиффату сиқли ҳаракотро* ва моюлоими худро худи забон* ташхис мекунад. Агар форсизабон бесаҳми он ки «чӣ гӯям ва чӣ хонам» — гӯяд дар калимаи «зараба Зайдун расад», Зайдро марфӯъ хонад ва дар «зарабту Зайдан» Зайдро мансуб хонад, чи рафъ дар мисоли аввал ва насб дар мисоли* сонӣ аҳаффу асхал бошад аз дигар сурат. Аммо агар дилаш биларзад мутараддид гардад ва ғалат кунад.[648] Пас, таламмузи наҳву сарф ва мантиқ аз завоид бувад ва дар мақсад бедахл, балки маҳз ороишу ғурур ва пиндор бошад.

Ва билҷумла ин андешаҳо маро аз ҳифзи дарс ва фикри [масоили дақиқа ва] китоб дидан монеъ меояд[649] ва ҳама фикр дар ҳақиқати ғаври ин маонӣ мекардам, ки агар ҳақиқати дину диёнат ва наҷот мавқуф бар амали зоҳири шариат аст, сабаб чист, ки бештари уламо бар он иктифо нанамуда ба завоиду навофил ва қиёми лайлу сиёми наҳор мубодарат намудаанд ва дар китобҳо навишта ва васият кардаанд.

Ва агар ҳақиқати дину диёнат ботини шариат аст, чӣ шуд, ки ҳеҷ[650] як аҳволи[651] уламо ва машоихуно[652] дар он мувофиқ нест. Набояд ки кулли халқ гумроҳ бошанд ва ба иттифоқ ғалат кунанд. Ва [бо худ] мегуфтам: «Он чи навиштаанду гуфта, муҷаррад қавле бошад [беамал], то дар вақти тадарруси ҳадиси қудсӣ назири **«сатуфаррику умматӣ»+** маълум кардам, ки фирақи ноҷия хосси табақаи сӯфиянд, на мутлақи ин уммат. Лекин бечора шурако ва асотизи[653] мо раҳмаҳумаллоҳу дил хуш мекарданд, ки

642–643 АБ—солеҳи
644 Б—шудааст, ки
645 АБ—худои таоло
646–647 АБ—бармеояд
648 АБ—хонад
649 А—меомад
650–651 АБ—атвору афъоли
652 АБ—машоихи мо
653 А—устозон

фиракди ноцияя моем ва[654] соири фирақи исломӣ низ дар ин заъм шериканд.[655] Пас, дар сирати он сарвар салаллоҳу алайҳи ва саллам ва саҳобии ӯ ризовонуллоҳи алайҳим аҷмаъина мулоҳиза намудам, дидам ҳамаи муҷоҳадату риёзат ва қиёму сиём аст. Ва сулуки сӯфия бад-он мутобиқу мувофиқ ва*— ҳам ало моанио ва асҳобӣ бар эшон содиқ меояд, на бар ғайри эшон*. Донистам, ки ҳамаи машоиҳ ва ибоди[656] замонино ва уламои[657] мо бар сироти мустақим нестанд ва*— мӯъваҷу мунҳариф гаштаанд*. Чунки чашми ман бар зоҳир боз буд, ҳамаи аҳли зоҳирро медидам[658] аз машоих ҳама фиребгар ва аз уламо ҳама ришватхор ба назар дармеомаданд.[659] Ва ман роҳ ба ҷоддаи ҳаққа намеёфтам ва ҳикмати пӯшидагии роҳи савоб ва ошкоро будани маслаки хаторо ташхис намекардам. Ва иллати вуҷуду ҳикмати изҳорро намедонистам. Ва баъзе аз шурако ба*— саъи дарсе ва ҳифзу забти он* насиҳатам мекарданд ва фазоилу маосир, ки дар шаъни илму уламо омада, бармешумурданд ва иззати дарсгӯӣ ва табақҳои мавизу ҳалвои[660] онро, ва тараддуди мӯҳмалон ба хидматамро[661] тарғибан иншо менамуданд, ва мансаби қазову раёсат ва тадрисро[662] дар назарам ҷилва медоданд, ки «фалон дар он хитта қозӣ шуд ва фалон дар он қишлоқ[663] раис гашт ва фалон дар он мадраса мударрис [ё муфтӣ] гардид».[664] Ва ман дар ботин ба ҳама мункир будам, ки роҳи савоб он[665] нест ва мавориди ваъдаҳо касони дигаранд, ки алҳол[666] нестанд ва мавизу ҳалво аз касбу пешаи дигар низ [мисли баққолӣ] ҳосил мешавад.[667] Ва назди зеҳни ман ҳеҷ тамиз воқеъ намешуд: аз қозӣ то арбоби деҳа ва аз раис то пойкори махалла ва аз мударрис то муаллими атфол, балки фазилатҳо алалакс дар баъзе мавоқеъ[668] меёфтам. Масалан, камина фазле, ки муаллими атфолро бар мударрис аст, он аст, ки муаллим ҷамъеро таълим медиҳад, ки ғараз дар эшон мафқуд аст. Ва мударрис ҷамоаеро таълим мефармояд,[669] ки ағрозашон маълум аст. Масалан, атфол дар дабиристон[670] маҷбуранд, намедонанд, ки эшонро барои чӣ бар[671] он кор доштаанд. Мумкин асат, ки ҳама ё баъзе, ё яке аз онҳо баъд аз он ки соҳиби хатту савод шавад, ба*— дуньё* олуда ношуда, ба роҳи ҳаққ гироянд. Аммо агар* мутадаррисро[672] тафтиш кунӣ, дарьёбӣ, ки ҳама барои мансабу идрор ва тафаввуқу тафаззул муртакиби ин амр шуда.

654—655 АБ—садақаллоҳ таоло эътиқодиҳим
656—657 АБ—уламои замони
658—659 АБ—аз машоихи фиребгар медидам ва аз уламои ришватхор
660—661 АБ—ҳалворо
662 АБ—тадрису фатворо
663 АБ—деҳа
664 АБ—шуд
665 АБ—ин
666 АБ—алявм
667 АБ—шаванда аст
668 АБ—мувофиқ
669 АБ—мекунад
670 Б—дабистон
671 АБ—дар
672 АБ—мударрис

Ва* агар ба нодир баъзро ёбӣ, ки гӯяд: «Лиллоҳ ва барои тасҳеҳи эътиқод мехонам», агар*— андаке дигар тафаҳҳус кунӣ*, ниҳоят эътиқоди ӯ ба эътиқоди мударрис мутобиқ бошад ва аз он мумкин набувад, кӣ даргузарад.

Пас, агар эътиқоди мударрисро бисанҷӣ, ҳамон эътиқоди ӯ тадрис буда, ки бад-он расидааст ва дар онҷо монда:

[Байт:

Ҳиммати паст қонеъ афтода,
Қ-он зи меъроҷ монеъ афтода.]—

Пас, лошак хомӯш шавӣ. Пас, дар ин сурат ин[673] мударрис мисли он кас[674] аст, ки шамшер ба касе[675] диҳад, то роҳ занад.

Аз иа ҷиҳат дар тадаррусу тадриси ман эҳмолу имҳол афтод, чунки ҳеҷ самараву савоби инҷаҳонӣ ва онҷаҳонӣ дар ин пеша намедидам. Аммо инҷаҳонӣ — ниҳояти идрору маносиби тадрис дар билоди мо сесад динор аст, ки дар мадди назар[676] намеовардам[677] ва[678] мегуфтам:[679] «Барои эҳрози[680] маблағе ҳақир илтизоми ғавғо бо сағиру кабир натавон[681] кард.[682] Ва аммо онҷаҳони худ маълум аст, ки дар агар як дирам ин ҷо диҳанд,[683] ба қадри ду дирам аз он ҷо бикоҳанд ба муфоди [ояи каримаи.] «**Ман кона юрид-ул-ҳаёт-ад-дуньё ва зинатаҳо нуваффу алайҳим аъмолаҳум ва ҳум фӣҳо лояҷтанибуна улоика лайса лаҳум фи-л-охирати ил-ло-н-нори.**+»

Дигар пешаи матбӯъ, ки аз аҳли қалам дину имон дар сари он кунанд, мансаби қазост[684] ва раёсат.[685] Ва чун рафтани маслаки адл дар ин замон басе душвор аст ба воситаи тахлити ин ду мансаб ба аъмоли аҳл-ус-сайф, чора набувад аз зулму ҷавр ва мудоҳанат ва майл ба ҷониби ағниё ва зоеъ[686] доштан ва адами риояти тарафи фуқаро ва расонидани ҳуқуқи раоё ба байтулмоли султон[687] ва фатвоҳои мулоим барои дарьёфти ризои султон ва тааддӣ дар ҳудуд ва хиёнат дар моли ятим ва*— ахзи лақта ва ғайру золика*.

Тавон гуфт, ки қазою раёсат ҳеҷ кори ҳалол ва мубоҳ надорад ғайр аз ҳароми маҳз ва шубаҳот. Ва чун ин ду мансаб ҷалил-улқадр аст, гузир набувад ва ҷамъоварии хадаму ҳашам ва мулозиму такаффули ваҷҳи маоши эшон аз кисаи қозӣ, ё аз косаи халқ [бо] қатъи назар аз фисқу фасод ва [ҷаври] онҳо, ки ҳар гунoҳ, ки ходим кунад, ба гардани маҳдум муаллақ[688] бошад, чун-

673—674 АБ—масали ин мударрис монанди касе
675 АБ—кас
676 Б—наари ман; А—назарам
677 Б—дарнамеод; А—дарнамеомад
678—679 АБ—, ки
680 АБ—ин
681—682 АБ—кунам
683 АБ—бидиҳанд
684—685 АБ—қазо ва раёсат аст
686—687 АБ—афсодгарон
688 А—мутааллиқ

ки нафақае аз ӯ расидааст. Ва агар [бо халқ] зулму[689] тааддӣ[690] кунанд ҳам, вуболи он ба рӯзгори раис мулҳақ гардад, чунки ба ҳимояти ӯ ҷуръат намудааст. Ва чора набувад аз ғалмағали шаҳрию рустой аз мӯъмину кофир ва гуфтугӯ ҳама* дар музахрафоти данийя аз сари кафидаву к... и дарида ва шунидани каломи нофарҷоми онҳо ва чашмдошт ба дасту кисаи эшон,[691] ки дар ивази меҳри муборак чӣ дҳианд ва эшон дар ришваи саркори султон чӣ расонанд бақои амалро?! Ва мунтаҳои идрори мансаби[692] қазою раёсат то қози-ул-қузот аз ҳазор динор то даҳ ҳазор динор камобеш таҳсил мешавад, ки баъд аз гузаштан аз савоби онҷаҳонӣ ҳама ё аксар ба хизонаи султонӣ оид мегардад ва зимони бисьёр ва тағьиру табдили бешумор дар ҳуқуқи муслимин меафтад, ки он захираи кисаи иститоати ҳазрати қозӣ ва раис бошад, ки[693] ҳар кадом мӯриси нақол ва [хизлон ва] вуболи ухравӣ бошад.[694] Ва* ман медидам, ки ин маблағ моя аз касбу тиҷорат низ ҳосилшаванда аст, ки басе аз яҳудиён ва тоҷирон аз ин зиёда мадхал доранд. Пас, набояд ки илми шариф сабаби таҳсили мояи касиф бошад! Ва нафси ман ба шавкати қозӣ ва [савлати] раис ҳеҷ аз ҷой наҷунбид[695] ва майл наёвард.[696]

Дигар пеша, ки мунтаҳои мутаманнои арбоби қалам аст, мансаби мушрифӣ ва дабирии доруссалтанат аст.

Ва ин ҳам мансаби ҳушрабои ҷонфарсост аз он, ки як тарафаш муҷоварату муқорабат ба[697] султон дорад, [ки] доим дар даҳони аждаҳо ва муҷовир ба шӯълаи ҷонфарсо бошад.

Ва чора набувад дар ин пеша аз машаққати сафару тааби[698] ҳазар ва ҳампоии рикоби султон ва мулоҳазаи забти ҳисобу китоби девонӣ ва мавоҷибу идророти ҳашами султон[699] ва таҳийяи маноширу нишони арбоби маносиб. Агарчӣ дахл вофир бувад, фароғату осоиш мунофир бошад, ки дар муддати як шаб [ва] як рӯз, агар хобею* истироҳате дошт,[700] муддаташ* як соат бувад[701] то се соат.[702] Ва он ҳам ба ихтиноқу талвоса ва хоби парешон[703] даст диҳад.[704] [Ва] аз барои таҳсили* ризқи муқаддару[705] кафофи явмия таҳаммули[706] ин ҳама ранҷу тааб натавон кард,[707] чи гуфтаанд: «Мол аз баҳри осоиши умр аст, на умр аз баҳри ҷамъкар-

689—690 АБ—тааддию зулм
691 АБ—онҳо
692 АБ—маносиб
693 АБ—ва
694 АБ—охиратӣ бувад
695 АБ—намеҷунбид
696 АБ—намеовард
697 АБ—бо
698 АБ—муқорин
699 АБ—султонӣ
700 АБ—даст диҳад
701—702 АБ—то се соат бувад
703—704 АБ—парешону бими ҷон
705 Б—мақдуру
706 АБ—мусаддари
707 АБ—шуд

ди[708] мол». [Ва нони чавин хӯрдану дар хона нишастан беҳ, ки дар хидмати амир истодан ва камари зарин бастан.

Қитъа:

Дутой ҷома агар кӯҳна аст ё аз нав,
Дутой нон агар аз гандум аст ё аз ҷав.
Ба чор гӯшаи девори худ ба хотири ҷамъ,
Ки кас нагӯяд: «Аз ин ҷо бихезу онҷо рав».
Ҳазор бор накӯтар ба назди Ибни Ямин+,
Зи фарри мамлакати Кайқубоду+. Кайхусрав*.

Дигар аз пешаҳо, ки аҳли калам бад-он тамассук ҷӯянд дар таҳсили кому маром илми фатво ва таҳрир ва маҳзароту сукук аст.*

Дар овони ғафлат чанде бар он ҳавз кардам ва ба аҳолии он нигаристам. Дидам, ки ҳама чашм [ва гӯш] бар даранд ва дида бар[709] зар, то касе ояд, сари таркидаю к...ни[710] кафида васиқаву маҳзаре диҳанд ва ҳилаҳои шаръӣ биёмӯзаад ва дираме биситонанд. Ва чун ҳамаи ғавғою низоъ ва мухосама арозилу ахиссоро аст, ва ашроф ҳеҷ даме тан дар ин кашмакаш надиҳанд ва ҳатталимкон хасмро аз худ розӣ гардонанд,[711] бе он ки кор ба рукъаи муфтӣ ва мурофааи қозӣ кашад. Ва нафси ман бад-он иқбол нанамуд, ки дида бар дасти арозил дорам ва ба эшон коре[712] кунам ва музде бардорам. Фалоҷарам, дафотиру[713] дастуроти сиҷиллот ва васоиқро[714] дарпечидам ва ба толибони он*:: тафвиз намудам.

Дигар пеша, ки дар таҳсили ком мумидд бошад,[715] илми тибб аст.[716]

Дидам, ки аксари аҳли*·· он нодононанд ва таламмуз нокарда ва*·· ба хидмати устод норасида. Ва он чи аз тарокиб [ва маоҷин] кунанд ва*— он чи аз аҷзои маоҷин гӯянд* ҳам аз нусхаҳо будааст ва мизоҷи давову[717] дору[718] ношинохта ва амалу феъли онро имтиҳон нанамуда,[719] бисьёр касонро ба ҳалокат оварданд. Ва ба як филс дору як дирам гирифтанд ва ҳама аз илми ташреҳ ва набз ва қорура бехабар буданд. Ва басо нӯшдоруии эшон кори заҳри ҳалоҳил намуда ва ҳаббушшифои эшон шарбати марг омада. Ва маро он чи аз маоҷину ҳубубот боист, худ аз рӯи нусха беҳтар мувофиқи мизоҷи худ ёфтам ва ба куштану ҳалок карда-

---

708 АБ—ҷамъ кардани
709 Б—ба
710 АБ—к..си
711 АБ—кунанд
712 АБ—хидмате
713—714 АБ—дафотири сиҷилот ва дастуроти васоиқ
715 АБ—аст
716 АБ—бошад
717—718 Б—дору ва даво
719 АБ—накарда

ни[720] дигарон шуғл[721] нанамудам. Ва нафси ман ба фиреби халқ гардан намедод ва борҳо бифиребидам, ром нашуд.[722] Ва нафрат бештар гирифт,[723] ки барои ҳаззи худ ба дигарон ҷавр натавон кард.

Дигар пеша, ки мафхари аҳли қалам аст, илми нуҷум аст. Ва он мӯҳтавӣ аст бар фунуни мутакассира аз илми ҳайат ва ҳандаса[724] ва илми ҷуғрофиё ва масоҳату ҳисоб ва маърифати само ва арз.[725] Ва агарчӣ фанни шариф аст, ба воситаи музовалат[726] ва мубоширати[727] баъзе ахиссо, ки онро василаи касби нон кардаанд, мақдӯҳу маҷрӯҳ шуда. [Ва илло илме, ки бад-он анбиёву ҳукамои илоҳӣ тамассук кунанд, чигуна музайяф ва музахраф гардад ва чӣ навъ мансух шавад?!] Медидам, [ки] аксари аҳли он ба идбору ифлос печида буданд фӣ-замонино ва маазолик дар таълиму тааллум бо вуҷуди адами камол ва вуқуф бахилу ҳорис ва сотир буданд. Ва ба ҳар сабақе дираме мехостанд ва боз ба шарт намегуфтанд ва менуҳуфтанд.[728] [Ваҷҳи ифлос, чунон ки гуфтам, илми улвиро воситаи таҳсили даниёти сифла карда буданд. Нон даркор, то маърифати осмон ба*:: ҳосил ояд. Онҳо осмонро барои нон фуруд оварданд. Ман бино] ба[729] ду доия дар ин илм шуғр намудам; — яке он*— ки*: бидонам ва ба ҳама бигӯям. Дигар, шояд ки*— чизе* аз умури мустақбалаи худ маълум кунам[730] ва*— бар тибқи он амал кунам*. Ва алҳаққ баъд аз он[731] ки ман дар ин илм хавз кардам, нусхаҳои нуҷумӣ ба рӯи кор омад ва дастурот аз сандуқҳои [адим] қадам берун ниҳод. Ва таҳсили фаровон дар ин фан [ба даст даромад, то ки истихроҷи як кавкаб, ки ба сӣ ҷадвал камобеш тамом мешуд, ба дувоздаҳ ҷадвал, ба итмом расид ва [бад-ин восита] ба куллиёти ахлоқу аъмоли худ, филҷумла, вуқуфе ҳосил кардам. Ва фазилати ин илм бар соири улум ин миқдор бувад,[732] ки агар мунаҷҷим зеҳни софе дорад, эътиқоде росихаи[733] зоида дар тавҳиду сифоти борӣ субҳонаҳу пайдо мекунад [ва]: бештар аз уламои русум[734] ва мутамаккину ҳалим ва собир мешавад ва корҳоро муфаввaз ба мабдаъ меорад, аз ҷиҳати яқин; на чун дигарон, ки бар забон гӯянд ва дар[735] дил имон надоранд. Ва беҳуда худро ба ҳар кӯю дар назанад ва кӯрона* ба ҳар тарафе[736] чанг наяндозад[737] ба хилофи

---

720 А—нашудани
721 АБ—саъй
722 А—намешуд
723 АБ—мегирифт
724—725 АБ—ва ҷуғрофиён ва ҳандаса ва масоҳату ҳисоб
726—727 АБ—тадолили
728 Б—намефаҳмиданд
729 АБ—бар
730 АБ—гардонам
731 Б—ин
732 АБ—аст
733 Б—росихи
734 Б—нуҷум
735 Б—ба
736 АБ—тараф
737 АБ—наяндозанд

олими русум, ки ҷоҳилона ба ҳар даре медавад ва тамассук ба васоит[738] ва васоил мебарад ва пеши ҳаркӣ биравад, бинолад ки «ба султон ин арз кардам, нашунид ва ба амир[739] ин ҳоҷат бурдам, раво накард». — Ва нафрину шикоят сар кунад.

Ва аммо мунаҷҷим[740] агар[741] донад, ки то фалон муддат саодате зиёда аз даври осмон вориди аҳволи ӯ намешавад,[742] дар он[743] муддат сокину сабур бувад ва нозир бувад ба лутфи илоҳи субҳонаҳу ва ғайрро дар миён набинад. Ва агар чӣ илм ба ҷузъиёти аҳвол аз муморасат дар ин илм ҳосилшаванда аст ба сарфи азмон ва авқот ва шуғли доимӣ, лекин одамӣ барои донистани инчунин аҳвол махлуқ нагаштааст ва ӯро барои кори дигар овардаанд.

Фалоҷарам, баъд аз маърифати сайри кавокиб ва буруҷ ва мавозеъи Савобит ва[744] мизоҷи эшон[745] ба ғаври ҳақиқати он[746] [илм беш] тавағғул нанамудам. Ва толиби донистани хафоё ва сароир нашудам. Ва*— руҷӯи халқ барои донистани ҳоли хеш ва тавассул ба ҳадоёи ҳақир намудани эшон маншаи нафрати ман аз ин пеша омад.*

Дигар пеша, ки аҳли қаламро бад-он мубоҳоту ифтихор ояд ва маншаи тафаввуқ ва тафаззул гардад, муқовалаи ашъори мавзун ва гуфтани[747] шеърҳои[748] бомазмун бошад. Ва*:: алҳақ шеър[749] кардану гуфтан[750] хислате ҳамида ва санъате писандида аст, агар мӯҳтавӣ бувад[751] бар ҳамду наът ва*:: сифати аҳли ҳаққ ва мавъизаю насиҳат. Ва агар муштамил бувад[752] бар фӯҳш ва лағву ҳиҷо ва мадҳи ағниё ва умаро бад хислатест[753] ва номаҳмуд сифате, чунон ки Абулмаонӣ+ гуфта:

[Н а з м]··

Эй басо маънии равшан, ки зи ҳирси шуаро,
Хоки ҷавлонгаҳи асб(у) хари аҳли ҷоҳ аст.
В-эй басо нусха, ки дар мактаби ташвиши тамаъ,
Рӯсиёҳи абад аз мадҳи амиру шоҳ аст.
Силамуштоҳи гадотабъ зи мазмуни баланд,
Гар ҳама пой бар афлок ниҳад дар ҷоҳ аст.
Марҷаи маънии ин сустхаёлон дарьёб,
То бидонӣ, чӣ қадар фитраташон кӯтоҳ аст.
Модеҳи аҳли сафо бош, ки дар илми яқин,
Васфи ин тоифа тафсири Қаломуллоҳ аст.+

---

738 Б—воситаи
739 АБ—амирон
740—741 —агар мунаҷҷим
742 АБ—ин аст
743 Б—ин
744—745 АБ—хосси онҳо
746 АБ—ин
747—748 АБ—назми абьёти
749—750 АБ—шеъргӯӣ
751 Б—будӣ
752 Б—будӣ
753 Б—хислат аст

Покии домони ғино зеби кисвати тамкиннисбате, ки ба ҳафзатозии афсуни тамаъ, хоки роҳи ағниё бар фарқи номуси сухан набехт[754] ва сафои гавҳари бениёзӣ тирози фитрати дарьёҳиммате, ки ба талотуми амвоҷи эҳтиёҷ обрӯи маънӣ дар пои ситоиши дунон нарехт.[755] Агар фаҳми маонӣ ба дараҷоти нашъаи таназзуҳ нарасонад, ҷуз даракоти илми шайтонаш натавон шумурд. Ва агар касби камол ба садри маҳфили тақаддус нахонад, дар нанги залолати абадӣ бояд мурад. Пас, ҳайф иборате, ки аз муаммои иродааш номи ҷефа барояд ва афсӯс маъние, ки аз ойинаи латофаташ муддаои касиф чеҳра кушояд:

[Назм]

Эй, ки таърифи салотин кардай,
Машқи таълими шаётин кардай.
Чист таълими шаётин? — ҳубби ҷоҳ,
Эй шаётин муршидат, рӯят сиёҳ.[756]

Фахри табъат мадҳи шохе беш нест,
Қ-он ҳама тахту кулохе беш нест
Имтиёзе, то бидонӣ шоҳ кист?
Ин қафаспарварди ваҳми ҷоҳ кист?
Бар сараш афтода он заррин рухом,
Омада пояш ба санге — тахт ном.
Тахт симу афсари заррин ду санг,
Ӯ чу оташ дар миёни ин ду санг.
Филҳақиқат, оташ аст ӯ, шоҳ нест,
Лек хар оташпараст огоҳ нест.
Қурби ин оташ балои ҷони туст,
Барқи дину хирмани имони туст.
Гар ба базми шоҳ қурбандешай,
Бегумон, Зардушти+ кофирпешай.
Рафта гар ойинаи динат зи даст,
Нест ҳар чиз ҳақпараст оташпараст.+

Интиҳо.

Оре, шеър турфа маҳакест, ки сара ва ғаши[757] ҳар нафсеро биайниҳи изҳор мекунад ва нафосату хабосати гавҳари инсониро маълум[758] мегардонад:[459]

Чун мард сухан нагуфта бошад,
Сирри[760] дили ӯ[761] нуҳуфта бошад.+

Ва шурури нафс* ва қабоеҳи сухан аксари халқро, ба сабаби[762] ҳубби нафс пӯшида монад, то ки ҳама афъолу аъмоли[763]

---

754 Б—бибехт
755 Б—бирехт
756 Б—ҷои ин мисраъ бо мисраи болой иваз шудааст.
757 Б—саҳати
758—759 АБ—бар вай кор меорад
760—761 АБ—айбу хунараш
762 АБ—воситаи
763 АБ—ақволи

хешро ҳусн[764] бинад[765] ва ба мардум изҳор кунад, то бидонанд, ки вай* доност ва ҳол он ки нодонии худ исбот карда бувад.

Ва*— ман медидам, ки аксаре арбоби шеъру қофия мағрур ва мутакаббир буданд ва шеъри номарбути худро фазилате аъло эътиқод мекарданд ва ба ҳар дари касу нокас ба мадҳу қасида мерафтанд ва таваққӯи силаву ҷоиза мекарданд ва ғайри шуароро аз ҳайизи эътибор соқит медонистанд. Ва шеъри эшонро дар нафс ба ҷуз таҳайюҷи шаҳват ё тамаккуни фӯҳш ҳеҷ таъсире набувад, ё ҳаҷви касе, ё музахрафоти ботила. Ва аз шеъри мамдӯҳ билмарра отил буданд, чунки аҳли он набуданд.*

Пас, ман дар эҳрози асбоб [ва адавоти] он аз вазну қофия ва арӯз ҳеҷ кӯшиш накардам,[766] балки надида ва нашунида, ки шеър чунин рисолаҳо ва чунин мизонҳо дорад. Ва он чи бар забони ман*:: вуруд ёфта, дафъӣ ва бе такаллуф буда, ки*— дар маворид ва мавоқеъ навиштаам* ва беш дар ин санъат шуғл нанамудам.[767]

Дигар, аз пешаҳо[768] ки аҳли қалам бад-он мумтоз бошанд, навиштани хутути мутаориф ва[769] нигоштани нақшҳо[770] ва тасвирҳо,[771] ки аз моюлозими[772] хатт аст. Ва саъй[773] дар такмили онҳо агар[774] ба мулоҳазаи касби нон бувад,[775] [вай ҳам] ҳукми муздур[776] дорад. Масалан, агар ғараз аз хатти хуб дабирӣ ва хидмати ҳукком ва вулот* бувад, масолеҳи тамаддунро писандидааст ва косибӣ бошад. Ё агар дар[777] нақшу тасвир, тазйини китобҳо ва зинати сақфҳо ва деворҳо мурод бувад,[778] муздурест, ки таҳсили маош мекунад. Ва агар [ғаразаш] муҷарради камол ва фазл ният[779] дорад ва сабаби зиёдатии ҷамол, беш авқотро ба такмили он сарф[780] нанамояд, ки шуғле абас бошад, [чунон ки Мавлавии Ҷомӣ+ дар насиҳати фарзанди арҷманд гуфта:

Маснавӣ

Гар[781] кунӣ рӯӣ сӯи хиттаи хат,
Боядат дар рахи он сайри васат.
Хат, ки аз шонбаи ҳусн тиҳист,
Баҳраи коғаз аз ӯ русияҳист.
Хат чунон беҳ зи қаламронанда,
Ки биёсояд аз ӯ хонанда.
Дар кафи нағз хатти хубрақам,
Ризқро турфа калидест қалам.

764—765 АБ—мустаҳсан ангорад
766 АБ—нанамудам
767 АБ—накардам
768—769 АБ—пешаи аҳли қалам
770—771 АБ—нақшу тасвир
772 Б—моюлоим
773—774 АБ—агар саъй дар такмили ин пеша
775 АБ—кунад
776 Б—муздурӣ
777—778 АБ—аз нақшу тазйин ва тасвир зинати китобҳо ва деворҳо манзур дору ободонии ҷаҳон низ
779—780 АБ—аст, зиёда авқотро сарфи такмили он

Лек чандон чу қалам ранч мабар,
Қ-ат ба чуз хат набувад кори дигар.
Менагӯям сухан аз шеъру фанаш,
Ки хамуш бод забон аз суханаш.
Гар[781] шавад баҳр, макун лаб тар аз ӯ,
В-ар бувад кон, маталаб гавҳар аз ӯ.
Қисахоликуни ҳар пурҳунарест,
Мили кӯрикаши ҳар дидаварест.
Рақами дил макун ин ҳандасаро,
Раҳ ба хотир мадеҳ ин васвасаро.
Дил, ки бошад харами хосси худой,
Ҳайф бошад, ки шавад васваса чой.]

Ва ман дар ин пеша ҳам* ба тақозои фитрат [ва хоҳиши чибиллат] аз*— ин сӯ даромада, аз он сӯй берун рафтам ва ба хизматгории халқ гардан наниҳодам*. Ва он чи дигарон ба солҳо аз[782] ин кор баҳра бардоранд, ман дар арзи аадаке аз муддат бар ҳама кори қаламзанон вуқуфе ёфта[783] ҳама хututро[784] аз захми қалам ва имтиҳон [рақам] берун кашидам. Ва боз ҳамаро дар— печида, ба хатти [моякро], ки адои*— ҳуруф ва калимот кунад,* қаср намудам, чий ғараз аз такмили [ин саноеъ] хатт ё таълим ва тааллум аст, ё ихтиёри хатнависии ҳукком.[785] Ин ҳар* ду мунонфири мизочи[786] худ меёфтам, ки бо чамъе аз нокисон ғавғо орам, ё ба хидмати дунон барои ду нон гардан ниҳам.[787]

[Қ и т ъ а]::

Чу дунон дар ин хокдонӣ данӣ,
Зи бахри ду нон аз чий музтариб?
Чу донӣ, ки рӯзидиҳанда худост,
Мадор аз тамаъ қалбро мунқалиб.

Ин аст ҳақиқати ҳоли пешаҳо ва саноеъ, ки дар чавҳари ақлу рӯҳ меафзояд. Ва бад-ин қиёс ҳоли [он] чамеъи*— ҳунарҳо ва* пешаҳо, ки дар моддаи бадан ва нафси [ҳайвонӣ] меафзояд, худ маълум мешавад, ки то кучо мазмуманд ва чӣ қадар хусрону зиён ба соҳби худ меорад ва аз мартабаи[788] одамийят инҳитот[789] дода, дар маркази ҳайвонийят ва[790] баҳоим наздик мекунанд. Ғоят он ки аз чиҳати назми масолеҳи маданӣ ва манзилӣ соҳиби шаръ ба ибоҳати онҳо ҳукм фармуда, то чаҳон [бад-ин восита] обод бошад.

---

781 Б—В—ар
782—783 Б—баҳра бардошта, ман ба андак вақте вуқуфи куллӣ ёфта
784 АБ—хутут ва нуқушро
785 АБ—нависандагӣ аз хоссу авоми халқ
786—787 АБ—Нигаред ба илова.
788 АБ—маркази
789—790 АБ—ба маркази

Пас, агар шумо дар ин дақоиқ мулоҳаза фармоед, шуморо ҳеҷ рағбат дар иктисоби фазлу ҳунар намонад ва ба[791] ноёфту ёфти[792] амал ва мансаб ҳеҷ ҳоли*— шумо* мутағайир нагардад. Ва агар ба фарзи тақозои фитрат ва ҷибиллат эҳрози ин завоид шуморо даст диҳад ҳам*::, фиреби онро нахоҳед хӯрд ва бад-он мағрур ва мутакаббир нахоҳед шуд ва ба дигарон фахр натавонед овард,[793] балки*— аз[794] ҳар кадом ҷуз ба қадри зарур таҷовуз[795] натавонед кард*:: ва зудтар ба аъмоли солеҳа руҷӯъ тавонед[796] овард ва[797] ба асли кори худ тавонед[798] бозгашт намуд. Ва хоҳед донист, ки он муҳаббат, ки аз замири шумо сар барзадааст ва[799] он ваъдаҳо, ки дар эҳрози улуми зоҳир додаанд,[800] ҳама барои тарғибу[801] ташвиқ будааст, то навъи ин улум ва фунун дар ҷаҳон боқӣ бимонад.[802]

Масалан, агар ҳадиси **«ман уғбарат қадамоҳу»**+-ро ба*— ҳақиқат ахз кунанд* ё **«ал-уламо варасат-ул-анбиё+»**-ро аз зоҳир бароваранд,[803] ҳеҷ кас таламмузи забони арабия[804] накунад ва дину диёнати зоҳирӣ барҳам хӯрад, балки худ аслан шариат аз диёри Арабистон қадам берун нанидҳад.

Пас, таламмузи забони арабият[805] то он ҷо, ки маонии «Қурон» ва ҳадис бидонад, фарзи айн аст[806] ва айни фарз,[807] то авомиру навоҳии ӯ-таоло ва[808] сулуку сирати[809] расул, салаллоҳу алайҳи ва саллам ва саҳобаи киром разияллоҳу анҳум бидонад ва бад-он амал орад.[810] Ва аз он зиёда ҳарҷӣ ҳаст, мӯриси тард ва бӯъд аст.[811]

Фазли*— ҳақиқӣ, ки ҷамоли инсонро зевар аст ғайри аъроб, ду аст: яке илм ба арабият, дигар амал. Ва аммо аъробро фақат амал асту бас.

Пас, дигар фазоил ба ном фазоил аст ва дар ҳақиқат навоқисанд. Лекин аз омадан ба ҳар кадом барои масолеҳи маданӣ чора набошад, балки беихтиёр бад-он кор биёваранд ва ба гардан бор кунанд. Ва бояд донист, ки ҳарҷӣ аз ин завоид бандаро бидиҳанд, дар охираташ нуқсон кунанд, магар ки ниятҳо ба хайр бувад ва чашми фозил дар ҳақиқат бувад, на дар зоҳир. Ва ҳар пеша, ки мубошири он мешавад, лиллоҳ, мекунад ва манофеи абнои ҷинсро малҳуз медорад. Масалан дар иктисоби илми мусиқӣ агар мутриб биандешад, ки «ин амал бидонам ва дар сӯҳбати аҳ-

---

791—792 АБ—барои ёфту ноёфт
793 Б—кард
794 А—ба
795 А—шуғл
796—797 АБ—оварда
798—799 А—бозгашт хоҳад нашуд, бояд донист, ки; Б—хоҳад бозгашт нашуд. бояд донист, ки
800 АБ—нашудаанд
801—802 АБ—ташвиқу тарғиб аст то навъи улум боқӣ монад, барои ояндагон
803 Б—баровардaнд
804 АБ—арабият
805 АБ—араб
806—807 АБ—бошад
808—809 АБ—ва* сирату сулуки, * Б—дар
810 А—оварад
811 АБ—бошад

ли ҳаққ суруде бигӯям, ки эшонро ваҷде ба ҳосил ояд ва сафои ботин падид ояд», савоби азим дарьёбад ва дар илтизоми ин пеша назди улулабсор матъун ва мақдӯҳ набувад», балки худ эҳтимол дорад ба сафои хотири аҳли фақр худи ӯ низ аҳли ваҷду ҳол гардад,—алоҳозо.

Пас, дар ҳар пеша, ки мубошири он мешавед, бояд ки аввал нияту ихлоси худро саҳеҳ гардонед ва матлабро дуруст ва покиза созед.* Ва [бидонед, ки давоии] ҳама пешаҳо ва ҳирфатҳо аз ихтилот бо халқ [дар хотир] нашьён кунад ва*— ба қадри ихтилот муҳаббати ҳунарҳо аз ботин мунбаис гардад.*.

Пас, агар* шуморо фароғати ду ҷаҳонӣ матлаб бувад, аз ихтилот мӯҳтариз ва [муҷтаниб] бошед [магар ба қадри зарур], то ойинаи дили шумо сода бошад,[812] ки агар руҷӯъ ба мабдаъ кунед, сувари ҳақонқи аъло ва асфал зудтар дар миръоти дили шумо фуруд ояд. Ва агар беш ихтилот карда бошед, бештари фазоил ва разоили кавнӣ дар замири шумо нишаста ва ба нақши сувари улвӣ ҷой намонда, ё камтар монда, онгоҳ барои қамъ ҷамъ шуда ва ҷамъ наёмада, мӯҳтоҷи риёзат ва муҷоҳада гардед ва ранҷу машаққати бисьёрро мутаҳаммил бошед. Боз маълум нест, ки тавонед ё на ва умре дар кудурату ғам бошед. Хоса [дар]:: вақте ки донед ва натавонед, чунон ки моро афтодааст ва дониста[813] натавонистаем.—[Гуфтаанд: «Дил то аз муҳаббати дуньёву уқбо пок нагардад, маҳмили вуруди муҳаббати мавло нагардад, зероки нақш дар лавҳе нигошта нанигоранд ва тухм дар замини кошта накоранд.»]

Ва* мазорри ихтилотро[814] ба шумо бинамоям, то дониста бошед ва мағруру мағбун[815] нашавед.[816]

Бидонед, ки агар бо султон ихтилот[816] ва тақарруб[817] оред, ҳама орзӯи аморат ва салтанат дар замири шумо мутакаввин шавад. Ва агар бо вазир рафтуой*— доред,* савдои саранҷоми аскардорӣ[818] ва назми тӯпхона. Ва бо дабир агар вуқуф доред,*— ба* имло ва иншо ва*— доияи истиқлол дар худ, вагарна, орзӯ, ки мисли ӯ бошед.* Ва билҷумла, **сипоҳ** — тиру камон ва хӯду хафтон дар назари шумо биёояд: **асас** — задану куштан*— ва* шиканҷа кардан; **козӣ** — шукӯҳи мурофаат ва қатъи хусумат;[819] **раис** — эҳтисоб ва[820] амри[821] маъруф; **имом**[822] меҳробу қироат; **фақеҳ** — дарсу тадаррус; **муфтӣ** — фатво ва таҳрир; **табиб** — косу коса; **мусаввир** — рангу пиёла; **мунаҷҷим** — масоҳати афлоку арз; **муҳандис** — кайфийяти тӯлу арз; **муғаннӣ** — назокати созу навоз; **қаввол** — валвалаи дафу овоз; **деҳқон** — ҳусули меваю фавокеҳ; **туҷҷор** — манофеи молу матоъ;[823] **баққол** — ҳусни мавизу ҳалво

---

812 АБ—монад
813 Б—донистем ва
814 Б—ихтилоте, ки
815—816 АБ—мафтун нагардед
816—817 АБ—тақарруб ва ихтилот
818 АБ—аскария
819 АБ—хусумот
820—821 АБ—авомири
822—823 АБ—Нигаред ба илова.

[ва ранчи байъу шаро]; **шутурбон** — таърифи чиҳозу чул; **сагбон** — итоати[824] сагон[825] ба овози духул; **харкор**[826] — давидани сутур; **шайхи мазор** — зиёрати қубур.[827]

Ҳамчунин ба ҳар табақа, ки омезиш ва ихтилот кунед, маосири ҳунар ва фазоили хешро дар назари шумо биёроянд ва мадохилу манофеи пешаи хешро баршумуранд ва модуни худро[828] дун ва забун ангоранд.

Алалфавр дар замири шумо доияи вуқуф бар ин пешаҳо, ки андаке аз бисьёр зикр рафт, муртасам шавад[829] ва ба қадри тавону тоқат ва* истеъдод то* он чо, ки шуморо рағбат афтад, тараддуд ва такопӯ ҳамекунед,[830] [то он ҳунару пеша ба даст оред]. Моҳасал ҳамон як ризқи муқаддар аст, ки дар ин ҳама кашмакаш онро таҳсил кардаед ва он чи зиёда андӯхтаед, барои дигарон гузошта.

Ва дар эҳрози фазоили мутааддида дар камтар мавозеъ «боракалло» ба нифоқ шунида ва дар бисьёр[831] мавоқеъ таъну лаън кашида [бошед]; чи биттабъ беҳунарон душмани ҳунармандон бошанд ва дар ҳаққи ҳунарпарварон чуз қадҳ ва таън[832] нагӯянд, балки худи ҳунар дар ҳаққи шахс офати чон аст ва мӯриси яъсу ҳирмон.

Ва мумкин[833] аст,[834] ки ҳунар мардро ба шақовати човид кашад, чун чашми ҳақиқатбин надорад; чи мебинад, ки беҳунарон ва нокасон ба чоҳу маносиби[835] олия тараққӣ кардаанд ва кас[836] ба саноеи ӯ назар намекунад, ба ташаттути аҳвол ва тафарруқи мол[837] доим гирифтор бошад, сабру таҳаммул наёрад ва ғавғову фиғон бардорад ва аз худову халқ норозӣ бошад.

Ва ба дӯзах дарафтад, ба воситаи он ки дар ҳунар ғарра шавад ва аз таваккулу тафвиз боз монад ва*— худро дар маҳалли баланд ниҳад. Ва дигаронро дар маҳалли одамийят насанчад ва мутакаббир гардад*. Ва чун вай[838] эътимоде[839] ба ҳунар кунад ҳам, ӯ-таоло манофеи фазлро аз ӯ бардорад ва идбору[840] ифлосро[841] аз ғайри ихтиёр бар ӯ гуморад то **«хасир-ад-дуньё ва охират»**+ шавад **«золика ҳувал хусрон-ал-мубайин.**+**»**.

824—825 АБ— овардани саг

826—827 АБ—шайх — мазор ва зиёрати қубур; харкор — рафтори раҳвору* сутур *А—ҳамвори

828 АБ—худ

829 АБ—гардад

830 АБ—ҳамеоред

831 АБ—аксаре

832 АБ—чарх

833—834 АБ—юмкин

835 АБ—мансаби

836 АБ—касе

837 А—бол; Б—вабол

838—839 АБ—эътиқод

840—841 АБ—ифлосу идбор

[Чунон ки[842] арири мағрур дар ҳунар аз манофеи пешаи худ баҳрае надид илло, зиёну хусрон.—Гӯянд: Зарир ном марде дар мавриди тӯю сур дар хонаи дӯсти остарибоф меҳмон шуд. Дид, ки*:: ҳама асбоби маишат бар камол дорад аз ваҷҳи либосу палосу зуруфу авонӣ. — Гуфт: «Ман, ки хилъати мулуку салотин мебофам, нони гурба ба тир медӯзам ва шабу рӯз дар оташи фақру фоқа месӯзам. Ин мард, ки остари ҷомаи арозил мебофад, ин ҳама дастгоҳ аз куҷо омода карда? Ҳамоно ки дар ин шаҳр касбу кори ман нахаранд ва ин мардуми дун қадри ман надонанд». Пеши зан омаду гуфт: «Ман дар ин шаҳр дигар набошам ва ба ҷое равам, ки қадри ҳунари ман бишиносанд». Зан насиҳат оғоз кард, ки «зинҳор мусофарат ихтиёр накунӣ, ки ризқи муқаддар ба давидан зиёда нашавад. Ғурури ҳунар туро аз таваккул ва тафвиз бар канор дошта» Зарир ба[843] гуфтан[844] зан мамнӯъ нашуд. Ба шаҳри дигар рафт. Як сол ба касбу кор сад динор захира кард. Бо худ гуфт: «—Ин маблағ ба диёри худ бурда, ба масрафи иёл бирасонам ва асҳобу аҳбоб бар монда бинишонам». Баъзе роҳоварду армуғон бардошта, рӯй ба[845] шаҳри худ ниҳод. Ба воситаи бегоҳии рӯз, шаб*:: дар ҷое байтута намуд. Шаб дар хоб дид, ки ду сурати шахс бар сари ӯ ҳозир омада, яке мегуфт: «Ту кистӣ? — Гуфт: «Ман сурати касби ин косибам». Дигарӣ гуфт: «Ту кистӣ?» — Гуфт: — «Ман сурати бахти ин мардам». Сурати бахт бо сурати касб гуфт: «Дар девони қазо ва дафтари қадар навишта шуда, ки ин мардро хазина ва дафина набошад ва муфлис аз ҷаҳон бигузарад.[846] Ту ҷаро ин маблағ моя бад ӯ додаи? — Гуфт: «Додани ман ӯро суд накунад агар ту ёвар набошӣ». Зарир аз сарири ин нағма ҳаросон бедор шуд, дид, ки ҳама рахту коло аз зери сари ӯ дузд бурда.[847] Бад-ин ҳол роҳи шаҳр омаданро масдуду баста дида, боз рӯй ба ғурбат ниҳод. Ҳар бор, ки азимати диёр кард, хусрону зиёни дарбор дид, лобудд ориву урьён ба ватан даромада, ба сабру сукун рӯзгор гузаронид:

Байт

Қас натавонад гирифт домани давлат ба зӯр,
Кӯшиши бефоида аст* васма[848] бар абрӯи[849] кӯр.

Пас, агар] ҷӣ идбору ифлос ба ихтиёрӣ [даст диҳад, он] аз натиҷаи зӯҳд аст ва саодати дунъё ва охират дар он музмар [бошад].

Ва чун шуморо барои таъмири дунъё овардаанд, бар* фавр шуморо пеши худ наталабанд, то фавоид, ки аз шумо манзур доранд, истифо накунанд.* Фалоҷарам, шуморо чора набувад, ки

842—843 Б—гуфти
844 Б—сӯи
845 Б—гуфт
846 Б—гузарад
847 Б—рабуда
848—849 Б—сурма ба чашмони

[аз ихтилот], ба[850] абнои*:: рӯзгор чанде*— ихтилот кунед ва* ҳунар омӯзеду омӯзонед ва зан кунеду фарзанд оред ва заминеро обод доред,[851] ё*— хароб кунед*.

Пас, агар хоҳанд, ки шуморо биталабанд, доияи талаб дар дили шумо андозанд ва саъю иҷтиҳод диҳанд, то ба мақоми худатон, куҷо ки бошад, фурӯд[852] оранд. Ва агар на, маъзуред ва маҷбур ва шуморо [ба] ҳеҷ ҷои ҳуҷҷат нест; **«Фа-ли-л-лоҳи ҳуҷҷат-ул-болиғати ва лав шаа-л-лоҳу ли-аҳдокум аҷмаина+»**. Ва чун ихтиёри ҷузъӣ ба шумо додаанд, аз талаб мавқуф нашавед, лоақал орзӯи талаб дар шумо бошад. Ва он ҳама пешаҳои зарандуда, ки ба[853] шумо намудем ва [иллат] ва миси онро баровардa, то [ин ки] ба зоҳири он ғарра мабошед ва фиреб нахӯред. Ва иллати офариниш назди ҳар[854] мубошарати[855] аъмоле малҳузи шумо бошад ва он киноя аз иморату[856] ибодат[857] аст. Ва агар хоҳед, ки ҳоли худ ва мақоми худ маълум кунед, мизон он ки дар виҷдони худ мулоҳаза намоед. Агар талаби дуньё ва матои он дар замири шумо бештар аст, бидонед, ки давоии охират ба шумо камтар аст. Ва агар ҳар ду баробар, давоӣ [низ]:: баробар ва агар талаби охират бештар аст, давоии дуньявӣ камтар. Чӣ нуқсони тарафе мӯҷиби мазиди дигар тараф аст, чи*— толиби охират беш дуньё талаб натавонад кард ва казолика билъакс.*

Ва дар ҳама фазоил, ки абнои ҷинси шуморо таҳсил шуда, бидонед, ки* ғараз ҳусули нон будааст. Лек[858] онро ба ибороти [мутанаввеъ] адо кунанд: Дар **илми русум — такмили нафс гӯянд** [ва] **дар қазо** ва фатво — қатъи[859] хусум ва рафъи маҳомм[860] [гӯянд], дар тибб — изолаи амроз, дар нуҷум — [эътибору] ибрат, дар шеър[861] — камол, дар хатт — фазилат [ва] дар хирфатҳо — хунар ва ғайризолика. Ва матлабро пӯшида доранд. Ва асли он аз адами қаноату шакк дар мадхали ризқ хезад ва ҳама бар забон мӯътарифанд, ки **«ва мо мин доббатин илло алал-л-лоҳи ризқуҳо.+»**

Чун ҳудуди[862] ризқ[863] мутааййин нашуда ва мадхалаш на мутаяққин, дар шак бошанд, чи дар зоҳири шаръ «кулӯ» омада, онро «то гулӯ» тақдир кунанд ва пурии меъда ва анвои ниам ва тайиботро дар сурати ҷамъи ӯ ҷомеъ донанд ва «ло-тусрифу÷»-ро ба додан бо ғайр ва рехтан бар замин муқаррар[864] гардонанд.[865] Ва ҳол он ки ҳадди акл ва шурб он аст, ки он сарвар саллалоҳу алайҳи ва саллам ва саҳобии ӯ, разияллоҳу анҳум, бад-он иқтисор фармуданд, ионро ба зӯҳд ва риёзат ва завоид маҳмуд доранд, чунки мувофиқи тавру мизоҷ нест.

---

850 Б—бо
851 АБ—кунед
852 Б—фурӯ
853 АБ—бо
854—855 АБ—мубошарате ҳар
856—857 АБ—ибодату иморат
858 АБ—лекин
859—860 АБ—рафъи маҳомм* ва қатъи хусум; * Б—муҳиммот
861 АБ—ашъор
862—863 Б—дар ризқ
864—865 АБ—фуруд оранд

Пас, диданд, ки то касбу*: ҳирфат ихтиёр накунанд, меъда аз тайибот пур нашавад. Чун[866] борхо диданд, [ки] аз осмон ба ҷуз барфу борон наборид ва [эшон боридани нонро мутаваккеъ буданд], мазмуни* **«ва фи-с-самои ризқукум+»** ба ҳусул наянҷомид ва боре ҳам нон наборид, Фалоҷарам.[867] тамассук ва тавассут ба васоил ҷуста, нонталабӣ намуданд ва ҳар кадом пешаи худро номе ниҳоданд. Чунки[868] **алафталабӣ кори сутурон аст, на** маслаки одамиён, гӯӣ, аз талаби нон* бахусуса шарм доштанд ва ба киноя ва **истиора қаср*— карданд*, [нон хостанд] ва надо**нистанд, ки ӯ — таоло мӯтакаффили ризқи банда[869] аст, то ба ҳадди садди рамақ. Ва он аз як рӯз то се рӯз ва ҳафт рӯз бикашад[870] ва* дар рӯзи ҳафтум лобудд **«мин*— ҳайси ло юҳтасаб+*»** бирасад ба қадри қавоми бадан [на ба қадри пурии меъда]. Ва он барфу борон дар ҳақиқат ризқи [ҷунбандагон] аст, ки сабаби ҳусули[871] иртифоот мешавад. [Ва он ки шикамбанда бувад] ва*— он* ҳикоёт ва* таомҳои ғайбӣ, ки назди фоқа ба мутаваккилон расида, бовар[872] накунанд ва мустаҳилу мустабъад шуморанд.[873]

Аз он ҷумла дар «Миръот-ул-олами таърихи* аврангзебӣ*» [дар] вараqи 488 нақл мекунад, ки сайиде парешонҳои касируниёл[874]*:: дар яке аз мавозеи касабаи Понипат тавфиқи инзиво ёфт ва роҳи тараддуд ва саъй бар худ масдуд гардонид. Пайваста, тариқи таваккул ба қадами ҳиммат сипардӣ ва*— дар кунҷи*:: фароғат ва*:: гӯшаи қаноат [нишастӣ], бо аҳлу иёл ва*— атфол*:: ба сар бурдӣ*:. Дар авоили муҳаррами санаи ҳаштуми ҷулуси оламгирӣ се-чаҳор рӯз аз қисми маъкулот дар хонаи сайид чизе мавҷуд нашуд ва* бо иёлу атфол ба фоқа[875] гузаронид. Рӯзи ошуро сайиди мазкур дар*— ҳоле, ки дил* аз оташи ҷӯъ кабоб ва хонаи токат[876] ва тавоноӣ[877] аз селоби гуруснагӣ хароб дошт, музтариб[878] пошуда[879] ба қироати мусҳафи маҷид[880] машғул буд. Духтараш[881] бо дили бирьён ва чашми гирьён аз дасти фоқа бе по шуда, пеши[882] падар омад,[883] дид, ки аз зери гӯшаи тайласон, ки сайид бар дӯш дошт, дуд бармеояд ва буи таоми пухта ба машоми умед мерасад.[884] Ин*— маънипро* бо падар изҳор кард. Сайид мутааҷҷиб шуда, мулоҳаза[885] намуд, дид, ки дар қоби чаҳоррикобӣ палави гарм аст,[886] ки таббоҳи қудрат [моида] барои таскини ҷӯъи гуруснагон омода намуда, ба даргоҳи корсо-

---

[866] АБ чунки
[867] АБ— аз ин ҷиҳат
[868] АБ—ва чун
[869] АБ—бандагон
[870] АБ—кашад
[871] Б—таҳсили
[872—873] АБ—нашунавад ва бовар накунад
[874] А—касири муҳол
[875] А—ифоқа
[876—877] АБ—сабру шикебой*; * Б—шикебо
[878—879] АБ—ва
[880] Б—шариф
[881—882] АБ—аз дасти фоқа ва дили бирьён ва гирьён назди
[883] АБ—мева даромад
[884] АБ—мерасид
[885—886] АБ—дид

зи [бениёз] сачадоти ниёз[887] ба тақдим расонид[888]. Ва[889] таоми ғайбиро ба иёлу атфоли [худ] қисмат намуд ва аз ҳамон рӯз боз ҳар рӯзе[890] панчуним осор биринчи сафед* ва панч осор гандум аз чавви[891] ҳаво дар хонаи ӯ меборид.[892]

Чун чумлат-ул-маликӣ* Чаъфархон+ [ном аз мустанадони шоҳи оламгир] ин ҳақиқатро ба арзи подшоҳи динпаноҳ расонид, (ҳукми Чаҳонмутоъ+ ба нафоз расид, ки Муҳаммад Исҳоқи Чила+ дар он чо рафта бориши[893] гандуму биринчро ба раъюлайн[894] мушоҳада намуда, ба арзи воло расонад. Чилаи мазкур ба мақсад шитофта, ҳақиқатро дарёфта, он*— чи дида буд,* маъруз дошт. Хидеви худоогоҳ таачҷуб намуда, бар ҳоли сайиди мазкур* раҳм фармуда,[895] ба[896] инъоми маблағеву атои[897] рӯзиёна ӯро хушвақт гардонид. Ғарибтар он,[898] ки рӯзе, ки рӯзиёна муқаррар шуд, вазифаи ғайбӣ симати инқитоъ пазируфт. Интиҳо. **«би—иборатиҳи ланиъма моқила:+»**

[Китъа]:

Мунтазири ину он мабош, ки эзад
Кори ту бе ранчу интизор бисозад.
Тоати ӯро ту бандавор ба сар бар,
То ҳама корат худойвор бисозад.

Ва оммаи халқ агарчӣ дар **«қазият-ал-мавти ҳаққун ва оллоҳу розиқун+»** ба забон муқиранд,[899] лекин аз[900] қалб тасдиқи чазмӣ наёранд,[901] ки агар бар[902] он мӯътақиду чозим бошанд, ҳеч кас даст ба ҳунару пеша[903] ва*— умури дуньявӣ* назанад ва [ҳама] умури маданию[904] манзилӣ[905] муаттал монад. Бинобарин ӯ —таоло[906] ғишоваи амал бар қалби одамӣ ниҳод, то дар ин ду қазия чазми содиқ наёрад[907] ва ваҳмаш ояд, ки агар касбе накунад, аз гуруснагӣ намирад[908] ва мурдани дигарон бинад ва мурдани[909] худро[910] фаромӯш кунад, ё банд ангорад [ва то марг наздик мешавад, мурданро аз худ дур меандозад].

---

887 АБ—шукр
888 АБ—расонида.
889 АБ—он
890 АБ—рӯза
891—892 АБ—ғайб дар хона меомад
893—894 АБ—ба раъюлъайни гандуму биринчро
895 Б—фармуд
896—897 АБ—ба вазоифу
898 Б—ин
899 АБ—икрор доранд
900 АБ—дар
901 АБ—надоранд
902 АБ—дар
903 АБ—ҳирфа
904—905 АБ—манзилию маданӣ
906 А—субҳона; Б—субҳона ва таоло
907 наёварад
908 АБ—бимирад
909—910 АБ—марги худ

Ва алҳаққ агар касб[911] [ихтиёр] накунад ва ба ибодати холиқ ҳам такосулу[912] такоҳул[913] раво дорад, ба анвои таабу машаққат гирифтор ояд ҳам, ба гуруснагӣ [ва гумномӣ] ҷон диҳад ва дунъё ва уқбо ба зиён дода бошад. Ва дар ин муқаддамот чун тааммуқ кунед, имону исломи[914] ҳама[915] халқ ва сидқу яқини эшон шуморо маълум бошад ва*— бар[916] ҳеҷ кадом эътимод натавонед кард ва агар дар* вақте илтизоми инзиво ва узлат кунед, тавонед. Ва назди шумо ҳамаи пешаҳо ва ҳирфатҳо хору бемиқдор бошад ва касоне, ки ба ҳунару[917] мол[918] кибр оваранд, назди шумо беэътибор.

Ва мавоқее, ки нафси шумо ва абнои ҷинси шумо аз он ҷо лағзиш ёбад ва*— дар ҳасрату орзӯ афтад ва дар талаби зиёдатӣ ва касб майл орад,* чанд мавозеъ аст. Чун ҳақиқати онро ба шумо бинамоям,[919] яҳтамил, ки ба ҳоли худ сабр[920] оред ва мутамаккину[921] собир бошед.[922]

Ва ин ҳам аз ихтилот бо халқ ва бисьёрии тараддуд дар раста ва бозор хезад. Аввало, аз халт ва дидани[923] абнои агниё чун умарозодагон[924] ва*:: авлоди[925] асҳоби манosиб ва арбоби тамаввул аз туҷҷор ва аҳли ҳираф. Чун шукӯҳ ва шавкати эшонро бинед,[926] ё хонаву ҳуҷраи эшонро ороста ёбед, лоақалл ин миқдор оби орзӯ ба даҳони шумо пур*:: гардад, ки «агар падари мо ин чунин будӣ, мо низ инчунин соҳиби дастгоҳ будеме. Дигар, рафтан[927] ба хонаи ағниё ва дидани боғу бӯстони эшон ва хонаҳои оростаи[928] эшон* ба палосу либос, ё сайри мазрааи деҳқони мутамаввили мутаҷаммил. Мебинед, ки меҳмонсарои музайян[929] дорад ва зуруфу авонии мутааддиди* [муталло ва муҷалло] ва асбобу адавоти мутафарриқ,[930] ё[931] аснофи меваҳои алвон ва фавокеҳи лазиз ва ширин; ва ҷавориву хадам ва молу мавошӣ ва тамаллуқи мардум ва тавозӯи хидматгорон.[932] Лоақалл ин миқдор ба хотири шумо хутур кунад, ки «худованди таоло ба мо низ ин қадар бахшиш менамуд, мо*— низ чун ӯ осуда ва мураффаҳ будеме[933] ва бо халқ эҳсон кардеме».

---

911 АБ—пеша
912—913 АБ—такаҳулу* такосул; *Б—тасоҳул
914—915 АБ—эътиқоди
916 АБ—ба
917—918 АБ—молу ҳунар
919 АБ—маълум кунам
920 Б—ба сар
921—922 АБ—ҳалиму мутамаккин гардед
923 АБ—ихтилоту мулоқоти
924 АБ—умаро
925 Б—валади
926 А—бинад
927 АБ—рафтуой
928 АБ—музайяни
929 АБ—ороставу мусаффо
930 АБ—мутааддид
931 АБ—ва
932 АБ—ходим
933 Б—будам

Дигар, рафтуой[934] ба сипоҳ ва умаро ва арбоби маносиб бо* [дидани] ҷомаҳои қимати [эшон] ва аспҳои[935] музайян ва давидани халқ дар рикоби онҳо. Ва* агар дар манзили онҳо бошед, таҷаммули онҳоро[936] бинед, аз бисьёрии [хадама], аспу уштур, саису сорбон. Ва такаллуфхои маҷлиси эшон, ки чун* биншинанд,* яке бодбезак бардорад ва*— чун бархезанд*, дигаре[937] кафш пеш ниҳад ва чун барои тахлия ба халоҷо раванд,[938] яке кулӯх ба дандон битарошад ва* чун хоҳанд,[939] ки* худро naҷис кунанд,[940] дигаре обдаст бардорад; ва чун хоҳад, ки* берун*:: равад, саворӣ доранд[941] ва рикобаш бигиранд. Лоақалл ин миқдор дар замири шумо ҷилва[942] кунад,[943] [ки] «худой ба касе[944] инчунин иззат диҳад».

Чун ин ҳолот фаврӣ даст диҳад, лобудд ин орзӯҳо низ фаврӣ ба хотир оянд, чи ин* мулоқоти шумо бо[945] ин табақа ё дар хона аст ё дар кӯча. Агар дар кӯча оянд ҳам, дар фикр гузаштани андешаи мабдаъ ва маоду ин ҷамоа ба хотири [шумо] нарасад. Ва агар дар сӯҳбат [ва маҷлиси онҳо] бошед, нафси шумо ба ширинии ҳалвою равған[946] ва дидани асбобу адавоти[947] онҳо[948] машғул бошад ва фикри пешу паси эшон[949] тадаббур наёрад кард. Ва агар дар хонаи худ бошед ҳам ба фикри ҳавоиҷи худ машғул[950] бошед ва аз он мушоҳада ва хаёлот маҳҷуб. Ва зеҳни шумо ба таҳқиқи он орзӯҳо напардозад, [чунки таваҷҷӯҳ накардаед ва таваҷҷӯҳ низ бе илм нашавад], ки зеҳн басит аст, назди тасаввури машғалае аз тахайюли шуғли дигар маҳҷуб бошад.[951] Магар ки ба машқ ва тафаккур ва тадаббур зеҳнро ҳолате ҳодис шавад, ки ҳама ҳолоти мозӣ ва мустақбалро ҳолӣ тасаввур кунад, ба ҳайси лояшузу[952] ҳама вақоеъро аладдавом ҳозир бинад. Ва ин маънӣ аҳлуллоҳро ба воситаи* риёзату тоат[953] ҳосил оянд, ки чизе дар малакути аълою афсал эшонро пӯшида набошад ва азалу абад назди эшон як сон [бошад ва] «камокон ва якун» ҳувайдо бувад. Ва ғайри эшонро ба сабаби музовалаи тафаккур ва тадаббур он чи дар малакути асфал аст ва*— бад-он расида ва дидааст, камокон ҳамеша* дар зеҳни ӯ* ҳозир бошад ва андешаи макони мушоҳидаи ҷои дигарро аз лавҳи[954] замири ӯ берун набарад.

---

934 АБ—ихтилот ва иртибот
935 Б—асбобхон
936 АБ—онхо
937 АБ—яке
938 Б—равад
939 Б—хохад
940 Б—кунад
941 АБ—бидоранд
942—943 АБ—бичунбад
944 АБ—кас
945 Б—ба
946 АБ—гармии нон
947—948 АБ—амлоки эшон
949 АБ—онхоро
950 АБ—мубтало
951 АБ—бувад
952 А—лояшуз(з)
953 АБ—ибодат
954 Б—мавзеи

Масалан, дар ҳазар хонаҳои дӯстон ва асбобу адавоти эшон ва дар хонаи худ адавоту олот, ки бад-он эҳтиёҷ меравад, ҷузв-ҷузв ва дар куҷо будани онҳо. Ва дар сафар[955] шаҳрҳо*:: ки бад-он расидаам [ва мавозеъ, ки дар он нишаста] ва хонаҳо,[956] ки бад-он[957] даромада ва халқе, ки бад-эшон мулокот [ва ихтилот]:: афтода*:: [ва] шебу фарози роҳҳо аз кӯҳу дашт [ва] дарьё ҳамеша дар назарам намоён аст. Ва ғайбати онҳо ва[958] ҳузури баъзе дар хотир, мисли он кас аст, ки ба токистони худ [даромада] барои*— чидани ангури алвон,* бар сари токи ҳусайнӣ нишаста ва* дар ин ҳол медонад, ки фалон*— токи* фалон ранг [ангур] дар куҷост — бе ғалат ва иштибоҳ бар сари он равад ва ҳамчунин аз ӯ ба дигаре.

Ва ман дар ҳине, ки тасаввури имороти* импиротури Рус кунам, ҳам дар он [ҳол] он имороти Бухоро ва Самарқанд ва* Кеш* ва Нахшаб маа фаршу палос ва асбобу адавоти ҳар кадом*:: ҷо ба ҷо дар назарам[959] ҳувайдо будааст, ба шакле, ки офтоб [ҳамчунин]:: дар нимрӯз бар иморот афтад ва сояҳо бар замин афтода, агарчӣ*— ин иморатро дар рӯзи абр дида бошам.

Ва* ҳамчунин маношири аъмолу маносиб бар сари халқ медидам, ки*:: эшон бад-он шодӣ ва мубоҳот мекарданд.[960] [Ва]:: ман ба ҳоли онҳо раҳм мехӯрдам ва ранҷ мебурдам, чунки дар ҳамон он[961] сурати маъзулӣ ва*— махзулии эшон* ва тараддуду такопӯи онҳо ба васоиту[962] васоил барои дарьёфти ризои султон дар басиратам бпайниҳи менамуд.

Пас, ин *орзӯҳо* назди ихтилот ва мулоқоти ин гурӯҳ доим бар замири шумо ҷилва кунад, то шуморо майл ба касбу шуғл [ва амал] афтад. Ва тараддуду саъй ҳамекунед, то ба он мансабҳо ва пешаҳо мубошир шавед, онгоҳ[963] пушаймон шуда бошед ва ҳоли[964] аввалини худро [гум карда], *орзӯ* кунед ва натавонед расидан.[965] Ва* то ҳақиқати кори дуньёро нафаҳмида*— бошед* ва маоли ҳоли ӯро надониста [бошед], аз андешаи ҷамъу зухр ва тахайюли ҷоҳу мансаби он*— ва тасаввури *орзую* ҳавас* худро фориғ натавонед сохт. Ва[966] лозим афтод,[967] ки андаке аз кайфийяти ҳоли дуньё [ва аҳолии он] ба шумо эълом диҳем, то забти худдорӣ тавонед кард.

Бидонед, ки дуньё макомест бе субот ва сустбуньёд, на ҷои осоишу маҳалли эътимод, чунки карорроҳи ӯ бар бод аст. Ва агар тамомати рубъи маскун зери фармони касе бувад, он дар ҷанби

---

955 Б—сафарҳо
956 АБ—манозил
957 АБ—дар он
958 Б—дар
959 АБ—дар назари басиратам
960 Б—менамуданд; А—менамуд
961 АБ—ҳол
962 Б—воситаи
963 АБ—дар он ҳол
964 АБ—ҳолат
965 АБ—расид
966 АБ—Пас
967 АБ—аст

ниами[968] охират қалил бувад, чунки зоилшаванда аст. Лиқавлиҳи субҳонаҳу: қул матоъ-уд-дуньё қалилун,[969]+».

Масали зиндагонии дуньё ва*— ороишу зиннати он* ҳамчу он қатраи оби* борон аст, [ки] ба ихтилоти ҳаво ва хоқ гиёҳе ва сабзае* ва шукуфае бошад,[970] аз он чи ҳайвонот[971] хӯранд[972] ва кӯҳу саҳро[973] ба вуҷуди он[974] ороиш гирад,[975] ки* ногоҳ тафи* самум[976] ва гармии тобистон* ӯро хушк ва бенур гардонад ва ҳима[977] гардад[978] мустаҳаққи афрӯхтану[979] сӯхтан[980—981]. **Лиқавлиҳи азза исмуҳу: «Иннамо масал-ул-ҳаёт-ид-дуньё камо анзалноҳу минас-самои ф-ахталат биҳи набот-ул-арзи миммо яъкул ан-носу ва-л-анъому ҳатто изо аҳзат-ил-арзу зухруфаҳо ва узйнат ва занна аҳлуҳо аннаҳум қодируна алайҳо айятуҳо амарно лайлан ва наҳоран фа-ҷаъалноҳо ҳасидан+.**

Афроди одамиён дар ин[981]*— мақом[982]*:: ба манзалаи муздуронанд, ки ба хонаи касе рафта, осоиши эшон ҳамчу[983] осоиши он муздур аст,[984] [ки] бар сари белу каланд ё[985] болои[986] кулуху санг[987] то нафасе рост кунад[988] ва шом аз он мақом[989] берун кунанд.[990] **Лиқавлиҳи алайҳи-с-салом: «мо лӣ ва-ли-д-дуньё ва мо ано вад-дуньё илло карокибун истазалл таҳта шаҷаратин ва роҳа сумма таракаҳо+».**

Қамоли салтанати ин ҷаҳон Фиръавну Шаддодро+ ба ғазаби эзадӣ гирифтор гардонид ва* расвои ду ҷаҳон гардонид. Ва тавқи лаънати хавоссу авомро бар гардани эшон ниҳод.* Афзунии мол Қоруни[991] малъунро* ба зери замин кашид. Ҳазорон-ҳазор, балки берун аз ҳаитаи шумор аз ҷабобира ва қаёсира[992] ва акосира[993] ба сабаби дуньё[994] ва ҷамъ[995] ва зухри он ҳалок шуданд ва боз ҳалок хоҳанд шуд:

Қола субҳонаҳу: «алам нуҳлику-л-аввалина сумма набқиҳум ал-охирина к-азолика нафъалу би-л-муҷримина+». Талаби ному нишони инҷаҳонӣ саробест бе ҳақиқат ва авқоти худро ба касбу ҷамъи он сарф намудан хокбезист, бе манфаат: **Қавлуҳу азза султонаҳу: «Қул ҳал нунабиуқум би-л-охирина аъмолан ал-лазина**

---

968 АБ—неъмати
969 АБ—қалилун ва-л-охирату хайрун лиман ятаҳо
970 АБ—шавад
971 АБ—давоб
972 АБ—бихӯранд
973 АБ—дашт
974 АБ—ӯ
975 АБ—ёбад
976 АБ—самуме
977—978 АБ—ҳезум шавад
979—980—981 АБ—сӯхтану афрӯхтан
982—983 А—дуньё
984—985 АБ—он қадар аст
986—987 АБ—агар фурсате duздида бихӯсананд
988 АБ—кунанд
989 АБ—ҷо
990 Б—раванд
991 АБ—Қорунро
992 А—қаёсир
993 Б—акобира
994—995 АБ—ҷамъи дуньё

залла саъюҳум фи-л-ҳаёти-д-дуньё ва ҳум яҳсибуна аннаҳум яҳсунуна санъо+. Тақарруб ва тавассул бад-он ҷустан дурӣ[996] гузидан аст аз раҳмату[997] роҳат[998] ва муҳаббати он андӯхтан-андохтан[999] аст худро дар мағоки лаънат ва меҳнат:[1000] **Қола** алайҳиссалом аддуньё маълунатун ва малъунун мо фиҳо илло зика-л-лоҳи ва мо валлоҳу+. Вайро қиблаи ҳиммат сохтан мӯҷиби яъсу ҳирмон аст[1001] дар охират. Ва орзӯ ва талаби он мӯриси яъсу ҳизлон аст [дар хотимат] ва*— боиси надомат ва шақоват:* **Қола: «аззя исмуҳу: «Ман кона юриду ҳарса-д-дуньё нуътиҳи минҳо ва мо лаҳу фи-л-охирати мин насибин+».** Дуньё рӯзакс чанд аст ва охири кор бо худованд аст. Дуньё гузаштанист[1002] ва гузоштанӣ[1003] [ва] неъмату лаззати он ба курҳу ҷабр падруд карданӣ, ки марг ба ногоҳ расад ва фурсати нафас задан надиҳад: **Лиқавлиҳи таоло: «Фало ястатӣуна тавсиятан ва ло ило аҳлиҳум ярҷаӯна+.**

Улуф-улуф[1004] уҳало ва ҳукамо[1005] дар илоҷи мараз-ул-мавт[1006] нобино шуданд ва худ* дар панҷаи қобиз-ул-арвоҳ мубтало монданд. Набинӣ*—, ки мӯҳтазир чун* [агар яке] дар салосили сакароти мавт асир шавад, агар* тамоми[1007] уқало ва ҳукамо[1008] бар [сари] ӯ фароҳам[1009] оянд, натавонанд, ки ҷунбиши мӯе аз ҳаракату ҳаёт бар ӯ боз оранд. **Қола азза субҳонаҳу: «Фа лав ло изо балағат-ил-ҳулқӯма ва антум ҳинайзин танзурӯна ва наҳну ақрабу иллайҳи минкум ва локинана ло тубсирӯна фа лав ло ин кунтум ғайра музнибӣна тарҷиъӯнаҳо ин кунтум содиқин.+** Дуньё кофиронро дори[1010] осоишу ором аст, [агар осоише бошад] ва мӯъминонро дори миҳану асқом: **«Ад-дуньё сиҷн-ул-мӯъминини ва ҷаннат-ул-кофири.+»** Агар тамоми дуньё шарқан ва ғарбан ва шимолан ва ҷанубан касеро мусаллам бошад, он ба хасу хошок, балки ба мушти хок назди[1011] ҳузури раббуларбоб намеарзад.[1012] **Лиқавлиҳи таоло: «Лан татақаббал мин аҳадиҳим мала-ал-арзи заҳабан ва лав ифтадо биҳи.+»** Ва[1013] дар ҷанби ризои эзад субҳонаҳу[1014] пашизе, балки ба камтар аз он чизе тамоми дуньё эътидод надорад. Аз он замон, ки ӯ — таоло дуньёро офарид[1015] [ва]: ҳаргиз ба сӯи ӯ надид: **«Лав кона*—т-ид-дуньё туаддилу инда-л-лоҳи ҷаноҳа баъузатин мо сақо минҳо кофиран шурбата моин+*:**

---

996 А—дур
997—998 А—роҳату раҳмат
999—1000 АБ—андохтани худ аст дар мағоки меҳнат ва лаънат
1001 АБ—ва боиси надомату шақоват
1002—1003 Б—гузаштанӣ ва гузаштанист
1004—1005 АБ—ҳамаи ҳукамо ва уламо
1006 АБ—маркази мавти
1007—1008 АБ—ҳукамо ва атиббо
1009 АБ—гирд
1010 АБ—ҷои
1011—1012 АБ—наярзад дар назди ризо ва қурби раббуларбоб
1013—1014 АБ—ҷунки ҳамаи матои дуньё хок аст ва аз хок нашъёи ёфта ва дар ҷанби ризо ва хушнудии эзадӣ
1015 АБ—биофарид

Аляк ва ансаб ва зинату ороиши дуньё кофир,[1016] на мўъмин,[1017] зероки имон бе тарку таҷрид камол нагирад: **Лиқавлихи субҳонаҳу: «Лав ло ан якуна-ан-носу умматан воҳидатан лаҷаъално ли ман якфуру би-р-раҳмони ли-буютиҳим сақфан мин физзатин ва маъориҷу алайҳо язҳарӯна ва ли буютиҳим абвобан ва сururан алайҳо яктаккйӯна ва зухруфан инна қуллу золика ламо матоъ-ул-ҳаёт-ид-дуньё ва-л-охирати инда раббика ли-л-муттақина.+»** [Ва] ҳамин амволи[1018] дуньёст, ки мубтаҳиҷ ва муфтахари худро помол ва залил гардонад ва ҳамин нуқуди[1019] зару сим аст, ки олати азоб ва савти иқоби ӯ хоҳад шуд:

«Явма юҳмо алайҳо фи-н-нори-ҷ-ҷаҳаннами фатукво биҳо ҷабоибиҳум ва ҷанубуҳум ва зуҳуруҳум. Ҳозо мо канназтум лианфусикум фа-зӯқӯ-л-азоба би мо кунтум такӯзуна+.»

Ва ҳамин ақорибн азизанд, ки барои эшон ризои ӯ — субҳонаҳуро паси пушт андохта,[1020] дар гурехтан[1021] аз [дасти] онҳо саъйи фаровон хоҳад намуд[1022] ва эшон дар[1023] ӯ барои ҳақталабӣ[1024] хоҳанд овехт:

«Явма яфурруул — маръу мин ахиҳи ва уммиҳи ва абиҳи ва соҳибатиҳи ва баниҳи+».

Ва ҳаргоҳ ки* савти ғазаби илоҳӣ ба мушофаҳа шунавад. ва сазои тарҷеҳи дуньё бар охират ба* муояна бинад, таманнои раҳоӣ ва махласи худро ба гирифтории ҳамаи ин азизон [мақсур] донад. Локин*— на чунон шавад:[1025]*·· **«Явма явадду муҷриму лав яфтадӣ мин азобин явмаизин бибаниҳи ва соҳибатиҳи ва ахиҳи ва фазлиатиҳ-ил-ла-ти туваддиҳи ва ман фи-л-арзи ҷамиъан сумма юнаҷҷиъуҳу калло.+»**

Ва ҳамин[1026] дӯстон, ки равнақ [ва ривоҷи] маҷолиси[1027] фисқу фуҷуранд, рӯзе ба душманин зоҳир [ва] ҳувайдо бархоҳанд хост:

«Ал-ахиллоу явмайзин баъзуқум ли баъзин адуввун илло-ал-муттақӣна+».

Ва ҳамин айшу ишрат[1028] ва ҷоҳу салтанати[1029] ҳазорсола аст, масалан,* ки баробари соате дар назар[1030] ҳувайдо гардад: **«Каанаҳум явмун ярунаҳо лам ялбисӯ илло соатан мин наҳорин».+**

Ва билҷумла бадтарин ҳоли пурихтилоли ин ҷаҳон ва гумроҳии аҳли он мар аҳаде аз улулафҳомро пӯшида нест ва дар муқобил он илтизоми тақво[1031] ва тоат[1032] [ва каноат], ки ризои офа-

---

1016 АБ—кофиронанд
1017 АБ—мӯъминон
1018 АБ—молу матои
1019 Б—нукра,
1020 АБ—афканда буд
1021 АБ—гурез
1022 АБ—овард
1023—1024 АБ—барои талабе* ба доманаш; *Б—ҳақталабӣ
1025 А—бувад
1026 А—ҳамин ин; Б—ҳамаи он
1027 Б—маҷлиси
1028—1029 Б—ҷоҳу салтанату ишорати
1030 Б—назарам
1031—1032 АБ—тоат ва тақво

ридгор дар он аст, хубӣ ва хайрияти он низ* мӯҳтаҷиб не. Ва онон, ки камари ҳиммат барои дарьёфти марзои эзадӣ чуст* бастаанд ва ҳаловати имон дилҳои эшонро маъмур ва пурнур сохт,[1033] аз ҳаман лазоиз ва ниами фонияи дуньявӣ безор шуданд[1034] ва* он чи монеъи роҳашон омад, гӯ,[1035] хазинаи Қорун+ ва имормати Ирам ва салтанати Фиръавну+ Шаддод,+ бар ҳаман он дафъи пушти даст афшонданд ва ба ихтиёр аз сари хони неъмати алвони дуньявия бархостанд. Ва агар дар майлу ҷамъу зухри матои дуньё хайре[1036] ва савобе будӣ, аз аввали офариниш касе бад-он қоил шудӣ ва дар дафотир навиштандӣ ва ҳикоят кардандӣ. Ва он чӣ адои ҳуқуқ ва иброи зиммат, ки шореъ бар ағниё ва арбоби дуньё фармудааст, на аз он ҷиҳат аст, ки эшонро, индаллоҳ, аҷреву фазле ва дараҷае бошад, [на чунин бувад], балки он дар чашми ҳақиқатбин заҷру тавбих аст,[1037] ки «ҳон, туро намерасад, ки ба муфоди **мо лака ан татакаббарфи-л-арзи би-ғайр-ил-ҳаққи»,+** бе истеҳқоқ дар замин мутасарриф бошӣ ва ҷамъ кунию захира ниҳӣ ва зиёда аз масолеҳи бадан талабӣ*:· ба курҳ ё ба тавъ, бояд ки ин маблағ ё ин нафақа ба дигарон аз абнои ҷинс бидиҳӣ, ки алаф[1038] бо гов ба муфт надиҳанд ва[1039] саҳаргоҳ юғе ба гарданаш банданд[1040] ва чӯб дар паҳлӯяш.[1041] Ҳеҷ оқиле ин гумон накунад, ки говро бо хоҷа[1042] тақаррубеву васлате аст,[1043] чунки*— майдаву алаф дар охур дорад:* **Ли қавлиҳи азза ман қола: «Ва мо амволукум ва авлодукум би-л-лати туқаррибукум индано зулфай илло ман омана ва амила солеҳан+».** Ва ин ҳама дар харобии ҳоли дуньё ва аҳли он, ки аз нусуси боҳира ба санад кашида шуд, изъофи он аст. Аквол ва атвори[1044] он сарвар, салаллоҳу алайҳи ва саллам ва сирату сулуки саҳобии киром ва тобеъини завил-эҳтиром разияллоҳ[1045] анҳум[1046], дар ин мақом [мувофиқи хурдии ҳавсалаи шумо] бад-ин қадр ихтисор рафт,[1047] то ҳақиқати ҳоли дуньё ба шумо маълум бошад ва шуморо ин дилхуш надорад, ки ин таҳдидот дар ҳаққи куффор ва мунофиқин аст. Бидонед ,ки инҳо хитоботи омм аст,[1048] ки* агар аҳли исломро мустасно гардонед, бо он ки дар миёни эшон мунофиқон [ва фосиқон] ҳастанд, ки куффор ва мунофиқин аъробро дарси сабақ медиҳанд. мӯҳтоҷи таъвилот ва тасарруфоти фаровон хоҳед шуд. Ва ҳар муқаддима ва тамҳид, ки рост дорад,[1049] боз онро сирати набӣ ва асҳоби ӯ аз бех бииандозад, магар ки сари таслим хам кунед ва ба аҷзу нотавонӣ ва қусур мӯътариф гардед. Ва[охир] тааммук [ва

1033 АБ—доншт
1034 АБ—шуда
1035 АБ—агарчӣ
1036—1037 Б—хайр бошад; А—бошад
1038—1039 АБ—Нигаред ба илова
1040—1041 АБ—тиҳигоҳаш, то гумон накунед
1042—1043 А—хоҷааш тақаррубе ва васлате ҳаст; Б—хоҷааш тақаррубест ва васлате
1044 АБ—афъоли
1045—1046 Б—ризвонуллоҳ таоло алайҳум аҷмаин
1047 АБ—дода шуд
1048 А—омманд
1049 АБ—кунед

тадаббур] кунед,[1050] ки ӯ—[таоло чун] субҳонаҳу* риёзат ва муҷоҳадатро аз ҳабиби худ ва асҳоби ӯ бинисандад [ва] дигаронро кучо бе тоату ибодат бипазирад[1051] ва ҳол он ки эшон дар ин атийя аҳаққанд, аз ҷиҳати камоли фитрӣ. Пас, тоати офаридгор бо машғалаи дуньявӣ чӣ гуна мутасаввир гардад ва нигоҳдошти тарафи ухро бо муроотн дуньё чӣ навъ мутахайял шавад:

Ва* чун ин муқаддамот[1052] зеҳнишинии шумо шавад, медонед, ки аҳли олам дар чӣ пояанд ва аз куҷо омада ва*- ба куҷо афтодаанд[1053] ва мартабаву дараҷаи онҳо поя ба поя дар басирати шумо маълум бошад. Масалан, медонед, ки он ки ҳазор динор дорад, ҳазор фарсах аз мартабаи одамийят дур аст ва он ки даҳ ҳазор [дирам ва] динор дорад, даҳ ҳазор фарсанг дуртар ва ба андозаи он дар мартабаи баҳоим қарибтар[1054], чи ҳирсу шараҳ аз сифоти баҳима[1055] аст ва бе ҳирс дуньё ҷамъ нашавад.[1056]

Пас, агар дастгоҳи абнои ағниё шуморо бифиребад, бидонед, ки он ҷоҳу давлат ориятист, ки нашьёни он аз ҷиҳати* обои эшон будааст ва он* сареъ-уз-завол аст[1057] ва адим-ул-бақо.[1058] Ба сабаби он ки марди мутамаввил дар маъразн ҳасуди халқ аст—агар аз тиҷорат бошад, ва мавриди сахати султон — агар аз ҷиҳати аморат бувад; нагоҳ[1059] ё бегоҳ[1060] чора надорад аз исобати масоиб ба ғарқу харқи амвол, ё азлу мусодара ва бозхости султон. [Ӯ], фаразан, агар дер кашад, ки ба авлод монад ирсан, он дар арзи муддате андак талаф шавад, чи[1061] моли мерос дар[1062] авлод напояд, аз он ҷиҳат ки дар ҷамъи он меҳнат накашидаанд ва ба нохост ва ногоҳ[1063] расида, [бинобар ин қадру қимати он надонанд. Вақте бидонанд, ки дар гулхан нишаста бошанд[1064] ва он суд надиҳад]:: Фалоҷарам, кори авлоди ағниё бештар ба бесомонӣ кашад. Ва агар пояд ҳам, ба хӯрдухоб ва дилгирӣ бигузаронад ва мардуми фурӯмоя ба[1065] гирдаш тананд ва ба хушомад ӯро аз касби фазоил отил гардонанд,[1066] аз ин ҷиҳат ӯ* ба уқало руҷӯъ натавонад[1067] кард ва эшон[1068] бо вай омадшуд.[1069]

Бинобар ин аз мунъимзодагон аҳли адаб камтар бошад, магар ба нодир. Агар дар шаҳре як-ду зуҳур кунанд, хеле[1070] аҷиб бошад. Ва аксари ин табақа зебафзои маҷлиси* гулхан ва садро-

---

[1050] Б—наёред
[1051] Б—пазирад
[1052] АБ—муқаддима
[1053] А—афтода
[1054] А—наздиктар; Б—наздиктар аст
[1055] АБ—баҳоим
[1056] Б—намешавад
[1057—1058] АБ—ва адим-ул-бақост.
[1059—1060] АБ—шабу рӯз
[1061] АБ—ки
[1062] АБ—ба
[1063] Б—баногоҳ
[1064] А—буванд
[1065—1066] АБ—Нигаред ба илова.
[1067] АБ—натавонанд
[1068—1069] АБ—аҳли ақл низ бо инҳо наёмезанд
[1070] АБ—амре

рои маҳкамаи харобот мешаванд. Ва дар ҳар асреву[1071] аҳде* умарозодагони гадо ва мутамаввилзодагони бенаво бисьёранд, ки эҳтиёҷ ба тамсил ва назир намеравад.*

[Қ и т ъ а]**

Вақте афтод фитнае дар Шом,
Ҳар кас аз гӯшаҳо[1072] фаро рафтанд.
Писарони вазири ноқисақл
Ба гадоӣ ба русто рафтанд.
Порсозодагони донишманд
Ба вазирии подшоҳ рафтанд.

Пас,*—агар* иқтидори туҷҷор ва аҳли хираф дили шуморо бишӯронад, бидонед, ки* он мукнат баъд аз таҳаммули ранҷу машаққати фаровон эшонро даст додааст: ба тараддуд дар раставу бозор ва сабр бар шадоиди ғурбат ва асфор, чунон ки намунае аз он ҳол дар тамсили баққол [анифан] овардем. [Агар шумо ҳам метавонед[1073] пеш дароед ва ихтиёр доред, ҳамчунон ки дар нақбати уқало ҷузви ихтиёр шуморо исбот кардаем]: ва дар ин ҷо [низ] андаке тафсил медиҳем, то дар нафси шумо қарор гирад.

Масалан, алассабоҳ ба бозор рафтан ва дар ҳавои гарму сард дар*—ҳуҷраи сарой ё дӯкону раста* нишастан ва эҳтимоли ғавгои харанда[1074] ва фурӯшанда кардан[1075] ва шоми тира ба хона омадан ва шаб дар андешаи пагоҳ ва суду савдои имрӯз гузаронидан[1076] ва фурсати таом хӯрдан ва ҷимоъ кардан наёфтан[1077] ва ҷоӣ нишаста хобидан ва гӯшу[1078] даст ва аммома[1079] зери сар ниҳодан ва сухани ошно ва бегона исғо нокардан,[1080] чун касе, ки ҳамр бихӯрад[1081] ва маст шавад.[1082] [Ва] дар сафарҳо ба ҷойгоҳи хавфи қуттоъ ва сибоъ хун хӯрдан ва намурда мурдан. Ва обҳо, ки ба бавлу равси сутурон дар даштҳо махлут ва мамзуҷ аст, чун сиканҷабин нӯши ҷон фармудан. Ва фароизро [аз вақт] ба зиён бурдан ё дар маҳалли амн мавқуф доштан ва қазо кардан ва илтизоми дурӯғ ва нифоқ намудан. Ва[1084] дар маосию шурур, дар сурати иқомати мақоме далер шудан[1085] ба гумони он,[1086] ки сафар узр аст. Ва исмати зану фарзандро[1087] ба худо ҳавола

[1071] АБ—асре
[1072] Б—гӯшае
[1073] Б—тавонед
[1074–1075] АБ—боеъ ва муштарӣ намудан
[1076] АБ—рӯз кардан
[1077] Б—наёфтан
[1078–1079] А—гӯшу аммомаву даст; Б—аммомаву дасту гӯш
[1080] Б—накардан
[1081] АБ—хӯрда
[1082] Б—шуда
[1083] АБ—сиканҷабин
[1084–1085] АБ—Нигаред ба илова.
[1086] АБ—ин
[1087] АБ—духтарро

кардан. Ва эшон низ ҳар гуноҳ, ки [ба иллати бешавҳарӣ] кунанд,[1088] ба гардани ӯ таҳмил[1089] кунанд.

Ва ҳар молу матоъ, [ки] ба вилояте барбанданд,[1090] то расонидан[1091] бад-он ҷо, аз ҷиҳати хавфи талофи ӯ* хоб нокардан ва интизори мақдами рисолаву рақима бурдан, ки «чӣ шуд, ки аз Ҳиндустон фалон вакил хат нафиристод ва сабаб[1092] чист,[1093] ки аз[1094] Туркистон аз фалонӣ хабаре нарасид?!»[1095]

Ва агар ин марди мутамаввил деҳқоне[1096] бувад, чора надорад аз давидан ба болои обу хирман ва ба харкирдорон ва* ғовманишон хушомад гуфтан ва ба амину арбоб ришват додан. Шабҳо ва рӯзҳо чанд бор ба даври маҳсулот ва иртифоот тавоф кардан,[1097] [дона аз даҳани мӯр рабудан ва фалохун бар сари туюр кушудан] ва ба болои кулӯх ва хок хобидан ва каланд зери сар ниҳодан ва таҳаммули заҳамти*:: ходимон намудан [ва майда дар охури говон ниҳодан ва ба иллати ғафлати ходимон] ва дона аз хона ба саҳро бурдан ва аз он ҷо боз* ба хона кашидан. Ва дар зимистон худ* бар барф нишастан ва оташ дар ангурхона ва харбузахона додан ва ғайризолика, ки ин машаққатҳо аз анбори [эшон] донаест ва шумори ҳаман он хориҷ[1098] аз ҳитан имконист.[1099]

Пас, агар шумо ин матоибро мулоҳаза кунед, ба ҳоли ин мунимон раҳм[1100] хоҳед овард[1101] ва ба ҳамоқати онҳо тааҷҷуб хоҳед[1102] намуд[1103] ва он ашьёи оростан эшон дар назари шумо ҳақиру хурд хоҳад намуд ва нони хушку оби сард пеши[1104] шумо ширин ва хушгувор хоҳад омад ва ҳалвою ангури онҳо дар даҳони[1105] шумо талх хоҳад гашт.

Ва агар сатвату шавкати асҳоби маносиб дили шуморо аз ҷой барад, бидонед, ки онҳо умре дар[1106] хилофи марзои офаридгор саъй кардаанд, то андаке аз ризои махлуқи ӯ, ки [султон бошад, ба даст овардаанд ва ин ҳолати эшон] онан—фаонан дар маърази тағйир ва табдил аст, ба*— даст овардаанд*. Ва ҳамеша аз бими завол хоиф бошанд: на дар хоби онҳо фароғат, на дар айши эшон ҳаловат ва*:: на дар бедории онҳо амният, ва мудом беҳуш бошанд ва суханонашон номарбут. Мардум пиндоранд, ки эшонро ғурури давлат рабудааст ва ба кибру нахват нишонида. Ҳошо, [ки чунин бошад], балки эшон нафас ба нафас ҷон меканд. Ҳандан эшон ҳукми гиръя дорад ва* гиръяи эшон маҳалли

1088 АБ—мубошир шаванд
1089 АБ—ҳамл
1090 АБ—роҷеъ доранд
1091 АБ—расидан
1092—1093 АБ—чӣ афтод
1094—1095 АБ—фалон қабола аз Туркистон наёмад
1096 АБ—деҳқон
1097 АБ—намудан
1098—1099 АБ—имкони хориҷ аст
1100—1101 АБ—раҳматонояд
1102—1103 АБ—оред
1104 АБ—назди
1105 АБ—мазоқи
1106 АБ—бар

мазҳака ва ақлу ҷон ва нафсу ҳавосси эшон давом дар[1107] изтироб[1108] бошад ва ҳама[1109] дам дар фикри[1110] паридан аз қафаси унсурӣ, лекин[1111] натавонад[1112] чун касе, ки дар хоб битарсад ва мехоҳад, ки бедор шавад, натавонад ва нафасгирифта ва[1113] нхтинокафтода бувад.*

Ва агар дар башараи эшон осори баҳҷате зуҳур кунад ҳам, аз он будааст, ки дар он ҳол шиканҷа ва ғазаб ва мусодараи султон аз ёди эшон рафтааст ва ин ҳоли эшон сабот надорад; чунон ки атфолро шиканҷаи муаллим ва силиву қафои*— ӯ* андаке аз хотир меравад, ки ба хокбозӣ даст меёбад,[1114] ки[1115] агар он ҳол давом ва сабот пазирад, тифл зуд бемор шавад ва видои қолаб кунад.

Ҳоли муқаррабони салотин ва умаро ва ҳукком биайниҳи ҳамон[1116] ҳоли навдомод аст, ки баъд аз шаш моҳ ва як сол гунгу лол шавад аз ҷиҳати вуфури тааби кадхудоӣ. Ва*— ҳеҷ қодир бар таъбиру тақрир набошад ва ақл мухталл гашта.[1117] Ҳамчунин ин ғарибон дар аввал ба ороиши аспу ҷома фиреб хӯрда бошанд. Аз ҷиҳати нуқсони фитрат [ва сустии ҳиммат] тараддуд ва такопӯ ҳамекунанд, то бад—он поя бирасанд. Чунки расиданд, пушаймон шуда бошанд ва ақл ихтилол оварда бувад аз вуфури машғалаи ҷамъу касб. Он гоҳ аз нақл ба иборат[1118] оҷиз оянд. Ва ҳоли арбоби дувал аз ин ҷиҳат пӯшидааст, чунон чи[1119] ҳоли домод ва*: худ ҳар кадом донанд,[1120] ки ҳоли эшон чист. Ҳикмат дар ин маҳз ҳамон ҳикмати изҳор аст, ки ҷаҳон[1121] обод бошад, фақиру ғанӣ ва хурду бузург ва рӯҳу насл пайдо ояд.[1122]

Ва аз [ин] ҷиҳат парокандагии хотир аст,[1123] ки асҳоби ҷоҳу давлатро[1124] фарзанд камтар ояд ва он чи ояд, ноқисулхилқа вал-ақл[1125] бошад, ба воситаи он ки сӯҳбати онҳо бо зан ба фароғат даст надиҳад, назокати бистари нарм ва ҳаловати бағали гармро камокон наёбанд. Аммо гадоён ва муфлисон дар харобаҳо[1126] ва мақобир болои сангу кулӯх он фароғат биёбанд.[1127]

1107—1108 Б—музтариб
1109—1110 АБ—ҳамеша дар тараддуди
1111 АБ—аммо
1112 Б—натавонанд
1113 АБ—бувад ва
1114 АБ—меёбанд
1115 АБ—ва
1116 Б—ҳамин
1117 А—шавад
1118 Б—иборот
1119 АБ—чунонки
1120 АБ—медонанд
1121—1122 АБ—Нигаред ба илова.
1123 АБ—бошад
1124 АБ—мансабро
1125 АБ—ва беақл
1126 Б—хароба
1127 АБ—ёбанд

[Байт]::

Бихуспанд хуш рустой[1128] ба чуфт,
Ба[1129] навъе, ки султон[1130] дар айвон нахуфт.
Гадоро кунад як дирам сим сер,
Фаридун+ ба мулки Аҷам[1131] нимсер.

Фалоҷарам, занони эшон[1132] ба ҳар батн даҳ-понздаҳ[1133] фарзанд оранд.

Агар гӯӣ: «Чун ҳол ин аст, [пас]- сабаб чист, ки арбоби муносиб баъд аз таҷарруъи косоти сумуми азлу мусодара боз ба шавки талаб руҷӯъ мекунанд [ва ба дари султон тараддуд менамоянд[1134]]? Гӯем: «Тасаввури[1135] роҳат ва осоиши мавҳум, аз[1136] ғайри таъини[1137] ҳудуд* ба[1138] хотирашон ояд» ва гӯянд: «шояд дубора инчунин нашавад». Чунон ки домоди занбаталокрафта, ё ба аҷалмурда ба тахайюли он[1139] ки шояд, дубора зани беҳтар ояд, боз тараддуди зани дигар кунад ва ба бадтар вохӯрад ва* ҳамчунин дар сеюм ва чаҳорум зани хуб ба нодир афтад. Лекин дар ҳолате, ки дуньё ва охират хароб шуда бошад, ҳоли давлатҳо ҳам инчунин аст, бар тақдири давом ва сабот аз охират чизе дар кисаи иститоат намонда бошад. [Чунки агар дуньё омад кунад, албатта, охират биравад ва рӯй гардонад].

Ва ҳамчунин аст ҳоли ҷамеи пешаварон, ки ба балияи азим гирифтор шуда бошанд ва аз баёну тақрири он оҷиз бошанд ва дар ваҳали амиқ фурӯ[1140] рафта,[1141] илоҷи махлас намедонанд ба воситаи [таассуби ҳамдигар], муомалот[1142] бо халқ ва[1143] доду ситад ва қарзу қабола ва миоду ваъда. Ва ҳол он ки баъзе[1144] дар ҳоли[1145] тамаввул, филҷумла, огоҳӣ ба ҳақиқати ҳол[1146] ёфта[1147] бошанд[1148] ва [аз вуфури шуғлу тараддуд] нодиму пушаймон гашта,[1149] лекин*— дар он ҳол судманд намешавад. Ва* ҳама ин фикр кунанд,[1150] ки чун ин* қабола саранҷом диҳам ва ин ваъда тамом кунам ва* [дар] ин [маблағ] мол бифурӯшам[1151] ва ин [миқдор] за-

---

1128 Б—руснёхе
1129—1130 АБ—ки султон бад—он сон
1131 Б—олам
1132 АБ— гадоён
1133 АБ—панҷ—шаш
1134 А—ҳамеоранд
1135 Б—Тасаввуроти
1136 АБ—за
1137 АБ—муайян
1138 АБ—дар
1139 АБ—ин
1140—1141 Б—гирифтор шуда
1142 АБ—муомала
1143 АБ—аз
1144 АБ—аксар
1145 АБ—ҳолати
1146 АБ—олам
1147—1148 АБ—биёбанд
1149 АБ—шуда
1150 АБ—мекунанд
1151 А—фурӯшам

мин бихарам, тахфири шуғлу амал кунам ва гӯша гирам ва ба андак иқтисор кунам. [Ин андеша эшонро судманд наояд ва] боз [ба]· шуғле зиёдатар эшонро фаро гирад, ки натавонанд, то[1152] миоди эшон ба имсолу имсол[1153] кашад, ки ногох[1154] маргашон[1155] даррасад ва дар ҷаҳаннам андозад. Ва*: ҳамчунин аст тоҷири киштишикаста ва савдогари мол батороҷдода, ки дубора барои роҳати мавҳум тараддуд ҳамеоранд, гоҳо ба он пояи мутаманно расида ва ба роҳат норасида ва гоҳо ба ҳар ду норасида, ба ҷаҳаннам мулҳақ мешаванд:[1156] **Ли қавлиҳи азза исмуҳу: «ман кона юриду-л-оҷилата аҷално лаҳу лиман юуриду, сумма ҷаъално лаҳу ҷаҳаннама юсалиҳо мазмуман мадҳуран+».**

Ва* аммо аҳмақон [ва кӯрбасиратони] дигар, ки асбоби адавоти ҷамъ ва касби онҳо[1157] мебинанд аз*– аспу уштур ва иморату зироат, эшон* гумон мебаранд,[1158] ки [он ҳама неъмат эшонро банохост расида ва] онҳо сахт осудаанд ва ба ғоят мураффаҳ ва мутанаъим.[1159] Эшон низ кӯрона тараддуд*– ва* такопӯ ҳамекунанд,[1160] [ва аз мадхалс, ки онҳо даромадаанд, инҳо низ ба зӯру заҷр худро меандозанд, аксаре дар ин савдо сармоя нобуд кунанд ва баъзе] то[1161] бад-он ҷоҳу мансаб ва мартаба бирасанд. Ва[1162] чун бирасиданд,[1163] дар ваҳми азим*– ва* амиқ афтода бошанд[1164] [ва] гунгу лол шавад, ҳамчунон ки дигарон шуданд ва*– ҳамчу эшон хомӯш ҷон диҳанд ва* чунон ки ҳаловати кадхудоии домод бишунаванд, марорати тааби онро[1165] нашунаванд ва гӯянд: «Аз мо рашк меорад ва осудагии хешро пинҳон медорад». Инчунин ширинии ҳалво ва ангурро[1166] мулоҳаза кунанд ва* талхии ранҷи дарьёфти онро[1167] бовар надоранд ва гӯянд: «Бо[1168] мо ҳасад мебарад».

Пас, агар ин марди мутамаввил, муқарраби[1169] султон аст ва мол аз қурби султон фароҳам оварда, бидонед, ки вай дар ҳабси мухаллад аст ва азоби муаббад. Ва монанди чефа аст ба дасти ғассол, ки ҳеҷ ихтиёр надорад.[1170] Ва доим[1171] муқобили даҳони аждаҳо ва муҷовири шӯълаи ҷонзудост.[1172] Ва агар амири қӯрғон аст, ба ном саромади ҷамъе аблаҳу нодон ва дар маънӣ

1152 АБ—ва
1153 АБ—соли дигар
1154 АБ—баногоҳ
1155 АБ—марг
1156 АБ—шаванд
1157 АБ—онҳоро
1158 АБ—мекунанд
1159 Б—мутанаимманд
1160 АБ—ҳамеоранд
1161 АБ—ки
1162—1163 АБ—худро
1164 АБ—бинанд
1165 АБ—тааллуқро
1166 АБ—ангур
1167 АБ—ӯро
1168 А—ба
1169—1170 Нигаред ба илова
1171 АБ—ҳамеша
1172 АБ—ҷонфарсо

ходими эшон, ки доим дар саранҷоми мавоҷиб ва идрор ва нафақоти эшон бувад. Ва агар козӣ аст, гӯй, арбоби маҳаллате[1173] аст, ки мутасаддии қатъи хусумот ва мутакаффили дафъи даъво ва томоти аҳли он шуда ва мутаҳаммили ғавғо ва қашмакаши эшон гашта ва барои[1174] он* музде бармедорад. Ва агар мӯхтасиб аст,* ғонандаи ҷамъе бетаҳорат дар*— масҷиде* ва шиканандаи ҷамъияти муқмирон ва*— хароботиён* ва мутаҷассиси аҳволи зониён ва лутиён. Ва агар муфтӣ аст,* нависандаи ҷамъе аз* ғурабо ва хизматгори[1175] фирқае аз* суфаҳо, чи ҳама низоъ ва ҷидол аз ахиссо ва ашрор хезад, ашрофу аброрро ҳеҷ гоҳе эҳтиёҷ ба руқъаи муфтӣ ва илтиҷо ба маҳкамаи қозӣ наяфтад. Ва агаар ин марди мутанаъим худ амвол аз[1176] тиҷорату зироат гирд оварда, маълум аст, ки [худ] умре хидмати муздуру мардикор кардааст ва дину диёнат дар сари он кор карда,[1177] чунон ки тафосили ин нукотро «дар таҳқиқи матои дуньё* [ва давлати суфаҳо»] навиштаем.

Ва халқе дун, ки ба дари ин ҷамоат аз*— асҳоби дувал* омадшуд доранд ва*— суҷуду таъзим мекунанд,* дар ҳақиқат онҳо бандаи шикам ва фарҷи хешанд, ки аз ин мудбир чизе ахз кунанд ва ба фарҷу шаҳвати[1178] хеш[1179] сарф намоянд ва базаҳу исми[1180] хешро* ба гардани хоҷа бор кунанд ва ба мақарри худ ҳамроҳ баранд.

Эй*— турфа*! Ва ҳол он ки ҷамеи ин гурӯҳро дар ҷамеи ин дастгоҳ танаъуму тафаккӯҳ ва танаққул зиёда аз қадри ҷӯъ ва ҳавсалаи меъда набувад. Ва агар ду-се*— маврид афтад ва* ҳирси хӯрдан* ғалаба кунад, ки зиёд[1181] аклу шурб оранд, [ҳайза ва] тухма ва беморӣ афтадашон.

Чунон ки[1182] агар гадое ба нону об шикам пур кунад,[1183] дар соате,[1184] ки эшон ба тайибот мумталӣ шавад, ҳадди ҷӯъи ҳар ду баробар бошад ва баъд аз сукути зонка ва серӣ ташхис наёранд,[1185] ки дар меъда нон аст[1186] ё ҳалво. Дар*— сурати имтило ҳар ду низ баробар бошанд.* Ва низ дар ҳама ҷо, ки* аз иморат ва боғ ва*— бӯстон ва манзил*, [ки] бинишинанд, масоҳати [он] ба қадри зироъе бувад ва[1187] чун бихобанд ба қадри ду зироъ ва дар саворӣ ба қадри рубъи зироъ[1188] боқӣ ҳама аз касон ва аз

1173 Б—маҷлис
1174 АБ—аз ин мамарр
1175 АБ—хидматгори
1176 Б—ва
1177 АБ—ниҳода
1178—1179 АБ—шикам
1780 АБ—исмро
1181 АБ—зиёда
1182 АБ—Ва
1183 Б—кунанд
1184—1185 АБ—имтило бо эшон баробар бувад ва баъд аз сукуни зонка мушаххас нашавад
1186 АБ—доранд
1187—1188 АБ—то ду зироъ, ки дар он шоху гадо мусавӣ бошанд

дигарон бувад. Пас, аз барои он миқдор ақлу шурб ва ҷиҳати ин қадар нишастангоҳ[1189] ҳеҷ оқиле тараддуде беш[1190] наёрад:

[Маснавй]::

Хӯрдани ту барги коҳе беш нест,
Аз барои дигарон ҷон меканӣ,
Рубъи газ ҷои нишастангоҳи туст,
Баҳри он ҳам кӯҳ, ҳам кон меканӣ.

Ва* чун*— шумо ноқисед, меъёри давлат ва роҳатро ба шумо бинамоем, то дониста талаб кунед ва ғалат накунед ва фиреб нахӯред ва бад-он меъёр давлат ва роҳати абнои ҷинсро низ бидонед. Ва*:: халқ дар маънии давлат [ва роҳат] бар ғалат рафтаанд ва бар он ҳадде ва меъёре муқаррар нанамудаанд.[1191]

Баъзе гӯянд: «Давлат—он аст, ки одамӣ хуш бихӯрад [ва хуш бипушад] ва ба ҳаркӣ хоҳад[1192] бидиҳад[1193] ва*— некӯ айш орад.* Ва ин мавқуфи ҷамъияти[1194] зару сим аст. Онгоҳ барои ҷамъи[1195] зару сим тааб [ва ранҷи] беҳадро ихтиёр кунанд. Ва ҳисоби ин ҷамъ низ назди эшон номаълум бувад. Ва баъзе давлатро маҳз дар тақарруби мулук ва ҳукком[1196] донанд ва баъзе[1197] дар деҳқанат ва тиҷорат,[1198] аммо ҷои истироҳат манзурашон набувад, ё ақлашон ташхис накунад. Ва баъзе [ба]:: муҷаррад ҷамъ шудани зару симро давлат донанд ва таъби ҷамъро роҳат шиносанд.

Ва билҷумла дар ин умр, ки[1199] аз мо[1200] ба сар рафт, ҳақиқати маънии давлат аз ағниё дониста нашуд, ки барои чӣ ҷамъ карданд ва барои чӣ мекунанд. Ва сабаби[1201] ҷамъ чист? Ва кулфатҳо, ки аз ин мамарр мекашиданд, тавон гуфт, ки кӯҳ мутаҳаммили он нашавад. Ва ҳамчунон [даме ба осудагӣ назада][1202] дар он[1203] маҳлака ҷон доданд ва ба роҳате норасида[1204] сар ба мағоки нестӣ[1205] даровარданд,[1206] то ки он ҷамъу зухри эшон ба аъқоби эшон низ напоид ва мунқатеъ-ул-асл ва-н-насл шуданд:

1189 Б—нишастгоҳ
1190 АБ—пеш
1191 АБ—намуда
1192—1193 АБ—додан тавонад
1194 А—ҷамъи
1195 АБ—гирд овардани
1196 Б—султон
1197—1198 АБ—Нигаред ба илова.
1199—1200 Б—аз мо ки
1201 АБ—иллати
1202 Б—назананд
1203 АБ—ин
1204 Б—нарасиданд
1205 АБ—хок
1206 АБ—кашиданд

[Қ и т ъ а]::

Кист, к-ин ҷодуваши[1207] афсунгар аз роҳаш[1208] набурд?!
Кист, к-аз ҷоми фиребаш ҷуръаи ғафлат нахӯрд?!
Он[1209] бувад аблаҳ,[1210] ки умре сарфи касбу ҷамъ кард,
На ба кас доду на он худ хӯрду на бо худ бибурд!

Пас,[1211] меъёри давлат он бувад, ки шахсро маконе бувад[1212] назеҳ ва босафо аз шаҳру саҳро муштамил ба имороти муносибаи мизоҷи*— ӯ* ва ваҷҳи маош дар[1213] ӯҳдаи касе дорад, ки пайваст бояду шояд бад-ӯ мерасонад аз маъкулу малбуси ӯ.[1214] Ва ӯро занест дар хона мувофиқ, ба[1215] навъе, ки ба ҳамдигар[1216] Лайлию Маҷнунанд.[1217] Ва ходиме[1218] дорад,* ки тааҳҳуди беруну даруни[1219] ӯ* камо янбағӣ саранҷом медиҳад.[1220] Ва ин мард аз ашроф ва уқало ҳаркӣ хоҳад, ба хона тавонад бурд ва*— хурсанд гусел кард.* Ва оҷ чи аз суруду[1221] симоъ[1222] хоҳад, аҳли*— онро* ҳозир тавонад кард ва*— шунид.* Ва ҷуз ба ҷамоат ва аъёд аз хона берун нахоҳад шуд. Ва авқоти мӯҳмала ба мутолааи кутуб ва таворих, [аз он чи хоҳад], сарф тавонад кард. Ва дар хилватхона, ки мехобад,[1223] зан ба пеши ӯ назди*— ҳоҷат* хоҳад омад ва ӯро пеши[1224] зан набояд рафт. Ва ӯро андешаи хавфи султон ва [бими] шиканҷаи мӯҳтасиб [ва асас] нахоҳад[1225] буд. Ва агар аз раставу бозор пурсанд, нишон натавонад дод ва билҷумла ҳеҷ касе* музоҳим надорад на аз хориҷӣ ва на аз дохилӣ.

Асли давлат ва роҳат ин аст, [ки ба даҳ ҳазор динор тақрибан аксаре ба саранҷом мерасад, агарчӣ куллро ба даст натавон овард. Лекин инчунин давлатро] ва*— моюлоим ин, ки* дар зери осмон кас нишон* намедиҳад[1226] ва дар даври одам ҳеҷ як[1227] аз бани одамро инчунин давлат муяссар нашуда, ҳатто салотинро[1228], ки масоҳати маъмураро мутасарриф гаштаанд; магар баъд*·, ки[1229] ба баъз[1230] расидаанд, на дар кулл; чи*· ҳеҷ давлате бе мунозеъ ва бе мухолиф дар дуньё кас надидааст. Пас, агар шумо ин меъёрро ба хотир мазбут [ва маҳфуз] доред, маъ-

---

1207 Б—ҷодӯгари
1208 АБ—ҷояш
1209—1210 АБ—кист аблаҳ, он
1211 АБ—Бидонед, ки
1212 АБ—бошад
1213—1214 АБ—мухайё аз малбусу маъкӯлу машруб дар ӯҳдаи касе дорад, ки пайваста бояду шояд бад-ӯ мерасонад
1215—1216 А—гӯё, ки ҳар ду; Б—ки гӯё ҳар ду
1217 АБ—Маҷнун бошанд.
1218 АБ—хадамае
1219 АБ—дарунро
1220 АБ—медиҳанд
1221—1222 АБ—муғаннӣ ва мутрибу қаввол
1223 АБ—истироҳат дорад
1224 АБ—назди
1225 АБ—натавонад
1226 АБ—надида
1227—1228 АБ яке бад—он нарасида, ҳатто салотин
1229—1230 Б—ба баъз, ки

нии каримаи: «ва лақад халақно ал-инсона фи кабадин,+» ба шумо макшуф шавад, он гоҳ ағниё дар назари шумо муфлистарин халк[1231] намояд.[1232]

Пас, шуморо муқаррар гардад, ки роҳату давлат дар марзои эзадӣ рафтан аст ва ба тарки дуньё ва мофиҳо[1233] ва аҳли он[1234] гуфтан. Ва халқ, ки аз паи дуньё ҳамедаванд, ин роҳатро манзур доранд. Ба ҳар гом, ки ба дуньё қариб мешаванд, ин роҳат як фарсанг дурӣ гузинад ва ба ду гом ду фарсанг бигурезад, алоҳозо. Ин таъбия маҳз барои обод доштани ҷаҳон аст, гӯ, беақлон[1235] то[1236] кӯр шаванд. Ва ин ҷо ҷои роҳату осудагӣ ва*— танаъум* нест. Муздурро, ки[1237] барои иморату зироат оранд, агар осоиш талабад, сахт аҳмақ бошад ва аз ин ҷиҳат, ки* масъала мушкил[1238] аст ва ба иборат адо кардан душвор, ҳаркӣ ба ҷаҳон омад, аз дуньё ва даври осмон биноли ,на аз давлат фароғат ёфт ва на аз никоҳ[1239] лаззат ва на аз накбат амният.[1240] Ва аз ҳар [касе], ки мубошири лаззот[1241] ва ҳаззоти[1242] мавҳуман* фониян дуньявӣ шуда, агар тафаҳҳус кунӣ, гуфт:[1243]

«Бодиёнӣ то нахӯрӣ, надонӣ».

Лекин баъзе ашхоси нос* бошанд, ки ин тадқиқотро аз мобайни ду абрӯи абнои ҷинс мутолаа кунанд, агарчӣ худ аҳли амали эшон набошанд[1244] ҳам,* ба назари басират аҳволи эшонро дарьёбанд, ба танаъуми эшон дил надиҳанд ва[1245] ба ҳоли эшон раҳм оранд.[1246]

Ва* ман боре ба мулозамати султон аз[1247] ҷиҳати[1248] ҳараче аз шаҳр берун мерафтам. [Дар чаҳорбоғи султонӣ] дар соате, ки ба* оммаи мулозимон[1249] дусад дирамӣ камобеш[1250] аз хизона баромада буд инъомро,[1251] дорандаи аспи[1252] ман маро илқо мекард,[1253] ки: «Агар ту низ дар рикоб будастӣ, дусад дирамро молик шудастӣ».

— Гуфтам: «Ман[1254] агар[1255] ин ҷо будаме, дар хайма нишастаме ва ин дирам гирифтаме, туро ҳеҷ суд надошт,[1256] ҷуз он[1257]

1231—1232 Б—халқанд
1233—1234 Б—аҳли он ва мофиҳо
1235—1236 АБ—то беақлон
1237 Б—кай
1238 Б—мушкила
1239—1240 АБ—на аз накбат амният ва на аз никоҳ лаззат
1241—1242 АБ—ҳаззоту лаззот
1243 АБ—гӯяд
1244 АБ—набудаанд
1245 АБ—балки
1246 АБ—хӯранд
1247—1248 АБ—бинобар
1249 АБ—мулозимонро
1250—1251 АБ—мавоҷиб медоданд
1252 АБ—савории
1253 Б—кард
1254—1255 АБ—Агар ман
1256 АБ накардӣ
1257 АБ—ин

ки дар офтоб ба пеши равсу бавли асп[1258] ба[1259] паҳлӯ бияфтӣ[1260] ва ташнагиву[1261] гуруснагӣ[1262] каши».

Чун ин ҳол матлаби ӯ буд ва роҳати ӯ, тааққул нанамуд ва*: хомӯш шуд. Равшантар намудам, ки:

«Чун аз ин ҷо ба шаҳр муовадат кунам, ба асас нависам, ки туро ба[1263] зиндон кунад, пагоҳу бегоҳ таомҳои чарбӣ[1264] ва ҳалво пеши ту бифиристам.[1265] Туро ин хуш ояд, ё он ки дар манзили [ман] бошӣ, дар сояи дарахт ва канори гулзор биёсоӣ ва ба обу нони моякфӣ қаноат кунӣ?»[1266]

— Гуфт:

«Ман дар зиндон маҳбус бошам, таоми чарбӣ[1267] ва*: ҳалво маро чӣ суд диҳад? Хонаву гулзор ва*: нони хушку оби сард беҳтар бошад».

— Гуфтам:

«Ин халқ, ки дар рикоби султонанд, гӯӣ, дар зиндонанд. [Ва] агар ҳар рӯз дусад дирам диҳанд, эшонро чун таоми зиндониён ногувор бошад. Ва эшонро дуо бояд кард ва раҳм бояд хӯрд,[1268] ки мутакаффили машғалаи давлати бошанд,[1269] то дигаронро[1270] осудаги[1271] даст*— диҳад.* [Ва] агар инон юғ аз гардан биандозанд, бор[1272] ба гардани мо заифон афтад».

Чун ҳукамои Фаранг ва Юнон диданд, ки интиқол ва инқилоб дар давлатҳо зуд-зуд меафтад[1273] [ва халқи бисьёр аз фуқаро ва сипоҳ масдари ташвиш ва тафриқа мешаванд]; ва низ дар осори инқилоб ва ихтилоли дували мозия дар таворих тааммуқ намуданд ва* донистанд, ки ҳама аз он будааст, ки подшоҳон ба заъми худ ҷамъеро бардоштаанд ва фавҷеро андохта ва ба ҳабсу қайд ва мусодараву қатл кашида. Фалоҷарам, хадам ва ҳашами эшонро бар эшон[2174] эътимоде намонда, дар рӯзи балво пушт дода ба хасмони эшон пайвастаанд ва шарти ҷоннисорӣ ба тақдим нарасонида.

Пас, ба машварату маслаҳат бинишастанд[1275] ва гуфтанд. «Ҳама ашхоси бани одам дар роҳату меҳнат ва давлату накбат мусоҳиманд [ва мусовӣ], чунки фарзанди як падаранд; набояд ки

1258 Б—сутур
1259—1260 АБ—биншинӣ
2161—1262 АБ—гуруснагиву ташнагӣ
1263 АБ—дар
1264 А—чарб
1265 Б—фиристам
1266 АБ—намоӣ
1267 АБ—чарб
1268 АБ—овард
1269 АБ—шудаанд
1270 АБ—дигарон
1271 АБ—биёсоянд
1272 АБ—боз
1273 АБ—воқеъ шавад
1274 АБ—онҳо
1275 Б—нишастанд

ба ҳамдигар тафаввуқ ва тағаллуб талабанд бе ваҷҳе ва[1276] на-бояд ки зиёдаталабӣ кунанд бе истеҳқоқе, зиёдаталабӣ ва зиёда-сарӣ ба қадри ҳунару фазл бояд. Ва худи давлатро шахси қоим фарз бояд кард ва ҳар касе ба андозаи истеҳқоқ талаби ҳаққ аз ӯ бояд кард ва пояи ҳунарҳо ва меъёри гуноҳҳо таъин бояд кард ва дар хизона бояд ниҳод,[1277] ки шахсе бад-ин ҳунар ман-суб бувад. Ва бад-ин ҷарима[1278] маъзул ва бад-ин гуноҳ[1279] маҳбус ва бад-ин исм[1280] мақтул, бе он ки касе ҳоким бувад. Ва султон низ, чун оммаи халқ, аз давлат муваззаф бошад[1281] [ва зиёдата-лабӣ ба андозаи ҳунар кунад]. Ва дар насбу[1282] азл[1283] ва ҳабсу қатл бе дахл, [вазъи султон маҳз барои қарори ин маънӣ бошад, ки*:: ҳамчу ноибе пеши давлат истода] бувад, то ҳифзи давлат ва салтанат [бад-ин восита] осон даст диҳад [ва халқе аз таш-виш ва таабу инқилоб бираҳанд.] Фалаоҷарам, бад-ин шева [ҳама[давлатҳоро қаҳр карданд ва ба тамомати маъмура гӯс[1284] даст[1285] ёфтанд.

Агар нек дарнигарӣ, асли ин низом аз шариати ҳаққаи ило-ҳӣ аст, [ки онро хулафои ислом тарк намуданд, то душманон бар-доштанд ва ба амал ов围данд.]

Пас, агар шуморо бинобар салоҳияти назми маданӣ орзӯи маносиби низомия афтад, филҷумла, муҷаввaз бошад на низоми қадимаи* [турки чингизия].

Ва то шуморо аз ихтилот ногузир аст,[1286] барои ихтилот ка-сонеро баргузинед, ки дар хулқу сифат бо шумо наздик бошанд ва оқилу зирак, ки оқил ҳайф бар дигаре раво надорад. Ва таш-хиси оқил бад-он муяссар шавад,[1287] ки афъоли хайри ӯ бар шар ри ӯ ғолиб бошад, лоақалл мусовӣ. [Ва] ин аз табақоти уламо ва зуҳҳод[1288] афтад.[1289] Ва ба дигар [аз]:: абнои ҷинс ҳазар[1290] кунед,[1291] ки як хулқи замимаро аз худ боз кардааст ё на, он гоҳ дӯстӣ кунед, шояд. Масалан, ҳама ахлоқи бад дорад, лекин зино намекунад, ё тамаъ надорад, ё фӯҳш намегӯяд, ё ҳасад намебарад, ё ғайбат намекунад. Ва* дигар ҳамаи ахлоқи[1292] ра-зила дорад, чи замоим [ва разоил] дар тинати ҳамаи[1293] одамӣ[1294] барои[1295] низом[1296] ва маслаҳати ҳоли ӯ ниҳодаанд, агар тааддӣ ба ғайр накунад, боке надорад, чи ӯ зулме бар нафси худ меку-

---

1276—1277 АБ—Нигаред ба илова.
1278—1279 АБ—накс маъзул ва ба ин ҷарима
1280 АБ—гуноҳ
1281 АБ—бувад
1282—1283 АБ—азлу насб
1284 АБ—гӯӣ
1285 АБ—тасаллут
1286 АБ—бувад
1287 АБ—нашавад
1288—1289 АБ—аҳли қалам ба даст ояд
1290 АБ—аз боқии табақот тафаҳҳус
1291 Б—кунанд
1292 АБ—сифоти
1293—1294 АБ—бани одам
1295—1296 АБ—бинобар ҳикмат

над. Ва халлоқаш агар хоҳад, ӯро ба роҳи худ[1297] хоҳад[1298] овард, шуморо дар он коре набошад. Агар донед ва тавонед, манъ мекунед ва илло муҷомала ва мусомаҳа намоед,[1299] ки дӯсти беайб натавон ёфт.

Ва[1300] аз[1301] ихтилоти ақориб ва ашоир он ки ғанист, ба қадри зарур ва он ки дарвеш аст, ба қадри тавон муҷомала ва*:: эҳсон кунед. Аммо*— ҳеҷ кадомро ба дӯстӣ иттихоз макунед, ки ғании онҳо ба шумо мурувват накунанд*:: ва муфлиси онҳо ғинои шуморо дидан натавонанд ва фазлу[1302] ҳунари[1303] шуморо шумурдан. Ба[1304] сабаби он ки чун[1305] муншааб аз як асланд [ва] ғиною ҳунарро дар шумо тарҷеҳе било мураҷҷеҳ донанд ва худрод дар он аҳакк [ва авло] шиносанд. Ва ҷаҳду саъйи шуморо дар он ғино ва[1306] ҳунар набинанд ва надонанду[1307] гӯянд: «Фалон умре ҳарзагард аст[1308] ва коҳилу ҷоҳил».[1309] Аз он ки [дар] он пеша, ки*: эшон [умре] рафтаанд, ин нарафта, ба тақозои фитрӣ [ва] он пеша назди онҳо ҳақк[1310] будааст ва* ба хоҳиши ҷибиллии [эшон ва] назди ин ботил.[1311]

Пас, ин мард назди онҳо бе эътибор бошад, [чунки ба эшон иктифо накарда]. Ва[1312] агар ногоҳ ба ҷоҳу мансабе бирасад, мутааҷҷиб шаванд, ки «ин чӣ шуд ва аз куҷо зод бе[1313] ғоила?» Фалакро нафрин кунанд, ки «ин чӣ*:: каҷравӣ[1314] ва* дунпавозист,* ки фалон лоиқи гулхан бувад, алҳол дар саҳни гулшан аст».

Дигар, халт ба[1315] сипоҳ ва авоми бозорӣ накунед, ки шуморо нашиносанд ва қадри шумо надонанд. Ва ман аз [ихтилоти] ҳар ду табақа зиёнҳои фоҳиш кашидам. Аз дӯстии сипоҳ, бо он ки ба мадориҷи баланд ба саъйи ман тараққӣ ёфт [ва аз маҳлакаи азлу мусадара мустахлас шуд], дар сафаре дар арзи роҳ панҷоҳ рӯз гуруснагӣ[1316] кашидам бо вуфури неъмат[1317] ва чанд рӯз ба савории ноҳамвор, бо[1318] вуҷуди аспи хушрафтор, азобам дод.[1319] Ва* аз дӯсте авоми [бозорӣ], бо он ки таоме[1320] бе вуҷуди ӯ намехӯрдам, бе мӯҷибе се ҳазор дирам даъво намуда,[1321] маро*— ба мурофаан қозӣ кашид* ва[1322] сесад дирам[1323] аз ман бурид.

1297 АБ—рост
1298 А—тавонад
1299 АБ—менамоед
1300—1301 АБ—Дар
1302—1303 АБ—ҳунару фазли
1304—1305 АБ—чунки
1306—1307 АБ—фазл надидаанд ва надониста
1308—1309 АБ—ва коҳилу ҷоҳил аст.
1310 АБ—аҳак(к)
1311 АБ—он пеша мақдӯҳ ва маҷрӯҳ бувад;* Б—аст
1312 АБ—Пас
1313 Б—ва бе
1314 АБ—каҷравист
1315 АБ—бо
1316—1317 АБ—бо вуфури неъмат гуруснагиям дод
1318—1319 АБ—азобам фармуд, бо вуҷуде ки аспи раҳвор доштам
1320 АБ—таом
1321 АБ—намуд
1322—1323 АБ—ба дусад танга

Дигар,*– тақаррўби мулук ва хидмати салотин ба ҳеҷ ваҷҳ ихтиёр накунед, агарчӣ бар фавр ба аморату вазорат расонанд— магар ки аҳли низом бошанд, чунон ки гуфтем.*

Дигар, ҳатталимкон, зан макунед.[1324] Ва чун аз ихтилот гузир нест,[1325] лобудд бикунед аз он ҷойгоҳ,[1326] ки дар одоби никоҳ» гуфтаем, [зан] талаб доред ва ба[1327] зан ва авлод[1328] дилбастагӣ раво[1329] бидоред.[1330] Ва ба фарзи таҳаққуқ[1331] ва вуҷуди авлод, зудтар саъй намуда, ҳаққи онҳоро гузорда,[1332] як сӯ, шавед ва эшонро ба худояшон супоред. Ва бо занон муҷомала ва мудоро кунед. Агар[1333] ба ваҷҳи шаръ бо*– эшон* сулук кунед, лобудд мағлуб бошед ва агар бе риояи шаръ муқовамат кунед, албатта ғолиб.

Ва* мардумони каримуннафс маққуру[1334] мағлуби[1335] занон бошанд ва лаимуннафс ғолиб: **«ва абтағӣ байна золика сабилан».**+

[Ва аз зану фарзанд ҳамон таваққӯъ доред, ки*:: бо падару модар кардаед ва зиёда умедвор **набошед].**

Ва ман он чӣ дар хасоил ва фазоили[1336] занон навиштаам,[1337] тақрибӣ ва заннист. Ва филҳақиқат ақли ман аз ташхиси мизоҷи онҳо[1338] монанди хар дар гил[1339] бимонд ва ба ҳеҷ ҷое қарор дода натавонистам ва ҳеҷ иборате наёфтам, ки мизоҷи эшонро бад-он таъбир диҳам.[1340] Ва* назди қарори ҳар муқаддима гавҳар ва мизоҷи онҳоро бар хилофи он меёфтам. Илло ин миқдор муқаррар кардам, ки занон чун ҷамодеанд мазруфи вуҷуд ва офариниш чун пӯсти байза ва ҷилди дона, итлоқи ҳаёт[1341] бар онҳо ҳамчу сараёни он рутубат аст дар мизоҷи ҷилду байза, ки ба сабаби он мутакаввин мешавад.[1342] Пас, ақлро дарҳур[1343] набувад, ки ба ҷамод муқобил шавад[1344] ва ғайр аз он ки сабаби вуҷуди ӯ бидонад, [фоида аз ӯ бардорад], дигар бад-ӯ мултафит нашавад ва бад-ӯ* дилбастагӣ накунад.[1345]

Дигар, офати бузург, ки аз ихтлиот рӯяд, майл ба шоҳид аст, ки ихвонушшаётин аз даруну берун онро дар назар биёроянд ва гӯянд:

1324 Б—накунед
1325 АБ—надоред
1326 АБ—ҷо
1327 АБ—бо
1328 АБ—фарзанд
1329—1330 АБ—макунед
1331 Б—таҳқиқ
1332 АБ—гузорида
1333 Б—агарчӣ
1334—1335 АБ—мағлуб ва маққури
1336 АБ—разоили
1337 Б—навиштаем
1338 АБ—занон
1339 АБ—ваҳал
1340 Б—диҳем
1341 А—ҳаёт аст
1342 АБ—мегардад
1343 АБ—лоиқ
1344 АБ—афтад
1345 АБ—пеш наёрад

Аз[1346] ин[1347] панҷ «шин» рӯи рағбат матоб,[1348]
Шабу шоҳиду шамъу[1349] шаҳду шабоб.[1350]

Ҳатталимкон аз он карона[1351] гиред. Лекин баъд аз халт бо халқ аз он ногузир аст, эҳтиёт кунед, ки ба фисқу фасод накашад ва ба муҷарради маҷлис иктифо кунед.

Ва чун руфақо*- биёсоянд, [ба таҷдиди вузӯъ] истиғфор кунед, онгоҳ ба[1352] хоб равед.[1353] Ва албатта ба фисқ мулаъ мабошед,[1354] ки ба зудӣ худро[1355] натавонед[1356] фароҳам овардан. Ва гӯӣ дар чохе[1157] тира [ва музлим] афтода бошед, ки*— ҳар чанд худро ба ҷаҳд фароҳам[3158] оред ва ба[1359] лаби чоҳ оед,[1360] боз биафтед ва таҳтар рафта бошед.*: Ва боз худро ба боло гиред, ва* ба таҳттар[1361] афтода[1362] бошед.[1363] Баромадан — инобат кардан ва афтодан шикастани тавба бошад:

[Б а й т]::

Сар аз мағзу каф аз дирам кун тиҳӣ,
Чу дилро ба фарзанди мардум диҳӣ.

Дигар, ба ҳамаи умур ҳимами олӣ пеш оред ва агар надоред, онро касб кунед. Тариқи касб он ки дар таҳсили анвои фазоил[1364] ва завоид ва ҳирфатҳо[1365] як навъ аз роҳату осудагиро[1366] мулоҳаза доред, ки бе[1367] музоҳим бошад.[1368] Ба ҳар пеша, ки мубошири он мешавед, он роҳатро мулоҳаза кунед, ки вай дар куҷо даст диҳад.[1369] Ва ҳамчунин дар иқтисоботи баноп ҷинс [назар кунед], ки*- [дар] ин ҳам [саъю] тараддуд, ки доранд, дар* ин* роҳати мафрузаи шумо[1370] кай*— мерасанд ва дар* куҷо ба даст меоранд.

Аммо[1371] он роҳат, ки абнои ҷинси шумо*— назди мубошарати аъмол* ба худ қарор додаанд, донистани он шуморо зарур

1346—1347 АБ—, ки аз
1348 Б--битоб
1349—1350 АБ--шаҳду шамъу шароб
1351 АБ—канора
1352—1353 АБ—бихобед
1354 АБ—набошед
1355—1356 А—натавонед худро
1357 АБ—чахе
1358—1359 Б—фаро
1360 Б—оред
1361 АБ—тахт
1362—1363 АБ—сарнагун шуда
1364 Б—фазл
1365 Б—ҳирфаҳо
1366 АБ—осудагӣ
1367 АБ- камтар
1368 АБ—дорад
1369 АБ--медиҳад
1370 АБ—шуморо
1371 АБ—Ва

нест. Шумо нафси[1372] худро[1373] ташхис ва* тафтиш* кунед, ки дар*— кучо ва аз* кучо роҳат меёбад ва*— муталаззи мутаноъим мешавад* зероки роҳати абнои чинс дар[1374] анвоъ аст. Роҳати баъзе дар он, ки ба болои хокистари гарм[1375] дар гулхан[1376] бихусбад. Ва неъмагу*— лаззати* баъзе дар он ки назди равсу[1377] бавли[1378] сутур ба[1379] паҳлӯ ва машом муаттар дорад. Ва роҳати*—баъзе дар он ки ба* хафт иқлим[1380] мутасарриф бошад. Ва баъзе худ кураи асир[1381] аз[1382] пеши* чашм [ҳиммати] ӯ пӯшида[1383] бувад[1384] ва ба чизе аз музахрафоти дании* фония назар наяндозад.

Пас, чаҳд бикунед, то бад-он поя бирасед ва чун донед,*— ки* наметавонед расид,* хомӯш бинишинед ва собир бошед, яъне роҳате[1385] дар шеби олами аносир нест, [ки ба*: дигарон расида бошанд[1386] ва шумо вопас монда бошед], беҳуда ранч мабаред ва ба андак ва*— қадри кафоф* иқтисор кунед. Ҳиммати олӣ на он аст, ки аз ҳаром ва шубаҳот зар гирд оред ва ба*— масрафу* бе масраф харч кунед, чи дар зери осмон як дирам бе мавқею маҳалл наниҳодаанд, то шумо онро бардоред, ба худ ё ба дигаре сарф намоед.[1387]

[Абулмаонӣ:

Дарьюзаи обу оташу хоку ҳаво,
Моро кардаст ғарраи нашву намо.
Ку мондаи иззату ку хони ғано,
Аз зилла пурем ҳамчу замбили гадо].:

[Ҳиммати олӣ он аст, ки ба музахрафоти дуньёи фонӣ дасту даҳан наёлояд[1388] ва] чуд ва икром[1389] сифати акрам-ул-акрамин аст.* Агар касе надониста бад-он мусоҳамат талабад, даъвии ширкат дорад, **наузубиллоҳ минҳо.*** Дар урф гӯянд: «Гадо чӣ хӯрад ва ба кас чӣ диҳад».

[Мисраъ]::

Эй хок, хок бош, баланд аст осмон.

1372—1373 АБ—бар нафси худ
1374 АБ—бар
1375—1376 АБ—гарми гулхани гармоба
1377—1378 АБ—бавлу равси
1379 АБ—дар
1380 АБ—иқлимро
1381 Б—олам
1382 АБ—дар
1383—1384 АБ—надарояд
1385 Б—роҳат
1386 Б—бошад
1387 Б—кунед
1388 А—наёлоид
1389 АБ—карам

Ва ин иктисоби[1390] ҳиммат лобудд шуморо ба роҳи савоб даъват[1391] кунад[1392] ва дар таҳаммули шадоиди фақру эҳтиёҷ сабур гардонад.

Ва ман дар ҳине, ки дурбоши эшикоқобошиён[1393] мешунидам ва фаровардани[1394] саворон медидам назди вуруди султони тамоми хоки Туркистон аз Хоразм то Қошғар ва аз баҳри Омуя то дарьёи Сир, тамомии[1395] баҳру барр ва кӯҳу ҳомун*— ва* ободию харобии он биайниҳи дар[1396] сурати хориҷӣ дар басиратам[1397] менамуд ва мегуфтам:[1398] «Субҳоноллo,* қаламрави султони[1399] рубъе аз ин замин, тароқ-тароқ чунон ва чунин!»

Дигар, дар либосу зинати халқ ва аспу саворӣ ва мулозими эшон ба шавқу шаҳват* назар макунед,[1400] ки он чиз ҳақир аст ва мухолифи сулуку суннати салаф. Ман дар ҷомеи калон султон ва умароро[1401] маъа[1402] ман — табааи эшон[1403] ҳини рукӯъ ва суҷуди эшон[1404]* дар намоз, бо он ки ғарқи тилло ва нуқра буданд, сару кун урьён ва тан бараҳна медидам[1405] бо кунҳои ношуста ва* олуда* ва х...-ҳои мупашшам ва* овезон, ки ба ташвиш худро аз он мушоҳада ҷамъ мекардам, чунки ҳолати[1406] ҷанинӣ* ва туфулияти онҳо* ва ҳоли хароби баъд[1407] аз марги онҳо* дар қабр[1408] дар назарам ҳувайдо буд. Ва назди ман он ҷомаҳо, ки бар тани эшон кашида буд, то[1409] он ҷомаҳо, ки аз[1410] мехи ҷомафурӯш дар*— дӯкон овехта,* ҳеҷ фарқе[1411] ҷайид[1412] набуд[1413] ва* гумон мекардам, ки ин ҷомахо бар мехе суст овехтааст, ки ба ҳаракати бод меҷунбад.[1414]

Дигар, чун шуморо вуқуф* ба тарҷумаи арабия[1415] [ҳоҷат] афтад, бад-он қадар иктисор кунед ва алалфавр ба машоихи замона, кадом ки фақри ӯ бар дуньёи ӯ ғалаба дорад[1416] ва [бар]:: зоҳир ба одоби шариат ороста аст, дасти*:: инобат дода, бар[1417] авомир ва навоҳии ӯ равед.

1390 Б—китоби
1391—1392 Б—лағв бошад
1393 А—эшикоқошиён
1394 АБ—фуруд овардани
1395 АБ—хамагӣ
1396 АБ—бо
1397 А—назарам
1398 АБ—мутааҷҷиб мешудам, ки
1399 АБ—салтанат
1400 А—мекунед
1401 АБ—умаро
1402—1403 АБ—ва уламо ва тобеони эшонро дар
1404—1405 АБ—сарнагун ва бараҳна медидам, бо он ки ғарқи тилло ва нуқра буданд
1406 АБ—ҳоли
1407—1408 АБ—онҳо баъд аз марг
1409—1410 АБ—аз ҷомаҳои
1411 АБ—фарқ
1412—1413 АБ—надошт
1414 АБ—ларзиш меёбад: АБ—Пас аз ин чанд ҷумлае омадаст, ки онҳоро баъдтар вомехӯрем.
1415 АБ—арабият
1416 Б—кунад
1417 А—ба

Пас, ба кадом неша, ки ҷибиллати шумо тақозо кунад ва кадом ҳирфа, ки шуморо майл бувад, ихтиёр кунед ва дар[1418] он ҳам ба қадри зарур ва масолеҳи халқ иктифо кунед[1419] ва ба захоиру[1420] завоид[1421] рағбат маёред.

Ва меъёри мутолааи арабия[1422] он ки як оят ё як ҳадисро рост тарҷума тавонед кард, ё як масъаларо рост тавонед фаҳмид, ки ба тафосир ва қавли уламо мувофақат дорад, бояд аз фаҳм татбиқ кунед, на он ки аввал тарҷумаҳоро дида, онгоҳ тарҷума карда бошед.

Ва бар мо-зода аз ин тазйеъи авқотро[1423] раво мадоред, ки агар дуньёталаб бошед, тариқи иктисоби он фаровон аст. Хусус илмро василаи он кардан лозим нест, ки офоти он бисьёр аст.

Ва ваидот,[1424] ки дар ҳаққи уламои сӯъ омада бешумор ва*:: иқобе, ки эшонрост, дар охират ҳеҷ ашрор ва фуҷорро нест. Се тоифи гумроҳтарини халқанд ва бадбахттарин мардум: Яке он ки касби илм*— барои дуньё кунад, дигар он ки зӯҳдро доми ризқ гардонад, сеюм он ки*:: дар вақти солеҳ ва сооти[1425] марҷӯҳ аз худоӣ[1426] дуньё талабад[1427] ва он чи сӯфӣ гуфта:

Гарчи аҳволашон парешон аст,
Илмашон дастгири эшон аст.

Маънии он ин нест, ки уламо ҳар кор, ки кунанд ва ба ҳар рафтор, ки бошанд, дар охират ин илм: **«аса-самоъу фавқано вал-арзу таҳтано» ё фарз-ал-вузӯъ ғусл-ул-ваҷҳи »**, эшонро дастгирӣ кунад ва аз ҷаҳаннам бираҳонад, ҳошо, балки маънии рехтаи* ҷаспони* байт ин аст, ки уламои ҳақиқӣ, ки бар зоҳир иктифо накунанд ва бар ботин раванд,[1428] ҳоли онҳо парешонӣ дорад ба воситаи илтизоми фақр ва риёзат[1429] ва маҷҳул-ул-ҳоланд. Ва[1430] кас эшонро ба ҳеҷ поя насанҷад дар дуньё, аммо дар охират ин илм эшонро дастгир бошад.[1431] [Ва] аз шиканҷаи ҳисобу[1432] итобу[1433] иқоб* [бираҳонад] ва ба садри аълоиллийин биншонад,[1434] ё он ки агарчӣ ҳадиси нафс ва васвасаи шайтон[1435] ҳоли ҷамъияти[1436] эшонро мутафарриқ гардонад, эшон[1437] ба илми ҳаққ онро* дарьёбанд ва онро* тадорук кунанд. Ва илм дастгири эшон бувад,[1438] ки фиреби нафси аммора нахӯранд.

1418 Б—бар
1419 АБ—намоед
1420—1421 АБ—завоиду захоир
1422 АБ—арабият
1423 Б—авқот
1424 Б—ваид аст
1425 АБ—соати
1426—1427 АБ—худованди қуддус дуньёи палид талабанд
1428 АБ—амал оранд
1429—1430 АБ таҷрид ва маҷҳул-ул-ҳол бошанд, ки
1431 А—бувад
1432—1433 АБ—итобу ҳисоб
1434 АБ—бирасонад
1435—1436 АБ—деви лаин ҷамъияти ҳоли
1437 Б—эшонро; А—эшон онро
1438 АБ—бошад

Ва[1439] лозим набувад шуморо,[1440] ки тамоми «Мухтасари Вақоя+»-ро тарҷума тавонед кард, зероки он сурати масъалаҳо, ки мусанниф вазъ карда, аксаре*— аз вазъ* то ҳол сурати вуқӯъ нагирифта [бувад] ва*— баъд аз ин ҳам воқеъ нахоҳад шуд,* ба тафаккур шояд [ки] воқеъ шавад. Умрро зоеъ натавон кард, [чи] шояд ки ба умри шумо низ* воқеъ нашавад. Ва ба фарзи вуқӯъ, назди ҳоҷат таҳсил тавонед кард ба фикру таваҷҷӯҳи нафс,* ё аз[1441] олиме истифсор хоҳед кард.[1442] Абулмаонӣ гӯяд:

«Рӯзе*— дар уламои мадраса тақрири тарҳи иҷлосе қарор ёфта буд ва кӯраи иштиоли баҳсе барҳам тофта. Ду донишманди беинсоф арсаи ҷавлони лоф гарм доштанд ва ба навоҳои «зараба язрибу» аламн хиффати ақл меафроштанд. Ғуборангезии илми қилу қол хок бар сари бемағзи ҳам мепошид. Ва сарчанги нохунҳои дағал чеҳраи эътибори якдигар мехарошид. Ва ҳарчӣ яке ба такаллуф меҷовид, дигаре радд мекард ва он чи ин ба марғубе арза медод, он муғасӣ бармеовард. Ногоҳ тӯфони ҷӯше қабули илзоми якеро ғарқи арақ гардонид ва ғурури амвоҷи ғалабаи далоили дигареро ба сад раги гардан болонид. Мушоҳадаи сурати ҳол ғуборе бар ойинаи ғайраташ рехт ва кудурате ба домани сафои вақташ рехт.

Фармуд: «Ин бедонишон умрҳо ҷоддаи хутут ва сутур мепаймоянд, то саранҷоми кор ҷабҳа ба хоки пушаймонӣ бимоланд. Ва ин тифлмизоҷон тахтаҳо сиёҳ менамоянд, то ба шӯҳрати сарнагуне биболанд.

Забоне, ки фурӯғи шамъи хиҷолат мавқуфи ламъаи тақрири ӯст, аз буридан дарег набояд дошт.

Даҳоне, ки хамьёзаи захми надомат мунтазири ҳарзабаёнии ӯст, ҷуз ба хокаш набояд анбошт. Турфа беғайратист, ки пеш аз захм шикаст бояд хӯрд ва сахт беҳамийяти, ки пас аз инфиол натавон мурд:

Эй дилаг арсагоҳи дамсардӣ,
То ба кай, гуфтугӯи номардӣ.
Он чӣ ҳарфи забони мардон аст,
Хомӯшиҳон теғи урьён аст.
Марди садранг хун кунад ба табақ,
Гар наме нарфишон шавад зи арақ.
Сухани мард гар фитад бар хок,
Беҳ, к-аз он пеш, сар фитад бар хок.
Мурданат беҳ зи зиндагонии хом,
Хок хӯр, эй, ки мехӯрӣ илзом.
Захмҳо метавон ба ҷон бардошт,
Лек хиҷлат наметавон бардошт.
Чеҳраи захмхӯрда гулгун аст,
З-он ки ойинадори ӯ хун аст.
Рӯи мулзам ҳамон пари зоғ аст,
Шӯъла рангаш чу бишканад, доғ аст.

1439—1440 АБ—Ва шуморо лозим набувад
1441—1442 АБ—истифсор аз олиме

Аҳкоми адли илоҳӣ масруфи маслиҳатест дар поси обрӯи бандагон ва эъломи фазли бечуне маъмури тадбире дар имдоди гарданафрозии сарафкандагон, яъне манъи иртикоби маосӣ ярлиги ҳикматест ва амри иҷтинобн манохӣ маншури раъфате, то беҳабарони тарики саломат аз инҳирофи ҷоддаи салоҳ саргардони водии ташвир нашаванд. Ва беасосӣ равиши истиқомат ба лағзиши пои тақво дар қаъри ҷаҳаннами ташнеъ нараванд. Гул кардани араки инфиол, агар ҳама шабнамест, барқи мазраъи огоҳист ва ҷӯшидани ғубори надомат, ҳарчанд нафасест, занги ойинаи таҳқиқ накоҳӣ. Тарии ин шабнам ба хеҷ оташе аз домани тасаввур намеравад ва сиёҳии ин занг ба ҳеҷ сайқале аз чеҳраи андешаи зоил намешавад.

Мумкин нест, ки шорибн хамр мунфаили бебокиҳои шеваи мастӣ набошад ва муртакиби зино рӯи тааммул ба нохуни пушаймонӣ нахарошад.

Пас, агар қуввати мунфаилаи нашъи идрок ҷӯшида бошад, касби ин қисм камол ҳам, аз олами мунҳиёт бояд фаҳмид. Ва тарки ин ҷинс ашғол аз ҷумлаи воҷибот бояд андешид:

Ишқ дар банд-банди мо ҳам рехт,
Ки ба таслим бояд аз ҳам рехт.
Чист таслими вазъи бехалалӣ,
Дурбошн хаёли мунфаилӣ.
Чун нашуд розии надомати мо,
Саҷда орост баҳри қомати мо.
То ба иқболи дастгоҳи ниёз,
Аз саломат кунам ба оташ ноз.
Амри маъруфу наҳйи Мункар чист?
Ки набояд ба ҳеҷ хаёзӣ зист.

Ҳамон рӯз фақирро манъи дарс фармуд, ки* агар[1443] осори илм ин аст, ҳалал* дар бинои ҷаҳл маяфкан,[1444] то оқибати хол пушаймон нашавӣ.[1445] Ва агар фоидаи таҳсил ҳамин аст, ҳирмани беҳосилӣ барҳам мазан, то охири кор* надомат надаравӣ. Ҳар гоҳ ба*:: масъалае ҳоҷат[1446] афтад, қозӣ дар маҳкама намурдааст ва ҳар вақт насиҳат манзур бошад, воизро аз минбар гург набурда.

Ғарраи*—донишн нагардӣ, дар фусуни лафз чанд?
Эй, зи маънӣ бехабар, илми ҳақоиқ дигар аст.
Низ ҷуз кӯрӣ саводеро, ки равшан кардаи,
Мардумак дигар суваййдои шакоик дигар аст.
З-ин суханҳое, ки ёрон доми ирфон чидаанд,
Ҷуз хамӯшӣ он чи фитратрост, лоиқ дигар аст*.

1443—1444 Ин порча дар нусхаи асл такрор омадааст.
1445 Б—шавӣ
1446 АБ—эҳтиёҷ

Ба[1447] ҳамворин фаҳми маонӣ кӯш ва аз баланду пасти рафъу чар чашм бипӯш. Чахде, ки ғубори баҳсу инкор аз роҳи табиатат бархезад ва ҳузури кайфияти иқрор дар ботинат ранги ҷамъият резад! Агар гӯш кар набошад, афсона бисьёр аст*: ва агар чашм рамаде надорад, тамошо бешумор.[1448]

Ҳимматн*— эътимод бар фазли ҳақиқӣ гумор, то бетакаллуфи нуқуш ва хутут пардае аз ҳақоиқ бар рӯят кушоянд; ва нусахи эътибори килу қол бар тоқи нисьён гузор, то аз дарсгоҳ беҳарф савти рамзе иршод намоянд. Илми дабистони таҳқиқ муқайяди сабақ ва китобат мадон ва муаммои нусхаи яқин аз дафотири далелу ҳуҷҷат махоҳ:

Ҳуше, ки сиёҳии сафедӣ фаҳмид,
Мапсанд, ки сирри ҳақк камоҳӣ фаҳмид.
Гуфтам сухане, лек пас аз касби камол,
Хоҳӣ фаҳмид, чун нахоҳӣ фаҳмид.

Чӣ лофӣ ба ҳарфи касон хомавор,
Сарире зи таҳқиқи худ ҳам барор.
Бурун тоз аз зулмати ваҳми хеш,
Бикун сайр дар кӯчаи фаҳми хеш.
Марав ҳамчу гӯш аз паи ҳарфи кас,
Ба дил соате ғӯта зан чун нафас.
Ки шамъе зи таҳқиқ равшан кунӣ,
Гули маъние зеби домап кунӣ.
Чӣ таҳқиқи нури басити қидам,
Ки ҷӯшад зи дил бе ғубори зулам.

Он чи аз нусхаи дил фаҳм кунӣ, агар ҳама лафз аст, чун мардумак тӯфонаш аз ҷо намебарад ва ҳарҷӣ аз хориҷ ҷамъ намоӣ, ҳар чанд дафтарҳост, дар чашм кушудане чун мижа барҳам намехӯрад. Зинҳор бо гуфтугӯи мабҳаси олим хӯ нагирӣ, то ҳамчу авом дар шиканҷаи расми зиндагӣ намирӣ:

Чашми ҳақбин заҳмати андешаи ботил набурд,
Маҳрами Лайлӣ бароти шавқ бар маҳмил набурд,
Сирри маънӣ аз ҳаму печи иборат хориҷ аст,
Қосиди мулки тақаддус ранҷи обу гил набурд.
Саъи мо дар манзил аз ғафлат биёбонмарг монд,
Шаш ҷиҳат тай кард, аммо сар ба ҷайби дил набурд.

Табоеъро тақлиди авзои якдигар раҳзани таҳқиқ аст ва табаъияти одот ва русум монеъи сарманзили тавфиқ. Ҷамъияти дил ба шарти узлат ҳамаро муяссар аст, агар ҳамсӯҳбатон маъзур доранд ва мутолиаи нусхаи талалӣ ҳар кас дар бағал дорад, агар ҳамдарсон ба ҳоли худ вогузоранд.

Об дар ҳар табиате, ки роҳ ёфт, моили таклифи тарӣ намудан аст ва оташ дар ҳар мизоҷе. ки ғолиб афтод, саргармии дӯкони ҳарорат кушудан. Дайриёнро ба ҳукми тасаллути русум сар

[1447—1448] Ин порча дар нусхаи асл такрор омадааст.

дар чайб барнаоварда, дар хурӯши нокус ғӯтахорист. Ва масчидиёнро сарҳисоби идроки нафс нагардида, ҳамон таааллуқи сабҳашуморӣ. На бараҳманро дар кашокаши доми ихтилот зуннори тааллуқ гусехтан, то ба тааммул кӯшад, ки нокуси дайристони фитрат чӣ оҳанг дорад. Ва на шайхро аз офоти руҷӯъи халқ ба ҳисори танҳоӣ гурехтан, то фаҳм намояд, ки лаббайки тапидангоҳи дил чӣ сабҳа мешуморад. Ночор накде, ки дар гиреҳи хеш набастаанд, аз кисаи ғайр мешуморанд ва саре, ки ба хаёли худ надуздидаанд, аз гиребони дигарон бармеоранд. Дар ғулғулободи офаткадаи ину он магар дар паноҳи хомӯшӣ гурезӣ, то бе таклиди забонҳо ҳарфе тавонӣ фаҳмид. Ва аз садамаи рози ғӯлистони ваҳму занн ба карии гӯш илтиҷо барӣ, то аз пардаи таҳқиқ навое тавонӣ шунид:

Инкории ғайр бош, тасдиқ ин аст,
Вогард ба гирди дил, ки тавфиқ ин аст.
Табъияти хилқ аз ҳақат ғофил кард,
Тарки таклид гир, таҳқиқ ин аст.

Агар саодати азалӣ далели маънии иқбол гардад, дарси ин андеша азбар кардан аст ва аҷзои ин нусха шарорач яқин овардан, ки мудрики ҳақиқии фазли бе камму кайф ҳазрати ҳақ аст ва муҳаррики ҳақиқӣ ҳамон иродаи зоти мутлақ. Ҳаргоҳ ба шаммае аз ин нукта ворасидӣ тасаввури илми ғайр хаёлест хом. Чун рамзе аз ин дақиқа дарьёфтӣ ,тахайюли фаҳми мосиво ҳарфест нотамом:

«Донишҳо бехуда аст, то аз он ҷо надонӣ,
Таҳсилҳо бефоида, то аз ӯ нахонӣ.

Мунтахаб аз «Унсур»-и Абулмаонии Бедил, қуддисасирруҳу,
Таъйидан каламӣ афтодааст, тадаббуру аҳфаз*.
Интиҳои [калом.]

Ва* бидонед, ки таваҷҷӯҳи нафс дар ҳақиқати умур он қадар таъсир дорад, ки масоили воқеъшударо ташхис ва тартиб медиҳад, гӯ, «дар китобе бош ё мабош». Илло ин миқдор, ки мизон нигоҳ[1449] доред,[1450] ки он* натиҷаи зодаи тафаккури[1451] шумо дар аркони дин халал наёрад, балки мушайяд бошад ва ба*:: асли шариат, ки [он] китобу суннат аст, он эътиқод ва ташхиси шумо мутобиқ бошад ва салафи аҳли* ислом бар он рафта бошанд. Чӣ нашьёни илму фаҳм ва қуввати ақлу ҳадс аз ихтилофи лоҳиқ[1452] ба собиқ[1453] хезад. Ва* вуқӯъи иштибоҳ сабаби* ҳусули яқин гардад ба сарфи[1454] таваҷҷӯҳ ва саъй. Баъд аз тамҳи-

1449 АБ—нигаҳ
1450 Б—медоред
1451 АБ—фикри
1452—1453 А—лоҳиқи соҳик; Б—лоҳиқки собик
1454 Б—тасарруфи

ди дадоил боз тафаккур[1455] дар ин ки ҳаққ кадому ботил кадом ва*:: боз ҳаққи дигар ҳаст ё нест. Ва он ки нафси ӯ ба зоҳири далоил қонеъ шавад ва ғавр дар ҳақиқат накунад ва*— тафаҳҳуси усули маонӣ нанамояд,* дар залолат афтад ва дар эътирози мӯътариз хиҷолат барад.

Ман боре ба*— ғурур, чунки чашмам дар зоҳир буд*, пеши[1456] масеҳии олим дар таҳрифи дини насоро нуктаҳо ва*— амсол* мерондам, вай қабул мекард ва эътироф менамуд. Онгоҳ гуфт: «Инсоф деҳ, ки алявм ин дин, ки шумо иттихоз[1457] кардаед,[1458] низ*— мунҳариф аст. Ва* ба он дин, ки саҳобаи расул алайҳиссалом буданд ва тобеъин бад-он тамассук менамуданд,[1459] ҳеч шабоҳат ва*— муносибат* надорад [ва] илло ин миқдор, ки ба забон мегӯед: «Ло иллоҳа иллаллоҳ Муҳаммадун расулуллоҳ», — ва мо низ мегӯем. Онгоҳ фазоилу[1460] маосири[1461] саҳобаро маа тобеъин, ризвонуллоҳи алайҳума аҷмаин, баршумурд. Инодан*— ва мукобаратан* ба ҳар кадом аз эроди ӯ* ҷавобе ракик ҷиҳати* тавофуқ* медодам, аммо қуввати[1462] нотиқаам дар ботин мабҳуту хиҷил буд.[1463]

Дигар, дар ҳузури уламо ва донишмандон овоз барнадоред ва[1464] мутасаддии суолу ҷавоб машавед,[1465] балки дигаронро пеш даровварда, мутаваҷҷеҳ бошед ки чӣ мегӯянд. Ҳосили онҳо ғавғо[1466] бошад, шумо хулосаро[1467] барчинед, ки мутахайила ва мутафаккира ва зокира назди ҷӯши ғавғо суварҳои гирдовардаро берун надиҳанд. Фалоҷарам, барои искоти[1468] хасм муҷодилонро[1469] сухан ба[1470] фуҳш ва тазъиф равад. Ҳаракати забон ба оҳистагӣ мухилли фаҳм ва таакқул аст, то ба ғавғо ва ҷидол чӣ расад. [Охир,] надонед, ки назди қироати баланд, ки худ кунед, ё аз ғайр[1471] бишнавед,[1472] маънии «Қуръон» ба сароҳат[1473] макшуф нашавад ва агар шавад ҳам, лафз ба лафз ва бетаъсир бошад ба хилофи тиловати хафия,[1474] ки маънии зоҳир дар зеҳн кашф шавад ва* боз тавағғул дар батни маонӣ кунад ва амсолу назоир аз ҳама ҷиҳат ба хотир дароянд ва нафс роҳат ёбад ва дил риққат орад. Аз ин ҷиҳат онон, ки дар муҷодала ба

1455 Б—бафикр
1456 АБ—назди
1457—1458 АБ—доред
1459 АБ—намуданд
1460—1461 АБ—маосиру фазоили
1462—1463 АБ—дар ботин мабҳуту хиҷил будам
1464 Б—, ки
1465 Б—мешавед
1466 Б—ғавғо ва лонусуллам; А—ғавғо ва лам ва лонусуллам
1467 АБ—хулосаи каломи онҳоро
1468 А—ибтоли
1469 Б—муҷодила намуда
1470 Б—дар
1471—1472 АБ—кас шунавед
1473 АБ—сироҳат
1474 Б—факид

фикр[1475] ва тааннӣ сухан*:: кунад,[1476] дар нафс-ул-амр ғолиб бошад.[1477] Ва ғавғокунанда хазаф бисьёр гӯяд, ки арбоби зеҳни мустақим[1478] онро написанданд ва*— эътибор накунанд* ва сафеҳу аллома[1479] номаш[1480] ниҳанд ва матъуну мақдӯҳ бувад.

[Ва агар тавфиқ ба ҳифзи «Қуръон» ёбед, нияти шумо ҳифзи усули шариат бошад ва ин фикр доред, ки агар душманони дин зӯр оваранд, ки*·· «Қуръон» аз ҷаҳон бардоранд, шумо дар сина дошта бошед. Чунон ки нусхаи «Таврот» бояд аз истилои Бухтуннасар+ дар Бани Исроил ва сӯхтани ҳамаи кутуби «Таврот» ба воситаи Азиз, Набӣ алайҳиссалом, ки онро дар сина дошт, бар вай кор омад ва ин китоб, ки дар миёни яҳудиён аст, аз ӯст].[1481]

Ва*·· дигар, дар изҳори калимаи ҳаққ ва сухани ҳикмат, ки*·· бад-он муваффақ шавед,[1482] ба ҳаркӣ бошад, бигӯед ва агар натавонед, дар авроқ сабт кунед. Агарчӣ*— худ дар амал бад-он муваффақ нашудаед, шояд дигарон амал оранд баъд аз шумо. Ва чун сухане дар офоқу анфус мутобиқ бувад, ба адами қабули халқ малул нашавед, ки шумо аз ҷои дигар гуфтаед, вай аз ҷои дигар, яъне ҷое, ки шумо он суханро аз он ҷо ахз кардаед, вай истеъдоди ахз аз он макон надорад ва надошта, фалоҷарам, маъқул карда натавонед, муҷомала ва мудоро кунед ва ӯро ба ҳоли ӯ вогузоред.*

Ва чун ду тан дар масъалае ҷадал оранд, бидонед, ки яке аз мағзи авроқ мегӯяд, дигаре аз мағзи муаллим.[1483] Ва агар яке аз назди[1484] муаллим[1485] гӯяд, дигаре аз мағзи[1486] мусанниф.[1487] Ва*— агар яке аз назди[1488] мас[1489] гӯяд, дигаре аз пеши шореъ.* Ва агар яке аз пеши шореъ гӯяд*, дигаре аз маънии батнии лафзи шореъ. Ҳамчунин батн ба батн то ба лавҳи маҳфуз расад,[1490] ки дар[1491] он ҷо маротиби улум ғайри мутаноҳӣ бошад. Ҳам дар он яке аз ҷои дигар гӯяд ва* дигаре[1492] аз ҷои дигар бинобар мухолафати истеъдоди фитрӣ. Бар тақдире, ки ҳар ду аз аҳли кашф [ва мушоҳида] бошанд, Масалан,*— чӣ мумкин нест, ки ду фаҳм ба ҳамдигар мутобиқ афтад, агарчӣ аз ҳамдигар қабул кунанд.* Ва он чи шогирд пеши устод масъала* фаҳм кунад, албатта ба фаҳми устод муттаҳид нест,[1493] ё зиёд[1494] аст, ё кам-

---

1475 А—тафаккур
1476 АБ—кунанд
1477 АБ—бошанд
1478 А—мутааллим
1479—1480 АБ—алломааш ном
1481 АБ—Давоми ин порча баъдтар дар нусхаи асл сафҳаи 596 омадааст
1482 АБ—шудаед
1483 АБ—мусанниф
1484—1485 АБ—мағзи мусанниф
1486—1487 АБ—пеши шореъ
1488—1489 АБ—мағзи мусанниф
1490 АБ—бирасад
1491 АБ—аз
1492 А—дигар
1493 АБ—набошад
1494 АБ—зиёда

тар, ки*— ҳар ду воқиф набошанд ва* ҳар ду заъм оранд, ки фаҳмидаанд. Басо бувад, ки ҳар ду [низ] нафаҳмидаанд ва*— надониста, бо ҷазми фаҳм. Ихтилофи уламо дар фурӯъ ва усул аз ин ҷиҳат аст ва сабаби қадҳ ва ҷарҳи ҳамдигар ин*.

Дигар, дар пеши ғайри дин аз ҷуҳуду[1495] насоро аз тазйифу таҳқири миллати ӯ ва*:: дар назди уқало аз изҳори муқаддима, ки ба мизони шаръ[1496] ва ақл[1497] насанҷидаед, сухан наронед, ки хиҷолат баред. Ва **«фавқа кулла зӣ илмин алимун»**.+ Дар аввал ба шафқат ва муҷомала, дар сонӣ ба тавозӯъ ва фурӯтанӣ мудоро кунед, балки аз ҳар ду [фирқа] толиби ахз бошед, то дар[1498] дин шукр[1499] тавонед кард[1500] ва дар камол тавонед афзуд. Ва агар сухани санҷида доред ва хасм тааққул накунад, бигузоред, ки ба ҷаҳли мураккаб бимирад ва барои фаҳмондани ӯ беш заҳмат мабаред.[1501]

Дигар,[1502] аз марг тарсон мабошед ва*— барои ҳифзи ҳаёт ларзон, ки он мақдури шумо набувад.* Балки доим ба*— шавқ* мунтазири мурдан[1503] бошед, магар ки ба ҳақ инобат карда,[1504] то*— ибодат ва тоат оред* ва агар не ба умеди он ки шояд* баъд аз ин тавба кунед, дил бар ҳаёти мустаор мабандед, [чи] бошад, ки баъд аз ин ҳам тавба натавонед кард,[1505] ҷароиму маосими шумо бисьёр шуда бошад, дар ин сурат марг беҳтар, ки*:: азобу иқоб камтар бошад.

Дигар,[1506] агар тарс аз худованди субҳонаҳу доред, аз ҳеҷ аҳаде андешанок мабошед ва агар тарси шумо аз ҳақ камтар бувад, аз ҳама битарсед, мабод ки бар шумо мусаллат кунанд:[1507]

[Б а й т]::

Ту пок бошу мадор, эй бародар, аз кас бок,[1508]
Зананд ҷомаи нопок козурон бар санг.[1509]

[Чунон чи, дар масъалаи ҳудус ва қидам ҳар ду тараф ба шакк бошанд ва ихтилофи уламо дар фурӯъ ва усул аз ин ҷиҳат аст].

Дигар, бар маосӣ ва шурур далер ва мусирр мабошед ва агар аз ғалабаи ғафлат бар гуноҳе қудрат ёбед, алалфавр ба ҳақ инобат оред ва истиғфор кунед.

Аввали маосӣ андешаи ғайри ҳақ ва носавоб бошад ва охираш ба куфру ширк кашад. Ба ҳар синф аз ин маосӣ, ки ба ҳик-

---

1495 АБ—яҳуду
1496—1497 АБ—ақл ва шаръ
1498 А—аз
1499 АБ—шак(к)
1500 А—зудуд
1501 АБ—ин ду абзац дар сафҳаи дигар омадааст.
1502 АБ—Ва
1503 АБ—марг
1504 АБ—овардаед
1505 Б—овард
1506—1507 АБ—Нигаред ба илова.
1508 Б—Ту пок бошу мадор аз кас, эй бародар, бок,
1509 АБ—Ин ду абзац дар сафҳаи дигар омадааст.

мати ғомизаи илоҳӣ мубтало шавед, бетароҳӣ ба тавба ва инобат тадорук кунед ва ба истиғфору садақа онро[1510] аз худ*· дур гардонед[1511] ва нагузоред, ки ба[1512] маҷлиси дигар бе инобат бар шумо бигузарад.

Ва моро ба дараҷоти куфр ва*— дунтар* ва асфали софилини табиат бисьёрҳо бурданду оварданд. Ба воситаи эътиқоди росиҳае дар*— асли дин ва* қабоеҳи ҳар амалеро[1513] алалфавр менамуданд. Ва иллати он ки ман бар[1514] зоҳири ҳолҳо фирефта нашудам[1515] ва назар дар асл ва*:: авоқиби умур доштам, он[1516] аст, ки[1517] дар соли[1518] сиюм аз умр камобеш*—, ба саъйи яке аз умаро* ба китобати[1519] «Қимиёи саодат»-и Имом Ғаззолӣ+ мустасъид гаштам. Ва он дар усули дин аст ва муомалоти дуньявӣ. Ва дар он баъзе таҳқиқотро роҷеъ ба «Эҳьё-ул-улум» дошта, ки* ҳам аз мусаннафоти[1520] он Имом аст. Ба мутолааи он низ* фоиз шудам, то асли дину диёнат дар хотирам нишаст.[1521] Ва баъд*— аз он* ҳамаи [он] муомалоти мардумро аз умури динӣ ва дуньявӣ мухолиф бар он медидам. Ва аз он пас ба ҳар амре, ки мубошир мешудам,[1522] аз*— умури нафсонӣ ва динӣ ва дуньявӣ* ағлоти он дар басиратам макшуф мешуд ва ба ҳеч кор[1523] дилхуш намешудам. На дар[1524] суҳбати уламо ва машоих ва* на аз улфати фузало[1525] ва булағо[1526] ва* на аз маю маъшуқ ва * на аз созу овоз, на аз мухолатати ҳукком ва умаро, ки алалфавр нодим ва пушаймон мегаштам ва мегуфтам: «Абас корест,[1527] ки* кардаам ва* ба ноҳинҷор[1528] ҷое омада». Ва чун халқро медидам, ки* ба як роҳи таклидии мутаориф мерафтанд, ман ҳам чора надоштам, [ки] мухолафат кунам ва мегуфтам. «Шояд дар охиртари ин роҳ маслаки наҷоте бошад». То дар санаи[1529] панҷоҳум аз умр шоҳроҳи[1530] мустақим дидам. Ва[1531] дар он ҷамъе[1532] мерафтанд ва раҳнамое доштанд. Аъмолу*— атвори онҳо дарназарам ширин омад* ва улфату суҳбату* рафоқати эшон[1533] марғуби хотирам афтод. Бе*— ғонлаи тадаббур ва тафаккур* ба

1510 АБ—ӯро
1511 АБ—кунед
1512 Б—бар
1513 АБ—амалро
1514 АБ—дар
1515 Б—шудам
1516—1517 Б—то он ки
1518 АБ—марҳилаи
1519 АБ—китоби
1520 АБ—муаллифоти
1521 АБ—қарор ёфт
1522 АБ—шудам
1523 АБ—коре
1524 АБ—аз
1525—1526 АБ—булағо ва фузало
1527 АБ—коре
1528 Б—ноҳинҷорӣ
1529 АБ—марҳилаи
1530 АБ—шаҳраҳи
1531—1532 АБ—ки ҷамъе дар он
1533 АБ—онҳо

эшон ҳамроҳӣ гузидам ва басе [аз] шейбу фарози ин[1534] роҳ қатъ намуда,[1535] пеш аз он ки ба манзил[1536] расам, далели[1537] мақсад фавт шуд[1538] ва* ман ҳамчунон дар роҳ монда: на ҷуръате [ки] қадам пеш ниҳам ва на тоқате, ки муроҷаат намоям, на далеле, ки аз манзил нишон диҳад:

[Б а й т]:

Ман хостаме, ки рӯи ман будӣ моҳ,
Лекин чӣ кунам, маро дар ин нест гуноҳ,
Менараҳонӣ[1539]*— маро зи ман, ман чӣ кунам
Сер омадаам зи ҷону тан, ман чӣ кунам.
Ман мехоҳам, ки роҳ ёбам сӯи ту,
Ту раҳ надиҳӣ ба хештан, ман чӣ кунам.?[1540]

Борҳо, ки ман солики сироти мустақим шудам ва азимати салоҳу садод намудам, пеши роҳам масдуд омад. Надонам, шақовати ҷибиллӣ аст, ки монеъи уруҷи мадориҷи инсонии ман шуда, ё ҳикмати тамаддунӣ маро дар нома[1541] набиштаанд, ки ҳанӯз мазҳари он нашудаам. Ман боре барои тарку таҷрид истихора мекардам ва шаб, то саҳар мутаваҷҷеҳи ишораи ғайбӣ будам, [то] ҳотифам ин байт бархонд, ки*:::

Пеш аз ману ту ба рухи ҷонҳо кашидаанд
Туғрои некбахтию нили бадахтарӣ.

Баъд аз муддатҳо[1542] ин байт [ро] аз қасоиди [Шайх] Саъдии Шерозӣ+ ёфтам. Ман[1543] ин байтро[1544] чунин таъмил кардам, ки мо туро аз саодату шақоват ва қурбу бӯъд мақоми маълум муайян кардаем, ки он[1545] ҷо[1546] равӣ ва дар[1547] он ҷо[1548] бошӣ, туро нарасад, ки гӯӣ: «Ман ин кор мекунам ва он кор намекунам. Ва ин* тақдир[1549] пеш*— аз офариниши олам ба ду ҳазор сол набишта шуда,* ту мехоҳӣ, ки онро тағьир ва табдил бидиҳӣ.[1550] Ва* ба ҳар сурат, ки* туро гӯем[1551] бибош, бибош* [ва ба ҳар роҳе, ки нишон додаем, бирав]». Онгоҳ[1552] ман[1553] худро пеши сарпанҷаи қазо таслим*— ва* тафвиз намудам ва беш илтимоси[1554] ҳа-

---

1534 АБ—он
1535 АБ—намудам
1536 АБ—мақсад
1537—1538 АБ—он раҳнамо вафот ёфт
1539—1540 Б—Баъди чанд сатр омадааст.
1541 АБ—тақдир
1542 АБ—солҳо
1543—1544 АБ—маонии ин байт назар ба муқтазои маҳал(л)
1545—1546 АБ—на аз он боло
1547—1548 АБ—на аз он поён
1549 АБ—тақдири мусбат дар лавҳи азалист
1550 Б—диҳӣ
1551 АБ—дорем
1552—1553 АБ—Пас,
1554 АБ—гирди

васу орзӯ накардам[1555] [ва ба кадом чора, ки дучорам карданд, бад-он сар ниҳодам, аз ин ҷиҳат] на дар тарк ҷуръаате [дорам] ва на дар ҷамъ ҳиммате:

Миёни ину он дармондаам ман,
Аз он[1556] сӯ ронда з[1557]-ин[1558] сӯ мондаам ман.

Дигар, дар зоҳири ваъдаҳо мағрур машавед ва ба зоҳири шариат қаноат макунед ва ақида меёред, ки ҷаҳаннам махсуси куффор аст ва уммати он сарвар ба дӯзах наравад ва пайғамбар шафоати гуноҳкорон кунад. Бидонед, ки он чи дар «Қуръон» ва ҳадис зикри мӯъминон омада[1559] мурод мӯъминони комиланд ва*:: эшон чаҳор гурӯҳанд:

Анбиё ва сиддиқон[1560] ва шуҳадо[1561] ва солеҳон. Ва* мурод аз солеҳин[1562] авлиёуллоҳанд аз*— асҳоби фақру таҷрид* ва усоти мӯъминин дар муқобалаи куффору мунофиқин воқеъ шудаанд. Ва сивои ин чаҳор гурӯҳ, ҳар киро ҳаққ субҳонаҳу ва*— таоло*: агар хоҳад бад-эшон[1563] мулҳақ гардонад [аз мутеону мутааббидон]: «Лиқавлиҳи таоло: Ва ман ютиъ-ул-лоҳа ва ар-расула фа улоика маал-лазина анъама-л-лоҳа алайҳим мин-ан-набиййина в-ас-сиддиқина в-аш-шуҳадоа ва-с-солиҳина+».

Ва он чи муфассирин дар мавориди сареҳ ва ғайри сареҳ аз ваъдаю ваид мӯъминон ва куффору мунофиқонро хостаанд,[1564] яъне «мо-садақа ваъдаҳу мӯъминун»*:: «ва мо-садақа ваидун кофирун,+» тарғибан ва тарҳибан будааст, то беруннён дохил шаванд ва даруниён хориҷ нагарданд. Ва агар омм гиранд, мӯъминон заифдил*— шаванд ва* аз наҷот маъюс гарданд. Ва куффор мутлақ[1565] ба имон рағбат наёранд ва агар муфоди «яғфиру лиман яшоъ ва юазибу ман яшоъ+»-ро омм надонед, риёзат ва муҷоҳадати уламо*— ва* сулаҳои уммат абас афтад, чӣ баъд аз таҳаққуқи[1566] наҷот, филҷумла, ҳеҷ омилу[1567] оқил[1568] барои нафъи мавҳумаи оҷила ҳалво ва нони оҷиларо пушти по назанад[1569] ва ба тарки танаъум ва роҳат нагӯяд.

Пас, шуморо назар дар сирати расулуллоҳ салаллоҳу алайҳи ва саллам ва саҳобии кироми ӯ бошад, разияллоҳу анҳум. Ва он мизон бувад дар савоби аъмол ва гуфтори[1570] шумо. Ва шафоат, агаарчӣ аз пайғамбар ва сулаҳои уммат воқеъ шавад, надонед, ки агар週здро ба шафоат аз зиндон бароранд, ё аз сари дор фуруд оранд, ӯро, алалфавр, ба назди султон ва чаҳорбоғи

1555 АБ—нагаштам
1556 АБ—ин
1557—1558 АБ—в-аз он
1559 АБ—шуда
1560—1561 Б—шуҳадо ва сиддиқин
1562 АБ—солеҳон
1563 Б—ба эшон
1564 Б—мехостаанд
1565 АБ—мутлақо
1566 Б—таҳқиқи
1567—1568 Б—оқилу омил
1569 Б—назананд
1570 АБ—афъоли

хосса набаранд ва хилъат набахшанд, илло ин миқдор, ки* аз торикии ҳабс ба рӯшноии итлоқ баромада бувад; ва аз тӯъмагии мурғон ба луқмагии кирмон афтода бошад, зиндаи ба сурат мурда бошад.[1571] Ва мардумро дар ҳама умр аз ӯ нуфур бувад.[1572] Ва касе мултафити ҳоли ӯ набошад,[1573] ба гидья ва муздурӣ ва хидмати гулхан ба сар барад.[1574] [Ва]:: ободии биҳишт ба қадри амал ва тоат бувад. Ва биҳишти бе аъмоли ҳасана водие аз водии[1575] дӯзах бувад.[1576] Илло ин миқдор, ки бе мору каждум ва бе ҳамиму ғассоқ ва бе ғулу занҷир бошад.[1577] Ва* чун ин муқаддимаро[1578] маҳфуз доред,[1579] бар тибқи авомиру навоҳӣ амал тавонед кард ва бар маосӣ [ва шурур] ҷуръат натавонед намуд ва агар вақеъ шавад, тадорук тавонед кард.

Дигар, дар раставу бозор*— ва* шавореъ ба ҳар тараф нозир ва ба ҳар чиз муроқиб мабошед, ки бисьёрии[1580] офот ва ҳирс ва[1581] шараҳ аз дидани чизҳо ва раҳгузар чашм[1582] афтад.

Хоҳӣ, ки ба кас дил надиҳӣ, дида бубанд.

Аз ин ҷиҳат давоии касб ва майли [ҷамъ] падид ояд. Сабил он ки дар роҳҳо чашм[1583] дар[1584] пеши по доред. Ё он ки чун аз хона берун мешавед, дилро дар таҳқиқи масъалае аз аълову асфал баргуморед ва дар арзи роҳ бад-он машғул бошед.[1585]

Ва*— маро борҳо афтода, ки аз шаҳр баромадаам ба қасди хонаи дӯсте ва дил ба фикре мустағрақ карда, то се фарсанге аз шаҳр. Ва гоҳо ба таваҷҷӯҳ, ки роҳро ғалат накунам, аз ҷодда хабардор шуда. Ва гоҳо аз мақсад як деҳа болотар гузашта, ё як деҳа пештар вуқуф даст дода. Ва басо дар даруни маорик созу навоз ва муколамаи асҳобро нашунида, ё шунида мисли он ки аз дур овозе бишунавад ва ташхис накунад. Ва басе дар раставу бозор мардумро ба сароҳат надида ва нашинохтаам ва ба бисьёре салом надода, ё ба ҷавоб напардохта. Аз ин ҷиҳат касоне, ки маро шунида ба ман нарасида буданд, маро мутакаббир ва мағрур мепиндоштанд. Ва дар хуҷуми омм ҷунбиш ва ҳаракати халқ махсуси ман мешуд ва аз дигар ҳоли эшон маъзул будам. Ва ҳамчунин дар саворӣ ташхиси маркуби худ намекардам аз аспу ҳар, ин миқдор, ки медонистам, ки чизе дар тахти ман меҷунбад ва маро мебарад. Ва гоҳо дар кӯчаҳо аз ғояти завқ, ки дар тафаккури худ доштам, худро дар кӯчаи мамлув медидам ва дар шавореъ намгунҷидам ва халқи пиёдаву савора маъа аҳмолу асқол аз зери домонам мегузаштанд ва хурду ҳақир менамуданд, агарчӣ ҳуком ва умаро буданд. Ва гоҳо дар ҷавви ҳаво низ на-

---

1571 АБ—бувад
1572 АБ—бошад
1573 АБ—набувад
1574 А—бурда
1575—1576 АБ—водиҳои дӯзах бошад
1577 АБ—бувад
1578—1579 АБ—муқаддима маҳфузи шумо бошад
1580 Б—бисьёр
1581—1582 АБ—дар раҳгузар чашм аз дидани чизҳо
1583 АБ—дида
1584 А—бар
1585 АБ—ин абзац дар сафҳаи дигар омадааст.

мегунҷидам, чун кӯҳи рафеъ, ки соҳиби раванда аз камараш бигузарад. Аз он ҷо ба ҳамаи билод,, ки расида будам, медидам ва шаҳрҳо, ки бад-он нарасида, тӯлу арзи онро542 дониста, тааққул ва тасаввур менамудам ва мардуми онро ба ҳамон тарз, ки дар раставу бозор тараддуд оранд, муояна мекардам.

Абдулмаонӣ*— гӯяд:

Бедил, ба муҳити ҳайратам тӯфонхост,
Қ-аз аҷзу ғурури комилам сомонхост.
Гоҳ аз афлок по ба доман дорам,
Гоҳе дар ҷайби зарраам ҷавлонхост.

Яъне ғурури комил то он ҷо, ки дар зери арш намегунҷидам, то ба доман ва ғунча менишастам ва аҷзи шомил то он ҷо, ки дар даруни зарра монанди заррае будам ва муҳоти зарра монанди фалак-ул-атлас нопайдоканор медидам ва дар ҷавви он сууд ва нузул менамудам.*

Пас, агар шумо дар ин муқаддима тафаккур кунед, медонед, ки чун домони андешаву фикр ин қадар басту вусъат дорад, ҳаркӣ бошад, аз ҳолати абнои ҷинс машғул ва маҳҷуб мегардад ва худро ба осонӣ фароҳам наёварад. Ва ба он чи мардум дил диҳанд ва майл оранд, вай дил надиҳад ва майл наёрад.*

Дигар, дар дидан ва донистани ҳикмати асбоби[1586] нафиса ва ашьёи* ғариба, ки худ надоред ва ҳикмати онро намедонед, таваҷҷӯҳ мафармоед, ки мӯҷиби хиҷолат[1587] ва надомат[1588] гардад.

Ман боре дар асфор дар арзи роҳ, ки* [дар сарое] ба* манзил нузул* доштам, туфангчаи шашмила аз соҳиби сароро гирифта, тамошои атрофу ҳавошии он мекардам ва ҷои қундоқ ва гулӯла меҷустам ва ҳар тарафе мегардонидам. Дар ин ҳол ду тан аз руфақо яке [аз] пушт ба ман, дигаре баногӯши [ӯ! муҳозии [ман буд],· ҷой дуруст мекард. Ҳам дар ин асно ногоҳ[1589] туфангча холӣ шуд. Ман аз тарс ғаши[1590] кардам[1591] ва аз даст бияндохтам.[1592] Гулӯла як ваҷаб ба[1593] девор нишаста буд. Баъд аз ифоқа нишон гирифтам, агар [гулӯла] чаҳор ангушт ба тарафи рост майл кардӣ, аз [баногӯш ва] канори абрӯи як* рафиқи ман гузаштӣ ва агар чаҳор ангушт ба тарафи чап инҳино*— ёфтӣ,* аз шонаи рафиқи дигари [ман]:: гузаштӣ*:

[Дигар],:: худойро шукр гуфтам, ки аз сахт балое раҳидаам ва аз базаҳи[1594] хуни баноҳақ[1595] раста ва ғарқи дарьёи хиҷолат ва ташвир шуда, бо соҳиби туфангча узре мегуфтам.[1596] Ва ҳар гоҳ ки сурати он воқеа ба хотирам ояд, ду-се соат дил беҳузур гардад ва ларза бар аъзоям нишинад.

1586 АБ—ашьёи
1587—1588 АБ—надомат ва хиҷолат
1589 АБ—баногоҳ
1590—1591 АБ—беҳуш шудам
1592 АБ—андохтам
1593 А—дар; Б—бар
1594 АБ—ваболи
1595—1596 АБ—ҳамчу хурдӣ солим монда

Дигар, мутасаддии дурустии амре, ки худ аҳли он набошед, қатъан машавед, ва*— чизе, ки бинобар оризае нуқсондор шуда, муддати руфӯ ва ислоҳи он магардед, ки агар натавонед, хиҷолат баред.*

[Чунон чи], ман боре* дар сафар[1597] будам аз дору́ламора бисьёр дур. Яке аз ашроф [дар арзи роҳ] соате ба дастам дод, ки: «Шишаи он аз ҷояш баромада, дудруст кун». Арзи*— роҳ буд*, ҳарчанд давр[1598] гаштам[1599] ва*— гардонидам,* муяссар нашуд. Агар манзил будӣ, онро ба санг[1600] ё* қайроқ* судаме, осон[1601] шудӣ.[1602] лекин[1603] фурсат наёфта, андаке зӯр кардам,[1604] як шиша [буд] панҷ-шаш шиша шуд. Соҳиби*— соат медид. Доруламора наздик набуд, ки соатро нигоҳ дошта, шишаи дигар ёфта, дуруст кунам. Ҳамчунон шикаста ба дасти ғарим супурдам. Ӯ хамӯш, ман низ хомӯш ва* ҳанӯз аз хиҷолати он барнамеоям.

Дигар, ҳар чиз,[1605] ки бар дасти [ёрон ва] дӯстон бинед аз ашьёи шарифа ва хасиса,[1606] бар он тамаъ накунед*— ва дил* набандед,[1607] ки матои нафиса ба ҳар нафсе созвор аст ва ашьёи хасиса[1608] ба ҳар касе даркор; ки*— мӯҷиби нуқсони муҳаббат гардад ва дар улфат манқасат оварад, чи таммъ назди халқ беқадр бошад ва мустағнӣ — бомиқдор. Ва агар дар бардоштани инчунин чизҳо икроҳ ва иҷбор кунанд ҳам, қабул накунед магар ризои дӯстро.*

Ман боре назди маҳбуби дилхох нишаста будам, яке аз насоро даромад, [ва] ду [адад] қутичаи саводи*— нуқра ва* зарандуда[1609] ба армуғон пеши дӯсти ман ниҳод. [Ман] аз ғояти тароват*— ва* нафосат ба ҳар ду тамаъ бастам, локин қуввати омираам[1610] ба далоили қотеа* манъ мефармуд,[1611] ки «[хон], худро ба [тамаъи] чизҳои ҳақир маёло[1612] ва*— ҳиммат баланд ор*», то ҳеҷ кадомро нагирифтам ва ба*— ҳеҷ кадом* илтифот накардам. Чун маҷлис мунқазӣ шуд, ҳамчунон бархостам, то даҳлези хона.
Он дӯсти ман ҳар дуро овард ва гуфт: «Инҳо аз ту буд, чаро барнадоштӣ?»

Гуфтам: «Бо[1613] ту аз ман муносибтар ва заруртар бувад». Номонда якеро дар[1614] бағалам андохт,[1615] ки*— бо ман даркорӣ

1597 АБ—сафаре
1598—1599 АБ—ҷахд кардам
1600 АБ—санге
1601—1602 АБ—то рост омадӣ
1603—1604 АБ—Лекин дуруст накардани онро аҷз дониста, ноҳинҷор зӯр овардам
1605 АБ—чизе
1606 АБ—нафиса
1607 АБ—мабандед
1608 А—шарифа; Б—шариф
1609 АБ—зарандуд
1610 АБ—ақлиям
1611 А—мекард; Б— кард
1612 АБ—магардон
1613 АБ—Ба
1614—1615 АБ—ба ман ато намуд

дошт ва* дигарро[1616] барои худ иттихоз кард, ки бар ӯ зарурӣ буд.[1617]

Дигар,[1618] дар озори ҳеҷ зи-рӯҳ ва зи-ҷасад[1619] макӯшед ва ба*— ҳамаи махлуқот* ба рифқу мудоро*— ва* муҷомала муомала кунед:

[Байт]::

Маёзор мӯре, ки донакаш аст,
Ки ҷон дораду ҷон[1620] ба ҳар тан[1621] х(в)аш аст.

То* агар аз мору каждум хавф [ва]:: зарар доред, худ мутасадии ҳалоку[1622] азоби[1623] он машавед ва дигареро бифармоед. Надонед,[1624] ки пашша офаридан ва магас эҷод кардан бисьёр[1625] душвор аст. Агар*— ҳазор динор бидиҳед, ҳеҷ устоди моҳири харирбоф пари магас иншо ва ихтироъ натавонад кард, бо он ки ин пар ҷон надорад, то ба ҷон офаридан чӣ расад.* Бандавор дар замин қадам ниҳед, на хоҷавор:

[Байт

Зи хок офаридат ҷаҳондори пок,
Пас, эй банда, афтодагӣ кун чу хок.
Ҳариси[1626] ҷаҳонсӯзи саркаш мабош,
Зи хок офаридат, чу оташ мабош.][1627]

Ман боре дар лаби обе мутафаккир нишаста будам. Дидам, сурхзанбӯре[1628] дар об ғарқ шуда, наздик ба вартаи халок расида буд,* бардошта бар канор ниҳодам, то хушк шуд ва бипарид:[1629] Натиҷаи ин амал ҳамон рӯз ба ман расид. Рӯзе дидам, мӯраспак[1630] ба тори анкабут гирифтор омада метапид*—. Тараҳҳум овардам*. Риштаҳо аз саропояш ба ҳикмат[1631] бурун кашидам,[1632] ки озоре ба вай нарасид. Ва ба сабаби ин амал аз маҳлакаи азим ба воситаи[1633] шахсе бираҳидам.[1634]

Ва билҷумла дар ҳамаи умури маодӣ*— ва маосӣ*, қиссаи рӯбоҳбача[1635] малҳузи шумо* бошад,[1636] ки аз модар пурсид, ки

1616—1617 АБ—дигареро ба худ дошт
1618—1619 АБ—Ва дар озори ҳеҷ кас
1620—1621 Б—ҷони ширин
1622—1623 АБ— азобу ҳалоки
1624 АБ—Бидонед
1625 АБ—басе
1626—1627 Б—ҷои мисраъҳо иваз шудаанд
1628 АБ—занбӯре
1629 АБ—парид
1630 А—мӯриаспак
1631—1632 АБ—иддаои зарифона ҷудо намудам
1633 АБ—тавассути
1634 АБ—раҳидам; АБ—Ин се абзаци болоӣ пештар омадааст.
1635 АБ—рӯбоҳбачаро
1636 А—доред; Б—доранд

«маро ҳилае биёмӯз, ки чун ба кашокаши саг дармонам, бад-он[1637] кор бандам ва махлас ёбам». Гуфт: «Онро ҳилаҳо[1638] фаровон аст, [аммо]:: осонтар ва ба наҷот қарибтар он ки дар хона нишинӣ,[1639] на ӯ туро бинад ва* на ту ӯро бинӣ».

Самараи ин нукта ҳамон тарки ихтилот аст* ва ихтиёри инзиво,[1640] ки ҳамаи фасодҳо ва шаррҳо [ва маҳлакаҳо] баъд* аз ихтилот хезад ва осудагию* фароғат аз[1641] ҳама макрӯҳоти динӣ ва дуньявӣ дар гӯшагирӣ бошад.[1642]

Ин миқдор калимоти баланд ва нукоти арҷманд басанда бошад[1643] шуморо, агар кор бастанӣ бошед. Ва чун ҳеҷ нафсе ба камоли ғайр розӣ намешавад[1644] магар авлод, фалоҷарам, хулосаи улуми авоил[1645] ва авохирро[1646] ба шумо равшан намудем, ки* агар шумо [хоҳед, ки]· бад-ин поя расед,[1647] фурсатҳо ва солҳо бояд ва боз яҳтамил,[1648] ки шуморо надиҳанд. Худоро [саҷдаи] шукр оред, ки ҳам дар аввали[1649] ҳол ба шумо доданд. Чун ҳушьёр шавед, ин қазоёро дар имтиҳон кашед ва дар офоқу анфус татбиқ диҳед. Агар ба ҳақиқати он роҳатон доданд, алалфавр, ба оби зар ва вараки оҳу ва*— ҷилди булғор* гирифта дар сандуқ ниҳед ва ҷуз ба назари аҳли ақл менамояд ва мадароред ва онро хазинаи ҷавоҳири нафиса шиносед. «Ва аллоҳ-ул-ҳодӣ ило сабилин иршодин+»

1637 АБ—онро
1638 АБ—ҳила
1639 А—бинишинӣ
1640 АБ—инзивост
1641—1642 АБ—дар* узлат ва гӯшагирӣ бошад; *Б—ва
1643 АБ—бувад
1644 Б—набувад
1645 АБ—аввалин
1646 АБ—охиринро
1647 АБ—бирасед
1648 АБ—ямкун
1649 АБ—авоили

РИСОЛА ДАР НАЗМИ ТАМАДДУН ВА ТАОВУН+ БИ*– ИСМИҲ-ИЛ-АЛИМ-ИЛ-ХАБИРИ*+

[Бидон, ки] ин дастурест дар одоби муошарати мулук ва муомалати[1] асҳоби ҷоҳ ва иқтидор [бо мутааллиқону зердастон] ва тариқи зиндагонии сутуда ва миёнаравӣ [дар умури маошия] ба муфоди «хайр-ул-умури авсатуҳо».+

[Ва боис бар таҳрири ин рисола он аст, ки чун муҳаррири сутурро ба сабаби баъзе завоид ва фавозил омадшуд ба дари ҳукком ва салотин меафтод. Ба тариқи изтирор медидам, ки ба иллати* тадохули хушомадгӯён, ки ғарази ҷомаву нон доштанд, мулозамати абвоби салотин ба ғояти душворӣ анҷомида, аз тақаррубу мусоҳибати эшон муҷтанибу мӯҳтазир будам ва ба худ метарсидам, чунки арбоби ҳунар хушомад натавонанд гуфт, балки худ толиби хушомад бошанд.

Боре дар мавриди тақозо навиштам, ки ин мулозамат, ки абнои рӯзгор дар хидмати дарбор ба худ лозим гирифтаанд, ман онро ба ҳеҷ ваҷҳ натавонам. Агар раъи султон ин иқтизо дорад, ки ман аз зумраи аҳли қалам дар ҷаридаи асҳоби сайф духул ёбам, бояд ки*- низоми аҳли дувал дар ин давлат ҷорӣ бошад. Ва чун иҷрои низом дар миёнаи ҷамоаи ӯзбак бе тааббу суубат сурат набандад, ман рисолае таълиф кунам, ки мураккаб бошад ба назми ӯзбакӣ ва фарангӣ. Агар онро маъмул доранд, ман ҳар рӯзе чаҳор соат то шаш соат мулозамати дарбор мекунам ва коре, ки фароҳӯри ҳолу ҳавсалаи ман аст, гузоришу саранҷом медиҳам. Ва агар ихтиёри ин маънӣ накунанд, маро муоф доранд, чи агар асп бори фил накашад, маъзур бошад. Пас, ин рисоларо мудаввин кардам. Худойро миннат, ки баъд аз тамоми ин рисола ҳеҷ кас аз он напурсид ва ҳеҷ эҳтиёҷ ба назми аскардорӣ наяфтод, давоии тақозо ҳам ба худии худ барҳам хӯрд. Ва он ин аст:]

МУҚАДДИМА

Дар он ки одамӣ барои чӣ махлуқ шуда ва баъд аз он ки мавҷуд шуд, хайри вай дар чист ва чӣ ихтиёр кунад?

Бидон, ки зоти ақдаси воҷибулвуҷуд дар азали[2] озол[3] ба илми қадими* хеш донист, ки манбаъ ва мазҳари камолот аст. Ва

[1] АБ—муомалан
[2—3] АБ—азал-ул-озол

ин ҳама аҷоибу ғароиб, ки дар олами улвӣ ва суфлӣ ба тариқи кашф ва илм уқало ва ҳукаморо ҳосил шудааст ва ба баёну изҳор расида ва ҳарчӣ баъд аз ин аз наводири саноеъ ва фароиди бадоеъ, ки дар ақли азкиёву авлиё мерасад, хост то ин ҳамаро зоҳир гардонад. Тамҳиди муқаддимоти бисьёр кард аз халқи нуфусу уқул ва афлоку анҷум. Инҳо арвоҳ ва аҷсоми басита ва нурониданд ва ба воситаи инон олами унсуру маволидро мавҷуд гардонид. Инҳо арвоҳу аҷсоми касифа ва зулмонианд. Аз рӯҳу ҷисми латиф ғайри нур чизе зоҳир нагардад ва аз рӯҳу ҷисми касиф ғайри зулмат чизе изҳор нашавад. Пас, кашфи нуру зулмат боқи монд. Тақозои хубби изҳор хост, ки*· ҳақиқати нуру зулмат низ зоҳир гардад. Пас, лозим омад вуҷуди шахсе, ки мураккаб бувад аз нуру зулмат. Ва он шахс инсони комил аст, ки зоҳиркунандаи ҳақоиқи нуру зулмат аст: **«Инна-л-лоҳа халақа Одама ало суратиҳи ай ало сифатиҳи ва минҳу-л-изҳору+».**

Ва зоти инсон мураккаб[4] аст аз ақли шарифа ва нафси касифа, имону куфр лозими зоти ӯст ва аз заруриёти адавоту[5] олоти[6] ӯ ва ҳар қадом дар вақте ғолиб[7] ва дар маҳалле мағлуб аст.[8] Маҳз барои ҳикмати изҳор, ки мартабаи изҳор тамом[9] шавад[10] ва ҳеҷ чиз дар пардаи хафо намонад, имонаш доданд, то ҳақиқати нур, ки олами ғайб аст, изҳор намояд, куфраш доданд, то дақоиқи зулмат, ки*· олами шаҳодат аст, баён фармояд.

Пас, агар ақли шариф дар таркиби одамӣ ғолиб аст, ҳамаи ҳимматаш масруф ба идроки маъқулот ва таваҷҷӯҳш ба уқул ва нуфуси улвӣ аст. Ва агар нафси касиф ғолиб аст, ҳама наҳматаш ба шикофтани ҳақоиқи маҳсусот ва қасдаш ба аҷсому арвоҳи касифаи суфлӣ аст.

Эй аҷаб, таваҷҷӯҳи нафси инсон ба ин баландӣ ва пастӣ [ҳама] аз лавозимоти ҳикмати изҳор аст, ки[11] мубдеъи коинот дар азал хостааст, ки ҳақоиқи ин баланду паст зоҳир гардад.[12] Он ки майл ба баландӣ дорад, аз растагорон аст ва он ки рағбат ба пастӣ дорад*, аз гирифторон.

[Ва] чун олами аносир олами кавну фасод аст [ва] ҳама вақт фасод ғолиб бар кавн будааст, лоҷарам, роғибони пастӣ аз толибони баландӣ дар ҳар вақте бештару бисьёртаранд, чи зуҳур худ зулмату касофатро мехоҳад, ки толиби баландӣ нур аст, вай изҳори нур мекунад, [ва он] ки аз мубассирот нест ва моили пастӣ [ҳама] зулмат аст, он чи зоҳир мекунад, зулмонист, ки[13] аз маҳсусот аст. Пас, мартабаи изҳор[14] ба куфру зулмат бештар аст,[15] ки ба имону нур. Ва низ[16] роҳи ҳақ пӯшидааст [ва] ҳодии

---

[4] АБ—мураккаба
[5—6] А—олоту адавоти
[7—8] АБ—ғолиб аст ва дар маҳалле мағлуб
[9—10] АБ—ба саранҷом расад
[11—12] АБ—ки то ҳақиқати ин баланду паст зоҳир шавад, чунон ки мубдеъи коинот дар азал хостааст.
[13] АБ—ва он
[14] АБ—зуҳур
[15] АБ—вобаста бошад, аз он
[16] АБ—чун

он раҳмон аст* ва роҳи ботил ошкоро [ва] раҳнамои он шайтон, то набаранд, ба он роҳ натавон рафт. Ва ба[17] ин роҳ барандае даркор нест, ки худи нафси касиф мустаъидд аст дар рафтан дар ин роҳ, зероки самароту натоиҷи ин роҳ оҷил аст. Ва нақду манфаату натиҷаи он роҳ оҷилу насия, ки қуввати рӯҳи улвӣ онро нақду оҷил мебинад. Ва тақвияи рӯҳи улвӣ ба дасти кас нест. Чун касофат таркиби ғолиб аст, инсон ба ақл дармеёбад, ки он роҳ сироти мустақим аст, лекин ба худ наметавонад рафт. Ва ин роҳ мунҷарр ба қаъри ҷаҳим мебинад, ки аксаре[18] бад-ин роҳ меравандд, гумон мебарад,[19] ки[20] шояд[21] дар охиртари ин роҳ маслаки наҷоте бошад, на он ки ҳама халқ ғалат кунанд, то он ки дар маҳлака афтад.

Пас, воҷиб аст, ки одамӣ дар иллати вуҷуди худ биандешад. Сабаби вуҷуди ӯ маърифати холиқ ва худ ва изҳор бувад, чи мартабаи изҳор бе маърифати холиқ ва худ сурат набандад. [Ва] ҷаҳду кӯшиш кунад, то масдари зуҳури олами нур гардад ва ба дараҷаи авлиё ва асфиё бирасад. Ва чун ҷаҳду кӯшиш надиҳанд,[22] таваҷҷӯҳи томм ба инкишофи дақоиқи олами зулмат накунад ва ҳатталимкон мӯҳтаризу муҷтаниб бошад, то аз зумраи ашқиё ва ҳоликин шумурда нашавад. Ва маслаке восита миёни ин ду роҳ биталабад ва он тамассук ба зоҳири шариат [ва] илтизом бар авомиру инфикок аз навоҳӣ бошад ба қадри вусъ ва имкон. Зероки кашфу изҳори олами ғайб камоли имонро мехоҳад ва баёну шарҳи олами шаҳодат ниҳояти куфрро: Ҳарчӣ аз ин куфру имон нокистар бошад, изҳору кашф камтар бувад.

Ва ҳикмат дар пӯшидагии роҳи ҳаққ он аст, ки агар ин маслак, чунон чӣ бояд равшану ошкоро бувад, ғараз аз олами кавн, ки муҷаррадн изҳор бувад, ба ҳусул наянҷомад. Ва ҳеҷ кас ҷуз аз кори ҳаққ қиём накунад ва ҷуз ба роҳи ҳаққ наравад, балки худи олами кавн* намонад ва ҳеҷ чиз ба зуҳур нарасад. Набинӣ ва надонӣ, ки аз*:: арш то фарш лакҳо олам ва курурҳо нуфуси улвӣ*:; ва суфлӣ ҳастанд, ҳеҷ як зоҳир нест, дар назарҳо ҷуз осмони кабуд ва ситорагони барроқ намоён намегардад. Аммо дар ин тахтаи хок, ки* ба нисбати он аволим чун хасе бар рӯи муҳит аст, ин ҳама осори қудрату изҳори ҳикмат дар он зоҳир аст ва асрори[23] азалу абад аз он боҳир, дарси илми «Кунфакон» дар он хонанд [ва] фанни кавн ва*:; макон аз он донанд.

[А б у л м а о н ӣ]:+

Хок аст, ки сад дарси ҷунун мехонад,
Аз сурма ҳазор нола мерӯёнад.

---

17 АБ—дар
18 АБ—аксар
19 Б—мебаранд
20—21 АБ—шояд, ки
22 АБ—надиҳандаш
23 АБ—рамузи

Як сафҳаи сода-ин ҳама нақшу фиреб,
Ин беранги чӣ ранг мегардонад?!

Пас, зарур афтод, ки роҳи ҳаққ пӯшида бувад ва роҳи ботил ошкоро, то дӯккони изҳор[24] гармтару кушодатар бошад. Ва* аз ин миён[25] он ки ба саодати азалӣ мустасъид[26] аст ва қуввати рӯҳонӣ ғолиб, ба макони истифо бардоранд ва он ки носияи иқболаш ба шақовати абадӣ муттасам [аст], барои изҳор бигузоранд:

[Мисраъ]..

То ёр киро хоҳаду майлаш ба кӣ бошад?

Ва баъд аз вуҷуд хайри одамӣ дар маърифату илм бошад ва ба ихтиёр тан ба коҳилию ҷаҳл надиҳад, ки маърифат аз хоҳиши рӯҳ аст [ва] коҳилӣ аз коҳиши нафс. Маърифат коҳиши тан аст [ва] коҳилӣ осоиши бадан. Камоли маърифат бе камоли имон ва тарки мо-сиво муяссар нашавад. Ва камоли коҳилию ҷаҳл бе камоли куфр сурат набандад. Пас, аз субути тарфе ифроту тафрит маслаке мутавассит зоҳир шуд, ки имону куфр мутавассит бошад. Мурод аз имону куфр дар ин ҷо роҳи рост ва каҷ[27] бошад[28] яъне*.. роҳъёфта[29] ва роҳгумкарда. Ва одамӣ мухтор аст дар сулуки тариқайн. [Ва] чун нахондаанд ва мақсад муайян нест, маслаке миёна ихтиёр кунад.

[Ва] ҳодии маслаки мутавассит аввалан ақл аст, баъдуҳу шаръ [ва] гоҳо харду. [Ва] ҳарчӣ ақлу шаръ онро таҷвиз накунад, бар он ҷуръат накунад[30] ва бе мушоварати ақлу шаръ дар [ҳеч] мӯҳимме иқдом нанамояд, то филҷумла растагорӣ[31] ёбад[32] ва мағбуну зиёнзада нагардад. Ва асл[33] он ки ҳарҷӣ бар худ раво надорад, бар ғайр ҷоиз нашуморад. Ва офаридгори субҳонаҳу ба маҳзи лутфу мавҳибат дар замири ҳама ашхоси одамӣ аз мутеъ ва осӣ як навъ аз ҳидояти мувадда ниҳодааст, ки бад-он тамизи нек аз бад ва савоб ва[34] хато мекунад ва шариат муайиду мукаммили он аст.

Ва ҳар касе медонад, ки дуздию[35] қатлу зино[36] бад аст, қаноату[37] лутфу покӣ нек аст,[38] феъли бад муставҷиби ҷазо[39] [ва] амали нек боиси атост,[40] қуввати рӯҳонӣ[41] амркунандаи хайрҳо[42]

---

24 АБ—зуҳур
25 АБ—миёна
26 АБ—мустаъид
27—28 АБ—мунҳанӣ бувад
29 Б—ёфта
30 АБ—нанамояд:
31—32 АБ—умеди растагорӣ бувад
33 АБ—мурод бад-ин ақл ақли муодӣ аст, на маошӣ ва меъёраш
34 АБ—аз
35—36 АБ—қатлу зино ва дуздӣ
37—38 АБ—лутфу покӣ ва қаноат нек
39 АБ—ҷазост
40 АБ—ато
41 АБ—рӯҳ
42 АБ—хайрҳост

ва монеи шаррҳост.[43] [Ва] қуввати нафсонӣ[44] ҳокими шаррҳо[45] ва зоҷири хайрҳо. Кадом ки[46] ғолиб аст, тарафи дигар мағлуб мегардад,[47] то он чи эзади таоло[48] дар ҳаққи ашхоси одамӣ дар азал хостааст, ба вуқӯъ ояд, на мутеъро ҷои ифтихор аст ва на осиро маҳалли эътизор. Мутеъро ба ёфти ҳидоят шукр бояд кард [ва] осиро ба залолат эътироф бояд намуд: «Қулламо ул-қия фӣҳо фавҷун сааалаҳум хазанатуҳо а-лам яътикум назирун? Қолӯ:—бало, қад ҷоано назирун фа-каззабно.+»

— [Яъне] ҳар вакто[49] ки андохта шаванд ҷамъе дар дӯзах, мепурсанд[50] муваккалони азоб,[51] ки оё наёмад ба шумо, бимдиҳандаед, то оси[52] намешудед?» Гӯянд асҳоби[53] дӯзах,[54] ки «кист[55] назир ва чист бим?»[56] — Гӯянд: «Пайғамбарон рафтанд [ва] роҳи рост намуданд, қабул[57] накардед.[58] Қувои рӯҳонӣ назди мубошарати* аъмоли зишт манъатон карданд, монеъ намудед, дарди[59] сару дандон[60] доданд, решҳову ҷароҳатҳо бар узвҳотон ниҳоданд, хонаҳотон барандохтанду гудохтанд ва занону фарзандонатонро[61] аз шумо ҷудо карданд,[62] мутанаббеҳ нагаштед ва[63] ба роҳи ҳақ нарафтед.[64] Онгоҳ [дӯзаҳиён] эътироф кунанд [ва гӯянд], ки* «аз ин ҷинс назир ба*— мо*: бисьёрҳо омад, валекин шақоват[65] бар мо ғолиб гардид[66] ва дурӯғ пиндоштем». Пас, аз наҷот маъюс шаванду тан ба азоб дардиҳанд. Пас, агар одамӣ дар[67] виҷдони худ мулоҳаза кунад, пай ба ҳидояту залолат ва саодату шақовати худ мебарад. Агар аъмоли ҳасанааш ғолиб бошад, саид аст ва агар афъоли сайиааш ғолиб ояд, шақӣ аст. Ва агар тоату гуноҳ баробар дорад, ба андозаи ҳар кадом гирифторӣ ва махлас бошад. Ва чун як навъ ихтиёри ҷузвӣ ба даст дорад, кӯшиш кунад, то савоб бар гуноҳ роҷеҳ ояд. Ва чун дарьёбад, ки имрӯз гуноҳаш бар тоат ғалаба дорад, алалфавр, ба тавбаву инобат тадорук кунад ва ба оби чашм сиёҳӣ аз ҷаридаи аъмоли худ бишӯяд, то умеди наҷот бувад. [Ва] чун ба худ дарьёбад, ки ба роҳи рост бе қоиди тавфиқ наметавонад рафт ва ба роҳи каҷ дар ҳалокат [ва залолат] меафтад, пас, дар амри маош ва маод сулуки миёна-

---

43 АБ—шаррҳо
44 АБ—нафс
45 АБ—шаррҳост
46—47 АБ—тараф, ки ғолиб гардад, тарафи дигар мағлуб ояд
48 АБ—субҳонаҳу
49 АБ—вақт
50 АБ—пурсанд
51 АБ—ҷаҳаннам
52 АБ—исьён наметварзидед ва ба шиканҷаи доругири мо гирифтор
53—54 АБ—асҳобуннор
55—56 АБ—низордиҳанда кӣ бувад ва тарсу бим кадом
57—58 АБ—дар он нарафтед
59—60 АБ—дардҳо бар сару дандонатон
61 АБ—фарзандон
62 АБ—сохтанд
63—64 АБ—бо роҳи ҳақ наёмадед ва дар маосию шурур афзудед.
65—66 АБ—«ғалабат алайно шақоватино» ба иллати истилои шаҳват ва ғалабаи шақоват такзиб кардем
67 АБ—ба

равӣ ихтиёр кунад ва дар муомалот бо халқу холиқ тариқи эътидол маръӣ дорад.

[Ва] баъсати[68] анбиё алайҳимуссалом маҳз барои таъини роҳи рост аст, авомир ва навоҳии эшонро «шариату суннат» гӯянд.] Эътисом ба ботини шариат[69] мартабаи авлиё ва авсиёи эшон аст.[70] [Ва] тамассук ба зоҳири шариат[71] дарачаи оммаи умммати онҳо тарки ҳар ду[72] даракоти ҳоликин аст. [Ва] баъд аз анбиёву авлиё насби подшоҳон низ барои тансиқу танзими зоҳири шариат аст, [ки маслаки миёнаравӣ бошад.] Пас, баъд аз мартабаи нубувват ашрафи халқ худовандони амру салтанатанд, ки эзади субҳонаҳу аз миёни халқ ба мазиди ихтисос баргузида, фармонраво гардонидааст ва дар маснади [иззати] **«атӣу-л-лоҳа ва атӣу-р-расула ва улу-л-амри минкум+»** нишонида:

[Б а й т]

Назди хирад шоҳиву пайғамбарӣ,
Чун ду нигинанд як ангуштарӣ.

[Ва аммо он ки аз улуламр на бар маслаки мутавассит равон бувад, аз бақияи оли Фиръавн+ ва Ҳомон+ бошад.]

Пас, лозим ояд, ки касе,[73] ки[74] амири аскару қофиласолор бошад ва[75] ҳодии роҳ бувад ва ҳофизи[76] корвон бояд ки худ ба сафи[77] адлу инсоф ва амонат [ва диёнат] муттасаф бошад, то авомиру навоҳии ӯ дар бораи халқ нуфуз кунад. Ва агар худ дар маслаки мутавассит собит[78] набувад, амру наҳйаш дар дилҳо таъсир надорад. Ва агар ба зарби чӯб[79] амре ва наҳйеро ичро дорад дар зоҳир, [аммо] ботинҳо мухолифи он кор кунад:

[Б а й т]::

Мӯҳтасиби к...нбараҳна дар бозор,
Қаҳбаро чун занад, ки рӯй бипӯш.

Ислоҳи ҳоли салотин ба савобу[80] салоҳ[81] аҳамму алзам аст, [аз он[ки салоҳи ҳоли авоми халқ, салоҳи ҳоли* султон[82] ба як шаҳр, балки ба вилоятҳо ва иқлим сироят кунад. [Ва] салоҳи ҳоли ғайри онҳо ниҳоят аз хона то ба* ҳамсоя нуфуз накунад. Ва ҳамчунин фасоди ҳоли султон фасоди ҳоли кулли раият ва мамлакат бошад.

Пас, лозим намуд, [ки] намате дар боби зиндагонии мутавассит ва тариқи эътидол ба тақрир ояд, то дастуруламали салотину

---

68 А—баъси
69—70 АБ—амру наҳӣ мартабаи авсиё ва авлиёи шоръ бошад
71—72 АБ—он дарачаи оммаи уммат бувад, тарки зоҳиру ботини шариат
73—74 АБ—ҳаркӣ
75—76 АБ—ва бадрақаю ҳодӣ ва пешрави
77 АБ—сифати
78 АБ—солик
79 АБ—тозиёна
80—81 А—салоҳу савоб
82 АБ—подшоҳ

худовандони амру наҳӣ бошад. Ва ҳаркӣ хоҳад баъд аз эшон захираи худ аз он бардорад ва он ки нахоҳад, напазирад:

[Н а з м]

Мо бар аҳбоб накд чон бахшем,
Чинси маънӣ ба ройгон бахшем.
Ҳар касе, к-он матоъ напазирад,
Накде ар дода, боз пас гирад.

Ва ин (рисола мӯҳтавист[83] бар се фасл ва* як хотима*.

Ф а с л и а в в а л дар фазилати аморат ва раёсат ва муомалати салотин ба аҳақк.

Ф а с л и д у в в у м дар сулуки умаро ба сипоҳ ва хадаму ҳашам.

Ф а с л и с е ю м дар тариқи раиятдорӣ ва фуқаропарварӣ ва расидан ба ғаври маҳомми зердастон.

Х о т и м а дар таъини маҷлис ва муошарату муомалати мулук ба нудамо ва муқаррабон.

* * *

83 А—мӯҳтавӣ

ФАСЛИ АВВАЛ

ДАР ФАЗИЛАТИ САЛТАНАТ ВА МУОМАЛОТИ САЛОТИН БА АҲАҚҚ ВА АҲЛИ ОН

Бидон, ки вилоят доштан кори бузург аст ва халифагии ҳақҳ таоло кардан аст ва* дар ҳама авомиру навоҳӣ иқтидо ба сулуки илоҳӣ намудан ва асл дар вилоятдорӣ ва* ҳукумат* илму амал аст. Ва султонро ин миқдор илм лобудд аст, ки бидонад, ки вайро дар ин олам барои чӣ овардаанд ва қароргоҳи вай чист? Дуньё манзилгоҳи вай аст, на қароргоҳи вай. Ва вай бар сурати мусофирест, ки раҳими модар бидояти манзили вай аст ва лаҳад ниҳояти манзили вай. [Ва]:: ватани вай ва қароргоҳи ӯ ҷое дигар аст. [Ва] ҳар солу моҳ ва рӯз, ки аз умри вай мегузарад, чун марҳалаест, ки ватан бад-он наздик мешавад. Ва ҳар киро бар пуле гузар бувад ва ба иморати пул рӯзгори худ сарф кунад ва манзилгоҳу ҷои қарор фаромӯш намояд, нодон бувад. Доно он бувад, ки дар манзили дуньё ҷуз ба талаби зоди роҳ машғул нашавад ва аз дуньё ба қадри ҳоҷату зарур иктифо кунад ва ҳарчӣ беш аз он бувад, заҳри қотил бошад. Ва ҳарчанд ҷамъи дуньё бештар кунад, насиби вай аз он қадар кифоят бувад ва боқӣ ҳама тухми ҳасрату надомат бошад. Ин бал тақдире, ки ҷамъи мол [аз] ҳалол бувад ва агар ҳаром бошад, худ азоби охират бар он зам гардад.

Ва аз шаҳавоту лаззоти дуньё сабр натавон кард, магар ба ранҷу машаққат. Лекин яқини комил медонад, ки ин лаззат рӯзе чанд беш набошад ва ба сабаби он лаззоти ухравӣ фавт мешавад, ки он лаззати доимӣ аст. Сабр кардани ин рӯзе чанд бар ӯ осон намояд. Масалан, агар касе маъшуқе дорад, ба ӯ гӯянд, ки «агар имшаб ё рӯз наздики вай шавӣ, дигар ҳаргиз вайро набинӣ. Ва агар имшаб ё[1] рӯз*: сабр кунӣ, ҳазор шаб вайро ба ту таслим кунанд», агарчӣ муҳаббату ишқ ба ифрот дорад, сабри як шаб бар вай осон шавад аз умеди ҳазор шаб. Ва муддати дуньё мин аввалиҳи ило охириҳи+ назди охират ҳеҷ нест, ки вай абадист. Ва дарозии абад дар тахайюлу[2] ваҳми[3] инсон надарояд. Пас, агар умри одамӣ сад сол бошад ва мамлакати рубъи маскун аз барру баҳр вайро мусаллам бувад [ва] софию бенизоъ онро чӣ

[1] АБ—то
[2—3] АБ—ваҳму тахаюли

қадр бувад дар ҷанби охирати бениҳоят? Ва ҳол он ки ҳар яке аз салотинро андаке аз замин мусаллам бошад ва он ҳам бемунозеъ набошад. Ва бисьёр касон бошанд, ки аз вай дар амри мамлакат[4] зиёда бошанд.

Пас подшоҳии ҷовидро бад-ин ҳукумати ҳақир нафурӯшад. Ва ин маъниро подшоҳ ва*: ғайри подшоҳ бар[5] хештан доим[6] тақрир мекунад, то сабр аз лаззоти мустаори дуньё бар дили ӯ осон ояд ва шафқат намудан бо халқ ва некӯ доштани бандагони худои таоло ва халифатии ҳаққ ба ҷой овардан; чи ҳеҷ ибодат ва қурбат назди эзади субҳонаҳу бузургтару хуштар аз ҳукумати боадл нест, ки расул салаллоҳу алайҳи ва саллам мефармояд: «Якрӯза тоат аз султони одил фозилтар аст, аз ибодати шастсолаи бардавом. Ва аз он ҳафт кас, ки рӯзи қиёмат дар зилли[7] худои таоло бошанд, аввали он султони одил аст». Ва фармуд салаллоҳу алайҳи ва саллам: «Султони одилро ҳар рӯзе амали шаст сиддиқи муҷтаҳид дар ибодат рафъ кунанд ва ба осмон баранд». Ва фармуд: «Дӯсттарин ва наздиктарин ба худованди таоло имоми одил аст ва подшоҳи мунсиф» Ва фармуд; «Бадон худой, ки нафси Муҳаммад* ба дасти[8] қудрати ӯст, ҳар рӯзе подшоҳи одилро чандон амал рафъ кунанд, ки баробари амали ҷумла раият бошад. Ва ҳар намозе аз ӯ ба ҳафтод ҳазор намози дигарӣ барояд». Ва чун чунин бошад, чӣ неъмат бувад беш аз ин, ки офаридгори субҳонаҳу касеро мансаби вилоят диҳад ва як соати умри вай ба тамоми умри дигарӣ баробар ояд. Чун касе ҳаққи ин неъмат нашиносад ва ба зулму ҳавои нафси хеш машғул шавад, мустаҳаққи сахату мақт гардад.

Ва ба сифати адолат вақте ороста гардад, ки даҳ шартро маҳфуз дорад.

Шарти аввал: Дар ҳар воқеа, ки раоёро пеши ҳоким афтад, подшоҳ худро дар он воқеа аз раоё тасаввур кунад ва дигареро бар худ ҳоким донад. Ва дар он ҳол ҳар ҳукм, ки аз дигаре бар худ раво намедорад ,мисли он[9] аз худ бар дигаре раво надорад ва агар раво дорад, хиёнат карда бошад.

Рӯзи бадр расул салаллоҳу алайҳи ва саллам дар соя нишаста буд,[10] Ҷабраил* алайҳиссалом омад ва гуфт: «Ту дар соя ва асҳоб андар офтоб!» Бад-ин[11] қадар бо вай итоб кард. Ва фармуд салаллоҳу алайҳи ва саллам, ки* «ҳаркӣ хоҳад[12] аз дӯзах халосӣ ёбад ва дар биҳишт шавад, бояд ки чун марг вайро дарьёбад, бар калимаи «лоилоҳа иллаллоҳ Муҳаммади расулуллоҳ» дарьёбад ва бар он ки ҳарчи худро написандад, ҳеҷ мусулмонро раво надорад.

---

4 АБ—мамлакатдорӣ
5—6 АБ—доим бар хештан
7 АБ—яди
8 АБ—яди
9 АБ—онро
10 АБ—буданд
11 АБ—ба ин
12 АБ—хоҳад, ки

Гўянд; Маъмун+ халифа бо Яҳьёи Аксам, ки қозиулқузоти Бағдод буд ба тамошои[13] саҳро мерафтанд ва дар кўчабоғҳо мегузаштанд. Вақти рафтан Маъмун дар соя мерафт ва Яҳьё дар офтоб асб меронд. Вақти мурочаат чунон иттифоқ афтод, ки Маъмун дар офтоб мерафт ва Яҳьё дар соя. Қозӣ гуфт: «Ё амиралмўъминин, ту ба ин чониб таваччўҳ намой, ки соя аст». Маъмун чавоб дод, ки «ҳангоми рафтан ман дар соя будам ва ту дар офтоб. Агар дар омадан низ худро дар соя гирам ва туро дар офтоб гузорам, аз муқтазои адолат дур бошад». Қозӣ гуфт: «Ҳамеша мо дар сояи инояти халифаем. Агар лаҳзае дар офтоб равем, саҳл бошад». Маъмун гуфт: «Он чӣ бо ту буд аз тавозўъ ба чой овардӣ, аммо мо аз адолат тачовуз чоиз надорем». Раҳимаҳум-ал-лоҳу [таоло]».

Шарти дуввум: Интизори арбоби ҳочатро бар даргоҳи худ раво надорад ва* то мусулмонеро ҳочате[14] бошад, ба ҳеч ибодати нофила машғул нашавад аз авроду азкор, ки гузордани ҳочот аз хама навофил афзал бошад.

Гўянд, Умари Абдулазиз+ як рўз то пешин ба кори халқ машғул буд, монда шуд, дар хона даромад, то як соат биосояд. Писари ў гуфт: «Ба чӣ эминӣ аз он ки дар ин соат марг даррасад ва касе[15] бар даргоҳи ту мунтазир бошад барои имзои ҳочате ва ту муқассир бошӣ дар ҳаққи вай?» — Гуфт: «Рост гўӣ». Ва* берун омад ва дар маҳкама нишаст.

Шарт сеюм: Дар хўрдану пўшидан иқтидо ба сирати хулафои рошидин кунад. Ва нафси худро ба таомҳои хуш хўрдан ва чомаҳои батакаллуф пўшидан одат накунад, ки бе қаноат адл мумкин набошад.

Гўянд ,Умар+ разиаллоҳу [таоло] анҳу аз Салмон пурсид, ки «чӣ шунидӣ аз аҳволи ман, ки онро кореҳ будӣ».—Гуфт: «Шунидам, ки ба якбора ду нонхўриш бар хон ниҳода будӣ ва ду пираҳан омода кардаӣ, яке шабро ва дигар рўзро». Пурсид, ки «дигар чӣ шунидӣ? — Гуфт: «Ҳеч нашунидам». — Фармуд, «ин ҳар ду низ накунам».

[Гўянд], он рўз, ки Алӣ карамуллоҳу ваҷҳаҳу ба хилофат нишаст, ба бозор рафту пироҳане харид ба се дирам. Остину домани ў аз сари дасту шитоланг фурў буд, ба корд бибурид. — Гуфтанд: «Чаро чунин кардӣ?» — Фармуд, ки «ин ба таҳорат наздиктар аст ва ба тавозўъ лоиқтар ва ба иқтидои мўъминон сазовортар».

Шарти чаҳорум: Дар ҳукм сухан ба мудоро гўяд ва бе мўчиб дурруштӣ накунад ва аз шунидани ҳуччати бисьёр малул нагардад. Ва аз сухан гуфтан бо заифону масокин нанг надорад. Ва фармуд салаллоҳу алайхи ва саллам ки: «ҳар султон*, ки бо раият рифқ кунад на унф, худои таоло бо вай дар қиёмат рифқ кунад». Ва фармуд: «Бор худоё, ҳар волие, ки бо раият рифқ кунад, ту бо вай рифқ кун ва ҳар ки унф кунад, ту бо вай унф

13 АБ—тамошо
14 АБ—ҳочат
15 АБ—шахсе

кун». Ва фармуд: «Некӯ чизест салтанату ҳукумат, агар ба ҳаққи он қиём кунанд ва бад чизест фармонфармоӣ, агар дар ҳаққи он тақсир кунанд».

Ҳушоми Абдулмалик+ аз хулафо буд, аз Абӯҳозим пурсид, ки «чист тадбири наҷот мар салотинро?» — Гуфт: «Он ки ҳар дираме, ки биситонӣ, аз ҷое биситон, ки ҳалол бувад ва ҷое биниҳӣ, ки ба ҳаққ бошад». — Гуфт: «Ин кӣ тавонад кард? — Гуфт: «Он ки тоқати дӯзах надорад ва биҳишт рафтан умед дорад».

[Гӯянд], шахсе гуноҳе карду бигурехт, бародарашро назди Маъмун+ бурданд. — Гуфт: «Агар бародари худ[16] ҳозир накунӣ, бифармоям, ки туро бикушанд»? Он шахс гуфт: «Ё амирулмӯъминин, агар омили ту хоҳад, ки маро бикушад, ту бар ӯ нишоне фиристӣ, ки фалонро бигузору макуш, он омил маро бигузорад, ё на?» — Гуфт: «Бале, бигузорад». — Гуфт: «Ман ҳукме аз ҳазрати худованд овардаам, ки туро бар ҷаҳониён ҳоким гардонидааст ва он ҳукм **«ва ло-тазиру визра ухро+** аст». Маъмун+ гуфт: «Ӯро бигузоред, ки [вай]:: ҳуҷҷати худ ёфтааст».

[Гӯянд], дигар*, Маъмун+ Аҳмад ибни Урваро аз амали Аҳвоз маъзул намуда[17] дар маърази хитобу итоб овард ва ҷароиму тақсироти ӯро теъдод мекард. Аҳмад гуфт: «Фардои қиёмат ҳамчунин амирулмӯъмининро дар маърази хитобу итоб хоҳанд дошт ва ҷароими ӯро бархоҳанд шумурд. Оё амиралмӯъмининро дар он ҳол афв беҳтар ояд ё иқоб?» Маъмун+ гуфт: «Афв хоҳам». Аҳмад гуфт: «Пас, дар ҳаққи ман имрӯз афв кун». — Гуфт: «Афв кардам ва бар сари амали худ рав».

Чун Мусъаб ибни Зубайр бар Мухтор зафар ёфт, ҳукм ба қатли ӯ ва мутобеонаш намуд. Якс аз он тоифа гуфт: «Айюҳ-ал-амир, илтимос дорам, ки ойина бардошта дар ҳаловати ҷамол ва латофати сурати худ назар кунӣ ва яқин бидонӣ, ки агар маро бе ҷурме ба қатл расонӣ, рӯзи қиёмат дар ҳузури ҳокими одил дар доманат овезам. Ҳайф бошад, ки чунон рухсори зебо ва талъати дилоро ба ҷиҳати хуни чун*· ман гадое бенаво муаззаб гардад». Мусъаб аз ин сухан андешанок шуда гуфт: «Аз хуни ту даргузаштам». Он мард гуфт: «Ҳаёти бемол бадтар аз марг аст». Мусъаб амр кард, то ҳар чи аз ӯ гирифта буданд, ба вай доданд.

Навбате Маъмун+ дар кӯчаҳои Бағдод мерафт, марде аз гӯшае берун омада арзадоште баланд кард. Аспи халифа аз ҳаракати дасти он шахс рамида, ӯро бар замин зад. Мулозимон хостанд, ки он мардро адабе балиғ кунанд. Маъмун+ эшонро манъ кард ва бархосту бар асп савор шуд. Он марди мутазаллим аз биму хавф қолаби беҷон шуда буд ва даст аз ҷон[18] шуста интизории ҷаллод мекашид. Маъмун+ руқаъаро[19] биталабид ва ба дасти худ дар пушти арзаи ӯ бинавишт, ки муҳимми ӯро, чунон чи дилхоҳи ӯ бошад, бисозанд.

---

16 АБ—худро
17 А—намуд
18 АБ—ҳаёт
19 АБ—руқъаи ӯро

Навбате Ҳаҷҷоҷ+ ҳангоми пешин, ки ҳарорати муфрит бар ҳаво истило дошт ,аз Мадина берун омад. Ногоҳ ба мазраае расид. Дид, ки марде деҳқон тухм бар замин меафшонад. Аз ӯ суол намуд, ки Ҳаҷҷоҷро+ мешиносӣ»?—Гуфт: «Бале, марде фосиқ [ва]. фоҷир, ғаддор [ва] нобакор, саффоку золим аст. Гумони ман он аст, ки ба шақовати ӯ дар рӯи замин мутанаффисе дигар набошад». Ҳаҷҷоҷ+ гуфт: «Маро мешиносӣ?—Гуфт: «Не».—Гуфт: «Ман Ҳаҷҷоҷам». Деҳқон гуфт: «Ту маро мешиносӣ?—Гуфт: «Не» —Гуфт: «Ман аз мавлои оли Зубайрам ва дар [ҳар] моҳе се рӯз девона мешавам [ва] имрӯз аз он ҷумла аст». Ҳаҷҷоҷ*: бихандид ва тааррузе бад-ӯ нарасонид.

Шарти панҷум он ки ризои ҳеҷ кас талаб надорад бар хилофи шаръ ва дар аҳком сустию мудоҳана накунад. Ва бидонад, ки пайваста нимаи халқ аз ҳоким нохушнуд бошанд. Зероки хасмро бо ҳаққ хушнуд натавон кард. Ва ҳусули ризои ҷамеи халқ[20]* аз ҳокими одил мумкин нест. [Ва] чун ҳукми ҳоким бе майлу ғараз бувад, аз хашми халқ наяндешад. [Ва чун] ҳаққи ҷалла[21] ва ало[22] аз ӯ розӣ гардад ва халқро ҳам аз ӯ розӣ гардонад. Чи он сарвар, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, фармуд, «ҳаркӣ хушнудии ҳаққ таоло ҷӯяд ба нохушнудии халқ, худои таоло аз вай хушнуд шавад ва халқро низ аз ӯ хушнуд гардонад. Ва ҳаркӣ хушнудии халқ ҷӯяд ба нохушнудии ҳақтаоло, худойтаоло аз ӯ нохушнуд шавад ва халқро низ нохушнуд гардонад».

Ва* Умар+ разиаллоҳу [таоло] анҳу гӯяд: «Ҳар рӯзе, ки бархезам, як нима аз халқи худои (таоло) аз ман нохушнуд бошанд. Ва лобудд ҳаркӣ инсоф аз вай бистонанд, нохушнуд бувад. Ва сахт ҷоҳил касе бувад, ки барои ризои халқ аз ризои холиқ даст бидорад».

Шарти шашум он ки ба сабаби таҷаббуру такаббур халқро аз худ муставҳиш нагардонад, балки ба эҳсону шафқат худро маҳбуби дилҳо гардонад, то сипоҳу раия аз ӯ хушнуд бошанд.

Он сарвар, салаллоҳу алайҳи ва саллам, фармуд: «Беҳтарини имомону подшоҳон онҳоанд, ки шуморо дӯст доранд ва шумо эшонро дӯст доред. Ва бадтарин ҳокимон онҳоанд, ки шуморо душман доранд ва шумо эшонро душман доред, ва [эшон] шуморо лаънат кунанд ва шумо эшонро лаънат кунед».

Ва подшоҳ бояд ки бад-он[23] ғарра нашавад,[24] ки ҳаркӣ ба вай мерасад, бар вай сано мегӯяд ,то гумон кунад, ки ҳама аз вай хушнуданд, ё он хушомад аз дил мегӯянд, балки ин муомалаи онҳо аз бим бувад. Пас, бояд ки мӯътамадонро бифармояд,[25] то таҷассус кунанд ва аҳволи вай аз халқ пурсанд, ки айби хештан аз забони мардумон битавон донист.

---

20 АБ—маволӣ
21 Б—халоиқ
22 АБ—таоло
23—24 АБ—ғарра нашавад бад-он
25 АБ—фармояд

Шарти ҳафтум он ки аз хатари ҳукумат ва вилоят ғофил набошад. Ва якин донад,[26] ки мансаби аморату ҳукумат олатест, [ки] бад-он саодату некномии дуньё ва охират касб метавон кард. Ва ҳам шақовату гирифторӣ ва бадномии абадӣ ҳосил тавон намуд. Ва* имрӯз, ки зимоми ихтиёр дар дасти ӯст, **чаҳд кунад, то** давлати дуньявиро тухми гирифтории ухравӣ насозад ва мусораати наҳҷи савобу мулозамати роҳи маъдалатро ғанимат шумурад. Пас, он ки тавфиқ ёбад, ки ба ҳаққи он[27] қиём кунад, саодате ёбад, ки варои он саодат набувад ва агар тақсир кунад, дар шақовате афтад, ки пас аз куфр ҳеч шақовате чунон набувад.[28]

Ибни Аббос+ гӯяд: «рӯзе Расул салаллоҳу алайҳи ва саллам биёмад ва рукни Қаъба бигирифт ва дар хона қавме буданд аз умарои Қурайш. Пас, гуфт:» Аиммаву салотин, ки аз Қурайш бошанд, бояд [ки] се кор ба ҷой оваранд: Яке, чун аз эшон раҳмат хоҳанд, раҳмат кунанд, дуввум, чун ҳукм хоҳанд, адл кунанд, сеюм [он ки] он чи бигӯянд, бикунанд. Ва ҳарки [аз] ин [се ҳеч кадом] накунад лаънати худойтаоло ва ҷумлаи фариштагон ва ҳамаи мардумон бар вай бод. Ва напазирад худой таоло[29] аз ӯ на фаризаву на суннат.

Ва гуфт [салаллоҳ алайҳи ва саллам]: «Ҳаркӣ миёни ду кас ҳукм кунад ва зулм кунад, лаънати худой бар золимон бод!» Ва гуфт: «Се касанд, ки худой таоло [дар] рӯзи қиёмат бар эшон нанигарад: Аввал султони ҷобир, дуввум пири фосиқ, сеюм гадои мутакаббир». Ва гуфт [салаллоҳу алайҳи ва саллам]: «Ҳеч бандае нест, ки худой таоло ба[30] вай раиятеро супорад ва вай бо эшон ғаш кунад ва шафқату насиҳат ба ҷой наёварад. На худой таоло биҳиштро бар вай ҳаром гардонад». Ва гуфт: «Ҳаркӣ вайро бар мусулмонон вилояте ва ҳукумат[31] доданд, эшонро чунон нигоҳ надорад, ки аҳлу аёли худро. Гӯӣ [онро], то ҷои хеш аз дӯзах фаро гирад». Ва гуфт: «Ду кас аз уммати ман аз шафоати ман маҳрум бошанд: султони золим ва [олими] мубтадеъ, ки дар дин ғулувв кунад ва аз ҳадд гузарад». Ва гуфт: «Саъбтарин азоби рӯзи қиёмат султони ҷобиррост». Ва гуфт: Ҳеч касро бар ду кас вилоят надиҳанд, ки на рӯзи қиёмат вайро меоранд даст ба ғул кашида. Агар некӯкор бувад, раҳо кунанд ва агар на, ғуле дигар бар он афзоянд». Ва гуфт [салаллоҳу алайҳи ва салам]: «Рӯзи*— қиёмат* подшоҳонро биёваранд, худой таоло хитоб кунад ва гӯяд: «Шумо шубонони гӯсфандони ман бидед ва хизонадорони[32] мамлакати ман, ҷаро касеро, ки ҳадди заданӣ буд ва уқубат карданӣ, накардед, ё беш аз он ҳадд кардед,[33] ки ман фармуда будам. Ва ҷаро[34] бояд[35] ки ба ҷое, ки нафақа бояд дод, надодед, ё зиёда [аз қадри амри ман] додед».

---

[26] АБ—бидонад
[27] АБ—салтанат
[28] АБ—набошад
[29] Б—субҳонаҳу
[30] АБ—бар
[31] АБ—ҳукумате
[32] АБ—хазинадорони
[33] АБ—ва уқубат рондед
[34—35] АБ—чӣ дошт шуморо бар он

— Гӯянд: «Он кӣ бо ту хилоф кард, хашм овардем, ё тараҳҳум кардем». — Гӯяд: «Чаро бояд ки хашми шумо аз хашми ман беш бошад ва[36] раҳм шумо аз раҳми[37] ман бигиред. Онро, ки бияфзуд, бигиред, онро, ки бикост, ба дӯзах андозед».

Ва Хузайфа+ гуфт: «Ман боре бар ҳеч ҳоким ва волӣ сано нагӯям, агар нек бошад ва агар бад».—Гуфтанд: «Чаро?» — Гуфт: «Аз он ки аз он сарвар, салаллоҳу алайҳи ва саллам, шунидам, ки рӯзи қиёмат ҳама подшоҳонро биёваранд, золиму одил ва ҳамаро бар сирот бидоранд. Ва худой таоло бар сирот ваҳӣ фиристад, то эшонро биафшонад. Афшондане, ки меравaнд то ҳафтод сол [ва] ба дӯзах фурӯ мешаванд. Ва ҳеч як набувад, ки на дар ҳукм чавр карда бошад, ё дар қазо ришват гирифта, ё гӯш бар сухани як хасм дошта, то онгоҳ,[38] ки ба қаорргоҳи худ расанд[39] ва одил аз золим дар он ҳол чудо шавад». [Яъне подшоҳони одилро баъд аз ҳафтод сол аз миёни дуду бухору тафи чаҳаннам берун оварда, ҳисобе гиранд.

Гӯянд]: «Довуд+ алайҳиссалом маҷҳул берун омадӣ, [яъне ба навъе, ки ӯро нашинохтандӣ] ва ҳар киро дидӣ,[40] аз сирати Довуд+ мепурсид. Рӯзе Чабраил+ алайҳиссалом пеши вай омад бар сурати марде. Аз вай пурсид аз ҳоли Довуд». — Гуфт] Чабраил, ки «Довуд] марде нек аст, аммо таом аз байтулмол мехӯрад, на аз дастранчи хеш». Пас, Довуд+ ба меҳроб рафт ва мегиристу мегуфт: «Бор худоё, маро пешае биёмӯз, то аз дастранчи хеш хӯрам». Пас, худой таоло[41] вайро зиреҳгарӣ биёмӯхт.

Ва[42] Умар+, разиаллоҳу анҳу, шаб ба чои асас мегашт, то ҳар кучо халале бинад, тадорук кунад. Ва гуфтӣ: «Агар гӯспанде[43] гаргинро бар канори чӯе бигузоранд барои об ва равған дар вай моланд[44] битарсам, ки рӯзи қиёмат маро аз он бпиурсанд».

Абдуллоҳи Умар+ гӯяд: «Ман хоста будам, ки то худой таоло Умарро дар хоб ба ман намояд. Пас аз дувоздаҳ сол ӯро ба хоб дидам, [ки] меомад чун касе, ки ғусл карда бошад ва эзоре ба хештан гирифта. — Гуфтам: «Ё амиралмӯъминин, чун ёфтӣ худойтаоло ва тақаддусро?» — Гуфт: «Чанд аст, ки* аз назди шумо бишудаам?» — Гуфтам: «Дувоздаҳ сол». — Гуфт: «То акнун дар ҳисоб будам ва бим буд, ки кори ман табоҳ шавад. Агар на он астӣ, ки худованди таоло раҳим буд, ва ҳоли Умар чунин шуд, бо он ки дар ҳама дуньё аз асбоби вилоят дуррае зиёда надошт».

Бузарчмеҳр+ расуле бифиристод, то бидонад, ки ин чӣ гуна мардест ва сирати вай чист? Чун ба Мадина расид, пурсид, ки «Малики шумо кучост?» — Гуфтанд: «Моро малике нест, амирест аз дарвоза берун шудааст». Он кас берун шуд, вайро дид дар офтоб хуфта ва дуррае зери сар ниҳода ва арақ аз пешонии вай

---

36 АБ—ё
37 АБ—раҳмати
38 Б—он
39 АБ—бирасанд
40 АБ—медид
41 Б—ҳақк субҳонаҳу; А—ҳақк таоло
42 АБ—гӯянд,
43 АБ—гӯсфанд
44 АБ—бимоланд

мерафт, чунон ки замин тар шуда буд. Чун он ҳол бидид, бар[45] дили вай азим асар кард, ки касе, ки ҳама мулуки олам аз ҳайбати ӯ беқарор бошанд ва* вай чунин бошад. Пас, гуфт: «Ё амиралмӯъминин, адл кардӣ, лоҷарам эмин шудӣ ва малики мо ҷавр кард, лоҷарам ҳамеша ҳаросон бошад. Гувоҳӣ диҳам, ки дини шумо ҳақ аст, агар на он будӣ, ки ман ба расулӣ омадаам, дарҳол мусулмон шудаме. Ва акнун худ пас аз ин боз оям [ва ба дини ислом дароям.]

Пас, хатари вилоятдорӣ ин аст ва ҳоким [аз ин офат] бадон саломат ёбад, ки ба уламои диндор руҷӯъ кунад, то роҳи адл[46] бад-ӯ омӯзанд ва хатари ин кор бар вай тоза медоранд.[47]

Шарти ҳаштум он ки ташна бошад ҳамеша ба дидори уламои бодиёнат ва ҳарис бувад бар насиҳати эшон ва ҳазар кунад аз дидори уламои ҳарис бар дунъё, ки вайро ишва* диҳанд ва бар вай сано гӯянд ва хушнудии вай талабанд, то аз он мурдору ҳаром, ки дар дасти вай аст, чизе ба макру ҳила ба даст оваранд. Ва олими диндор он бувад, ки ба вай тамаъ накунад. Ва аз уламову машоих он, ки ба султон руҷӯъ кунад, вайронкунандаи дин аст, аз эшон дурӣ ҷӯяд. Ва дар ҳар асру аҳд заъфи дин аз майли уламои сӯъ аст ба дарбори салотин, ки роҳи ҳаққро ба хушомад бипӯшонанд ва рахнаҳо дар қавоиди дин андозанд, [илло тарӣ, вайронии дини яҳуд ва абтарии миллати насоро ва барҳамхӯрдагии дини ислом ва гумроҳҳии шиӣ ва равофиз ҳама аз тамаи*– уламои*:: ҳар кадом мазҳаб воқеъ шуда, чунон ки мӯҳтоҷи далел набувад.

— Гӯянд,] навбате*:: Шақиқи Балхӣ+ пеши Ҳорун+ даромад. Пурсид, ки «Шақиқи зоҳид туӣ»? — Гуфт: «Шақиқ манам, аммо зоҳид на». — Гуфт: «Маро панде деҳ». — Фармуд: «Ҳақ субҳонаҳу туро ба ҷои Сиддиқ+ нишонда, то [аз ту] сидқ дархоҳад ва ба ҷои Форуқ+ бинишонд,[48] то аз ту фарқ хоҳад миёни ҳақ ва*: ботил ва ба ҷои Зинурайн нишонид, [то] аз ту шарму карам дархоҳад ва ба ҷои Алӣ+ бинишонд, то аз ту илму амал дархоҳад, ҳамчунон ки аз эшон хост». — Гуфт: «Чизе бияфзой». Фармуд:[49] «Худованди[50] таолоро сароест, ки онро «дӯзах» хонанд. Ва туро дарбони он сарой гардонидааст. Ва туро се чиз дод, то бад-он* халқро аз дӯзах боздорӣ; — моли байтулмол ва шамшеру тозиёна. Ба мол садди фоқаи мӯҳтоҷон кунӣ, то ба сабаби изтирор иқтиҳоми шубаҳот накунанд ва золимонро ба шамшер қамъ кунӣ ва фосиқонро ба тозиёна адаб кунӣ.[51] Агар ҳамчунин кардӣ, ҳам ту наҷот ёфтӣ ва ҳам халқро наҷот додӣ. Ва агар ба хилофи ин кардӣ аз ҳама пеш[52] ту* ба дӯзах дарҳоҳӣ шуд ва дигарон аз паи ту». — Гуфт: «Зиёдат кун». — Фармуд:

---

45 АБ—дар
46 АБ—адлро
47 АБ—медоронад
48 АБ—бинишонда
49—50 АБ—гуфт худои
51 АБ—намоӣ
52 АБ—пештар

«Ту чашмаи ва дигар уммоли ту ҷўянд. Агар чашма равшан бувад, тирагии дигар* ҷўйҳо зиён надорад ва агар тира бувад ба равшании ҷўйҳое[53] дигар ҳеҷ умед набувад».

— [Гўянд], шабе Ҳорун+ бо Аббоси Надим назди Фузайли Аёз рафт. Чун ба дари хонаи ў расид, вай «Қуръон» мехонд. [Ва] бад-ин оят расида [буд], ки **«ам ҳасиба-ал-лазина иҷтараҳў-с-сайиота ан наҷъалаҳум ка-л-лазина оману ва амилу-с-солиҳоти+**.

— Гуфт: «Агар панд талабем, ин оят басанда аст, ки[54] маънӣ он [аст]», ки «пиндоштанд касоне, ки корҳои бад карданд, мо эшонро баробар дорем бо ононе, ки кори нек карданд.[55] Бад ҳукм аст, ки мекунанд, яъне ин муҷаррад риши гов бувад[56] ва орзў»:[57]

[Байт]:

Ҳар он ки тухми бадӣ кишту чашм некӣ дошт,
Димоғи беҳуда пухту хаёли ботил баст,

Пас, Ҳорун+ ба Аббос+ гуфт: «Дар бизан». Дар бизад ва гуфт: «Амиралмўъминин омадааст, дар боз кун», — Гуфт: «Амирулмўъминин назди ман чӣ кунад?». — Гуфт: «Амирро тоат дору дар боз кун». [Пас], чароғ бикушт ва дар боз кард. Ҳорун+ ба торикӣ даст гирд меовард, то дасташ ба дасти вай бозомад. Фузайл гуфт: «Оҳ, аз ин даст бад-ин нармӣ агар аз азоби худой таоло наҷот наёбад?». Онгоҳ гуфт: «Ё амиралмўъминин, ҷавоби худой таолоро сохта бош рўзи қиёмат, ки туро бо ҳар мусулмоне[58] як-як бинишонанд ва инсофи ў аз ту талаб кунанд». Ҳорун+ ба гиристан афтод. Аббос+ гуфт: «Хомўш, ки амирулмўъмининро бикуштӣ!» — Фармуд: «Ё Ҳомон+, ту ва қавми ту вайро ҳалок кардед, маро мегўӣ, ки вайро бикуштӣ». Ҳорун+ гуфт: «Туро Ҳомон аз он мегўяд, ки маро ба Фиръавн+ ниҳод». Пас, ҳазор динор дар пеши вай бинниҳод, ки [аз ваҷҳи] ҳалол аст ва аз маҳри модарам. — Гуфт: «Туро мегўям, он чӣ дорӣ ба худованди он бидеҳ, ту бо ман медиҳӣ». Аз пеши*: вай бархосту берун омад ва он симро наситад.

Умари Абдулазиз+ аз Муҳаммад ибни Қаъб+ пурсид, ки «сифати адлро бигўй». — Гуфт: «Ҳар кӣ аз мусулмонон аз ту хурд аст, вайро падар бош ва ҳар кӣ бузург, вайро писар ва ҳар кӣ баробар аст, бародар бош. Ва уқубати ҳар касе дархўри гуноҳу қуввати вай кун. Зинҳор, то ба хашм як тозиёнаназанӣ, ки онгоҳ ҷои ту ҷаҳаннам бувад».

Марвон ибн-ал-Ҳакам+ як рўз андеша кард, ки «дар дунъё чандин танаъум кардам, ҳоли ман ба[59] қиёмат чигуна бувад?». Кас ба Абўҳозим фиристод, ки аз он чӣ рўза кушоӣ, маро чизе бифирист. Пораи сабўси бирьёнкарда назди ў фиристод ва гуфт:

---

53 АБ—ҷўйҳои
54 АБ—ва
55 АБ—кардаанд
56—57 АБ—ва орзў бувад
58 АБ—мусулмон
59 АБ—дар

«Ба шаб ин хӯрам». Марвон онро бидид [ва] бигирист ва бар дили вай саъб кор кард ва се рӯз рӯза дошт, ки ҳеч чиз нахӯрд. Сеюм шаб бад-он сабӯс рӯза бикушод. Чунин гӯянд, ки*: он шаб бо аҳли худ*: сӯҳбат кард, писари вай Абдулазиз падидор омад. Ва аз вай Умари Абдулазиз+, ки ягонаи ҷаҳон буд ва дар адл монандаи Умари Хаттоб+ аз баракоти он луқма тайиб, ки ба ирода хӯрда буд.

Умарро гуфтанд: «Сабаби тавбаи ту чӣ буд?» — Гуфт: «Як рӯз ғуломро мезадам». — Гуфт: «Ёд кун аз он шабе, ки бомдоди он қиёмат хоҳад буд». Ва он бар дили ман асар кард».

Яке аз бузургон Ҳорунро дид дар Арафа сару пой бараҳна бар сангрезаи гарм истода буд* ва даст бардошта ва мегуфт: «Бор худоё, ту туӣ ва ман манам. Кори ман он аст, ки ҳар замон бо сари гуноҳ равам ва кори ту он аст, ки ҳар замон бо сари мағфират шавӣ. Бар ман раҳмат кун». Он бузург гуфт: «Бинигаред, ки ҷаббори замин пеши[60] ҷаббори осмон чӣ зорӣ мекунад».

Пас, бояд ки соҳиби амру салтанат ин ҳикоётро пеши чашми худ дорад ва аз ин пандҳо, ки дигаронро додаанд, бипазирад. Ва ҳар олимро, ки бинад аз вай панд талабад. Ва ҳар олим, ки эшонро бинад, панд аз ин ҷинс диҳад ва калимаи ҳаққ [аз эшон] бознагирад ва эшонро ғурур надиҳад, ки бо эшон дар зулм шарик бошад ва ҳамроҳ[61] дар дӯзах.[62]

Шарти нӯҳум он ки аз таҷассуси хиёнати нуввоб ва зулми уммол ғофил набошад ва гургсиратони золимро бар раоёи мазлум мусаллат накунад. Ва чун зулму хиёнати яке аз эшон зоҳир бошад, ӯро ба муохаза ва уқубат ибрати дигарон гардонад. Ва умарои давлати худро ба насиҳату сиёсат муҳаззаб созад.[63] Ва бад-он қаноат накунад, ки худ зулм намекунад, аммо ғуломону чокаронро ба адл хонад ва ба зулми эшон ризо надиҳад, ки вайро аз зулми эшон пурсанд ва эшонро низ аз зулми вай. Номаи Умари Хаттоб+ ба Абӯмӯсои Ашъарӣ ин буд.

Аммо[64] баъд некбахттарин раиятдорон касест, ки раият бад-ӯ некбахт аст, ва бадбахттарин касе он аст, ки раият бад-ӯ бадбахт аст. Ва зинҳор то фарох пой нанихӣ, ки уммоли ту ҳамчунин кунанд. Ва онгоҳ масали ту чун сутуре бошад, ки сабза бинад ва бисьёр бихӯрад, то фарбеҳ шавад. Ва он фарбеҳӣ сабаби ҳалоки вай гардад. Ва бад-он сабаб вайро бикушанду бихӯранд.

Дар «Таврот» аст, ки ҳар зулм, ки аз омил ба султон расад ва хомӯш бошад, он зулм вай карда бошад ва бад-он маъхуз бувад. Ва бояд ки подшоҳ ин қадар бидонад, ки ҳеч кас мағбунтару беақлтар аз он набошад, ки дину охирати хеш ба дуньёи дигаре бифурӯшад. Ва ҳама уммолу чокарон тақарруб барои насиби дунъёи хеш кунанд ва зулм дар чашми волӣ биёроянд, то вайро ба дӯзах фиристанд ва худ ба ғарази хеш расанд.[65] Ва кадом

---

60 АБ—бо

61—62 АБ—дар ҷаҳаннам ҳамроҳ

63 АБ—дорад

64 АБ—ки аммо

65 Б—бирасанд

душмантар аз он бувад, дар ҳалоки ту саъй кунад барои дираме чанд, ки ба даст оварад.

Ва билҷумла то ғазабу шаҳват мусаххари ақл набошад, адл сурат набандад. Ва адл аз камоли ақл хезад. Ва камоли ақл он бувад, ки ғаври корҳо, чунон ки ҳаст, [бидонад ва] бубинад ва ҳақиқату ботини он[66] дарьёбад ва ба зоҳири он ғарра нашавад. Масалан, агар хоҳад, ки аз адл удул кунад ва зулм ҷоиз[67] шумора,[68] барои ҷамъ кардани дунъё, мулоҳаза кунад, ки аз дунъё мақсуди вай чист? Агар мақсуд он аст, ки таомҳои хуш хӯрад,[69] бидонад, ки ин сифати сутур[70] аст, ки алаф ба шараҳ хӯрад ва ба андак қаноат накунад. Ва агар барои он кунад, то ҷомаҳои дебо пӯшад, ин зане бувад дар сурати марде, ки раъной кори занон бошад. Ва агар қасдаш аз дунъё хашм рондан бувад ва ғалаба кардан, ин сифати сибоъ аст, на сифати одамӣ. Ва агар [ғараз] он бувад, ки то мардумон мутеи вай бошанд ва хидмат кунанд, ин ҷоҳиле бувад дар сурати оқиле, ки ҳама чокарону хидматгорон дар ҳақиқат хидмати шикаму фарҷ ва шаҳвати хеш мекунанд ва ӯро[71] доми шаҳвати хеш сохтаанд, то ӯро бифиребанд ва зараш гиранд ва дар муштаҳаёти худ сарф кунанд. Ва он суҷуду таъзим, ки мекунанд, дар ҳақиқат, хешро мекунанд. [Ба] далели он ки агар [ин] чокарон бидонанд, ки ин вилоят ба дигаре медиҳанд, ҳама аз ин малик эъроз кунанд ва бад-он малики дигар тақарруб талабанд. Ва ҳар куҷо гумон баранд, ки симу зар [дар] он ҷост, суҷуду хидмат [низ] он ҷо баранд. Пас, дар ҳақиқат ин на хидмат кардан аст, балки[72] ришхандест бар ин малик.[73] Ва ҳар кӣ салтанату амoратро инчунин надонад, оқил нест. Ва ҳар кӣ оқил нест, одил нест. Ва он ки одил нест, ҷояш дӯзах бошад. Ва аз ин ҷиҳат сари ҳама саодатҳо ақл аст.

Шарти даҳум он*— ки* аз кибру нахват эҳтироз кунад ва мутавозеъю ҳалим бувад, на чандон ки аз[74] такаббури ӯ касе бад-ӯ дучор натавонад шуд, ё аз ҳилми муфрит ҳар ноаҳле бар ӯ ҳуҷумовар шавад,[75] ки агар бар подшоҳ кибр ғолиб бошад,[76] аз он хашм хезад ва хашм ӯро бар интиқом даъват кунад. Ва хашм пӯшанда ва барандаи ақл аст. Пас, агар кибр бар мизоҷаш ғалаба дорад, саъй кунад, то дар ҳама умур майл ба ҷониби афв кунад ва караму бурдборӣ пеша гирад. Ва бидонад, ки чун ин[77] пеша кунад, монанди*— анбиё ва авлиё бошад. Ва агар хашм рондан пеша кунад, монанди туркону курдон ва мардуми аблаҳ, ё чун сутуру сабӯъ бошад, ки лагад занаду гардан хояд.

— Гӯянд, Абӯҷаъфар+ якеро ба куштан ҳукм дод бинобар ҷинояте. Муборак бинни Фазола ҳозир буд. — Гуфт: «Ё амирал-

---

66 АБ—ҳар чизро
67—68 АБ—ихтиёр намояд
69 АБ—бихӯрад
70 АБ—сутурон
71 АБ—вайро
72—73 АБ—бар малик балки ришхандест бар вай
74—75 АБ—Нигаред ба илова.
76 АБ—бувад
77 АБ—ҳилму афв

мӯъминин, наншинӣ, то хабаре аз ман шунавӣ». — Гуфт: «Бигӯй», — Гуфт: «Ҳасани Басрӣ+ гуфт, ки расул, салаллоҳу алайҳи ва саллам фармуд,[78] [ки] «рӯзи қиёмат ҳаман халқро дар саҳро ҷамъ кунанд. Мунодӣ нидо кунад, ки ҳар киро назди худой таоло дасте аст, бархезад. Ҳеҷ кас барнахезад, магар он кас, ки касеро авф карда бошад». Пас, Абӯҷаъфар+ гуфт: «Даст аз вай бидоред, ки ман аз вай афв кардам».

Ва бештари хашми мулук аз он хезад, ки касе бад-эшон забон дароз кунад ва роҳи салоҳ гӯяд, дар ҳаққи он кас ғазаб оранд, ки бо мо роҳбарӣ мекунад. Дар ин вақт ёд оварад аз он ки Исо+ алайҳиссалом бо Яҳьё алайҳиссалом фармуд: «Ҳар кӣ туро чизе гӯяд дар ҳузуру ғайбат, хоҳ[79] ба нифоқ ва хоҳ[80] ба муҳаббат, агар рост гӯяд, шукр кун ва агар дурӯғ гӯяд, шукри бисьёртар гӯй, ки* дар девони амали ту хайр[81] биафзуд бе ранҷи ту, яъне ибодати он касро ба девони амали ту оранд».

Якеро пеши он сарвар салаллоҳу алайҳи ва саллам сутуданд, ки «ӯ азим боқувват марде аст». — Гуфт: «Чаро?» — Гуфтанд: «Бо ҳар кӣ гӯштӣ гирад, биафканад». Фармуд, ки «марди қавӣ он бувад, ки бо хашм барояд, на он ки касеро биафканад». Ва фармуд салаллоҳу алайҳи ва саллам: «Се чиз аст, [ки] ҳар кӣ бад-он расад, имони вай тамому комил бошад ва илло ноқис бувад: чун хашм гирад, фуру хӯрад; [ва] чун хушнуд шавад, ҳаққи он фаромӯш накунад; [ва] чун қодир шавад, зиёда аз ҳаққи худ нагирад».

Алӣ Ибн-ил-Ҳусайн+ разиаллоҳу анҳумо як рӯз ба масҷид мерафт. Яке вайро дашном медод. Ғуломон қасди ӯ* карданд. — Гуфт: «Даст аз ӯ бидоред». Пас, гуфт: «Он чӣ бо мо гуфтӣ аз он бештар аст. Ҳеҷ ҳоҷат туро ҳаст, ки ба[82] дасти мо барояд».

Он мард хиҷил шуд. Пас, Алӣ+ ҷомае, ки дошт, ба вай дод ва ҳазор дирам фармуд, то ба вай бидиҳанд.[83] Он мард мерафт ва мегуфт: «Гувоҳӣ медиҳам, ки ин мард ҷуз фарзанди пайғомбар[84] нест».

Ва ҳам аз ӯ мегӯянд,[85] ки ғуломеро ду бор овоз дод [ва] ҷавоб надод. — «Гуфт: «[Магар] нашунидӣ?» — Гуфт: «Шунидам». — Гуфт: «Пас чаро овоз надодӣ?» — Гуфт: «Аз хулқи некӯи ту эмин будам, ки маро наранҷонӣ». — Гуфт: «Шукр худовандро, ки бандаи ман аз ман эмин аст». Абӯдардо ғуломе дошт, пои гӯсфанди вай бишикаст. — Гуфт: «Чаро инчунин кардӣ?» — Гуфт: «Амдан кардам, то туро ба хашм оварам». — Гуфт: «Акнун ман он касро ба ҳашм оварам,[86] ки туро ин биёмӯхт, яъне шайтонро». Пас, ӯро озод крад. Яке вайро дашном дод. — Гуфт: «Эй ҷа-

78 АБ—гуфт
79 АБ—хоҳӣ
80 АБ—хоҳ:,
81 АБ—хайре
82 АБ—аз
83 АБ—диҳанд
84 АБ—пайғамбар
85 АБ—меоранд
86 Б—овардам

вонимард, миёни ману миёни дӯзах акбаест. Агар аз он бигузарам, аз ин сухани ту ҳеҷ бок надорам ва агар натавонам гузашт, батар аз онам, ки гуфтӣ».

Ва фармуд салаллоҳу алайҳи ва саллам, ки кас бувад, ки ба ҳилму афв дараҷаи қоимин ва соими ёбад ва кас бувад, ки номи вай дар ҷаридаи ҷабборон нависанд ва ҳол он ки он шахс ҳеҷ вилоят надорад, магар бар аҳли хонаи хеш.

Ва фармуд [салаллоҳу алайҳи ва саллам, ки] дӯзахро даре аст, ҳеҷ кас аз он дар наравад, магар он ки хашми хеш бар хилофи шаръ ронад.

— Гӯянд, Иблиси [мардуд] пеши Мӯсо алайҳиссалом омад ва гуфт: «Туро се чиз биёмӯзам, то аз ҳаққ таоло барои ман хоҷате хоҳӣ». — Гуфт: «Он чист?» — Гуфт: «Аз тезӣ ҳазар кун, ки ҳар кӣ тезу сабуксар бошад, ман бо вай чунон бозӣ кунам, ки кӯдакон бо гӯй бозӣ кунанд. Ва аз занон ҳазар кун, ки ҳеҷ дом барои халқ наниходам,[87] ки эътимод кунам, чун занон. [Ва] аз бухл ҳазар кун, ки ҳар кӣ бахил бувад, дину дуньёи вай ҳарду ба зиён орам».

Ва фармуд салаллоҳу*— алайҳи ва саллам*, [ки] «ҳар кӣ хашме фурӯ хӯрад, ки тавонад ронд, ҳаққ таоло дили вайро аз дину имон пур кунад».

Яке аз он ҳазрат, салаллоҳу алайҳи ва саллам, пурсид, [ки] «маро коре биомӯз, ки бад-он ба биҳишт расам». — Гуфт: «Хашмгин машав, биҳишт турост». — Гуфт: «Дигар?» — Гуфт: «Аз ҳеҷ кас ҳеҷ чиз маҳоҳ, биҳишт турост». — Гуфт: «Дигар?» — Гуфт: «Пас аз намози* аср ҳафтод бор истиғфор кун, то гуноҳи ҳафтодсолаат бубахшанд». — Гуфт: «Маро ҳафтодсола гуноҳ нест».— Гуфт: «Гуноҳи модаратро». — Гуфт: «Модарамро чандин гуноҳ нест». — Гуфт: «Гуноҳи падаратро», — Гуфт: «Падарам низ чандин гуноҳ надорад». — Гуфт: «Бародаратро». Абдуллоҳ ибни Масъуд гӯяд: «Расул, салаллоҳу алайҳи ва саллам, молеро қисмат мекард. Яке гуфт: «Ин қисматест, ки на барои худойтаоло кардаанд, яъне ки ба инсоф нест».

Он ҳазрат, салаллоҳу* алайҳи ва саллам*, хашмгин шуд ва рӯи муборакаш сурх гашт. Ва беш аз ин нагуфт, ки «худой таоло бар* бародарам, Мӯсо салавотуллоҳи[88] алайҳи,[89] раҳмат кунад, ки вайро бештар аз ин биранҷониданд, вай сабр кард ва* ман ҳам сабр кунам».

Ин ҷумла ахбору ҳикоят басанда бувад касеро, ки маслаки адл ихтиёр дорад. Ва асли имон агар дар дил собит бошад, ин насоеҳ[90] судманд афтад ва илло аз гӯш ва сари[91] забон бигузарад. Ва* ҳар чӣ аз манфаат холӣ набувад, [боре] аз зулм бикоҳад ва дар адл афзояд.[92]

---

[87] АБ—наниходаам

[88—89] АБ—алайҳи-с-саломро

[90] АБ—насиҳат

[91] Б—сару

[92] АБ—бнафзояд

ФАСЛИ ДУВВУМ

ДАР МУОМАЛАИ МУЛУК БО УМАРО ВА СИПОҲ ВА ТАНСИҚИ УММОЛУ МУТАСАРРИФОН ВА УСЛУБИ АСКАРДОРӢ

Бояд ки* донист, ки салтанату аморат бе раият[1] ва вилоят [ва ҷамъият][2] мутаҳаққиқ нашавад. Вилояту[3] раият бе аскар ва обдонӣ[4] мумкин нагардад. Ба мазмуни: **«Ло мулка илло би-р-риҷоли ва ло риҷола илло би-л-моли ва ло мола илло би-р-раияти ва ло раията илло би-л-имарати.»**+ Яъне подшоҳӣ сурат нагирад, то лашкар ороста [ва]: мутараттиб нагардад.[5] Ва лашкари ороста муяссар нашавад, магар[6] ба зару мол. Зару мол[7] ба даст наояд, то раияти мавфур ҷамъ набошад.[8] Раият ҷамъ нагардад, то мамлакат ободон набошад[9] ба қурби кӯҳ ва ҷавози* дарьё, ё[10] чашма ва корез.

Ҳукамо гӯянд:[11]

«Дар шаҳре, ки панҷ чиз мавҷуд набувад, марди оқил дар он ихтиёри таваттун накунад:

Аввал, подшоҳи одили қоҳири зӯр, ки агар подшоҳ золиму заифҳол бувад, ҳамсоягон дар мулки вай тамаъ кунанд ва он шаҳрро поймол гардонанд.

Дуввум, уммолу мутасаррифони мутадайин, ки агар уммолу ҳокимон ҷобир бошанд, агарчӣ подшоҳ золим[12] набувад,[13] ин шаҳр хароб шавад ва раоё нуфур кунанд ва деҳаҳо вайрон шавад. Ва ҳол он[14] ки зулми уммол дар ҳаққиат, зулми султон аст ва худ бад-он ризо дода.

Сеюм, табиби ҳозиқ, ки агар дар шаҳре[15] табиби донишманд набувад, мардуми бисьёр ба аворизи дохилӣ ва хориҷӣ мариз

1—2 А—ҷамъият ва раият ва вилоят

3—4 АБ—ва раият ва вилоят бе обдонӣ ва ҳифзи аскар

5 АБ—набошад

6—7 АБ—то молу зар ба даст наояд, ва молу зар

8—9 АБ—набошанд ва раият ҷамъият напазирад, то мамлакат обдон набувад

10 АБ—ва

11 АБ—гуфтаанд

12—13 АБ—одил бошад

14 Б—ин

15 АБ—шахр

шаванд ва ба ҳалокат расанд [ва даво наёбанд] ҷамъияти том[16] даст надиҳад ва мардум [аз хориҷ] камтар омадшуд кунанд, аз бими беморию марг.

Чаҳорум, мардумони ҷаводу карим, ки ҷиҳати ғурабо манзилу маош мураттаб медоранд, то мусофиронро осоишу ҷамъият бошад, ки агар мардуми шаҳр лаим бошанд, кас аз хориҷ[17] дар ин шаҳр дарнаравад, барои сахтии маош. Ва ин шаҳр гумном бошад,[18] балки[19] хароб гардад.

Панҷум, обҳои ҷорӣ, чун дарьёву наҳрҳо ва чашмасорҳо зироатро, ки агар шаҳре чунин набошад ва оби дарьёву чашма надорад, анқариб хароб гардад, ки дар он шаҳр киштукор ва фалоҳату зироат сурат набандад. Ва сукунати одамӣ ва мавошӣ дар он мутааззир бошад. [Набинӣ, ки мардуми ҷиболу қуро аз туркон ҳар сари чанд гоҳе ба ҳар замине ба андак об ва*:: алаф ҷамъияте пайдо мекунанд ва кишту заръе. Чун амири зобит надоранд ва мадхали об ва ҳифзу забтро муроот натавонанд кард, лоҷарам ба андак фурсате ҷамъияти онҳо мутафарриқ шуда[20] ба замине ва кӯҳи дигар интиқол менамоянд, ки андаке обу алаф дорад. Пас, аз барои ҷамъияти мадании ин панҷ шарт аз лавозим бувад.]

Пас,*— биззарура подшоҳ ба вуҷуди халқ аз сипоҳу раият мӯҳтоҷ аст, то зару мол гирд орад ва он бе ободонӣ муяссар нагардад.*

Аз рӯи мисол салтанат ба сурати шахсе аст бар тахте муштамил бар чаҳор қоима. Тахти он адолату насафат аст. Қавоими он сипоҳ ва раоё[21] ва зару об.[22] Аз ин чаҳор қоима ҳар кадом, ки нуқсон орад, он сеи дигарро қиём намонад. Асоси тахт мутахалхил ва арконаш мутазалзил гардад. Ва салтанат бияфтад[23] ва кор ба зулм кашад. Лоилоҷ,[24] ки[25] сипоҳ бе зар наистад[26] [ва] зар бе раият ҳосил* нашавад[27] [ва] раият бе об зар надиҳад [ва] об бе ҳукму амр наояд,[28] лобудд сипоҳро ба зӯр кор фармоянд ва мол аз раият ба зулм[29] ситонанд., [то чанде ки эшон мутанаффир ва мутафарриқ гарданд]. Ба андак муддате ҳарҷу марҷ дар амри мулк ҳодис шуда, аз он салтанат осор намонад, илло бадномии дунё ва охират.

Пас, лозим ояд султонро, ки ҳама ҳимматаш дар бақову саботи ин чаҳор асл бошад. Рӯзе, ки бар тахти шоҳӣ ҷулус кард, биандешад, ки оби он шаҳр аз куҷост. [Ва] маҷрову мадхали он-

---

16 АБ—тамом
17 АБ—берун
18 АБ—шавад
19 **А—ва**
20 Б—шуд
21—22 АБ—раият ва обу зар
23 АБ—сарнишеб бошад
24—25 АБ—чунки
26 АБ—напояд
27 АБ—наояд
28 АБ—ҷорӣ нашавад
29 АБ—ғазаб

ро[30] нек муҳофазат кунад. Ва агар ин шаҳр чашма ва дарьё надорад, ё дорад ба қадри кафоф аст, ки ба зиёдати иморат [ва зироат] кофӣ[31] нест, доруламора ва доруссалтанаро нашояд.

Пас, агар дарьё наздик аст, наҳрҳо бикушояд[32] ва агар на шаҳрро ба наздики дарьё эҳдос кунад, то*: ҷамъияту ободонӣ даст диҳад. [Ва фил-ҳақиқат подшоҳ ба вуҷуди худ аз сипоҳу раият мӯҳточтар аст аз эшон ба вуҷуди ӯ, то зару мол гирд орад. Ва бад-он лашкар мураттаб дорад ва ин мавқуфи ободӣ бошад.]

Боре, расуле [33] аз Ҳинд ба Бухоро омад. Барои тафарруҷу тамошо ба ҷаҳорбоғи султонӣ бурданд. Дар сафои иморат ва назоҳати об ва*:: ҳавояш ақл ба бод дода, пурсид, ки «Бухоро финафсиҳи баҳру чашма ва об дорад?» — Гуфтанд: «На». — Гуфт: «Пас оби ӯ аз куҷост?» — Гуфтанд: «Аз Самарқанд» — Гуфт: «Самарқанд аз кист?» — Гуфтанд: — Аз мо». — Гуфт: «Фаразан, Самарқанд аз шумо набошад». — Гуфтанд: «Ин маънӣ мутасаввир нест, ки Самарқанду Бухоро, гӯӣ, як шаҳранд: «Ҳузифато маъан ва* зукирато маъан.»+ Ва ин ду шаҳр аз ҳамдигар мунфак нестанд». — Гуфт: «Агар ин чунин аст, [ин сухан] дуруст аст.[34] Ва илло, ин шаҳр дар канори Омуя боист, ё аз Омуя об бояд кашид, то ин мороту зироотро эътимоде бошад».[35]

Пас, баъд аз таҳаққуқ ва тақаррури об ҷамъияти халқ биззарура даст диҳад. Ва эшонро ба тахфифи ушру хироҷ, зироат ва иморат фармояд. Ва баъд аз таҳаққуқи иморату зироат молу зар биттабаъ ҳосил шавад. Ва ба ҷамъи молу зар аскар омода гардад. Ва ҷамъияти аскар аз лавозими зарурии салтанат бошад, [то ҳифзи раияту забти об даст диҳад ва] раиятро воҷиб[36] аст, ки ушру хироҷи иртифооти мамлакат ба хазина расонанд, зероки ба нопати султон соҳиби обу замин гаштаанд.[37] [Ва] султонро воҷиб аст, ки аз ин мол касон омода дорад, то эшонро аз хусум ҳиросат кунад ва роҳҳои тараддуди эшонро аз ашрор пок гардонад. Ва низоъю ҷидол, ки миёни онҳо афтад, ба қатъ расонад. Пас, агар подшоҳ об дар вақт ба мазореъи нарасонад, ё роҳи онҳоро аз қутоъуттариқ пок нагардонад, гирифтани закоту ушраш муваҷҷаҳ набошад. Ё[38] агар сипоҳ ҳиросати фуқаро ва раия натавонад кард, хӯрдани [мавоҷиб аз] ушру хироҷи мамлакат ҳалол набуvад:

[Н а з м]::

Шаҳе, ки ҳифзи раият нигоҳ медорад,
Ҳалол бод хироҷаш, ки музди чӯпонист.
Вагар на роии халқ аст, заҳри мораш бод,
Ки ҳар чӣ мехурад, он ҷизъяи мусулмонист.

---

30 А— он
31 АБ—вофӣ
32 АБ— кушояд
33 АБ- расул
34 АБ—бошад
35 Б— Нигаред ба илова
36 37 АБ— Нигаред ба илова.
38 АБ— Ва

Ва* [султон] тартиби аскар[39] аз ду табақа муҳайё дорад:[40] аҳли сайф ва аҳли қалам. Барои қатъи[41] низоъ ва даъвӣ ва ҷамъи мол[42] аҳли қаламро насб гардонад. [Ва] барои дафъи аъдо ва ҳарбу[43] ҷидол ва китол[44] аҳли сайфро махсус донад [ва] муҳимми ҳар кадомро ба дигаре тахлиту тамзиҷ надиҳад, ки ҳарду муҳимм маътал монад. Яъне кори аҳли сайф ба аҳли қалам роҷеъ надорад ва ба аҳли қалам амали асҳоби сайфро насупорад. [Ва] аскар ба андозаи дахли вилоят ва вусъати мамлакат тартиб дорад. Нисоби аскар ба муфоди кариман «ин якун минкум ишруна собируна яглабӯ миатайни», даҳ ҳазор марди ҷаррори коргузор бошад. Яъне агар бошад шумо, [ки мӯъминонед], бист нафар пойдори собири мутамаккин, ғолиб аст дусад нафар хасмро. Яъне* як нафар ба муқобили даҳ нафар пас даҳ ҳазор дар муқобалаи як лак лашкари хасм бошад,[45] ки дар муҳораба[46] ниҳоят як лак аскар ҷамъ шаванд. Ва аз он зиёда муфзӣ ба харҷ бошад. Ва он нодир бошад.[47] [Пас, панҷ ҳазор марди мутамаккин ба панҷоҳ ҳазор марди ғайри мунтазам муориза муориз оянд ва аз пеш бардорад.]

Ин[48] бар тақдирест, ки ҷанг ва китол ба тариқи ҳақк воқеъ шавад, на аз бағю фасод.[49]

Пас, лозим аст, ки волӣ дахли вилоятро ба ҳисоб орад «мин ҳайс-ил-маҷмӯъ».+ Ва ҳаққи фуқаро ва масокину айтом ва уммолу мутасаррифон ҷудо кунад. Пас, бубинад, ки чанд маблағ зар мондааст ва ба мавоҷибу нафоқоти чанд аскар мерасад, мувофики он лашкар фароҳам орад. Сухан дар ин, ки ҳадди нафоқоти аскарин чист? Ва меъёри мавоҷиби онҳо то куҷост? Дар ин ҷо ба масорафи байтулмол назар бояд кард, ки[50] яке аз масрифи байтулмол фуқаро ва масокин[51] аст.[52] [Ва] онҳо касонеанд,[53] ки қодир бар иктисоби қути явмия нестанд, ба воситаи аҷзу пирӣ ва маъюби ва барҷомондаанд. Эзиди субҳонаҳу[54] нафақоти онҳо ба байтулмол ниҳод, то зоеъ нашавад. Ҳадди он то он ҷо, ки саддиҷӯъи онҳо ба ҳам расад ва ба ибодату ҳавоиҷи зарурии худ тавонанд пардохт. Чун ин ҷамоат аз манфаати мадани ва ҳикмати манзилӣ хориҷ афтодаанд, ба узре ин миқдор нафақа ба[55] эшон басанда бошад. Аммо он ки саҳеҳу солим аст* ва аз дасту

---

[39] АБ—аскарро

[40] Б—медорад

[41]—[42] АБ—ҷамъи молу қатъи даъвӣ ва низоъ

[43]—[44] АБ—китолу ҷидол

[45]—[46] АБ—оянд ва дар муҳорибот

[47] АБ—бувад

[48]—[49] АБ—Нигаред ба илова

[50] АБ—чи

[51]—[52] АБ—масокинанд

[53] АБ—касоне бошанд

[54] АБ—таоло

[55] АБ—бо

забонаш ба[56] халқ нафъе онд мегардад, агар ҳирфате дорад, ё фалоҳат медонад ва замин дорад, ӯро дар байтулмол ҳаққе нест, ӯро ба кори хеш ruҷӯъ медоранд. Ва агар аз аҳли қалам аст, ё асҳоби сайф, аммо комил нест, нафақаи мутавассит аз хизона бад-ӯ тақдир мекунанд ва хидмат мефармоянд. Ва агар камол дорад, нафақаи аъло мефармоянд ва кор ба дасташ месупоранд.

Нафақаи адно, ки садди ҷӯъ кунад, дар рӯзе се нон, гоҳе андак равған ва ин ба ним дирам камобеш тамом шавад.[57]

[Ва бад-ин қиёс] нафақаи мутавассит [ки матлаб аз ӯ масолеҳи маданӣ ва манзилист], дар*— рӯзе* бо як шахс аз нону биринч ва гӯшту равған[58] ба дуним дирам камобеш тамом шавад.

Нафақаи аъло ба як нафар дар рӯзе ба андак зиёдатӣ ва*— такаллуф* ба сеним дирам тамом[59] шавад.[60] [Чунки ҳар касе аз афроди нос дар маокилу машориб мугови нестанд. Баъзе бошанд, ки хасу хошок дар назар мусовӣ доранд ва пурии шикамро матлаби умда[61] шиносанд. Баъзе ҳастанд, ки аз гулшакар суфл ва майда ҷудо кунанд. Зоти нуқс тақозои нафақаи мутавассит кунад. Ва шахси камол доияи нафақаи аъло дорад, чунки нуқс аз коҳили бувад ва камол аз саъй хезад. Нокис аз қаноат ба саҳл дар нуқсон бимонд ва комил чун ба саҳл сар фурӯ наовард, ба камол расид].

Пас, [ҳадди) нафақаи мутавассит дар як шахс дар соле ба ҳаштсад дирам кашад. Ва нафақаи аъло ба[62] як шахс[63] дар соле ба ҳазору дусад дирам фуруд ояд. Чун[64] ин ду нафар — аъло ва авсат зане ва писаре ва духтаре доранд, ба рӯзе якуним дирам аз хизона ҳаққуннафақа ба онҳо расад, ҷой дорад. Зероки[65] падари онҳо қоим[66] ба хидматанд[67] ва бар мозодае аз онҳо чизе бар зиммати давлат воҷиб нест. Ва ин маблағ ба[68] чаҳорсад дирам камобеш фуруд ояд. Пас, нафақаи мутавассит дар соле ҳазору дусад ва аъло ҳазору шашсад бошад. Қори[69] мутавассит бе се [нафар]: хизматгор ва кори аъло бе шаш одам[70] саранҷом наёбад. Нафақаи ходими мутавассит дар соле як[71] ҳазор танга ва аз аъло ду ҳазор танга. Пас, нафақаи васат маа ходиму иёл ду ҳазору дусад ва аъло се ҳазору шашсад бошад. Нафақаи чаҳор асп аз мутавассит ва ҳафт асп аз аъло як ҳазору дусад ба мутавассит мунзам шуд, ду ҳазору ҳаштсад ба аъло. Пас, нафақаи як нафар мутавассит дар соле се ҳазор чаҳорсад дирам бошад ва аз аъло шаш ҳазор чаҳорсад дирам дар соле афтад.[72] Ва аз дараҷаи адно то авсат ва аз авсат то аъло мартаба ва дараҷа нигоҳ медоранд.

56—57 АБ—Нигаред ба илова
58 АБ—равған ҳар рӯзе
59—60 АБ—ба саранҷом расад
61 А—меъда
62—63 АБ—дар як нафар
64—65 Нигаред ба илова
66—67 АБ—бар хизмат қоиманд
68—69 АБ—Нигаред ба илова
70 АБ—нафар
71—72 АБ—Нигаред ба илова

Мартабаи афвоҷи аскарияи фавқи адно ва дуни мутавассит малҳуз медоранд [ва] поя ба поя ба мартабаи васат мерасонанд. [Масалан, нафақаи абнои байтулмол аз фуқаро ва масокин дар соле агар чаҳорсад дирам бувад, нафақаи фавҷ, вақте ки дохили дафтар шавад, алалфавр, понсад дирам бувад. Чун илми туфангандозӣ бидонад, шашсад дирам бидиҳанд ва чун аспtозӣ биомӯзад, ҳафтсадаш бидиҳанд ва чун тамоми илми қитол бидонад, то ҳаштсадаш вазифа кунанд, ки нафақаи мутавассит аст. Ҳолатуттаҷрид. Ва дар ин ҷо номи аҳлуссайф бар ин мард ҷорӣ гардад ва аз абнои байтулмол мумтоз шавад.] Ва ҳамчунин дараҷа ба дараҷа ба мансаби аъло тараққӣ медиҳанд [ва нафақаи аъло мефармоянд]. Пас аз аъло ба мартабаи амири аскарӣ ва амиралумарой ва ҳукумат сарафрозӣ медиҳанд. Ниҳоят ба дувоздаҳ ҳазор танга мансаби аморат ва маносиби[73] дигарро[74] саранҷом мефармоянд.[75]

Як мисол, ба тавсиа фарз кунем, [гӯем], як фавҷ аскар ҳазор нафар, мавоҷиби он[76] дар соле як лак дирам. Як ҳазорӣ, даҳ нафар садӣ мавоҷиби он дар соле шаст ҳазор. Як табиб, як ҷарроҳ, мавоҷиби ин ду дар соле шаш ҳазор. Як мушир мавоҷибаш шаш ҳазор. Як амир мавоҷибаш даҳ ҳазор. Дар соле мавоҷиби як ҳазор аскар маа амиру муширу табибу ҷарроҳ як лак ҳаштод ду ҳазор дирам мешавад. Ва агар андак лавоҳиқу аворизро малҳуз дорем ба ду лак танга кори ҳазор нафар саранҷом мегирад. Пас, даҳ ҳазор аскар бист лак[77] дирам мавоҷиб мехоҳад, камобеш* аз хизонаи давлатӣ. Ва[78] аз ин зиёда агар касе мутавaққеъ бошад, кор кунад ва шаҳрҳо бикушояд, аз мол ғанимату муқосама талаб дорад, на аз подшоҳ.[79] [Ва] афзудану костан аз ин мавоҷиб ба ихтиёри султон аст. Ва[80] агар, матлаб[81] тасхири мулук ва вилояти[82] ғайр аст,[83] ҳар чӣ бар ин афзоянд, сабаби [саъй ва таваҷҷӯҳ гардад ва] тараддуди сипоҳ ва ҷонбозии онҳо мешавад. Ва ҳар чӣ бикоҳанд, боиси коҳилӣ ва сустии аскар мегардад.

Ва* бояд ки маротиби ҳунарҳо ва фунуни сипоҳигарӣ муайяну муқаррар бошад, ки кас то бад-он поя нарасад, ҷоҳу мансаби рафиқро орзӯ накунад, магар ки бад-он поя расад[84] ва аз имтиҳон[85] барояд. Онгоҳ амалашро таҷдид кунанд ва дар мавоҷибаш биафзоянд. Ва ҳамчунин мартабаи сари даҳ ва [пояи] сари панҷоҳ ва сари сад муайян бошад ва ҳунараш муқаррар, ки чун яке аз фавҷ он ҳунар намояд, сари даҳ бошад. Ва сари даҳ то ба фанне, ки мартабаи сари панҷоҳ аст, зуфунун нашавад, мансаби сари панҷоҳ надиҳанд. Ҳамчунин то ба сараскар ва амирулумарой. [Ва] чун дар фавҷе ҳунарманду соҳиби фан мутааддид ша-

---

73—74 АБ—сидоратро
75 АБ—диҳанд
76—77 АБ—Нигаред ба илова
78—79 АБ—Нигаред ба илова
80—81 АБ—Пас, агар матлуб
82 А—вулоти; Б— вилоёти
83 АБ—бошад
84 АБ—бирасад
85 АБ—имтиҳонот

вад, мавоҷиби он амал мегирад.[86] Он ки муқаддам аст, дар амал муқаддам бошад [ва] сонӣ ба ҷои ӯ[87] мегузарад, агар [аввал] фавт шавад, ё ба ҷарима маъзул гардад.

[Ва] фарз он ки як нафар аз фавҷ ба ҳунари сари даҳ комил шуд,[88] лекин мансуб нашуд.[89] Дар ин ҳол ба амали сари панҷоҳ ва фанни он комил шуд, дар*— ин ҷо* низ мансуб нашуд ва ба фанни сари сад низ моҳир гардид. Дар ин ҳол низ навбати амал бад-ӯ нарасид. Ва фанни аморат низ ба даст оварад. Ба ҳама ҳол мавоҷиби ин фунунро ба вай расонанд, [ки агар] дар ин асно ҷои аморат холӣ гашт,[90] алалфавр, ӯро амири лашкар кунанд, дуруст бошад. Гӯӣ, аз камоли хунар аз[91] ҳолати фавҷӣ ба аморат тараққӣ кардааст.

Чун ин назму насақ ҷорӣ доранд, лашкар бағоят ороста гардад ва ҳар касе зӯр ба ҳунар оварад, на ба ҳасад. Ва касро дағдаға нарасад, ки «фалон ба амал расиду ман нарасидам». Пас, инчунин лашкар[92] худро бе муҳобо ба[93] обу оташ зананд:

Чу*— доранд зар аз сипоҳӣ дарег,
Дарег оядаш даст бурдан ба тег*.

[Қитъа]

Чу кори сипаҳ гашт номунтазам,
Аз эшон тавaққӯъ макун корзор.
Амире, ки тартиби лашкар надошт,
Шавад рӯзи ҳайҷо ҳама кор зор.]

Ва бояд ки ашхоси мунсиф аз аҳли қалам дар ҳар фавҷ мансуб бошанд, то*: беҳунаронро аз ҳунармандон мумтоз гардонанд ва ҳаққи ҳунарпарваронро зоеъ насозанд ва напӯшонанд.

Ва подшоҳро лоақал аз ду вазири соҳибҳукм чора набошад, ки амри ӯ ба ҷои амри султон нуфуз кунад. Ва ҷуз ба қатли касе истиҷоза ба султон набарад ва мухтор бувад дар ҷамеи сиёсот.

Яке вазири кулл, ки дахли мамлакат ба дасти ӯ дарояд, дигар вазири харҷ, ки* мавоҷиби аскар ва асбобу адавоти ҳарб дар тасарруфи ӯ бошад. Вазири кулл мозода аз мавоҷибро муҳофазат намояд ва саҳми аскарияро ба вазири харҷ супорад. Ҳама тақдири мавоҷиб ва зиёду нуқсони он ва азлу насб дар ӯҳдаи вазири харҷ бошад. Ғоят он ки рӯзе як бор, ё ҳафтае ду бор вақоеи аҳволи аскарияро аз амалу азл ва имсоку ихроҷ[94] ба арзи сул-

---

[86] АБ—мегардад
[87] АБ—аввал
[88] АБ—бошад
[89] АБ—нагардид
[90] АБ—шавад
[91] АБ—дар
[92—93] АБ—бе муҳобо хешро дар
[94] АБ—харҷ

тон* мерасонад.[95] ки чандин амалдор шуд ва чандин ба сабаби[96] ин ҳунар ин[97] мавоҷиб гирифт.

Вазири кулл он **чӣ дар хизона ҷамъ дорад** ба хароҷоти явмияи султон ва лавозимоти русулу рисола ва имороти султонӣ ва зарурнёти меҳмонӣ масраф[98] медорад. Ва бар мозода аз ин ихроҷот тиҷорат мекунад ва нуқуди хазинаро муаттал намегузорад,[99] чи мадори зиндагонии дуньё бар мол аст.

Ва мардум ҳама* аз шоҳу гадо косибанд ва касб ба муатталӣ сурат набандад. Ва тамоми аҳли олам ҳаргуна ҷидду ҷаҳде, ки доранд, барои мол аст. Ва ҳамин қадар беш нест, ки тариқи иктисобро ҳар яке доме алоҳида ниҳодаанд ва муктасабро номе алоҳида. Султон гоҳе худро «мулкгир» хонад ва боҷ ситонад ва гоҳе «мулкдор »гӯяд ва хироҷ талабад. Табиб гӯяд: «Муолаҷаи бадан кунам, ҳаққулқадам гирам». Шоир гӯяд: «Мадҳ гӯям [ва] мутаваққеи силаам». Муқаллид гӯяд: «Тақлид кунам, ҳаққунназар чашм дорам». Бар ин қиёс наққол ҳаққуллисон ва баққола ҳаққулмизон:

[Назм]

Ба ғайр аз мол касро нест коме.
Вале ҳар як бар[100] у[101] биниҳода номе.
«Ниёзу ҳадья» хонандаш[102] фақирон,
«Хироҷу боҷ» гуяндаш амирон.
Ғараз номаш ба ҳар ҷо дар миён аст.
Тарозн маҳфилу нуқли баён аст.
Ба сад номаш агар хонанд в-ар бист,
Чу неку бингарн, ғайр аз яке нест.

Ва ҳамчунин дар табақоти аҳли қалам раисе вазъ кунад мустақил, соҳиби амр, ки ҷуз ба азли касе истиҷоза ба подшоҳ набарад ва олим бувад ба ҳаман фунун аз шароеъ ва бадоеъ. Агар инчунин шахс ба ҳам нарасад ду раис мансуб дорад, яке барои шароеъ дигар[103] барои бадоеъ. Шароеъ амри қазо бувад ва тадрису истифто ва маҳзароту сукук ва тақсиму таракан мерос. Бадоеъ-нуҷуму тибб ва шеъру таснифу таълиф ва муҳосаботу ҳандаса ва хутуту нуқуш. Ва ба* ҳар кадом аз* ин*: фунун* мартабаҳо ва мавоҷиб муқаррар дорад, ки мард то бад-он поя нарасад, бад-он иноятн махсус нашавад.

Масалан, тақдир кунем, ки* мавоҷиби як хушнависи комил, ё шоири комил дар соле се ҳазору чаҳорсад[104] дирам аст* ба нафақаи мутавассит.

---

[95] АБ—расонад
[96—97] АБ—воситаи ҳунар ва изҳори он бе*
[98] АБ—масруф
[99] АБ—намедорад
[100—101] АБ—бувад
[102] АБ—гӯяндаш
[103] Б—дигар
[104] АБ—понсад

Камоли хушнависӣ он[105] аст,[106] ки хутути мутаориф, ки миёни мардум аст, дар анвоъ донад[107] ва неку нависад ва иншову имло дорад.

Камоли шеър дар он ки анвоъ* авзони шеър тавонад гуфт [ва] насрро тавонад назм кард ва назмро тавонад наср кард.[108] Ва ҳамчунин дар тиббу нуҷум ба муҷаррради ғулулаи ҳабби шифо ва бастани маъҷуни фалосифа табиб нашавад; ё ба фароҳам овардани тақвими рӯзнома ва таъини авоили[109] моҳ мунаҷҷим нагардад.

Пас, агар касе рубоӣ фароҳам оварад, ё як қитъа хатти зебо пеш орад, ӯро хушнавис, ё шоир шумора натавон кард. Ин миқдор, ки агар чунин ашхос худро бад-ин пояҳо изҳор кунанд, раиси бадоеъ онҳо[110] радд накунад ва имтиҳон гирад [ва] фароҳӯри ҳолашон моҳиёна ва солиёна вазифа мураттаб дорад, то саъй кунанд ва ба камол расанд, ки мулк аз ҳунармандон ҷамол гирад. — Гуфтаанд: «Мамлакат арӯсе аст, ки арбоби саноеъ ва ҳираф зевари ӯст, чандон ки бештар бошад, беҳтар бувад».

Ин миқдор, ки аз назми аморат тақрир афтод, тақрибан дараҷаи эътидол аст. Султон дар ин муқаддимот биандешад, агар бар ин афзудааст, бидонад, ки дар ободии мамлакат кӯшидааст ва агар аз ин костааст, бидонад, ки дар харобии вилоят саъй карда.[111]

Авсоф ва ахлоқ, [ки] салотинро аз он ногузир аст ва[112] иктисоби он аз мавоҷиб, яке фитнат ва ҳазоқат, ки дар ғаври корҳо доим андеша кунад ва ҳақиқати амрҳо[113] дарьёбад ва ҳар кор[114] дар мавқеаш сарф кунад ва тахлит раво надорад ва эҳмол таҷвиз накунад.

Масалан, мамлакатро ба сурати шахс тасаввур кунад, ки онро амроз ориз мешавад, чунон чи[115] абдонро. Ва маротиби сиёсот ба манзалаи муолаҷот аст. Пас, ҳар чӣ мараз қавитар аст, муолаҷа қавитар бояд. Чунон чи, баъзе мараз ба татлия муртафеъ шавад, чун судоъ ва баъзе ба тахлия, чун ахлот. Ҳамчунин амрози мамлакат баъзе ба таҳдиду тахвиф [ва] баъзе ба зарбу ҳабс[116] ва қатл.[117]

Ва ҳамчунин агар узве ба дард ояд, илоҷи он узв би — хусусиҳи кунанд, ё илоҷи узве,[118] ки маншаи он мараз гардидааст. Дар ашхоси мамлакат, низ ҳамин муроот воҷиб аст. Яъне руздонро ба буридани даст, кушандагонро[119] ба қатл, ашшору уммо-

---

105—106 АБ—дар он бувад

107 АБ—бидонад

108 АБ—намуд

109 АБ—аввали

110 АБ—онҳоро

111 А—кардааст

112 АБ—дар

113 АБ—онҳоро

114 АБ—корро

115 АБ—чунон ки

116—117 АБ—қатлу ҳабс

118 АБ—он модда

119 АБ— хуниёнро

ли золимро ба азлу нафй, руасои[120] тоифаро ба тафрик, бахилро ба гирифтани мол, бадонро ба ҳабсу қайд.[121]

Ашрори мамлакат ҷароҳати[122] носури окиларо монад[123] [ва] ахьёри мамлакат ба манзалаи аъзои саҳеҳа[124] ҳамчунон ки носур аз узви алил ба узви саҳеҳ сироят кунад, ахьёр низ хӯи ашрор гиранд. Илоҷи ин ҳамон илоҷи носур аст, ки то ҳар куҷо, ки* сироят карда, қатъ кунанд. Ва илло шахси мамлакат ба маҳлика анҷомад.

Ҳавоси зоҳиру ботин ба манзалаи* дидбонони узванд, ки ҳар якро фоидаи алоҳида ва шуғле алоҳида аст. Чунон чи, ҳоссаи басар идроки мубсарот кунад аз қабили алвон ва азво. Ва ҳоссаи самъ идроки масмӯот кунад аз қабили асвот ва алфоз. Алохозо, ҳар яке[125] амале махсус доранд,[126] ки они дигарро дар он мадхал нест, чунон ки гӯш бишунавад ва чашм бинад.

Бар ин қиёс лозим аст, ки дар мамлакат аз паи ҳар амалу шугл дидбоне, чун раиси бадоеъ омода бувад, ки ҷавҳари мардум ба султон менамояд. Султон низ дар ин боб пайравии суннати илоҳӣ намуда, ҳар касро ҳамон амал [ва шуғл] диҳад, ки худованди олам, азза ва ало, додааст. Яъне ба назари тадқиқ мулоҳаза фармояд, ки дар ин шахс қуввати кадом илм бештар ниҳодаанд. Масалан, агар қуввати тақриру идрок додаанд, ба сафорат ва*— рисолат* номзад гардонад. Ва агар қуввати шуҷоату шаҳомат додаанд, барои дафъи душман [ва кушодани ҳусун] бардорад. Ва агар қуввати зарофату шӯхӣ[127] дорад, ба мунодамат,[128] агар қуввати инсофу диёнат дорад,[129] қазои ҳавоиҷи халқ [ва вазорат] бад-ӯ роҷеъ дорад. Ва агар баҳову ҳиммат [ва раъй] — аморат фармояд, ки агар[130] ин ашхос[131] ба гайри ин авсоф лаёқате[132] доштандӣ, худованди фаёз карам кардӣ.

Пас, агар [султон] ин поя[133] муроот накунад, ҳама умур маътал монад [ва] ба саранҷом нарасад. Масалан, касоне, ки зарофату шӯхӣ бар табиат муставлӣ доранд, ё бағоят рақиқулқалб ва васеъулхулқ бошанд ва олиҳиммат, маазолик сардорию[134] солории лашкарро нашоянд, чи ин сифот мӯҷиби ҷасорати лашкариён шавад. Ва гоҳ бошад, ки харчӣ гӯяд [ва бар ҳар чӣ амр кунад], ба зарофату шӯхӣ ҳамл кунанд,[135] [дар инҷоҳи он амр такоҳул ва такосул варзанд] ва дар вакти маъракаи [гирудор] сустӣ оваранд, то*— кор фосид шавад.*

120—121 АБ—бахилро ба гирифтани мол, бадонро ба хабсу қайд, руасои тоифаи буготро ба тафрик

122—123 АБ—ҷароҳоти носурро монанд

124 АБ—саҳеҳаанд

125 АБ—якеро

126 АБ—бувад

127—128 АБ—мизоҷ ба мунодимат баргузинад ва

129 АБ—додаанд

130—131 АБ—ин ашхос агар

132 АБ—лаёқат

133 АБ—пояро

134 АБ—сарварию

135 АБ—намуда

Аммо агар аз ин тоифа вазир ва судур рост кунанд, [дар мавқеъ оянд, ки] ба тавозӯъ ва вусъати хулқ қазои ҳавоиҷ ва таълифи қулуб, ки мӯҷиби бақои мамлакат аст, аз эшон беҳтар оянд. Аммо солории лашкар кори[136] касе аст,[137] ки ҳиммате олӣ ва шуҷоате муфрит дорад:

Касеро, ки шуд ҳукмрон бар сипоҳ,
Ду хислат ҳамедошт, бояд нигоҳ:
Хитобе ниҳон — андар ӯ сад итоб,
Итобе ниҳон — андар ӯ сад хитоб.
Ба ҳар нӯши ӯ нешҳо ҷонгудоз,
Ба ҳар неши ӯ нӯшҳо дилнавоз.
Ба як даст шамшери заҳробдор,
Ба як даст дарьёи гавҳарнисор .

[Ва ин шева дар миёни дували[138] аҳли[139] низомӣ алявм аз аҳамми умури давлатист, ки дар авқоти ошӯб ҳамаи ҳукму амр мар амири ҳарбро бувад, то ки сухани вузаро ва мушовиронро, ки савобу маслаҳат дида бошанд ба далоил радд кунад.

Масалан, соле, ки султон Абдулмаҷиди қайсар дияни қитол бо Русия дошт, вузарои рус бо вукалои машвaратхона тарики қитолро маслаҳат надида, муттафиқулкалима руқъаи сулҳ ва муоҳада ба подшоҳ навиштанд. Амири ҳарбро талабида, аз роҳи сулҳу мусолаҳа пурсид ва иттифоқи вузарои давлат дар миён ниҳод. Амири ҳарб қабул нокарда, дасти радд бар сухани вузаро ниҳод ва ба подшоҳ гуфт:

«Муаскари ҳумоюн, ки мавоҷиб аз давлат мегиранд, алҳол ҳашт миллион аст ва ҳар миллион даҳ лак аскар бувад. Ман ҳеҷ тан ба мусолаҳа надиҳам ва теғи интиқом дар ниём накунам, то он ки аз ин аскар як лак боқӣ монад. Ва он кист дар зери осмон, ки дияни қитол бо ту кунад ва худро дар муқобалаи ту орад?!»

Фалоҷарам, бад-ин азимат ба болои Рум аскар оварда,[140] наздик буд, ки ба ҷои қайсар муставлӣ шавад. Фарангиён ба халифаионат намуда, ба қабули хароҷоти аскарӣ ва мубодалаи баъзе шаҳрҳо Русияро аз ин мухосама мутақоид гардониданд. Ва Румиён шикасти фоҳиш ёфтанд.

Боре, ки ба тарики суфаро ба пойтахти Рус вуруд афтод, баъд аз зиёфати кубаро ва вузаро аз ҳама вопастар амири ҳарбро тақозо афтода, ки элчиёни Бухороро[141] бубинад. Моро ба ҳарамсарои худ биталабид. Салобату маҳобат, ки аз дидори ноҳинҷори ӯ ёфтем, дар ӯрдуи салтанат надидем. Дастгоҳи азим дошт, дар чанд хонаҳои бузург ва ғурфаҳо моро гузарониданд, пеши ӯ дароварданд. Марде риши думӯ ва гиреҳ бар абрӯ ба қурх бар мо назар кард ва ба нишастан ишора намуд ва ба коре худро машғул

136—137 АБ—касеро мусаллам бувад,
138—139 А—аҳли дували
140 Б—оварад
141 А—Бухоро

медошт. Баъд аз фурсатҳо пурсише ба истигно намуд, ки «аз куҷо омадед ва кай меравед ва подшоҳи шумо кист ва асокири шумо чӣ?» Ҷавобе медодем. Ман ӯро шахси Миррих тасаввур мекардам, ки Фиръавну+ Намрудро+ аз ходимони худ намедонист. Ва аз носияаш[142] ба сареҳ мехондам, ки подшоҳи мо турфа беақлест, ки инчунин ашхос ба ӯрдуи давлати худ металабад ва номи суфарову элчиён бар онҳо мениҳад. Туркистон кадом замин аст ва шоҳони вай киёнанд? Ва ин қитъа замин на ҷоест, ки подшоҳонро шояд, ё ҳуккоми онҷоро расул ва рисола бояд. Инчунин ашхосро ҳам аз ҳавошии мамлакат бояд ронд ва аз онҷо ҷавобе бояд дод. На он ки эшонро ба пойтахти давлатӣ роҳи духул бошад, ё дар ҳавзаи салтанат тақаррубу вусул.

Билҷумла, баъд аз соате аз сӯҳбати саросар касофати ӯ мураххас шудем.

Пас, агар корфармо чунин маҳибу муставлӣ набувад, коркунонро роҳи фирор кушода бувад ва ҳеҷ кас сару сина ба тегу туфанг нанихад.]

Дигар, султон[143] бояд ки аладдавом лашкариёнро муроот кунад,[144] чи сипоҳ ҳориси салтанат аст. Ба сабаби истигнои оҷил ба тарки эҳтиёҷи оҷил нагӯяд. Яъне бад-ин иллати мавҳум, ки ӯро дар атрофи мамлакат душмане маълум нест, идрор ва ротибаи лашкариён нигоҳ надорад ва мамлакатро аз вуҷуди лашкар бениёз надонад. Чи бошад,[145] ки душмане ногаҳон аз ҷое сар бардорад [ва] дар он вақт тадорук даст надиҳад. [Чи] ҳукамо гӯянд:[146] «Ҳодиса пеш аз нузул касро хабар надиҳад,[балки баногоҳ] ва нохост ояд:[147]

[Қитъа]

Кишвареро, ки шуд сипоҳ[148] аз кор,
Надиҳад назм нöю кус дигар.
Чун дарояд ба ҳуҷра Азроил,
Чи кунад косаи фулус дигар.

[Ва] подшоҳ вузаро ва умарои лашкарро, то хиёнате мулки набинад, уқубат нафармояд, чи[149] авоми мардум ин маъниро бар талаввуни табиати подшоҳ ҳамл кунанд ва вусуқи мардум тамом шавад ва эътимоди аскария намонад. Ва агар аз бузургону аъёни давлат хиёнати моли бинад, бар эшон сахт нагирад, балки ба таҷоҳул бигузаронад, зероки подшоҳ аз ду сифат холӣ нест:[150] агар заиф аст, мӯҷиби ҷасорат ва фитнаи эшон гардад[151] ва агар

142 А—носияи ӯ
143 АБ—султонро
144—145 АБ—Нигаред ба илова
146 АБ—гуфтаанд
147 АБ—аз дар дарояд
148 АБ—сипах
149 АБ—ки
150 АБ—набувад
151 АБ—шавад

қавӣ бошад,* мояи ваҳшату даҳшати эшон шавад. Ва ин харду оқибат мӯҷиби манқазат ва заволи мулк гардад.

Чораи ин амал он, ки зердастонро ба амсоли ин* хиёнатҳо уқубат кунад, то забардастон панд гиранд. Ва минбаъд ба* тарки он амал бигӯянд, лекин на чандон ки ба зулм мунтаҳӣ шавад.

Дигар, бояд ки мансиби падаронро ба расми мерос ба писарон ва бозмондагони сипоҳиён, ки дар ҷанг кушта шаванд, ё дар амалу шуғл фавт гарданд, вогузорад, то зиндагон дар ҷанг сустӣ наёранд ва дар амалу шуғл тариқаи давлатхоҳӣ маслук доранд. Ва агар аҳьёнан [дар эшон] истеҳқоқ набинад ва лоиқи [хидмат] надорад,[152] мансибро[153] исман бад-эшон муфаввaз дорад ва расман ба каси дигар, ки мураббии онҳо шавад.[154]

[Ва] ба ҳар ҳол марсум ва идрор ва мансубу шуғл аз эшон дареғ надорад, то дигарон дилгарм бошанд[155] ва ғами зану фарзанд монеи ҷуръати эшон нашавад, ки аз баҳри кӣ ва барои чӣ мекунӣ?

Уммолро ба хиёнат гӯшмол лозим аст, лекин на чандон ки аз кор бозмонанд, зероки ҳеҷ оқил амали эшон[156] ихтиёр накунад. Лошак боз бад-эшон эҳтиёҷ афтад.

Умуми гунаҳкоронро[157] то модом ки хиёнати мулкӣ аз эшон набинад,[158] ҳабс фармояд, чандон ки панд гирад.[159] Ҳадди он аз се рӯз то се моҳ, аз ин зиёда ҳабсро раво надорад, [ки мутааллиқони эшон зоеъ бимонанд, ё дар ташвиш афтанд барои тимори маҳбус].

[Ва] бо душмани қавӣ мудоро кунад ва бо душмани заиф ҷанг, [ки] агар заиф мағлуб шавад, қавӣ ҳадди хеш нигоҳ дорад. Ва агар бо қавӣ мухосама кунад ва зафар наёбад, заиф[160] низ қавӣ[161] гардад.

Ҳукамо гӯянд:

«Подшоҳ деҳқонро монад ва мамлакат бӯстонро ва душмани заиф, ки дар атрофи мамлакат аст, хорбунро монад. Лоҷарам, чун подшоҳи қавӣ бо душмани заиф мадоро кунад, ба андак вақте душмани заиф қавӣ шавад ва султони қавӣ заиф».

Дигар,[162] бояд ки ҳар чанд гоҳе лашкарро ба нафси худ ба таҳқиқ бингарад, то наврасидагон, ки ба сарҳади рушду камол расидаанд ва аз имтиҳонот баромада, навозиш ва илтифот кунад ва мансаб бахшад, то [ба хидматгорӣ] дил бинииҳанд.[163]

Ва пиронро, ки аз кор афтодаанд, маъзул дорад ва авлоди онҳоро ба ҷои онҳо бардорад. Ва агар ҷонишини лоиқ надоранд,

---

152—153 АБ—надонад мансиби падаронро
154 АБ—бошад
155 АБ—шаванд
156 АБ—эшонро
157 АБ—гунаҳкорро
158 Б—бубинад
159 АБ—гиранд
160—161 АБ—қавӣ қавитар
162 АБ—ва подшаҳ
163 А—бинихад

идрор ва мавоҷиби онҳоро қатъ накунад, то дигарон дар хидмат сустӣ наёранд:

[Қитъа]

Бӯстонпиро[164] ба ҳар якчанд гардад гирди боғ,
То барорад, гар гиёҳе бингарад зору заиф.
То кунад серобу боз аз нав намояд тарбият,
Гар дарахте борвар бинад зи бсобӣ[165] наҳиф.

Саркарда ва*— амири* аскарро се сифат бояд: Аввал шуҷоат, дуюм исобати раъй, сеюм таҷрибат. Яъне мутаҳаввиру бебок, ки аз тиру туфанг ва обу оташ фарқ накунад. Ва донишманд бошад*, ки ғаври маҳомму ҳақиқати умурро ба таваҷҷӯҳе андак дарьёбад. Ва корозмудаю[166] маъракадида ва ба мардон расида бувад, то ҳироати лашкар тавонад кард.

Дигар, [султонро воҷиб аст, ки] агар азимати қитолу ҷидол дорад, даҳ маъниро мулоҳазафармо бошад:

Аввал он ки аз тарафе дигар овоза дарандозад[167] ва* дар зоҳир аз[168] туруқу шавореъи он суол намояд, лекин дар ботин таҳияи тарафи хасм кунад. Ва гоҳ ба тариқи иҳом он тарафро ном барад, то мӯҷиби иштибоҳи халқ шавад ва ғафлати хасм. [Масалан, агар донян тасхири Эрон дорад, чунон бинамояд, ки ба Туркистон меравад. Ин шарт вақте малҳуз бувад, ки ҷаҳонгирӣ матлаб бувад.]

Дуввум он ки пеш аз таҳияи асбоб ҳаракат нафармояд. Яъне вақте наҳзат кунад, ки гӯӣ бо душман муқобил аст, то аъёни давлат ва умароро ҷои интизор намонад, ки фалон асбоб нест, ё ҳасту нарасида.

Амр ибни Лайс+ ҳамеша анбонҳои холӣ бар шутурон бор карда, дар асфор бо худ мебурд ва ҳеҷ кас сабаби онро намедонист, [то] навбате дар юриш рӯдхонаи обе ӯро пеш омад, ки маъбар надошт. Амр фармуд, то анбонҳоро[169] пур аз санг карда, дар об андохтанд, то монанди пуле шуда[170] [ва] лашкариён аз[171] он убур намуданд.

Сеюм он ки лашкариёнро ҳар рӯз ба мазиди хилъату инъом ва ваъда машғуфу[172] масрур дорад.[173] Ва таҳқиқи бозори аскар кунад,[174] ки наққолону[175] баққолон[176] дар кашидани алафу дона эҳмол накунанд ва аскарро маътал надоранд. [Ва нархи ғаллот-

---

[164] Б—бӯстонсайро
[165] АБ—бебаргӣ
[166] АБ—корозмуди
[167] АБ—андозад
[168] АБ—ва аз
[169] АБ—анбонҳо
[170] АБ—шуд
[171] АБ—бар
[172] Б—машъуф
[173] АБ—медорад
[174] АБ—мекунад
[175--176] АБ—баққолону наққолон

ро арзон дорад ва мавочиби моҳиёнаи афвоч ба тазоуф мерасонад, ки бо сахтии сафар маразн бедирамӣ чамъ нашавад.]

Чаҳорум, аз ҳиросати лашкар дақиқае тағофул нафармояд, ки фитна дар вақти анбӯҳии аскар мустаиддтар аст аз соири авқот. Чи ба андак сафире, ки бархезад, нафири омм бичунбад ва ба зудӣ файсал наёбад. Лочарам, зуҳури сиёсат[177] бештар аз соири авқот дар ин вақт лозим донад,[178] то лашкариён битарсанд ва ҳадди хеш нигоҳ доранд.

Ва худ низ аз истироҳати тамом даст бардорад, то мӯчиби эҳмоли аскар нагардад. [Ва ахборнавис бигуморад, то аз сароири замоири халқ, аз тифоқу нифоқ ба султон инҳо мекунад, ё худ ба хуфия берун*: омада, тачассуси ҳоли мардум мекунад ва мухлису мунофикро ба инъому эҳсон мутеъ мегардонад. Ва бо вучуди ташвиши мардум султонро роҳатталабӣ нашояд ва ба даст наёяд.]

Яъқуби Лайс+ рӯзе, ки азимати тасхири Ҳирот кард, бомдоди пагоҳ кӯси раҳил кӯфта, сипоҳу[179] умаро[180] бар даргоҳ мучтамеъ гашта. Яъқуб ду зирех пӯшида, мукаммалу мусаллаҳ бо хӯд ва хафтон, шамшеру туфанг ҳамоил карда, бар боми қаср баромад ва дар офтоб биншаст, то ба вақти завол таваққуф намуд [ва чамъияти мардумро медид.] Дар авоили фасли тобистон ҳавои Систон дар он фасл ба мартабае буд, ки сангреза дар саҳни хок ахгар мегашт ва лаъл дар сулби кон об мешуд. Чи муначчимон гуфта буданд, ки агар дар ин пагоҳ барояд, мунҳазим бозгардад ва баъд аз завол рикоби саодат ба ҳар кучо,[181] ки мутаваччеҳ кунад, фатҳу зафар ӯро дуасба иқбол намояд.

Яке аз нудамо пурсид, ки «сабаби таваққуфи подшоҳ дар ин ҳавои гарм дар офтоб чӣ буд?» Яъқуб фармуд, ки*· «ман мутаваччеҳи амри азим шудаам, ки такоҳулу такосул мӯчиби ихтилоли матлуб аст. Хостам, ки имтиҳон кунам, ки нафси ман тоби меҳнат дорад, ё на. Чун ман роҳат талабам, дигарон меҳнат ихтиёр накунанд барои ман. Ва агар кунанд ҳам, биттабъ набошад ва зуд мутанаффир гарданд».

Панчум он ки касонеро муқаддиматулчайш гардонад, ки ҳалиму шучоъ ва кордидаю корозмуда ва солхӯрда бошанд ва писанди омма. На он ки тирамағзи нодон ва бекору хурдсол бошад, ки ба андак ғавгое пушт диҳад ва лашкар бигузорад.

Шашум он ки аз аҳволи душман рӯз ба рӯз хабар гирад ва нагузорад, ки душман аз ҳоли ӯ хабардор[182] шавад.[183]

Ҳафтум он ки то тавонад бо душман мудоро кунад ва ба сулҳ розӣ шавад, ки оқибати ҳеч корро касе[184] чуз офаридгор[185] надонад. Ва ба касрати молу нафар эътимод нафармояд, чи худованди иззат азза шаънуҳу мефармояд: «Кам мин фиатин қалилатин ғалабат фиатан касиратан би-изни-л-лоҳи+».

177 АБ—сиёсатро
178 АБ—доранд
179—180 АБ—ва умарову сипоҳ
181 АБ—чо
182—183 АБ—бохабар бошад
184—185 АБ—чуз худои таоло касе

Ҳаштум, агар ночор ҳарбу қитол муқаррар гардад, чандон ки ба ҷамъияту низом ҷанг кунанд, фатҳ ба авнуллоҳ зудтар даст диҳад, аз он ки бе низом ва*— фародӣ*.

Нӯҳум, мулоҳазаи боду офтоб ва тагарг, ки рӯй ба рӯи лашкар воқеъ шавад, зиёда фармояд. Чи бисьёр дида ва шунида шуд, ки ҳар яке аз ин мазкурот мӯҷиби сустии лашкар шуда, то ба ҳадде, ки аз ҷанг оҷил мондаанд. Ва мулоҳазаи ҷиҳоти Миррих ва арбоъи он кунад, то[186] Миррих дар муқобала набошад.[187] [Ва зафар онро бувад, ки пушт ба Миррих дорад.]

Даҳум он ки ба фатҳу зафари андак иктифо фармояд ва душманро таоқуб накунад, чи дар ин ҳол бисьёр лашкари* мансур мақҳур гашта. Ва модом ки аз душман осуда нагардад, аскарро ба наҳбу[188] тороҷу ғорат нагузорад. Чи бисьёр воқеъ шуда, ки душман ба андак худсозӣ мурочаат намуда, бар лашкари хасм ғолиб шудааст.

Дигар, султон[189] бояд ки кори бузург[190] бар дӯши хурдон наниҳад, ки «дарвозгӯш бори фил барнадорад».

Ва бояд ки аҳли такаббурро дар умури мулкӣ мадхал надиҳад, ки кибр* мӯҷиби нафрати мардумон[191] аст.[192] [Ва] оммаи мардум сифати ҷабриён доранд, ки[193] неку бадро ба подшоҳ нисбат диҳанд.[194] Ва чун аз аъзоёни мамлакат нафрат кунанд, подшоҳро нафрини бад фиристанд.

Ва ҳамчунин касе, ки ба талаввуни мизоҷ маъруф бошад, дар умури давлатӣ дахл надиҳад, ки вусуқи мардум кам шавад ва кинаи подшоҳ ба[195] дил гиранд. Ва касеро, ки подшоҳ пеш аз салтанат риоят мефармуд, пас аз салтанат риоят бештар кунад, то мӯҷиби истимолати дигарон шавад.

[Ва] чун иртикоби амалеро[196] ба мӯҷиби ҳазм ([дар ҳаққи шахсе] лозим бинад, таъхир ҷоиз надорад, ки таъхир тардид оварад.

[Ва] ба зулми андак уқубати бисьёр нафармояд, ки Нӯшервон гуфтааст: «Буньёди зулм андак бувад, андак-андак бисьёр шавад».

Дигар[197] бояд ки [султон давоми] хазина ва лашкарро муроот дорад. Аммо маъмурии хазина ба ҷиҳати маъмурии лашкар бояд, зероки[198] «то зӯр хаст, зар хаст».[199] Ва лоянъакис, яъне ҷое зар хаст, ки зӯр нест.

186—187 АБ—то дар муқобилаи Миррих қитол наяфтад

188 АБ—наҳҷи

189—190 АБ—салотинро воҷиб аст, ки бори хурдон бар дӯши бузургон ва азони бузургон

191—192 АБ—мардум мегардад

193 АБ—ва

194 АБ—медиҳанд

195 АБ—дар

196 АБ—амал ва мансаберо

197 АБ—Ва

198 АБ—чи

199 АБ—бошад

Ҳукамо гӯянд:[200] Агарчи[201] зар ба манзилаи асал аст, модом ки* асалро сар напӯшанд, магасон бар вай бичӯшанд. Лекин дар он вақт, ки магас набошад, ҳазор табақ асал [бинихаанд], суд надиҳад.

Подшоҳ сарчашма аст ва табоеи дигарон ҷӯе чанд, ки аз сарчашма ҷорӣ шавад. Ломуҳолатан, агар оби чашма ширин бошад, оби ҷӯйҳо ширин аст ва агар талх, ки «ан-носу ало дини мулукиҳум».+

Пас, подшоҳ он беҳтар, ки ба адлу эҳсон ва ахлоқи ҳасана майл фармояд, то дигарон мутобаати вай кунанд.

Хотири подшоҳ он беҳтар бояд ки ойинаи софро монад, ки[202] нуқуши истеъдодоти ҳар касе, чунон чи дар нафс-ул-амр аст, дар вай ҷилва кунад. Яъне зангиро парӣ нанамояд ва парирo зангӣ, то ҳар коре ба мустаҳаққи он тавонад супурд.

Дигар, удабо ва шуаро ва вақоеънигоронро подшоҳ [бояд ки] тарбият фармояд, ки мероси салотин номи нек аст, ҳарҷӣ бештар монад, дудмони салтанатро нафъи бештар расад. Дар иҷрои хадамот ва тафвизи маносиби [арҷманд] рафтори писандаро маноти эътибор гардонад, на гуфтори баландро. Чи «ҳарҷӣ бе мағзу миёнахолитар аст, бонгаш бештар аст»:

[Пайваста пуровоз бувад косаи холӣ,
Пургӯии аблаҳ асари табъи ҳоким аст.]

[Ва] чунон ки подшоҳро забон якест, гуфтор ҳам яке бояд, чи «забон ҷосуси дил аст» [ва] дил манбаи муҳаббату адоват аст». Лоҷарам, чун подшоҳ дугӯӣ кунад, халқ дурӯӣ кунанд, дӯстон нифоқ варзанд [ва] душманон иттифоқ, то кор аз даст равад.

[Ва] бояд ки пеш аз уқубату қасос кассро таҳдиди балиғ нафармояд, ки «фардо туро чунину чунон кунам», чи [бувад ки фардо нарасад ва] бисьёр афтода,[203] ки ин маънӣ мутазамини ҳалок гашта.

[Ва] коре, ки подшоҳ[204] ба нисбати душман дар назар дорад, дӯстонро хабар надиҳад, ки шояд душманро хабардор гардонанд.

Дар ҳар коре тарафи заифро мулоҳаза кунад, ки тарафи қавӣ худ қавист, эҳтиёҷ [ба] муроот надорад. Яъне дар вақти қувват заъф[ро] дар назар дорад.

[Дигар], султонро ду хислат пеш[205] аз ҳама[206] даркор аст: аввал ҳиммат, дуюм ҳайбат, то ба он дӯстони парешон ҷамъ шаванд ва бад-ин душманони фароҳам парешон. Ва[207] низ подшоҳро[208] дар назми мулк дасти дурафшон ба*— кор аст* ва теғи сарафшон:

[Байт]

То ки бад-он дӯстон шаванд фароҳам,
То ки бад-ин душманон шаванд парешон.

200—201 АБ—гуфтаанд, ки
202 АБ—то
203 АБ—буда
204 АБ—султон
205—206 А—аз ҳама пеш
207—208 АБ—яъне подшоҳонро

Султон[209] бояд[210] забони хавосро ба инъом баста гардонад, то забони авом ба гуфтори хавос баста гардад,[211] чи[212] рафтори авом ба гуфтори хавос марбут аст ва афъоли онон ба аҳволи инон манут:

[Қитъа]

Чун сухан гӯяд ба минбар воизе,
Гирди ӯ*. гарданд ҷамъе[213] анҷуман.
Ҳеҷ кас гуфтори зоғон нашнавад,
То бувад булбул навохон дар чаман.

[Ва] бояд ки ҳиммати султон бар ҳайбат муқаддам бошад, чи бошад,[214] ки ба ҳиммат душман* дӯст гардад ва ба ҳайбат дӯст душман:

[Қитъа]

То шоҳ сари ганҷу ҷавоҳир накушояд,
Аз ҳар тарафи шоҳ сипаҳ менашавад ҷамъ.
То нурфишон менашавад шамъ ба маҷлис,
Парвона фароҳам наравад[215] пешу паси шамъ.

Бо дӯст ҷафо кардан[216] чунон аст, ки бо душман вафо намудан:[217]

[Қитъа]

Зулми маҳз аст хашм овардан,
Бо касе, к-аз ту ҷон надошт дареғ.
Ҳам бар он сон, ки ҷаври сирф бувад,
Ҷуд дар мавқее,[218] ки бояд теғ.

[Ва] подшоҳ бояд ки бо ҳама кас бадгумон бошад, то хилофи он маълум кунад, ки «ал» ҳазму сӯъ-уз-занни».+ Ва агарчи дар вилояти худ тафарруҷу[219] сайр[220] мекунад, ҳифзу ҳаросати нафсро чунон муроот кунад, ки*: дар вилояти душман. Чи донян[221]

209—210 АБ—Ва бояд, ки подшоҳ
211—212 АБ—шавад, ки
213 Б—ҷамъ
214 АБ—бувад
215 А—нашавад
216 Б—намудан
217 Б—кардан
218 А—мавриде
219—220 АБ—сайру тафарруҷ
221 АБ—Ин 6 абзаци болоӣ пеш аз 15 абзац омадааст.

ҳасад чунон [222] ки дар хориҷи мамлакат аст, дар дохил низ бошад. Пас, ҳаркӣ эминтар аст, ба худ наздиктар гардонад.[223]

Ворисони[224] мулкро чандон гурусна надорад,[225] ки корашон ба ҷону, кордашон ба устухон расад, ки ногоҳ чун парвона худро бар шамъ зананд. Чи ҳамеша чунон нест, ки парвона бисӯзад [ва] шояд, ки вақте шамъ хомӯш гардад.

Подшоҳ на чандон зарифу шӯхчашм бошад, ки душманон аз сатваташ наяндешанд [ва] на чандон турушу[226] муҳиб,[227] ки дӯстон арзи ҳавоиҷ натавонанд. Чи ин ду сифат андак-андак манқазати куллӣ оварад.

[Ва бояд ки] подшоҳ суфаро ва расулонро эҳтиром намояд ва номи малике, ки аз он[228] омадаанд, бо камоли адовату хусумат бо адаб бар забон орад,[229] то мӯҷиби таълиф гардад. Ва сафиронро ба моли бисьёр ва тамаллуқ хушнуд дорад, ки ин ҳар* ду [шева] ба ҳар мизоҷе созвор аст. Ва он чи тавқиру эҳтиром, ки эҷчиёнро мекунад, намоиш ва изҳори онро дар либоси шавкату ҷалол ва қудрату иҷлол фармояд, то сафирон он инъому[230] эҳсонро[231] бар заъфу сустии подшоҳ ҳамл накунанд, ки ин маънӣ мӯҷиби ҷасорати душман гардад. Ва*— ҳар* сафир, ки*:: ба мамлакати бегона гусел медорад, ратбуллисон ва азбулбаён бояд, мулоимхӯй ва муносибгӯй ва ба истилоҳу миллати он гурӯҳ вуқуфдор бошад, чи сафирон ба манзилаи забони подшоҳанд. Мулоимати забон мӯҷиби мулоимати дил гардад. Ба муфоди «фа қуло лоҳу қавлан лайинан+».[232] [Чи ба дуруштгӯӣ ҳеҷ муҳимм аз пеш наравад ва сабаби мухосама ва муқотала гардад.]

Чун[233] аҳли мамлакате ё шаҳре бо подшоҳ исьён кунанд, тамомати ашрорро дар ҳузури аҳьёр бе қабули шафоате ба қатлу сиёсат расонад. Ва ба атрофи мамолики хеш ярлиғ фиристад, то аҳолии ҳар мамлакате муомалати хешро бидонанд [аз тифоқу нифоқ]. Ва аҳьёрро аз маъсият бариуз-зимма дорад ва аз гуноҳи эшон таҷоҳул фармояд, чи агар эшон низ ба қатл расанд, шаҳр холӣ монад.

Некмардӣ ба ҷояш тавон кард, на чандон ки бад-он чира гарданд. [Ва] ҷавонмардӣ писандида аст, то ба ҳадде на, ки дастгоҳ заиф шавад; ва неъмат нигоҳ доштан маслаҳат ааст, на чандон ки лашкару ҳошия сахтӣ бинанд.[234]

[Ва] бояд ки гувоҳӣ ба ҷинояти касе нашунавад, магар он ки диёнат [ва адолати] гувоҳдиҳандаро[235] маълум кунад.[236] Ва то ба ғаври гуноҳ нарасад, уқубат раво надорад.

---

222 АБ—давони
223 АБ—ҳамчунон
224 АБ—Мулукро воҷиб аст, ки варасаи
225 АБ—надоранд
226—227 А—муҳибу туруш
228 АБ—ӯ
229 АБ—ронад
230—231 А—инъомро; Б—инъом
232 АБ—Ин абзац баъди сиву панҷ ҷумла омадааст.
233 АБ—Ва агар
234 АБ—Ин абзац пеш аз се ҷумла омадааст.
235—236 АБ—гувоҳро медонад

[Ва] ҳарҷӣ аз масолеҳи мамлакат дар хотираш ояд, ба амал дарнаёварад [ва] нахуст андеша кунад, пас онгаҳ машварат фармояд. Пас, чун дар табъаш савоб ғолиб намояд, ибтидо кунад ба номи худои азза ва ҷалла.

[Ва] раъю тадбир аз пири ҷаҳондида таваққӯъ дорад ва ҷанг [ва пархош] аз ҷавони[237] ҷоҳил. [Ва] бо дӯсту душман тариқи эҳсон пеш гирад, ки дӯстонро меҳру муҳаббат биафзояд ва душманонро адоват кам шавад.[238] Дар[239] ҳама ҳол аз макру ғадри душман[240] эмин нанишинад ва мутафаҳҳис бошад. [Ва] аркони давлат ва аъёни ҳазратро бояд ки* мушрифи ниҳонӣ фармояд, то неку бади ҳар кадом ва зиндагонии эшон маълум кунад, ки*-агар тахлите равад, пинҳон намонад. [Ва] бандаеро, ки дар амале[241] тақсир карда бошад ва шарти хидмат ба ҷой наёварад,[242] чун муддате молиши азл хӯрад, амал фармояд. Мардуми сахтикашида[243] ва ғурбату курбатдидаро[244] хидмат фармояд, ки ба ҷон дар ростӣ кӯшанд, аз бими бенавоӣ.

[Ва] сипоҳие, ки аз сафи корзор бигурезад,[245] бибояд куштан, ки хунбаҳои худро[246] пешин хӯрдааст.

Аскарро, ки султон нон медиҳад, пинҳон ҷон медиҳад, агар бигурезад, шояд ки хунаш бирезад.

Аҳли каламро аз амал ба амал ва аз ҷое ба ҷое ҳар якчанде бифиристад, то агар тахлите [карда] бошад,[247] маълум гардад. Ду касро, ки* бо якдигар улфате зиёдатӣ[248] набошад, дар амалу мансаб шарик гардонад, то ба хиёнат бо ҳам дарнасозанд.

Бандаеро,[249] ки ба гуноҳи шанеъ аз назар биронад,[250] ҳаққи хидмати қадимаш фаромӯш накунад. Сад айбу хато бар яке аз хидматгорон раво бошад, ки бинанд ва бипӯшанд, иззати обо ва аҷдоди ӯро.* Парвардаи неъматро чун ба ҷурме, ки муставҷиби ҳалок аст, хун бирезад,[251] аҳлу иёлашро муаттал нагузорад.

[Ва] чун султон хоҳад, ки хатое бибахшад, асари иноят зоҳир гардонад дар либоси муотабат, то бузургон ба фаросат маълум кунанд ва ба шафоат бархезанд. Пас, онгоҳ ба аҳду тавба гуноҳашро афв фармояд. [Ва] агар худовандони шавкатро чун хуккому умаро ба зиндон мефиристад, иззату хурмат [нигоҳ] дорад ва* малбусу маъкул ва машрубу манкӯҳ ва надиму асбоби айш ба қадри васат муҳайё дорад, ки бенавоӣ набаранд, [ки]

---

237 АБ—ҷавонони
238 АБ—Ин ҷумла пеш аз ҷумлаи болоӣ омадааст.
239 А—Ва ба; Б—Ба
240 АБ—душманон
241 АБ—амал
242 АБ—наёварда
243 АБ—сахтидида
244 АБ—курбаткашидаро
245 АБ—гурезад
246 АБ—хештанро
247 АБ—бошанд
248 АБ—зиёда
249—250 АБ—Ва бандаро ба гуноҳи шанеъ аз назар наронад
251 АБ—нарезад

«ад-даҳру тавъамони, явмун лака ва явмун алайка».+ Чи мумкин аст, ки чунин рӯзҳо бар сари султон [низ] воқеъ шавад.

[Ва] аз ҷумла ҳусни тадбири аморат яке[252] он[253] ки бо хасми қавӣ дарнапечад ва бар душмани заиф ҷавр накунад ва андоза нигоҳ дорад, ки «панҷа бо шер андохтан на[254] маслаҳат аст ва панҷаи гурба[255] шикастан на муруввват».

Зулми сареҳ он ки аз гуноҳи хосон тан занад ва омпёнро[256] гардан занад.

Бояд [ки] ҳукми шореъро пайравӣ кунад, на ҳавои хешро.[257] [Ва назди ҳукми шаръ мобайни хоссу авом тафриқа нанихад ва аляссаво ҳукм ронад.]

Аввал насиҳат[258] наздиконро гӯяд, онгоҳ маломати дурон кунад. Ва аз нафси ту бар ту наздиктар нест, то ба гуфтори худ амал накунӣ, дар дигарон асар накунад.

Ҳар он ки нафсаш сари тоат бар фармони шариат нанихад, фармондеҳиро нашояд ва давлат бар ӯ напояд:

[Байт

Бар сари мулк мабодо малике фармендеҳ,
Ки худоро[259] набувад бандаи фармонбардор.]

Сабру таанниӣ дар ҳама кор писандида аст, магар дар масолеҳи [мулкӣ] ки агар таъхир афтад, тадоруки он карда нашавад, чун гирифтани ғариқ ва куштани ҳариқ; ва мисли он аз саранҷоми[260] маҳомми аскар[261] ва*— раия*.

Фардои қиёмат ҳама кас битарсанд, магар он ки имрӯз аз худои азза ва ҷалла[262] битарсад ва озори дили мардумон бесабаб наҷӯяд. Нодон султон бувад, ки ӯро[263] барои осоиши халқу фароғати онҳо бардоштаанд, вай эшонро биёзорад.

Яке аз подшоҳон[264] зоҳидеро гуфт:

«Ман аз ҳавли қиёмат андешанокам».

— Гуфт:

«Имрӯз аз худованд[265] битарс, фардо матарс».

Омиле росткор пеши Искандар+ ба ҳуҷҷат забоноварӣ кардӣ

— Гуфт:

«Аз ман наметарсӣ?».

— Гуфт:

252—253 АБ—аст
254 АБ—бад
255 АБ—гурбаро
256 АБ—авомро
257 АБ—нафсро
258 АБ—фазиҳат
259 А—худо
260 Б—анҷоми
261 АБ—аскария
262 АБ—таоло
263 АБ—вайро
264 АБ—мулук
265 АБ—худои мунтақим

«Чаро [аз ту] тарсам, ки ҳаркӣ ростӣ кунад аз худои азза ва ҷалла натарсад, ки тарси банда аз хиёнат бошад, ё аз зулм. Подшоҳу банда аз ин ҳар* ду эмин аст».

Ҳорун+ ба яке аз мутааллиқони девон ба диноре хиёнат бидид, маъзул кард. Бузургон пас[266] аз чанд рӯзе шафоат каркарданд, ки бад-ин қадар [ҷурм] мар он бандаро аз хидмати* даргоҳ маҳрум накунанд. — Гуфт:

«Ғараз ин миқдор нест. Он кӣ мол аз ман барад ва бок надорад, хуни[267] раият бихӯрад ва [низ] ғам нахӯрад. Ҳар кӣ аз ту на эмин аст, аз вай эмин мабош, ки мор аз бими газанди хеш қасди ҳалоки мардум мекунад. Пойдевор кандану сокин нишастан ва* бачаи мор куштану эмин гаштан кори[268] хирадмандон нест».[269]

Яке аз салотин[270] аз ҳакиме пурсид, ки «адли подшоҳ дар чист?» — Гуфт:

«Дар он ки ҷониби ҳаққ нигоҳ дорад ва даруни халқ наёзорад ва сояи ҳиммат бар моли тавонгар ва раия наандозад, дар ду гетӣ подшоҳ аст. В-ар на, ҳам ин ҷо ва ҳам он ҷо гадост».

Ҳаққи султон бар чокарон шарти хидмат ба ҷой овардан аст. Ва камоли фазли султон шукри хидмати бандагон гуфтан ва миннат нониҳодан, ки султон низ яке аз муваззафон ва ротибахорони салтанат аст. Ва ӯро ҳеҷ ҷои миннатгузорӣ нест, илло ҳаққулмуқосама. Султон ба ҷои касе нишастааст, ки*. рафт ва ҳам ба ҷои касе аст, [ки] меояд. Пас, эътимоду ғурурро нашояд.

[Ва] аз душмани заиф битарсу[271] андеша кун,[272] ки дар вақти бечорагӣ ба ҷон бикӯшад, [ки] гурба агарчӣ заиф аст, агар бо шер дарафтад, ба зарурат бизанад ва ба чангол чашмонашро[273] барканад.

[Ва] муқарраби султон[ро бояд ки] бо хурду бузург дӯстӣ кунад ва бехи муҳаббат нишонад.[274] Ва эътимод бар он накунад, ки ман дар ҳимоят иподшоҳон ва касеро бо ман муқовамат сурат набандад, ки агар бебоке ба[275] нодонӣ туро[276] бикушад, подшоҳ ба кини ту[277] ба куштани иқлиме фармояд, туро[278] зинда натавонад кардан.[279]

Подшоҳ[280] он кунад, ки хайраш дар қафо гӯянд, [аммо] дар назар аз бим гӯянд, ё аз тамаъ. Пас, мӯътамадон бифармояд[281]

---

266 АБ—баъд
267 Б—чун
268–269 АБ—на равиши хирадманд аст
270 АБ—подшоҳон
271–272 АБ—битарсад ва андеша кунад
273 АБ—чашмонаш
274 АБ—бинишонад
275–276 АБ—вайро ба нодонӣ
277 АБ—ӯ
278 АБ—вайро
279 АБ—кард
280 АБ—Ва бояд, ки султон
281 АБ—фармояд

ва тафарруси аҳволу[282] аъмоли[283] хеш кунад. [Ва] дар ҳолати осонӣ дилҳо ба даст орад, то дар ҳангоми душворӣ ба кор оянд.

[Ва] душманро аз хурдӣ нагузорад, ки бузург шавад ва пиёдаи шатранҷро раҳо накунад, ки ба сар равад [ва фарзин гардад]. Душманро ба душман ангезад, ҳар тараф, ки ғолиб шавад, фатҳ азони вай бошад. [Ва] агар подшоҳ ба лаҳву лааб аз масолеҳи мамлакат ғофил нишинад ва муҳиммоти умур ба нависандагобигузорад ва эшон ҳам ба ҷазби манофеи хеш аз муҳиммоти раият фориғ бинишинанд, басе барнаёяд, ки мулк хароб гардад:[284]

[Ва] подшоҳ[285] бояд ки аз бадгӯён наранҷад, ки гуноҳ аз ӯст, чаро чунон набудааст, ки накӯ гӯянд:

[Байт]

Чу бедод кардӣ таваққӯъ мадор,
Ки номат ба некӣ равад дар диёр.

Ба ҳалоки душман шодӣ накунад, то аз ҳалокии хеш эмин нашавад:

[Байт
Пиндошт ситамгар, ки ситам бо мо кард.
Бар гардани ӯ бимонд, аз мо бигзашт.]

Дар подшоҳӣ чунон [муомала] кунад, ки агар вақте подшаҳ набошад, ҷафову хиҷолат набинад, чи агар занбӯрро нотавон бинанд, пой дар[286] сараш моланд.[287]

Айби худро аз дӯстон напурсад, ки нагӯянд ва аз бегонагон пурсад, то чӣ мегӯянд.

Агар аз он кас, ки фармондеҳи туст, андешанокӣ, ба он ки фармонбари туст, талаттуф кун. Ва пайваста чунон нишин, ки гӯӣ душман бар дар аст, ки агар ногоҳ[288] душмане[289] ба дар ояд, носохта намонӣ.

[Подшоҳ сояи худост. Одати соя он аст, ки мутобеати соҳиби соя кунад. Пас, ҳамчунон худованди субҳонаҳу бар аҳволи бандагон иттилоъ дорад, подшоҳ низ дар аҳволи раоё мутталеъ бошад. Ва ҳамчунон ки худованди қуддус ҳар яке аз бандагонро ба василаи рӯзӣ медиҳад, подшоҳ низ бояд ки ҳар кадом аз раияро ба воситаи мансаб ва иҷрои хидмат, ки лоиқи ҳар як бошад, рӯзӣ муқаррар гардонад. Ва ҳамчунон ки худованд сатторулуюб аст ва ҳалим, подшоҳ низ гуноҳи бандагон бипӯшад ва бурдборӣ кунад ва ба ҳар чизе наранҷад, то вақте ки худ* пардаи худ бидаранд ва исрор кунанд ва муставҷиби уқубат гарданд. Ва чунон ки худованд амин аст, амонати мардум нигоҳ дорад ва розӣ ҳар як ба

282—283 АБ—аъмол ва афъоли
284 АБ—шавад:
285 А—подшоҳ
286 АБ—бар
287 АБ—бимоланд
288—289 АБ—ногоҳе душман

дигаре нагӯяд ва ба маҳорими мардум ба хиёнат нанигарад. Чунон ки худой карим аст, кариму ҷуд пеша кунад, то мӯҷиби таълифи қулуб шавад. Чунон ки худованд бо вуҷуди қудрат ғафур аст, бояд ки подшоҳ низ дар ҳини иқтидор афв кунад. Ва ҳамчунон ки офаридгори субҳонаҳу кофиру мӯъминро рӯзӣ медиҳад ва фарқ намениҳад, подшоҳ низ сиддиқу зиндиқ, олиму ҷоҳил ва орифу оммӣ ҳамаро ба раҳмати хеш мустаъмал дорад.]

Ва[290] султонро гурез набувад аз вуҷуди мардумони зирак аз ҳар табақа, то дар аозими маҳомм истишора аз ҳар қавме кунад. Балки дорулмашвара таъин кунад ва бар он раисе адиб мансуб гардонад ва мавоҷиб муқаррар кунад, то ҳар рӯзе дар он аз табақоти мардум гирд оянд, дар умури мулкӣ ва молӣ ва ободии вилоят мушоварат мекунанд. Ва манофеъу мазорри ҳар маслаҳатро мешумуранд, то ба як амр иттифоқ афтад, ва ба раис медиҳанд. Вай ба султон мерасонад. Агар рои султон низ иттифоқ кунад, ба имзо мерасонад, ки чун ақлҳо дар амре иттифоқ кунад, ғолибан аз хато масун монад ва мамлакат ҷамолу камол гирад. Ва машварат дар ҳузури султон камоҳӣ суратпазир набувад, ки даҳшати бисоти қурб рӯҳҳои савобро бипӯшонад ва ба хушомад оид гардад. Ва аз бими малоли хотири султон аксаре умури азимаро, чунон чи ҳаст, зоҳир натавон кард, ё он чи султон гӯяд, аз тарс радд накунанд ва гӯянд ин сухан ҳаққ аст, бо он ки хато бувад. Пас, эҳтимом дар ин муҳимм аз ҷалоили умури салтанат аст, эҳмол таҷвиз надоранд ва ба заъми хеш пайравӣ накунанд.[291] Ва*— оллоҳу аълам*:.

290—291 АБ—Нигаред ба идова

ФАСЛИ СЕЮМ

ДАР МУОМАЛАИ САЛОТИН БО ФУҚАРО ВА РАИЯТ ВА РАСИДАН БА ҒАВРИ МУҲИММОТИ ОНҲО[1]

Бояд донист, ки раият маҳалли дахли вилоятанд ва аскария мавриди харҷ. То дахл набувад харҷ мутаҳаққиқ нашавад, [балки салтанат бе раият мутассавир нагардад ва раият бе истимолату марҳамати султон муҷтамеъ нагардад.] Пас, подшоҳ, ки мушфиқи дарвеш аст,[2] нигаҳбони мулку давлати хеш аст,[3] адлу раъфати султон мӯҷиби амну истиқомат аст мар — раиятро, то иморату зироат беш иттифоқ афтад. Ва чун иморату зироат ва адлу раъфати султон ва арзонӣ[4] баландовоза шавад,[5] бозаргону[6] мусофирон дар ин шаҳр рағбат оранд ва ғаллаву қумош ва дигар матоъ биёваранд, пас мулк ободон шавад ва хазоин[7] маъмур гардад. Ва бад-ин сабаб лашкариён серу фарохдаст гарданд. [Ва] чун аскар қавӣ бошад, ҳавзаи миллат[8] маҳфуз монад ва шариатривоҷ ёбад. [Ва] чун дину миллатривоҷ гирад, худойро[9] таоло[10] ва бузургони динро хуш ояд. Фалоҷарам, ба ободии дуньёи хеш уқбои хешро маъмур тавонад дошт:

[Боғбоне се хиёр овард хӯрд,
Тӯҳфаро пеши Низомулмулк+ бурд.
Хӯрд як навбоваро ҳолӣ Низом,
Пас, дуюм хӯрду сеюм ҳам шуд тамом.
Будаш аз ҳар суӣ бисьёре кубор,
Ӯ надод, албатта, касро з-он хиёр,

Боғбонро дод сад динор зар,
Мард хидмат кард, берун шуд зи дар.
Пас, забон бикшод дар маҷмаъ Низом,
Гуфт: «Хӯрдан ин се навбова тамом.
Пас надодам ҳеҷ касро аз кубор,
З-он ки ҳар се талх омад он хиёр

---

1 АБ—зердастон
2 АБ—бошад
3 АБ—бувад
4 АБ—фароҳӣ
5 АБ—гардад
6 АБ—бозаргонону
7 АБ—хазона
8 АБ—салтанат
9—10 АБ—худойтаоло

Мебитарсидам, ки гар гӯяд касе,
Он ҷигархаста биранҷад з-он басе.
Хӯрдан он танҳо чу бар хеш омадам,
Як замон ман низ дарвеш омадам».
Пешвоёне, ки сар афроштанд,
Беш аз ин, ё раб, чи раҳмат доштанд.] +

Аз сирати подшоҳон[11] яке он аст, ки ба шаб бар дари ҳаққ гадоӣ кунанд, ба[12] рӯз ба сари халқ подшоҳӣ.

Маҳмуди Ғазнавӣ+ ҳамин ки шаб даромадӣ, ҷомаи шоҳӣ бадар кардию хирқаи дарвешӣ дарпӯшидӣ[13] ва ба даргоҳи худованди таоло[14] сари тоат бар замини мазаллат ниҳодӣ ва рӯи ибодат бар хоки [ниёз] молидӣ ва бинолидию гуфтӣ: «Ё раб, мулк мулки туст ва банда бандаи ту! Ин мулк ба зӯри бозу ва захми шамшери ман ҳасил нашудааст! Ту бахшидаӣ, туӣ худованди қуввату[15] нусратдиҳанда».

Умари Абдулазиз+ бомдодон, ки бархостӣ, баъд аз фаризаи ҳаққ шукру сипоси неъмати раб-ул-оламин гуфтӣ ва амну истиқомати халқ аз худои азза ва ҷалла дархостӣ ва гуфтӣ: «Ё раб, ӯҳдаи коре азим ба дасти бандаи заиф ниҳодӣ, аз ҷаҳду кифояти ман коре барнаёяд.[16] Ба обрӯи мардони даргоҳат ва ба сидқу муомалаи ростон, ки маро тавфиқ [ва] адлу инсоф деҳ ва аз ҷавру удвон бипарҳезон ва маро аз шарри халқ ва халқро аз шарри ман нигоҳ дор. Рӯзе рӯзӣ макун, ки дили бегунохе аз ман биёзорад [ва] ё дуои мазлуме аз[17] қафои ман бошад».

Соҳиби давлату фармонро[18] воҷиб аст дар мулку бақои худованди таоло ҳама вақте тааммул[19] кардан[20] ва аз даври замон бияндешидан ва дар интиқоли мулк аз халқ[21] ба халқ назар[22] кардан то бад-ин панҷрӯза[23] мӯҳлати дуньё дил нанниҳад ва ба ҷоҳи ориятӣ мағрур нагардад.

Яке аз хулафо Бӯҳлулро+ гуфт: «Маро насиҳате фармой».— Гуфт: «Аз дуньё ба охират чизе наметавон бурд, магар савобу иқоб. Акнун ту ҷуд[24] меҷӯӣ».[25]

Султон агар хоҳад, ки дар раият адл кунад, мавориди эҳтиёҷи эшон бишуморад ва бидонад, то зулм раво надорад ва ҳуқуқи эшон бишиносад, то адо кунад. Бидонад, ки баъд аз аҳли сайфу [аҳли] қалам раият ду фирқаанд; аҳли ҳирфа[26] ва аҳли деҳқанат,, Эҳтиёҷи аввали инҳо ба подшо яке[27] он аст, ки раиси адл бар

11 АБ—мулук
12 АБ—ва
13 АБ—пӯшидӣ
14 АБ—субҳона
15 АБ—қудрату
16 АБ—наёяд
17 АБ—дар
18 АБ—умароро
19—20 АБ—нозир будан
21—22 АБ—аз молик ба малик тааммул
23 АБ—панҷ рӯз
24—25 А—худ мегӯӣ; Б—худ кадом мегӯӣ
26—27 АБ—ҳираф ва аҳли заръ эҳтиёҷи эшон ба подшоҳӣ

сари онҳо мансуб[28] бувад,[29] то қатъи хусумат ва даъвии онҳо кунад.[30]

Дигар, мушрифи адл,[31] ки закоту иҷороти молияти онҳо ба инсоф биситонад.

Дигар, нозире, ки роҳҳои омадшудашонро аз дузду қуттоъи [тариқ] муҳофазат кунад.

Дигар, амине, ки бозорашонро аз хиёнати кайлу паймона муҳофазат намояд ва нархҳоро мазбут медорад.

Дигар, шаҳнае, ки ҳиросати молу[32] хонаи[33] онҳо мекунад [дар шаб].

Дигар, ноибе, ки оби мазореъ ва мавошии[34] онро[35] дар вақт мерасонад.

Тазкия ва таҳқиқи ҳоли ин руасоро аз мавоҷиби зарурӣ донад, ки раису қозӣ мурташӣ набувад. Мушриф моли мардум ба[36] зиёд[37] нагирад; [ва] нозири роҳ ҳамроҳи дузд[38] набошад,[39] амини бозор [хоину] харомхор набувад;[40] шаҳна хоболуд[41] ва рафиқи ашрор набувад [ва] ноиб обфурӯш набошад.[42] Ва ба ҳар қадоми инҳо[43] аз хизона мавоҷиб[44] муқаррар дорад, то баракати хазинаро аз хориҷ надузданд, чи ҳайф бар раоё — нуқсон дар хазина[45] аст.[46]

Кому муроди подшоҳон онгоҳ ҳалол бувад, ки дафъи бадон аз раият бикунад ва зулми авонон аз эшон боздорад. Чунон чи,[47] агар шубон[48] дафъи гург аз гӯсфандон накунад, музди шубонӣ ҳаром меситонад, факайфа, чун битавонаду накунад.

Зуннуни Мисрӣ+ подшоҳеро гуфт, ки* «шунидам, ки*:: фалон омилро, ки* фиристодаӣ, дар вилоят[49] бар раият дароздастӣ мекунад ва ҳайф[50] раво медорад». — Гуфт: «Рӯзе сазои вай бидиҳам». — Гуфт: «Бале, рӯзе сазои вай бидиҳӣ,[51] ки моли раият тамом бурда бошад [ва] ту аз вай ба заҷр ва мусодара биситонӣ ва дар хазина[52] ниҳӣ, раиятро[53] чӣ суд дорад?» Подшоҳ хиҷил гашту дафъи омил фармуд.

[Қитъа]

Сари гург бояд[54] ҳам аввал дарид,[55]
На чун гӯспандони мардум дарид.

28—29 АБ—насб кунад
30 АБ—намояд
31 АБ—одил
32—33 АБ—манзилу моли
34—35 АБ—мавоширо
36—37 АБ—бар зиёда
38—39 АБ—дуздон набувад.
40 АБ—набошад
41 АБ—хоболуда
42 АБ—набувад
43—44 АБ—аз инҳо мавоҷиб аз хизона
45—46 АБ—хизона бошад
47—48 АБ—чунон ки шубон агар
49—50 АБ—раия дароздастӣ ва ҳайф дар вилоят
51 АБ—диҳӣ
52 АБ—хазона
53 АБ—раоёро
54—55 АБ—ҳам бояд аввал бурид

Доди ситамдидагон бидиҳад, то ситамкорон чира нагарданд. Гуфтаанд, [ки] «султон, ки дафъи дуздон накунад, ба бозуи худ корвон мезанад». Султон чандон ки аз заҳру макри фидоӣ[56] пурҳазар аст, аз даруни хастагону дилшикастагон ва дуоҷ мазлумон ва нолаи маҷрӯҳон пурҳазар бошад.

Султони Ғазнин+ гӯяд: «Ман аз найзаи мардон чунон(56)[27] наметарсам, ки аз дарди ниҳон ва сӯзи синаи дарвешон»:

[Қитъа]

Эй дарниҳода тири ҷафо дар камони зулм,
Ғофил машав* зи новаки дилдӯз дар камин.
Гар тири ту зи ҷавшани фӯлод бугзарад,
Пайкони оҳ бугзарад аз кӯҳи оҳанин.

Дуздон ду гурӯҳанд: чанде ба тиру камон дар саҳроҳо ва баъзе ба кайлу тарозу дар бозорҳо. Дафъи ҳардуро воҷиб донад.

Ва султон бояд ба ҷое бинишинад, ки агар додхоҳе бар дар расад, бохабар бошад, ки[28] ҳоҷибону сарҳангон на ҳар вақте муҳиммоти раият ба самъи подшоҳ бирасонанд. Ва гӯянд: «Алҳол вақт нест, [султон фароғат доранд». Надонанд, ки фароғат кори фуқаро аст, на маслаки подшоҳ, чунки вай дидбон бар сари халқ аст.]

Нӯшервон+ ба занҷире ҷарасҳо баста, тарафе назди хеш ва тарафе дар майдон бар дарахте баста дошт, то агар касеро муҳимме будӣ, силсиларо дарҷунбонидӣ. [Ва ҳамчунин Маҳмуди Ғазнавӣ+ занге ба ҳарамсаро баста дошт, сарришта ба майдони доруламорат мутааллиқ буд, то ҳар ҳар касе дар ҳар вақте доди худ ба самъи султон мерасонид.]

Мулки араб ба пошинохт берун омаданӣ ва назар дар ҳоли мамолик карданди, то агар мункаре диданди, тадорук карданди. Ва*— ҳамчунин касонро ба тафаҳҳуси маҳаллатҳо ва деҳаҳо баргумоштандӣ, то агар бедоде бар заифе равад, эълон кунад*.

[Ва] аммо ҳуқуқи раият[29] бар султон[30] яке он ки бар ҳамаи мусулмонон ба тавозӯъ бошад ва ба масокин бештар. Ва ба сабаби вилояту салтанат бар ҳеҷ кас кибр накунад, ки[31] фармуд* он сарвар салаллоҳу алайҳи саллам,[32] ки «худои азза ва ҷалла бо ман ваҳӣ кард, ки бигӯ бар уммати худ то фурӯтанӣ кунанд

---

56 АБ—фаноӣ
(56)27 АБ—чандон
28 АБ—чи
29—30 АБ—раоё, ки султонро воҷиб аст, мурооти он
31 АБ—чи
32 АБ—саллам гуфт,

ва ҳеҷ кас бар дигаре ба чизе фахр накунад»,[33] чи сабаби такаббур ё* мол аст, ё ҷамол, ё илм, ё насаб. Оқил ба ҳеҷ кадом фахру такаббур наёрад. Аммо мол пагоҳ оянда бегоҳ раванда аст ва бисьёр касон дар мол аз ӯ зиёд[34] бошанд. Ва аммо ҷамол зуд завол ёбад [ва ба синни ҷавони напояд]. Ва аммо илм самараю натиҷаи он ба худи олим оид мегардад,[35] [магар ифода ва он ба қадри саъйи ғайр бувад.] Ва аммо насаб — некӯкорон, падарон, бошанд, бо писарон суд надорад.[36]

Дуввум[37] сухани авом дар ҳаққи авом нашунавад, ки охири он ба фитнаву фасод кашад ва пушаймонӣ орад, хосса сухани фосиқону ҳасудон ва*— таммоон*-, зероки таммоъ[38] ба тамаъи луқма халқро биранҷонад[39] ва ҳасуд ҳунарро айб шумурад. [Ва қавли фосиқ маҳалли эътимод набувад].

Шахсе пеши Алӣ+, каррамаллаҳу ваҷҳаҳу, ба бад гуфтани мусулмоне машғул буд.

— Фармуд: «Ман ин сухан таҳқиқ хоҳам кард. Агар рост гуфтӣ, ба сабаби суханчинӣ туро душман хоҳам гирифт. Ва агар дурӯғ гуфтӣ, туро уқубат хоҳам кард. Ва агар тавба хоҳӣ кард, [аз ту] афв хоҳам намуд». — Гуфт: «Ё амиралмӯъминин, тавба кардам».

Аз Муҳаммад ибни Қаъаби Қуртубӣ+ пурсиданд, ки «аз хислатҳои мулук кадом зишт аст?».

— Гуфт: «Бисьёр гуфтан ва сирри мамлакат ба ҳар кас дар миён ниҳодан ва сухани ҳар касе шунидан».

Сеюм он ки ба ҷиҳати зиллате ё тақсире агар бар мусулмоне ғазаб кунад, аз се рӯз зиёда таъхири афв раво надорад, магар ки ғазаб ба ҷиҳати амре карда бошад, ки дар он нуксони дин буда бошад. Дар ин сурат агар умре ӯро маҳҷур гардонад, раво бувад. Ва аммо дар умури дунявӣ афв авлотар бошад, чи*:: он сарвар, салаллоҳу алайҳи ва саллам, фармуд: «Ҳар кӣ аз бародари мусулмон афв кунад, худон таоло ӯро рӯзи қиёмат афв кунад». худо итаоло ӯро рӯзи қиёмат афв кунад».

Эзади субҳонаҳу ба Юсуф+ алайҳиссалом ваҳй кард, ки «чун аз бародарони худ афв кардӣ, номи туро баланд гардонидам ва ба салтанат расонидам».

Чаҳорум, файзи адлу эҳсон бар ҷамеъи раоё омм гардонад ва дар нашри маосири эҳтон миёни аҳлу ноаҳл фарқ накунад, зероки подшоҳ сояи ҳаққ аст. Чун раҳмати ҳаққ шомили мӯъмину кофир аст, ҳамчунин эҳсони ӯ бояд ки неку бадро шомил бошад.

Ҳусайн+ разиаллаҳу анҳу гӯяд: «Он сарвар[40] фармуд, фозилтарин ақл баъд аз имон дӯстӣ кардан аст бо халқ ва некӣ кардан бо некону бадон».

---

33 АБ—накунанд,
34 АБ—зиёда
35 АБ—аст
36 АБ—надиҳад
37 АБ—дуюм
38 Б—таммоон
39 Б—биранҷонанд
40 АБ—сарвар, салаллоҳ алайҳа ва саллам

Панчум, ба сабаби тачаббуру истило назар дар харами мусулмонон накунад ва бе истизон дар миёни манозилу махозини раоё наравад.

Ва расул салаллоҳу алайҳи ва саллам бо чалолати ҳукму нубувват чун бар дари хонаи мусулмоне шудӣ, се бор овоз додӣ. Агар ичозат доданди, даромадӣ ва агар на, бозгаштӣ ва наранчидӣ. Ва* фармуд, салаллоҳу алайҳи ва саллам, «се бор ичозат бояд хост: бори аввал бишунаванд, бори дуюм худро ва чойро рост созанд, [бори] сеюм ба ҳасби маслаҳат ё ичозат диҳанд, ё манъ кунанд».

Шашум, мухотаба ва муомала бо аснофи халқ бар қадри маротибу дарачоти ҳар кас дорад. [Ва] аз ачлофу авбош иборати латиф чашм надорад ва аз чуҳҳоли омма фасоҳату балоғат начӯяд. Ва аз кӯҳию биёбонӣ одоби мачлиси ашроф наталабад. Ва таклифи ҳар кас ба қадри ҳоли ӯ кунад. Ва ҳар қавмро дар мартабаи худ маъзур дорад ва аз муолафату муколама ҳеч истинкоф **накунад.**

Ва Довуд+ алайҳиссалом дар мунočот гуфт:

«Илоҳӣ, чӣ кор кунам, ки халқ маро дӯст доранд ва аз чивори қурби ту низ маҳрум намонам?» — Фармуд:[41] «Зиндагонӣ бо халқ ба андозаи ақли эшон кун ва он чи миёни ману туст, некӯ риоят фармой».

Ҳафтум, дар мачолису маҳозир пиронро некӯ дорад, хосса пирони мутадайинро ва тифлонро ба чашми шафқат бинигарад. Он[42] сарвар фармуд, салаллоҳу алайҳи ва саллам,[43] ки «аз мо нест он ки пирони уммати моро ҳурмат надорад ва бар тифлони уммати мо раҳм накунад». Ва фармуд: «Ҳеч чавон піреро ҳурмат надорад ба чиҳати пирии ӯ, илло [он] ки дар пирии ӯ ҳакк, аззу ало, касеро баргуморад, то ӯро ҳурмат дорад». Дар ин ҳадис ишорат аст бад-он ки ҳаркӣ пиронро ҳурмат дорад, голибан ба синни пирӣ бирасад.[44]

Ҳаштум, ҳар киро ба чизе ваъда кунад, он ваъдаро вафо кунад ва хилофи онро албатта раво надорад. Чи[45] он сарвар[46] фармуд: «Нишони мунофиқ се аст: чун сухан гӯяд, дурӯғ гӯяд [ва] чун ваъда кунад, хилоф кунад[47] ва чун амин гардонанд, хиёнат кунад».

Зулқарнайн+ салтанати бузург аз се чиз ёфт: аввал он ки чун сухан гуфтӣ, рост гуфтӣ; [ва] чун касеро ваъда додӣ, вафо намудӣ ва ҳар мол, ки пеши [ӯ] оварданди, дарвакт сарф кардӣ ва ба фардо нагузоштӣ ва хазина наниҳодӣ.

Нӯҳум [он ки] дар ҳукм сухан ба унф нагӯяд ва бо вазеъу шариф рӯй кушода дорад ва бо заифон сухан бар ҳақк гӯяд. [Ва] фармуд, салаллоҳу алайҳи ва саллам, ки «дар биҳишт кӯшкҳост, ки аз ғояти сафо андаруни ӯ аз берун менамояд». — Гуф-

---

[41] АБ—хитоб омад, ки

[42—43] АБ—ва он сарвар салаллах алайхи ва саллам фармуд

[44] АБ—расад

[45—46] АБ—ки он сарвар, салаллах алайҳа ва саллам

[47] АБ—варзад

танд: «Ё расулаллох, он аз киёнанд?»[48] — Гуфт: «Аз он ки бо бандагони худой хуш гӯяд[49] ва гуруснагонро таом диҳад ва ба шаб вакте ки мардум хуспида,[50] намоз гузорад.

Даҳум он ки риояти инсоф медорад ва инсофи **халқ** аз нафси худ низ талаб дорад, бо мусулмонон он муом**ала кунад, ки** агар бо ӯ кунанд, биписандад. [Ва] агар ин маънӣ забт кунад, ҳеҷ гуноҳу зулм натавонад кард, яъне*— бо зану **фарзанди кас** бе изни шаръ духул натавонад кард* ва моли ҳеҷ кас ба ғасбу[51] зӯр[52] натавонад гирифт. Ва ҳеч касро ба ҳавои нафс натавонад зад ва натавонад* кушт.

Ёздаҳум, ислоҳи зот-ул-байн бар худ лозим гирад ва таъхир дар фасли хусумати мусулмонон раво надорад ва дар ҳукми мухосамоти ҷалийя таваққуф накунад, ки он моддаи ҳикду адовати халқ гардад ва ба фасод анҷомад. [Ва] фармуд, салаллоҳу алайҳи ва саллам, [ки] «хабар кунам шуморо аз амале, ки он беҳтар аз намозу рӯза ва садақа аст?» — Гуфтанд, «Бале, ё расулуллоҳ!» — Гуфт: «Сулҳ кардан миёни ду мусулмон».

Дувоздаҳум, дар истикшофи гуноҳи мусулмонон саъй накунад ва ба ҳар зиллате рацияти заифро наранҷонад ва аз ҳафавоти халқ ба кадри имкон таҷовуз кунад ва айбҳои халқро пӯшида дорад. [Ва] фармуд алайҳиссалом,[53] ки «ҳар кӣ айбу гуноҳи мусулмоне бипӯшад, худойтаоло дар дуньёву охират гуноҳони вайро пӯшида дорад [ва авф фармояд».]

Умар,+ разиаллоҳу [таоло]:: анҳу, шабе дар Мадина мегашт, аз хонае овози суруд бишунид, аз девор боло рафт [ва]:: назар*— кард*:. Шахсеро[54] бо зане аҷнабия дид,[55] хамр дар пеш ниҳода. — Гуфт: «Эй душмани худой, гумон бурдӣ, ки худои азза ва ҷалла туро расво нагардонад?!» — Гуфт: «Эй[56] амиралмӯъминин, шитоб макун. Агар ман як гуноҳ кардам, ту се гуноҳ кардӣ». — Гуфт: «Чӣ гуна?» — Гуфт: «Худой фармуд: «Ло таҷассису+»! Ту таҷассус кардӣ». Ва фармуд, худои субҳонаҳу «ва отӯ-л-буюта мин абвобиҳо+». Ту аз девор даромадӣ. Ва фармуд таоло ва тақаддус, ки «ло-тадхулӯ буютан ҳатто тастаъзинӯ+». Ту беиҷозат даромадӣ». Умар гуфт: «Рост гуфтӣ, агар туро афв кунам, аз ин кор тавба мекунӣ? — Гуфт: «Бале». Умар аз ӯ афв кард.

Сездаҳум, ба иртикоби мубоҳот ва шаҳавот халқро бар маъосӣ далер нагардонад ва аз мавозеъи тӯҳмат эҳтироз кунад. Ва агар аҳьёнан ба маъсияте мубтало гардад, ӯро мастуру пӯшида дорад, чи оммаи халқ дар салоҳу фасод тобеи ҳокиму подшоҳанд. [Ва] агар ҳокимро[57] бар наҳҷи салоҳ бинанд, ҳама дар салоҳ рағбат намоянд ва савоби он ҳама ба девони ӯ роҷеъ гардад. Ва агар аз ӯ* фасод мушоҳада кунанд, ҳама дар шуруру фуҷур

48 АБ—киён бошад?
49 АБ—ояд
50 АБ—хуспидаанд
51—52 А—зӯру ғазаб
53 АБ—салаллоҳ алайҳи ва саллам
54—55 А—дид шахсе бо зани аҷнабия
56 АБ—ё
57 А—ҳоким

кӯшанд, исми он[58] ҳама*:: ба девони ӯ бозгардад. Чи фармуд он сарвар, салаллоҳу алайҳи ва саллам, ки ҳар кӣ расме нек биниҳад,[59] савоби он ӯро бувад. Ва савоби ҳар кӣ бад-он расми нек кор кунад ва ҳар кӣ расми бад ниҳад, ваболи он бадӣ. Ва ҳар кӣ бад-он бадӣ кор кунад, дар девони ӯ нависанд.

Ҳаққи* чаҳордаҳум дар қазои ҳавоиҷ ё*: қасос. Агар касе аз бузургон ба шафоат бархезад, қабул кунад, ё [агар] касе ӯро ба подшоҳи дигар ба шафоат ангезад, эҳмол нанамояд. Чи он сарвар[60] фармуд*:, ки* «ҳеҷ садақа фозилтар аз садақаи забон нест».— Гуфтанд: «Он чигуна бошад?» — Гуфт:[61] «Он шафоат аст, ки хуне бад-он маҳфуз монад, ё манфаат ба дигаре расонад, ё бадӣ аз дигаре боздорад.

Понздаҳум, ҷониби фуқаро ва масокину ²уафоро бар аҳли дунъё ва ақвиёю ағниё роҷеҳ дорад. Ва аксар муҷоласат бо фуқаро ва аҳлуллох дорад. Ва гоҳо ойинаи дилро ба мавоизу насоеҳи сулаҳо чило диҳад, чи мубошарати ҳукумат ва ихтилоти халқ дилро тарик гардонад. Ва сӯҳбати ағниё ва аҳли дуньё дилро муқаддар гардонад.[62] Чун ин ду торикӣ бар дил мустамирр гардад, хавфу хатари дин бувад, ки мӯҷиби гирифтории абадӣ аст ва ҳирмони сармадӣ, чунон чи[63] эзади таоло мефармояд: «Калло бол рона ало қулубиҳим мо конӯ яксибӯна».+ Яъне ин бадбахтон, ки гирифтори азоби абадӣ гаштаанд ва дар шиканҷаи хизлони сармадӣ афтода, ба сабаби он торикиҳо аст, ки аз иртикоби ғафлат ва ғубори мухаббати дуньё ва мусоҳабати ғофилони ҷоҳил дар оинаи дили эшон нишастааст ва мутамаккин гашта. Ва зулмати исрор[64] истеъдодоти имони эшонро ботил карда[65] ва адхинаи тақлид ва русуму одот дидаи* дили эшонро кӯр гардонида. Лоҷарам, дар дори охират аз маҳрумон матруд ва аз мазмумон мардуд гаштаанд, ки ба саодати лиқо нарасиданд[66] ва лаззоти наими дори бақо начашиданд. Ва аз ин ҷиҳат он сарвар-салаллоҳу алайҳи ва саллам фармуд, ки* «бо мурдагон манишинед».— Гуфтанд: «Ё расулаллоҳ, мурдагон киёнанд?» — Фармуд: «Тавонгарон».[67]

Шонздаҳум, аз аҳволи аҳли фоқа ғофил набошад ва дар садди фоқаи[68] ²аифону фурӯмондагон тақсир раво надорад ва тафаққуди аҳволи аромилу айтом бар худ воҷиб донад ва аз бозхости қиёмат биандешад. Дар рӯзе, ки мулку мол фарьёдрасӣ накунад ва ин ҳама мустаҳаққон дар он рӯз аз ҳоким[69] талаби ҳуқу-

---

[58] Б—онҳо
[59] АБ—ниҳад
[60] АБ—сарвар саллаллоҳ алайҳи ва саллам
[61] АБ—фармуд
[62] АБ—намояд
[63] АБ—чунон ки
[64] Б—аҳрори
[65] АБ—гардонида
[66] Б—нарасида
[67] А—тавонгаронанд
[68] АБ—ҷӯъи

ки худ[70] хоҳанд кард, имрӯз кӣ метавонад дар халоси зиммаи худ кӯшад?

Абӯҳурайра [разиаллаҳу таоло*: анҳу] гӯяд, он сарвар салаллоҳу алайҳи ва саллам фармуд, ки* «рӯзи қиёмат бандаи[71] ғаниро[72] ҳозир кунанд, ҳазрати мунтақими ҷаббор хитоб кунад, ки «эй бандаи мӯъмин, дар дуньё аз ту ноне[73] ва ҷомае[74] хостам,[75] маро таому ҷома надодӣ». — Гӯянд: «Илоҳӣ, ин чигуна бувад?» — Гӯяд: «Фалон кас дар хамсоягии ту* гурусна буд ва фалон бараҳна. Ту тафаққуди ҳоли эшон накардӣ ба иззату ҷалоли мо, ки имрӯз туро маҳрум гардонем, чунон ки [ту] эшонро маҳрум гузоштӣ». —

Ҳафтдаҳум, роҳи мусулмононро аз хавфи роҳзанону дуздон ба сатвати сиёсат эмин дорад. Ва ҳар кӣ дар роҳе ба изоъю гааддӣ мутаарризи мусулмоне шудааст, ба наколу укубат ӯро ибрати дигарон гардонад. Ва дар мамлакат ҳар ҷо, ки маҳалли хавф бувад, агар имкони иморат бувад, иморат кунад, ё нигаҳбон гузорад. [Ва дар манозили баида аломат насб кунад наздики ҳам — дигар, то ояндаву раванда бероҳ нашавад. Ва] дар асар[76] аст, ки ҳар ҳокиме, ки [тарбияту] ҳиммат бад-он дорад, ки роҳҳои мусулмонон эмин бошад аз дуздию бадӣ ва ӯ дар хоб бувад,[77] шамшери ӯ аз барои ӯ омурзиш мехоҳад.

Ва ҳар кӣ аз ин маслаҳат ғофил монад ва дар ин муҳимм тақсир раво дорад, шамшери ӯ бар ӯ лаънат кунад. [Ва ин маслак алявм дар дували низомӣ ба аҳсан ваҷҳе ҷорист, ки дар роҳҳо манзилҳо ба ҳарду фарсахе камобеш муқаррар карда, бар он касон муҳайё доранд, ки асбҳо аз подшоҳӣ ба кироя нигоҳ медоранд, то агар касе хоҳад, бетаваққуф саворӣ мекунад. Ва шавореъ, ки ба умронот наздик аст, то микдори даҳ фарсаҳ ҳамаи роҳ аз ду тараф дарахтони бузург сабз кардаанд, то мардум ба соя гузаранд ва гумроҳ нашаванд. Ва онҷо, ки аз иморот берунтар аст ва тарбияти ниҳол мутааззир, ба ҳар саду панҷоҳ қадам ҷӯбе ва устувоне бардоштаанд барои аломат. Ва фаросихи масофат дар онҳо муайян карда, то ҳар касе бидонад, ки аз роҳ чӣ рафта ва ба манзил чӣ монда.]

Ҳаждаҳум, дар вилоят[78] харҷо, ки работу[79] пул[80] [ва обхона] ҳоҷат бошад, ё[81] роҳ* аз мамарри селу борон хароб шуда, дар таъмири онҳо ба қадри имкон кӯшад, то ояндагонрою[82] равандагонро осоиш бошад. Чи он сарвар фармуд: «Ҳар кӣ пуле бино ку-

---

69—70 АБ—ҳокими худ, талаби ҳуқуқ
71—72 АБ—бандаро
73 АБ—нон
74 АБ—ҷома
75 АБ—дархостам
76 АБ—хабар
77 АБ—бошад
78 АБ—мамлакат
79—80 АБ—пулу работ
81 АБ—ва
82 АБ—ояндагон

над бар[83] роҳгузари[84] мусулмонон то бар вай осон гузаранд, худои аззза ва ҷалла осон гардонад бар вай гузаштани пули сиротро».

Нуздаҳум, дар ҳар буқъае аз биқоъи мамлакат масҷиду хонақоҳ бино фармояд. Ва имому муаззин мансуб дорад ва асбоби маоши онҳо мураттаб гардонад ,то ба ҷиҳати талаби қут иқомати ин[85] амр бад-эшон[86] мутааззир нашавад, то халқ ба ибодату намоз тавонанд пардохт. Ва расми ҷамоат барпо дорад, чи он сарвар фармуд: «Ҳар кӣ масҷиде барои худой таоло бино кунад, ҳаққ, аззи ало, барои ӯ хонае дар биҳишт бино фармояд».

Бистум он*– ки*· амри маъруфу наҳйи Мункарро тарк накунад. Ва насиҳати динӣ аз хавоссу авом дареғ надорад ва иктифо ба қузоту ҳукком накунад ва таҳқиқ фармояд. Раоёи мамлакатро аз маосӣ ва маноҳӣ ба сиёсат манъ кунад ва ба тоати ҳаққ фармояд, чи он сарвар, салаллоҳу алайҳи ва саллам, фармуд, [ки] «ҳар ки аз шумо мункаре бинад, ки мухолифи шариат бошад, бояд ки ба даст онро дур кунад, яъне ба шамшеру сиёсат». Ин мартабаи ҳуккому вулот[87] аст. Пас, агар ба даст манъ натавонад кард, ба забон манъ кунад. [Ва] ин мартабаи уламо ва машоих аст. Ва агар ба забон манъ натавонад кард, ба. дил онро душман дорад. Ин мартабаи фуқаро ва раоё аст· Пас, ҳар кӣ ба дасту забон манъ накунад ва ба дил душман надорад, он кас аз ислом ҳеҷ насиб надорад.

Ин ҷумла ҳуқуқи раияте аст, ки аз аҳли ислом бошанд. Аммо раияти куффор ва аҳли зиммаро бад-он шарт, ки* Умар+, разиаллоҳу анҳу, аҳли маҷус ва аҳли китобро кардааст, аҳли*– зиммаро* бад-он шароит таклиф кунад, ҳифзи димоъ ва амволи эшонро ба вафои он манут гардонад. Ва он низ бист шарт аст:

Аввал он ки дар вилояте, ки* мустасаррифи он ҳокими мусулмон бошад, дайру буқъа ва бутхонаи ҷадид бино накунанд.

Дуввум, агар инчунин иморатҳои қадима вайрон шавад, таҷдид накунанд.[88]

Сеюм, мусофирони аҳли исломро аз нузули дайру бутхона манъ накунанд.

Чаҳорум, ҳар мусулмоне,[89] ки дар манозили эшон нузул[90] кунад,[91] агар ӯро иттифоқи макс бувад, се рӯз дар зиёфати ӯ тақсир накунанд.

Панҷум, ҷосусии диёри ислом накунанд ва ҷосусро ҷой надиҳанд.

Шашум, агар яке аз хешони эшон дар ислом рағбат кунад, манъ накунанд.[92]

Ҳафтум, мусулмононро ҳурмат доранд [ва изо нарасонанд.]

---

83 А—дар
84 АБ—раҳгузари
85–86 АБ—дин бар эшон
87 АБ—вилоят
88 АБ—нанамоянд
89 А—мусофире
90–91 АБ—фуруд ояд
92 АБ—нанамеянд

Ҳаштум, дар маҷлисе, ки*: нишастаанд, агар мусулмонон[93] ҳозир шаванд,[94] маҷлис ба эшон[95] гузоранд.

Нуҳӯм, дар либос ташбеҳ ба мусулмон накунанд.

Даҳум, номи мусулмонон бар якдигар наниҳанд.

Ёздаҳум, бар[96] асби бо зину лагом савор нашаванд.

Дувоздаҳум, шамшеру тир бо худ барнадоранд.

Сездаҳум, ангуштарии бо мӯҳру нигин[97] дар ангушт накунанд.

Чаҳордаҳум, хамр нафурӯшанд ва ошкор нахӯранд.

Понздаҳум, либоси ҷоҳилият, ки доштанд, тарк накунанд, то аз мусулмон имтиёз бошад.

Шонздаҳум, русуму одоти мушриконро дар миёни аҳли ислом изҳор[98] накунанд.

Ҳафдаҳум, дар ҳамсоягии мусулмон хона бино накунанд.

Ҳаждаҳум, мурдагони худро ба наздики мақобири мусулмонон набаранд.

Нуздаҳум, дар азову мусибат овоз баланд накунанд.[99]

Бистум, бандаи мусулмон нахаранд.

Дар охири ин аҳднома навиштааст, ки агар чизе аз ин шартҳо мухолафат кунанд, эшонро амон нест. Ва хунҳою молҳои эшон бар мусулмонон ҳалол аст. Чунон ки хуну моли аҳли ҳарб ва салом.

Ва билҷумла риояти[100] ҳуқуқро султон[101] дар ҳаққи ахьёри раият маръӣ медорад. Ва[102] дар ҳаққи ашрор аввалан панду насиҳат, сонияи уқубату сиёсат, чи касоне, ки мартабаи мӯи разила доранд ва*:: чун нохун, агарчи баданро аз амоолн онҳо гузир нест, лекин чун зиёд[103] шаванд, азият расонанд, ба ҳар чанде дафъу рафъашон воҷиб аст. [Ва] ҳамчунин рунуду авбош, ки чун бисьёр шаванд, ба халқ изо расонанд, қамъ[104] ва қалъашонро[105] баъд аз панд лозим шумурад,[106] чи раият ганҷ аст, ҳарчӣ бештар ва маҳфузтар, хуштар бошад.

Туҷҷор низ хазинаи мамлакатанд, ҳар чӣ маъмуртар, беҳтар. Маъмурин эшон манут бар ду чиз аст: амни шавореъ ва адли шореъ,[107] то матоашон ба саломат ояд. Ва ҳукми муомала ва закотро қозӣ бар наҳҷи шаръ фармояд. Пас, лозим ояд,[108] ки подшоҳ бояд аввал туруқу шавореъро маҳфузу мазбут дорад. Дуввум[109] раиси адл бар эшон гуморад ва тазкияи онҳо кунад, чи

93 АБ—мусулмоне
94 АБ—шавад
95 АБ—ӯ
96 А—ба
97 А—кин
98 АБ—зоҳир
99 АБ—барнадоранд
100—101 АБ—султон*. риояти ин ҳуқуқро
102 АБ—аммо
103 Б—зиёда
104—105 АБ—қалъу қамаъшонро
106 АБ—шумуранд
107 АБ—шоеъ
108 АБ—омад
109 А—ду

султонӣ одил манзилати инсони комил дорад, бояд ки аз ҳоли ҳар касе аз раису маръус огоҳ бошад, ва илло комил нест.

Яке аз салотинро чунон[110] одат будӣ, ки занон ба хонаи аъёну аркон фиристодӣ, то бавотини умур кашф кунад.

Ва подшоҳи соҳибназар бояд то дар истеҳқоқи ҳамгинон ба тааммул назар фармояд. Пас, ҳар касеро ба андозаи истеҳқоқу пояаш дилдорӣ кунад, на гӯш ба қавли мутавақкеъон дорад, ки хазина тиҳӣ гардад ва чашми тамаъ пур нашавад. Балки худовандони хираду иззатро худ дидаи ҳиммат бад-ин фуруд наёяд, ки таърифи ҳоли хеш кунанд, ё шафеъ ангезонанд ва восита ҷӯянд. Пас, назари подшоҳро фоида он аст, ки муставҷиби навохтро бе зулли тааруз асбобу васоили маводди ҷамъият ва фароғат муҳайё дорад, ки бузургҳиммат нахоҳад ва хоҳанда наёбад:

[Б а й т]::

Гарчӣ амал кори хирадманд нест,
Ҷуз ба хирадманд мафармо амал.

Агар ҳаст мард аз ҳунар баҳравар,
Ҳунар худ бигӯяд, на соҳибҳунар.[111]

[Талаби хидмат аломати нуқсон бувад ва истиғно далели камол. Подшоҳ ба фитрати худ мустағнии комил талаб дорад.]

Вазорати подшоҳ[112] касеро мусаллам аст,[113] ки шафқат бар дини подшоҳ аз он бештар[114] барад, ки бар дуньёи подшоҳ.[115] Ва ҳайфи раоё бар султон осонтар донад, ки ҳайфи султон ба раият. Подшоҳон падари ятимонанд, бояд ки беҳтар аз он ғам хӯрад, ки ятимро падар бувад, то фарқ бувад миёни падари дарвеш ва падари подшоҳ.

— Гӯянд: «Қисаи зару тифле аз касе монд, ҳоким кас фиристод пеши васӣ ва зар хост. Васӣ зар дар канори тифл карду пеши ҳоким фиристод. Ва гуфт: «Ин зар азони ман нест, аз ин тифл аст. Агар меситонӣ, аз вай[116] биситон, то [дар] қиёмат ҳам ба вай бозрасонӣ.[117] Ҳоким ба ҳам баромад ва сару чашми тифл бибӯсиду дар канор гирифт ва гуфт: «Ман дар қиёмат тоқати ин мутолаба надорам».

[Ва] зар пеши васӣ фиристод ва нону ҷома ва асбоби [маоши] тифл аз хазина[118] муҳайё дошт, то ба ҳангоми булуғ.

Дасти ато, то тавонад, кушода дорад, магар он гоҳ ки дахл ба хароҷот кифоя накунад, ки:

---

110 А—чунин
111 АБ—йои байтҳо иваз шудаанд.
112 АБ—мулк
113—114 АБ—бувад
115 АБ—ӯ
116 АБ—ӯ
117 АБ—расонӣ
118 АБ—хизона

[Б а й т]::

Бухлу исроф ҳарду мазмуманд,
«В-абтағи байна золика собйлан+».

Ӯҳдаи мулкдорӣ коре (бас) азим аст; — бедор бояд будан ва хама вақте ҳушьёр ва ҳамеша бо худой таоло дар муноҷот, то бар дасту забон ва* қаламу қадами вай он равад, ки салоҳи мулку дин дар он бошад. [Ва] уламою аиммаи динро ҳурмату иззат дорад ва* ба истисвоби эшон ҳукм ронад, то салтанат мутеъи шаръ бошад, на шариат забуни салтанат. Ва бояд ки таҳқиқи завоҳир ва бавотини шариат кунад, то тахлите, ки уламои сӯъ кунанд, бидонад. Ва аксари уламо бинобар хавои нафс ва эҳрози ҷоҳу мансаб ҳукм ба завоҳир кунанд ва ҳақиқати амрро бипӯшонанд аз тарси малоли хотири султон, ва таҷвизи бидъатҳо кунанд ва таъвилот оранд ва тавҷеҳот, [ки] агар султон бад-он розӣ бошад, дар маосӣ шарики[119] онҳо[120] бошад. [Ва бидонад, ки чун як бидъат ҷорӣ шавад, сад бидъати дигар ба қиёси вай мубоҳ гардад. Ва аз ин ҷиҳат дар ҳар чанд гоҳе дин заъфи куллӣ ёбад ба тахлити уламои сӯъ. Ва боз мӯҳайи-ус-сана таҷдид фармояд ва ин дар қурби муоту улуфи таърихи ҳиҷрӣ бошад. Ва] қавме, ки ба тоати ҳақҳ машғуланд, ҳиммат ва ҷониби эшон масруф дорад ва тавфиқи сӯҳбату[121] хидмати[122] эшонро ғанимат шуморад,[123] ки ҳиммати порсоён мулку давлатро ҳимоят кунад. Фосиқу фоҷирро тақвият ва дилдорӣ накунад, ки шарики он гурӯҳ бошад, дар маъсият ва муставҷиби уқубат гардад.

Нӯшервони Одилро+, ки дар куфр мурд,[124] диданддаш дар ҷойгоҳи сабзу хуррам. Пурсидандаш, ки «ин мақом ба чӣ ёфтӣ?» — Гуфт: «Бар муҷримон шафқат[125] набурдам[126] ва бегуноҳро[127] наёзурдам».

Молиши риндону фосиқон аз[128] подшоҳ вақте[129] писандида ояд, ки ба нафси худ аз фуҷур парҳезад.

Яке аз подшоҳон[130] бифармуд, то хумхонаи хамморон бишкастанд. Шабонгоҳ гуфт: «Ангури фалон харобот дар ваҷҳи асир ниҳодам». Соҳибдиле бишунид ва гуфт: «Эй, ки гуфтӣ, бад макун, худ макун».

Ҳар як чанде шаҳнаи зиндонро бифармояд, то арзи зиндониён кунад, то бегуноҳро халос диҳад ва гуноҳони кӯчакро пас аз чанд рӯзе бубахшад ва гуноҳони бузургро ба қасос расонад. Ва зиндони қозиро низ ҳамин бифармояд, то ғарими мӯсир бар ғарими мӯъсир сабр кунад ва ба қадри ҳол бар вай адои дайн фармояд. Ва агар ҳар ду*: тараф натавонанд ва хазинаи байтулмол

119—120 АБ—онҳо шарик
121—122 АБ—хидмату сӯҳбати
123 АБ—шумурад
124 АБ—бимурд
125—126 АБ—мушфиқ будам
127 АБ—богуноҳро
128—129 АБ—вақте аз подшоҳ
130 АБ—мулук

маъмур, аз байтулмол бифармояд ва миод гирад, то ҳарду нафарро кор барояд. Ва ҳамчунин корвонзадаю киштишикаста ва мардуми зиёнрасидаро[131] тафаққуди аҳвол ба* камобеш бикунад, ки аз аъзами садақот ва аҷалли ҳасанот аст. Ва он сабаби ободии вилоят ва серию пурии мамлакат хоҳад буд.

Тариқ он ки дар васати шаҳр хазина вазъ кунад аз вуҷуҳи мозода ва бар он амине мансуб дорад, то ҳар киро аз*— ин*:: гурӯҳ[мағбун, ки] ба маблағе эҳтиёҷ равад, ҷиҳати касбу тиҷорат ва адои дайн дар он ҷо равад ба миод ва* сиҷилл [ва замон] нишон диҳад ва* мояҳтоҷи хеш бардорад ва ба суди даҳним дар[132] вақташ боз ба ҳамон хазина[133] [расонад ва] супорад. [Ва] мустаъҷири бӯстонҳо ва зомини[134] мустағаллот, ки дахли ӯ[135] ба машрут вафо накардааст, дар истифои мазмун сахт нагирад ва дар охири фасл ба чизе мусомаҳат кунад. Ва навбати дигар амале баманфааттар арзонӣ дорад, то мунтафеъ гардад. [Ва шикаста нашавад.] Мардумоне, ки аъзои солим доранд, нагузорад, ки бешуғл бошанд, ба муздурии корҳои мулкӣ ва дурустии роҳҳою пулҳо ва иморат ба зaҷр баркашад ва музд диҳад, то дуздию муқмирӣ накунанд.

Барҷомондагонро дар маҳаллате ҷамъ дорад [ва] вазоифи эшон[136] аз байтулмол бирасонад, то ба гидья ва тамаъ халқро мушавваш надоранд. [Дар дували низомӣ алаявм мадрасаҳо бароварда, ҳама кӯрону гунгон ва шалонро дар он ҷо гирд оварда, ҳар кадомро таълими коре, ки дархӯри ӯст, медиҳанд; — аз мусаввирӣ ва саҳҳофӣ ва қавволӣ ва оҳангарӣ ва хаттотӣ. Масалан, духтаре гунги уммиро дар тахта навиштам, ки чӣ ном дорӣ, ишорат кардам. Ба тахти он навишт, ки номи ман фалона аст.]

Подшоҳон бар раият подшоҳанд, чун раиятро бикоҳанд ва нохӯш доранду биёзоранд [худро нохӯш дошта ва хештанро[137] озурдаанд ва] душмани мулку давлати хеш бошанд [ва музоҳими ҷонутани хеш]. Шоҳон сари раиятанд, нодон саре бошад, ки ба дандон бадани хешро пора кунад. Омили мардумозорро ҳукму амал надиҳад, ки раоё ӯро танҳо дуои бад накунанд.

[Ва][138] аз ҷумлаи ҳуқуқи султони мозӣ бар варасаи [мулк] яке* он аст, ки дӯстону ҷалисони падарро ҳурмат дорад ва зоеъ нагузорад [ва хайроту мубарроти эшонро ботил нагардонад].[139] [Ва] уқубати он кас, ки дар ҳаққи бегуноҳ иқрор кунад, он аст, ки ба дасти хасмаш супорад, то ба муроди дили хеш интиқом кашад ва дигарон аз накбати вай насиҳат пазиранду ибрат гиранд. Султони хирадманд раиятро наёзорад, то чун душмани берунӣ заҳмат диҳад, аз душмани андарунӣ эмин бошад. Динро нигоҳ натавон дошт, магар ба илм ва мулкро илло ба ҳилм. Дарвеши тавонгарҳиммат он ки ба дидаи ҳиммат дар мо-

---

131 А—зиёнрасида
132—133 А—боз ба хамон хазона дар вақташ
134 АБ—замини
135 АБ—онҳо
136 Б—эшонро
137 Б—хештан
138—139 АБ—Баъд аз 5 абзац омадааст.

лу неъмати подшоҳон нанигарад. Ва султони гадотабъ он ки тамаъ дар моли раият кунад:

[Б а й т]

Мурувват набошад бар афтода зӯр,
Барад мурғи дун дона аз пеши мӯр.

Эй, ки мол аз баҳри чоҳ дӯст[140] медорӣ, карам куну тавозӯъ пеш гир, ки чоҳе аз ин аълотар нест, ки халқат дӯст доранд ва санот гӯянд.—[Гуфтаанд]: «Гуруснагӣ беҳ, ки серӣ аз паҳлӯи дарвешон»:

[Б а й т]

Агар анқо зи бебаргӣ бимирад,
Шикор аз чанги[141] гунчишкон нагирад.

Шукри бузургӣ он ки бар хурдон[142] бубахшояд ва ҳиммати олӣ он ки даст ба моли мискинон наёлояд. Мардуми бехайр дар зиндагӣ мурдаанд. Накӯкорон бимиранду номи накӯ бимонад. Чун даст ёбӣ, он кун, ки агар даст баргардад, таҷаммули дигар мисли он тавонӣ кард. Ҳиммати заифону мискинон захм аз он зиёдат занад, ки бозуи паҳлавонон. Бар рӯзгори хеш ҳайф раво мадор! Доди мазлумон бидеҳу дандони золимон бишикан.

Эй, ки дар ҳоби хушӣ, аз бедорон биндеш. Эй, [ки] тавоноӣ, дар рафтан бо*: ҳамроҳи нотавон[143] бисоз Эй ки фароҳдастӣ, бо тандилон муроот кун. Дидӣ, ки пешиниён чӣ карданд ва [бо худ] чӣ бурданд?!

Рафтанд, ҷафо бар мазлум сар омад ва* вабол бар эшон бимонд. [Агар] рост хоҳӣ, дарвешии басаломат беҳ аз подшоҳии ба чандин маломат. Устухони мурда сухан мегӯяд, агар ту гӯшу ҳуш дорӣ, бишнавӣ, ки «ман ҳамчу ту одаме будам ва қимати айёми ҳаёт надонистам ва ба хира зоеъ кардам»:

[Б а й т]

Чу моро ба ғафлат бишуд рӯзгор,
Ту боре даме чанд фурсат шумор.

Ҳар кӣ касро наранҷонад, аз кас натарсад. Қаждум, ки ҳаметарсад ва ҳамегурезад, аз феъли хабиси хеш аст. Гурба дар хона эмин аст аз беозорӣ. Гург дар саҳро саргардон аз бадфиолӣ. Гадоён дар шаҳр осуда аз салимӣ. Дуздон дар кӯҳу камар пинҳон[144] аз ҳаромзодагӣ.

---

140 А—ва давлат
141 АБ—дасти
142 АБ—зердастон
143 А—нотавонон
144 АБ—ниҳон

Дар зиндагонӣ саъй кун, [ки] то беҳ аз дигарон боши ба феълу салоҳ ва карам, ки дар мурдагӣ гадоёну подшоҳон яксонанд, агар мадфани султоне ё сагбоне боз кунанд, аз эшон фарқ натавон кард. Озори заифон саҳл нагирад,[145] ки мӯрон ба иттифоқ шери жаёнро оҷиз гардонанд ва пашшаи бисьёр пили дамонро аз пой дар — оранд. Таом он гаҳ хӯрад,[146] ки иштиҳо ғолиб шуда бошад ва сухан он гаҳ гӯяд,[147] ки зарурате[148] афтад. Ва сар он гаҳ ниҳад,[149] ки хоб ояд ва сӯҳбат он гаҳ дорад,[150] ки шавқ ба мунтаҳо расад.

Подшоҳ сояи худост, одати соя он аст, ки мутобаати соҳиби соя кунад. Пас, чунон ки худованди субҳонаҳу бар аҳволи бандагон иттилоъ дорад, подшоҳ низ бояд бар аҳволи раоё мутталеъ бошад. Ва ҳамчунон ки худои субҳонаҳу ҳар яке аз бандагонро ба василае рӯзӣ медиҳад, подшоҳ низ бояд [ки] ҳар кадом аз раияро ба василаи[151] мансабу ирҷоъи хидмат, ки лоиқи ҳоли ҳар як бошад, рӯзӣ муқаррар гардонад. Ва ҳамчунон ки худованд сатторулуйюб аст ва ҳалим, подшоҳ низ гуноҳи бандагон бипӯшад ва бурдборӣ кунад. Ва ба ҳар чизе наранҷад, то вақте ки худ пардаи худ бидарранд ва исрор кунанд ва муставҷиби уқубат гарданд. Ва чунон ки худованд амин аст, амонати мардум нигоҳ дорад ва рози ҳар як ба дигарӣ нагӯяд ва ба маҳорими мардум ба хиёнат нанигарад. Ва* чунон ки худой карим аст, карам [ва ҷӯд] пеша кунад, то мӯҷиби таълифи қулуб шавад. Ва* чунон ки худованд дар айни қудрати афувв аст, бояд ки подшоҳ низ дар айни иқтидор афв кунад. Ва ҳамчунон ки офаридгор кофиру мӯъминро рӯзӣ медиҳад ва фарқ намениҳад, подшоҳ низ бояд*— ки* сиддиқу зиндиқ, олиму ҷоҳил, орифу омӣ — ҳамаро ба раҳмати хеш мустамол дорад.

[Ва] подшоҳро дар иртикоби муҳаррамот аз қабили ҳамру замр ва парду шатранҷ ва амсоли инҳо ду хатари азим аст: Яке дар назди худой, субҳонаҳу, [ва] дигар дар назди халқ, хосса дар ҳузури уламо ва аҳли зоҳиру расулон ва мунҳиёни эшон, ки вақъи подшоҳ дар назарҳо кам шавад. Ва авом ба дастовези он маъосӣ дар ҳузури султон дароянд ва асрори мулкӣ дар миёни авом афтад ва ахлоқи подшоҳ миёни халқ машҳур гардад:

[Байт]

Ба некию бадӣ овоза дар басити ҷаҳон,
Се кас баранд — расулу ғарибу бозаргон.

Мутрибу бозигар ва мушаъбиду афсонагӯй ва шатранҷу амсоли ин малоҳиро ҳамавақтӣ ба худ роҳ надиҳад, ки дилро сиёҳ

145 АБ—нагирӣ
146 АБ—хурӣ
147 АБ—гӯй
148 АБ—Задрурат
149 АБ—биниҳӣ
150 АБ—дорӣ
151 АБ—василаи

гардонад, магар дафъи малолатро гоҳе. Шиблӣ дар маҷлиси яке аз мулук даромад. Маликро дид бо вазир ба[152] шатранҷ машғул.[153] — Гуфт: «Аҳсант, шуморо барои ростӣ нишонидаанд, [шумо] бозӣ ҳамекунед:

[Қитъа]::

Худованди давлат хато мекунад,
Шабурӯз зоеъ ба базму[154] хумор.
Ҷаҳондориву тахти кайхусравӣ,
Мақоми бузург аст, кӯчак мадор.

Айшу тараб ногузир аст, на чандон ки вазоифи тооту масолеҳи раоё дар он мустағрақ гардад. Хашму салобати подшоҳ бакор аст, на чандон ки мардумон[155] аз хӯи бадаш нафрат гиранд. Бозию зарофат [ва мазоҳ] равост, на чандон ки ба хиффати ақл мансуб доранд. Зӯҳду ибодат шоиста аст, на ба ҳадде, ки зиндагонӣ бар[156] худ ва дигарон талх гардонад. [Подшоҳ][157] ҳеҷ ҳукме[158] ҷуз ба адолат нафармояд,[159] ки салтанат ба куфр муҷомаат дорад, аммо бо зулм не, [чи султон ҳамчу боғбон аст дар мулки ҷаҳон. Ҷаҳондори таоло боғи ҷаҳонро ба касе диҳад, ки ҷаҳонро обод дорад. Ва куфру имон дар он шарт нест, балки шарт он бувад, ки боғбон марде донишманд бувад, то маслаҳати ободии боғро бидонад ва хасу хошоки музирру мухилли боғро барчинад.

Ва ғолибан зулм аз кибр хезад ва] ҳар оташ ба боди нафас дар гирад, илло оташи зулм, ки ба боди нафаси мазлум фурӯ нишонад [Ва подшоҳ бояд ки] мутавозеъ бошад, на мутакаббир, ки тавозӯъ сифати атқиёст, такаббур сифати ашқиё. Аҳли такаббурро, албатта*, дар нутфа ғишш аст, чи саркашӣ сифати оташ аст ва шайтон аз оташ бувад. Ва аҳли тавозӯъро[160] нутфа пок аст, чи афтодагӣ сифати хок аст ва одам аз хок бувад. [Султон] бояд ки дар вақти ғазабу нохушӣ ҷаридаи гунаҳкоронро наталабад, чи мабод ки беш аз гуноҳ уқубат фармояд. [Балки чун аз маҷлиси унсу базм бархезад, дафтари эшонро ба назар дарорад, шояд ки ба шукронаи вақти хуш вақти эшонро хуш гардонад ва аз ташвиш бираҳонад. Ва уқубати он кас, ки дар ҳаққи бегуноҳ иқрор кунад, он аст, ки ба дасти хасмаш супорад, то ба муроди дили хеш интиқом кашад ва дигарон аз нақбати вай насиҳат пазиранду ибрат гиранд. Ва*: подшоҳ бояд ки] аҳли ботинро дар ҳузури аҳли зоҳир тамҷид кунад ва билъакс, то аз қилу қоли

152—153 АБ—ки шатранҷ мебохт
154 АБ—хамр
155 АБ—халқ
156 А—ба
157 А—Шоҳ
158 АБ—ҳукм
159 А—мафармояд
160 Б—тавозӯъ

ҳарду фирқа осуда бошад, лекин ба тариқе, ки ҳар кадом подшоҳро аз силки худ донанд.[161]

Суғури мамлакат ба манзилаи атрофи ҷисм[162] аст, ки ифозаи рӯҳ*: бад-онҳо камтар расад.

Лоҷарам, чун табиат аз эътидол мунҳариф гардад, нахуст атрофи ҷисмро[163] манқасат расад. Пас, лозим омад, ки подшоҳ дар ҳиросати онҳо эҳтимоми бештар фармояд, ки хориҷиро бевуқуф[164] маҷоли тадохул намонад. Чун узве заиф шавад, мараз бад-он ҷо гарояд, илоҷи он узв зарур афтад. Чун ба аҳли мамлакате ё тоифае зулм расида бошад, риояти онҳо беш аз дигарон воҷиб ояд, назди зуҳури ҳодиса ва балвои аввал фасод аз онҷо хезад.

Подшоҳ[165] бояд ки маунати арбоби камол ва ҳирафу саноеъро маунат фармояд, то ба мамлакати бегона пароканда нашаванд, чи шак нест, ки дар ин ҳол подшоҳро мазаммат[166] кунанд. Ва ин маънӣ сабаби ҷуръат ва ҷасорати хориҷиён шавад.* Балки ин навъ мардумро аз вилояти бегона талаб доранд, то мулк обод гардад ва номи подшоҳ ба некӣ барояд.

Ҳамчунон ки салтанат бе зару мард сурат набандад, бе зинат ҳам тамом нашавад. Зинат бе ҷамъияти [асбоб ва] асҳоби ҳунар [ва арбоби камол] муяссар[167] нагардад.

Бояд ки султон[168] табиати ҳар шахсе бидонад ва ҳеҷ кас хӯи подшоҳро нашиносанд, ки шояд дар амре мӯъзам ӯро ба тамаллуқ фиреб диҳанд. [Ва] подшоҳро, чунон чи, дар зоҳир ду чашм аст, дар ботин низ ду чашм бояд, то чашме мулоҳазаи ҳол кунад ва чашме мулоҳазаи маол. Ва чунон ки агар ду чашми зоҳир яке бошад, мӯҷиби нуқсони бадан аст. Ва* агар ду чашми ботин яке гардад,[169] сабаби нуқсони мамлакат [ва давлат] гардад.[170]

Арастотолис+ гӯяд.[171] «Беҳтарини подшоҳон он аст, ки ба каргас монад, ки гирдогирди ӯ мурдор аст, на он ки ба мурдор монад, ки гирдогирди он[172] каргас, яъне мебояд, ки вай аз ҳоли ҳаволии худ огоҳ бошад ва ҳаволӣ аз[173] ҳоли ӯ[174] ғофил, на он ки ҳаволии ӯ аз ҳоли [вай] огоҳ бошанд ва ӯ аз ҳоли ҳаволии худ ғофил»:

[Қитъа]

Подшаҳ бояд ки бошад ҳамчу каргас бохабар,
З-он чи афтодаст гирдогирди ӯ мурдорҳо.
Не чу мурдоре, ки гирдаш саф кашида каргасон,
Тез карда баҳри нафъи худ дар ӯ минқорҳо.

---

161 АБ—Ин ҷумла баъд аз панҷ ҷумла омадааст.
162 АБ—чашм
163 АБ—чашмро
164 АБ—мавқуф
165 АБ—Ва
166 АБ—надомат
167—168 АБ—ба даст наёяд ва султон бояд, ки
169 АБ—шавад
170 АБ—бошад
171 АБ—гуфта
172 АБ—ӯ
173—174 АБ—ӯ аз ҳоли вай

[Ва] сухани аъозиму* уламо ва машоих модоме ки макрун ба ҳавову ҳавас набошад ва «ҳисбатан лиллоҳ»+ гӯянд, бипазирад. Лекин он амалро чунон ба ҷой оварад, ки омма [онро] аз подшоҳ донанд, то ба худи ӯ гароянд. Ва дар ҳар амал чунон сулук фармояд, ки аз ӯ донанд, агар[175] дарвоқеъ[176] аз дигарӣ бувад; ва бадиҳоро аз ғайри ӯ донанд, агарчӣ аз ӯ бошад. Ин амал мӯҷиби таълифи дилҳо[177] бошад.[178]

[Ва билҷумла чун фазоили мустаҳсана ва хасоили марзия беш аз он аст, ки ҳамавақтӣ онро дар назар тавон дошт ва ҳамаро дар амал тавон овард. Ҷалоили афроди онро, ки мунзабит ба чаҳордаҳ қоида аст, доим дар назар дорад ва бинои давлату салтанат бар ин чаҳордаҳ асл биниҳад, то аз амру хукм бархӯрдорӣ ёбад ва асоси давлати ӯ истеҳком пазирад:

Авал он*— ки*· ҳар касро аз мулозимон, ки ба тақарруби худ сарафрозӣ диҳад, сухан дар боби шикасти ӯ қабул накунад, чи ҳар кӣ назди султон муқарраб шавад, ҳар оина ҷамъе бар ӯ ҳасад баранд. Ва чун асоси инояти султон дар боран ӯ ба истеҳком бинанд, ба латоифулҳиял дар нуқсу ҳадми он кӯшанд; ба сабаби он ки ҷоҳу эътибор ба ҳар мизоҷе созвор аст, ҳар кадом худро аҳаққ шиносанд, на ғайрро. Пас аз роҳи давлатхоҳӣ ва насиҳат даромада, суханони рангину фиребанда мегӯянд, то вақте ки мизоҷи подшоҳ бар ӯ мутағайир гардад ва дар зимни он мақсуди эшон ба даст ояд:

Байт

Машнав сухани ҳар касу бишнав сухани ман,
Қ-арбоби ғаразрост, зи ҳар боб суханҳо.

Дуюм он ки мардуми наммому суханчин ва арозилро дар маҷлиси худ роҳ надиҳад ва аввал хулқу мизоҷи ӯро аз хориҷ таҳқиқу тафтиш кунад ва ҳасабу насаби ӯ бидонад, ки ин табақа фитнаангезу ҷангҷӯ бошанд ва озори халқ хоҳанд ва ба сиоят дар ҳузури султон ирзи обрӯи мардум бибаранд. Балки чун ин сифат аз касе мушоҳада кунад, ҳар чӣ зудтар оташи сиояти ӯро ба оби шамшер фурӯ нишонад, ки то дуди он арсаи оламро тира насозад:

Байт

Оташеро, ки халқ сӯзад аз он,
Ҷуз ба куштан илоҷ напзирад.

Сеюм он ки бо умаро ва аркони давлат тариқи мувофақат ва некхоҳӣ маръӣ дорад ва ҳеҷ касро бе ҷаримаи куллӣ ба худ

175—176 АБ—агарчи филвоқеъ
177—178 АБ—қулуб гардад

душман нагардонад, ки бе тифоқи дӯстони якдил ва муованати мусоҳибони якҷиҳат корҳои куллии давлатӣ мутамашшӣ нагардад:

Мисраъ

Оре, ба иттифоқ ҷаҳон метавон гирифт.

Чаҳорум он ки ба талаттуфу чоплусии душман мағрур нагардад. Ва ҳарчанд тамаллуқ пеш орад ва тазаррӯъ пеш кунад аз рӯи ҳазм бар вай эътимод накунад, ки аз душман ба ҳеҷ рӯй дӯстӣ наёяд:

Маснавӣ

Аз душмани дӯстрӯ бупарҳез,
Чун ҳезуми хушк з-оташи тез.
Кораш ба ҷадал чу барнаёяд,
Хуш-хуш дари ҳила мекушояд.

Панҷум он ки чун гавҳари мурод ба чанг ояд, дар муҳофазати он таҳовун наварзад ва онро ба ғафлат зоеъ нагардонад, ки дигар тадорук сурат набандад ва чандон ки пушаймонӣ хӯрад, суд надорад:

Байт

Наёяд ба каф тири ҷаста зи шаст,
Агарчӣ ба дандон газӣ пушти даст.

Шашум, дар корҳо шитобзадагӣ ва хиффат панамояд, балки ба ҷониби тааннию тааммул гирояд, ки*:: мазаррати таъҷил бисьёр аст ва манфаати сабру сукун бешумор:

Макун дар муҳимме, ки дорӣ шитоб,
Зи роҳи тааннӣ инон барматоб,

Ки нокардаро метавон кард зуд,
Чу шуд карда, он гаҳ надомат чӣ суд?»

Ҳафтум он*— ки*: ба ҳеҷ ваҷҳ инони тадбир аз даст нагузорад. Ва агар ҷамъе душманон ба қасди вай муттафиқ гарданд, салоҳ дар он бинад, ки бо яке аз эшон мулотафат бояд варзид, то ба сабаби он халосӣ мутасаввир бошад. Филҳол, бар он иқдом намояд ва ба ҳукми «алҳарбу худъатун+» бинои фиребн эшон ба табари макр зерузабар гардонад, ки уқало гуфтаанд:

Назм

Аз доми макри хасм ба ҳилат тавон гурехт,
«Қад юслаҳ-ул-ҳадид камо қила би-л-ҳадид+».

Ҳаштум он ки аз арбоби ҳикду ҳасад эҳтироз кунад ва ба чарбзабонии эшон мағрур нагардад, ки чун ниҳоли кина дар замини сина нишонда шавад, самара ҷуз зараpу озор набувад:

Назм

Кина ба ҳар сина, ки бинҳод рахт,
Дил шавадаш аз паи озор сахт,
Бинадату чарбзабонӣ кунад,
Баргузарад, қасди ниҳонӣ кунад.

Нӯҳум он ки афву бахшишро шиору дисори худ сохта, мулозимонро ба андак ҷарима дар маърази хитобу итоб наёрад, ки ҳамвора акобир ба оби афву марҳамат ҷароим аз ҷароиди аҳволи асоғир фурӯ шустаанд ва домани иғмоз аз рӯи шафқат бар беадабию ҷуръати эшон пӯшида:

Байт

З-ибтидои даври Одам то ба аҳди подшоҳ,
Аз бузургон афв будаст, аз фурӯдастон гуноҳ.

Ва чун аз баъзе муқаррабон хиёнату ҷиноят зоҳир гардад ва ба афви султон мустазҳар шаванд, дигарбора эшонро аз машраби иноят сероб гардонанд, то дар биёбони ҳирмон саргаштаву ҳайрон нагарданд:

Байт

Онро, ки ба дасти лутф бардоштаӣ,
Бинвоз, ба як бор маяфкан бар хок.

Даҳум он ки гирди озори ҳеҷ кас нагардад, то ба тариқи мукофот, ки «ва ҷазоу сайиатин сайиатун мислуҳо+», зараре ба вай лоҳиқ нашавад, балки бороии эҳсон бар мафориқи оламиён борад, то дар равзаи «ва ин аҳсантум аҳсантум ли анфусикум+», гулҳои мурод ба бор ояд:

Нек ар кунӣ, ба ҷои ту некӣ кунанд боз,
В-ар бад кунӣ, ба ҷои ту аз бад батар кунанд.
Имрӯз хастӣ аз баду в-аз нек бехабар,
Рӯзе бувад, ки аз баду некат хабар кунанд.

Ёздаҳум он ки коре, ки мувофиқи тавру лоиқи ҳоли ӯ набошад, албатта майл нафармояд, ки бисьёр кас кори худ гузошта ба муҳимми номуносиб иқдом намояд ва онро ба итмам нарасонида, аз кори худ бозмонад:

Байт

Зоғе равиши кабки дарӣ меомӯхт,
Он даст надоду роҳи ӯ рафт зи даст.

Дувоздаҳум он ки ҳоли худро ба ҳульяи ҳилму сабот ороста гардонад ва ба ҳар боди сахте аз ҷой наҷунбад, ки дили ҳалим малеҳ аст, «ва кода-л-ҳалиму ан якуна набийян»,+ ҳадиси саҳеҳ:

Б а й т

Теғи ҳилм аз теғи оҳан тезтар,
Бал зи сад лашкар зафарангезтар.

Сездаҳум он ки мулозимони амину мӯътамад ба даст оварад ва муҳиммоти мулкӣ дар ӯҳдаи кифояти эшон гузорад. Ва аз мардуми хоину ғаддор иҷтиноб намояд, ки чун муҷовирони атабаи салтанат ба сифати амонат мавсуф бошанд, ҳам асрори мамлакат маҳфуз монад ва ҳам мардум аз зарари эшон эмин бошанд. Ва агар иёзан биллоҳ, чеҳраи ҳоли эшон ба холи хиёнат сиёҳ бувад ва сухани эшонро назди султон эътибор бувад, шояд ки ба сиоят бегунохеро дар маърази талаф афкананд, ё ирзу обрӯяшро бубаранд. Ва натоиҷи бади он оҷилану аҷалан ба рӯзгори подшоҳ оид гардад:

Н а з м

Ходими подшаҳ амин бошад,
То варо мулку равнақ афзояд.
В-ар кунад ҷониби хиёнат рӯ,
Мулк вайрон шавад зи шумии ӯ.

Чаҳордаҳум он ки аз меҳнати рӯзгор ва инқилоби адвор бояд ки ғубори малол бар домани ҳиммати ӯ нанишинад, чи марди оқил пайваста бастаи банди бало бошад ва одами ғофил дар неъмату роҳат рӯзгор гузаронад:

Қ и т ъ а

Шерро силсила дар гардану рӯбаҳ ҳама шаб
Фориғулбол бар атлолу даман мегардад.
Оқил аз кулбаи эҳзон нанниҳад пой бурун,
Ғофил аз айни тараб гирди чаман мегардад.

Ва яқин донад, ки бе музоҳарати лутфи азалу файзи лямязал саҳми[179] саодат ба ҳадафи мурод нарасад. Ва аз касрати фазлу ҳунар бе муованати қазову қадар ҳеҷ наёбад:

Б а й т

Давлат на ба иктисоби илму ҳунар аст,
Вобастаи аҳкоми қазову қадар аст.

---

179 Б—муҳимми

Пас, бояд ки дар бораи ҳифзи давлат ва ҳиросати салтанат ларзон набувад ва эътимоде бар фазли моликулмулк ва додори ҷаҳондор дорад. Ва аз ғайри ӯ аз ҳеҷ чиз ҳаросон набувад:

Байт

Ту пок бошу мадор, эй бародар, аз кас бок,
Зананд ҷомаи нопок козурон бар санг.

Балки агар ба амри шоREъ рафтор кунад, ҳама шахсе аз вай битарсанд ва маҳобати ӯ дар дилҳо ҷойгир шавад. Ва ҳеҷ кас сари мухолафат пеши ӯ барнадорад. Ва агар хилофе аз халқ бинад, бидонад, ки аз хидмати холиқ таҳовун кардааст].

Худованди[180] мамлакатро воҷиб аст, ки ҳар он вақте[181] ки ҳодисае рӯй намояд, ки мӯҷиби ташвиши хотир бошад, шабҳангом, ки*:: халқ ором гиранд, истионат ба даргоҳи худованди таоло барад ва ба дуову зорӣ қуввату нусрат хоҳад. Пас* онгоҳ ба хидмати сулаҳо ва уббод қиём[182] намояд[183] ва [истимдоди] хотиру ҳиммат талабад.[184] Пас, онгоҳ* ба зиёрати биқоъи шарифу равони покон берун ояд ва истимдод[185] хоҳад.[186] Пас, дар ҳаққи мискинону заифон назар фармояд. Пас,[187] тане чанд аз зиндониёнро махлас диҳад. Пас, онгоҳ ниятҳои хайр [малҳуз] дорад, [ки ба вай расонад] ва*— лашкариёну* ҳавошӣ[188] ва соир бандагонро навозиш фармояд ва ба ваъдаи хайр умедвор гардонад. Онгоҳ ба ақлу тамиз ва мушовarати дӯстон ва давлатхоҳони якдил дар дафъи мазаррати он ҳодиса саъй намояд. Чун он ғоила муртафеъ шавад, ба назрҳою ваъдаҳо вафо[189] кунад[190] ва шукрона бар мазид кунад, то навбати дигар чун воқеае пайдо гардад, дилҳо ба ҷониби вай моил бошад ва хотири ҷумҳур бо[191] ӯ ёр ва фатҳу[192] нусраташро[193] умедвор:

[Қитъа]

Илоҷи воқеа пеш[194] аз вуқӯъ бояд кард,
Дареғ, суд надорад, чу рафт кор аз даст.
Ба рӯзгори саломат силоҳи ҷанг бисоз,
В-агарна сел чу бигрифт, садд нашояд баст.

ХОТИМА

Дар таъини одоби маҷлиси мулук ва муошарати онҳо ва тансиқи сафару ҳазар ва ҳаракату сукун ва тариқи ихтилот бо зердастон.

180—181 АБ—Пас агар вақте расад
182—183 АБ—тақарруб талабад
184 АБ—кунад
185—186 АБ—истионат ҷӯяд
187 АБ—онгаҳ
188 АБ—мавошӣ
189—190 АБ—қиём намояд
191 АБ—ба
192—193 АБ—ба фатҳу нусраташ
194 АБ—қабл

Бидон, ки ғарази аслӣ аз тартиби ин тасвид маҳз тақрири муомалаи мулук аст ба нудамо ва муқаррабон; ва маҷлисороию кайфийяти духулу хуруҷ бар онҳо; ва баёни ҳаракату сукуни онҳо; ва*— тартиби муошарату мухолатати онҳо* бо халқ аз хориҷӣ; ва имтизоҷу[195] ихтилоти[196] эшон ба азвоҷу авлод ва*— ақрабо* аз дохилӣ, [чунки агар муомалаи султон дар урдуи давлат манзум бувад, лошакк афъолу атвори халқ дар ҳавошии мамлакат биттабаъ ба[197] назм дарояд ба муфоди «ан-носу ало дини мулукиҳим,+» ҳама ҳадаму ҳашам бар подшоҳ иқтидо оранд.]

Ва*—ду фасли муқаддам, гӯӣ, барои тамҳиди хотима зикр афтода*.

Бояд донист, ки ёсо ва услубе, ки салотини диёри Туркистон ва Мовароуннаҳр бар он иқтидо[198] доранд,[199] аз назму насақи Чингиз+ аст: [Дар асл] вазъи он маҳз* барои маҳобат ва шукӯҳ бувад, ки [то] Чингиз дар назари халқ маҳиб намояд, чунки бедод аз ҳадд гузаронида[200] буд ва* ба аксаре билоди машҳура ғолиб омада, рафтуои салотин ва элчиён[201] ба даргоҳаш бештар воқеъ мешуд. Ва касс, ки бисьёр қоҳир бувад аз қаҳру[202] макри[203] аъдо андеша кунад.

Лоҷарам, [заруp афтод] вазъи ҳоҷибу дарбон ва эшикоқобошиён намуд*, ки[204] халқ ба ҳар вақте дар ҳузураш роҳ наёбанд ё фидоие дар ҳаққи ӯ макре ба кор набарад.[205] Ё дар роҳҳо[206] касон дар муқаддима барои дурбошу пиёда кардани саворон пешпеш мерафтанд ва касонро наздик шудан намегузоштанд магар*— ба таҳқику тазкия.* Ва ин услуб баъд аз ӯ ба салотини диёри турк ба мерос монд, то ба ҳадде, ки ҳар касе баъд аз ӯ ба андак мулку салтанат ин қоида ҷорӣ дошт. Он чи вай [ихтиёр] кард, аз камоли шукӯҳу сатват ва ғурур ва ҳифзи давлат буд [ва] он чӣ баъд аз ӯ дигарон карданд, аз [ғояти] тарс [ва бими] халъи аморат воқеъ шуд, фарқ аст миёни он ки ҳифзи давлат кунад ба чизе ва миёни* он ки он чиз нигоҳ дорад, то давлат аз дасташ[207] наравад:[208]

[Байт

Такья бар ҷои бузургон натвон зад ба газоф,
Магар асбоби бузургӣ ҳама омода кунӣ.

Ва] чун ин назм бар хилофи услуби хулафои рошидин аст, лоҷарам, рафтани* маслаки адл дар ин равиш камоҳӣ сурат набандад. Ва арзаи эҳтиёҷи сипоҳу фуқаро ба[209] султон ба зудӣ[210]

195—196 АБ—ихтилоту имтизоҷ
197 А—дар
198—199 АБ—мераванд
200 АБ—даргузаронида
201 АБ—суфаро
202—203 АБ—дигар
204 АБ—то
205 А—набаранд
206 АБ—роҳ
207—208 АБ—даст надиҳад
209—210 А—ба зудӣ ба султон

нарасад ва маҳомми мулкӣ ба зудӣ[211] файсал напазирад.[212] Ва ҳар касе ҷуръати духул бар султон надорад. Ва низ чун зоҳири ин назм ба шавкату маҳобат ороста аст, аксари корҳо ба восита ва васила аз пеш меравад, аз ин ҷиҳат мулозамати дарбори султон бағоят ба* душворӣ кашида [ва] ба сабаби манъу заҷри сарҳангон, ки «[ҳон,] инҷо*: маист[213] ва инҷо манишин ва ин арз макун, [ки ба султон малол оянд]. Ва ин вақт вақти* духул нест, [ки амир фароғат дорад.] Ва* ё инҷо бинишин ва аз инҷо марав, ки мабод туро[214] биталабанд».[215] [Ва се рӯз бигузарад, кас вайро наталабад.]

Бад-ин иллат ба даргоҳи салотин ҳеҷ як аз уқало камари бандагӣ натавонанд баст ва ба хидмат қиём натавонанд намуд, магар касе, ки аз хирад бегона бувад ва аз ҳоли имрӯз то пагоҳ андеша накунад[216] ва ҳамин ҳолро мушоҳида кунаду бас, мадори ҳаётро бар хӯрду хоб ва либосу саворӣ донад ва надонад, ки хизмати мулук[217] барои чӣ мекунад?! [Ва] ин миқдор донад, ки [ба] сабаби ин мулозамат нонею ҷомае ва асбе таҳсил хоҳад шуд. Ва ин аз пиёдагию гуруснагӣ ва гидьяву муздурӣ ва хидмати гулхантобии ҳаммом, албатта, беҳтар хоҳад буд. Ва гӯяд; «Чун ман савора бошам, халқ маро таъзиму табҷил хоҳанд[218] намуд. Ва чун назди яке аз аъён шавам,[219] маро эътиборе таҳсил хоҳад шуд, вақти хуфӯҷ атияву ҳадья пеши ман хоҳад гузошт». [Надонад, ки онон, ки хидмати султон ва ихтиёри манофеи халқ манзур доранд, то ба ҳимояти султон нафъе ба халқ оид гардонанд ва ин] надонад, ки одамӣ то рамақ дорад, бе ризқ набошад. [Ва] чун ризқ мунқатеъ шуд,[220] бимирад. Ва гидья вақте* ҳалол аст,[221] ки[222] маъюб бошад ва ризқ аз байтулмол нарасад. Муздурию тофтани гулхан нангу ор нест,[223] хидмате мекунад [ва] музде мебарад. Ва* филҳақиқат халқ, аз шоҳ ва гадо, ҳама муздуранд[224] [ва дар[225] таҳсили кому муроди нафс мафтур.] Подшоҳ ҳифзи мамлакат мекунад, музди муҳофазат мегирад [ва] қозӣ музди мурофаа, ғоят он ки нафси хасис ба пешаи хасис руҷӯъ[226] мекунад[227] ва нафси олӣ ба касби аъло. Ва лобудд чун чунин ашхос ба дарбори мулук[228] ҷамъ шаванд, ғайр аз мулозамату хушомад зариаи онҳо набошад. [Ва] агар аз даре ронда шаванд, аз [дари] дигар дароянд ва аз хӯрдани силӣ ва қафо ор надоранд.

211—212 АБ—таъвиқу таъхир ба файсал расад.
213 А—биист
214—215 А—султон туро биталабад; Б—туро султон биталабад
216 АБ—надорад
217 АБ—мулукро
218 Б—хоҳад
219 АБ— равам
220 АБ—шавад
221—222 АБ—бувад агар
223 АБ—набувад
224 АБ—муздуронанд
225 А—ба
226—227 А—бинобар маслаҳате руҷӯъ мекунад; Б—руҷӯъ мекунад бинобар маслаҳате
228 АБ—малик

[Ва] чун коҳиланд, ба касбу пеша тан надиҳанд [ва] битарсанд, ки чун аз инҷо ронда шаванд, аз гуруснагӣ бимиранд. [Ва] чун аз ақлу хирад бариуззиммаанд, сухане[229] ҳаққ*: ва андешаи савоб, ки дар он манофеи мулкӣ ва давлатӣ бувад, [мутлақ] ба хотирашон нарасад [ғайр аз мулоҳазаи нону ҷома.] Ва агар аҳьёнан расад, натавонанд, ки пеши анбозони худ бигӯянд, [то] мабод ки ба самъи султон расад, чӣ ҷои он ки ба султон изҳор тавонанд кард. [Ва ҷамъияти ин табақа ба даргоҳи мулук ҳам аз он аст, ки эшон аз камоли коҳилӣ ва касолат диданд, ки аз саранҷоми ҳеҷ касбу кор барнамеоянд ва дар гузориши муҳиммоти ҳирфаҳо ва пешаҳо аз ақли ҷузвӣ андак чора нест. Ва он дар зоти эшон мафқудуласар аст, гумон карданд, ки нони муфт бесиат дар хидмати султон аст, чунки хидмати дарбор мунзабит нест[230] ва ҳар касе онҷо равад, соҳиби аспу ҷома хоҳад шуд. Ва асперо савор шудану ба доруламора рафта, ба султон саломе доданро ҳар лояъқуле саранҷом тавонад дод ё ҳамроҳи муддаӣ ва муддаӣ алайҳ ба деҳе баромадан, ки қатъи низоъи хасмайн ғолибан ба тавассути амину арбоб бувад ва*: коре саъбу душвор набувад. Пас, агар маротиби хадаму ҳашам ва хидматгору маҳрам муайян будӣ ва ҷойгоҳи арбоби муносиб муқаррар, ки ҳар касе то бад-он поя бирасад, ҳунарҳо ва илмҳо бояд, ин ҷамоа аз ҳавошии мамлакат берун шудандӣ, то иқомат дар шаҳру доруссалтана эшонро куҷо даст додӣ?! Ва агар дар шаҳр ҳам будандӣ, ба хидмати халқ ва ходимии хадами султон қиём намудандӣ.

Ва] давлатхоҳию ҷонсӯзии ин табақаи [ҷоҳил], то он ҷост, ки агар даври[231] шаҳр оташ гираду хонаҳо барафтад, султон аз ҳарамсарой тафаррус кунад, ки «дар шаҳр ғавғое аст[232] ва бӯи дуд дар[233] машом мерасад», арз кунанд, ки* «ҳеҷ ғоила нест, кулолон оташ дар хумдон ниҳодаанд[234] ва [ин] машғалаи онҳост». Ва агар дар шабе[235] ҳаромиён ба ҳарами мусулмоне дарраванду молаш бибаранд ва хунҳо бирезанд ва ғавғое[236] масмӯъи султон[237] шавад, расонанд, ки «ҳеҷ боке нест, зане бо шавҳар арбада карда». Ва ҳамчунин дар саҳроҳо ва*— бозорҳо* дар обе, ки ба масорифи шаҳр кофӣ[238] набошад,[239] — гӯянд: «Ҳама заминҳои музореин сероб гашт,[240] [зиёдатии об ба денгиз меравад». Ва инчунин дар бозорҳо] ғаллаву[241] матоъ ба сабаби тафовути нарххо[242] рӯй ба нуқсон оварда. — Гӯянд: «Ҳамаи аҷнос арзон аст, [ки] кас аз бозр чизе намехарад. [Алҳақ, рост гуфта бошанд, ки аз ҷиҳати гаронӣ касе чизе нахарида. Ва] ё дар буқъа ва шаҳре, ки аз рафта-

---

229 А—сухан
230 А—ин аст
231 АБ—дар
232 АБ—афтода
233 АБ—ба
234 А—кардаанд
235 АБ—шаб
236 АБ—бонги бедод
237 А—подшоҳ
238—239 АБ—кифоя накунад
240 АБ—гашта
241—242 АБ—ба сабаби тафовути нархҳо ва ғаллаҳо ва матоъ

ни султон ва аскария ба сутӯҳ омадаву поймол гашта, — гӯянд: «Чашми он мардуми [он диёр] дар роҳ аст ва интизори мақдами султон[243] мебаранд».

[Ва] яке аз «авсофи ҳамидаи» ин гурӯҳ он аст ки ҳеҷ як аз аҳли ақлу ҳунарпарваронро нахоҳанд, ба сабаби адовати зотӣ, ки беҳунарон ҳунармандонро[244] биттабъ нахоҳанд; чи[245] саги бозорӣ,[246] ки беҳунар аст, бо саги сайидии муаллам душман бошад, чун бубинад, шӯру ғавғо афканад.

Аз тарси он ки чун офтоб ояд, сояро маҷоли иқомат намонад ва бигурезад. бияндешанд, ки агар кори ин мард боло гирад, дар ин даргоҳ моро ҷои истиқомат намонад, муттафиқуллафз валкалима бар он мард уфтанд ва бозораш косид гардонанд. [Ва] агар аз аҳли сайф аст,[247] гӯянд: «Ин мард даъвии иғво ва истиқлол дорад, агар кор ба дасташ афтад, оламро[248] бишӯронад». Ва агар аз аҳли қалам аст,[249] гӯянд:« Марде ҳарзасарои димоғхушки савдоимизоҷ аст ва сухани пуч мегӯяд». Ва агар аз аҳли ҳирфат аст,[250] гӯянд: «пешаваронро ба масолеҳи мулкӣ чӣ кор, [ва дурудгарро ба назми давлатӣ чӣ гузар,] вайро[251] сухан аз чӯбу арра бояд гуфт, на аз шамшеру дурра»?! Ва агар аз аҳли деҳқанат аст,[252] гӯянд: «Туро аз белу каланд сухан бояд ронд, на аз суханони баланд!»

[Ва] билҷумла ҳеҷ касро нахоҳанд, ки салоҳи мулку давлат бар[253] султон тавонад расонид, [ё машваратею малсаҳате тавонад арз кард.] Ҳамчунин[254] азоими умури мулкию давлатӣ пӯшида бимонад, то[255] кор ба ихтилолу беинтизомӣ[256] кашад. [Марди коргузор ба мансабе нарасад*,, балки умури хасиса ба ӯ марҷӯъ шавад, ки дар назар наёварад. Ва он ки арозилу ҷоҳил бувад, корҳои бузургро мутасаддӣ гардад ва натавонад. На султонро аз он давлат ҳаззе вофир даст диҳад, на эшонро аз ин хидмат нони[257] вофӣ, на подшоҳ аз мулозамати онҳо биёсояд ва на эшон аз чокарии вай ба роҳате бирасанд. Сарриштаи низому маслахат гум [ва] ҷоддаи махлас нопайдо, то марг ҷон ҳамекананду ба нони осуда нарасанд,[258] чи худ бало бар сари худ хостаанд аз ғояти ҳамоқат. Чи дар аввал ба муҷарради риши гов асбу ҷома

---

243 А—шоҳ
244 А—хунармандро
245 А—чунон ки; Б— чунон чи
246 АБ—тозӣ
247 АБ—бувад
248 АБ—оламеро
249 АБ—бувад,
250 АБ—бувад
251 АБ—ва туро
252 АБ—бошад
253 А—ба
254 АБ—то
255 АБ—ва
256 АБ—бенизомӣ
257 АБ—ноне
258 АБ—намерасанд

ва нон хдимати султон ихтиёр карданд, ба гумони[259] он ки ҳар кас[260] дар он даргоҳ[261] роҳ ёбад, бад-ин инъом фоиз хоҳад шуд ба андак тараддуд [ва саъй]. Чи[262] мебинанд,[263] ки ҳар кӣ онҷо омадшуд[264] дорад,[265] сару либоси ороста дорад.[266] [Пас] ба рисола ва воситаву васила худро ба*— султон* изҳор мекунанд ва дар қатори[267] чокарон мунсалик мегардонад.[268] фазлу ҳунари зиёдат надорад,[269] ки изҳор кунанд ва нон талабанд, илло[270] муҷаррад хидматгориву сарниҳодагӣ. Пас, мебинанд, ки ҷомаи султонӣ дар хазина[271] аст [ва] асб дар тавилаи мирохур ва* нон дар анбони мири нон.

Ва дарбори султон[272] на ҷое аст, ки кас ба ихтиёр аз онҷо тавонад гурехт, ё ҳар сухан бе муҳобо тавонад[273] изҳор[274] кард лоилоҷ ба хушомаду[275] восита,[276] агар баъд аз чанде арзаи истеҳқоқ ба султон расонад,[277] ин микдор ҷавоб[278] бишунавад,[279] ки хидмат кунад[280] ва нон хоҳад.[281] [Дар ҷавоб натавонанд, ки бигӯянд, хидмат бе нон чигуна мутасаввир шавад.]

Пас, лоилоҷ ончи дигарон ихтиёр карданд аз нифоқу хушомад, вай ҳам ихтиёр кунад ва дар сафару хазар [дар рикоби султон] тараддуд ҳамекунад, то ба мансабею мартабае бирасад, ки лаби ноне ҳосил кунад. [Ва] дар ҳар мартабае ин шахс ба суду зиёни мулкию давлатӣ ҳеҷ ошной надорад. Ва ҳама ҳимматею ғайрате ,ки дорад, сарфи забти ҷоҳу[282] мансаби хеш мекунад, то бе нон намонад ва маъзул нагардад.

Турфатар он ки ин мард дар тамоми ин*·· ҷаҳду ҷӯшиш ноне ба фароғбол нахӯрда ва паҳлӯи осоиш даме ба замин наниҳода, ғайр аз кӯфту тааб дар мулук ва ҳампоии сафару ҳазар.

Ва султон низ ба гумони ин[283] ки «ин ҳама халқ аз вазеъ ва шариф, ки ба даргоҳ муҷтамеъанд ва бад-ин ҷоҳу мансаб мубоҳию муфтахар, ва* омадшуди ин халқ аз шукру ризо, албатта, берун нахоҳад буд. Ва агар рафтору сулуке писандида дар олам будӣ, албатта, бояд ки инҳо изҳор кардандӣ, то мо ба он сулук

259—260 АБ—ин ақида, ки ҳар ки
261 А—баргоҳ
262—263 АБ—чун диданд
264 Б—омад бишуд
265 АБ—кард
266 АБ—таҳсилаш шуд
267 АБ—зумран
268 АБ—мешаванд
269 АБ—надоранд
270 АБ—магар
271 АБ—хизона
272 АБ—мулук
273—274 АБ—изҳор тавонад
275—276 АБ—ба воситаву хушомад
277 АБ—расонанд
278—279 АБ—ҷавобашон ояд
280 А—кунанд
281 Б—талабад; А—талабанд
282 АБ—ҷомаву
283 А—он

кардеме. Ва инҳо бад-ин пояҳо розӣ нашудандӣ. Пас, роҳ ину маслаҳат ҳамин хоҳад буд, зероки ақл тачвиз накунад, ки ин миқдор халқ беақл бошанд ва роҳи савобу маслаҳат надонанд». Надонад, ки дар асл аз чиҳати душворию безабтии умури дарбор ҳама беақлон чамъ шуда ва он ҳама шикаму дасторро худи одам тарошидааст. Ва он ки ба касбу тараддуд ва дидани инқилобн вазъи замон агар ақле фароҳам оварда бошад ҳам*:, хомӯш бошад ва чизе изҳор натавонад кард, ки маъзул гардаду мардуд.

Пас, ин султон[284] агар дар доруссалтана қарор[285] дорад.[286] аз арзу доди халқ ва рафъи маҳомми эшон ба сутӯҳ ояд ва дилгир шавад, зероки ҳеч як аз соҳибони амру ҳукм ҳеч кор бе изни султон[287] натавонанд кард, ҳама машғалаҳо боз бар сари султон[288] ояд.

Лобудд ба сайри саҳро бараояд, то даме ба осудагӣ занад, ҳам дар ончо ин машғала дар пеш бошад, ки чамъеро боз* мавочиб диҳад ва дар рикоб андозад. Саранчом маҳомми ин чамъ ба болои он машғалаи вилоятӣ зам гардад ва*— тараддуду* тааби халқ афзунтар шавад ба сабаби омадшуд назди султон.

Пас, лоилоч илтизоми сафару саворӣ афтад ба куроию қишлоқ ва шаҳрҳои қаламрав барои тафарручу тамошо ва саранчоми маҳомми фуқарои дурдаст. Дар ҳар томе машғалаи халқ бар сари султон меафзояд, на слутонро дар ҳазар оромиш ва на дар сафар осоиш па сипоҳро [ва] на раиятро. Султонро ба сабаби он ки зимоми маҳомми мулкӣ ба дасти ноаҳлон супорида, аз тансиқи он очизанд.[289] Лобудд корҳо ба султон[290] рочеъ мегардад.

[Ва] сипоҳ ба воситаи султон ба ҳеч чой карору ором надоранд, зероки худ аз беақлӣ султонро[291] бад-ин чодда нишонда halметавонанд, ки роҳи савобу хато баршуморанд ва тариқи айшу*:: вақтхушӣ бинамоянд. Раият низ арзи эҳтиёч ва рафъи низоъ натавонад[292] кард дар маҳалл.[293] Ва* ҳама умур муаттал бошад ва ҳама корҳо аз вақт гузашта.[294]

Алҳосил агар касе ба мансабе расиданӣ бошад ва* ё қатъи хусумате карданӣ, — агар подшоҳ дар сафар[295] аст,[296] понздаҳ рӯз ва як моҳ бояд[297] [барои файсали он муҳимм]: ва агар дар ҳазар[298] аст* се рӯз*— то як* моҳ.

Ва дар нуқсони ақли ин чамъ ҳеч далелу байина даркор нест; ки агар дар онҳо[299] шоибае аз хирад будӣ, боист уқалоро

---

284 А—шоҳ
285—286 АБ—аст
287 А—шоҳ
288 А—шоҳ
289 Б—очиз
290 А—шоҳ
291 А—шоҳро
292—293 АБ—дар маҳал натавонанд кард.
294 АБ—даргузашта
295—296 АБ—ҳазар бувад
297 АБ—бараояд
298 АБ—сафар
299 АБ—инҳо

пеш андохтандӣ, то дар умури мулкӣ тадохул ёбанд ва соҳиби ҷоҳу эътибор бошанд, ки уқалоро аз беақлон гузир нест, то инон хизмати уқало кардандӣ ва нон ба осудагӣ ёфтандӣ, чи ҳар як аз соҳибақлро[300] лоақалл се беақл[301] даркор аст, то ақли ӯ ҷавлоне кунаду ба ғаври умур бирасад ва инон мутасаддии машғалаи алоиқи ӯ бошанд, чи оқил бесабаб аз ходим наранҷад ва аз нонаш ғофил набошад.

Нони хушки баосудагӣ аз ҳалвои бамашаққат назди ақл тарҷеҳ дорад. [Ва] он ки ҳалво ба машаққат хоҳад, албатта, дар теъдоди сутуру баҳоим аст, на аз шумори одамӣ.

Дар дунёи ҳар касе аз ҳаргуна саъю кӯшиш, ки мекунад, барои осоиши нафс мекунад. Пас ,он ки нафс дар ранҷ андозад, барои осоиши нодон аст.

Агар гӯӣ: «Бе ранҷ ганҷ*– муяссар нашавад», ганҷ муқаррар бояд кард, пас ранҷ бояд бурд. Агар гӯӣ: «Нон[302] бе саъй ба даст наёяд [ва] ризқ ба осудагӣ нарасад», рӯзии муқаддар, ки садди рамақ дорад, ба андак ҷунбиш[303] бирасад [ва] кӯфту тааб дар талаб зиёдатӣ бошад. Набинӣ, ки касе, ки пиёдагиро бар саворагӣ тарҷеҳ мениҳад. мӯҳтоҷи кафш асту бас. Ва он ки толиби саворагӣ аст, мӯҳтоҷи асб аст. Таҳсили кафш аз дарьёфти асб ҳазор поя осонтар аст, [ва] ин ба се дирам тамом шавад ва он ба сесад дирам. Пас дараҷоти касбу ранҷ мутафовит бошад. Агар касе иқтисор ба андак кунад, ранҷу таабаш камтар бувад ва он ки ба саҳл қаноат накунад, кулфату ташвиш бештар барад. Маазолик, маълум нест, ки ба он зиёдат, ки мутаваққеъ аст, мерасад ё на, илло мошоллоҳ.

Пас, зиёдатталабӣ ғолибан аз қиллати ақлу ғалабаи ҳирсу оз хезад. Уқало ба андак ризқи моякфи қаноат кунанд. Ва агар аҳли*— ақл* зиёдатталабӣ дорад[304] ҳам, барои беақлон бошад, ки онҳо зоеъ намонанд [ва] аз барои осудагии нафс зиёдатӣ[305] талаб надорад ва нафъи оммаро хоҳад.[306]

Агар гӯӣ: «Оқил хидмати султон ихтиёр накунад ва хизмати ҷоҳил султонро нашояд, умури салтанат мавқуф монад ва кори давлат барнаёяд, чӣ бояд кард?». Дар ин ҷо бояд андешид, ки уқало чаро аз хидмати мулук иҷтиноб мекунанд?![307] Эҳтирози аҳли ақл аз он ҷиҳат аст,[308] ки мебинанд, ки дар неъмати мулук ҳазор мазаррат музмар аст ва дар ҳар нӯш ҳазор неши мудаъ. Чун[309] ба сабаби тахлиту омезиши авбош ва аҷомир дар умури мулкӣ ва хушомадгӯию санохонии онҳо мизоҷи мулук аз эътидоли ҳақиқӣ мунҳариф шуда[310] [ва] табъи нозуке[311] ба ҳам расони-

---

300—301 АБ—соҳибхирадро се беақл лоақалл
302 АБ—он
303 АБ—ҷунбише
304 АБ—доранд
305—306 АБ—зиёдаталабӣ раво надоранд ва нафъи авомро хоҳанд
307 АБ—менамоянд
308 АБ—бувад
309 АБ—чунки
310 АБ—гашта бошад
311 АБ—назокате ва нарме

да, [ки] ҳеҷ [таҳаммули хушунату дуруштӣ накунад. Пас, эшон ҳеҷ] сухан[312] бемулоямату таҳриф ва линат қабул накунанд, балки мукаддимаи рости зарурӣ[313] низ бе тарс [ва хавф назди эшон] натавонанд[314] гуфт. Фалоҷарам, ризои онҳоро[315] бе тарки ризои нафс натавон ёфт ва бе салби ихтиёр ба хушнудии эшон натавон расид. Салби ихтиёр ва тарки ризои нафс нест, магар ҳабси мухалладу азоби муаббад. Ҳеҷ оқил ба ихтиёр салби ихтиёр аз худ накунад ва худро дар азоб надорад. Ва ҷуҳало низ бад-ин маънӣ розӣ набошанд, балки ғаразашон аз он тараддуду хизмат як навъ ба иқтидор расидан аст ва соҳибихтиёр гардидан. Ғоят он ки дар тариқи касби он [аз ҷиҳати бехирадӣ] ғалат кардаанд ва мадхали онро дарнаёфта ба воситаи нуқсони ақл.

[Ваҷҳи ғурури салотини турк ва руунату кибри эшон он аст, ки эшон ба таламмузи арабият ва илми шариат камтар пардозанд. Ва чун соҳиби саводу хатт нашаванд, алалфавр бар арикаи ҳукумат биншинанд. Ва подшоҳ — «зиллуллоҳ ва халифатуллоҳро» аз забони авом бишунаванд ва он дар пардаи гӯши эшон нишаста бошад. Ва маънии ин қазияро худ ба ақл дарнаёбанд[316] ва аз кибр, ки доранд, аз олиме напурсанд. Ва чунин ақида оранд, ки ҳамчунон ки худой таоло моликулмулк аст, кайфа яшоъ дар нафсу ҷони мардум мутасарриф аст. Подшоҳ сояи худой ва халифаи ӯ бувад, ҳам мутасарриф дар нафсу моли мардум бувад ва* ҳар чӣ хоҳад, бикунад аз қабзу баст.

Надонанд, ки подшоҳ ««зиллуллоҳ» аст, агар адлу амонат дорад ва «халифатуллоҳ», агар мавзеъи қабзу баст бидонад. Ва надонанд, ки подшоҳ, филҳақиқа, муздур ва ходими фуқарост. Чунон ки агар дар қарьяе аз ғалабаи дуздон ва шарирон хавф бувад, мардум шахсеро ба қаровулу нигаҳбонӣ иттихоз кунанд ва мутасаддии обу нонаш шаванд, то шабро пос дорад ва бедор нишинад ва мутасаддии дафъи хасм гардад. Инчунин раоё, ки тафвизу таслими ушру хироҷ ва закот ба султон мекунанд, барои он аст, ки «нигаҳбонии мо кун ва оби масорифи моро бирасон ва роҳҳои моро аз ашрор пок дор, то моро фароғат бошад. Ва агар ту фориғ нишинӣ, моро куҷо фароғат даст диҳад?»

Пас, касе, ки мутасаддии машғалаи ҷамъе бошад, ӯро куҷо ҷои оромишу осоиш бувад, то ба кибру руунат пардозад!? Ва филҳақиқат, султонро аз давлат он қадар ҳаққ аст, ки арбоби истеҳқоқро. Ва он ба қадри моякфӣ ва садди рамақ бошад ва бар мозодае аз он молик нест, азони касон аст ва аз дигарон.

Рӯзи ид писарони Умари Абдулазиз+ ба султон инҳо карданд, ки моро ҷомаи тоза бояд, то аз писарони раият имтиёзи мо бошад. Султон ба хазинадор фармуд, ки эшонро аз ҳаққи султон ҷомаи нав кунад. Арз кард, ки моҳиёнаи султон аз ҷизьяи аҳли зимма ба фалон атия масруф шуда буд, пули зиёда нест, ки ба

---

312 АБ—суханро

313 АБ—зарурӣро

314 АБ—натавон

315 АБ—онҳо

316 А—наёбанд

ҷомаи шаҳзодагон расад. Фармуд, ба вом биситонад. — Гуфт: «Султон хатти амон диҳад, то моҳи дигар, ки умр вафо кунад ва ҳаққи ӯ дар байтулмол собит шавад».

— Гуфт: «Рост мегӯяд».

Писарон ҳамчунон ба ҷомаҳои кӯҳнаву дарида ба мусалло баромаданд.

Пас, султонро аз он чи уламо тақдир кунанд, дар байтулмол зиёда ҳаққе набошад. Ва эшон муфлистарини халқ бошанд. Ва чун аз сиғари синн ба танаъуму таносой парварда шаванд, матлаб аз вуҷуд ҳамин хӯрду хоб ва ҷимоъ ақидаи эшон бошад ва ҳеҷ дар ҳақиқати офариниш дидаи эшон наяфтад, на худро бишиносанд ва на ғайрро, чунки маърифати нафс бе илм ба даст наёяд. Ин маъниро Мавлавии Ҷомӣ+ дар силсилаи назм оварда:

Ҳикоят

Мӯҳташамзодае аз нахвату ҷоҳ,
Мехиромид зарифона ба роҳ.
Аз такаббур қадаме бармедошт,
В-аз таҷаббур аламе меафрошт.
Орифе пушт дуто дар ханда,
Вале аз нури илоҳӣ зинда,
Гуфт: «Эй тозаҷавон, тунд марав,
Панди санҷидаи пирон бишнав.
Ин равиш нест чу хуш пеши худой,
Бозкаш з-ин равиши нохуш пой».
Он ҷавон з-ин сухани пир ошуфт,
Бонг бардошт ба нодонию гуфт:
Қ-«эй зи гуфтори ту бар ман боре
Мешиносӣ, ки киям?!» — Гуфт: «Оре,
Аввалат буд яке қатраи об,
Ки аз он шустани савб аст савоб
В-охират ҷефае афтода ба хок,
Карда пинҳон ба таҳи тирамағок.
Фарзан он парда ба ту, ар бидаранд,
Чашм набаста касон кам гузаранд.
Дар миёна, ки саросар х(в) ашӣ аст,
Рӯзу шаб кори ту саргинкашӣ аст.
Танат ороста аз гавҳару дурр
Чун шикамба шикам аз саргин пур.
Гар ба худ нест шиносаварият,
Раҳ кушудам ба шиаосогарият».

Гӯянд, ки он ҷавон яке аз абнои мулук буд, он ориф Саид ибни Маҳлаб. Пас, он маликзода дар қадами шайх афтода ал-алфавр инобат намуд ва яке аз аҳли фақр гардид]

Пас, агар маротиби дараҷоти аҳли* ақл муқаррар гардад ва мансабу мақоми ҳар кадом маълум [бувад ва] вақти духулу

хуручи онҳо бар султон муқаррар бувад,[317] ҳеҷ оқил тарки хидмати[318] мулук накунад ва ба ихтиёр нону ҳалво[319] пушти по[320] назанад. Ва таклифот, ки авом мардум барои касби нону ҷома илтизоми онро воҷиб гардонидаанд, уқало[321] аз он бари-уз-зимма бошанд.[322] Султон[323] ин маъниро аз онҳо таваққӯъ надорад. [Ва] анқариб ҳамаи аҳли ҳунар ва*— дониш* ба даргоҳи мулук[324] ҳуҷум оранд ва ҳар касе ба камолею[325] ҳунаре тақарруб ҷӯяд ва мамлакат[326] ҷамол гирад ва салтанат истиқлолу истиқмол ёбад.

Пас, заруур афтод вазъи зобитае, ки шукӯҳу маҳобати султонро[327] ба зиён наёрад. Ва ҳар касу нокасро дар хавзаи салтанат маҷоли татарруқу тадохул набошад. Ва ҳар кас аз аҳли ақлу ҳунарро бе он ки талаб доранд, ба тавъу рағбат толиби хидмату мунодамат гардад, балки барои найли хидмат [ва мулозамат] илтиҷо ба восита ва васила орад, то дохили халқаи чокарон гардад [ва дар зумраи ходимон мунсалик шавад], бе он ки аслу қавоиди русуми* чингизиро матрук карда ояд. Балки ин вазъ бар он асл зиёдатӣ ва ороиш афтад, [то] подшоҳро фароғат* [ва] сипоҳро роҳат [ва] раиятро амният ҳосил шавад ва ҳама ба айшу комронӣ ба сар баранд ва шукронаи неъмати воҷибӣ ба ҷой[328] оранд.

Мабнои ин вазъ бар сафои ақидаи подшоҳ ва ҳиммати олии ӯ ва ҳусни хулқи ӯ вобаста аст.[329] Сафои ақида он ки бидонад, ки мулк аз малики таоло аст, ба ҳар кӣ хоҳад, медиҳад ва аз ҳар кӣ хоҳад, мегирад[330] Ва насбу азли салтанат ба дасти халқ нест, то касеро ба подшоҳӣ бардоранд[331] бе таъйиди ӯ,[332] ё аз подшоҳӣ халъ кунанд бе иродати ӯ. Чун иродаи*: воҷибӣ ба салтанати шахсе тааллуқ[333] гирад,[334] аз асмои ҷалолӣ яке муайиди ӯ мешавад, ки ҳамаи халқ аз ӯ метарсанд ва мутобаати авомиру навоҳии ӯ мекунанд. [Ва] чун хоҳад, ки аз салтанат халъ кунад, мемиронад*, ё* он исми муайид аз ӯ бармедорад, ки* то мардум аз ӯ нуфур шаванд ва мутобаати[335] ӯ накунанд, авомиру навоҳияш ба имзо нарасад, то [бимирад, ё] маъзул гардад [ва] аз мартабаи шоҳӣ ба фуқароӣ гирояд.

Ҳиммати олияш он ки зару хок назди ӯ яксон бошад ва дар инфоқу исор дар маҳалл эҳмол таҷвиз надорад ва бидонад, ки

---

317 АБ—шавад
318 АБ—сӯҳбати
319—320 АБ—ҳалворо пушти даст
321 АБ—султон эшонро
322—323 АБ—донад ва
324 АБ—ӯ
325 АБ—камол ва
326 Б—мулкат
327 А—шоҳро
328 АБ—ҷо
329 А—бошад
330 АБ—меситонад
331—332 АБ—бе таъйиди ӯ бардоранд
333—334 АБ—муқаррар гардад
335 АБ—тобеияти

то ҳукму амр ҳаст, зару мол ҳаст.[336] [Ва] чун ҳукм нест, ҳеҷ нест[337] [ва ҳеҷ набошад.] Пас,*— аз пурию холигии хизона ҳеҷ ғам надорад.*

Ҳусни хулқ он ки ба аснофи халқ **«ало тафовути дараҷоти ҳим ва табақотиҳим»,+** мулоямату хушгӯӣ [ва] дилдорию дилнавозӣ маръӣ дорад ва аз хушунату убусат ва такаббур иҷтинобро лозим шумурад, то*— дили дӯсту душман сайд тавонад кард.

Яке аз арбоби ифтиқорро гуфтанд: — «Чаро ҳоҷат пеши фалон набарӣ, ки табъи карим дорад ва карами амим»? — Он мард туршрӯ ва гиреҳ дар абрӯ буд. — Гуфт: «Ман атои ӯро ба лиқои ӯ бахшидам».*

Подшоҳ[338] чун[339] мутахаллиқ ба ин васф бошад, халқ толиби сӯҳбату хидмати ӯ бошанд.

Ва низ султонро[340] бояд ки матлаби[341] умдаи хеш бидонад[342] ки дар чӣ чиз эҳтиёҷманд аст? Ва халқ, ки ба даргоҳи ӯ омадшуд доранд, матлаби умдаи онҳо[343] чист, [то бар тибқи он рафтор тавонад кард. Бидонад, ки] матлаби умдаи салотин вилоят гирифтан аст ва аз мулк [ва давлат] ком бардоштану номи некӯ гузоштан. [Ва] ин матлаб бе ҷамъияти халқу аскар сурат набандад. [Ва] лашкаре ҷаррор даркор, то мулк ситонад, мардуми коргузор бакор, то рафъи маҳомми мулкӣ ва давлатӣ кунанд, ки подшоҳ фароғат ёбаду комронӣ кунад, зар[344] даркор[345], то базл кунаду номи накӯ бардорад ва халқро ба хидмат дорад.

[Ва] матлаби умдаи халқ, ки хидматгории мулук илтизом мекунанд, ҷуз ин нест, ки соҳиби иқтидор шаванд ва молики обу замин ва раиси[346] қавм.[347] Ва бар он чӣ орзӯ кунанд, дастрас пайдо кунанд [ва] вусъати маошу айши фарох таҳсил кунанд.

Сипоҳ, ки дар маъракаи [майдони] корзор сина бар тиру туфанг медорад ва сар дар хоки майдон мениҳад, барои ҳифз дастраси[348] хеш мекунад, на аз барои нафъи мавҳум ва ваъдаи хом, ки ҳеҷ оқил сар ба теғ бедареғ наниҳад, ки «чун аз захми ин тири ҷоншикоф махлас ёбам, соҳиби зиёъу иқору амлок шавам»; чи мумкин аст, ки аз захми он тир раҳоӣ наёбад.

Пас, ваъдаи[349] он[350] ки хидмат кунаду нон талабад, сухане пуч бошад, ки*:: [аҳли] ақл бад-он эътимод накунад,[351] чи шояд[352] хидмат кунаду[353] ба нон нарасад.[354]

Пас, аз ин муқаддима маълум аст, ки то салотин хадаму

---

336 АБ—бошад ва ояд
337 АБ—наёяд
338—339 АБ—Ва чун подшоҳ
340—341 АБ—подшоҳро воҷиб аст, ки матлуби
342—343 АБ—муқаррар гардонад. Ва матлаби умдаи халқ, ки ба даргоҳи ӯ омадшуд доранд,
344—345 АБ—ва хизонаи мавфӯр бояд
346—347 АБ—раъсулқавм
348 АБ—дастраси
349—350 АБ—ин ваъдае,
351 АБ—накунанд
352 АБ—бошад, ки
353 АБ—кунанду
354 АБ—нарасанд

ҳашамро соҳиби осоиш ва*— фароғат* накунанд,[355] худ*— мулкгир нашаванд ва соҳиби осоишу фароғат нагарданд ва* аз давлат ҳаззи вофир набаранд.

Пас, лозим аст,[356] ки салотин дар сафару ҳазар осоишу фароғати халқро ҷӯён бошанд. Ва то халқ наёсоянд, осоишро[357] бар худ ҳаром гардонанд:[358]

[Байт]

Наёсояд андар диёри ту кас,
Ки осоиши хеш хоҳию бас.

Бибин* он беҳамиятро, ки ҳаргиз
Нахоҳад дид рӯи некбахтӣ.
Таносой гузинад хештанро,
Зану фарзанд бугзорад ба сахтӣ*.

Пас, агар аскарияро, [ки]:: ба ваъда нигоҳ[359] доранд,[360] ё он чи мувазаф доранд, ба қадри моякфӣ бошад[361] ва аз эҳтиёҷ бариуззимма[362] набуванд;[363] ва дар сафару ҳазар мӯхтоҷи қарзу қабола бошанд, ба андозаи қуввату қудрат хуни раият бихӯранд ва молаш бибаранд. Ва дар рӯзи набарад, то тавонанд, пушт диҳанд. Ва агар таваққуф доранд,[364] нияти он бошад, ки аз ранҷи хидмату меҳнати бебаргӣ халосӣ[365] ёбанд ва аз шикасту зафари давлатӣ ҳеҷ парво надоранд. Лоҷарам, қавоми салтанат дер напояд ва сустию халал ёбад.

Пас, зобита он ки султон ба машварати омма ва савобдиди аъозиму аъёни давлат ду вазир мансуб медорад[366] комилақли соиброй: яке муҳофазати даҳлро, дигар муҳосаботи[367] харҷро. Мансаб [ва мақоми] ин ду аз кулл муқаддам бувад. Дигар, як амир*:: насб мекунад[368] аҳли сайфро ва як раис аҳли қаламро. Мансаби ин ду ба дараҷае пастар аз ду вазир бошад. [Ва] ҳар кадом аз ин чаҳор [гӯӣ чаҳор рукни вилоятанд, бояд ки] соҳиби амру ҳукм, ки[369] ҷуз ба қатлу азли касе истиҷозаву истишора ба султон набаранд.

Ва як мушири дигар ба дарбор насб кунад, мансаби ӯ пастар ба дараҷот, ки вай ҳукми ходим дорад.

Ва арзаҷоту вақоеъ, ки аз ин чаҳор нафар ба давлатсаро мерасад, беғоила дар ҳар маҷолу фурсат ба султон тавонад расо-

---

[355] АБ—нагардонанд
[356] АБ—ояд
[357] АБ—осудагиро
[358] АБ—донанд
[359—360] АБ—дошта бошанд
[361] АБ—бувад
[362—363] АБ—фароғат надоранд
[364] АБ—оранд
[365] АБ—халос
[366] АБ—мегардонад
[367] АБ—мухосабан
[368] АБ—кунад
[369] АБ—бошанд

нид дар хобу бедорӣ, дар хилвату маҷлис ва ҳукми он берун тавонад овард. Саранҷоми маҳомми аскария аз азлу насб дар ӯҳдаи амири аскар муфаввaз дорад.

Саранҷоми маҳомми аҳли қалам аз қузоту уламо' ва удабо дар ӯҳдаи раис бозгузорад.

Вазири дахл аз дахли мамлакат; [ва] вазири харҷ аз сарфи мувоҷаботи табақоти[370] аскария ва аҳли қалам; [ва амири аскар аз азлу насби лашкария[371] ва тақаррур[372] ва мақоми[373] муносиб ва амалҳои эшон [ва] раис аз азлу насб ва идрору вазоифи табақоти аҳли қалам он чи аз вазири харҷ ситада [ва] вазири дахл он чи дода,[374] рӯзе як бор, ё ҳафтае ду бор набишта, ба мушири дарбор мерасонад. Вай ба султон инҳо[375] мекунад, то подшоҳ бидонад, ки имрӯз ин миқдор кас бад-ин амал расида ва ин миқдор халқ ба ин ротиба мувazзаф шуда ва ин шахс ба сабаби ин ҷарима маъзул гашта ва ин кас ба воситаи ин гуноҳ мағрур. Агар он ароиз мақбул аст, нишоне ба ангушт мефармояд, то ҳисоби он ба дафтар дарояд. Ва агар номақбул аст, [бар он] нишони радд мекашад. Ё он мавзеъ, ки маҳалли мазанна аст,[376] истифсор менамояд, то ҷавобаш диҳанд, ё[377] ҳукме кунад, ба тақдим расонанд.[378]

[Ва] агар ин маънӣ мутаҳаққиқ гардад, султонро аз машғалаи мулкӣ фароғати том[379] даст диҳад ва ба комронию вазоифи ҳаққа тавонад пардохт. Лекин илтизоми ин маънӣ яқинии содиқ ва ақидаи софӣ мехоҳад, ки [султон] корҳоро [муаллақ] ба қазову қадари илоҳӣ донад ва аз халқ ҳеҷ бок надорад. Ва халқро мусаххари панҷаи иродати холиқ медорад[380] ва*— мегӯяд:*

[Қитъа]

Аз худо дон хилофи душману дӯст,
Ки дили ҳарду дар тасарруфи ӯст.
Гар газандат расад зи халқ, маранҷ,
Ки на роҳат расад зи халқ, на ранҷ.

Ки агар сустиҳоди камэътиқод аст,[381] битарсад ва бар табиаташ ваҳм муставлӣ гардад ва қазоёи[382] мавҳума дар замираш муқаддамоти ғайри маъқуларо[383] саҳеҳ гардонад, ки «зимоми [мамлакат ва] муҳиммоти аморат ба қабзаи ғайр супурдан аз ҳазми вилоятдорӣ дур аст, ки мабодо ин ҷамъ ба вуфури мол

---

370 АБ—табақаи
371 АБ—аскария
372—373 АБ—тақрири мақому
374 АБ—бад — ӯ дода дар
375 АБ—арз
376 АБ—бошад
377 А—то
378 Б—расонад
379 Б—тамом
380 АБ—медонад
381 АБ—бошад
382—383 АБ—муқаддамоти ғайримаъқула дар замираш қазоёи мавҳумаро

ҷамъеро дил аз ман баргардонанд ва бар хилофи ман хонанд, ё худ бархезанд, ё дигарро[384] бардоранд, ки тадоруки он аз дасти ман наёяд». Лоҷарам, бад-ин андешаи фосиди худ мутакаффили сиёсати мулкӣ шуда, таколифи шоққаи аморатро ба нафси худ мутасаддӣ гардад ва ҳеҷ фароғате аз давлат наёбад, ғайр аз меҳнату хидмати халқ. Надонад, ки чун давлат баргардад, нафси ӯ ба ӯ душман шавад, то ба ғайр чӣ расад?! [Ва] вуфури аскару хазина ба нигоҳдошти [он] қодир набувад:

[Байт]

Чу омад, ба мӯе тавон доштан,
Чу баргашт, занҷирҳо бигсалад.

Ва наяндешад,[385] ки мухолафати халқ бо ризои холиқ ҳеҷ муораза накунад. Ва агар ӯ-таоло аз ӯ розӣ аст, хеҷ кас ба мухолафати ӯ сар набардорад. [Ва] он ки бардорад, мақҳуру махзул гардад. Ва агар дар ризомандии холиқ шаккеву шубҳае дорад, дар аъмолу атвори худ бияндешад, ки хайраш ғолиб аст, ё шарр? Агар шарр ғолиб дорад, ба тавбаю инобат ва садоқат тадорук кунад.

Ва чун аскар бад-ин насақ тартиб диҳад ва мамлакат эмин дорад [ва] гоҳе сафар дорад барои тафарруҷи вилоёти[386] маҳкумаву маҳруса ва гоҳе доияи сайду шикор. Дар ин ду[387] амр[388] низ ҳадди эътидол маръӣ дорад. Ва шикор агарчӣ амри мубоҳ аст, лекин дар он навъе аз зулм мутаваққеъ бошад, ки* ҷонваре беҷон шавад [ва] авлодаш зоеъ гарданд. Ва агар сайди бачагон кунанд, ҷавр бар сағир бувад ва сурати зулм дорад, агарчӣ шореъ изн додааст. Ва он дар маҳалле аст, ки ёфтани нону гӯшт мутааззир бошад, на он ки дар даруни вилоят гӯшти сайдӣ тановул доранд. [Ва] чун ҳукми ибоҳат дорад, гоҳе аз ҷиҳати машғулии хотир ва тафарруҷи кӯҳу дашт, филҷумла, таҷвиз раво дорад ва ба андак иқтисор кунад, на он ки соҳати барру баҳрро аз ҷонварон холӣ гардонад. Ва бояд [ки] шикоргоҳ хориҷ аз ҳавзаи мамлакат набувад. Ва дар мулки бегона, албатта, мубошири ин амр нагардад, ки душманон дар каминанд, мабодо офатею манқазате[389] ба нафси* султон оид гардонанд. Ва ҳатталимкон асб ва савориро кореҳ бувад, таваққӯъи мазорр, ки аз душман дорад, аз худи асб низ мумкин аст.

Чи Амри Лайс+ аз Хуросон ба мухосамат ва муҷодалаи Амир Исмоили Сомонӣ+ бархост. Вақте ки суфуфи лашкари тарафайн ороста, ҳанӯз оташи фитна боло нагирифта буд, асби Амр рам хӯрда,[390] ҳарчанд забти инон намуд, ҳифзи туғёни асб сурат набаст. Ҳамчунон Амрро оварда, ба қӯшуни[391] Амир Исмо-

---

[384] А—дигареро
[385] АБ—бияндешад
[386] АБ—вилояти
[387—388] АБ—авомир
[389] АБ—манқасат
[390] АБ—хӯрд
[391] АБ—аскари

ил ба дасти ғаним супурд. Ончунон хасми қавӣ, бе он ки тиру туфанг холӣ шавад, асири қайди амири Бухоро гашт. Ва ончунон давлате ба андак замоне ночиз гардид [шумии асбро.]

Дигар,[392] сафар агар[393] барои назми масолеҳи фуқарои атроф дорад ва дилнавозии онҳо, соле як бор, ё ба ҳарду соле як бор [басанда бувад. Ва] агар мамлакат басте дорад, ба се соле[394] як бор аз лавозими ҳиммат шумурад.[395] Ба ҳар вилояте аз се рӯз то як ҳафта зиёда таваққуф раво надорад, ки ғайри доруссалтана эҳтимоли сатвату шавкати сипоҳ надорад ва фуқаро ба танг оянд ба сабаби нузули меҳмонӣ ва имороти фуқароӣ[396] рӯй ба тахриб[397] ниҳад ва помоли сутуру давобб шавад, магар ки забти балиғ дар[398] муҳофазати аскар дорад.[399]

[Чунон ки Амир Исмоил+ вақте ки азимати Хуросон кард, барои қаҳри Амри Лайс. Чун аз шаҳри Бухоро баромад, дар кӯчабоғе даромад, дид, шохе аз дарахти себ аз девор ба*:: машореъ хам шуда. Аъдодаш шумора карду бигузашт. Шаб дар манзили аввал ба ходиме фармуд, ки «бирав, дар фалон кӯча шохе аз себ овезон аст, маъдуд себе дорад, бишумору биё». — Рафту омада арз кард, ки ҳамон адад буд, ки султон теъдод карда буд. Дар он ҳол миқдори панҷоҳ ҳазор савор аз он кӯчабоғ убур намуда буданд. Султон саҷдаи шукр адо карду гуфт: «Тамоми Хуросон ба қабзаи давлати қоҳира дароянд ва ин самари адолат аст, ки ин миқдор аскар гузаранд ва он себҳоро барначинанд. Ва албатта адл мӯриси зафар бошад».[400]

Ва* нисоби аскари рикобӣ ниҳоят* аз дусад савор то чаҳорсад савор [муҷаввaз бошад. Ва] аз ин зиёда ба ҳеҷ ваҷҳ раво надорад, магар [барои] дафъу қаҳри аҳли бағӣ ва фасодро.[401] Ва ҳар чӣ аз ин камтар дорад, ба амну рафоҳ қарибтар бошад, ки*:: **«инна-л мулука изо дахалӯ ало қарятин афсадӯҳо»,**+ хоҳ духул ба қаҳр бувад ва* хоҳ ба меҳр, иллат ҳамон тангии фуқаро ва гаронии нархҳо бошад.

Ва кашидани тӯбхонаю қӯрхона ба даруни мамлакат ҳеҷ лузум надорад, магар ки таваққӯъи фитнаву фасод бувад, ё мамлакати бегона бувад* аз қаламрав хориҷ. Аммо дар даруни вилоят далолат кунад бар заъфу манқасати давлат ва бишунидани[402] душманони дуру наздик боиси ҷуръату ҷасорати эшон гардад.[403] Чи доруссалтанат ва шаҳрҳои атрофаш ҳукми як хона дорад, муштамил бар даҳлезҳо. Дар рафтан аз хона ба даҳлез тӯбхона ва аскар фароҳам наёранд.[404]

392—393 АБ—Пас, агар сафар
394 АБ—сол
395 АБ—донад
396 АБ—раият
397 АБ—харобӣ
398—399 АБ—дорад дар муҳофазати аскар
400 АБ—дигар
401 АБ—фасод
402—403 АБ—боиси ҷуръату ҷасорати душманони дуру наздик шавад.
404 А—наёрад

Пас, агар дар даруни вилояти хеш барои тафарруҷ аскар мекашаду тӯбхона бармедорад, агар[405] ғараз низоми мулк бошад ва тарсонидани[406] фуқаро [ва раият бувад], ҳеҷ[407] ба даст наёяд, зеро ки[408] худи тӯбхона кашидан далели заъфи давлат ва тарсандагӣ бошад. Пас,* марди хоиф халқро чигуна хавф диҳад?!

Ва* дигар барои амре мубоҳ ихроҷоти азимро мутасаддӣ шудааст.[409] Ва ҳол он ки моли хизонаи султонӣ[410] бемаҳалл ва бемавқеъ набошад, ки онро ба ҳар ҷое бе масраф сарф кунанд. Балки*– худи султон низ аз хизонаи давлат вазифахор аст ва ҳаққи ӯ дар хизона ба андозаи кафоф аст. Пас, ӯро намерасад, ки ҳаққи мардум ба ҳар ҷое бе ваҷҳ сарф кунад.*

Ва ҳар[411] ҷо, ки ин лашкар[412] нузул оранд, мазраа ва маротеъи фуқаро табоҳ шавад. [Ва] нигаҳбонии ашхоси касира мутааззир бувад, ки агар тараферо манъ кунанд, аз дигар[413] тараф ғорат кунанд[414] ва обу алафи халқи анбӯҳ дар манозили муқаррарии шавореъ таҳсил нашавад, илло ба ғазабу зӯр. Ва ба* ҳар шаҳре, ки дохил шаванд ва ба ӯ тааффун эҳдос кунанд. Бемориe, ки бар сари халқ набувад, ҳуҷуми лашкару ҷамъияти [мардум] эҳдос кунад, магар ки аз* барои шукӯҳу сатват бошад.[415] Дар[416] бисьёрии аскару асбоб [кашидан] чандон изҳори шукӯҳ намешавад, магар бисьёрии нафрин, ки халқи бисьёрро мавоҷиби бояду шояд надиҳанд,[417] ки аскар[418] чун бо зимми мусофарат мӯҳтоҷ бошад, албатта, забон ба таъну нафрин дароз кунад ва пеши ошною бегона бинолад.

Фарзан,[419] агар[420] ба моҳе сад дирҳам[421] мавоҷиб диҳанд дар як нафар, маа[422] асбу одам[423] ба рӯзе се дирамӣ[424] хезад ва ин ба қадри кафоф зарурӣ бошад.

[Ва гӯянд, амир Темур+ дар ғазваи Ҳиндустон мавоҷиби аскарияро ба ҳар моҳе чиҳил динор муқаррар сохт. Агар йн сухан муболига дорад, лоақалл аз понсад дирам кам натавонад буд.]

Пас, дар кашидани асбобу аскари фаровон [бе давлати қавӣ] шукӯҳе[425] чунончӣ бояд, ҳосил нест,[426] магар ки гӯӣ: «Аз* барои муҳофазати султон[427] ва қаҳри душман, ки баногоҳ хезад, [таҳияи асбоб бакор аст». — Гӯем:] «Ҷое, ки тавaққӯи душмане [муддаӣ]·

---

405 АБ—ва
406 АБ—тахвифи
407 АБ—он
408 АБ—чи
409 АБ—шуда бошад.
410 АБ—султон
411—412 АБ—Ва ин лашкар ба ҳар ҷо, ки
413—414 АБ—тарафи дигар ғорат намояид
415—416 А—ин маънӣ ихтиёр кунад ва; Б—ихтиёри ин маънӣ кунад дар
417—418 АБ—натавон дор ва аскария
419—420 АБ—Ва агар билфарз
421 АБ—дирам
422—423 АБ—савор
424 АБ—дирам
425—426 АБ—зиёда шавкат таҳсил нашавад,
427 А—подшоҳ

бошад,[428] он чой[429] дохили мамлакат нест. Аввало, бояд онро забт кард ва ба дӯстӣ бояд овард, пас бад-он чониб наҳзат бояд фармуд».

Ва[430] ҳифзи султон бад-ин лашкари парокандадил сурат набандад.[431] Ва ҳамчунон ки таваққӯи хавф аз душман дорад, аз ин* лашкари бад-ин сифат мутаваққеъ[432] аст, ки[433] чун ба танг оянд, тифоқе дар амр мухолифи[434] хидматгорӣ намоянд ва дастбурди [қавӣ] расонанд. Ва агар муҳофазат суратпазир[435] аст,[436] дар тақлили аскарияи рикобӣ аст, ки тақарруб[437] ба султон доранд[438] ва ба мавочиби вофӣ мерасанд ва ҳар чо, ки нузул кунанд, об [ва] алаф ба осонӣ таҳсил мекунанд ва[439] арзон мегиранд ва соат фа-соат ба назари инояти султон маҳзуз мешаванд.[440]

Пас, кашидани тӯбхонаву асбоб ва аскари фаровон аз он* заъфи ниҳод [ва сустии эътиқод] бошад,[441] ки подшоҳ лашкарро ҳофизи худ медонад, на худойро ва эътимод бар ҳифзи офаридгор надорад ва аз талафи ҳаққи мардум бок[442] надорад, ки моли хазина ба ноҳақ харч кардааст. Ва дар ин сафар низ ҳуқуқи бисьёр аз мардум ба итлоф расида, чӣ маълум аст ки уммали роҳдорон барои сад нафар асбоб муҳайё доранд, чисту барои ҳазор нафар, то кучост. Ва ин ҳама маҳз талаф аст ба ғайримавқеъ.[443]

Ва дигар чун аскарияи рикобӣ агар бисьёр бошанд, боз машғалаи султонӣ бештар мегардад.

Ва ғараз аз он сайру тафарруч ва* истимолати фуқаро бувад [ва он] ба даст наёяд.

Балки[444] аскарияи[445] рикобӣ аз панчоҳ нафар[446] то сад савор ва дусад савор басанда бошад[447] амну оромишро.[448] Ва агар дар маконею[449] шаҳре[450] аз понздаҳ рӯз зиёда* таваққуфро маслаҳат бинад, аскарияро тачдид мекунад.[451] Ва албатта дар сари моҳ тачдидро аз лавозими мурувват донад, ки мусофирон ба ватан баргарданд[452] ва ба чои эшон дигар[453] даста[454] биравад, то зану фарзанди эшонро интизор набояд буд. [Ва] ҳамчунон ки султонро

---

[428] Б—шуд
[429] АБ—чо
[430—431] АБ—Аммо муҳофазати султон ба лашкаре, ки парокандадил бошанд, чигуна тахайюл тавон кард?
[432—433] АБ—мутаваққеътар бояд буд, ки мабод
[434] Б—мухолафати
[435—436] АБ—сурат набандад
[437—438] АБ—ба султон қарибтаранд
[439—440] АБ—Нигаред ба илова.
[441] АБ—бувад
[442—443] АБ—Нигаред ба илова.
[444—445] АБ—Ва нисоби аскари
[446] АБ—савор
[447] АБ—бувад
[448] Б—оромиш
[449—450] АБ—шаҳрею қарияе зиёда
[451] Б—Нигаред ба илова
[452] АБ—муовадат кунанд
[453—454] АБ—дастаи дигар

нафси [шаҳвонӣ] аст, аскарро[455] низ бошад. Ва агар ин маслакро риоя надорад,[456] мусофирон, лобудд, дар талаби фисқ [ва] ҳаром афтанд ва ҳамчунин занони эшон, илло мо-асамаллоҳу. **Вуболи** ин ҳама фасод ба рӯзгори султон оид гардад.

Ва аммо тариқи назми муошарати мулук дар ҳазар ва маслаки компонӣ ва тартиби маҷолис ва базму нишаст ва хосту гузориши муҳиммоти ҳавоссу авом.

Дар ин ҷо[457] аввалан муқаррар [бояд] гардонид, ки меъёри[458] айшу нишот чист ва вақти одамӣ дар чӣ чиз хушу масрур мегардад ғояти мутаманнои ӯ кадом?[459]

Бад-он тақрир, ки дар муқаддима таҳрир[460] афтод, нафси одамӣ бад-он ором мегирад, ки ба мабдаи хеш қариб бошад ва то нафси ӯ мушобеҳи уқулу нуфуси улвӣ нашавад, дар ҳеч мартаба дилхушиву ором надорад ва ба ҳеч поя қаноат намекунад.[461] [Ва] ин сифат [дар нафс] бе тарку таҷрид муяссар намешавад, то набуранду нахонанд, дар ин роҳ рафтан душвор бувад. Пас, чун нахондаанд ва набуридаанд, маслаке миёна ихтиёр[462] кунад,[463] ки ороста ба шариати ҳаққа бошад ва ба қадри тоқат инқиёди авомиру навоҳии илоҳиро лозим шумурад [ва] ба муованату мудохалати ақл тамизи ҳусну қубҳи чизҳо намуда, аз қабоеҳу шурур ҳаталимкон истинкоф намояд. Ва[464] — бишиносад, ки нафс дар ин мартаба[465] ба кадом ашьё[466] муталаззиз ва баҳраандӯз аст ва аз муштаҳиёт[467] ба чӣ чиз машғул[468] мегардад,[469] агарчӣ сукуни тамом намеёбад[470] ва*— қонеъ намешавад.* [Бояд ки пеш аз ҳама ба ҷабру қаҳр] тақлиди ибодати холиқ ва шукри ниами зоҳирию ботинии ӯро аввало бар гардани нафс биниҳанд. Ва то вақти он бувад, ба ҳеч кор напардозад ва қиёми бандагиро[471] бар ҳама шуғли [дуньявӣ] муқаддам шиносад.

Пас аз ин дар матлуби ҳавоси хамс бияндешад. [Ва] бидонад, ки матлуби ҳоссаи басар — дидани чизҳост, аз самъ — шунидани [асвот], аз шам — бӯидан, аз ламс — нармию мулоямат[472] хостан,[473] аз зоиқа — чашидану[474] хӯрдан[475] ва баъд аз таҳаққуқи зукурату унусат ҷимоъ[476] кардан.[477]

Пас, муштаҳиёти нафс ба аъло мартабаи[478] ин чизҳо[479] расидан аст, то андак машғулии оризӣ дар нафс ҳосил шавад [ва аз

---

455 А—аскарияро
456 АБ—нафармояд
457 АБ—боб
458—459 АБ—Нигаред ба илова.
460—461 АБ—Нигаред ба илова.
462—463 АБ—биталабад
464—465 АБ—Нигаред ба илова.
466 АБ—чиз
467 АБ—шаҳавот
468—469 АБ—қонеъ мешавад
470 АБ—наёбад
471 АБ—бандагию тоатро
472—473 АБ—нафосат талабидан
474—475 АБ—хӯрдану чашидан
476—477 АБ—ба ҳамдигар ҷамъ омадан
478—479 АБ—дараҷаи ин ашьё

тарадудду тааб сокин гардад], яъне мехоҳад,[480] ки чизи* хуб бубинад ва овози* хуш бишунавад ва хуш бибӯяд ва ба чизи[481] нарм масс кунад ва биёромад[482] ва таоми лазизу хуш бихӯрад.

Аъло мартабаи чизи[483] хуб-ҳусни гулрӯён аст; ва аъло[484] асвот — суханони хушу овози мазомир ва ҳанҷари[485] хушалҳонон; ва аъло[486] бӯйҳои[487] хуш—атриёт ва вазъи басотину гулистон; ва аъло[488] нармиҳо — бадани симтанон ва бисоти махмалу пар; ва аъло таом[489] — он чӣ аз равғану гӯштҳои[490] матбӯъ[491] мураттаб гардад. Ва камоли[492] ин муштаҳиёт бе салтанату[493] ҳукумат муяссар нашавад. Пас, лозим омад, ки вақтхушии[494] инсон[495] бе иҷтимои ин асбобу олот сурати[496] вуқӯъ нагирад.[497] Ва ҳар чӣ аз ин мартаба[498] ноқистар аст, айш ноқис[499] бувад.

Пас, султонро чора[500] набувад аз он ки бо аҳли ақлу дониш ихтилот кунад, то суханҳои хуш бишунавад. Ва мутрибону муғанниён ва қавволон гирд оварад,[501] то ба нағмаву савти дилрабо нафсашро[502] таскин диҳанд[503] ва аз ваҳшат раҳоӣ бахшанд.[504] Ва гузир набувад аз боғу бӯстон [ва ҷамъияти соддазанахону дилрабоён], то тартиби димоғ кунад, аз[505] ҷамъияти ҷамилону дилрабоён аз занону ғуломон, то маҷлису[506] сӯҳбат дорад ва таматтӯъ андӯзад. Ва ин ҷамъият бе базли[507] об, таоми алвон ороиш[508] нагирад ва бе ҳиммати олӣ ин[509] маҷмаъ даст надиҳад,[510] ки ин табақаро ба вуфури неъмату эҳсон чунон фароғат диҳад, ки ба ҳеҷ ваҷҳ аз вуҷӯҳ ғубори эҳтиёҷ бар чеҳраи аҳволашон нанишинад, то султонро аз сӯҳбати[511] инон[512] масарратею фараҳе ҳосил гардад,[513] ки агар ин ашхос аз ваҷҳи маош андаке тангию[514] нохушӣ доранд, ҳеҷ феъл бар тибқи марзои[515] султон натавонанд кард. Ва* агар кунанд ҳам, зуд ба малоли табъи султон гирифтор оянд ва худу султонро тираву мукаддар гардонанд, чи[516] хушии вақти[517] махдум мавкуф аст[518] бар хушвақтии ходим. Ва* агар ба зӯр

---

480 АБ—хоҳиши хар нафсе он аст,
481—482 АБ—нармӣ мас орад
483 АБ—чизҳои
484—485 АБ—асфо асвот овози хушу мазомир ва ҳанҷаран
486—487 АБ—авфақи роиҳаи
488 АБ—альяни
489 АБ—атъима
490—491 АБ—гӯшт ва шакару мағз
492 АБ—истикмол
493 АБ—давлату
494—495 АБ—айши хуш бо одамӣ
496—497 АБ—ба даст наёяд
498—499 АБ—асбоб ноқистар бувад, айш низ ноқистар
500—501 АБ—Нигаред ба илова
502—503 АБ—нафсро таскин диҳад
504 АБ—бахшад
505—506 АБ—ва бо эшон
507—508 АБ—молу зар ва базли нону таом сурат
509—510 АБ—тартиби ин ҷамъ ба даст наёяд ва бояд
511—512 АБ—мусоҳибати онҳо
513—514 АБ—Нигаред ба илова
515 А—ризои; Б—ва ризои
516—517 АБ—ки вақтхушии
518 АБ—бувад

хоҳанд, ки ходим ба вақтхушии онҳо пардозад, аслан суратпазир набувад, ки[519] агар мутриб ба курҳ захма бар соз мезанад. Ё агар қаввол аз тарс зӯр бар овоз оварад,[520] дар он маҷлис ҳеҷ вақтхушӣ набошад[521] ва аз он созу овоз лаззате ба ҳосил наёяд. Ё агар раққос аз хавф мерақсад ва шоҳид дар садр ба ҳарос менишинад, маълум аст, ки ин базм дарди сар орад.

Пас аз таҳийяи ин асбоб [султон] тариқи нишастхостро мулоҳаза[522] кунад,[523] агар доим ин маҷмаъро[524] дар ҳузур дорад [дарди сар ва] малолат орад ва ҳаловати он аз назар биравад ва муқаррар гардад.[525] [Пас, ба танаъумоти абнои ҷинс дарнигарад ва аз он меъёр гирад, чи султон низ яке аз эшон аст, ғоят он ки ба воситаи иқтидор айши худро сафое метавонад дод ва аз дигарон имтиёзе метавонад бахшид.]

Ва бидонад,[526] ки ҳар одаме, ки сабоҳ бархезад, баъд аз вазоифи ибодат об [ва] таоме[527] тановул мекунад. Агар[528] касбею коре дорад,[529] бад-он машғул мешавад. [Ва] чун[530] аз он дилгир шавад, мехоҳад, ки[531] ҳарифе ёбад ва ғаму шод гӯяд. Ва агар қудрате дорад, базме эҷод кунад, қавволу мутриб ва шоҳид орад. [Ва] чун аз ин дилгир шавад, мехоҳад,* китобе ё қисасе бихонад ва бишунавад. [Ва] чун аз*— ин*:: фароғате[532] ёбад, ҳаракат[533] ва сайре мекунад. Ва чун аз ин монда шавад, бихобад. [Ва] чун бархезад, савдои мубошарату мусоҳиби[534] зан ба хотир афтад. [Ва] чун аз он фориғ шавад, ба таҳорату ибодат пардозад. Ҳамчунон ки абнои ҷинсро аз ин эҳтиёҷот ногузир аст, салотинро низ чора набошад.[535]

Ва чун авом халқро ба сабаби адами иститоат ва шуғли касбу кор назми маош сурат набандад [ва] ҳаракату сукун ва нишастхост ва хӯрду хоби эшонро вақте муқаррар набувад ва* ба ҳар макону ба ҳар ҳол, ки иттифоқ афтад аз муғтанамот, фурсат шуморанд.

Ва аммо подшоҳонро назми маишат ба[536] осонӣ даст диҳад, ба сабаби иқтидору ҳукм.[537]

Пас, агар эшон ҳам ба тансиқу танзими он накӯшанд, аз[538] давлат ҳаззи вофир набаранд ва сарриштаи айшу комронӣ гум бошад.[539]

---

519 АБ—масалан
520 АБ—меорад
521 АБ—набувад
522—523 АБ—муваззеъ ва мунқасим гардонад чи
524 АБ—ҷамъро
525 АБ—шавад
526 АБ—малҳуз дорад,
527 АБ—ноне
528—529 АБ—Пас, ба касбу коре, ки ҳаволаи ӯ шуда,
530—531 АБ—агар аз он фароғат дорад
532 АБ—фароғат
533 АБ—ҳаракате
534 АБ—мусоҳабати
535 АБ—набувад
536—537 АБ—ба воситаи иқтидору ҳукумат ба осонӣ даст диҳад
538—539 АБ—Нигаред ба илова

Ва он чи ба ҳукму заъми[540] [худ] тартиб доранд, бекамолу бе — ҷамол[541] бошад ва мунағғасу мукаддар бувад.

Ва агар худ вақтхуш бошанд [ва] дигарон тирахотир бошанд[542] ва аз тарс изҳор накунанд,[543] тирагии хотири онҳо дар замири султон занад ва хотираш [ғолибан] нашукуфад, аммо ташхис накунад.

Пас, беҳуда ба ходимону[544] маҷлисиён[545] унф орад [ва айши худ ва дигароиро талх гардонад.]

Пас, тарики[546] он ки авқоти* шабу рӯзро тақсим мекунанд ба сооти муставӣ ё мӯъваҷҷ. Ду соат-ду соат ба шуғле қиёмро лозим мешумуранд, ки муқаддаму муаххар нашавад, [ба навъе ки] то шонздаҳ соат ашғоли[547] маош[548] тамом шавад ва ҳашт соат барои хобу[549] осоиш[550] монад. Ва агар тақсими авқот ба соати мӯъваҷҷа кунанд, назмаш беҳтар ва осонтар бошад [ва] ашғоли рӯз ба рӯз ва аз шаб ба шаб тамом шавад. Ҳиссаи ду соати мӯъваҷҷ дар аввали Ҷадй[551] як соату сию ду дақиқа аст ва дар аввали Саратон ду соату бисту ҳашт дақиқа тартиби[552] он нигоҳ медоранд.

Пас, чун[553] фаризаи фаҷр ба ҷамъият адо кунанд, султон дар[554] хилват дарояд ба авроду азкор ва тасбеҳу салавот ва тиловат [мубодарат намояд.] лоақал «Ёсин» ва лоақал муқаттаоти «Қуръон» бихонад, [то Офтоб тулӯъ намояд]. Пас[555] аз фароғ[556] ду ракъат намози ишроқ бихонад, ки савоби [он] ва фазилати ин аъмол дар кутуби амалия навиштаанд, то*— воқиф бошад*. Ба то [микдори] ду соат аз аъмоли охиратии худ фориғ гардад. Пас, [онгоҳ] берун ояд ва дар маҳкама бинишинад барои саломи хидматгорон ва кифояти муҳиммоти халқ. Ва ин маслакро саҳл нагирад ва мазбут дорад, ки агар таъҷил кунад, бисьёр касон аз намози ҷамоат ва вирду зикр отил монанд, аз хавфи он ки аз саломи дарбор [боз] намонанд [ва] ба сабаби бӯъди манзил танҳо[557] намоз[558] кунанд пеш аз вақт, ё он[559] ки мӯҳтоҷи назофату татҳир аст беғуслу таҳорат ба дари[560] султон ҳозир шавад ва намоз қазо кунад, ин нуқсоноти дини оид ба рӯзгори султон гардад. Пас,[561] чун[562] дар маҳкама нишасту саломи хидматгорон[563]

---

540 АБ—рағми
541 АБ—ҷамол
542 АБ—буванд
543 АБ—натавонанд кард лоҷарам
544—545 АБ—маҷлисиёну ходимон
546 АБ—зобит дар ин боб
547 А—иштиғоли
548 АБ—маошия
549—550 АБ—осоишу хоб ва оромӣ боқӣ
551—552 АБ—Нигаред ба илова.
553—554 А—султон чун фаризаи фаҷр адо кунад ба ҷамъият онгоҳ ба; Б—султон чун фаризаи фақр ба ҷамъият адо кунад онгоҳ ба
555—556 АБ—Онгоҳ
557—558 АБ—намоз танҳо адо
559 АБ—касе
560 АБ—дарбори
561—562 АБ—ва подшоҳ вақте ки
563 АБ—хадаму ҳашам

тирифт, мушири даргоҳ [алалфавр] ароизи вузаро ва руасои давлат [аз дохилӣ] бирасонад ва ҳукм берун орад. Пас, ароиз [ва навиштаҷоти] қӯрғонот ва ҳуккоми қаламрав [аз хориҷ дароварда, ҷавоб бирасонад.]

Пас[564] арзаи фуқаро ва мӯҳтоҷон, ки корашон ба вузаро ва руасо файсал наёфта, ё тахлите аз онҳо дидаанд,[565] биталабад ва дар пушти он тавқеъ кунад, ки «фалонӣ[566] раис муҳимми ин шахсро ба имзо расонад, ё чаро ба[567] имзо нарасонида, ваҷҳ гӯяд».[568] Инчунин*— арзҳои нодир ба султон оид гардад*.

Ё кас бифармояд, ки[569] аз он шахс, ки ин мард додхоҳӣ мекунад, ҳамроҳ биравад ва таҳқиқ[570] кунад, ки аз чӣ ваҷҳ мусоҳалат[571] дар боби ӯ раво доштаанд.[572] Дар ин маҷлис мушири дарбор ва пешхидматону маҳрамийя [бояд ки] ҳозир бошанд ва тараддуд[573] ҳамекунанд. Ва агар эҳтиёҷ ба об [ва] таом афтад[574] дар ин миён, ба нуқлҳои саридастӣ иктифо мекунад то соати[575] панҷум, пас бармехезаду[576] ба маҷлис менишинад.

Ва касон,[577] ки лаёқати сӯҳбати мулук доранд аз удабою фузало, базлагӯю ширинсухан ва аз имтиҳоноти раиси бадоеъ баромада, дар онҷо, пеш аз он ки султон ояд, ҳозир бошанд ва ба султон маҷлис медоранд. Ва обу таоми чошти давлатӣ дар ин маҷлис ба масраф мерасад ва такаддуру тирагӣ, ки султонро аз рафъи маҳомми халқ дар замир нишаста, ба тайбат ва мазоҳ ва нақлҳои рангину ҳикоёти ширин бармедоранд, то арвоҳ дар эҳтизоз ояд, то соати[578] ҳафтум аз рӯз.[579]

Пас, агар бори омм ва курунушро табъи султон иқтизо кунад, барои[580] он бармехезад.[581] Ва илло мутрибу қаввол ва муғаннӣ дар маҷлис дармераванд, то табъи султон, ки аз маҷлиси фузало ранги эҳтизозу хушӣ гирифта буд, ба камол расад ва ҳаззи вофир даст диҳад. Агар дар ин маҷлис баъзе аз аъёнзодаҳои шаҳр, ки ба ҳусну ҷамол тафаввуқу тағаллуб доранд, ҳозир шаванд, ба фарзи адабу фазл ҷоиз бошад ривоҷи нишотро.

Ва агар бори омм тадохул ёбад, маҷлиси самоъу базм дар соати нуҳум аз рӯз воқеъ мешавад, то рафъи қудуроти бори[582] омм кунад аз духулу хуруҷи табақоти мардум ва муомалот бо[583] онҳо.

---

564 АБ—Онгоҳ султон
565 АБ—рафта
566 АБ—фалон
567—568 АБ—дар файсали ин воқеа таъвиқ андохта, ваҷҳи онро маълум гардонад
569—570 АБ—то аз он раис, ки ин мард аз ӯ дод металабад, тафтиш
571—572 АБ—имҳолу эҳмол дар боби қазои ҳоҷати ӯ карда
573—574 АБ—чашм дар фармони султон ҳамедоранд, агар султонро эҳтиёҷ афтад ба обу таом
575—576 АБ—чаҳор соати тамом бигузарад, пас дар аввали соати панҷум аз маҳкама бархоста
577 АБ—касоне
578—579 АБ—шаш соат аз аввали рӯз гузашта бувад.
580—581 АБ—дар соати ҳафтум барои он мехезад
582 АБ—ҳуҷуми
583 АБ—ба

Пас,[584] чун маҷлиси базм ба интиҳо расад,[585] навбати сӯҳбат ба[586] уламо ва машоих ва пирони ҷаҳондидаи таърихдон[587] бозрасад,[588] чи аз шунидани самоъу нағамот ва[589] дидани гулрухон қуввати шаҳвия бар ақлия зӯр оварад ва* давоии фасод бар хотирҳо партав афканад. Пас, дар ин маҷлис сухан аз мавъиза ва насиҳат ва сулуки хулафои рошидин ва тафсиру ҳадис ва хондани [қисасу] таворих меравад, то нафси саркаш аз туғьён фуруд ояд ва дил нарм гардад ва ба адлу эҳсон гарояд ва аҳволи гузаштагону бесуботии ҷаҳон бидонад ва ба сазои бадкорон[590] ва ҷазои некӯкирдорон муталлеъ гардад, то соати даҳум тамом шавад. [Ва дар] соати ёздаҳуму дувоздаҳум аз доруссалтана бароядм,[591] сайри чаҳорбоғро[592] ва кӯчаҳои шаҳрро[593] ва зиёрати мазороти мутабаррикаро[594] [дарьёбад], ё ба аврод [ва азкору тиловат] ва ибодат шуғл гирад, [то ғуруб шавад.

Ва] баъд аз ғуруб ду соат тавофи ҳарам ва тафаққуди азвоҷу авлод ва дилҷӯии ақорибу ашойирро лозим дорад,[595] ду соати дигар айшу нишот ва хилвату сӯҳбат ба он ки аз аҳли ҳарам ихтиёр кунад. Пас [аз ин ҷумла] ба маконе, ки ба итминони хотир қариб бувад, [миқдори] ҳашт соат осоиш кунад. Ва аз ҳашт соат зиёда хобро таҷвиз надорад, ки агар шаст сол умр бинад, бист сол ба хоб зоеъ шуда[596] бошад.[597]

Ва агар ба соати мӯъваҷҷ ҳашт соат хоб кунад, шаш соату чаҳорьяк аз соати муставӣ шавад [аз шабҳои саратонӣ.] Пас, касе, ки шаш соат дар шаб бихобад, дар* рӯз мӯҳтоҷи хоб нагардад.

Фалоҷарам, дар рӯзи тақдир хобро лозим надонад, ки салтанат ба хоб зоеъ шавад. [Ва] хоб касе кунад, ки қодир бо чизе набувад, то ба[598] хоб рӯз[599] бигузаронад ва рафъи ғам кунад. [Ва] салтанатро хоб ба қадри зарурат бошад, то абас нагузарад [ва] аз ҳар нафасе ком барорад.][600]

Пас,[601] дар рӯзе, ки бори омм медиҳад, сайри кӯчаҳою зиёрат мавқуф аст,[602] зероки маҷлиси рӯзӣ[603] ба сӯҳбати уламою машоих тамом шавад. Ва[604] рӯзе, ки бори омм мавқуф мекунад,[605] тавфи шаҳру мазорот мекунад,[606] ё чаҳорбоғ.[607]

584—585 АБ—Ва агар бори омм надиҳанд, соати нуҳуму даҳум
586 АБ—бо
587—588 АБ—ва таворихдон бирасад
589 АБ—ва дигар
590 АБ—бадкирдорон
591 АБ—баромада
592 АБ—чаҳорбоғ
593 АБ—шаҳр
594 АБ—мутабаррика
595 АБ—донад ва
596—597 АБ—карда бувад
598—599 АБ—рӯз ба хоб
600 АБ—ин абзац баъд аз абзаци баъдӣ омадааст
601 АБ—Ва
602—603 АБ—бошад, чунки маҷлиси рӯзина
604—605 АБ—Пас, агар бори омм мавқуф дорад
606—607 АБ—ё чаҳорбоғ мекунад.

Ва бояд [ки] чаҳорбоғи [султонӣ] дар доруссалтана[608] бошад, ё дар даруни[609] шаҳр, ки агар беруни шаҳр бувад, мӯҷиби ташвишу тараддуди пешхидматон ва аҳли[610] сӯҳбат мегардад,[611] [чи] нақлу ҳаракат ба султон осон аст[612] ва ба дигарон бе ташвишу тааб муяссар нашавад. Ва ҳар чӣ ба ташвиш дуруст[613] кунанд,[614] аз нуқсон холӣ набувад ва аҷзову арконаш аз халал масун намонад.

[Ва] чун маҷлиси султон бад-ин қисм мураттаб[615] гардад, ҳар касе ба навбати[616] хеш ба давлатсаро бештар ҳозир мешавад[617] ва ба маҷлис дармеравад, баъд[618] аз итмоми ду соат[619] берун меояд. Аз ин миён он касро, ки султон хоҳад буданашро, ба дигар маҷолис низ дохил мешавад ва илло ба манзили хеш руҷӯъ мекунад, то пагоҳ ба[620] навбати хеш[621] озими давлатсаро мешавад. Забти ин маҷолис бад-он[622] тариқ осон аст,[623] ходими муқарраб, ки ба даҳлези [хонаи] султонӣ менишинад ва дар хало ва мало ҳампоӣ дорад, ба тақвими сооти мӯъваҷҷ нозир аст. Чун ду соати мӯъваҷҷ аз тулӯъ бигузарад, аз даҳлез занге мезанад, ё садое бармедорад, ки дарбони ҳарамсаро бишунавад ва бидонад. Ва ҳамчунин[624] подшоҳ низ маълум кунад, ки ин пос тамом шуда.[625] [Онгоҳ] подшоҳ* аз ибодатхона ба маҳкама меравад,[626] дарбонону сарҳангон [дар ин вақт] тартиби салому духулу хуруҷи мардум[627] ваароизи вузаро ва ғайраро[628] риоят фармуда, бар султон дохил мешаванд ва қиём ба муҳиммоти давлатию[629] мулкӣ[630] менамоянд [ва ҷавобу хитоб берун меоранд.] Чун ду соат бигузарад, нозир боз эълом[631] мекунад, ки «ин пос тамом шуд». Дарбонон аҳли маҷлисро изни духул медиҳанд, то ба ҷойгоҳи худ қарор [ва ором] гиранд ва бисоти маҷлисорои худ бигустуронанд аз шеъру қасоид ва мутойибот ва нуҷуму[632] ҳандаса,[633] то султон干 дар-расаду дар маҷлис бинишинад.[634]

Ва боз чун ду соат бигузарад, нозир эълом мекунад, ки «ин маҷлис тамом шуд», то маҷлисиён берун оянд ва он кӣ подшоҳ бихоҳад, бинишинад. [Онгоҳ] дарбонон аҳли тарабро изни духул

---

608 АБ—доруламорат
609 АБ—андаруни
610—611 АБ—ҳамсӯҳбатон шавад
612 АБ—бошад
613—614 А—мураттаб гардад; Б—мутараттиб гардад
615 Б—мутараттиб
616 617 АБ—давлатсаро ҳозир мешавад дар навбати хеш
618—619 АБ—Ва чун ду соат тамом кунад,
620 АБ—дар
621 АБ—худ
622—623 АБ—бад — ин тариқ муяссар гардад, ки
624—625 АБ—подшоҳ низ дар хилват бишунавад ва бидонад, ки вакти ишроку ибодат гузашта
626 АБ—барояд
627 АБ—маҳрамия
628 АБ—ғайра
629—630 АБ—мулкию давлатӣ
631 АБ—занги эълом мезанад ва маълум
632—633 АБ—ҳандасаву нуҷум дар ҳузури султон,
634 АБ—диҳад

диҳанд, [то созу навоз кунанд.] Ва[635] ҳамчунин чун ин маҷлис тамом шавад, нозир эълом мекунад, то инҳо берун шаванд ва дигарон дароянд ва он ки[636] султон хоҳад, бинишинад.

Ва лозим нест,[637] ки ин гурӯҳ[638] доим ба дарбор муқим бошанд, магар дар соати духул [ва навбати] худ. Ва он[639] киро[640] султон хоста бошад,[641] лозим нест, ки ба ҳама маҷолис[642] доимӣ бошад, балки ҳар[643] рӯзе[644] ишораи ҷадидро мутаваққеъ бошад [ва] ба мулоҳазаи он ки «дирӯз маъмур будам, имрӯз ҳам бошам», маҷлиси султонро гарон нагардонад, магар он ки ҳукми сареҳ далел бар таъйид бошад, ҷуръат кунад.

Ва[645] аз лавозим аст, ки ба ҳар маҷлис мувофиқи ашхоси он обу таом аз саркори давлат мерасида бошад ба такаллуфу зиёдот, то аз маҷлиси ғайри султон имтиёз дорад.[646] [Чи мумкин аст, ки шахсе мавҷуд шавад, ки ӯро ба ҳар табақа омезишу рабте бувад, бинобар вуфури дониш, яъне ба ҳама фунун вуқуфе дорад ва султон мехоҳад, ки дар ҳамаи маҷолис ҳозир бошад. Ва инчунин шахси аввалу саромади муқаррабони мулук бошад ва ӯро аз ҷумла имтиёз бояд дод.]

[Ва] нисоби маҷлисиён аз чаҳор нафар, ниҳоят* то ҳашт нафар ихтиёр кунад, ки суханҳои[647] ҳамдигар ба ҳамдигар расад[648] ва бархӯрад, ки агар аз ин зиёда шавад, маҷлис фусҳат пазирад, ҷуз ба овози баланд сухани ҳамдигар фаҳм накунанд, ба сабаби ихтилофи табоеъ маҷлис ороиши том[649] нагирад [ва] дар ботинҳо ғайрату кибр ва ҳасад биҷунбад. [Ва] ҳар чӣ камтар беҳтар, ки ба иттифоқ акраб бувад. Ва наздикии машрабҳо, магар ки раиси бадоеъ табоеъи онҳоро низ* санҷида ва таҳқиқ карда бошад, ки ин ҳашт нафар, ё*— даҳ нафар* ба ҳамдигар қариб-ул-мизоҷанд. Ва бояд ки ҳар кӣ дар маҷлиси султон дармеравад аз машоиху уламо ва адибу фозил [ва] мутрибу муғаннӣ ба имтиҳон расида бувад ва музакко шуда. Пас, агар аз* ин ҷамоат ашхоси бисьёр ба ҳам расанд, ки толиби хизмат ва мунодамат бошанд, султон то онҷо, ки хоҳад [аз аъдод барои сӯҳбат] бармегузинад[650] ва ба навбат изни духул меёбад.[651]

Фарз кунем, ки дар мамлакат сию ду [нафар] муғаннӣ [ва қавволи] комил ба ҳам расад, чаҳор-чаҳор духули[652] бисоти қурб меёбанд.[653] Чаҳор нафар, ки рӯзи аввал даромаданд, боз рӯзи нуҳум бад-эшон навбати [духул] мерасад. Пас*—, ҳузури он чаҳори

635—636 АБ—Чун ду соат бигузарад, боз нозир элом фармояд, инҳо низ берун раванд ва ҳар киро
637—638 АБ—набувад, ки аҳли маҷлиси султон
639—640 А—онро, ки
641—642 АБ—буд, ки ба маҷлиси дуюм
643—644 А—ҳар рӯз; Б—ба ҳар рӯзе
645—646 АБ—Баъд аз ду абзац омада.
647 АБ—муҳоварати
648 АБ—баррасад
649 АБ—тамом
650 АБ—ихтиёр мекунад
651 АБ—медиҳад
652 АБ—дохил дар
653 АБ—мекунанд он

аввалӣ рӯзи нӯҳум* дар соати ҳафтум ба давлатхона[654] воҷиб асту бас. Дигар авқот[655] ба касбу кор ва ҳавоиҷи[656] рӯзгори[657] худ машғул бошанд. Ва агар яке[658] ҳозир набошад,[659] гунаҳкору мустаҳиққи бозхост бувад,[660] магар ки узре биёварад.[661] Ва ҳамчунин ашхоси дигар ба ҳамин насақ мулозамати дарбор мекунанд[662] ва дар вақти муайян ба хидмат мераванд [ва] дар дигар авқот ба масолеҳи рӯзгори худ қиём менамоянд.[663] Агар мусанниф аст, ба тадвину таълиф [ва] агар муаллим аст, ба таълиму таъаллум ашғол[664] мекунад.

Ва зарур аст, ки*:: ба ҳар фирқа аз аҳли сӯҳбат ходиме муайян номзад бошад, ки лавозимоти маҷлиси онҳоро, ё*:: он чӣ эшон хоҳанд барои таҳийяи маҷлис аз саркори давлат гирифта* омода дорад, ё таоме, ки биталабанд,[665] бифармояд, ки имрӯз дар маҷлиси дуввум ё сеюм инчунин*– таом, ё* инчунин ашьё бакор аст.

Масалан, дар маҷлиси уламо ва машоих, агар майл доранд, ки мутрибе бошад, ба ходим эълом мекунанд, ин ходим ба ходими аҳли тараб эълом мекунад,[666] вай мутриб мерасонад.[667]

Чун султон дар он маҷлис чун* бубинад ,ки мутриб[668] аст, медонад,[669] ки эшон хондаанд, чи ӯ худ ишора накардааст, иғмоз мекунад ва рафоқат менамояд[670] дилхушии эшонро, агарчӣ дар он ҳол табъи ӯ* мутанаффир бувад аз лаҳву лааб ва муштоқ бувад ба самоъи тавориху насоеҳ.[671] [Ва] ин*:: шева таълифи қулубро некӯ василаест, [чи дар сӯҳбате, ки ботинҳо мухолифи рои ҳамдигар бувад, он сӯҳбат ба фасод кашад, аз ин ҷиҳат аз ҳар табақаи хос барои сӯҳбат бигузинанд ва табақаи дигарро бар[672] он тахлит надиханд.[673] Масалан, дар маҷлис шоире ва мунаҷҷиме ва табибею муғанние ва муфассирею муҳаддисе бувад, он сӯҳбат ҳеҷ равшан нашавад ва тирагии хотир орад, ки ҳар кадом муомала бар вифқи маром хоҳанд].

Ва [султон] ба сабаби хатову ҷарима, ки аз ҳамсӯҳбатон содир шавад дар қавлу феъл, ҳатталимкон ба салоҳ ҳамл кунад ва бипӯшонад, магар ки борҳо он феълу қавл муқаррар гардад, алалфавр хашм нагирад ва даҳшат накунад ва тақозои ҷавобу узр надорад, ки назди ҳайбати мулук ақлҳо лол ва хиродҳо тира

654–655 АБ—доруссалтана воҷиб бувад ва дар дигар айём не, балки ба дигар айём

656–657 АБ—қазои мояхтоҷи

658–659 АБ—дар навбати худ ҳозир нашаванд

660 АБ—буванд

661 АБ—тамҳид кунанд

662 АБ—менамоянд

663 АБ—мекунанд

664 АБ—иштиғол

665 АБ—бихоханд рафта

666–667 АБ—медиҳад, то вай мутрибе бирасонад

668 АБ—мутрибе

669–670 АБ—иғмоз мекунад, чи ӯ худ ишора накардааст ва медонад, ки эшон талабидаанду хонда, рафоқат мекунад

671 АБ—қисас

672 Б—дар

673 Б—надиҳад

гардад ва ҳеҷ узру ҷавоб[674] наёрад гуфт. [Ва] султон [дар] ҳини ғазаб пиндорад, ки ба қасду амд кардааст, дар садади интиқом ояд ва бар ӯ хашм ронад [ва] дигарҳо битарсанд. Ва баъд аз ин ҳар амалу қавл, ки аз эшон содир шавад, ба такаллуфу тасаннӯъ бошад, то малоли хотири султон нашаванд. Пас, ҳама корҳо ба нифоқу хушомад анҷомад ва роҳи айшу комронӣ гум шавад.

Пас, сабил он ки ба он мухтию муҷрим хитоб кунад, ки «моро дар ҳаққи ту мазаннаи хираде буд, ин амалу қавли ту писанди рои ақдаси мо нест, бояд ки онро тарк кунӣ. Ва агар ваҷҳе дорӣ, то маҷлиси дигар омода дорӣ. Ва агар ваҷҳе орӣ, ки писанди уқало набошад, муставҷиби бозхосту[675] итоб[676] бошӣ». Он мард агар ин гуноҳ аз[677] нодонӣ кардааст, [бо тавба] тарк кунад ва ба ҷавобу муораза напардозад, ки[678] агар қасдӣ[679] кардааст, дар маҷлиси дуввум[680] мутасаддии ҷавоб шавад ба хатту забон. Агар ҳамгинон қабул кунанд, ҳаққ ба ҷониби ӯст. Ва агар[681] қабул накунанд ва[682] ин мард ҳам* бидонад, ки ғалат кардааст, тавба диҳанд аз ҷунин* ҷуръати бемавқеи [ӯ]. Ва агар дар ғалати худ мӯътариф нест, бигузоранд, то дар маҷлиси сеюм мутасаддии ҷавоб шавад. Ва агар дар ин ҷо ҳам аз ӯҳда набарояд, султон мухтор аст, ки биронад, ё тавба диҳад ва нигоҳ дорад. [Ва] ваҷҳи ин имҳолу эҳмол он аст, ки оқил дар сӯҳбати мулук ҳеҷ қавлу амали нописанд ихтиёр накунад ва агар кунад ҳам, бинобар маслаҳатею ҳикмате бошад, ки мехоҳад чизе зиёда иншо кунад, ки дигарон бар*— он*:: вуқуф надоранд. Пас, агар ваҷҳ гӯяд, ки* писанди дигарон нашавад, мӯҳлат диҳанд, то дар ҳилват биандешад ва ҷавоби мувофиқи мизоҷ [ва ақли] дигарон пайдо кунад. Ва агар натавонад, бидонад, ки ғалат кардааст, то мӯътариф шавад. Ва агар яке аз ин ҷамоат ба гуноҳи шанеъ муттаҳам шавад ва ба субут расад, се рӯз то[683] ҳафт рӯз ҳабс бифармояд. Ва агар воҷибуттаъзир аст, руҷӯъ ба уламо[684] дорад ва ҳадди шаръӣ биронад.[685] Ва қатл ҷуз ба қатли касе раво надорад, ин ҳам вақте [бувад,] ки валии мақтул ба мусолаҳа розӣ нагардад. Зероки дар қатл агарҷӣ ба изни шореъ сурати ҷавоз гирад, чандин халали дигар дар дину мурувват зояд; ки* яке он ки агар ин муҷрим мард*— бошад ва* тавба кунад [ва боқӣ бошад], боз фарзандон орад[686] ва он ҷӣ дорад, тимори онҳо мекунад ва назми маданиро[687] равнақ бувад [ба сабаби ӯ.] Ва агар бикушанд, насли ӯ мунқатеъ [шавад] ва фарзандони[688] ӯ[689] ятим, модару падараш бе-

---

674 АБ—ҷавобе
675—676 А— иқобу бозхост; Б—бозхосту иқоб
677 А—ба
678—679 АБ—ва агар ба қасд
680 АБ—дуюм
681—682 АБ—илло
683 АБ—ё
684—685 АБ—раиси шароеъ дорад то ба ҳадди шаръӣ ҳукм ронад
686 АБ—оварад
687 АБ—тамаддунро
688—689 АБ—фарзандонаш

фарзанд, зани[690] ӯ[691] бешавҳар бошад ва[692] назми як манзили ороста парешон гардад. Ва парешонии ин ҷамъ ҷамъи дигарро парокандадил гардонад ба сабаби тимор ва тафаққуд бар онҳо. Яъне нафақаи чандин кас, ки ба яке буд, чун ин яке набувад, нафақаи онҳо ба гардани дигарон афтад [аз хешу бегона]·· ва*— касонро[693] тира гардонад.*

[Ва агар касе мутафаққиди эшон нашавад, лобудд нафақаи онҳо ба байтулмол роҷеъ шавад ва ба зиммати давлат бозгардад.

Пас, қатли шахс ба ҳеҷ ваҷҳ муҷавваз набошад магар, валии мақтулро ҷиҳати талаби қасос ҳадди қасоси дигар ҷароим ба таъзиру нафӣ ва ҳабс дуруст ояд. Ва аз барои рондани хашм зиёда эҳтимом раво надорад, ки даридану хастан ва задану куштан сифоти сабӯъ аст.

Муҷаррад тахвифу таҳдид кифоя бошад ва бо шахси рақиқулқалб гардонидани чашм кифоя бувад ва бо ғализулқалб тозиёна ва ҳабсу гурусначагӣ ба ифоқа орад, на қатл, ки назми ҷаҳон ба мардуми ғализулбатши шадидулқувою сахтдил бозбаста аст, ки агар кори олам ба мардуми раҳиму шафиқ ва ҳалим муфавваз шавад, ҳеҷ амре мутамашшӣ нагардад ва ҳамаи умур муаттал монад.]

Дигар, ярғӯ ва мусодараи хизматгоронро ба ҳеҷ ваҷҳ илтизом накунад, магар ки маблағе хатир аз хизона бардорад[694] ва бидуздад[695] ва ба яқин анҷомад [ва ҷаримааш собит шавад.] Чи ходиму[696] ҳашам ҳар чӣ ба султон расонад аз ваҷҳи мусодара, он моли фуқарои подшоҳ бошад, гӯё[697] султон моли раияти худ* ба зӯр гирифтааст, зеро ки мол[698] агар[699] ҳаст, дар султон аст ва бар ғайри ӯ мол нест ва он чӣ ҳаст, дар шумори мол не. Чи маблағе, ки ба касбу тиҷорат ё аз хидмати султон андӯзанд, он дар қадом поя бошад ва [албатта] моли ғайрисултон оғушта бувад ба қарзу музораба. Ва ҳаққи ятиму сағир ва мерос [ва] имтизоҷи ин амвол дар хизона[700] равнақи хазоинро бардорад[701] ва ба ноҳақ масраф гардад.[702]

Пас, агар ин шеваро матрук надорад, кас ба ҷон дар хизмати султон накӯшад ва эътимод[703] бар[704] инояти ӯ накунад, чи дар асл даъвои ҷамъи мол ӯро ба хидмати [султон] андохта буд. Чун ин матлаб мутаваққеъ набувад, лоҷарам,* дар хидмат дилгарм набошад ва дар садади дуздӣ ва захира гардад.[705] Ва ҳаққи султонро ва раиятро агар коре ба дасташ бошад,[706] ба итлоф

690—691 АБ—ва занаш
692 АБ—дар
693 Б—эшонро
694—695 АБ—бардоранд ё бидузданд
696—697 АБ—агар султон моли уммол ва хадаму хашам ба мусодара бардорад, дар ҳақиқат он моли фуқарою раият бошад, ки
698—699 АБ—агар мол
700 АБ—хазина
701 АБ—бибарад
702 АБ—гардонад
703—704 АБ—эътимоде бар*; *Б—ба
705—706 АБ—афтад ва агар коре ба дасташ супуранд, ҳаққи султон ва раиятро

орад ва ба[707] хеш ниҳад[708] рӯзи наёмадаро. Ва худи мусодара турфа суннате аст, ки моли касе биттамом[709] талаф мешавад,[710] рубъи он ба султон мерасад,[711] се сулси дигарро авонони султон мебаранд, гӯй, султон моли дузде гирифта,[712] ба ҷамъи роҳзанони дигар медиҳад, ки бад-он фисқу фуҷур мекунанд.[713] Ҳеҷ ақли[714] солим бад-ин маънӣ ризо нахоҳад дод, магар[715] ки[716] агар султон [ба нафси] худ ба болои он мусодара ва шиканҷа биистад, то[717] забти амволи он кас тавонад[718] кард ва аз он ҳаззе тавонад андӯхт. Ва чун худ натавонад, ки биистад,[719] авло он ки аз ин суд даст бардорад ва эътимод ба[720] ғайр накунад. Ва дигар он ки вазъи султон ва насби он барои он аст, ки [мол гирд орад ва] ба халқ нону мол[721] диҳад, [то бинои давлат устувор гардонад], на ки нону моли халқ биситонад [бе мӯҷибе ва ба дигаре бидиҳад], ё он чи додааст, боз пас* талабад. [Ва] баъд аз султон ҳар кӣ ҳаст, фақиру мискин аст, агарчӣ [вазири кулл ва] ноибуссалтана бошад [ва итлоқи давлат бар[722] ғайри султони мутлақ рост наёяд. Чунон ки ҳар чӣ хоҳанд, дар нафсу моли халқ бикунанд ва ғайри эшонро ин маънӣ муяссар нашавад.

Пас, агар осоишу фароғатро дар маънии давлат малҳуз дорӣ, султон низ фақиру мискин гардад ва қодир набувад, ки магасу пашшаро аз худ дафъ кунад, ё ғаму андӯҳро аз хеш рафъ. Пас,] подшоҳ аз фуқаро ба ғайри ҳаққ чизе бозхост надорад [ва натавонад. Ва] агар хоҳад [ва бикунад], қалб мавзӯъ бувад.

[Ҳикоят]

Яке аз сайёҳон гуфт: «Дар Пишовар пеши[723] ҳоким будам, ки аз қибали фарангӣ фармонраво буд. Рӯзе ба тақриб пурсид, ки [мамлакати] Бухоро чӣ миқдор замини солеҳи заръ дорад? — Гуфтам: «Тақрибан сӣ фарсах шарқану ғарбан [ва] понздаҳ фарсах шимолану ҷанубан».

— Гуфт: «Самарқанд чанд аст? — Гуфтам: «Нисфи он». — Гуфт: «Насаф?» — Гуфтам: «Сулси он». — Гуфт: «Аскарияи дохилии Бухоро чанд аст?» — Гуфтам: «Се ҳазор, дар вақти ошӯб дувоздаҳ ҳазор [ва] ба заммми атрофи [қаламрав] бист ҳазор». — Гуфт: «Мавоҷиби онҳо аз куҷост?» — Гуфтам: «Аз ушру хироҷи иртифоъот». — Гуфт: «Агар осмон набораду замин надиҳад?» —

707—708 АБ—барои хеш биниҳад
709—710 АБ—ба тамом талаф шавад ва
711—712 АБ—нарасад ва се сулс молро дузде мегирад ва
713—714 АБ—кунад хеҷ ақле
715—716 АБ—пас
717 АБ—ё
718—719 А—филҷумла таҷвиз медорад ва агар натавонад; Б—бикунад филҷумла таҷвизе дорад ва агар натавонад
720 АБ—бо
721 АБ—маош
722 А—ба
723 АБ—назди

Гуфтам: «Аз ҷуълу андоз».[724] — Гуфт: «Агар халқ оҷиз оянд ва натавонанд?» — Гуфтам: «Аз мусодараю ярғӯ, ки тавонгаронро афтад».[725] — Гуфт: «Дар ин сурат фуқаро озурда ва[726] сипоҳ гурусна бошанд ва уммолу мутасаррифон аз зулм гузир надоранд ва мамлакат табоҳ шавад.[727] Агар душмане ҳодис гардад, ҳифзи давлат чигуна муяссар гардад ба сипоҳи гуруснаву раияти озурда?» — Гуфтам: «Дар атрофи мо душмане нест ва мо бар ҳама ғолибем», — Гуфт: «Ба фарз [агар] пайдо шавад, чӣ кунед?»

«Бино бар[728] фарзу ваҳм ниҳодан [ва] аз таматтӯи оҷил даст кашидан, кори ҳушмандон нест». — Гуфт: «Аз шумо то Бадахшон чӣ миқдор роҳ аст?» — Гуфтам: «Тахминан ҳаштод фарсах». — Гуфт: «Аз маҳкуми кист?» — Гуфтам: «Ба сари худ аст ва ба мо гоҳо итоати забонӣ дорад». — Гуфт: «Чаро подшоҳони шумо онро дар тасарруфи худ* намеоранд?» — Гуфтам: «Он чӣ замин аст, заминаш ҷуз санглоху ҳосилаш ғайри пашм нест». — Бихандиду* гуфт: «Шумо турфа мардуме бетамизед, ҷое, ки зар бояд сарф кард, шумо зар металабед ва ҷое, ки зар аст, намеҷӯед. Бадахшон замине аст, ки дар он чаҳор маъдан — тилло ва нуқра [ва] лаълу лоҷуворд. Ба эътиқоди мо, агар касе мутасаррифи ин мулк бошад, давлаташ ба чаҳор давлат хамсарӣ кунад, балки тафаввуқ талабад. Ва аз мо касон рафта, таҳқиқу тафтиш намуданд [ва] хабар оварданд, ки он чӣ мардуми ӯзбак дар муддатҳои мутамодӣ дар ин маодин кор кардаанд, ба сари матлаб нарасида, ба хазафрезаву сангмайда қаноат кардаанд. Ва дар ин конҳо лаъли чаҳорваҷабӣ ва панҷваҷабӣ мавҷуд мешавад. Ва моро ҳама тараддуд аз* тасаллут ба замини Ҳиндустон[729] пай ба Бадахшон бурдан аст ва роҳ бад-он кушодан. Ва алҳол миёни мову Бадахшон як кӯҳ восита аст ба қадри серӯза роҳ. Мутаваҷҷеҳем, ки аз ин кӯҳ роҳ ба матлаб барем.

Пас, ҳиммати подшоҳона он[730] иқтизо дорад, ки зар аз кону дурр аз баҳр биталабад ва ба фуқарою раият сарф кунад, то ҷаҳонро обод дорад [ва] ба кушодани наҳрҳо ва буридани кӯҳҳо[731] ва зироати арозии майита*. Ва кушодани кон бе [вуҷуди] раият имкон надорад. На он ки як* қитъае замин[732] ба фақире[733] диҳанд, ки зироат кунад ба нисф, ё ба ушр. Ин пешаи тоҷирон[734] аст,[735] на равиши подшоҳон.

Пас, агар пешаву андеша ин аст, подшоҳро ҳеҷ ҷои ифтихору[736] иқтидор[737] бар фақир нест, балки яке аз эшон аст, ғоят он ки ғаниитар аст аз эшон [ба моли эшон].

724—725 АБ—мусодара, ки раияту ағниёро афтад

726—727 АБ—бошанд ва уммолу мутасаррифон аз зулм ногузир бошанд ва сипоҳ гурусна шавад ва мамлакат рӯ ба харобию табоҳӣ орад

728 А—ба

729 АБ—Ҳинд

730 АБ—ин

731 АБ—кӯҳ

732—733 АБ—замине ба фақир

734—735 АБ—даҳоқин аст ва тоҷирон

736—737 АБ—иқтидору ифтихор

Итлоқи давлат бар султон вақте рост ояд,* ки шаҳрҳо бикушояд **ва** бар[738] хазоини душманон мутасарриф гардад, ё кону **баҳр** бикушояд.[739] Ва бар сипоҳу раият инфоқ кунад, на он ки аз раият биситонад [ва] ба сипоҳ диҳад. Ва аз сипоҳ баргирад ба худ, ё ба[740] раият бахшад».

— Гуфтам: «Ин вазъ аз салотини мо ба сунани илоҳӣ ақраб аст, ки* набинӣ, ки як муҳит обу як кӯй замин зери фалаки Қамар беш нест, ҷунбандае, ки зеру*:: забар ва фавқу қаъри[741] он ду кураанд мадори маошу интиоши ҳама аз ин ду ба ҳусул мерасад; — Об аз муҳит ба имтизоҷи ҳаво ва бухор мутасоид мешавад, барфу борон шуда, дар замин меравад, то ба муҳит пайванддад. [Ва] алафу дона аз замин бармеояд, то маишати ҷунбандагон ба ҳусул расад [ва] мозодае аз инҳо[742] ба ихтиёр, ё беихтиёр [аз ин ҳаёт] боз дар замин равад ва берун ояд [қавоми маоши эшонро. Аммо аз муҳит қатра ва аз замин қабзае ба зиён нарафта бошад, маазолика, коиноти маишати хешро ёфта бошанд».]

Фарангӣ чун ин сухан бишунид,[743] хомӯш шуд ва гуфт: «Аҳсант!».

Инъоми вофир ато намуд[744] ва пас*— аз чанде ба истидъои ман* мураххас фармуд.[745]

Танбеҳ

Ин миқдор суханони арҷманду[746] нукоти дилписанд,[747] ки бо вуҷуди ташаттути аҳвол ва рӯзгори пурихтилол аз нӯки хомаи ҳақоиқнигор ва қалами сеҳркирдор бар сафаҳоти ин тасвид[748] рехтааст бо он ки замону макон мустаъидди таълифу[749] тадвин[750] набудааст ва ҳуккому[751] умароро[752] низ ба сабаби ихтилоти суфаҳо гӯш ба ғайри мазҳака ва хушомад фуруд намеояд ва ба фарз агар фуруд ояд, гӯянд: **«Ва мо-ҳозо-илло асотир-ул-аввалин».**+ [Ин гуфтор кӣ кунаду ин рафтор кӣ дар амал орад], вазнею вақъе наниҳанд ва афсонаею ҳарзае пиндоранд. Ва агар, он чӣ исғоъ мекунанд,[753] ширин аст,[754] бардоранд ва он чӣ талхтар аст, радд кунанд. [Ва] надонанд, ки давои ширин дар меъда ба ҷои ғизо равад ва ҳеҷ манфаат[755] надорад[756] ғайри пурии меъда. Ва манфаат он чӣ ҳаст, дар давои талх аст, ки мизоҷи холро бигардонад ва кайфийяти тоза [дар нафс] эҳдос кунад, агарчӣ аз даҳон талх бигузарад. Пас [аз] фурсате меъдаю даҳонро мутайяб

738—739 АБ—баҳру кон бишикофад ва бар хазоини душманон мутасарриф гардад

740 АБ—бар

741 АБ—таҳти

742 АБ—хайвонот

743 АБ—шунид

744 АБ—фармуд

745 АБ—намуд

746—747 АБ—баланду ва нукоти арҷманд

748 АБ—аврок

749—750 А—тадвину таълиф

751—752 АБ—умарову ҳуккомро

753 АБ—кунанд

754 АБ—бошад

755—756 АБ—манфаатею кайфияте эҳдос накунад

гардонад ва боз манофеъи он мавқуф бошад, то ки аз меъда бигузарад. [Ва] ҳамчунин сухани ҳаққ бе иборати талх фароҳам наёяд ва агар ба иборати ширин адо кунанд, дар нафс қарор нагирад. Масалан, [агар ба талхӣ] гӯем, [ки] «агар [ту] зино кунӣ, ҷои ту дар дӯзах бошад», аз ин сухан дили сомеъ биларзад. Ва агар [ба ширинӣ] гӯем, [ки] «агар зино накунӣ, ҷои ту дар биҳишт бошад», ин сухан ҳеҷ маҳобат надорад бо он ки ҳарду сухан ба як маънӣ аст. Чи дар хотири[757] сомеъ ояд, ки «мумкин аст, ки зино накунам, боз ба дӯзах равам, пас, бояд ки аз зино даст набардорам ба умеди мавҳум». Дар қазийяи аввал рафтани дӯзах ҷазм бувад, яҳтамил, ки аз зино парҳез кунад.[758]

Пас, агар [касе] хоҳад, ки сухани рост гӯяд, ки дар нафси сомеъ муассир ояд, [бояд ки] талх гӯяд ва илло хомӯш бинишинад. Сухани талхро иборат муҳибб бувад, балки сухани рост талх бошад.] Ва онон ки аз гуфтани сухани ҳаққ пеши салотин метарсанд, аз чанд сабаб аст:

Яке он*— ки* аз заволи ҷоҳу эътибор андешанд, дигар он*— ки* аз ҳабсу қайд битарсанд. Дигар аз қатл,[759] дигар аз гуруснагӣ.[760] [Ва] мабнои ин андешаҳо аз сустии эътиқод ва яқин аст,[761] ки умури қазову қадарро ба султон нисбат медиҳанд ва султонро «оллоҳуларз» эътиқод][762] карда.[763] Надонанд, ки султон низ бандаи оҷиз аст [ва] дили ӯ мусаххари қабзаи қудрати[764] илоҳӣ аст, ки ба ҳар ҳоле ба навъе мегардонад ва [аз хайру шарр ва нафъу зарр] ба дасти ӯ ҳеҷ чиз* нест [ва] ҳар чӣ бар дасту забони ӯ меравад, ба илқои малак[765] аст аз[766] хайри касе ва зарр бо касе. Ва то ӯ-таоло касеро муставҷиби ҷоҳу эътибор нагардонад ва он ҷоҳу эътибор ба ҳоли ӯ шарр аст, ё хайр, яъне хостааст, ки ба ӯ эътиборе диҳад, то ба халқ рафоҳияту мадоро кунад ва ба биҳишт равад, ё ба халқ зулму ситам кунад, ва ба дӯзах равад. Пас, ба дили султон илқо кунад,, то ӯро бардорад ва бинавозад ва эътибор диҳад.[767] Ва ҳамчунин [агар ӯ-таоло] хоҳад, ки шахсеро[768] ба ҳабсу қайд андозад [ва] дар маъсиюо шурур далер гардонад, то исрор кунад ва ба чанги шаҳна ва ғазаби султонӣ гирифтор ояд. Ва ҳамчунин шахсеро хоҳад, ки бикушад,[769] ба қатли бегуноҳон барангезонад, ё ба гуноҳи бузург қудрат диҳад, то ба дасти султон афтаду кушта шавад. Ё[770] хоҳад, ки касеро бе тоату савоб биёмурзад ба тӯҳмат ва андак ҷарима ба султон бирасонад, ки бикушад, то вай мағфират ёбад. Ва ҳамчунин чун истеҳқоқ ва фоқаи шахс ба камол расад, султонро[771] раҳм ояд, ки[772] нонаш диҳад. Ва чун ношукурию носипосӣ аз ҳадд бибарад, бифармояд, ки нонаш бигирад.

757—758 АБ—Нигаред ба илова
759—760 АБ—гуруснагию қатл
761 АБ—бувад
762—763 АБ—ақида кардаанд
764 АБ—иродати
765 АБ—малакӣ ва шайтонӣ
766—767 АБ—Нигаред ба илова
768 АБ—шахсро
769 АБ—бикушонад
770 АБ—Ва дар ин сурат агар
771—772 АБ—ба султон бирасонад, ки раҳматаш ояд ва

[Ва] ҳукме аз султон содир нагардад, то пеш аз вай ҳикматҳо[773] ва маслаҳатҳо[774] дар боран шахс[775] аз шайб ба аъло ва аз аъло ба шайб нозил нашавад.

Имом Шофеъӣ*, [раҳматуллоҳ таоло], пеши яке аз хулафо буд. Магас халифаро ташвиш медод. Пурсид, ки «ҳикмат дар офариниши магас чист?» — Гуфт: «Он[776] ки[777] ҳақиқати ҷаббори ба ҷабборон бинамояд,[778] яъне ту қодир наӣ, ки магас аз худ дафъ кунӣ».

Ва* мадори ин хавфу ҳароси эшон бар тули амалу ғафлат [аз ҳақиқат] аст. [Ва] надонанд, ки ҳукми султон бар эшон то муддати ҳаёт боқӣ* аст ва баъд аз ӯ[779] соқит[780] аст, [онгоҳ ҳукм мар аҳкам-ул-ҳокиминрост.]

Агар*— [аз] ҳабс битарсад, бидонад, ки одамӣ ҳамеша дар қафаси тобоеъ маҳбус аст ва то аз қайди табиат набарояд, халосию озодӣ сурат набандад, илло он миқдор, ки аз ҳабси равшантар ба ториктар гирифтор ояд. Агар ин ҳабс аз накбати толеъ афтад ва аз тақозои заҳил, ниҳояташ сӣ сол бошад ба арзи саломатии хавос. Ва агар ҳикматаи илоҳӣ тақозо дорад, ки дар ҳабс бимирад, ба сабаби он дар ҳавосаш нуқсон оварад ва зуд махлас ёбад. Агар бегуноҳ маҳбус аст, он дар ҳаққи вай инзор аст ба тавба ва инобат хоҳад пардохт, то ба покӣ бимирад. Ва агар ҳикмати танбеҳ бувад, ба андак рӯзе султонро илҳом диҳанд, то наҷот диҳад*. Ва[781] агар аз марг бияндешад, бидонад. ки одамиро як бор марг бирасад[782] ва ду бор мумкин набувад. Ва[783] умр ҳарчанд[784] бештар бувад, таъаб [бештару] афзунтар [шавад]. Ва*— охир маргаш дарьёбад.* [Ва ба воситаи доғи худусу имконият[785] ҳеҷ рафъи кудурату ғам аз худ натавонад кард. Пас, мӯҳтоҷ бувад ва мӯҳтоҷро осудагӣ ҷустан хаёли маҳз бувад:

Қитъа

Умри дароз агарчӣ зи хар неъмате беҳ аст,
Бад неъмато, ки умри дароз даст дар ниёз,
Андар ниёз умри дароз, эй бародарон,
Умрест сахт кӯтаҳу ҷон кандани дароз.]

Пас агар ин[786] мавт[787] ба теғи зулм сурат гирад, беҳтар бошад, ки каффораи зануб афтад ва аз ранҷи ҳаёти мустаор би-

---

773 А—ҳикмате; Б—ҳукме
774 АБ—маслаҳате
775 АБ—маҳкум
776—777 АБ—то
778 АБ—маълум намояд
779—780 АБ—он қатъ
781—782 АБ—Нигаред ба илова
783—784 АБ—Ва бидонад, ки ҳарчанд умр
785 Б—маконият
786—787 АБ—марг

рахад[788] [ва ба осудагии човид расида.] Ва[789] дигар бидонад, ки хаёт дар нафс либоси касифи зулмонӣ аст[790] ва мамот либоси латифи нуронӣ. Хеч окил аз табдили либос натарсад, хосса вақте ки либоси сонӣ алтафу[791] ашраф[792] аз аввал бошад. Ва марг киноя бошад аз интиқоли ҳоли тааллуқ ба ҳоли таҷарруд, лиҳозо, акмали афроди инсон ҳамеша муштоқи марг мебошад,[793] ки **«алмавту ҷисрун юсилу ал-ҳабиби ило ал-маҳбуб.+** Ва агар аз захми теғ меҳаросад, он ҳам ваҳм бувад, чи ҳаёт сурати машке дорад боддамида ва сарбаста. [Ва] аҷали табиӣ он ки ин [машки] сари баста худ ба худ бикушояд[794] ва бодҳо берун равад ё он ки захме фурӯ баранд ва тарафе бикушоянд, он бодҳо берун шавад. Алами ин захм агар ғайри мутанаккир бувад, аз се рӯз таҷовуз накунад ва илло ба ду-се дақиқа тамом шавад.

Ҳафтодсола ранҷ ва роҳати дунъё чист, ки ба камтар аз он бояд андешид [ва ҳаросид], чун гузаштанӣ аст, ҷои ғам хӯрдану тарсидан надорад. Ва дар ҳоли хеш тафаккур кунад, ки он чӣ аз роҳату кулфат, ки дидааст ҳеҷ чиз дар каф надорад. Ва баъд аз ӯ низ* маълум нест, ки роҳат дорад, ё кулфат. [Ва] кулфат муқаррар аст, зероки мумкин аст[795] ва мӯҳтоҷи[796] роҳати мавҳум аст ба умеди мавҳум дил бар хаёт набандад. [Ва] маргу теғро аз муғтанимоти фурсат шуморад. [Ва] агар гӯяд, «шояд баъд аз ин тавба ва*:: тоат [ва инобат] кунам», то ҳол накард ва баъд аз ин ҳам накунад, тахфифи гуноҳу азоб беҳтар аст.[797] агар*— донад, ки муҷрим аст.* [Масалан, агар панҷ соли дигар бизияду гуноҳ кунад, ба андозаи он итобу иқоб бинад. Назди ман марги боҷазми азоби охират беҳтар бувад аз машаққати зиндагӣ, ки ҳар нафасе ба чандин мисли худӣ илтиҷою илтимос бояд бурд, то маводи зиндагӣ ба даст ояд ва он ҳам бекудурат тамом нашавад. Аммо муомалаи баъд аз марг ин миқдор роҳат дорад, ки касеро ба кас ҳоҷат наяфтад, илло ба ҷаҳондори таоло ва*— тақаддус*:. Ва кори онҷо миёни халқу холиқ бувад, он чӣ аз ӯ расад, аз раҳмату ғазаб ба муваққеъи хеш бошад ва касеро ҷои чуну чаро нарасад:

Байт

Аз дасти ту муштҳо ба дандон хӯрдан,
Беҳтар, ки зи дасти дигарӣ нон хӯрдан.]

Ва[798] агар метарсад, ки[799] нонаш бибаранд, бидонад, ки нони ӯ ба дасти султон нест, агарчанде султон нонаш дод ба ҳикмате,

---

788 АБ—рахида бувад
789—790 АБ—Ва*.. филҳақиқат хаёт либоси касифи зулмонист мар нафси нотикаро
791—792 А—ашрафу алтаф
793 АБ—бошад
794 АБ—кушояд
795—796 А—ва мӯҳтоҷ аст
797 АБ—бошад
798—799 АБ—Пас, агар битарсад, ки чун рост гӯяд,

ки ӯ-таоло тақдир карда. Пас, агар [ӯ] боз гирад [офаридгор] ризқи ӯ ба ҷои дигар ҳавола кунад*, бинобар[800] маслаҳате, ки[801] хидмати халқ кунад, ё аз ин шаҳр берун шавад, ки агар рӯзии[802] ӯ мунқатеъ гардад, бимирад.[803] Пас, аз чунин андешаҳои ракик тарсидан ва аз султон тариқи салоҳу садод пӯшидан[804] ғояти аблаҳию ҳамоқат бувад[805] ва аз нодонӣ худро ва дигаронро дар маҳолик андохтан, кори бехирадон бошад, ки хайри ҳоли султон хайри ҳоли куллӣ халқ бошад. Ва осоиши ҳама, ки агар ба хушомаду санохонӣ аз султон осоиш [ва фароғат] хоҳад, нарасад ва султону дигаронро дар таъаб андозад ба[806] боиси вайронии назми хилофат. Фалоҷарам,[807] услубу рафтори мутавассит, ки хулафои мозӣ ва ҳол дар аксар амсору билод бар он қиём доранд ва[808] бар он сулук намуда,[809] ба наводири амсоли ҳукамо ва атвори умаро дар ин тасвид самти нигориш дода шуд, то салотини диёри туркро дастуруламали [рузгор] бувад. Агар кор бандад ва агарна [ин миқдор] бидонанд, ки то ҳол бар* чӣ будаанд ва ба чӣ навъ мардум салтанату аморат рондаанд. Ва касоне, ки аз мулозамати даргоҳи эшон кореҳанд, сабаб чӣ будааст, то маъзур [ва муоф] доранд. Ва касоне,[810] ки бар сари мулку халқ бардоштаанд, аз кадом табақаанд ва ҳуқуқи онҳо дар зиммаи давлат то куҷост ва чист ва [эшон] ба куҷо[811] расидаанд?

Ва* ғараз аз таҳрири ин рисола як навъ ба даст овардани сарриштаи амр[812] ва ёфтани нӯки каловаи ҳукм аст,* на ин[813] ки мо фӣ хозо ар-рақимат кофию вофӣ бошад[814] дар назми аморату салтанат.

Пас, агар султон хоҳад, ки бад-ин насақ сулук кунад, ҷамъе аз уқалоро ба машварату маслаҳат мекашад[815] ва ҳукм мекунад,[816] ки ин мазомин ҳаққа аст, дар ин бияфзоянд ва [агар сақиме дорад, бикоҳанд ва] халалу фасоди онро ислоҳ диҳанд, то ба амал оварда шавад, [ба мазмуни он фармон равад], ки[817] агар бифармояд, ки бубинанд, ин муқаддимот саҳеҳ аст, ё фосид, мешавад, ё на. Ҳама мутаффиқ-ул-лафз гӯянд, [ки] «намешавад [ва] ин казоёи пуч музахраф аст, ки ба хаёл бастаанд ва дар[818] хориҷ сурати вуқӯъ нагирад, [дар] ин халал зоид ва ин фасод орад». Ва бипурсанд, ки «ин таркиббанд аз кист?» Гӯянд: — «Аз фалон».

800—801 АБ—то
802—803 АБ—рӯзе мунқатеъ шавад, лобудд марг дарояд.
804 АБ—пӯшида доштан
805 АБ—бошад
806—807 АБ—ва боиси вайронии назми хилофату салтанат гардад то ин ҷо онҷӣ аз
808—809 АБ—хоса дували хориҷӣ аз Руму Эрон ва Русу Фаранг
810 АБ—касонеро
811 АБ—куҷоҳо
812 АБ—амр аст
813 АБ—он
814 АБ—бувад
815 АБ—биталабад
816 АБ—кунад
817 АБ—Ва
818 АБ—аз

Бихандану тамасхур кунанд, ки «Эй аҷаб, фалониро сухан аз қаламу паргор бояд ронд ва тафтши аз тасвиру* нақши [сақфу] девор. Вайро ба насоеҳи малик чӣ гузару ба масолеҳи мулк чӣ кор?!» [Ва халқе, ки умре манярғаб маош кардаанд, чӣ навъ эшонро ба низом тавон овард?!

Бухте, ки заҳмати миҳор надида ва дар марғзор чарида, чӣ гуна расан дар бинии ӯ тавон оварда].

Чи [ин] уқалои[819] замона на аз он ҷинс уқалоанд,[820] ки ба маҳаки имтиҳон расида бошанд ва шиканҷаи раиси бадоеъ дида, балки инон[821] уқалои сохтаву тарошидаанд [Ва] чун [аз подшоҳ] ҳукми сареҳу майл бинанд, яҳтамил, ки аз тавчеҳи сухани ҳаққ китмон накунанд, ки[822] агар инон бад-ин суханон таслим кунанд, бими зарар доранд ва таваққӯъи нуқсон. Ва эътирофи эшон мӯҷиби касоди бозорашон бошад, ки надонистанду нагуфтанд, ё донистанду пӯшиданд. Ба ҳар ҳол инҳо дар инкишофи муқаддимоти масолеҳи давлат, чунон чи[823] бояд саъй накунанд. Пас, савоб он бувад, [ки] султон бифармоянд, то касоне, ки ба султон рабте надоранд ва ба умури давлатӣ[824] мутааллиқу муқаллид нестанд ва ба мазиди ақлу идрок дар миёни халқ шӯҳрат доранд, аз ҳар табақа ҷамъ оянд, [то] аз эшон истишора талабад ва гӯяд: «Ба ҳамин насақ дар масолеҳи давлат машварату маслаҳат кунанд [ва] қазоёи ҳаққаи муттафиқро[825] ба мо расонанд, то кор бандем». Онгоҳ мӯ аз хамир ҷудо шавад [ва] дурӯғ аз рост ва дӯғ аз мост мумтоз гардад. Ва аз ғайри ин [шева] мумкин нест, ки ҳақиқати амр ба султон мункашиф гардад, чи бисьёр ҳаросу тарс аз сатвати султон дар ботинҳо нишастааст, ки ба савганду аҳд ва сиҷилл муртафеъ нагардад, гӯянд, яҳтамил, ки макре бошад ва моро бад-ин баҳона муоҳаза кунанд ва аз мансаби мо фурӯ[826] оваранд.[827] Хосса дар таҳаққуқи ин маънӣ, ки агар [аз қувва ба феъл ояд ва] ин насақ ҷорӣ бошад,[828] амири тупхонаро мартабаи фавҷӣ нарасад[829] ва вазирро дараҷаи нозирӣ.

Ва* дигар боис бар ҷамъи ин калимот он аст, ки агар касе баъд аз мулук аз табақоти мардум бад-ин[830] рисола бирасаду мутталеъ шавад ва*:: кор бандад, муҳаррири сутурро аҷреъ музде индаллоҳ мутаваққеъ бошад. Чи ҳеҷ кас нест, ,ки ӯро бар ду кас тасаллут набошад[831] аз зану фарзанд, балки ба ақрабову ашоир ва хадаму ҳашам. Ба онҳо ин муомала ҷорӣ дорад [ва] ба тариқи адолату нусфат зиндагонӣ кунад ва ҳаққи ҳар кадом би-

---

819—820 АБ—уқало на аз он уқалоанд,
821 АБ—эшон
822 АБ—ва илло хато-ал-имкон дар садади қадҳу ҷарҳ бароянд, чи
823 АБ—чунон ки
824 АБ—дувалӣ
825 АБ—муттафиқаро
826—827 АБ—фуруд оранд
828 АБ—гардад
829 АБ—бирасад
830 АБ—ба ин
831 АБ—набувад

шиносад. Агар иқтидор дорад, инъому эҳсони лоиқ бафармояд[832] ва ғазабу раҳмат ба эътидол ҷорӣ дорад.

Ва низ ҳукамо гуфтаанд: «Дар изҳори илму санъате, ки файёзи алалитлоқ бар[833] касе арзонӣ дошта,[834] бухлу зайъат раво надорад ва ба мустаъиддон бирасонад ва дар сабти фавоиди ҳикмат дар кутуб саъйи [балиғ] намояд, то асҳоби он санъат баъд аз мавти ӯ аз он мунтафеъ шаванд. Пас, некӯкор бувад дар ҳини[835] ҳаёт, ки ба манофеъи халқ қиём намудааст [ва маслаҳати тамаддунро риоят фармуда».]

Ва некӯкор бувад низ баъд аз мамот, ки халқ а зӯ интифоъ баранд ва истинкофу нанг наварзад аз таълиму таллум. [Ва] он чӣ надонад, аз ҳар кӣ бошад, бипурсад, ва он чӣ бинависад, ба ҳар кӣ[836] нишон диҳад, то маъойиби суханаш пӯшида намонад. Ва басо буда, ки Арастую+ Афлотун+ ва Суқрот аз таломизаи худ истифода менамуданд ва ин маъниро изҳор мефармуданд, то мӯҷиби нишоту тараққии [зеҳну хотири] талмиз гардад: «Ҳозо охири мо авраднoҳу ҳомиданли-лоҳи таоло, ва мусаллйян аланабиҳи [алмуолӣ+]».

Тамом[837] шуд тастир ва таълифи ин тасвид, явми сешанбе, чаҳоруми шаҳри ҷамоди-ул-авло санаи 1292+ ноқисаи ҳиҷрия «ало соҳибиҳо алфа, алфа таҳия ва аноал-абд-ур-роҷӣ аз-заиф+» — Аҳмад ибни-ан-Носир-ул-Ҳанафӣ Ас-Сиддиқи Ал-Бухорӣ:

Ғараз нақшест, к-аз ман боз монад,
Ки ҳастиро намебинам бақое.
Магар соҳибдиле рӯзе ба раҳмат
Кунад дар ҳаққи ин мискин дуое.

«Оллоҳумма салли Муҳаммада ва олиҳи мо-таҳарракат-ил-ақдому ва тасавадат-ил-ақлому ило явм-ал-қиём.[838]»+

---

832 АБ—фармояд
833—834 АБ—арзонӣ бар касе доштааст
835 АБ—ҳолати
836 АБ—ҳар кас
837—838 А—Нигаред ба илова; Б—Нигаред ба илова

ДАР ТАҲҚИҚИ ҲАЙАТИ АРЗ ВА ТАКАВВУНИ МАОДИН ВА МО — ЮНОСИБУ ЗОЛИКА+ [ВА БАЁНИ ХИЛҚАТИ САМАНДАР][1]

Яке аз мутараддидони арсаи гетӣ гуфт:[2] «Дар ҷиболи Фалғар ва кӯҳистони Фон дарафтодам аз тарафи шарқии он. Ва ин кӯҳистон аз ҷиболи азимаи рубъи маскун аст, ки сараш дар Хито аст ва шуъабаш аз шимолу ҷануб Қошғару Самарқанд ва Бухоророст,[3] ба Эронзамин мунтаҳӣ мешавад. Ва бар ин ҷибол басе аз уъҷубаҳо, ки далели санъати боҳираи қодири мутаол аст, ба назар даровардам.[4] Аз он ҷумла дар қуллаи кӯҳе бар сатҳи муҳаддаби он ки мумосси фалаки Қамар буд, соҳате фарохи муставӣ ва шаффоф мағорае дидам, ки даҳани он ҳамчу[5] даҳони хуме буд. Ва аз он оташе ҳарири офтобгун фаввора мезад ва то даҳ газ бар ҳаво сууд мекард [ва] ба шиддату ғурриши ҳар чӣ тамомтар, ки овози он то фарсаҳе роҳ шунида мешуд. Ва боз фурсатҳо ба даруни мағора фурӯ мешуд[6] ва баъд аз муддате боз фаввора мекашид, ҳамчу коргоҳи тӯпрезӣ ё ҷӯянкорӣ. Ва наздик шудан ба он мағора мумкин набуд аз камоли тафсидагӣ ва гармӣ ва ҳавошии он мағора* то миқдори[7] панҷ-шаш зиръ. Ва он мардум, ки дар навоҳиқи ҷабал буданд, хамирҳо оварда, дар он ҷо густурда, пухта бармедоштанд. Ва боз ҳар чӣ аз хоку санг ҷамъ мекарданд, оварда дар ҳавошии он мағора мерехтанд. Ба андак муддате навшодури холисе мешуд, ки ваҷҳи маоши он мардум аз он мутараттиб мешуд. Ва гоҳо барои лаъбу тааҷҷуб назди сууди оташ хамирпораҳо ба даҳони он мағора мепошиданд. Мурғакони оташранг, ки ҳамроҳи сууди шарора мутааддид парвозкунон мебаромаданд ва ҳамроҳи оташ ба ҳаво мерафтанд ва ҳамчу парвона дар андаруни шӯъла пар мезаданд ва лаъб мекарданд, он хамирпораҳоро мерабуданд ва боз дар оташ мешуданд. Ва агар ба иллате аз оташ дуртар шаванд, алалфавр, ҳамчу моҳӣ дар хушкӣ бимиранд ва сурати эшон ҳамчу муше аст[8] [даштӣ]: сина-

---

[1] АБ—Нигаред ба илова.
[2] АБ—гӯяд
[3] А—Бухорост
[4] Б—овардсм
[5] АБ—ҳамчун
[6] АБ—мерафт
[7] АБ—ба қадри
[8] АБ—бувад

ву шикам сапед ба[9] зардӣ моил[10] ва пушт сурхи шамъӣ ва чаҳор пой доранду ду бол ва дунболае. Ва имтиёзашон аз муш ҳамон ду бол ва ранги сурхи эшон аст».

Чун сухан бад-ин ҷо расонид, гуфт. «Чӣ гӯӣ дар он оташ, ки аз куҷо мутасоид мешавад ва моддаи шӯъла ва шӯоъ аз куҷо меёбад? Ва бо[11] он ки оташ мубтали мизоҷҳо аст, Самандар дар ӯ чӣ навъ зист мекунад ва чӣ гуна мутаваллид мешаванд? Ва аз он ҷо ки рангрезии хомаи қудрат эҳтиёҷ ба асбоб ва адавот надорад ва уъҷубатарозии коргоҳи санъат панги тахтаю қалам барнамедорад, бинои кор он ҷо ба **«яфъалуллоҳу мо яшоъ»**+ аст ва ҳар нафасе ба таҷаддуди ихтиро ва иншо. Лекин баъзе аз нуфус бувад, ки аз илми ашьё ба номи махз қаноат накунад[12] ва дар ҳар чизе толиби ҳикам ва масолеҳи он бошад итминонро, ё иттилои ҳикматҳои қодири алалитлоқро, то мӯҷиби издиёди шукру яқини софӣ гаардад ва дар ибодату тоат собитқадам бошад».

— Гуфтам: Бибояд донист, ки сатҳи хазро ва соҳати ғаброи арз маркази олами аъло ва асфал аст ва ҳадафи сиҳоми файз аз олами қудс. Иҳотаи афлок ва гардиши аҷром ба даври ӯ маҳз барои ҳифз ва тарбияти ӯ аст — ҳамчандон[13] ки пӯсти байза ҳофиз ва мураббӣ[14] ва сотири[15] мағзи ӯ аст, такаввуни ҷӯжаро. Фалоҷарам, ҳамаи фуюзоти субҳонӣ аз арш-ур-раҳмон нозил шуда, аз мусалласоти фалакулбуруҷ, ки ҳукми байза аст,[16] назар ба мағз андар омада, дар тӯи афлоки сабъа ва кавокиби он сорӣ ва доир шуда ба тасфия ва ташвия зери фалаки Моҳ баромада[17] ба вуҷуди хориҷӣ муттасаф гаштанд. Ва аз он ҷо лозол мутаваҷҷеҳи маркази замин бошанд, то осору хавоси эшон ва он чӣ дар шикамн замин мабдаъ[18] ниҳода шудааст*, [ба воситаи эшон] ба зуҳур ва буруз расад,[19] аз маволиди салоса. Ва бинои такаввуни мавoлид бар кавну фасод аст. Мабдаи кавн аз ҳарорат ва тарӣ бошад ва маншаи фасод аз бурудат[20] ва хушкӣ.[21] Ва аз имтизоҷи эшон ба ҳамдигар боз ҳолҳои дигар бозгид гардад. Масалан,[22] аз чаҳор мусалласа, ки дар фалакулбуруҷ аст,[23] аз мусалласаи оташӣ доимо ҳарорат[24] ва аз мусалласаи ҳавоӣ лозол бурудат ва аз мусалласаи обӣ ҳамеша рутубат ва аз мусалласаи арзӣ давом юбусат таназзул[25] намуда,[26] баъд аз даварони синеҳру кавокиб ва сайёронӣ[27] онҳо дар мизоҷи эшон ба шеби[28] фалаки Қамар гирд

9—10 АБ—моил ба зардӣ
11 АБ—боз
12 АБ—накунанд
13 А—ҳамчунон
14—15 АБ—сотир ва мураббӣ
16 АБ—дорад
17 АБ—баромаданд ва
18 АБ—ба вадиат
19 АБ—ояд
20—21 АБ—хушкӣ ва бурудат
22—23 Нигаред ба илова.
24 АБ—ҳарорат таназзул фармояд
25—26 АБ—ба тарафи шеб нозил бошанд мутаоқиб ва бе тарохӣ
27 АБ—сайри
28 АБ—таҳти

оянд. Асфо[29] ва ахафф, ки отashу ҳаво аст, дар фавқ ва аксафу асқал, ки обу хок аст ба таҳт қарор гирифта, хок дар маркази олам афтод. Ва он се табъи олия[30] ҳама дар ҳифзи маҷорӣ ва тарбияти мадохили арзӣ машғул гаштанд маслаҳати такаввунотро аз аҷсоми мураккаба. Ва[31] гӯӣ[32] хок аз тасодум ва тарокуми он се табъ ба ҳамдигар мавҷуд шуд. Чунки ба сабаби таназзалоти баъида аз мабдаъ ва макс дар мавотини касира аз мувозии аҷром тирагӣ ва бесафоӣ ёфта буданд.[33]

Ва ин тирагиҳо дар олами шаҳодат сурати сақолат ва касофат пӯшида, ба ранги замин баромад. Нодон касе бувад, ки дар ин ҷома даъвии сафо кунад, магар ки ба муҷоҳада ин либос аз бар баркашад.[34]

[Мисраъ]

Эй хок, хок бош, баланд аст осмон.

[Байт

Покдоман чун зияд бечорае.
Уфтода то гиребон дар ваҳал.]

Ва чун хок миёнанишин[35] шуд, табоеи салоса ба ҳавли ӯ баромаданд[36] биззарура. Ва чун аз пас тозиёнаи дафъу радд доранд, ҳама баробар мутаваҷҷеҳи марказ бошанд ба тариқи таволӣ ва таоқуб, ки суръати таваҷҷӯҳашонро назари таъмуқ ташхис натавонад кард. Чандон ҳаддоди тезкор путк бар сандон фуруд орад, суръати амалро. Инчунин[37] нузулу сууди табоеъ дар марказ бе тарохӣ бошад. Ва чун оташ ахафф ва асфо аст, пештар аз об ба марказ расида бувад, ба шиддат ва садамат хоки заъифро аз ҳавли марказ бипароканад ва худ иҳота намояд ва хокро боло дафъ кунад. Ва аз пас об омада бувад ба сақолату сустӣ ва хокро ба марказ дафъ кунад. Ва оташ аз[38] дарун манъу дафъ фармояд. Фалоҷарам, ба ин тасодум ва тарокум як ҷузв хок, ки мумосси муҳаддиби нор аст, мутаҳаҷҷир ба сахраи сулб гардад. Ва тарафи боло, ки муқаари рутубат аст, лои лазиҷ бошад ва чун ҳаво ба латофат аз об нуфуз кунад,[39] илло[40] оташ. Фалоҷарам, як рубъи заминро кушода доштанд, то моддаи[41] норӣ дар марказ бе монеъ[42] нузул орад[43] ва он чи аз об нуфуз кунад, ба таҳлил рафта бувад ва заъиф шуда,[44] [чунки обу оташ ба ҳам-

---

29—30 АБ—Нигаред ба илова.
31—32 АБ—балки
33 АБ—буд
34 АБ—барканад
35—36 АБ—мискин миёнанишин мешуд ва табоеи сулса ба гирдаш метаниданд
37—38 АБ—Нигаред ба илова.
39—40 АБ—мекунад магар
41 АБ—маводди
42—43 АБ—бемавонеъ нузул оварад
44 АБ—гашта

дигар зиддонанд суратан, аммо дар маънӣ аз қувои ҳамдигар бикоҳанд] ва низ асароти[45] табоеъ дар ин рубъи хушк ба зуҳур ояд ва обро аз иҳотати кулл манъ фармуданд, то ҳайвонотро макарре[46] ва маъмане падид ояд.

Пас, оташ чун* ба марказ расад, бухори ғализи гарм дар ин ҷо бимонад ва софӣ ба мабдаъ руҷӯъ кунад. Ва об чун ба ҳавли марказ бирасад, кадир ва тира ба лои лазиҷ андармонад. Ва софӣ ба табъи ҳаво ё оби софе аз чашмаҳо ва мағораҳо бадар ояд ва ба Муҳит пайвандад. Ва ҳамчунин ҳаво ба давондани табъҳо дар ҷавфи хок андарравад, софӣ[47] ва сабук бадар ҷаҳад ва ба маркази аслии худ қарор гирад ва кадиру тира ба мағзи маодину наботот ва ҳайвон андармонад.[48]

Назаран ило ҳоз-ат-таҳқиқ,+ ҷирми арз мураккаб аз се табақа бошад дар андаруни ҳамдигар. Табақаи аввалӣ хоки хушк, ки се рубъ ба Муҳит муғрақ аст. Табақаи дуввум лои лазиҷ, ки об[49] ба таваҷҷӯҳ дар марказ нуфуз намуда ба ҳавли табақаи санг[50] муҳит шуда бувад. Табақаи сеюм санги сахра бувад, ки ба тасодуми бухори гарм хоки мартуброро ҳаҷар[51] гардонида[52] бошад. Ва худи марказ ҳамчу тарбузи холӣ пур аз бухори гарми мутааффин бошад, ки ба забони шаръ «Сиҷҷин» киноя аз ӯст. Ва бар тибқи **насси «ва мин-ал-арзи мислаҳунна»,**+ агар ҳафт табақа будани замин лузуме дорад, ин таҳрир бад-ӯ мунофӣ набошад, чи се табақаи аввалӣ бо се табақаи* таҳт[53] шаш бошад,[54] маа масоҳати марказ ҳафт шавад.[55] Ба қиёси ҳандасӣ чун аз маркази замин то забари замин навад дараҷа аст, сӣ дараҷа баҳри[56] хоки хушк бувад[57] ва сӣ дараҷаи дигар* баҳри лои лазиҷ ва сӣ дараҷаи дигар* баҳри табақаи ҳаҷария ва буҳория. [Ва] чун табақот даврист, муҳоти Сиҷҷин то кутри он шаст дараҷа ояд ва ҳар дараҷа бисту ду фарсах[58] тақрибан. Ва эҳтибоси бухори гарм дар марказ мутазаммини ҳазор ҳикмат ва маслаҳат аст.[59] Қамтар он ки ҳавошии ӯ мутаҳаҷҷир ба ҳаҷар гардад, муҳофазати ҷирми арзиро то ба сабаби тарокум[60] ва тасодуми[61] амвоҷ ба бухори фавқӣ ва таҳтӣ напароканад ва бечора хокро малҷаъ[62] ва мақарр[63] бошад, [дигар ин мақоми маҳбаси арвоҳи ашқиё бувад то явм-ал-ҳашр]. Ва[64] низ[65] ба сабаби ин бухор кӯҳҳои росиха ва

---

45 АБ—то асари
46 АБ—мақарр
47—48 АБ—Нигаред ба илова.
49—50 АБ—ба воситаи рутубати нозила дар марказ ба ҳавли табақаи сабук
51—52 АБ—сахар гардонда
53 АБ—фавқ
54 АБ—шавад
55 АБ—гардад
56 АБ—баҳра
57 АБ—бошад
58 АБ—фарсахӣ
59 АБ—бошад
60—61 АБ—тасодум ва тарокум
62—63 АБ—малҷае ва мақарре
64—65 АБ—дигар ба

чиболи росия дар ҳавли арз ҳодис гардад автоди заминро, ба[66] иллати[67] он ки чун ҳаюлои норӣ, бе тарохӣ, мутаваҷҷеҳи марказ аст[68] ва баъд аз расидан ба марказ, бе тарохӣ,[69] боз мутаваҷҷеҳи руҷӯъ бувад ба мабдаъ. Ва он чи софи ва ахафф аст, сабук аз маҷории табақаи ҳаҷарӣ ва ҷирми арзӣ ба сабаби раховат ба тарафи фавқ сууд кунад. Ва он чи кадир ва махлут ба духону бухор [бошад]; дар марказ маҳбус монад. Маазолика+ ба иллати инҷизоби мабдаъ доим мутасадим бувад ба ҳавли худ, то буруни[70] равад[71] ва бо асл пайвандад. [Ва] бад-ин сабаб иншиқоқ ва инфиҷори бисьёр дар табақаи ҳаҷарӣ воқеъ шуда бошад, чун[72] танӯр, ки ба сабаби шиддати шуою шӯъла тарақ[73] ва дарз[74] ба ҳам расонад ва[75] ин бухори гарм аз нафиса ва касифа аз он ҷо[76] суъуд кунад. Чун таваҷҷуҳи рутубат ба марказ монеи сууд гардад,[77] лобудд ин бухори гарм* атроф ва ҳавошии худро санг гардонад, ба иллати хушкӣ, ки лозими ҳарорат бувад, Ва кӯҳе бувад руста бар забари табақаи ҳаҷарӣ дар андаруни лои лазиҷ.

Пас, агар иншиқоқ ва таркидагӣ[78] вусъатс ва фарохс дорад, ки бухори ғализи[79] гарми[80] маҳбуса бештар суъуд тавонад кард, дар маҷории ин кӯҳ ҳам ӯро иншиқоқ диҳад, бар ҳавоши ва забари ин кӯҳ кӯҳи дигар ҳодис гардад дар андаруни табақаи хок. Ва агар маҷрои бухор кушодатар ва фарохтар бошад ҳам, ин кӯҳ азимтар шуда сар аз даруни муҳит берун кунад, чунон ки дар назарҳо барояд, ё он ки дар васати бахр бимонад ба[81] солҳо. Пас[82] берун ояд, агар модда аз тахт[83] дорад ва илло[84] боз Муҳит онро бисояд ва хурд кунад ё [ин ки ин кӯҳ] аз самти хушкӣ ва ҷиҳати шимол сар берун орад. Агар модда аз тахт мерасад,[85] бузургтару азимтар мешавад ва илло боз ҳаво онро бисояд ва хурд кунад. Ва он чи ҳукамо гуфтаанд,[86] такаввуни ҷиболу маодин аз таъсири тоби Офтоб аст, аз он ҷумла аст, ки ақли дурбин аз қабули он имтиноъ кунад, чи агар сабаби такаввуни ҷибол шуои хуршед буд, бояд ки рууси ҷибол сахт ва сулб бошад ва батн мутаъаффин ба линат ва раховат ва ҳол он ки амр билакс аст. Ва ҳамчунин такаввуни маъодин чӣ гуна дар ҷавфи кӯҳ сурат бандад, ки ҳарорати хуршед дар тамуз ниҳоят аз як газ[87] то ду газ бар[88]

66—67 АБ—дигар ба воситаи ин бухор маодин дар мағзи кӯҳ мутакаввин шавад, манофеи халқро ва тариқи такаввун

68 АБ—мешавад, чунон ки тақрир додем

69 АБ—тавaққуф

70—71 АБ—роҳи беруншуд пайдо кунад

72 Б—ҳамчу

73—74 АБ—тарақҳо ва дарзҳо

75 АБ—пас

76—77 АБ—таркидаҳо соъид бошад ва чун таваҷҷӯҳи рутуб бо марказ монеи сууди ин бухор мешавад.

78 АБ—тарақ

79—80 А—гарми ғализи

81—82 АБ—пас ба солҳо

83—84 АБ—мерасад ва агар на

85 АБ—дорад

86 АБ—гуянд

87—88 АБ—зароъ ё ду зароъ дар

замин ва кӯҳ сироят кунад. Ва ҳаққон аст, ки такаввуни маъодин дар ҷавфи[89] кӯҳ низ ба сабаби он бухори гарм бошад, ки аз марказ суъуд мекунад. Ва дар маҷорин урук ва аъсоби кӯҳ меравад ва дар ҷойгоҳ, ки роҳи сууд наёбад, ҷавоҳир[90] мутаваллид мешавад.[91] Ва аз ин бухор он чи латифтар аст, баъд аз эҳтибос дар ҷавфи кӯҳ ба муддатҳо нузҷ ёфта, маншаи такаввуни аҳҷори киматӣ гардад; чун лаълу ёқут ва зумурраду лоҷуворд ва симобу нуқра ва зар ва ғайра ло ило ниҳоят. Ва он чи касифтар бувад, аҳҷори[92] касифа мутаваллид[93] гардад; чун оҳану зарних, ҷӯша ва навшодуру* гӯгирд масалан, ло ило ниҳоят. [Ва ҳабси ин бухор дар ҷавфи ҷибол ҳамчу ҳабси бухор аст дар шишаи ҳаммом, ки арақ шуда мутақотир гардад, дар он ҷо ба иллати табиат ин каторҳо санг шавад].

Ва[94] рангу лавни[95] ҳар кадом аз [ин] ҷавоҳир ва сафову тирагии ҳар як[96] аз латофату касофати ғубори арзийя ва ғилаз ва риққати бухори нория бувад[97] ва қурби ҷавори ҳамдигар ба[98] ҳамдигар.[99] Масалан, дар ҷое, ки лаълу зумуррад ва ақиқ такаввун пазирад,[100] дар он ҷо [агар] маъдани мис ва симобу зарних ва ҷӯша қарибулмакон бувад.[101] Ва маҷорию мадохили онҳо[102] мутадохил ва*— мутақориб* бошад,[103] зангию кабудӣ аз ҷавҳари мису симоб дар ҷавҳари зумуррад рехта шавад ва дар ҷавҳари лаълу ақиқ[104] аз ҷавҳари ҷӯша ва зарних чизе тадохул ёбад, то ин аҳҷор сабзу сурхи нафиса[105] ба назар дароянд. Ва ало ҳозо дар*— ҷавҳари лоҷуворд гавҳари фӯлод ва оҳан махлут бувад.*.

Пас, агар қавли ҳукаморо ба ин тариқа фуруд орӣ, ки мӯъзами таъсир дар такаввуни кӯҳ[106] ва маодин дар ӯҳдаи Офтоб аст, шояд,[107] чи он ҳаюло ва мавод, ки аз мабдаъ ба таволӣ мутаназзил аст ва* дар тӯи афлок ва кавокиб сорӣ шуда, зери[108] фалаки Моҳ ба сурати чаҳор табъ зоҳир гаштанд ва аз он ба марказ ҳулул[109] мекунанд. Ва* дар ин тоб ҳамаи кавокиб шарик бошанд ба тариқи тамзиҷ ва тахлит, илло он ки Офтоб[110] дар таъсир[111] ба мизоҷи олами аркон [ва аквон] аз ҳама қавитар аст ва пас аз ӯ Моҳ, пас дигар кавокиб. Дар ин сурат тарбияти Офтоб дар мизоҷи кӯҳ ва маъдан ҳам аз роҳи даруи бувад, на аз роҳи берун, ҳамчу тарбияти ҷанин дар машимаи раҳим, ки ка-

---

89 АБ—магзи
90—91 АБ—маҳбус гашта сабаби таваллуди ҷавоҳир мегардад
92—93 АБ—сабаби аҳҷори касифа
94—95 АБ—аммо лавну ранг
96 АБ—кадом
97 АБ—бошад
98—99 АБ—ва макони ҳар як
100 АБ—мепазирад
101 АБ—бошад
102 АБ—эшон ба ҳамдигар
103—104 АБ—бувад зангорӣ аз ҷавҳари мис дар зумуррад рехта шавад ва дар ҷавҳари лаъл ва забарҷад
105 АБ—ва зард
106 АБ—ҷибол
107 АБ—Дуруст ояд
108—109 АБ—ба сурати табоъ баромада аз онҷо ҳулул ба Марказ
110—111 АБ—таъсири Офтоб

вокиб дар муддати Ҳамал [ба навбат] мутасарриф бошанд аз тарафи дарун, на аз роҳи берун.

Аз ин ҷиҳат аҳҷори сиёҳ ва сакил дар тарбияти Зуҳал аст[112] ва сурх ва*— рангин ба ӯҳдаи Миррих ва [зарду кабуду сапед ба ӯҳдаи Зӯҳра ва Аторуд] симобу*— арзиз зери дасти Қамар*, тиллову нукра ва лаълу [забарҷад] махсуси Офтоб ва*— ало ҳозо*.

Ва аммо худуси чашмасорҳо ва мағораҳо дар шавоҳиқи ҷибол ҳам аз гаронсангии кӯҳ бувад, ки дар табақаи лои лазиҷ ё хоки хушк ба*— сууди ҳарорат ва раховати баъзе аҷозъ* [ба иллате] аз ҳам битаркад ва[113] накли макон кунад,[114] лобудд ба самте аз аҷзои табақаи гил, ё хок маялон[115] кунад [ва сабаби ин накл ҳамон сууди ҳарорат бувад аз марказ ба сӯи аъло, ё раховати баъзе аҷзои худи кӯҳ].

Фалоҷарам, рутуботи ҷамъшуда бар забари табақаи ҳаҷарӣ, ё бухороти маҳбаса дар ҷавори табақаи арзӣ ба тарафе аз шебу[116] фавқи он ҷо, ки раховату сустӣ дорад, сууд намоянд, ё нузул фармоянд, то қароргоҳ пайдо[117] кунанд.[118] Бад-ин иллат зилзила дар замин воқеъ[119] шавад,[120] то он ки мавзее битаркад аз ҳавилии кӯҳ ва чашмаи обе берун таровад, ё бухоре сахти [босадо] барҷаҳад. Ва баъзе қулал ва тулулро аз ҳам бипошад ва мағора[121] ва ковокӣ[122] ҳодис гардад. [Ё ин ки ин бухор] боз ба маконе дунтару паст ва хафиф [барои хикмате] маҳбус ва масҷун гарданд,[123] ё*— худ аз маркази таркидагӣ то ба сари кӯҳ бирасад ва аз он ҷо дуду бухор, оташ берун ояд.* Ва басо бувад, ки об аз чашмае ҷанде ҷорӣ шавад ва дар[124] он асно[125] роҳ ба мағораи дигар барад[126] ва аз ҷои дигар барояд. Ва аз чашмаи хушкшуда[127] боду шамоли осиф берун равад.[128]

Он гоҳ аз ин чашма об берун таровад чунки маҷрои бухори гарм аз марказ ба сабабе баста шавад ва маҷрои роҳи рутубат кушода ва сууду ғурриши оташ аз мағорае, ки соид бошад, ба сабаби[129] он бувад, ки аз тарафе манфази бод аз берун ё [аз] дарун дар маҷрои ин мағора ҳодис шуда[130] бувад.[131] Чун насим аз он ҷо дарояд, ин бухорро ҳаракат диҳад, то фаввора занад [ва садо диҳад].

Ва аммо шуову шӯълаи ин оташ аз имтизоҷи аҷзои арзия [ва] духонияи маҳбуса дар ҷавфи замин аст, ки назди муҷоварати аҷзои сулаба, ё ба мадади он насим дармегирад ва шӯъла медиҳад.

---

112 АБ—бошад

113—114 АБ—ё ҷудо шавад ва аз мавзеи худ таҷовуз намояд

115 АБ—сайялон

116 АБ—нишебу

117—118 АБ—хеш биёбанд

119—120 АБ—ҳодис гардад

121—122 АБ—мағораҳо ва ковокиҳо

123 АБ—шавад

124—125 АБ—аз он роҳ

126 АБ—биравад

127 АБ—хушкгашта

128—129 АБ—Нигаред ба илова

130—131 АБ—гардад

Ва илло дар марказ оташи шӯъладор набошад ва инчунин[132] оташе, ки дар фавқу таҳти мост, беранг аст, ҳамчун[133] он оташ, ки дар санг аст ва оҳан. Баъд аз тасодум ба ҳамдигар он оташи беранг ба аҷзои мухталитаи арзӣ дар гирифта рангин мешавад ва эҳроқ пайдо мекунад. Балки эҳроқ ҳам баъд[134] аз муҷоварату мубошарат бо ҷисм дар оташ пайдо мешавад.[135]

Ва аммо вуҷуди Самандар дар*— оташ* ба қиёси ҳадс ва илҳоми фитрӣ ин миқдор дониста мешавад,[136] ки Самандар дар асл муше бувад даштӣ ва ба сабабе аз асбоб дар андаруни кӯҳ равад ва баъд аз бастагии мадхал ҳам ба иллате дар ҷавфи кӯҳ бимонад. Он гоҳ ба дандони хорашикоф ба ҳар тараф нақбҳо занад ва роҳи махраҷ наёбад. Ва ба шира ва равғаниёт, ки дар шиками кӯҳ аз моддаи духония ва арзия мавҷуд шавад, маош ва интиош кунад, ё [ки] худ ба сабабе аз асбоб дар батни кӯҳ мавҷуд шавад, ҳамчу[137] он кирмҳо, ки дар андаруни барф ва санг мутаваллид мешаванд. Ҳам бад-ин тариқ дар ҳавошии он иншиқоқ ва таркидагиҳо, ки аз марказ дар ҷавфи кӯҳ ҳодис шуда,[138] ҳамсоягӣ пайдо кунад. Ва ҳамеша бухори гарм дар масомму машомми ӯ мезанад, то мизоҷи хокии ӯ ба норӣ мутабаддил гардад.[139] Пас ба ҳарорат унс гирад ва ҳайвони оташӣ шавад ва мизоҷи мушӣ билкулл барҳам хӯрад. Пас машшотаи қудрат барои бақои навъи ӯ ва[140] изҳори уъҷубатарозӣ ду бол бар ӯ эҳдос кунад, то назди шиддат ва қаҳри оташ ӯро маслаки наҷоте зоҳир шавад, ки назди ғалаба ва истилои мавоДди руҳонӣ ва оташӣ кӯҳҳои оҳан ва фӯлод ва қулали ҷиболи шомиха тоқати муқовамат наёрад, то бар ин ҳайвони заиф чӣ расад. Пас, ин муши ҳақир сурати тайрӣ гирад ва ба либоси туюр барояд ва дар он ҳавошии гарму тафсида тухму байза ниҳад ва бача орад. Ва навъи ӯ ҳамчу парвона дар шуои оташ танида, ба парвоз оянд ва ғизо ҳам аз он ҳавилӣ[141] ва ҳавошӣ ба қадри[142] қуввати мизоҷ таҳсилашон[143] шавад. Ва эшонро мумкин набувад, ки дар миёни лахчаи оташ тухму байза ниҳанд, ки агар ҳама фӯлод бувад, ба садамати оташ ночиз шавад, илло ки дар мавзее, ки оташ беранг бувад, тавонанд ки сукунат варзанд. Ва ин мумкин набувад магар дар марказ. Ва он назди ақл мустабъад аст, ки[144] чун оташи беранг ба ҷисм расад, эҳроқ пайдо кунад ба воситаи ҳаракат ва оташ дар санг муҳаррик нест.[145] Аз ин ҷиҳат касоне, ки эшонро дар андаруни шуоъ ва шӯълаи оташ бинанд, гумон кунанд, ки эшон дар андаруни оташ мутаваллид мешаванд, на чунин бошад. Чу-

---

132 АБ—ҳамчунин
133 АБ—ҳамчу
134—135 АБ—дар оташ баъд аз муҷоварату мубошарат бо ҷисм пайдо гардад
136 АБ—шавад
137 А—ҳамчун
138 АБ—шуд
139 АБ—шавад
140 АБ—ё
141 АБ—ҳаволӣ
142 АБ—қудрати
143 АБ—ва таҳсили эшон
144—145 АБ—Нигаред ба илова.

нонки[146] таҳрир кардем ва ин таҳқиқ мувофиқ аст, мазҳаби файласуфони Юнонро ва аксарии ҳукамои фалосифаро, ки гӯянд: «Замин куравӣ аст ва гирдӣ [аст] ва дар васати афлок ва аносир воқеъ шуда». Ва бисьёре аз дарьёнавардон ва ҷабалпаймоёни Юнон чанд бор даври замин ва гирди мӯҳит гаштаанд, фавку таҳт ва* шимолу ҷануб, барру баҳр[147] масоҳат намуда, [куравияти арзро ба бароҳини маъқула исбот кардаанд ва ал-явм ҳам чанд нафар барои таҳқиқ ва шикофтани арзи таъин аз ҳавилии қутбайни шимолӣ ва ҷанубӣ маъмуранд аз дували Ингиризия+].

Ва аммо назар ба эътиқоди исломийин замин ҳафт табака аст, чун ҳафт бисот бар[148] забари ҳам густурда. Табақаи ҳафтум бар[149] забари шохи савр, ва* савр бар сахра, сахра бар пушти моҳӣ ва*, моҳӣ дар об ва об бар[150] ҳаво ва ҳаво бар ҳиҷоботи зулмонӣ ло-тахта-лаҳу воқеъ шуда, ки шеби онро ба ҷуз воҷибулвуҷуд кас* надонад ва он ҳиҷоботи зулмонӣ киноя аз дӯзаху Сиҷҷин бошад.

Ва афлок ҳамчу гунбаде баланд бар болои замин вазъ карда, ки курсиаш нопадид аст. Ва бар он ҳиҷобот даррафта ва Офтобу Моҳу Кавокиб бар сари ин гунбаз гардонанд, аз уфуқи ҳақиқии арз. Масалан, агар дар[151] фавқуларз бошӣ, ки уфуқи ӯ ба уфуқи афлок мутобиқ бошад[152] гардиши кавокиб[153] ва найнрайн дар назарат дурӣ намояд ва ба воситаи инҳинои уфуқ сайри[154] кавокиб дар чашми ту раҳавӣ[155] боз[156] намояд.

Равиши ситорагон дар ин гунбаз ҳамчу рафтори[157] кабӯтарон бувад,[158] ки дар сақф ва ҳавошии гунбази рафеъ ва азим даваров намояд пасту баланд. Ало айяҳол бисёти арз, хоҳӣ мусатттаҳ бош ва хоҳӣ куравӣ, манбаъ ва мазҳари ҳамаи аҷоибу ғароиб аст ва корхонаи санъат ва қудрати қоҳиран воҷиб,[159] саҷдагоҳи заминиён ва қиблагоҳи осмониён, вараки кавну макон аз он донанд ва илми «кунфакон» дар он хонанд:

Эй нӯҳ фалак аз сақфи хиёми азамат,
В-эй ҳафт замин хони наволи карамат.
Дар охири кори ту касе роҳ наёфт,
Қас боз надид пешгоҳи қадамат.

«Хозо мо тафаррадаҷӣ биҳи ал-алим-ул-хабир в-ал-ҳамдулиллоҳи лизолик».+

---

146 АБ—ки чунон ҷӣ
147 АБ—баҳрро
148 А—ба
149 А—ба
150 АБ—дар
151 АБ—бар
152 АБ—ояд
153 АБ—кавкаб
154 АБ—балад сайри
155—156 АБ—ҳамоилӣ
157—158 АБ—парвози кабӯтарон бошад
159 АБ—воҷиб — таоло

ДАР ФАРАҲИ БАЪД АЗ ЯЪС ВА ХУМУЛ

Вакте чанд мусаввиди аврокро руҷӯъ ва тамассук ба хавоси осори* ҳуруф афтода, дар мавориди бисьёр назди зуҳури шиддат ва балво ба мулозамат [ва мудовамати] он тақарруб ҷустам ва барои инҷоҳи ҳоҷот ва лафъи балиёт тавассул ва табаттул намудам, ҳеҷ асаре аз иҷобат бар он мутараттиб нашуда ба аҳолии он, инкор кардам.[1] Ва сафаҳоти авроД ва азкор, ки арбоби даавот ва асҳоби ҷафр барои матолиб ва мақосиди дуньявӣ ихтиёр фармуда буданд, дарпечидам ва басту қабзи умурро роҷеъ ба қабзаи қазою қадар доштам ва гуфтам: [«Он чи] будани [аст] бибошад ва [он чи] нобуданӣ, нашавад, [Аз барои тағьир ва табдили он саъй бефоида афтад»]. Ва дар бисьёр ҷой, ки аз балиёт ва маҳлака наҷот ёфтам, вуқӯи онро ба асбоб ҳавола мекардам ва наҷотро ба иллате мутааллиқ мегардонидам ва мегуфтам: «Сабаби ин фараҷ тавассути ин амр бувад.» Ва[2] ионату иноятн ҳофизи алалитлоқ аз назарам маҳҷуб буд. Чунки ақидати ман он шуда буд, ки баъд аз тақдири некӣ ва бадӣ худованди қуддус дуои халқ нашунавад. Ва аз*:: он чи салоҳи банда дар он дида, аз хайру шарри мутлақ фасхи ирода накунад. Ва дар қазияи **«ва индаҳу умм-ул-китоби ямҳуллоҳу мо яшоъ ва ясбиту»,**+ — иқроре доштам, на ба тариқи ҷазм ҳамчу эътиқоди омма дар **мантуқи-«ал-мавту ҳаққун ва оллоҳу розиқун»,**+ ки агар*:: ҷар ин қазия эътиқоди ҷазмӣ диҳанд, ҳеҷ кас ба умури дуньявӣ руҷӯъ наёрад ва даст ба шуғлу касб назанад. Чи дар ҳар оне мурдан мумкин аст, адами ҷазм ин мурданро ба таъқиб ва тароҳӣ меандозад ва ҳусули ризқро ба саъю касб мавқуф медорад:

[Б а й т]::

Гар рӯзии кас музди тараддуд мебуд,
Аз байзаи зоғ ҷумла анқо меруст.

Ва дар вуқӯи манофеъ ва ҳудуси мазорр ин гумон[3] доштам, ки «чун Зайд мавҷуд шавад, ҷариаи тумори умраш ба ин туғро муҳаррар ва мутарраз гардад, ки фалон [фалон] сол умр ёбад ва ба саъю бе саъй ба ин миқдор дахлу харҷ фоиз бошад. Ва ба

[1] АБ—овардам
[2] АБ—Ба тарике
[3] Б—камол

ин поя ба дашту дар дарравад ва бо ин қабзу баст мумтаҳан гардад ва ба ин ғарку ҳарқ мубтало шавад, то номаи зиндагӣ дарнавардад ва бозгашт кунад ба мавтини аслии худ, аз саодату шаковати он ҷаҳонӣ. Ва ин навишта набиштас[4] бувад, ки ҳаргиз тағйийр ва табдилро бад — он маҷоли татаррук набошад ва пешу пас наравад. Агар дар айёми амну рафоҳ ҳазор туғьён ва фасод кунад, халал дар бинои осудагияш наяфтад. Ва агар дар авқоти накабот ва балиёт ҳазор нолаю фарьёд кунад, ба ҷое нарасад ва дуо ва тазаррӯъ ва*— тазаллул* ва тахашшӯъ нафъ[5] надиҳад». Ва бар ин ақида умре будам ва маҳлакаҳо, ки аз он маҳз ба фазли эзидӣ бадар ҷаста будам ва авни илоҳиро дар миён надида.

Аз он ҷумла рӯзе дар айёми туғьёни об ва авқоти обхез аз ҳавилии Даҳбеди Самарқанд ночориям афтод, ки аз дарьё убур кунам. Ва чун сафари баҳр накарда будам, ҳамчунон носохта монанди[6] домоди сартарош бо чанд либосу дастор ва мӯзаю аҳмол ва асқол[7] бар асбе нишаста бо ду-се нафар ӯзбаки обдон дар баҳр даромадам ва аз ду-се шуъабу шохоб бигузаштам. Лекин аз бими ҳалок ва ғарқ ранг ба рӯ шикаста будам ва монанди барги бед меларзидам [ва ҳанӯз ба дарьёи калон нарасида ҳама мӯзаю ҷома тар карда будам]. Ва худойро ба авну дастгирӣ мехондам, то дар васати баҳр, ки об паҳно[8] ва бениҳоят буд,[9] дарафтам. Ва* дарьё дар ғояти ҷӯшу хурӯш ва мунтаҳои суръату тезравӣ, ки агар қуллаҳои кӯҳ будӣ, ба ҳамдигар задӣ ва осон бибурдӣ:

Саҳмгин обе, ки мурғобӣ дар ӯ эмин набуд,[10]
Қамтарин мавҷ осиёсанг аз канораш даррабуд.[11]

Дар ин ҳоли пурихтилол оби дарьё* то миёни ман гирифта буд. Ва аз асби ман гоҳо гӯш ва [гоҳ] бинӣ намудор мешуд. [Ва] ман дил бар марг ниҳода, калимаи «тайиба» бо ҳавли тамом* такрор менамудам ва сари зин ба даст устувор гирифта. Асби ман худро ба паҳлӯ дод, гумон кардам, ки* ғарқа шуд. Ман низ ғаше карда[12] беҳуш ва беҳис гаштам. Дар ин фикр, ки ҳамин дам сар аз олами дигар хоҳам бардошт ва ба сазо ва ҷазо хоҳам расид. Дар ин ҳол аз соҳил ҳеҷ нишон набуд, магар ки олам ҳама пуроб менамуд.

Баъд аз фурсатҳо, ки ба ифоқа омадам, худро дар соҳили баҳр дидам, ки руфақои [ман] ҷомаҳои маро кашида ба бод дода буданд то хушкӣ ба ҳам расонад.—Гуфтам:

---

4 АБ—навиштае
5 АБ—суд
6—7 АБ—бо чанд либосу дастор ва мӯзаю аҳмол ва асқол монанди домоди сартарош
8—9 АБ—паҳноварбуд ва бениҳоят
10 А—набудӣ
11 А—даррабудӣ
12 АБ—намуда

«Асби ман ба паҳлӯ афтода, ғариқи баҳри нестӣ шуда буд, чӣ шуд, ки ман саломат[13] мондаам?»—Гуфтанд:

«Асби ту шиновар буд[14] ва асб назди шино ба паҳлӯ биафтад ва ту ҳамчунон нишаста будӣ. Ва хеле баҳодур ва обдон будӣ».

— Гуфтам:

«Ло воллоҳ, ки ман ҳеҷ аз ҳоли худ хабар надорам».

— Гуфтанд:

«Аз он ҷо, ки туро беҳиссӣ ва бешуурӣ афтода,[15] то соҳил миқдори панҷ ҳазор зироъ аст[16] ва туро худой ҳофиз гаштааст».

Ман мегуфтам:

«Чун дар аҷали ман мӯҳлат будааст, ин ӯзбакҳо аз даври ман танида, маро нагузоштаанд, ки ғарқ шавам ва ману асби маро [гирифта] баровардаанд».

Ва аз таъсири дуоҳо[17] ки барои наҷоти худ дар аввали духули дарьё хонда[18] будам, маҳҷуб[19] будам ва нусрату авни илоҳиро кӯрии басиратам намедид. Ва мисли ин дар зайли асфор бо ҷамоати насоро[20] ва аҳли ислом[21] дар болои кӯҳи Ҷом дар аробае маа аҳмол ва асқол танҳо нишаста будам ва дил ба фикре аз дақоиқи аъло ва асфал баста. Мустағрақи баҳри маонӣ будам, медидам, ки аробаҳои руфақо таваққуф намуда, ҳамроҳон фаромаду баромад доштанд.

Гумон кардам, ки магар қазои ҳоҷате доранд ва аробадори ман низ бехабар буд ва дангу гаранг, то чашм кушодам, руфақо ғоиб шуда буданд ва аробаҳои эшон низ.

То ба худ ҷунбидам, худро бар лаби ҷарӣ дидам, ки* қаъраш ба водии Вайл расида ва асбу аробаи ман низ моили нузул[22] шуда ва[23] ҳамроҳон пиёда шудаанд. Ва аробаҳоро салту холӣ мекашанд. Ва саворон низ аз ақиб бар сари кӯҳ ҳама[24] майли нишеб шудаанд.[25] Ва аробадори ман то мехост, ки худро фароҳам орад, аз асб соқит шуд. Гумон кардам, ки ба таҳти ароба лақит гашт ва асби ман мутлақулинон [шуда] ҷастухез менамуд. Медидам роҳи нишеби ноҳамвор як тарафи кӯҳи баланд боло рафта ва як тараф паст ба қаъри ҷаҳим мунҷар шуда. Ва [қитаоти] сангҳои[26] азим[27] аз қуллаи кӯҳ дар васати роҳ [ҳар ҷо] афтода.

Гардиши ямини ароба ба осмон ва гардиши ясор ба замин нагунсор, ба сангҳои[28] роҳ* бармехӯрд ва* сикандаронӣ меёфт. Он ҳама фикр, ки доштам, аз сарам парид ва савдои маргу [ҳалок] дар мутахайилаи димоғам мутамаккин гардид. Фурсат на-

---

[13] АБ—ба саломат ба канор
[14] АБ—буда
[15] АБ—даст дода
[16] АБ—буд
[17] АБ—тазаррӯъ
[18—19] АБ—карда будам ғофил
[20—21] АБ—муслимин ва аҳли насоро
[22—23] АБ—нишеб шуда дидам, ки ҳамаи
[24—25] АБ—майл ба пастӣ овард
[26—27] АБ—аҳҷори азима
[28] АБ—ба ин сангҳо

ёфтам, ки худро аз ароба ба зер андозам, чи асб ба шиддат мерафт ва саворон аз ақиб ҳуҷумовар буданд. Тарсидам, ки агар худро биандозам, ё ба тахти пои саворон, ё[29] ба зери гардиши ароба бимонам[30] ва ҳалок шавам. Ва медидам, ки*·· саводи сойе дар[31] тахт[32] маръӣ мешавад ва сабзаву себарга ва обҳои равон дорад. Ва дарахтони сабзу хуррам монанди хорбуне ба назар дармеомад.

Ман дар ин ҳол беҳиссу*— ҳаракат шуда*, худойро ба ҳифзу авни худ хонда, пушт бо аҳмолу асқол дода, ҳар ду пой бо аъмидаи пеши ароба сахт устувор карда, худро ба коми аждаҳои аҷал муояна дида[33] будам.[34] Ва мутарассид, ки ин ароба [ҳамин замон] ба тарафи сой сарнагун шавад, ба[35] сабаби мусодамати сангҳои калон, ки дар роҳ афтода ва мегуфтам: «Чубакҳои ароба[36] аз паҳлӯ ба паҳлӯи ман гузарад,[37] маро пора-пора кунад. Ва бақияи луҳуми ман бар сари дарахтон туъман зоғон ва*— дадон* шавад.

Ва[38] баъд аз фурсатҳо, ки ба ифоқа омадам, худро бар лаби чашмаи обе дидам, ки руфақо бар ман об мепошиданд ва обу таом омода доштанд. Ва маро тавбех ва сарзаниш медоданд, ки «чаро аз ароба фуруд наёмадӣ, чун дидӣ, ки ҳама руфақо фуруд омадаанд?».

— Гуфтам:

«Ман фурсати нузул наёфтам ва вакт бар ман танг омад».

Ва* ҳамроҳон тааҷҷуб менамуданд, ки «мо инёда дар фуруд омадан метарсидем, ки мабод пои мо аз замин канда шавад ва ба тарафи ҷарию сой сақат шавем. Ту хеле марди мутаҳаввир будай, ки натарсидай. Ва ин ҷуръат пеш овардай». Ман мегуфтам: «Чун дар аҷали ман таъхир аст,[39] асб ва аробаи ман сикандароние, ки муфзӣ ба ҳалокат шавад, наёфтааст ва солим фуруд омада. Ва асари он ки бар сари кӯҳ аз самими қалбӣ[40] ба ҳифзи худ хонда будам, аз хотирам[41] пӯшида буданд».

Инчунин боре дар вабои омм, ки дар шаҳр ҳама мардум ба балияи фавту мавт гирифтор буданд ва кас дар хонадонҳо намонд, ки ба беморон обе расонад[42] ва на дар маҳаллот саҳеҳе, ки ташьеи ҷанозаи мурдагон кунад.

Ман бе хавфу бим аз бозор ба хона меомадам. Ҳавои вабой ба димоғам расида буд ва сиҳҳат аз баданам рамида. Чун ба хона расидам ба таби мӯҳриқ гирифтор шудам, то шаш соат. Дидам, ки моддаи ғализ муҷовири аъзо дорам, ки агар ба фасду ҷуллоб тадорук кунам, дирамҳо бояд. Ва сифрулкаф будам,

29—30 АБ—бимонам ё ба зери гардиши ароба
31—32 АБ—чуқур дар самти шарқии ин роҳ
33—34 АБ—дидам
35—36 АБ—ва аз садамати сангхо бишканад ва чӯбакҳои он
37 АБ—бигузарад
38 АБ—аз ин воҳима бе ҳиссу ҳаракат шудам
39 АБ—буда
40 АБ—калб
41 АБ—хотир
42 АБ—диҳад

гуфтам: «Илочи ин беморӣ ба* имсок бошад». Ҳамчунон аз таому шароб ичтиноб намуда, соим шудам.

Пагоҳии он рӯз тағйир дар вақти таб ва хиффат дар иҳроқ мушоҳада намудам.

Шом ба се дона анчир ва се луқма нон ифтор намудам. Рӯзи дуввум таб бартараф шуд. Алалмасо боз ба ҳамон хӯрок иқтисор ва имсок намудам.[43]

Рӯзи саввум меъдаи ман бонги «ал-чӯъ в-ал-атш+» бармедод. — Мегуфтам: «Ғизои ту ҳамон ҳилти зиёдатии туст».

Шаби[44] чаҳорум[45] низ ҳамон қадар вачҳи маоши худ намудам. Рӯзи он саҳеҳу солим берун омадам. Вақти зӯҳр як коса шӯроба[46] бо курсе нон ба кор бурдам.

Халосӣ аз ин вартаро маҳз ба хосияти имсок ҳамл намудам, аммо хосияти анчир, ки ба рутубат дафъи таб кунад ва ба ҳарорат рафъи фузалот. Ва он ба маҳзи фазли ҳақк аст, аз назарам маҳчуб буд. Ва мулҳам шудан ба ин тадбир, ки маҳз ба* иноят вочибӣ буд, ташхис намекардам. Ҳамчунин басо аз маҳолик ва махуфот солим раста, авну исмати илоҳиро дар миён надида, ё дида ва чозим набуда.

Агар ба[47] тақрири ҳама[48] пардохта гардад, сафҳаҳо бесафо гардад. То дар марҳалаи соли панчоҳу панчум аз умр, ки бисьёр тачрибаҳо захираи авқоти ман шуда буд* ва басе пасту баланд дида ва бисьёр[49] ба неку бад расида. Аз суҳбат ва хидмати ҳукком канора[50] гузида, ба гӯшаи қаноат ва мачҳулӣ орамида будам.

Дар ин айём соле чанд дарди дандони шадид муҳити аҳволам буд, ки агар моҳе аз дарди он фароғат даст диҳад, ду моҳи дигар беҳузурам медошт. Ва аксари сана аз дарду ранчи он осоиш надоштам ва мутамассик ба анвои дорую[51] даво[52] мешудам, фоида бар он мутараттиб намешуд. Ва чанде аз дандонҳо ба зиён рафта ва завқи аклу шурб намеёфтам ва* дар муддати ҳашт сол чаҳор дандони ман фарсуд. Метарсидам ки агар бад-ин наҳч дардманд бошам то ҳама дандон бирезад, ин умри мо—бақӣ бад-он кифоят накунад ва маро бояд ки ба тахти хок низ пас аз мурдагӣ[53] ранч кашам. Ва офиятхо, ки чун тӯҳри мутаҳаллил дар ин миёна медидам, бад-он сабаб буд, ки назди мазидан ва макидан чанд қатра хун*: аз буни дандон метаровид. Ва дар вақти шиддати дард ба сӯзан задан ва чароҳат кардан ҳам хуне барнамеомад.

Дар аснои дарди[54] [дандон] рӯзе, ки* ҳавои вабоӣ дар мизочи халқ истило дошт, дар вақти тамуз бо он ки соим будам,

---

[43] АБ—намуда
[44—45] А—чорӯм шаб
[46] АБ—шӯрбо
[47—48] АБ—ҳама ба таҳрир
[49] АБ—басо
[50] АБ—канор
[51—52] Б—давою дору
[53] АБ—мурдан
[54] АБ—вачъ

мизоҷи хешро мунҳариф ёфтам. — Гуфтам: «Шиддати ҳарорати ҳаво ва хушкии сиём сафрои табиатро шӯронида, юмкин, ки мунҷарр ба саломати тан ва офияти мизоҷ шавад». Ташхис намудам, ки аз заъфи рӯза нест ва[55] моддаи [ҳавои] вабоӣ бар димоғ зада, миқдори чаҳор соат ба таби мӯҳриқ гудохтам. Фардои он миқдори шаш соат бо табларза[56] гирифтор омадам.

Баъд аз ифоқа чун[57] қудрат бар рӯза висол надоштам, ба воситаи заъфи мизоҷ ва қуво[58] лобудд вузӯе оварда бар сари саҷҷода рафтам ва сар бар замин ниҳодам ва гуфтам: «Худовандо, ту доноӣ, ки ман бандаи сахтикаш нестам. Агар ман сахтикаш будаме ва сабр овардаме, мулозамати абвоби султон ва ҳукмро чӣ шудааст? Ва он ҷо рафтаме ва будаме ва сахтӣ кашидаме ва бад-ин фақру фоқа қонеъ нашудаме. Ман, ки ҳалво ва нони бомашаққатро пушти даст зада, ба ризқи муқаддари мояффии ту қаноат кардаам, се рӯз зиёда бар ин таб сабр надорам, рӯзи чаҳорум корамро яктарафу яксӯ гардон, ё сиҳҳатам бахш ё марг арзонӣ дор». Боист, ки алалфавр аз он балия наҷот мехостам, аз ҷиҳати саргаронӣ тааммулам ба таҳқиқ нарасид, ки аз карими мутлақ чунин суол[59] накунанд.

Аммо ҷаҳолати нафс ва ҳиссати табъ маро бар он оварда буд, ки сиҳҳати худро ба се рӯз таълиқ намуда[60] будам.[61] Фалоҷарам, рӯзи саввум низ аз соати ёздаҳум то ғуруб—тақрибан ҳашт соат таби шадид оварда, камтар сафро қай намуда, шом сар бардоштам саҳеҳу солим. Ва асаре аз он сиқлу мараз дар табиатам намоида буд, то ки ваҷаи дандон низ сокин шуда. Ва баъд аз ҳафтае боз дарди дандон муовадат намуд. Ҳар чанд ба давоҳои ҳодда таскин медодам, боз баъд аз фурсате шӯриш мекард, то рамазон расид. Бо вуҷуди хушкии рӯза ошӯби* ваҷаъ ба[62] таскин намерасид.[63] Соате, ки* дард зӯр меовард, як тарафи сар то пошнаи по ба раъша ва ларза медаромад, то истода менишастам ва нишаста меафтодам ва авроду азкори мактуба ба забон мебурдам.

Чун*: дард сокин мешуд боз* қуво ба ҳолати аслии худ муовадат мекард,[64] ки гӯӣ, асло дард надидаам.[65]

Рӯзе баъд аз фароғи дард ба таҷдиди вузӯъ ва дугона пардохтам ва сар бар замин ниҳодам ва гуфтам: **«Ё муғиса мин асоҳи ағиснӣ, ё шофӣ, ло шифоа илло шифоука, ё акрам-ал-акрамина, ё арҳам-ар-роҳимин».**+ Ман кистам, бандаи нотавон ва корҳо назди ту осон [аст]. Агар иродаат бад-ин ибтило бурдани дандон аст, онро[66] анвои[67] фаровон хусус бад-ин навъ резиш ва назла чӣ эҳтиёҷат аст? Агар хоҳӣ, ки маро сиҳҳат бахшӣ, ба ду

---

55 АБ—балки

56 АБ—табу ларза

57—58 АБ—ба воситаи заъфи мизоҷ ва қуво, чун қудрат ба рӯза висол надоштам

59 АБ—суоле

60—61 АБ—намоям

62—63 АБ—тахфиф намеёфт

64—65 АБ—менамуд то чашм мекушодам

66—67 АБ—навъи он

қатра инфиҷори хун мавқуф аст. Ва роҳи онро бастай ва тоатҳои баданӣ, ки бад-он восита ҳар рӯзе чанд навбат пеши ту сар мениҳодам ва ба ҳазор васваса адо мекардам. Онро ҳам ба имо ва ишора ва нишастагӣ овардӣ: **«Олоҳумма ё раббӣ би—ҷоҳи набийик-ал-мустафо»,**+ ки маро аз ин балия махлас бахш, то саре ба осудагӣ пеши ту ниҳам». Ҳанӯз аз сари саҷҷода барнахоста будам, ки асари иҷобат зоҳир дидам ва инфиҷори хуни сиёҳ аз буни дандонҳо зоҳир шуд, ду-се қатра ба туфу андохта билкулл дарду ранҷ аз соҳати даҳонам рахти раҳил берун бурд ва ҳамон дам гармии таому сардии об газандам нарасонд. Ва яқин кардам, ки* баъд аз ин то марг дарди дандонам[68] заҳмат[69] надиҳад, [филвоқеъ чунин шуд]. Он гоҳ донистам, ки [ҳазрати] муҷибуддаавот ҳар вақте дуои бандагон мешунавад, агар ба ҷидду сидқ талаб оранд ва дар талаб собит бошанд. Ва он чи дар дуоҳо асари иҷобат зоҳир нашавад, ҳам аз он будааст, ки ба сидқ ва шӯриши дил аз худойи қуддус нахостаанд. Балки ба сари забон ва зуҳули замиру хотир истидъо намудаанд.

Пас, агар аз*: самими дил дуо кунанд, ки ин кӯҳ аз замин барҷаҳад лобудд биҷаҳад. Лекин бояд ки дар дуо маслаҳати кулливу ҷузвӣ ва нафъи омма матлаб бувад, то ба инҷоҳ бирасад,[70] чи дар ҳаво паридани кӯҳ мутазаммини маслаҳате нест, балки маҳзи озмоиш аст ва он вазифаи соил не будааст:

Эй хок, хок бош [баланд аст осмон].

Балки сабаби адами иҷобат ҳам маслаҳати ҳоли банда[71] бошад, [ки вай надонад]·

[Ва] аммо дар умуроти ҷузъия чун қазову[72] риёсат ва тақарруби мулук ва ёфтани дору давобб ва халосӣ аз хабсу қайду қарз[73] ва рӯзии фароҳ агар ба ҷидду талабу* саъй аз мунъими ҳақиқӣ дархоҳанд, лошак, радд накунад ба фарзи истеҳқоқ ва салоҳи ҳол. Пас, агар иҷобат мавқуф шавад, [бо вуҷуди истеҳқоқ ва салоҳи ҳол] бидонанд, ки нуқсон ба тарафи соил аст—на масъулун анҳу, чи ваҳҳоби зӣ-тӯл ва халлоқи карим мубарро аст аз он ки дасти ҳоҷат пеши ӯ бардоранд ва ӯ тиҳӣ баргардонад. Муфоди ин таҳрир изҳори* шукри мунъими мифзол аст ва баёни фазли номутаноҳии ҳазрати [малики] зулҷалол, ки дармондагонро ба ҳама ҳол дастгир аст ва хоҳандагонро ба ҳар вақте иҷобатпазир:

Нуқсон*— зи қобил аст, вагарна аладдавом
Осори фазли ӯ ҳама касро баробар аст.*

[68—69] АБ—дандон заҳматам

[70] АБ—расад

[71] АБ—соил

[72—73] АБ—Тақарруби мулук ва ёфтани қазову риёсат ва халосӣ аз хубсу қарз ва ёфтани дору давобб ва гумшуда

[Байт

Накард эзид фаромӯшат дар он ҳол,
Ки буди нутфаи мадфуну мадҳуш.
Равонат доду табъу ақлу идрок,
Ҷамолу нутқу раъю фикрату ҳуш,
Даҳ ангуштат мураттаб кард бар каф,
Ду бозуят мураккаб кард аз дӯш.
Кунун пиндорӣ, эй ночизҳиммат,
Ки хоҳад карданат рӯзе фаромӯш.]

ДАР НАВОДИРИ ҲОЛАТИ КАСОНЕ, КИ АЗ ЧАНГИ СИБОЪ[1] [ВА АЗ ДАСТИ ДУЗДОН] РАҲОӢ ЁФТААНД

[Аз ин мақула ҳикоёт ва аз ин ранг ривоёт, агарчӣ дар китоби «Фараҳ баъд аз шиддат»[2] бисьёр оварда шуда, то ки баъзеро ақл мустабъид шуморад, лекин назар бо он чи фи замонино буд,*:: баъзе нақлҳо шунидем, он ҳама росту дуруст будааст.[3]

Аз он ҷумла] яке аз дӯстони [ман] гуфт,[4] [ки] «дар Бойсун мардеро дидам — қавиҷусса ва пиру хариф шуда, Мулло Холмуҳаммад ном, осори*— мардӣ ва ҷалодат аз зоҳири ҳолаш ҳувайдо буд*. Миёни ману ӯ мусоҳабат ва муколамат [бисьёр] афтода.[5] [Ва] басе ҳикоятҳо аз мардӣ ва таҳаввури[6] худ намуд,[7] ки мутаҳайир бимондам.[8] [Ва] басе бо хирсу хук набардозмо[9] ва гардан ба гардан шуда[10] ва бисьёр[11] бо шеру паланг дучор гашта,[12] аз чанголи эшон раҳоӣ ёфта». Аз он ҷумла гуфт:

Навбате ба азимати хонаи дӯсте дар мавриди тӯй ва сур бо ҷанде аз ақрон фаропаси кӯҳ, ки дар он ҳавошист, рафтам. Ҳини мурочиат ман аз руфақо ҷудо шуда, ба қасди шикор ва тафарруҷи кӯҳистон ба даруни дара даромадам[13] ва басе кабку оҳу ба туфанги хорошикоф сайд карда, саргарм гаштам, то рӯз бегоҳ шуд. Дидам, ки муовадат ба манзил сурат намебандад, лоилоҷ такопӯ намуда, дар камари кӯҳ сатҳе муфарраш ба сабзаи мулавван ёфтам, ки дарахти азим,—баъзе шоху шуъаб густурда ва баъзе хушку[14] шикаста гашта,[15] бар*— зераш соягустар буд*. Ва чашмаи обе дар он ҳавил[16] [равон] ва бар рӯи сабза ғалтону давон буд. Асби худро он ҷо кашида, ба алаф ниҳодам ва

---

1 АБ—сабъ
2 Б—«Фараҷ баъд-аш-шиддат»
3 Б—буда
4 АБ—ҳикоят кард
5 А—воқеъ шуд; Б—воқеъ шуда
6 Б—таҳаввурии
7 АБ—кард
8 АБ—мондам
9 АБ—набардозмо шуда
10 АБ—афтода
11 АБ—басе
12 Б—гардида; А—шуда
13 АБ—рафтам, даромадам
14—15 АБ—хушк шуда ва шикаста
16 АБ—ҳавилӣ

худ болои дарахт баромада, ҷое барои худ ва ҷое барои асб рост кардам, то аз зарари сибоъ [ва] даранда эминам[17] бошад. То[18] баъд аз ғуруби [Офтоб] асбро ғунча баста, гӯспандвор [ба] болои дарахт кашидам. Асб аз фаросате ки дошт, он чи ман дар боби ӯ андешида будам, мефаҳмид [ва] ҳамчунон дасту по баста ба болои дарахт ба паҳлӯ орамид ва намеҷунбид. Ва ман таҳорате оварда, ҳам* ба болои дарахт нишаста, намозе[19] сар кардам ва туфанги ҷоншикор пеш ниҳода, худойро ба ҳифзи худ мехондам.

Муҳаррири[20] сутур[21] гӯяд, [ки] «ман дар ин ҳикоят инкоре доштам, ки* як мард, агар ҳама аз фӯлод бувад, асберо бад-ин ранг натавонад бардошт, магар ки муболаға бошад ва ифтиро. То дар «Унсур»-и бедилӣ[22] дидам, ки Мирзоқаландар, амми Бедил+, асби савории[23] худро назди кӯфтагӣ[24] ва мондагӣ аз як сои кӯҳистон бардошта[25] гузаронида. Он гоҳ эътиқод кардам, ки дар бани навъи инсон амсоли инчунин зӯроварон ба ҳар давре ва қарне ба вуҷуд меомадаанд аҷоиби қудратро».

Билҷумла Мулло Хол гӯяд:

Шабҳангом, пеш аз он ки сар[26] ба хоб[27] диҳам,[28] ногоҳ овози тароқ ва садамати рехтани сангпораҳо масмӯи ман*:: шуд. [Ман]:: донистам, ки* ҳайвоне ба тарафи мо меояд. Шаб маҳтоб буд. Дидам, шере шарза, мушобеҳи говмеши бузург мутаваҷҷеҳ [бо] самти мост.[29] Ва чашмҳо[30] ҳамчу машъал метобид ва назди ҳар қадамаш сангҳои бузург ғалтон мешуд. Туфанг ба даст гирифтам ва оташ дар пилта ва рост кардам, то шер бубинад ва битарсад ва [шояд ки] баргардад. Ӯ*::[31] ҳамчунон ғуррон,* бе[32] хавфу ҳарос тӯфон карда, ба сӯи мо бармеомад.[33] Дидам, ки ин шер ба[34] як тиру ду тир сард намешавад.[35] Ва [лобудд] маро[36] маа асб нобуд мегардонад.[37] [Он гоҳ туфанг бихобонидам, бо худ гуфтам: «Агар кор бар ман танг шавад тамаллуқу табодур пеш орам ва агар не, он гоҳ туфанг холӣ кунам». Ва] азбаски майдон танг буд ва атроф [холию]:: нишеб, шер ҳар чанд хост, ки худро [ғунча карда] ба болои дарахт барҷаҳонад, муяссар нашуд. Омада [ба шиддат] панҷа дар ҳавошии бех*:: ва*— решаи* дарахт зад. Гумон кардам, ки*·, дарахтро[38] ҳамин замон[39] аз

---

17 АБ—эминиам
18 АБ—Ва
19 Б—намоз
20—21 АБ—Мусаввади авроқ
22 АБ—Бедил
23 АБ—маркуби
24—25 АБ—мондагӣ ва кӯфтагӣ бардошта, аз як сои кӯҳистон
26—27 Б—ба хоб сар
28 Б—ниҳам
29 Б—мо аст.
30 Б—чашмҳояш
31 А—Вай
32 АБ—ба
33 АБ—меомад
34—35 АБ—на он шер аст, ки ба як тиру ду тир сард шавад
36—37 АБ—маа асб маро нобуд макунад
38—39 АБ—ҳамин* замон дарахтро; *Б—ҳамон

бун барорад. Натавонист ва* як-ду зӯр овард,[40] матлаб ба чанг наомад ва дарахт ҳамчунон ки дар рӯзи боди шадид биларзад, ба ҳамдигар бархӯрда, ба садамат ва ҷунбиши сахт гирифтор буд. Ва[41] асби ман дар изтироб афтода, хун мебавлид. Ман худдори карда, ба*— мулоямат* саре меҷунбонидам ва хушомаде мегуфтам, ки «ман қасди ту надорам» [ва туфангро нишон медодам, ки «агар бо ту ғараз медоштам, инак олати ҷоншикор] ва [ман] имшаб дар роҳ монда,[42] ин ҷо меҳмонам,[43] аз сари мухосамати ман даргузар». [Ва] гоҳо таъзиме ба сӯи шер[44] мекардам[45] ва мутабассиму шукуфон менигаристам, то [вай] аз вазъи ман эмин бошад ва донад, ки ман бо ӯ муқобала надорам. Шер аз ин муомала[46] сурати таслим муояна карда аз ғурриш[47] ва ғазаб[48] сокин шуд, фаропастар рафт. Ва аз таарруз [бо] ман ва дарахти ҳомили ман даст бардошт[49] ва сина бар замин ниҳода бинишаст ва дум меҷунбонид [ва он изҳори мулоямати ӯ бошад,] боз ман суруде ва нағмае сар карда шерро ба мулоямат ва мурувват даъват мекардам. То[50] субҳ дамид, ба имо ва ишора маълум мекардам, ки «маро роҳ бидеҳ то ба манзили худ мурочаат кунам».[51] Вай низ ишорае мекард ба дасти худ ва дастро рост мекард. Ман намедонистам,[52] ки чӣ мехоҳад. Қамтар нон ва яхнӣ пеши ӯ андохтам, бӯида, илтифот[53] накард[54] ва боз бо дасти худ ишора мекард. Он гоҳ донистам, ки туфанги[55] маро* мехоҳад, [ки бубинад. Онро нишон додам, иқбол намуд.] Лоилоҷ онро ҳам назди шер андохтам. Бархост[56] ва онро рост гирифта ва худ низ рост шуда,[57] бар*:: атрофи он [58] тааммуқ мекард ва маҳалли қундоқ ва оташхонаро[59] медид. Пас, туфангро хурд бишикаст ва ба ҳаво бияндохт[60] [ба шиддате], ки аз назарам нопадид[61] шуд. Ман он гоҳ дил бар марг ниҳодам, ки коре[62] абас кардам ва сипари[63] ҷон ба дасти хасм супурдам. Он гоҳ шер изҳори башошат ва хуррамӣ намуда,[64] нон ва яхнӣ[65] бардошт ва ишора кард, ки «фуруд ой ва бирав». Ва худ дуртар рафта боз*:: бинишаст. Ман асбро фуруд оварда, зин ва лагом ниҳода, савор шудам. Ва шер низ ба ҳаракат даромада, пеши роҳи ман гузашт[66] ва имо ме-

---

40 АБ—кард
41 АБ—Аммо
42—43 АБ—мондам ва меҳмони туам
44—45 АБ—ӯ менамудам
46 АБ—муомалот
47—48 Б—ғуру ғазабаш
49 АБ—кӯтоҳ кард
50—51 АБ—ки аз назди ман бирав ва маро роҳ деҳ, то субҳ дамид, он гоҳ
52 АБ—намефаҳмидам
53—54 АБ—илтифоте нанамуд
55 АБ—туфангро
56—57 АБ—Ва онро рост гирифта, бархост ва
58 Б—онро
59 АБ—оташхонаи онро
60 Б—андохт
61 АБ—ғоиб
62—63 АБ—абас коре кардам ва ҳирзи ҷон ба дасти худ
64 Б—намуд
65 АБ—яхниро
66 АБ—бигузашт

кард, то «биё». Ман оҳиста аз паси вай асб меронадам, то аз дусе ақба ва сой бигузаштам ва роҳ аз кӯҳ ба ҳомун кашидам. Он гоҳ шер баргашт ва ба болои қуллае [аз] кӯҳ барнишаст[67] ва мутарассиди аҳволи ман буд, то аз назари ӯ ғоиб гаштам. [Ва] ин феъл аз ӯ маҳз аз*:: мурувват буд, ки то дигар даррандае музоҳими ҳоли ман нашавад. [Чунки аслиҳаи маро шикастааст. Ва шикасти туфанг барои ин ки мабод нақзи аҳд кунам ва вай низ нақзи мурувват кунад.] Ва ба саломат ба хона омадам.

Муфоди ин ҳикоят он[68] ки агар дар аҷали мавъуд мӯҳлат бувад, душмани [ҷон] дӯст гардад ва заҳр тарьёқ ва шери далер роҳбар ва дастгир шавад. [Ва агар бо касе мурувввате кунад, бояд ки онро тамом кунад. Масалан, «аз хона нон дода дар берун урьён накунад»:

Байт]

Гар шағӣ дар даҳони шеру паланг,
Нахӯрандат магар ба рӯзи аҷал.

Дигар,* Мулло Холмуҳаммади мазкур ҳикоят карда, ки навбате, дар айёми зимистон ва*– сардии ҳаво*, ки кӯҳу дашт пур аз барф буд ва аз ғалабаи бурудати бурун ва гармии[69] дарун чеҳраи шафақ шанҷарф, туфанг бардоштам ба*– азми шикор* ба[70] даруни[71] дараи кӯҳ даромадам. Ва дар по наълайни чӯбин карда, то дар барф фурӯ нашавад.[72] [Ва] дар таҳти кӯҳ ва[73] соҳате фарох, ки[74] ба воситаи ҳамӣ ва пуштвонагии кӯҳ барф камтар дошт, се хирси азимҷуссаи [фарбеҳ] дидам, ба*– ҳайати аҷабе,* ки рақс ва самоъ мекарданд ва айшу суруде[75] доштанд. Яке чӯбдасте ба[76] даст, рост истода ба ҳайати[77] ясовул, дигаре аз нард ва шуаби ревоҷ дасторе ба сар тартиб дода, ҳамчу хатибе. Дигаре аз барги ревоҷ даф[78] ба*– даст гирифта,* нақарот мезад,[79] монанди шӯъбадабозе, [гӯӣ, одамиёнро айб мекарданд ва худро ба сурати эшон бароварда]. Хирси чӯбакзан он дуро ба ҳар тараф меронд ва*· ба усул ва* зарбот [ва нақарот] таҳрис ва тарғиб менамуд.[80] Хирси дасторӣ монанди зоҳиде хушк наҳике мекашид ва нағмае[81] ва суруде мегуфт. Хирси дафхаш рақсе мекард ва нақара менавохт.

---

[67] АБ—бинишаст
[68] Б—ин
[69] АБ—ҳарорати
[70—71] Б—ва берун омадам ва ба дарун ва ба
[72] АБ—наравад
[73] АБ—ба
[74] АБ—расидам, ки
[75] Б—сардаврӣ
[76—77] АБ—ба каф гирифта, рост истодааст чун
[78] АБ—дафе
[79] АБ—мезанад
[80] АБ—мекард
[81] АБ—нағма

Ман чун ин шакл маҷлиси[82] самоъ ва суруд надида будам ва аз касе нашунида,[83] аз ҳоли эшон сахт шигифт оварда, соате сомеъ ва нозир будам, ба навъе ки эшон аз ман ғофил буданд [то он ки сармо бар ман зӯр овард.

Он гоҳ] чун* пӯстини[84] хирси раққос тозатар дидам, туфанг бардошта ӯро ба нишон гирифтам, дафу доираи ӯро бар занахаш[85] бастам. [Чун овози туфанг баромад], хирси дастории дасторро аз сар бияндохт ва рӯй ба гурез ниҳод, хирси ясовул ба ҳамон чӯбдаст музоҳими ман шуда, фурсат надод, ки оташ[86] дар[87] тӯфанг [пур] ниҳам, бо ман расида, сари туфанг маҳкам баргирифт ва ба ҷониби худ мекашид. Ва ман ба тарафи худ зӯр мекардам. Билохира ба зӯр[88] туфанг[89] аз дастам бисистад[90] ва* ба шиддат бар кӯҳ зад, ки реза-реза шуд. Пас бо[91] ман чӯбдаст[92] андохт, ман ҳам чӯбдаст[93] ба осонӣ[94] аз дасташ рабудам. Чунки ситабру ноҳинҷор буд аз батши он ба нохун ва ангушт оҷиз омад. Он гоҳ рост омада ба ман даровехт. Алалфавр, аз ҳанҷарааш[95] сахт* баргирифтам ва сарашро аз хамидан[96] манъ намудам.[97] Чунки донистам, ки агар сараш хам шавад, аъзои маро хурд бишиканад. Ва мо ҳар ду ҳамчу ду мусореи зӯровар басе талош кардем ва роҳи зафар* ба ҳар дуи мо масдуд шуда* буд, чунки* бо ман [низ] олати[98] ҷориҳаи иттифоқӣ[99] набуд, то тиҳигоҳаш[100] бишикофам. Ва ӯ низ ҳарчанд зӯроварӣ кард, ҳамчунон даҳон ва дандонаш дар ҳаво бод мепаймуд, ҳеҷ коре натавонист кард. Лекин* ман оҳиста-оҳиста ба*— тадриҷ* ӯро ба тахти кӯҳ* мекашидам, то ба кӯҳ наздик шудем. Он гоҳ як даст ҳамчунон дар ҳанҷараш ва ба дасти дигар[101] аз соқаш маҳкам [гирифта], бузвор[102] бардошта,[103] чунонаш бар теғаи кӯҳ задам, ки миёнаш бишикаст ва садои қарсу тароқи[104] он[105] бар [атрофи] кӯҳ афтод.[106] Бе он ки нафас рост кунад, видои қолиб кард. Сараш бурида,[107] пӯсташ баркандам[108] [ва] ба шаҳр оварда, ба маблағи шаст танга ибтиёъ[109] намудам» [110]

Ифроти шуҷоат агарчӣ аз ҷунун аст ва*— хулқе мазмум,* аммо мардонро дар навоиб ва масоиб басе* дастгирӣ кунад ва аз маҳолик бираҳонад.

82—83 АБ—бидидам

84—85 АБ—хирси раққосро ба нишон гирифтам, чунки пӯстини аз ҳама тозатар дошт ва дафу доираашро бар зақанаш

86—87 АБ—гулула ба

88—89 АБ—туфангро ба зӯр

90 АБ—ситада; Б—гирифта

91—92 АБ—чӯбдаст бо ман

93—94 АБ—ба осонӣ чӯбдаст

95 АБ—ҳанҷараи ӯ

96—97 АБ—хам шудан манъ мекардам

98—99 АБ—иттифоқии олати ҷориҳа

100 Б—тихигояш

101 АБ—дигаре

102 Б—базӯр

103 АБ—бардоштам ва

104—105 АБ—тароқаш

106 Б—печид

107—108 АБ—барканда пӯстинаш кашидам

109—110 АБ—фурӯхтам

[Дигар Мулло Холмуҳаммад ҳикоят карда,[111] ки ман дар бадви ҳол барои таҳсили илми қол дар Бухоро рафта, дар мадрасае даромадам ва басе қашшоқ ва лошайи маҳз будам, ки рӯзҳо ва*· шабҳо гурусна мегузаронидам. Паҳлӯ бар бӯрьё ва сар бар санг ниҳода дарсе мехондам. Соли умрам ба бисту се расида буд.

Дар он овон Шукурбек ном дузди шабрав дар Бухоро истило ёфта, мардум аз дасги ӯ ба фиғон омада буданд. Басе захиму ҷасим ва айёрпеша [буд·, ки дар шаб бо сад нафар муқобил шудӣ ва ҳазимаш додӣ ва ба зарби санги даст дарахтҳои азимро аз камар шикастӣ. Ва агар ғулӯлаи ӯ ба шахс[112] расидӣ, ҳамчу гунҷишки туфангхӯрда хурд ва реза гаштӣ. Ва аз захми санги ӯ доим синаи шабравон дарида ва табли табболон кафида. Рӯз кас ӯро надидӣ ва шаб ҳамчу хаффош зоҳир шудӣ. Ҳарчанд диловарони зӯрозмо[113] ва баҳодурони разморо сари роҳаш мегирифтанд, тоби муқобала наёварда, рӯй ба гурез мениҳоданд.

Бо ин ҳама ҷабборӣ ва мардумозорӣ карампеша, олиҳиммат буд, ки мол аз тавонгарони бахил ситада ба мустаҳаққони алил расонидӣ ва бо аҳли илм ва талабаи мадраса ионат кардӣ.[114] То рӯзе ҳам ба ҳукми султон амири асас нидо дардод ки «агар касе Шукурбекро ба даст орад ,сад динор зари сурх медиҳам».

Мулло Хол гӯяд: «Ман чун ин нидо бишунидам, қуввати томеаам[115] ба ҳаракат омада, ғалабаи факр маро бад-он во дошт,[116] ки худро ба мири асас зоҳир гардонам ва зараш бигирам ва шаб баромада матлаби ӯро гӯсфандвор хурд баста ба дасташ супорам ва ғанӣ гардам. Аввал назди мударрис даромадаму гуфтам: «Ман аз қашшоқию гурусна гӣ ба ҷон омадаам ва ин зиндагӣ ки*· маро,[117] ҳазор бор бадтар аз марг аст.[118] Агар иҷозати шумо шавад, биравам ва ба асас маълум кунам, ки хасми ӯро ба ӯ расонам ва аз ифлос бираҳам. Ва агар кушта шавам, худ роҳате накд бошад, ки аз тааби зиндагӣ раҳида бошам ва ба олами итлоқ расида».

Муддаррис гуфт: «Зинҳор ин ҷуръат мекунӣ, ки пои хасмро надида, сар ба бод диҳӣ. Надонӣ, пил шикори гавазн нашавад ва шер мусаххараи[119] рӯбоҳ нагардад. Ва пеш аз ту басе*· диловарони зӯрманд дар ин иродат сафари охират карданд:

Фард

Ҳар кӣ бо фӯлодбозу панҷа кард,
Соиди симини худро ранҷа кард».

— Гуфтам: «Шуҷоату таҳаввур на сифатест, ки доим аҳли худро ионат кунад, ё аз мансубаҳо ва навоиб сиёнат кунад. Ва

111 Б—кард
112 Б—шахсе
113 Б—зӯраварон
114 А—фармудӣ
115 Б—мутолеаам
116 А—дошт
117—118 А—марост ҳазор бор марг бар-ӯ руҷҳон дорад
119 А—сухраи

тафаввуқу тағаллуб мавқуфи иёнати сарпанҷаи қазову қадар аст ва истило ва истеъло манут бар бардоштани мураббии зӯровар. Ва Рустам+ бо ҳама зӯру қувват дар чоҳи Шағғод+ афтад ва Исфандиёр+ бо ҳама сатоату шавкат ду дида бар хоки мазаллат ниҳод:

Б а й т:

Сайёд на ҳар бор шикоре орад,
Бошад, ки яке рӯз палангаш бидарад.

«Ад—даҳру явмони—явмун лака ва явмун алайка».+ Шояд ки қазия мунъакис гардад ва фалак бар муроди ман ва мароми ман равад. Ва бад-ин баҳона мояи таҳсил ва*·· ваҷҳи маоши ман шавад. Ва агар дар миёни ин чаҳор хишти ҳуҷра солҳо бинишинам, ҳеҷ вақте аз сақфи он нону гандум набoрад. Ва ин ҷунбиш ҳам аз ман касбу саъй афтад, ки **«ал-косибу ҳабибуллоҳ»:+**

[Ф а р д]··

Ризқ ҳарчанд бегумон бирасад,
Шарти ақл аст ҷустан аз дарҳо».

Мударрис гуфт: «Он чӣ ту гуфтӣ, рост аст, лекин:

Гарчӣ[120] кас[121] беаҷал нахоҳад мурд,
Ту марав дар даҳони аждарҳо.

Аз он ҷо, ки азм дуруст овардаӣ ва ҷазм маҳкам кардаӣ, медонам, ки*·· мамнӯъ нагардӣ. Бирав, ки худо[122] ёри ту[123] бод!

Ин расидан ба матолибу маорифи дуньявӣ ва ухравӣ мавқуфи азимат аст ва бе ақидаи софӣ ва нияти холис ҳеҷ кас ба мақсуд нарасад».

Он гоҳ фотиҳаи мударрисро гирифта ба хонаи шаҳна даромадам.[124] Мири асас маро яке аз аҳли истеҳқоқ гумон карда пурсид, ки «домулло барои чӣ муҳим омадаанд?».[125]

— Гуфтам: «Шунидам, ки ту барои гирифтану бастани Шукурбек назре гуфтаӣ. Омадаам, ки*·· он назр аз ту бистонам ва матлаби туро ба дасти ту супорам». Асас аз вазъи ман хандид,[126] чунки ранги коҳида ва хунпарида доштам. Ва он даъвии маро мутоиба пиндошта, назди ман обу нон фармуд. Ман гуфтам: Шуморо ба ҳайати ман кор набошад ва ман чандинрӯза гуруснаам. Маро аз таом хуб*·· сер кунед, онгоҳ хидмат фармоед».

Асас имтиҳонро,[127] нимсер биринҷ ва чорьяк гӯшт ва нимчаҳорьяк[128] равғанро палав фармуд, то шом ҳозир оварданд. Ман

120—121 Б—агарчӣ кас
122—123 Б—ёри ту худо
124 Б—омадам
125 Б—омадед
126 А—бихандид
127 Б—имтиҳонан
128 А—чорьяк

онро то табақ бардошта, баъд аз ащо понсад дирамам доду гуфт:
«Агар Шукурбекро ба даст орӣ, сад динори нақд бошад ва ин музди қадами ту бувад».

Ман ҳамроҳи ду-се нафар шабрав баромадам ва аз эшон нишони хасм талабидам. — Гуфтанд: «Ҳеҷ кас ба таҳқиқ сурати Шукурбекро надидааст, магар аз дур ва масофати баъида овози санги ӯро шунида. Ва аз миқдори ҳазор*· қадам маръӣ мешавад, ки шахсе сапедҷома меояд ва чӯбдасте дорад ва нимча корде ва [ба]· ҳамьёне камтар санг*· гулӯла дорад, ки доим ҳамчу сиёҳгӯш, ки пешрави[129] шер бошад, аз пеши меандозад. Ва аз ғурриши гулӯлааш ташхис мешаванд, ки инак Шукурбек мерасад. Ва чуа овози санги ӯ бархезад,[130] ҳар касе ба кунҷе мехазад*· ва*· менишинад ва агар тавонад мегурезад.

Мулло Хол гӯяд:

Чун ҳамроҳи асасон ба токи мазори Хоҷа Муҳаммади Парроп ба Чорсӯи шаҳр расидам, овози санги ӯ аз растаи бозори кафш баромад, ки ба савби мо меомад. Шабравон музтарибулаҳвол[131] гашта, гуфтанд, ки «инак Шукурбек омад» ва худ таблҳоро хобонида, рӯй ниҳон[132] карданд. Ва ман аз ғояти таҳаввур ӯро вақъе нанихода, мардона чӯбдаст ба даст хиромон—[хиромон]· мерафтам ва мегуфтам: «Вай хам мисли ман одамист[133] аз лаҳму шаҳм». То ба ҳамдигар расидем, гуфт: «Ту кистӣ?».

— Гуфтам: «Ҳамин замон бишиносӣ». Ва чунон аз фарти шуҷоат ҷӯшида будам, ки*· замину осмонро намедидам. Ба худ андешидам, ки агар чӯбдаст бар фарқаш фурӯд орам, мағзаш бирезад. Савоб он [аст]·, ки аз пояш занам, то даст баста назди асас орам. Вақте ки даст бар ҳаво, чӯб бар осмон доштам, он Таҳамтан сабук барҷаста,[134] ханҷараи маро гирифта буд: то ба худ ҷунбидам, бар заминам ғалтонид[135] ва бар синаам нишаст [ва]· дуд аз димоғам баромад[136] ва оҳи сард баркашидам ва селобаи ингиризии обранг бар гулӯям ниҳод ва гуфт:

«Ту худро нашиносониди, инак гумном вориди ҷаҳаннам шав!»

— Гуфтам: «Марде ғарибам ва мусофир». — Гуфт:

«Туро чӣ бар ин[137] [во]· дошт, ки бар ҷони худ набахшудӣ ва худро бар дами теғ нишонидӣ?!

— Гуфтам: «Ҳуҷуми фақру қашшоқӣ ва ҳирси зар маро бадин ҷодда[138] овард». — Гуфт: «Аз куҷоӣ?».

Гуфтам: «Аз Бойсун». — Гуфт:

«Аз он ҷо баҳри чӣ омадаӣ!».

---

129 Б—пештари
130 Б—бармехезад
131 Б—музтарибулҳол
132 Б—пинҳон
133 Б—одами аст
134 Б—ҷаста
135 Б—ғалтонд
136 Б—баровард
137 Б—бар ин чӣ
138 Б—ҷо

— Гуфтам: «Баҳри таҳсили илми зарурӣ». — Гуфт: «Туро, кӣ ба мухосамаи ман барангехт?».

— Гуфтам: «Мири асас овоза дода буд, ки ҳар кӣ туро ба қайд орад, сад динор зар*· бидиҳад. Ман аз ҷиҳати эҳтиёҷ ва ғалабаи факр толиби мусораати ту шудам, ки шояд туро ба даст орам, то ваҷҳи таҳсили худ мураттаб гардонам ва боиси истиқомати ман шавад.

Ман ин мақулот[139] ба ихтиноқ ва хафагию зиқии нафас мегуфтам, чунки чандон сангин буд, ки гӯӣ кӯҳе азим бар забарам буд. Раҳм оварду гуфт: «Рост мегӯӣ, ман ин овозаи миршабро шунидаам. Ва ту марде мусофири ва бегуноҳ будаӣ ва дар ин амр, ки мутасаддӣ шудаӣ[140] аз ҷиҳати факр, маъзурӣ, ки «гурусна бо шер занад», ман ба ҷони ту бахшидам, ба шарт, ки қадаме чанд бо ман рафоқат кунӣ ва аз гуфти ман сар боз назанӣ ва дигар шаб дар ин шаҳр набошӣ ва*— ба вилояти*· худ равӣ.

Ман гирьён тамаллуқу илхоҳ намудам, ки «ҳар чи ту гӯӣ, чунон кунам ва ҳар чӣ бад-он ишора кунӣ, иқдом намоям». Он гоҳ аз болои ман бархост ва ларзону ҳаросон аз ақиби он мерафтам, то дар мадрасаи Кӯкалтош даромад ва ба дари ҳуҷрае бароромада овоз дод. Муллобаччае саросема берун омада, ба одоб дарун талабид, даромадем ва* биништастем.[141] Ва* шамъҳо барафрӯхт[142] ва нуқл ва *— май* овард.[143] Ва* Шукурбек пурсид, ки «аз асбоби табх чӣ дорӣ?»—Гуфт: «Миқдоре аз асбоби [табх] омодааст».

Фармуд, ки «ин ашьё ба меҳмони мо камӣ кунад.[144] Бирав ва аз фалон қассоб асбоби вофир биёр ва таоме ба такаллуф тартиб кун, ки ман ҳам бисьёр гуруснаам».

Он мард бирафт ва адавоти[145] табх бояду шояд ҳозир оварда, ба таом пухтан машғул шуд. Ва ман аз ваҳшат ба истинос омадам ва аз ҳар боб муколамот ва муҳоварот дар миён ниҳодем ва ҳар кадом аз мардию таҳаввури худ ҳикояте меовардем. Ва ман он чи бад-он расида будам аз сайду шикор ва гуштигирӣ ва бардоштани хару асп, бовар намекард ва аз ҳоли ман мустабъад мешумурд ва мегуфт:

«Агар рост гӯӣ,[146] бархез ва аз пушти ман даро ва маро ба худ каш ва аз ҷоям биҷунбон».

Ман бархостам, дар ақибаш гузаштам ва ҳарчанд зӯр овардам, ҳеҷ аз ҷои худ намеҷунбид. Гӯӣ, ҳама узваш аз оҳану фӯлод рехтаанд, то ҳар ду дасти ман аз кор бишуд ва хун аз димоғам фаввора зад. — Гуфт:

---

139 Б—мақулотро
140 Б—шудӣ
141 Б—нишастем
142 Б—афрӯхт
143 Б—меовард
144 Б—мекунад
145 Б—асбобе
146 Б—мегӯӣ

«Нагуфтам, ки*— ту*·· дурӯғ мегӯӣ ва ҳеҷ зӯру қуввату батш надорӣ. Ва ман ҳоли туро дар роҳ, ки меомадӣ, дониста будам, ки овози пои ту дар замин зарб надошт. Овози пои мардон дар замин ҳамчу метин бошад.

Пас як мушт зари сурх бар каф ниҳод ва гуфт: — Агар панчаву дасти чапи маро бартобӣ, ин зар туро бошад».

Ба ҳирси тилло боз мутаваҷҷеҳи тофтани панҷааш гаштам ва ҳарчанд зӯр намудам, бод мепаймудам ва худ ба ҳар тараф мунҳанӣ ва*— мунҳариф шуда+ будам.[147] Ва дасти ӯ ҳамчунон росту барқарор буд, ки гӯӣ, мехе бар девор задаанд. Ва охир дасти ман бигирифту панҷаам дар панҷааш ниҳода зӯр кард. Гумон кардам, ки ангуштон ба ҳамдигар мутадохил гашта, реза-реза шуд. Беихтиёр нафири сахт раҳо кардам ҳам аз боло ва*·· ҳам аз поён. Онгоҳ бихандид ва дастам раҳо кард ва талаттуф намуду гуфт:

«Бо ин ҳол, ки дорӣ дигар номи шуҷоат мабар ва беҳуда мутааррizи роҳи мардон машав, ки сар ба бод диҳӣ[148] ва ҳасратҳо барӣ».

Он гоҳ ба обу таом рафоқат намуда, [баъдаҳу]·· понсад дирам ба ман бидод[149] ва маро васият кард, ки «ин пул кирояи туст ва*·· инро бардору дигар дар[150] ин шаҳр маист. Мабод ки дигарбора туро бифиребанд[151] ва ба муқоталаи ман барангезанд, он гоҳ амон наёбӣ».

Ман он нақдро бардошта, назди миршаб омада, он чи дида будам, ҳикоят кардам. Хилъатам дод ва* мураххас[152] фармуд.[153]

Ман дигар истиқомати Бухороро ба худ ногуворо[154] дида, ба вилояти худ мурочаат намудам ва дар муддатулумр мисли вай зӯровар надида будам.

Самараи ин ҳикоят он аст, ки мард агар ҳама дар ниҳояти қуввату шавкат бошад, аз хасм биандешад ва эътимод ба зӯри[155] бозуи худ накунад:

Б а й т[156]

Худое, ки болову паст офарид,
Забардасти ҳар даст даст офарид.

Ва агар ба тақозои фитрат ва хоҳиши ҷибиллат марди қавибуньёд мубошири аъмоли сайиа шавад аз тохту тороҷ, онро мунтаҳои маром[157] ва мутаманнои ком надонад, балки нияташ масруф

---

[147] Б—мешудам
[148] Б—хоҳӣ дод
[149] Б—дод
[150] Б—ба
[151] Б—нафиребанд
[152—153] Б—мураххасам намуд
[154] Б—ногувор
[155] Б—зӯр ва
[156] Б—Фард
[157] Б—маро кам

ба хайрот ва мубаррот буда, ионати оҷизон ва дастгирии дармондагон кунад,[158] то зарари ори*·· он кори хасис[159] ҳусни хотимати ин пешаи шариф тадорук кунад. Масалан, моли бахши бахили*· лаим дар матбахи муили*·· карим расонад, бемузду самара набошад.]

158 Б—бикунад
159 Б—хасисро

ДИГАР ДАР БОБИ ҲИММАТ[160] ВА МУРУВВАТИ СИБОЪ, ХОССА[161] ШЕР

Яке аз хоҷабаччагон аз* авлоди Хоҷа Муҳаммади Искоф алайҳи-р-раҳма[162] ҳикоят кард, ки «ба воситаи қурби даштӯ саҳро ба манзили ман аз ҷанубии Бухоро барои ҷамъ овардани ҳезум[163] ба бодия берун баромада[164] будам.[165] Ва пуштворҳо[166] ҳима[167] ба ҳар ҷо ҷамъ намуда ва* бад-ин сабаб аз хавошии имронот берунтар[168] рафта.[169] Ва* чун рӯз бегоҳ шуд, хостам, ки ҳама ҳимаҳоро ба* як ҷо гирд оварда, мустаҳкам баста, ба манзили [худ] муовадат[170] намоям. [Дар ин асно] аз муқобилам шере падид[171] омад[172] шарза, ки Асад дар куноми фалакаш[173] аз бими ӯ меларзид. Ҳамчанди говмеше азим ба сӯи[174] ман медавид. Ман аз ғояти ҳаросу ҳавл хун дар аъсоб хушк карда, бар ҷои худ сард мондам. Ва чун шунида[175] будам,[176] ки назди мулоқоти шер, агар касе забон ба мулоямат ва хушомад[177] кушояд ва худро [ба вай] таслим намояд,[178] шер бар вай тараҳҳум мекунад.[179]

Аз тарси ҷон ба паҳлӯ биафтодам[180] ва ба забони гирифта[181] ва лол[182] мегуфтам: «Шерҷон, шерҷон*, бар ҳоли ман*[183] бубахшой ва* панҷа ба хуни ман маёлой, ки ман ба қасди гу[184] набаромадаам, балки аз* барои ваҷҳи маош омадаам». Ин гуфта, ба пуштвораҳои[185] ҳезум ишора[186] мекардам,[187] [ки «ин ҳезум ба хона набарам, нони ман пухта нахоҳад шуд»].

Чун шер ин тафвизу таслими ман мушоҳада кард, [аз] шӯрише, ки дошт, таскин[188] ёфта,[189] наздиктарам омад. Ва атрофи

160—161 АБ—мурувват ва ҳиммату фаросати

162 А—раҳматуллоҳ алайҳи

163 АБ—хима

164—165 АБ—рафтам

166 АБ—пуштворҳое

167 А—ҳезум

168—169 АБ—дуртар афтода будам

170 А—руҷӯъ

171—172 АБ—баромад

173—174 АБ—фалак аз бимаш рӯй ба гурез дошт ҳамчун* говмеши бузург буд ва ба ҷониби; *А—ҳамчанди

175—176 АБ—шунида доштам

177 Б—хушояд

178 АБ—кунад

179 АБ—менамояд

180 Б—афтодам

181—182 Б—лол ва гирифта

183 Б—мо

184 АБ—шикор

185 АБ—пуштвораи

186—187 АБ—нишон медодам

188—189 АБ—фурӯ нишаст

маро хуб тааммуқ мекард,[190] ки тиру туфанг надорам, илло аррадоси[191] ҳимабурӣ.[192] Пас дар пеши ман [омада], ба сари ду пой биншаст ва [дум бар замин мезад ва] бар[193] ман ба чашми хобида менигарист ва*— ямину ясор кушода медид ва дум меҷунбонид.* Ташхис кардам, ки* бо ман нармӣ дорад [ва] ҷуръат ёфта, баландтару бештар хушомад сар кардам. Он гоҳ бархост ва ба[194] тағофулу[195] сари хамида назди ман омад ва ба паҳлу биафтод,[196] [гӯй, маро дар каҷор мегирад]. Ин[197] муроот барои он мекард, то заҳраам аз дидори маҳибаш[198] об нашавад. Ва [онгоҳ] анину нола сар кард ва ба даст ишора мекард, ки пештари ман*·· ой». Ман аз ҳавли ҷон[199] намефаҳмидам, то даст ба китфи ман ниҳод. Гумон кардам, ки санги осиё бар дӯши[200] ман ниҳоданд. Он гоҳ[201] дасти маро ба нохун бикашид дар болои пои худ ниҳод. Донистам, ки дарде дорад ва маро ба муолаҷаи он мехоҳад. Хуб тафаҳҳус[202] кардам. дидам, ки* дар миёни ангуштони пои ӯ ҷӯбе аз ҷангал хазида*, шикаста мондааст ва чирку рим карда. Барои гирифтани ӯ маро ишора ҳамекунад.[203]

Чун ин ҳолати хасм дидам, билкулл хавф аз ман зоил шуда,[204] хун дар аъсоб ҷорӣ[205] кардам [ва] қуво ва ҳавос ба ҳолати аслии худ* муовадат намуданд. Он гоҳ теғча аз киса бароварда, ба*— адои зарифона* ва[206] андешаи он ки мабод[207] дарди шер зиёда шуда, бар ман хашм гирад, худойро ба ҳифзи худ ва[208] сиҳҳати шер хонда,[209] он ҷӯбро аз пои ӯ ҷудо кардам, ки ба қадри як ангушт тӯл дошт. Ва хун аз ҷароҳати ӯ метаровид ва шер аз ғояти дард чашм пӯшида, дандон мехоид ва об*— аз ҳадақааш мерехт.* Ман ба шавқ ҷароҳаташро мемакидам ва зардоби онро ба ҳар тараф ба[210] туфу[211] меандохтам. Ва алалфавр ҷомаи худро[212] ҷок намуда, парчае бардоштам ва ба[213] риштае ҷароҳати ӯро[214] маҳкам бастам ва*— пушту паҳлӯи ӯ бихоридам. Шер* сар бардошт ва ба пои [худ] нигоҳ карда, изҳори башошат намуда, бархост. Саҳеҳу солим рӯй ба роҳи омадан*— худ* ниҳод,[215] [аз назарам ғоиб шуд].

---

190 Б—кард
191—192 АБ—аррадост, ки*· барои қатъи ҳезум
193 АБ—бо
194—195 АБ—тагофулкунон дар*; *А—ва
196 Б—афтод
197 Б—он
198 Б—махиб
199 АБ—ва ларза ишорат ӯро
200 АБ—китфи
201—202 АБ—Нигаред ба илова
203 Б—мекунад
204 Б—шуд
205 АБ—равон
206 АБ—ба
207 АБ—мабодо
208—209 АБ—хонда* ва сиҳҳати шер талабида; *Б—мехондам
210—211 АБ—туф
212 АБ—худ
213—214 АБ—ҷароҳаташро
215 АБ—ниҳода

Ман [худойро шукур гуфта], эмину мутмаин ҳезумҳоро[216] фароҳам оварда, бардошта, бар пушт ниҳодам ва озими манзил гаштам. Пеш аз он ки ба деҳа расам,[217] дидам, ки*— боз он шер ба таъҷили тамом[218] меомад[219] ва арсаи даштро пур аз гарду ғубор карда, тӯфон барангехта, медавид ва гоҳо маръӣ намешуд. Тарсидам, ки[220] балои рафта, боз* муовадат кард, ҳамоно боз ҷароҳате дигар дорад, ки ман ташхис накардаам. Ва имшаб, ки*— ғуруб наздик шуда,* маро то рӯз ҷарроҳӣ бояд кард. Эй кош, ки шаби маҳтоб будӣ [ва аз он омад-омади ӯ наметарсидам]. Ҳам[221] дар ин замон шери бо ман расида, гӯспанде[222] фарбеҳ бар гардани худ дошт ва он гӯспанд[223] бе ҳиссу ҳаракат ҳамчу мурдае пою сар овезон [буд], оварда пеши[224] ман оҳиста ниҳода,[225] алалфавр, баргашт. [Ва аз масофати баида рафта, **бинишаст[226] ва муроқиби[227]** аҳволи[228] ман мекард]. Дидам, ки гӯспанд зинда аст ва ҳеҷ захму ҷароҳат бар аъзояш[229] нест. Ғоят он ки аз хавфи хасм ғалийн оварда,[230] бешуур гашта,[231] алалфавр, ӯро зибҳ намудам, мабод ки то ба деҳа расидан қолиб тиҳӣ кунад. Он гоҳ ӯро [ба болои ҳезум ниҳода] ба хона кашидам ва чандин[232] рӯз[233] ба рафоҳият гузаронидам.

Самараи ин ҳикоят он аст, ки агар касе бо ту узру аҷр орад,[234] агар ҳама душман бувад,[235] қабул кунӣ.[236] Ва агар аз касе эҳсоне мушоҳида[237] кунӣ,[238] бояд ки* ба тадоруки он кӯшӣ. Ва он некӯиро ба мисли он, ё ба забони хуш муҷомалат[239] фармой, ки[240] агар узр [ва аҷзи] забардастон[241] нашунавӣ[242] ва ба* муқобалаи некӣ бадӣ пеш* орӣ, [ё некӯӣ пеш нагирӣ], дадгонро бар ту фазилат бошад. Роқима*:

[Қитъа]

Он бувад марди растагору[243] карим,
Ки карам бар ҷавону пир кунад.
Накунад пил разм бо пашша,
Шер ҳам раҳм бар фақир кунад.

---

216 АБ—ҳимаҳоро
217 АБ—расам, наздик ба ғуруб боз
218—219 Б—меоянд
220 АБ—ки боз чӣ шуд, ки
221—222 АБ—то ба ман расид, дидам гӯсфанде
223 АБ—гӯсфанд
224—225 АБ—оҳиста назди ман ниҳод
226 Б—нишаст
227 АБ—муроқабати
228—229 АБ—ҳоли ман буд. Ташхис кардам, гӯсфанд зинда аст ва рамақе суст дорад ва захм ва*—ҷароҳат*— бар аъзои ӯ
230 Б—намуда
231 АБ—гаштааст
232—233 Б—чанд айём; А—чандин айём
234 Б—оварад
235—236 АБ—бошад қабул фармой
237—238 АБ—бини
239 АБ—тадорук
240 АБ—ва
241—242 АБ—забардаст напазирӣ
243 АБ—растагори

ДАР [ТАЪБИРИ] РӮЪЁИ ҲОИЛА, КИ ДАЛОЛАТ БАР ҲУДУСИ ВОҚЕА МЕКАРД, ИМТИҲОНРО* ТАҚРИР АФТОД

Пӯшида мабод,[1] ки авом[2] он чи[3] дар маном мебинанд[4] аз қабили азғос ва аҳлом аст ва қобили тафсиру[5] таъбир[6] нест, ҳамчунон ки бедориашон нурихтилолу изтироб аст, хобашон ва он чи дар он муояна[7] кунанд,[8] намунаи сароб. Илло он ки агар сурате бинанд, ки муваддӣ ба фасод бувад, аксаре ба вуқӯъ ояд, танбеҳи ноимро [то ба ҳаққ инобат кунад, ё тадоруке ҷӯяд]. Чунон чи,[9] агар касе ангишт ва гӯшти хом ва фулуси нофиқа ба[10] хоб бинад, ҳамон рӯз асари фасод зоҳир шавад[11] то*— сабаби руҷӯъ ва инобат гардад.* Бинобар ин[12] мусаввиди авроқ баъзе аз маном, ки далолат бар салоҳу фасод мекард, ба хайр тақрир овард.[13] Ва бахше аз ин рӯъё аз ин[14] ҷумла аст, ки асари оташ, филҷумла ба зуҳур расида ва баъзе ҳанӯз мавқуф монда. Ва чун ин ҷавобҳо ранги афсонагӣ[15] дошт[16] ва баъзе тибоъ[17] моили афсона шунидан бошад фалоҷарам, варақе чанд бад-ин баҳона сиёҳ мешавад, агар касеро майл набувад, бояд ки сар печад ва дида бар ҳам бандад:[18]

[Б а й т]:

Борс, ба ҳеҷ хотири худ шод мекунам,
[Ойинахонаи дигар эҷод мекунам.]

Аз он ҷумла, вақте ки амири Бухоро дар ғалабаи Кенагасия дар Самарқанд маҳсур буд [ва баъзе аз варасаи мулк дояни туғь-

---

1 АБ--намонад
2—3 АБ—он чи авом
4 АБ—бинанд
5—6 АБ—таъбиру таъвил
7—8 АБ—бинанд
9 АБ--Масалан
10 АБ—дар
11 АБ—гардад
12 Б—он
13 А—даровард; Б—бардаровард
14 Б—он
15—16 АБ—афсона дорад
17 Б—табоеъ
18 АБ—ниҳад

ён ва фасод доштанд], ман бар сари саҷҷода ба нияти истихора нашаста будам ва аз авоқиби умури вилоят вуқуфе меҷустам. Ҳар боре, ки дида бар ҳам мениҳодам, амре муҷмал муояна мекардам. [Ва] боз чашм мекушодам ва* муфассалтар мехостам, [то] дар охири шаб дидам, ки дар дашге қоъ саф-саф рӯй ба мағриб истодаам, самуме гарм аз тарафи ҷанубӣ бархост ва ба самти шимолӣ бигузашт, ки фарқи[19] сарам[20] гармии онро эҳсос мекард. Мутаоқиби он оташе[21] мудаввар ба қадри лаъли бузург барҷаст, сурхи қирмизӣ ва ҳавошиаш ҳамчу қавси қузаҳ рангин [буд], вай ҳам ба тарафи шимолӣ бигузашт ва нопадид шуд дар миёни шибокҳимаҳо.[22] Ва ҳама хошоки* дашти шимолӣ месӯхт ва дуд мебаромад,[23] аммо шӯъла надошт. Ман ба худ мегуфтам, [ки] «он самуми [гарм] аз асари ин оташ будааст, ки дарк намудам». Бедор шудам, бар ин таъвил ниҳодам, ки шахсе аз тарафи ҷануб хуруҷ кунад ва бар шимол[24] муставлӣ шавад. Ва дар ин вилоят асари наҳиби он камтар бувад, магар эҳсоси ин рӯъё, агар*- сиҳҳате дорад*, далолат[25] бар истилои фарангӣ кунад* бар рус. Лекин[26] алявм далолоти ҷузвӣ[27] зоҳир аст на куллӣ, [ё хуруҷи Маҳдии охирзамон бар ҳар ду муставлӣ шавад.]

Дигар, вақте ки Русия ба Тошканд муставлӣ шуд[28] [ва] амири Бухоро ба болои Ӯзканд саворӣ дошт, вақти фаҷр мехостам, ки*- ба таҳорат бархезам, ғунудагиям даст дод. Дидам, ки бар[29] болои талле баланд истодаам ва қаламу коғаз ба даст дорам. Ва*- талле дигар бар[30] тарафи шимол воқеъ аст, чаҳор — девориҳои[31] хароба дорад ва шахсе ба[32] болои он дар[33] тараддуди пинҳон шудан ва махфӣ гаштан аст. Дар ин ҳол як одами вазир бо ясавули уламо назди ман баромаданд. — Пурсидам, ки*- «он кас кист, ки хеле музтариб аст?» — Гуфтанд: «Амир аст, ту магар[34] ин аскарро надидаӣ?» Нигоҳ кардам, ба тарафи ҷанубӣ [ва] ғарбӣ лашкаре анбӯҳ буданд, аламҳо ва найзаҳо афрошта доштанд. Ва тарафи шарқии ин [ду] талл сое чуқур[35] буд. Дидам, ки* амир меояд бар аспе тӯруқи бедаврӣ савор ва аз ақибаш мардуми ӯзбак ҳамчу ҷамоаи найман бо нимчанайзаҳои[36] оганда ва туфангҳои сохта дар пеш андохта буданд. Чун ба кунҷи шарқии ҷанубии амир[37] бигузашт,[38] яке туфанг холӣ кард,

19—20 Б—фарқ то қадам
21 Б—оташи
22 АБ—шибоқхима
23 АБ—бармеомад
24 АБ—шимолӣ
25 АБ—далолат кунад
26 АБ—Ва
27 АБ—ҷузъӣ
28 Б—шуда
29 АБ—ба
30 Б—чаҳордеворҳои
31 АБ—дари
32 АБ—ба
33—34 АБ—магар ту
35 АБ—амиқ буд
36 Б—найзаҳои
37—38 АБ—расиданд

ки пушту[39] пеши амирро дуди дору* гирифта[40] буд*, сарнагун ва пой дар ҳаво аз асп соқит шуд.[41] Ҳама аламҳо ва найзаҳо ва сипоҳия[42] [ки] ба гирди ӯ ҷамъ шуданд[43] ва*·· ғулғула бардоштанд ва ромии[44] туфангро меҷустанд. Ба лафзи туркӣ овозе[45] баланд* шунидам, ки гӯянда мегуфт: «Булмойтуғон иш булди. Энди бошқа маслиҳатни курунгиз».[46] [Саросема] бедор шуда, ба масҷид рафтам.

Аз ин рӯъё он чи ба таъбир омад,[47] он, ки то Каттақӯрғон[48] ва Нурато[49] аз қаламрави салотини Бухоро хориҷ шуд[50] ва мобақия мавқуф монд аз ҷунбиши туркмон ё[51] аскари Эрон. Чунки самти[52] аскари[53] ғарбӣ бар ин далолат мекард.

Дигар, шаби душанбе 12 зулҳиҷҷа соли 89[54] ҳиҷрия[55] дар соати чаҳорум[56] аз ними[57] шаб баъд аз он ки бедор шуда[58] дар фикри бархостан будам, боз ғунуда, дидам — шабе равшан ва машоили исторагон[59] чашмакзан. Росид будам, ки Зӯҳал дар кадом самт аз фалак бошад.[60] Дидам, ки*·· Қайвон ба тарафи ғарбии осмон аст ба иртифои чиҳилу се дараҷа тақрибан ва ба яке аз қавотеъ расида, гӯӣ, қалб-ул-Асад аст ё қалб-ул-Ақраб [ё фалак-ул-Ақраб].·· Ҳам дар ин ҳол аз мавзеъи худ ҷудо шуда, ба сӯи замин меомад. Ҳайати куравият[61] бадал[62] шуда, ба сурати сари гове муташаъшаъ нозил мешуд[63] ва шӯълаи Моҳ дошт.[64] Ва чун наздик* ба замин омад, ду каллаи гов[65] ба ҳамдигар музоҳим ва чашмҳо кушода, маръӣ мешуданд. Ва гӯӣ, шох бар шох ҷанг мекарданд. Дар ин ҳол[66] шуоъи Офтоб дар бар доштанд, тоби додор наоварда, ҳавлу харос кашида, рӯй бартофтам. Аммо зиёи онҳо қавлӣ[67] ва атрофи маро равшан гардонида[68] буд.[69] Бархостам, қибали[70] субҳ буд. Пас аз таҷдиди вузӯъ ва адои дугона таъ-

---

39 АБ—пасо
40 А—фурӯ гирифт; Б—гирифт
41 АБ—гашт
42 АБ—аскария
43 Б—шуда буданд
44 Б—ромию
45 А—ва овоз
46 АБ—курунг
47 Б—ояд
48—49 АБ—Нурато ва Каттақӯргон
50 А—шуда
51 АБ—бо
52—53 АБ—аскари самти
54—55 Б—1289 ҳиҷрӣ
56—57 Б—чорум аз нисфи
58 Б—шудам ва
59 АБ—ситорагон
60 Б—бувад
61 А—Кураият
62 Б—мадд кашида
63 Б—мешуда
64 Б—дар аст
65 АБ—гове
66 АБ—вақт
67 А—ҳавилӣ; Б—ҳавлӣ
68—69 А—карда буд; Б—мекард
70 АБ—кубайлӣ

бири ин хоб аз «Мусҳафи маҷид» талабидам. Ин оят[71] баромад, ки **«афа-лам ярӯ ило мобайни айдиихим ва мо халфихим мина-с-самои ва-л-арзи ин нашо нухасифу биҳим-ал-арза ва наскуту алайҳим касфан мина-с-самои+».**

Яънӗ, оё намебинанд ин золимону фосиқон нишонаҳои[72] қудратро аз пасу[73] пеш[74] гузашта ва оянда аз осмону замин, маазолик[75] дар исьён иҷтиро меварзанд.[76] Агар хоҳем, эшонро ба замин андар кашем, ё[77] осмону абру ситора бар сари эшон занем.[78]

Чун тарафи сиҳҳати ин рӯъё бар фасод руҷҳон дорад, далолат мекунад* бар инқилоби азим ва [таҷдиди милал ва дувал ва] тағйири давлатҳои бузург [ва хонадонҳои қадим]. Чи Зӯҳал кавкаби мухарриб аст ва дилатҳои азиму хонадони[79] қадим аз мадлулоти ӯст.

Аз мавзеи хеш соқит шуда,[80] далел бувад бар тазабзуби давлатҳо ва*– хонадонҳои* қадима омматан хоссатан.

Дар билоди Ҳинд, ки*·· иқлими аввал аст, харобию ғавғо ва маккора[81] [бисьёр] бошад, ба сабаби он ки дар тарбияи Зӯҳал аст. [Ва] ҳамчунин[82] дар мусалласоти хонаҳои ӯ аз шаҳрҳои Ҷадй ва Далв Савр ва Ҷавзо [ва] Сунбула ва Мизон.

Ва чун Зӯҳал бо[83] сари гов бо гов музоҳим ва сурати гов аст ва гов муҷанниси Савр, далолат кунад, ки бурҷи Савр хароб аст. Бо он ки Савр низ дар сукут шарик аст ва[84] Савр хонаи Зӯҳра аст, гӯй, Зӯҳра хонаи вайрон аст.

Ин далел бувад, бар заъфи дини ислом ва ихтилоли аҳволи исломиён, чунки Зӯҳра кавкаби дини ислом аст ва вай[85] дар ҳузур нест ва[86] ғоиб аст. Маълум аст, ки ба кунҷи ихтифо мутаворӣ гардидааст [Ва] чун раббуннавъ ҳар чизе[87] зоилу соқит ва ғоиб бувад,[88] лобудд*·· марбуби [ӯ] низ завол ёбад ва почиз гардад.

Илло ин миқдор, ки агар дар* вақте зуҳур[89] кунад,[90] боз таваққӯи ривоҷи дин ва истилои исломиён мутасаввир бошад. Лекин алявм[91] дин хонавайрон аст ва ғариб. Пас, нахбу ғорати Зӯҳал дар мусалласаи хокӣ, ки Савр аз он ҷумла аст, бештару зоҳиртар бувад. Хосса, вақте[92] ки худи Зӯҳал дар Савр [ва бурузи хокӣ] бошад, ё ба адовати ин бурҷ[93] бувад.

---

71 АБ—оя
72 АБ—нишонаи
73—74 АБ—пасу пеш
75—76 АБ—аз осори улвию суфлӣ боз дар саркашию нофармонӣ ҷуръат мекунанд
77—78 АБ—ҳамчу Қорун, ё абру сонқа ва раъд бар эшон нозил кунем. Монанди қавми Самуд ва асҳоби фил.
79—80 АБ—кӯҳан бад-ӯ мансуб аст, аз мавзеи хеш сукут ёфта
81 Б—маконд
82 АБ—ҳамчунон
83—84 АБ—Нигаред ба илова.
85—86 АБ—худи Зӯҳра
87 Б—чиз
88 АБ—бошад
89—90 АБ—зоҳир гардад
91 АБ—алҳол
92 АБ—дар вақтҳо
93 АБ—буру

Назари мо фаққи рӯъё Моварооуннаҳр ва давлати вулоғи он ҷо [низ] мутахаллал гардад, балки тамомии иқлими панҷум, [чунки дар тарбияти Зӯҳра аст.] Бояд ки дар ин иқлим шӯру шарор[94] зиёда аз андоза бошад. Осору аломати фитан аз чаҳор сӯи олами аносир ҳувайдо[95] ва зоҳир аст.[96] Ва заифии дини ҳаниф ба ақсо-ул-ғоя[97] расида.* **Албатта бояд ки ин ҳол ба адами субот мутассаф бошад.*** Ба муқтазои **«ал-ҳаққу яълӣ вало юъло+». Лекин** аз он ҷо, ки умури ғайбӣ ба санаи Илоҳӣ мегардад ва рӯзе ва*- моҳе аз он ба солҳо мекашад, лоҷарам мантуқи ояи карима хабар медиҳад, ки **«қул каннаҳу қарибун ва ҳоз-ал-лази кунтум биҳи тастаъҷилӯна. Оллоҳума аҳфазано мин шарр-ил-балво вал-фитани изо арадта би-қавмин фитнатан, фа-тавафано ғайра мафтунин».**+

Ва аз осору иморати ин воқеа буд[98] инқилоби давлати Шералихони+ Кобулӣ[99] ва истилои Фаронгӣ дар Кобул.[100] Ва то[101] ҳол ғубори фитна аз диёри Ҳинд[102] бардошта нашудааст.

Дигар, дар рабеъулаввали санаи 97[103] ноқисаи*- [ҳиҷрия][104] саҳарӣ дидам, ки рӯй ба машриқ меравам, ба* самти шимолӣ девори чаҳорбоғи султонӣ буд, ки ба тоби офтоби ғурубӣ ё шуоъи шафақ маръӣ мешуд. Самти шарқ сиёҳ ва ҳаво шӯрише аҷаб[105] дошт, гӯӣ, ғубори ангишт дар ҳаво мутамавваҷ аст. Рафиқе доштам, ки ба таъҷил мерафт [ва] ман ҳам суръат доштам. Ногоҳ дар ҳаво дидам, дар кунҷи шарқии ҷанубӣ, [ки] масоҳате равшан аст, чун қитъаи абре, ки аз пас маҳтоб дорад. Шакле хаштзилъ дар миёни абр ҳаракате мекунад.

— Гуфтам: «Магар ситораи думдор зоҳир шуда. Ашколи бисьёр дар атрофаш[106] маръӣ мешуд».[107] Рафиқи ман*— аз роҳ*- баромада, рӯй ба ҷануб аз ҳошияи заминҳои мазраъа мерафт ва маро ҳам таклиф намуд,[108] ки агар Моҳ диданӣ бошӣ, ба ҷое муртафеъ бояд. Ман ҳам рӯй ба ҷануб ҷанде рафтам ва чашм дар осмон доштам, суратҳои беадад ба шакли инсон ва ҷирми абр дар ҳаво ҳаракат[109] мекарданд[110] ва*— ба ҳам метаниданд ва Моҳ маръӣ намешуд, илло абри сафед.* То дар мақбарае даромадам, самти машриқ кушода [ва] тарафи ҷанубӣ ҳуҷраҳо дошт, ки ба ҳар қадом чароғе буд ва овози танбуру навоз[111] масмӯъ мешуд. Ҷиҳати мағриб айвоне [дошт ба] ҷониби шимол деворе,

---

94 АБ—шағаф

95—96 АБ—зоҳир ва ҳувайдост

97 Б—ақсо-ул-ғоёт

98 АБ—аст

99 АБ—дар Кобул

100 АБ—он ҷо

101—102 АБ—баромадани Абдурраҳмонхон ва то ҳол ғубори фитна аз Кобул

103 АБ—1297

104 Б—ҳиҷрӣ

105 Б—аҷиб

106—107 АБ—атрофаш ҳаракат мекарданд ва ба ҳам метаниданд ва Моҳ маръӣ намешуд

108 АБ—менамуд

109—110 АБ—мутаҳаррик буданд

111 Б—наво

соҳате буд ба қадри як таноб, ҳар ҷо ҷангале ва баъзе ҷой қабре буд.—Мегуфтам:[112] «Харoботе бошад». Дар ин ҳол[113] сурате маҳиби сиёҳ ба шакли деве аз он суратҳо, ки дар осмон буд, барканд[114] ва ба болои ин мақбара ва соҳат биафтод. Ман аз тароқи он ҳарос кашида, худро ба канора гирифта,[115] ларзида* бедор шудам.

Сиёҳии тарафи машриқ аломат[116] [бар] хуруҷи Хитой бошад[117] ва сувари мухталифаи ҷиҳати ҷанубии шарқӣ далел[118] [бар] истилои фарангӣ бувад[119] дар ин ҳавошӣ, [ва] харобот имо ба фатрат мекунад дар ин диёр, лекин алявм вуқӯаш мавқуф аст.

[Ва мисли золика дар санаи 1300 ва авоили муҳаррам қабл аз таҳрири ин сафаҳот баъд аз ишроқ ғунуда будам. Дидам ҷаҳон шӯрише сахт оварда, дар вақти қиём Офтоб сиёҳ шуда, нопадид гашт ва шаби зулмонӣ муовадат кард ва ситорагон зоҳир шуданд, ҳавлу ҳарос ёфта, дар тараддуди афрӯхтани шамъу чароғ шудам, то пас аз фурсате боз рӯз равшан шуд.

Ин хоб, низ имо ба таҷдиди давлат мекунад баъд аз сунӯҳи фатрат].

Ва аз воқеот, ки тааллуқ ба нафси муҳаррири сутур дошт, яке он ки дар ҷумодиуссонии санаи 96[120] ноқиса* баъд аз субҳ дидам, зане соҳибҷамол, сапедрӯй, некӯабрӯӣ булурисоқ, ки поафзор ба шакли мардон дорад, ҳамдӯши ман меравад.[121] Басе соҳибшукӯҳ ва таҷаммул, ки назди такаллумаш «тақсир-тақсир» мегуфтам. Ва атбаъ ва хадама аз дунболаш меоянд.[122] Гумон мекардам, ки ин занро амир ба занӣ [ба][123] ман дода,[124] ё зане мутамаввила, ки барои саранҷоми маҳомму ҳифзи амвол бо ман издивоҷ ёфта ва ба заношавҳарии ман тан дардода. Дар сарои азим ва хонаҳои ороста маро давр медод ва дастгоҳи хешро изҳор мекард. [Ва] ман ба тавозӯъ ва тарсу ларз бо ӯ муомала доштам.[125] Ва аз он ҷо дар камари кӯҳе рафеъ соид шуда, аз миёни сабзаву себарга морпеч мебаромадем. Дар ин асно пои ман аз замин канда[126] бар лаби ҳавзе нозил [ва] соқит шудам. Боз маро ходимон дастгирӣ карда, ба роҳ оварданд ва ба[127] бону ҳамроҳ карданд. Ва шуои сабоҳии офтоб* бар сари ин кӯҳ метобид. Дар ин асно ба бурҷи борае даромадем, ҳамчу гирди бурҷ*-

---

112 АБ—гуфтам
113 АБ—асло
114 Б—таркид
115 Б—гирифтам
116 АБ—далел
117 АБ—кунад
118 АБ—далолат
119 АБ—кунад
120 Б—1296
121 Б—буд ва мерафт
122 АБ—меомаданд
123 А—бо
124 АБ—додаст
125 Б—мекардам
126 Б—канда шуд
127 АБ—бо

қалъае аз*· булур[128] шафоф буд ва*· дар он асбоби матбах омода буд.* Ба худ мегуфтам: «Чунин ҷой [ва манзили]· назеҳ ва олӣ ҷӣ ҷои матбах аст. [Ва] баъзе занон аз ақрабои ман низ ҳамроҳ буданд, мегуфтанд: «Барои шумо дар ин ҷо агар ҷои хоб омода кунем, мешояд». Яъне барои зифоф ва*· арӯсӣ, чунки онҳо ин ҷунин ҷои боназҳат надида буданд. Бону мегуфт: «Ин чӣ ҷоест, ки барои хуфту хоб шояд, манозили олия дар пеш аст, ҳамаро*— нишон медиҳам*». Дар[129] ин ҳол байте муҳайиҷи[130] шаҳват хонда, ҳам* эҳлили маро ба қабза гирифт, то савлаташ аз дилам фурӯ нишаст. Ва дар муҳовароту мутоибот далер шуда, базлаҳо мегуфтам ва хушомадӣ ба гӯшаш мехондам.—Мегуфт: «Манзили ман болои кӯҳ дар андаруни қалъа аст».—Пурсидам, ки «Он қалъа ва он[131] кӯҳ чӣ ном дорад?»—Гуфт: «Ин қалъаро қалъаи Теғкӯҳ хонанд ва*· маҷмӯи ин кӯҳу қалъа аз ман аст».

Пеш аз он ки ин воқеа тамом шавад, бедорам карданд. Агар ин воқеа гул кунад, далолат бар рафъат ва*— шӯҳрати* азим мекунад, агар зан далели дунъё бувад. Ғоят он ки чун зифоф воқеъ нашуда,[132] тасарруф низ воқеъ нашавад, илло он ки баҳра дигаронро бошад. Ва алҳаққ, тасаррӯфи дунъё аз ҷавонон мутавақкеъ нагашта, факайфа, ки аз пирон. [Ва сукуту уруҷ—афтодану хостан бувад].

Дигар*· шаби панҷшанбеи салхи рамазон санаи 98[133] ноқиса* баъд аз ишроқ ғунуда [будам]·. Дидам, ки бар лаби ҷӯе[134] хобидаам, сар ба ҷома печида. Шахсе омада, болои сарам бар лаби ҷӯ нишаст. Дар он ҳол эҳсос намудам, ки ҳайвоне ба нохуни пой маро мехорад ва гаронсанг аст. Сар аз ҷома бадар[135] оварда,[136] аз он шахс пурсидам, ки «он кист, ки музоҳими пои ман аст?».[137] Дидам, [ки] он мард бар[138] ҷой сарду хушк гашта, ба тарсу ларз гуфт:

«Хомӯш, ки шер аст».

Ман, низ ҳарос кашида, боз сар дар ҷома печидам ва дил бар ҳалок ниҳодам. Он шер ба ҳар ду даст ба тадриҷ маро масс ва зер намуда, аз пой то китфи ман баромад. Гумон доштам, ки қалъаи кӯҳе бар забари ман аст. [Ман мезоридам ва тамаллуқе менамудам ва хушомаде бо шер мегуфтам.] Ҳамчунон маро хурду лӯнда карда ба синаи худ бардошт, чунон ки анкабути ҷасим магаси заиф[139] бар[140] сина кашад [ва] то бибалъад. Ва*· мерафт. [Ва] ман худ*— ӯро намедидам, ин миқдор ташхис мекардам, ки дар канори шерам, то дар кӯчае аз иморот даромад[141] ва* маро

---

128 Б—булуру
129 АБ—ҳам дар
130 Б—мубтаҳиҷи
131 АБ—ин
132 АБ—нашуд
133 АБ—1298
134 Б—ҳавз
135—136 АБ—бароварда
137 АБ—мешавад
138 АБ—дар
139—140 АБ—заифро дар
141 А—даромада; Б—даромадам

рост бар деворе ниҳода,[142] оҳанги шикастани ман кард.[143] Ман калимаи «тайиба» бар дил ҷорӣ доштам, чунки забон лол карда будам* ва аз ҳаёт маъюс гашта. Чунки*, вақте ки дар лиҳоф будам, бисьёр илтиҷоъ ва тазарруъ намуда будам, нашунида буд.*

Он гоҳ панҷа андохт аз рони чап ва ҳавошии нофи [ман] парчае гӯшту пӯст барканд ва бихонд ва фурӯ бурд. Ва панҷаи дигар андохт аз синаи чап,* то ноф пӯсту гӯшт барканду ба даҳон кард ва бихӯрд. [Ба ман] аз он захмҳо чандоне дарду алам намекишадам ва хуне[144] зоҳир намешуд.

Дар ин асно марде аз собот баромад ва дар он ҷо биниишаст. Бо вай тамаллук намудам, ки «аз шер махласи ман илтиҷо кун». Он мард ба тарафи шер назар карду гуфт:

«Ин мард зану фарзанд дорад ва мутакаффили маоши чандин кас аст ва аз ту наҷот металабд». Шер аз шиддате, ки дошт, фурӯ нишаст.—Пурсидам, ки «тадоруки захми шер ба чӣ шавад,[145] то ин ҷароҳат зуд фароҳам ояд?» Он мард гуфт:

«Даври ҷароҳатро[146] ба калам сиёҳӣ каш, то зардоби захм ба аъзои саҳеҳа натаровад».

— Гуфтам: «Давот ва* қаламн ман дар деҳа монда». Шер ба раҳмат омад ва ба ишора маълум кард, ки «илоҷи захми [дандони] ман оби даҳони ман аст». Он гоҳ маро[147] боз[148] дар канор гирифт[149] ва* оби даҳон бар атрофи захмҳои [ман] мемолид. Ва ман ба муоника гардани ӯро гирифта будаму мемолидам ва эҳсоси нармию нафосат мекардам, ҳамчу[150] гардани маъшук. Пас, маро раҳо кард ва* дуртар рафта, биниишаст. Он мард камтар сафуфи сапед* ба болои парча паҳн карда, бар ҷароҳатам часпонид. Он гоҳ ба даруни ҳазира даромадам, мақбараҳои сангин аз рухом бароварда ва сагони бузургу* зард музоҳими[151] ман[152] шуданд. Шахсе дигар онҳоро аз ман биронд. Бо худ мегуфтам: «Шер маро куҷо оварда бошад? Ва ашьёву колои ман дар саҳро монда».[153] Нигоҳ кардам,[154] мадрасаву манораи мадрасаи Халифа Ниёзқулӣ дар назарам намудор[155] шуд.[156]

— Гуфтам: «Ба хона равам ва ба кас фармуда, ашьёи худро аз саҳро ба шаҳр орам».[157] Дар ин асно касе аз дар даромада, маро* бедор[158] намуд.[159]

---

142 АБ—ниход ва
143 Б—мекард
144 АБ—хун
145 Б—мешавад
146 АБ—ҷароҳатро
147—148 Б—боз моро
149 А—гирифта
150 Б—ҳамчун
151—152 АБ—бо ман мазоҳим
153 Б—монд
154 Б—мекардам
155 АБ—маръӣ
156 Б—мешуд
157 Б—биёрам
158—159 АБ—бедорам кард

[Ва] дар таъбири ин маном сахт мутафаккиру[160] малул[161] будам, то дар китобе дидам, ки асҳоби*— таъбир гуфтаанд*: «Муомала бо шеру юз дар хоб ба корҳои мулкӣ ва*— давлатӣ* афтодан[162] бувад[163] ва манофеъ[164] ёфтан».

Пас, ин воқеа бар тақдири сиҳҳат далолат кунад бар эҳтиёҷи подшоҳ бар соҳиби воқеа барои тафвизи амр ва* тазаррӯъю тахашшӯъ барои махлас далели радд намудан ва сар боз задан аз тақлиди амр бувад. Ва бардоштани далел ғояти эҳтиёҷ ва ифтиқор бувад,[165] то ки маош аз паҳлӯи ӯ таҳсил кунад ва*— ҳама умур бад-ӯ муфаввaз намояд.* Ва чун тарафи[166] чап мавзеи дил аст ва манбаи қувои ҳайвонӣ, ҳусули маоши [султон] ба ақлу кифояти ноим кунад.[167] Ва чун аз ҷароҳат хуне соил нест, нуқсони молӣ аз шиканҷа ва мусодара набошад,[168] балки муҷаррад ғизо ва таматтӯъ бошад. Ба ободонӣ кашидан — аз вартаи хумул [ва гумномӣ] баровардан бувад.[169] Ва ғунудагӣ дар хоб киноя аз таътил ва бекории ҳозир* бошад[170] ва бе шуғл будан. [Шахсе[171] нишаста, болои сар[172] мураббӣ ва нигоҳбон бувад аз улвӣ ва суфлӣ.] Ғавғои сагон музоҳамати хасмон бувад аз зану шурако ва*— муноқашаи эшон. Ва касоне, ки саъй намуданд[173] дар тахлису итлоқ мураббиву[174] шафеъ ва муовину ансор бошанд. Аз ин воқеа алявм ғайри[175] умед асаре ба зуҳур нарасида.[176]

Дигар, дар санаи 86[177] вақте ки аз сафари Русия муроҷаат доштам дар арзи роҳ дар пуштахона[178] хобида [будам],— дидам, ки ду тан савора аз [тарафи] шимол ба ҷануб меравем. Ва Офтоб аз матлаи уфуқ бар девори қалъа*— ва* дарвозаи шаҳрӣ равшан[179] тофта, бар[180] катибаи дарвоза ба хатти «ҷалӣ» ва «сулс» навишта: **«Ҳозо балдат-уш-Шом».**

Бо радифи худ гуфтам: «Ё*— фалон, хеҷ надонӣ, ки ин кадом шаҳр аст».—Гуфт:

«На*—, ту донотарӣ».

— Гуфтам: «Ин шаҳр вилояти*— Шоми шариф аст ва хокаш мутабаррик аст.* Ва чандин ҳазор пайғамбари мурсал дар ин диёр осудаанд. Ва худованди қуддус дар чанд ҷои «Қуръон»-и ҳамид аз ин шаҳр ёд мекунад, аз замини Мадьян ва Мӯътафикот».

160–161 АБ—малулу мутафаккир
162–163 Б—таовун тааллуқ дорад
164 АБ—манфаат
165 АБ—бошад
166 АБ—паҳлӯи
167 АБ—бошад
168 АБ—набувад
169 Б—буда
170 АБ—бувад
171 А—шахси
172 Б—шер
173–174 АБ—дар тахлису итлоқ намуданд
175–176 АБ—ғайр аз умед асаре зоҳир нест
177 АБ—1286
178 Б—пуҷтахона
179–180 АБ—зиёъ афканда, дар

Дар[181] ҳоле, ки ин схуанон бо рафиқи худ мегуфтам, худро аз асп андохта, хокҳои он замин бар сару чашм мемолидам ва ашк аз дида мерехтам. Дар он ҳол яке аз руфақои сафар бедорам кард, ки*·· вақти ҳаракату саворӣ[182] аст*..[183]

Таъвили ин маном [ҳам] ба вусул дар ин чо рост ояд.

Дигар, ҳам[184] дар ин сол,[185] ки дар қалъаи Қазлӣ будам аз[186] қаламрави[187] Русия, рӯзе ҳокими қалъа маро ба меҳмонӣ талабида буд ва*·· аснофи атъима ва ашриба кашида. Барои маслаҳати замон ва хушнудии мизбон ба*·· ташарруби ақдоҳ, ки ақаллан нафси ман барои даво ва заъфи қуво иқбол мекард, мавонеи шаръиро[188] таъвилотмениҳодаму завочири[189] наҳисро тавчеҳот [медодам].

Шабҳангом, ки*·· бистуми зулқаъдаи санаи 86[190]-и ноқиса буд, бинобар хушкии мизоч ва ҳарорати маи ноб хоб аз ман мегурехт. Лахте, ки чашм мепӯшидам, хобҳои ҳоила медидам, бармечастаму бо худ бисмиллоҳ ва истиона[191] медамидам[192] ва боз сар дар лиҳоф мекашидам, воқеаи ҳавлнок маръӣ мешуд аз мавозеи мӯҳишу махуф. Ва медидам, ки мардумони бузургчуссаро[193] касони азимулчисм[194] шиканчаву азоб мекарданд. Ва мурдагони тавилқоматро ба гурзҳои [оташин ва]·· гаронсанг ба*— баногӯшу занах*·· мезаданд, ки аз садомати қарсу зарби[195] он чашм мекушодам. Ва овозҳои муҳибу ахборҳои ачиб дар миёни хобу бедорӣ мешунидам, саросема бархоста, менишастам. Ва мукаррар ин воқеот[196] ходис[197] гашта, то ки сар[198] бар такья дигар[199] наниҳодам. Ва ин хаёлотро таъвил мекардам, ки он шаробҳо, ки ман ошомидам,[200] албатта усораи гиёҳи он аз мазраа будааст наздик ба мақобири куффоф. Ва ин гиёҳ аз он замин об бардошта, ба ҳарорати тафи чаҳаннам парвариш ва*— нузч* ёфта, ки ин осор ба асари он мутараттиб[201] гаштааст.

Гоҳо мегуфтам: «Ман имшаб таом зиёда аз қадри воқеъ хӯрдаам ва меъдаи ман бухор карда, ки ин аъчубаҳо дар хазинаи хаёл мусаввар мешавад, то он ки дар соати шашум аз ними шаб наздик ба талеаи субҳ худро дар Бухоро дидам, [ки]·· гӯӣ анқариб аз сафар расида. Ду кас маро талабиданд[202] ба мадрасаи

---

181 АБ—ва
182—183 А—саворист
184—185 Б—вақт ман
186—187 АБ—махкумоти
188 АБ—шаръияро
189 АБ—зочири
190 Б—1286
191 АБ—истиза
192 Б—медидам
193 Б—бузургчусса
194 А—азимулчусса; Б—азимулчасад
195 АБ—тароқи
196—197 АБ—ҳодисот зоҳир
198—199 Б—дигар сар
200 А—ошомидаам
201 Б—мутараккиб
202—203 АБ—ба мадрасаи Кӯкалтош талабиданд

Кӯкалтош,[203] ки туро Муқатадир-махдум мехоҳад. Чун ба мушорун илайҳ хулуси ақидат[204] доштам, ба воситаи он ки марде буд аз[205] маҷзубон ва муҷаррад аз алоиқ[206] ва дар мақобир истиқомат менамуд. Дар ин аём[207] вай дар Тошканд ба азимати ҳаҷҷи ислом мавқуф* монда буд. [Ман] бо он ки коре ба истеъҷол доштам, иқбол намуда, ба Кӯкалтош баромадам, дар кунҷи шарқӣ-шимолии мадраса. Вақте дар[208] он кунҷ расдиам,[209] аз таҳти толоре мегузаштам ва ҳаво борон дошту намреза меомад. [Ва] ду-се кас дар[210] он ҷо буданд [ва] баъзе амомадор ва* баъзе кулаҳдор ҳамчу қаландарон оташдоне ва деге барниҳода. Ман мехостам, ки дар[210] таҳти толор нишинам. То аз борон ситр[211] кунад.[212] Махдуми мазкур барои ман лахтапӯсти[213] барраи зард, ниме[214] хушк[215] [ва] ниме ба борон таршуда ба зери бағал меовард ва ба таҳти сақфи абр бигустаронид ва бар болои он ба нишастан таклиф[216] кард. Ба тавозӯъ иқбол намудам, ки «борон зарар надорад». Ва худ дуртар рафта, бинишасту бо ман гила мекард,[217] ки «то ҳол ба дидани ман наёмадӣ?» Ва малоломез мегуфт: «Яъне аввал, бояд[218] ки ба назди ман меомадӣ». Ман аз ҷавоб сокит ва*— оҷиз* будам ва «тақсир-тақсир» мегуфтам. Ва ғарази ман он буд, ки он мардум, ки буданд, бархезанду хилват шавад, он гоҳ аз ранҷи сафару вақоеи саргузашт чизе тафсил диҳам.

Ва пеши ман як коса чои қаймоқии ғализ бо нонҳои гарм ниҳода буданд, ки [ман] ба иштиҳову иштиёқ* тановул менамудам[219] ва луқма дар даҳон ба муҷовароти[220] Махдум «тақсиреву ҳӯе» мегуфтам.

Дар ин асно панҷ-шаш нафар девонагони кулаҳдори сохташуда, ба тарзе, ки азимати сафаре доранд, ҳозир шуда, ба мувоҷаҳаи Махдум саф кашиданд [ва] ба одоби тамом. Ва* маълум карданд, ки «асбоби роҳ[221] омода шуд,[222] бархезед, мебароем».

Ман гуфтам: «Тақсир ин чи тавр[223] давраи абдолон аст ва азимати куҷо мусаммам кардаанд?» Махдум гуфт: «Инҳо ҳар кадом аз абдол зиёдаанд ва ҳар яке қутбеанд».

Пас, аз ҷои худ бархост ва аз ҳамон ҷо бо ман видоъ мекард,[224] ки «хайрбод[225] акнун мо ба ҳаҷҷи [ислом] меравем».

---

[204] АБ—ақида
[205–206] АБ—муҷаррад аз алоиқ ва маҷзуб
[207] АБ—овон
[208–209] АБ—бад—он самт мерафтам
[210] АБ—ба
[211–212] Б—нигаҳ дорад
[213] АБ—пӯсти
[214–215] Б—нимхушк
[216] АБ—ишора
[217] АБ—сар кард
[218] АБ—боист
[219] АБ—мекардам
[220] АБ—муҳовирот
[221] АБ—сафаре
[222] Б—шуда
[223] АБ—навъ
[224–225] Б—карда

Ман ҳанӯз нону[226] чой ба дасту[227] даҳон доштам, аз ҷои худ рост чун тир барҷастаму ба аҷала рафта, дасти махдумро ба мусофаҳа баргирифтам ва ба чашмони худ мемолидаму мегиристам ва мегуфтам: «Ман ҳини омадан аз сафар дар дил доштам, ки ба зиёрати шумо бирасам, лекин ба ҳисобу китоби подшоҳу вазир пойбанд шудам[228] ва* он ният аз замирам пӯшида шуд. Акнун, ки шумо ба ҳаҷҷ меравед ва ба маносику мавоқифи** ҳаҷҷ қиём мекунед, албатта, барои ман дуо хоҳед кард ва дар мавориди иҷобат хоҳед гуфт, ки «Фалон Аҳмад ном бандаи осӣ ва уммате ҷофӣ ҷаридан аъмол ба гуноҳ сиёҳ кардааст ва дар номааш ҷои набиштан намонда, таманнои тавофи хокбӯси ин ҳарами шариф дорад, бояд ки ба матлаб бирасад».

Махдум дасти худ мекашид, ки «маро итлоқ кун, [ки] ман туро дуо хоҳам гуфт ва фурсат бар ман танг аст». Дасти ӯро аз даст намедодам ва гирьён илҳоҳ мекардаму таъкид менамудам. [Вай] мегуфт: «Маро сар деҳ, [ки] ман сар бар остонаи муқаддаси набавӣ ниҳода, туро дуо мекунам ва матлаби туро масалат менамоям».

Ман ҳамчунон гирьён [шуда], дасти ӯро[229] раҳо накарда,[230] бедор шудам, [ки болин аз ашки ман тар шуда] ва «алҳамдулиллоҳи ало золика». Ва маро аз ин хоб, ки сурати бедорӣ дорад, умедҳост аз саодати дуньёву охират ва расидан ба сӯҳбати авлиёи ҳаққ ва расидан* ба[231] тавофи ҳаҷҷ[232] ва вусъати маошу фарохии рӯзӣ. Ва таъми он чой [ва нон] ҳанӯз дар мазоқи ман боқист:

[Байт]

Ваҳшии дашти маосирс ду рӯзе сар диҳед[233]
То куҷо хоҳад рамид, охир шикори раҳмат аст.

226—227 АБ—чою нон дар
228 АБ—шуда
229 АБ—ӯ
230 Б—намекардам ва
231 АБ—ва
232 АБ—ҳарами шариф
233 Б—диҳанд

ДАР ТАҲРИРИ МАОНИИ БАЪЗЕ АБЬЁТ, КИ БАЪЗЕ[1] АФОЗИЛИ [АСР] ИСТИДЪО НАМУДА БУДАНД

[Сатир намонад, ки дар замони мо мушоараву муколама, дарьёфти маонии абьёти дақиқа билкулл барҳам хӯрда буд. Ва ҳимматҳо хама масруфи таҳсили обу нон шуда. Гоҳе, ки мардуми маънирас[2] ба ҳамдигар бармехӯрданд, имтиҳонро аз ҳамдигар чизе аз маонии байтҳо мепурсиданд, ба фикри он ки бубинам, то чӣ мегӯяд. Бисьёр буда, ки он чи масъулун анҳу гуфта намефаҳмиданд, аммо ба инфоқ саре мечунбониданд ва иқбол бар дурӯғ мекарданд. Аз ин чинс афозил ончӣ бо[3] ман расидаңду пурсиданд ман он чӣ дар чавоб навиштам, баъзеро дар ин маҷмӯа даровардам, ки мубтадиёни маониҷӯйиро дастуре бошад.]

Аз ин чумла ин байти машҳур аст.

[Абулмаонӣ]+:

Дар маслахе, ки ханчари қассоб раҳ наёфт,
Гардад қанора дар чигари чавҳар ойина.

Мурод аз маслах машҳади ушшоқ аст, ханчар—теғи истиғно, қассоб—шахси бениёзу мустағнӣ, қанора—сихе, ки*·· гӯшти бисмил аз он овезанд, дар ин чо тири яъсу хирмон мурод аст ва ноқобиливу беистеъдодии чавҳари уқулу[4] нуфуси муҷаррада ва ҳаюлои олами улвист. Мурод аз ойина зоти он уқул аст.

Дар мазмуни ин ду мисраъ як навъ имост ба мантуқи карима: **«Инно аразно ал-амоната ала-с-самовоти ва-л-арзи».+** Ва мазмуни ҳадиси саҳеҳ: «Мутӯ қабала ан тамутӯ+». Бад—ин нахч, ки чун офаридгори субҳонаҳу бори амонат, ки назди акобири сӯфия роҳи тариқату маслаки муҳаббат аст ва он равиши соликони роҳи тафрид ва пешаи равандагони ҷоддаи таҷриду тавҳид аст, бар осмону замин арз кард: **«Фа абайна ан яҳмилнаҳо ва ашфақна [минҳо.]»+** Сокинони ҳазойри қудс ва мутаваттинони сохати унс аз ҳамлу ҳифзи он ибо карданд. Ва тарсиданд, ки мабодо аз забту ҳифзи он оҷиз оянд:

---

[1] Б—бархе
[2] А—рас
[3] А—ба
[4] Б—аклу

[Мисраъ]

Осмон бори амонат натавонист кашид,
«Фа-ҳамалаҳо ал-инсону.+
Қуран фол ба номи мани девона заданд.
«Иннаҳу кона залуман ҷаҳулан».+

Зоти инсон қабули ҳамлу ҳифз кард ва* аз ҷиҳати ҷаҳл*· зулме бар нафси худ раво дошт. Ваҷҳи ибо укул ва адавоти[5] муҷаррада, ҷиҳати он ки эшон мазҳари исми алиманд ва шууноти имконии азал то абад аз эшон пӯшида нест. Донистанд, ки маҳмили ин бор нестанду баситанд ва аз барои ҳамл таркиб шарт аст.[6] Инсон, ки мураккаб бувад, ҷаҳл[7] аз ин ҳайсияташ[8] омад, яъне аз касофати таркиб, ки иборат аз имтизоҷу ихтилоти* унсур[9] аст. Лоҷарам, пасу пеши корро наандешида, мардона пеш даромад. Ва ин ҷуръат аз тақозои басотати нафс буд [ва ҳайсияти илмия]. Аммо ғалабаи қувои таркибӣ ӯро дар ҳифзи ин бор оҷиз гардонид.[10] то нақзи аҳду мисоқ дар миён омад ва золим[11] шуд[12] бар нафси худ. Чи бисьёре[13] аз муддаиён дар роҳ аз хомӣ ва нуқсони асбоб сари иродат бар боди ҳирмон доданд:

[Байт]

Дар ин варта киштӣ фурӯ шуд ҳазор,
Ки пайдо нашуд тахтае бар канор.

Ё ваҷҳи ибои нуфуси муҷаррада ҷиҳати он бувад, ки онҳо аз талаби иртиқои* мадориҷи камол мустағнианд. Ва ба вазъе, ки махлуқ гаштаанд, бад-он наҳҷ ҳамеша дар маҳфили қурбу мушоҳадаанд ва бад-ин ҳоли [худ] қонеъу розӣ ва ба воситаи таҷарруд аз тасаввуру тахайюли қурбу бӯъд ва пасту баланд ғоибанд.

Филвоқеъ андешаи қарибу[14] баъид[15] ва мартабаи олию хофиз[16] дар маншаи[17] мураккабот боздид мегардад, на дар нашъаи улвиёти[18] муҷарадот,[19] ки [дар] олами анвор аст. Аз ин ҷиҳат талаби ҳамл аз онҳо сар назад, балки худи талаб низ аз хавоси [олами] таркиб аст.

Инсон, ки саре ба олами нуронӣ дорад ва пое дар маркази зулмонӣ, панҷае дар каъси муҷаррадот ва қабзае дар кисаи му-

---

5 АБ—заводи
6 АБ—бошад
7—8 АБ—ҷаҳлаш аз ин ҳайсият
9 АБ—аносир
10 АБ—гардонад
11—12 АБ—зулм кард
13 АБ—бисьёр
14—15 Б—қурбу бӯъд
16 АБ—софил
17 АБ—нашъаи
18—19 А—басоити муҷаррадот; Б—муҷаррадоти басит

раккабот, ба худии худ дарьёфт, ки ин риштаи сапед, ки маро дар гардан карда*- ба боло мекашанд ва ин занчири сиёх, ки ба каъбатайнам баста, ба зер фурӯ меоранд, киён бошанд? Бад-он қуввати қудсӣ назар кард, дид, ки самти фавқ ҳама офтобу биҳишти тайибот асту рӯҳонӣ ва тарафи тахт ҳама саробу маъдани хубсиёту зулмонӣ. Аз қуввати таркибӣ имтиёзи аъло ва асфал намуд ва шавқи талабу илтизоми ҳамл аз макнуни замираш чӯш заду гуфт:

[Б а й т]

Туро зи кунгураи арш мезананд сафир,
Ки манзили ту на ин чои меҳнатобод аст.

* * *

Мурғи лоҳутию маҳбуси табосъ[20] мондай,
Боли ҳиммат барнамеафшонӣ, эй бисмил, чаро?
Маъманат арши барин асту фазоят авчи унс,
Шоҳбози қудсию бар[21] чефас моил чаро?
Ғурбати саҳрои имконат ду рӯзе беш нест.
Аз ватан якбора гаштан ин ҳама ғофил чаро?

[Ва] чун чавори маҳфили рӯҳониёту табоҳати олами мучаррадот бе тазкияи нафсу сифати тачарруд муҳоли сирф аст ва он бе илтизоми машаққату риёзат ва*— иршоду[22] ҳидоят муяссар нест,[23] инсон аз чиҳати*- чаҳлу илм, ки аз кудурати [чисм] ва сафои нафс омада буд, ҳар чӣ бодобод гуфта, илтизоми машаққат, ки айни талаб аст, ба худ лозим гардонид, ки **«ман қараъа бобан ва лачча валача»,**+ чунки ҳусули натича мутаяққин набувад. Аз ин чиҳат касон, ки ба саодати зотӣ ороста буданд ва чозибаи ҳақиқӣ эшонро дарьёфта, ба мазмуни **«ас-саиду ман саада фи батни уммиҳи», иктоли[24] хитоби мустатоби—«мутӯ қабла ан тамӯтӯ**+**»**— намуда, худро дар ин машҳад, ки ханчари[25] зоҳир ва қотили[26] ҳозирро др он бору[27] роҳӣ[23] нест андохтанду ҳаёти човид ёфтанд. ки **«ло таҳсибанна-л-лазина қутилӯ фи-сабӣли-л-лоҳи амвотан бал эҳьёу инда раббиҳим**+**»**. Ва рафтанду расиданд ба мақоме, ки **«лӣ маъа-л-лоҳи вақтун ло ясаъунӣ фиҳи малакун муқаррабун**+**»,** — далел он чост ва ба мартабаи ҳаққуляқин ва айнуляқин фоиз шуда, маҳсуди уқулу[29] нуфуси [басит] гаштанд. Ва ин маслах машҳадест **ҳитонаш** — узлат, **ханчараш** — риёзат, **қассобаш**[30] — чазабаи тариқат,[31] **мақтулаш** — лаззату роҳат ва **натичааш** маъия-

---

20 Б—табиат
21 АБ—дар
22 А— бе инояти муршид ва
23 А—намешавад
24 АБ—иқболи
25—26 АБ—қотили зоҳиру ханчари
27—28 А—роҳу бор; Б—бору раҳ
29 Б—ақлу
30—31 АБ—қассоб чазабаи муҳаббат

ту аният аст.* Муҷаррадоти нишемани қудс, чун ин камол дар зоти инсон ёфтанд,[32] **оинаи** онҳо дар **ҷигари** онҳо **қанора** шуд ва синаи онҳоро сӯрох карду маъюс гардонид, то* баъд аз даъвии **«атаҷъалу фиҳо ман яфсиду ваясфиқу-д-димоа, узрун субҳонака ло илма лано+»**, — оварданд. Чи хитоби итоб аз пешгоҳи иззаташон даррасид, ки **«иннӣ аъламу мо ло таъламӯна+»**, [яъне] онҳо **ифсоди** мӯҳликоти раддия мекунанд ва ироқаи димоъ ҳавоҷиси монеа менамоянд. Дар машҳади хос, ки шуморо маҷоли татарруқ ва тадохул бад-он нест, ба сабаби таҷарруд, ки он боиси адами қобилияти шумо гардидааст ва аз барои қабули он тараккуб лозим аст ва он дар шумо нест. Фалоҷарам, зоти онҳо, ки ойинаву ҷавҳари бахт[33] бувад, ба сабаби адами истеъдоду қобилият дар ҷигари онҳо ҳамчу сихе фурӯ рафту доғи яъсу хирмон овард.

Аз [нарасидан бад-] ин камол ва ба улувви ҷоҳу мартабаи инсон эътироф намуданду донистанд, ки эшон мазҳари исмеанд аз асмо. Ва инсон мазҳари ҷомеи асмо, ки **«ва аллама одама асмоа куллаҳо».+**

Пас, касоне, ки собиқаи лутфи азалӣ эшонро дарнаёфта[34] буд,[35] ғалабаи қувои таркибию нафсонӣ эшонро ба асфали сófилини табиат кашида,[36] ба мантуқи **«аш-шақию ман шақо фи-л-батни уммиҳи»+** аз гил ба шӯра ва аз дурр ба ҳазафреза қонеъ гаштанд ва туғрои «улоика ка-л-анъоми бал ҳум азаллу+», — маншури маносиби аъмолашон гардид. Ва он чи аз ин мазраи хароба ёфтанд, ҳам ин ҷо бигузоштанд ва дасти тиҳӣ баромаданд.[37] Ва бархе, ки аз ин миён бе қоиди тавфиқ ва бе иршоди муршид лофи сулуки таҷрид заданд,[38] ҳам аз лаззати ҷисмонӣ ва*· ҳам аз неъмати рӯҳонӣ маҳрум монданд. Аз ин сӯ монда з-он[39] сӯ ронда ва миёни ину он дармонда[40] шуданд[41] ва*— зулме сахт бар нафси хеш карданд:*

То[42] ёр киро хонаду майлаш ба кӣ бошад,
Ин кор давлат аст, нигар, то киро расад?[43]

[Ва билҷумла иқтидо ба илм сабаби васл ва иктифо ба ҷаҳл иллати ҳиҷр гардид:]

«Ҳозо маъно залумун ва ҷаҳулун ало мо қарарно».+

[Ва] хулоса, дар машҳади муҳаббат, ки шаҳиди он инсони комил аст, ханҷари қотилро сурату маънӣ дар он роҳ нест. Натиҷаи ин шаҳодат [ва]· ғояти маърифату камоли тақарруб*— аст ба мабдаи ҳақиқӣ. Ва ин [маърифати] камол ва*· расидан бад-ин ҷоҳу

---

32 Б—дарнаёфтанд
33 АБ—муҳаббат
34—35 А—дарнаёфт то Б—дарьёфт то
36 АБ—кашид то
37 АБ—ва урьён берун рафтанд
38 АБ—мегардонд
39 А—ва аз он; Б—аз ин
40—41 А—дармонда; Б—дармонданд
42—43 АБ—Нигаред ба илова.

ҷалол хоссаи одамист. Малоикаи киром ва нуфуси изом истеъдоди расидан бад-ин маком[44] надоранд ба воситаи таҷарруду басотати зот, зероки камол — мавқуфун алайҳи талаб аст ва*— талаб аз сифоти башарият ва имконият.*·· Лоҷарам,[45] орзу бурданд,[46] ки «эй кош, мо инсон будеме, ҳомили он*·· бори амонат гаштеме»: **«Ҳозо мо санаҳа би-болия-л-калил ва-л-хатрати-л-алил ал-ҳамду ли-л-лоҳи-л-лази ҳадона ли-ҳозо ва мо кунно лнаҳтадӣ лав ло ан ҳадона-л-лоҳу».**+

Дигар,*·· Абулмаонӣ:+

Суҷуди хоки роҳат гар ҳаво ҷӯшонад аз сарҳо,
Тапидан маҳмили дарьё кашад бар дӯш гавҳарҳо.

Маънии[47] мантуқӣ[48] он ки агар аз сарҳо ҳаво[49] ва орзуи[50] саҷдаи хоки роҳи ту ҷӯш занад ва ин* ҷӯш бе тапидан намешавад[51] ва тарашшӯҳ ва таровиш лозими тапишу ҷӯшиш аст. Ва он киноя аз оби чашм, ки дар ёди маҳбуб рехта шавад. Пас, ин дарьё ҳама бар дӯши гавҳар меравад ва бар рӯи гавҳар медавад. Яъне мунтаҷи самару натиҷа бувад, ки тақаррубу васли маҳбуб бошад. Ва гавҳар иборат аз вусул ба мурод бувад, лекин чун саҷдаҳову сарҳо, ки бе ҳавову муҳаббат аст, агар аз вай тапишу ҷӯшиш ояд на барои дӯст, оби вай бар рӯи хок меравад бесамару бефоида. Ё он ки гавҳарҳо аз ғояти тапидан маҳмили-дарьёро ба дӯш мекашанд ва бо ҳама орамидагиву афсурдагӣ соҳиби тапишу изтиробу саъй мегарданд, монанди бахр муталотум мешаванду мутамаввиҷ.[52]

Филҳақиқа, зарроти мумкинот толибу ҷӯёи мабдаи хешанд ва дар ҷоддаи адаб таҳмиду тақдисандеш, ки **«ва ин мин шайъин илло юсабиҳу би-ҳамдиҳи ва локинна ло-тафқаҳӯна тасбеҳаҳум».**+

Локин ҷӣ бояд кард, ки*·· дар сарҳо чунон чи бояд ҳавои саҷдаи хоки* роҳи ту нест ва агар на ба муфоди **«арзӣ би-с-салот ё Билол»,**+ як саҷда муҳити баҳрайни дуньёву охират мегардад ба хилофи сари мо ва саҷдаи мо, ки чун аз ҳавою муҳаббат холист, ғайр аз ғуборолуд гардонидани[53] носия ва сиёҳ намудани ҷабҳа натиҷае бар он мутараттиб намегардад. Ё[54] он ки гӯем,[55] «хок, ки соҷиди роҳи туст, ба тавозӯъ[56] ва* фурӯтаниву афтодагӣ, агар аз сарҳо, ки уқул ва нуфуси олияанд, ҳаво ҷӯшонад, ки ба[57] тапишу ҷӯшиш[58] эҳдоси дарьё кунанд[59] [ва вай] маншаи*· такаввуни

---

44 АБ—камол
45 АБ—Нигаред ба илова
46 А—баранд
47—48 АБ—Таркиби иборатӣ
49—50 АБ—ҳавое
51—52 АБ—Нигаред ба илова
53 АБ—кардани
54—55 АБ—Нигаред ба илова.
56 —вазъи
57—58 АБ—эшон ба тапидану ҷӯшидан
59 Б—мекунанд

тавҳарҳо шавад, ки кинояе[60] аз маволид аст». Яъне вазъи афтодагии хок ва қадру манзилати ӯ сарҳоро ба ҷӯш ва*— шавқ* овард, ки [бад-он] ба даврон омаданд, [балки эшон маҳз барои тарбия—ту ҳифзи маҷорибу мадохили ӯ махлуқ гаштанд], то аз он ҷунбишу ҷӯши [эшон] оташу ҳаво мутасоид гашт ва аз имтизоҷ[61] ва ихтилоти[62] ин ду ба ҳамдигар унсури об, ки дарьёст,[63] муталотим гашт[64] ва хокро ҳамчу[65] байзае дар бар гирифт барои инъиқоди гавҳарҳо.

Ва ба сабаби он ки ҳаво ва оташ ахаффи аносиранд ва аърози сурати мардиву зукурат доранд, ҷои эшон фавқ бувад.[66] Ва обу хок асқали аносиранд ва аҷсоми ҳайати занӣ ва унусат доранд, мақоми эшон таҳт шуд. Фалоҷарам, зуҳури маволиди сулса[67] аз ин ду унсур ба айни машоҳид[68] даромад. Пас, хулосаи арқону натиҷаи «кунфакон» унсури хок бошад ва туғрои «лавлок» зинаттарсзи чеҳраи поки ӯ. Ин фазилат ҳама ӯро аз саҷдаи доимиву вазъи фурӯтанӣ омадааст [ва бас:]

Мушти[69] хоки мо саропо фарши таслим асту бас,
Саҷдаи моро ҷабиневу саре даркор нест.[70]

Забони мақол ва баёни ҳоли ӯст ва каримаи **«минҳо нахруҷукум ва минҳо нуъидукум торатан ухро»,**+ — маншури залолу камоли ӯ.

Эй турфа, хок ба сурати муаххарӣ[71] ва аз роҳи маънӣ муқаддамӣ, ки ҷоҳу рутбати ӯ аз сарҳо, ки нуфуси фалакиву аҷроми улвист, ҷӯши ҳавову муҳаббат барангехт, то уммаҳоти суфлӣ мутамаввиҷ гаштанд. Ва аз он[72] гавҳарҳо, ки киноя аз маволид аст, мунъақид шуданд. Яъне[73] бо ин ҷӯшишу тапиш ҳама зарроти коинот[74] ба тапидан даромаданд, то ки худи гавҳарҳо низ маҳмили[75] дарьё ба дӯш кашиданд.[76] Ва аз ҳар кадом ҷандин муҳити заххор мутамаввиҷу* муталотим гардид, ки киноя аз аҷносу анвои олами аквон[77] бошад[78] аз мадориҷу маротиби ҳайвонӣ ва наботиву маъданӣ: **«Ҳозо мо набаъанӣ ал-алиму ал-хабиру».**+

Дигар,*· Абулмаонӣ:+

Дуто гаштем дар андешаи як саҷда пешонӣ,
Ба ёди дӯст хотам кард моро бенигиниҳо.

---

[60] АБ—иборат
[61—62] АБ—печидани
[63—64] АБ—дарьё бошад муталотим шуд
[65] Б—ҳамчун
[66] АБ—афтод
[67] АБ—салоса
[68] Б—мушоҳида
[69—70] АБ—Нигаред ба илова
[71] АБ—муаххар
[72] АБ—эшон
[73] АБ—Ва гӯӣ
[74] АБ—олами аквон
[75—76] АБ—низ дар ин ҷӯшидан ҳамчу дарьё мутамаввиҷ гарданд
[77—78] АБ—шаҳода аст

[Таркиби байт он ки дар андешаи як сацда пешонӣ дуто шудем, аммо натавонистем, ба ёди маъбуду маҳбуб моро бенигинӣ хотам кард.

Хотамро ду ҳол бувад; — яке ноқис, дигаре комил. Ноқис он ки бе нигину нигинхона бошад ва як тараф кушода. Ва комил он ки доирааш тамому бонигин бувад. Пас, маънии байт: Агар хотами ноқис гирӣ, чунин шавад, ки] яъне* як сацда, ки лоиқу сазовори улуҳияти ӯ бошад*- ва муносиби убудияти мо,* аз мо наёмад, дар андешаи ин нуқсон қомати мо ҳаму халқа шуд.[79] Ва моро бенигинӣ, яъне бесацдагӣ ба[80] ёди дӯст[81] хотам кард, хотами бенигин. Ва чунон ки зеби[82] хотам нигин аст, зинати мо сацда аст. Ва ин ҳалқагии қомати мо бе зайни сацдаи огоҳӣ пур бетаровват аст, ҳамчу хотаму ангуштарини бенигина.[83] Пас, агар аз хотам ангуштарии тамому бонигин мурод бошад, ҳалқагии қомати мо, ки бе сацдаи огоҳӣ ҳамчу хотами бенигин аст, яъне як тараф кушода ва доираи халқа ба вуцуди сацда тамом шавад. Пас, дар ин андеша, ки умре дар ацзу ниёз будем,[84] охир, ба як сацдаи лоиқ муваффақ шудем [ва] ҳамчу хотам ба камоли ҳақиқии худ расидем:[85]

[Байт

Камоли туро кас харидор нест,
Матое ба цуз нуқс даркор нест.

Зи цинси шикаст он чи пайдо шавад,
Дар ин остон қиматаш во шавад.

Дига,*- Абулмаонӣ:+

Хаёли курбу ғафлат дурин унс аст маҳрамро,
Табассумҳои гандум чини домаи гашт Одамро.

Яъне,[86] тасаввури курби дӯст ва бори ғафлат варзидан касеро, ки маҳрами ҳарами маҳбуб бувад, аз ҳарими мувосалат ва мувонасат дур меафканад ва мардуду маҳцур мегардонад.

Агар ба изофа хонӣ, маънӣ инчунин мешавад, ки тасаввури наздикӣ ба ғафлат маҳрамро аз ҳарими дӯст маҳцур мекунад, то ба ғафлат чӣ расад?[87] Ва албатта ғофил набояд буд. Ва ба чизе, ки боиси ғафлат гардад, низ истифот набояд кард.

Нашунидӣ, ки «табассуми гандум», яъне[88] кушодагии чеҳраи гандум[89] ва илтифоти Одам алайҳиссалом бад-ӯ бо вуцуди **манҳиюн анҳу** будан сабаби барзадагии домани вай шуд барои ҳубут

---

[79] АБ—шуд, халқаи нотамом
[80—81] АБ—ҳамчу
[82] АБ—зебу зинати
[83—84] АБ—Нигаред ба илова.
[85] АБ—бирасидем
[86—87] АБ—Нигаред ба илова.
[88] АБ—ва
[89] АБ—ӯ

аз биҳишт. Чи касе, ки таъҷил[90] кунад дар рафтан,[91] доман чин кунад*— ва барзанаду ба камар бандад.[92]

Ва илтифоти Одам ба[93] гандум аз мантуқи байт намебарояд, илло «табассуми гандум» имо мекунад, ки шахси танҳо, то касе бад-ӯ мутаваҷҷеҳу мултафит набувад, табассум накунад. Ва*— он, ки* дар хилвату танҳоӣ табассуму зеҳк орад, аз савдо ва ҷунун бошад.

Дигар*·· Абулмаонӣ:+

Ҳаё мехоҳад аз мо нозукандоме, ки аз шармаш,
Ду олам чашм пӯшад, то шавад як ҷомавори ӯ.

Яъне[94] маҳбуби нозукандоме, ки «агар аз шарми ӯ ду олам чашм пӯшанду фонӣ шаванд, ба қадри як либосвор», яъне як навъ шабаҳе ба айни зуҳур дарояд[95] ва боз ҳақиқати зот номакшуфу номаълум бошад, аз мо ҳаё мехоҳад, ки «шарм дору толиби дидори мо мабош. Агар хоҳӣ, ки моро бинӣ, аз худии худ чашм пӯшу фонӣ шав, ки чашми зоҳир тоби дидори мо надорад».

Назокати андом киноя аз таҷарруди зоти баҳт бувад, ки «ло-тудрикуҳу-л-абсору ва ҳува ядрику-л-абсора».+ «Шарми дидор аҷзи дидор[96] аст»,[97] ки чун касе аз дидани чизе мутаассир шавад, тоқат наоварад у чашм бартобад.

Ва чун Мӯсо+ салавотуллоҳу алайҳ гуфт: **«Раббӣ, аранӣ»,**+ муҳотаб ба хитоби **«лан таронӣ»**+ шуд, ки зарроти мумкинотро назди тулӯъи офтоби зот ғайр аз ифно ва измиҳлол чора набошад ва арсаи кавн саропо барҳам хӯрад: **«Фа ламо таҷаллӣ раббуҳу ҷҳалаҳу даккан харра, Мӯсо саиқан».**+·

Вақте ки таҷаллӣ*··, филҷумла, ба қадри ҷомаворе,[98] яъне шабаҳе дар Тур афтод, кӯҳ пора-пора шуд* ва Мӯсо бехуду овора, ки агар он таҷаллии том будӣ ҳеҷ аз Туру соҳиби Тур ному* нишон намондӣ ва аз[99] арсаи шуҳуд чашм пӯшидандӣ.

Пас, касе, ки идроки ин зот*·· мехоҳад аз роҳи айният мумкин аст, на аз [роҳӣ]· ғайрият. Ва айният бе фанои[100] сифоти башарият мумкин нагардад. Ва бо вуҷуди ғайрият ва*— санният* дарьёфти ин ҷамол[101] муҳоли сирф бошад.

Дигар*··, Булмаонӣ:

Ба пастӣ то намонад шавқ ҷаҳде кун, ки хун гардӣ
Чу об ойинадори ранг гардад, пар бурун орад.

90—91 АБ—аҷаллату шитоб дар рафтан кунад

92—93 АБ—алайҳиссалом ба гандум аз «табассуми гандум» мустафот мешавад

94—95 АБ—Нигаред ба илова

96—97 АБ—абсор бувад

98 Б—ҷомавор

99 Б—ин

100 Б—қабои

101 Б—ҳол

[Таркиби иборатии «то шавқ ба пастӣ баста намонад, ҷаҳде бикун,[102] ки хун шавӣ, чунон ки чун об оинадори ранг шавад, пар барорад».]

Мурод аз пастӣ ҳолест, ки тарафи нуқсу камоли он мусовӣ бошад. Шавқ киноя аз ҳаракату талаби камол аст, хун гаштан мустаидд шудан аст* барои иртикои[103] мадориҷи камол. Чунон чи[104] ағзия дар* вақте ки аз замин мерӯяд, чизест, ки орист аз сифати нуқсу камол, балки ҷиҳати нуқс ғолибтар аст, ки аз аклаш[105] зарар мутаваққеъ бошад, ба шавқу талаби нумув қобилияти ғизоӣ ҳосил мекунад ва ба илтизоми ҳаҷми қаср хун мегардад. Ва чун хун гашт салоҳияти он пайдо мекунад, ки дар аъзову ҷаворихи ғозӣ сорию ҷорӣ шуда, боиси нашъунамои қувои зоҳирию ботинӣ гардад, ки маърифати ҳақоиқи ашьё вобаста бар он аст.

Пас, ту, ки гиёҳе заиф дар мазраи офариниш рустаӣ ва нуқсу камолат мусовӣ аст, балки нуқси ту аз ҷиҳати таркиб ғолибтар аст, аз шавқу талаб даст мадор ва* ба муҷарради вуҷуд ҳамчу соири ҳайвонот қонеъ мабош ва ҷаҳде кун, ки истеъдоди камолот ба ҳам расонӣ, ки дар сифати эҷод ҳама ҳайвонот то[106] ҷамодот бо ту баробаранд. Намебинӣ[107] дар об, ки ҷавҳаре басит асту суфлӣ бинобар сиқл[108] ва ҳамеша моил ба пастӣ аст, вақте ки оинадори ранг шавад ва ба шавқу талаби нумувв ва рутбаи олӣ ҳулул[109] дар ҷисм[110] кунад, пар бурун меорад ва* аз либоси азҳору ашҷор сар ба ҳаво мекашад ва аз рутбаи суфлӣ мартабаи[111] улвӣ меёбад.

Ва* мурод аз «ранг» дар ин ҷо ҷисм аст на араз ба воситаи он ки дар табъи об ҷавҳарият малҳуз бошад. Ва чун об дар мартабаи пастӣ қаноат намуд, ва ба шавқу талаби дараҷоти олия дар ҷисм махлут гашт [ва] сар ба ҳаво афрохт.

Хулоса,[112] ба ҳоле, ки дорӣ, қаноат макун ва ҷаҳд*— куну* толиби камол бош ва ба пастиҳову музахрафоти даниян фония қонеъ[113] мабош,[114] ки дараҷот-ул-аброр даракот-ул-аҳрор.

Ва* ин миқдор никот он чи аз авроқу шаққот ба даст даромад, дар ин ҷо сабт афтод, то маънишикофонро дастуре бувад ва ғаврраси мазомин осон даст диҳад.

Ва ҳолате, ки қалам[115] дар ин ҷо аз сарир нафире дошт, яке аз аҳиббо ҳикояте аз музҳикот ба тақрибе овард. Муносиб намуд, ки он ҳам дар ин мунтахаб мундариҷ шавад,[116] то хотимоти амр ба хушнудӣ тамом шавад, чи ҳукамо гуфтаанд: «Ҳар кӣ гӯшу хуш

---

102 Б—кун
103 Б—иртифои
104 АБ—чунонки
105 АБ—акли он
106—107 АБ—бо ту баробаранд, ки ҷамодот низ. Оё набинӣ, ки
108 АБ—сақолат
109—110 Б—дар ҷисм хулул
111 АБ—дараҷаи
112 АБ—Ту, низ
113—114 АБ—сар фуруд макун
115—116 АБ—Нигаред ба илова

кушода дорад, аз ҳар қисса ҳисса тавонад гирифт[117] ва аз қантаран маҷоз ба манҳаҷи ҳақиқат убур тавонад намуд».

Зи ҳар бозича рамзе метавон хонд,
Зи ҳар афсона файзе метавон ёфт.[118]

Ва аммо аз абнои рӯзгор касон бошанд, ки қудрат бар тақрири номи худ наёбанд, лекин дасти раддашон афрохта[119] бувад ва теғи ҳарзазабонӣ охта. Муқаррар аст, ки рӯи сухан[120] ба онҳо нест, балки таваҷҷӯҳи сухан ҳам ба аҳли худ аст:

[Б а й т]

Шабпара гар васли Офтоб нахоҳад,
Равнаҳи бозори Офтоб накоҳад.

---

117 АБ—бардошт
118 Б—бурд
119 Б—барафрохта
120 Б—суханҳо

ҲИКОЯТИ БӮЗИНАИ[1] ТАББОХ[2]

Он мард гуфт: [Восифӣ+ дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и худ гӯяд, ки]·· «дӯсте доштам ба иллати молихӯлиё гирифтор шуда, ҳарчанд муолаҷат намуд, ифоқат даст*·· надод. Баъд аз чанд гоҳ дидам, ки*·· маразаш ба сиҳҳат мубаддал гашта,[3] аз сабабаш пурсидам.

Гуфт:

Ё фалон, медонӣ, ки аз баҳри даво ва офият басе [саъю] тараддуд кардам[4] ва бисьёр ихроҷот намудам, ва басе аз дунболи табибу дуо ва тумор давидам,[5] аз ҳеҷ ҷо ва аз ҳеҷ кас шифо наёфтам, илло ба мухолатату мусоҳабати бӯзина, [зероки] он ҳама савдо ва суъи мизоҷ аз ман муртафеъ шуд».

Ман тааҷҷуб оварда[6] аз кайфияти он*·· муонасату мухолатаг пурсидам.[7] — Гуфт:

«Рӯзе дар боғ ранҷуру[8] заиф[9] афтода будам, ғавғое аз берун[10] шунидам,[11] аз ғулом сабаби онро тафаҳҳус кардам». — Гуфт:

«Маймунбозе дар шореъ бӯзинаро[12] бозигар[13] дар лаъб медорад [ва] атфолу[14] акбор[15] ба гирдаш[16] муҷтамеъ гаштаанд, ин машғала аз онҳост».

— Гуфтам: «Ӯро[17] бо устод[18] назди ман ор, то*· соате маро* машғул дорад». [Он гоҳ] устоду шогирд [назди ман] даромада, басе шӯъбадаҳову лаъбҳо намуданд, ки аз тафарруҷи он хиффатеву роҳате дар мизоҷи [худ] ёфтам. Лобудд ба ҷон харидори он бӯзина гаштам. Устоди ӯ аз ин муомала имтиноъ ва аз*· ин мубояъа* истинфор[19] овард, ки «бинои қавоми маишати ман ба вуҷуди ин бӯзина[20] мутааллиқ[21] аст ва саранҷоми маҳомм, пазу сози хона-

---

1—2 АБ—маймуни ҳушманд
3 АБ—шуда
4—5 АБ—намудам. Ва бисьёр ихроҷот аз паи табибу азоимхон кардам
6 Б—намуда, пурсидам
7 Б—он
8—9 АБ—заифу ранҷур
10—11 АБ—шореъ масмӯъ шуд
12—13 АБ—бӯзинаи бозигарро
14—15 АБ—суроғу кубор
16 Б—гирди ин
17—18 АБ—онҳоро ба маймун
19 Б—истиғноъ
20—21 АБ—маймуни муборакпаи мутааллиқу марбут аст

ам ба кифояти ӯ марбут ва шабхангом[22] ба канорам мехуспаду рӯз ҳама корам мекунад». Ман аз ранҷу бемории худ ба ӯ гуфта, илҳоҳ намудам, ки «шояд ба ҳузури ин маймуни[23] муборакпай[24] савдои димоғи ман муртафеъ шавад. Ва алҳол понсад дирам ба*– ту*– медиҳам, боз[25] бӯзинаи дигарро ба кори худ дармеорӣ. Ва низ ҳар вақт ки эҳтиёҷат афтад, назди ман ой, муованатат мекунам». Чор[26]-ночор розӣ шуда ахлоқу авзои ӯро бо ман таъин намуда,[27] гуфт: «Ҳар коре[28] фармой ба забону имову ишора таъин[29] кун, мувофиқи табъ аз ӯҳда бармеояд». Он гоҳ видоъ карда,[30] берун рафт.

Пас,[31] чанд гоҳ аст, ки саранҷоми [маҳомми] манзили беруни ман* аз рӯфту рӯб ва обпошии саҳн ва суффа ва аз чоҳ об кашидан ва*– ба гулзорҳо об додан* дар ӯҳдаи он[32] маймун мутааллиқ гардонидам.[33] Ва ин ҳайвон сахт[34] зираку ҳушманд будааст,[35] ки мушоҳадаи хулқу вазъи ӯ маро ба сарманзили офият расонид.

[Ва аз наводири ҳолоташ[36] яке он ки] рӯзе ғулом барои таом оташдон[37] дар дегдон ниҳода, маймунро оварда, таъин кард, ки «дар ин ҷо оташ кунӣ на*– баланду на паст*– ва ин ашьёро ба таоқуб дар дег[38] андозӣ». Маймун ба супоришоти ғулом назар меандӯхту[39] саре меҷунбонид ва иқболе[40] мекард, чунки ҳар ду ба ҳамдигар ҷалису анису ҳамхона ва* ҳамхоба*– буданд. Ва ман бар*– кат* ба паҳлӯ будам[41] ва ба[42] ҳоли ҳар ду менигаристам. Ғулом барои муҳимме дар шаҳр рафт, бӯзина ба адои зарифона ба таҳияи пазу соз қиём мекард[43] ва дастҳо бо[44] соид ба ҷӯи об шуста ва ба хушкӣ пок карда, ҳамҷу шотире даври дегдон мегашт. Ва ҳар чизе [аз косаву табақ] дар мавзеъ[45] мениҳод ва ба тартиб мегирифт, ки* ман тааҷҷуб менамудам ва ба худии* худ мешигифтам, лекин ҳар замоне ба сӯи ман медид ва муроқиби аҳволи[46] ман буд, гӯӣ, маро мепоид.[47] Донистаму сар ба лиҳоф кашидам ва оҳиставу пинҳон аз тахти парда медидам. Чун аз тарафи ман дилҷамъ шуд [ва гумон кард, ки ба хоб рафтаам], лахте

---

22 А—манут шабҳангом; Б—манут аст шаб
23—24 АБ—бӯзинаи зирак
25—26 АБ—Нигаред ба илова
27—28 АБ—намуд ва гуфт: «Ҳар кор, ки мувофиқи ҳавсалаи ӯ
29 АБ—маълум
30 АБ—намуда
31 АБ—Алявм
32—33 АБ—ин маймун бошад
34 АБ—чандон
35 АБ—буда
36 Б—ҳолоти ӯ
37 АБ—оташ
38 АБ—дегдон
39 АБ—медӯхт
40 АБ—иқбол
41—42 АБ—хобида бар
43 А—менамуд*, *Б—намуд
44 АБ—то
45 Б—мавзеъи
46 Б—ҳоли
47 А—мепояд

гӯшт аз дег бардошту дар табақ ниҳод, то сард шавад [ва] бихӯрад; Ногоҳ калоғе аз ҳаво бадар омаду он гӯшт даррабуд. Бӯзина саросема музоҳими ӯ шуда, ҳеҷ коре натавонист кард, илло [он] ки дар сояи калоғ чашм бар ҳаво медавид. Дид*, ки дасти умед ба гиребони зоғ намерасад, мағмуму[48] маъюс омада, музтариб ба сари дегдон нишаст ва мутафаккир буд.[49] Ногоҳ калоғ боз зоҳир шуд ва[50] аз ҳаво ба атрофи дегдон назар медӯхт, то магар чизе бирабояд, чунки он гӯшти пухта ба кор бурда ва даҳон ширин шуда буд.[51] Маймуни ҳӯшманд [омадани ӯро фавзи азим худро ба даруни алаф кашида, дар андаруни [сабза ва] баргҳо пинҳон шуда,[52] хояҳои сурх бар ҳаво зоҳир дошт. Қалоғи [ҳариси ғофил], ки бар ҳаво тараддуд менамуд, ногоҳ назараш бар хояи маймун афтод ва* ба гумони он,[53] ки гӯштпора аст, [аз табақи маймун соқит шуда ба иштиҳову шавқ] бар сари хояи маймун нишаст. Маймун, алалфавр, барҷасту зоғро ба чангол гирифт[54] ва сараш барканду[55] ба дур андохт. Шодону фарҳон бар сари дегдон омад ва ҷасади калоғро аз пару бол холӣ карда, аҳшою амъои ӯ[56]* берун оварда [ва худи калоғро] дар ҷӯй шустушӯ дода, мехост, ки дар дег андозад, то тадоруки гӯшти камшуда намояд. [саросема] барҷастаму бонг задам,[57] ки «ҳон, эй ҳаромзода, дегро наҷис макун». [Хиҷолат кашида], хомӯшу*— малул биннишаст ва* он гӯшт[58] аз даст биандохт.

Дигар [59] шаби зимистон, [ки] ҳаво сард ва*— сармо* буд, ғулом[60] пагоҳ[61] хандон* назди ман даромад ва ба худии худ механдид. Сабаб пурсидам, инкор*— намуду* гуфт:

«На ҳар амре қобили пурсу ков ва*— шунидан* бошад». Бонг задаму ҳақорат[62] додам,[63] ки «иллати зеҳк баён кун!» — Гуфт: «Имшаб маймун дар канори ман буд, аз ҷиҳати сардии ҳаво ба як ҷомахоб[64] осуда будем. Ногоҳ хоболуда тизе аз ман раҳо шуд, мутааффин, чунки меъдаи ман бухор карда буд. Маймун тоқат наоварда, [дар ҷунбиш афтод, то бедор шудам. Дидам, ки] сар аз лиҳофи ман* берун овард,[65] то уфунат бадошта шавад, [он гоҳ] сар ба* дарун кунад.

Пас,[66]*— аз ҷуҳати бирудати ҳаво боз[67] сар ба лиҳоф кашид*

48—49 АБ—Нигаред ба илова
50—51 АБ—Нигаред ба илова
52 АБ—гардид
53 Б—ин
54—55 АБ—гирифта, сарашро ба дандон канда
56 Б—ӯро
57 АБ—дардодам
58 АБ—гуштро
59 А—дар авқоти; Б—дигар авқоти
60—61 АБ—аласса боҳ ғулом
62—63 АБ—ғазаб намудам
64 Б—ҷой ба хоб
65 АБ—карда
66 67 АБ—баъд аз фурсате

ман ба ҳоли ӯ воқиф шуда, тизи дигар додам, сердорутару[68] дарозтар.[69] Боз маймун сар берун кард. Баъд[70] аз фурсате боз сар ба дарун овард ва[71] оҳ мекашид [ва бетоқатӣ мекард], тизе дигараш додам сахту[72] баландтар.[73] [Тоқат наоварда], барҷасту[74] оҳиста болин[75] аз зери сари ман даркашиду[76] бидарид ва пахтаҳо [аз он] берун кард,[77] он гоҳ* даст ба шалвори ман бурда[78] оҳиста* бидарид. Ва* ман нафасе сахт бароварда,[79] худро дар[80] хоб андохта, [муроқиби аҳволи ӯ] будам. Он гоҳ[81] пахтаҳоро ғулӯла[82] баста,[83] бо ангушти худ ба шиддат ба мақъади ман мехазид.[84] Аз зарбат [ва захми] нохунаш бетоқат гашта,[85] барҷастаму чароғ кардам[86] ва гуфтам: «Эй палид, бо ман чӣ андеша доштӣ?». Бо[87] ман тез[88] медиду лаб меҷунбонид ва ба куни худ ишора мекард, ки «ман куни туро маҳкам бастанӣ будам, то [дигар] нагӯзӣ, аммо*— бедор шудию кори ман нотамом монд».* Ва пахтаҳоро нишон медод, ки бигузор, то* ҳамаро ба куни ту* андар фиристам.

Аз [ин] ҳикояти ғулом ҳамаи он[89] рӯзи ман[90] ба ханда ва*— хуррамӣ* бигузашт,[91] [то маймунро оварда, пурсидам, ки «туро ғулом чӣ кард?». Ҳикояти шабинаро биайниҳи ба ишора маълум менамуд.]

Муфоди ин ҳикоят он[92] аст, ки дар шадоиду навойиб ва ранҷу мараз сабур бояд буд, то офаридгори субҳонаҳу абвоби фараҷ кушода гардонад ва[93] аз дорушшифо макрамати илоҷу даво расонад.[94]

68—69 АБ—хушдорутар аз аввал
70—71 АБ—Нигаред ба илова.
72 АБ—сахттару
73 А—баланд
74 АБ—бархосту
75 Б—болини ман
76 АБ—кашиду
77 АБ—оварда
78 А—карду он низ; Б—кард онро низ
79 АБ—кашида
80 АБ—ба
81 АБ—ва он
82 Б—лунда
83—84 АБ—карда ба ангушт дар мақъади ман мехазид ба шиддат то
85 Б—шуда
86 АБ—афрӯхтам
87—88 АБ—Тез бар ман
89 —90 Б—рӯзи ман он рӯз
91 АБ—гузашт
92—93 АБ—Нигаред ба илова
94 АБ—расонид

Чун[95] айёми накбат сипарӣ шавад, суҳбати ноҷинс изолаи мараз кунад ва боиси фарҳату инбисот гардад:[96]

Назм[97]

Банда чу бо ҳукми кирдигор бисозад,
Беғаму ранҷаш худой кор бисозад.
Ҳар кӣ худовандро шинохт мусаббиб,
Бо баду бо неки рӯзгор бисозад.
Тоати ӯро ту бандавор ба сар бар,
То ҳама корат худойвор бисозад.

«Ҳозо охариу мо авраднoҳу фи ҳозиҳи-с-сафаҳоти фи авохири муҳаррами-л-ҳарами санаи 1299».+

[Навбате, ки мусаввиди аврокро доияи инқитоъ ва инзивоъ афтода, умедвор будам, ки дар ин роҳ, ки даромадаам, яҳтамил, ки пеш кушода ояд ва муовадат ва муроҷаат даст надиҳад. Фалоҷарам, аз таҷрибиёт он чи пешам омада буд, дар сатр кашидам ва ба дастуруламали фарзандон гузоштам ба воситаи он, ки аҳлияти он кор надоштам, бозам аз роҳ оварданд ва ба роҳи мутаориф андохтанд:

Рубоӣ[98]

Май нараҳонад маро зи ман, чӣ кунам?
Сер омадаам зи ҷону тан, ман чӣ кунам?
Ман мехоҳам ки роҳ ёбам ба сӯи ӯ,
Ӯ раҳ надиҳад ба хештан, ман чӣ кунам.]

95—96 АБ—Нигаред ба илова
97 А—Байт
98 Б—Назм

ДАР МАЪНИИ ҲАДИСИ САҚФ-УЛ-ҶАННАТИ АРШ-УР-РАҲМОН

Навбате вақти фароғат доштам ва дар маънии ҳашру нашр меандешидам ва тасаввур менамудам, ки чун ҳашр ба аҷсод аз ҷумлаи мӯътақидот ва қавли мухбири содиқ аст, агар мо аз ин замин, ки дар онем ба ҳамин ҷисми унсурӣ барангехта шавем, чӣ навъ моро дар замини қиёмат биронанд. Ва агар биҳишт дар машриқ ё мағриб бувад, бад-он чӣ гуна вусул даст диҳад, ё агар дар фавқ бувад, чӣ сон сууд мутасаввир гардад ва ҳол он ки бад-ин сақолат, ки дар ҷисми таркибии мост, аз як фарсанг зиёда қодир бар машӣ набошем ва агар савора кунанд, ба ин миқдор аз халқ чӣ гуна рукуб муяссар ояд? Ва агар пиёда биронанд, он азоб нақд бувад бар тақдире, ки мо аз аҳли биҳишт бошем.

Дар таҳқиқи ин ақида мутаваҷҷеҳи ойинахонаи сувари маонӣ будам, ва он чӣ аз ин ҷо ахз намудам, дар қайди таҳрир кашидам ва ба муносибати мабҳаси олам ва масъалаи ҳудусу қидам тастири онро дар ин саҳоиф мувофиқ дидам.

Зоҳири ҳадиси тоҳира мушир аст ба қидами[1] арш, [яъне биҳишт, хоҳӣ мавҷудаи алон бош ва хоҳӣ дар явмулҷазо дар тахти арш бошад, ки вай боқӣ[2] аст[3] ва фонӣ нашавад, чунки агар фонӣ шавад, куҷо сақфи ҷаннат шавад? Ва фано далели ҳудус бувад ва адами фано далолат кунад бар қидами далолати зимнӣ] ва адами фанои он. Ҳамчунон ки оёти боҳираи қуръонӣ [**«Ли-қавлиҳи азза ман қола: ҳува-л-лазӣ халақа-с-самавота ва-л-арза сумма аставо ало-л-арши»**],+ —далолат дорад бар он ки арш пеш аз офариниши осмонҳо ва баъд аз тайи онҳо низ бошад. Ва аз ҳукамо онон, ки ба сӯъи ақида инкори ҷаннату нор бурдаанд,[4] қиёс*— аз шоҳид ба ғоиб намуда* ва гуфтаанд: «Биҳиште бад-он фарохӣ ва дӯзахе бад — он вусъат, ки китобуллоҳ бар он нотиқ аст, дар ҷавфи осмону замин нагунҷад, чунки сағир зарфи кабир нашавад». Ва ин қиёс [ғайри маъқул ва] пур бемаънӣ бошад, чунки масоҳати манзилатайн [аз] он чӣ мубайян шуда, назар ба фаҳми аъроби бодия буда, то бидонанд, ки онҷо, ки мо эшонро бад-он биму умед медиҳем, ҳамчу арзи самавот паҳновар аст, яъне азим вусъат дорад. Чунки соҳати ҳавою афлок дар назари эшон бузург ва нопайдо менамуд. Ва низ [чун] интиҳои ғоят дар каломуллоҳ[5] муқаррар нашудааст,[6] маълум мешавад, ки то арш чӣ миқдор фарохӣ ва вусъат бошад? Ва илми мо аз иҳотати он оҷиз бувад. Ва он чӣ

---

[1] Б — иқдуми
[2—3] Б—боқист
[4] АБ—кардаанд
[5—6] АБ—каломи маҷид муайян нашуда

ҳукамо ва аҳли ҳандаса ба ваҳм масоҳати афлок кардаанд, ниҳоят то Фалак-ул-курсӣ будааст, [ки гӯи ҳаштум аст]. Пас аз Фалак-ул-курсӣ боло ҳама биҳишти барин бошад, то арши аъзам. Ва аммо дӯзах дар ҷавфи замин бувад, назар*— бад-он чӣ дар «ҳайати арз» навиштаем,* масоҳаташ шаст дараҷа дар шаст дараҷа бошад [назар ба қиёси ҳандасӣ]. Ва ҳар дараҷа бисту ду фарсах. Ва дар ин олам вусъати дӯзах ҷандоне зарурӣ[7] не будааст, то ин масоҳат бар ӯ тангӣ кунад ба воситаи кӯҳҳои барфу [дарьёҳои] оташ ва авдияи[8] пур аз мору каждум ва ситабрии ғулу[9] занҷир,[10] зероки ин ҳолат бо дӯзах баъд аз ҳашри аҷсод зарурӣ бошад. Ва-алявм ин дӯзах мақарри арвоҳ бошад ва дар як ангуштвонаи он ҳазор рӯҳи Фиръавн+ ва Намрудро+ ҷой тавон дод. Ва ҳамчунин аз барои биҳишти холӣ ғурафу қусур ва анҳору ашҷор лозим не будааст. Ва ин сифат бар ӯ дар явмулҷазо ҳодис гардад, чи ҳуру қусур ва ғулу[11] занҷир натиҷа ва самари аъмоли [бандагон] бувад. Ва он ҳамчу тухм дар замини машиятуллоҳ хобида ва орамида бувад,[12] ки дар он рӯз сар берун кунад. Ва дар ин рӯз арвоҳи ахьёр ба вусъате мураввиҷи рӯҳ шоду хуррам бошанд. Ва равони ашрор дар мазиқи мукаддари ҷон муаззабу муаллим буванд.

Пас, аз барои вуҷуди ин[13] ду[14] мақом ҷое зиёда дар зери осмону замин лозим набудааст, то бар он инкорею истибъоде мутафарреъ гардад ва касеро, ки бар инкор ояд, аз хурдии димоғу тангии ҳавсала бошад ва қиллати ақл. Ва чун ҳашри аҷсод кунанд, ҳам бар ин замин бувад ва дӯзах ҳамчунон дар шиками ӯ бошад.*

[Ва тариқи ҳашр назар ба он чӣ аз ахбори набӣ алайҳассалом мустафод мешавад ва дар нафхаи сури аввал баъд аз он ки аз ҳама ҷиҳоти олам шунида шавад, ба тадриҷ баландовоза шавад, то ки вуҳуш аз саҳроҳо ба умронот гурезанд ва мардум ба хонаҳои зеризаминӣ илтиҷо баранд, то он ки аз садмати савти сур гӯшҳо кар шавад ва забонҳо лол, кас овози кас ва сухани кас нашунавад. Ва ҳама умури маошияи халқ муаттал монад ва назми таовуну тамаддун билкул(л) матмусу мундарис гардад ва ҳар касе бар ҷои худ муаттал монда, сарду хушк гардад ва қолиб тиҳӣ кунад. Пас аз он нафхаи аввал тамом шавад, он гоҳ селҳои мухарриб ва боронҳои муфрити мутаволӣ ва мутаоқиб биборад ва ҳамаи иморот ва талолу ҷиболро аз ҳам бипошад. Ва ҷаҳон саросар дашт шавад бе гиёҳ ва офтобу кавокиб ҳаме тулӯъу ғуруб меоранд ва зӣ-рӯҳ ва зӣ-ҷасад дар зери осмон набувад. Он гоҳ қуввати номия боз бар замин муставлӣ шавад ва анвоъи ҳайёту набот ба худии худ бирӯянд ва ашҷору асмор падид оянд ба навъе; ки як ман тухм сад ман самара диҳад. Ва ҷаҳон ҳама аз шарқу ғарб ва шимолу ҷануб биҳиште муҷассам гардад сабзу хуррам, лекин

[7] АБ—зарур
[8] АБ—ба водии
[9—10] АБ—аглолу салосил
[11] АБ—санру
[12] АБ—бошад
[13—14] АБ—оянда ва

мутанаффисе мавҷуд набошад. Ҳамчунин чанде бигузарад, пас самуме аз ҷиҳати қаҳр бивазад ва ҳамаи ин ороишу нумоишро пок бисӯзад ва ҷаҳон тӯдае хокистар шавад: **«Салои ли ман ал-мулк ал-явма»,**+ бар сатҳи замин ва соҳати афлок барафтад, ки зилзила дар хок ва тазабзуб дар афлок зоҳир гардад, то нидои **«лутфуллоҳ-ил-воҳид-ил-қаҳҳор»** изтироби эшонро ба сукун орад. Он гоҳ микдори ҷиҳил рӯз ё ҷиҳил сол борон ояд ба лавну риҳи нутфа ва дар ҷавфи хок ҳамеравад ва халқи мутаваффо аз аввали ҷаҳон то охир дар батни хок мусаввар ва муҷассам мешаванд ҳамчу кирми харобин бар забари ҳам, то шонздаҳ газ аз атрофи замин ва ҳаҷми замин. Он гоҳ ба нафхаи сонӣ] то* ҳама халқи аввалину охирин [аз мағзи хок] барангехта шаванд [ва қадам бар сару рӯи ҳамдигар ниҳода, аз миёни хок берун оянд] ба ҳамон ташаххусу сурат, ки дар ин ҷаҳон буданд, -то ҳар касе дӯсту душмани худ бишиносад ва[15] рафъи мухассама назди суолу ҳисоб тавонад[16] кард. Ва он чи ҳукамо гӯянд: «Иодаи маъдум биайниҳи ҷоиз набувад, он дар феълу саноъи бандагон[17] аст, на дар афъоли холиқи[18] кавну макон:[19]

«Ли-қавлиҳи азза ман қола: Ав л оязкур-ул-инсону инно халақноҳу мин қаблу ва лам яку шайъан».+ [Ва барои таъкиди ҳашру нашр ва додани сазову ҷазо мефармояд:] **«Фа- раббука ланухшираннаҳум ва-ш-шаётина сумма ланухзираннаҳум хавла ҷаҳаннама ҷусийян».**+

Чи[20] сонеъе, ки нестро ҳаст кунад, ҳастро иода кардани [ӯ] осон бошад аз нестро ҳаст кардан. Он гоҳ ба муфоди **«явму тубаддил-ул-арзу ғайр-ал-арзи»**+ замини қиёматро [биёранд ва] бигустаронанд ва маҳшурин аз пуштае хокро [дар ҳолате, ки чашм бар ҳаво ҳайрон бошанд ва ҷое холӣ наёбанд, ки қадам биҷунбонанд]. бар он замини пок саворӣ диҳанд. Чандон ки маллоҳон тахта ниҳанд, то бар киштӣ саворӣ даст диҳад. Ва ниҳояти иртиқолу интиқол, ки аҳли арасотро бошад ҳам, дар ин асно бувад аз расидани номаи саодат ва шақоват ба ямину ясор ва мавқифи суолу ҳисоб ва мизон.[21] Он гоҳ соиқаи кибриёӣ бивазад ва корхонаи аносир бо он чи дар ӯст, хурд барчинад ва ба кунҷи нестӣ барад ва ҷомаи хок низ аз пушти дӯзах бардошта шавад, он гоҳ[22] ӯро ба ҳар тараф бикашанд, то вусъат ёбад ва водиҳою кӯҳҳо ва ғуллу занҷир ва абвобу табақот бо он чӣ асбобу олоти азоби аҳли нор бувад. Алалфавр, ба хитоби «кунфаякун» мавҷуд гардад. Ва замини ҳашрро ҳам дар ин он ба хавли ӯ бигардонанд ҳамчун ин замин ба азимате, ки дар илми ҳақк муқаррар бошад. Ва ҷисри сирот бар тарафе аз он ки мадхали аҳлуннор аст, биниҳанд ва аз он сӯӣ он биҳишти муҷассам бар забари ин замин мавҷуд шавад ба ҷамеъи ғурафу қусур ва вилдону ҳур.[23] Ва сақфи ин замин ҳа-

15 АБ—то
16 АБ—тавонанд
17 АБ—ибод
18—19 АБ—холиқ-ул-ибод
20 АБ—Бале,
21 АБ—мизон ва хисоб
22—23 АБ—Нигаред ба илова.

мон аршурраҳмон бошад, [ки алявм ҳашт гӯй дар миёна восита аст]. Ва тухми аъмоли неку бад дар соҳати манзилатайн ба ранги каждуму[24] мор ва анҳору ашҷор[25] бирӯяд ва зоҳир гардад. Ва чунон ки ашҷору асмор ва вуҳушу туюр, ки назди туст, баъд аз халқи самавоту арз ба муҷаррради хитоби «кун» мавҷуд гаштанд пеш аз вуҷуди Одам* Абулбашар+ дар рӯзи дуввуму[26] сеюм, то дарахтон худ ба худ сарсабз шуданд [ва] мурғон ба ҳаво рафтанд ва вуҳуш ба кӯҳу[27] дараҳо[28] хазиданд. Ва дар рӯзи чаҳорум [ва панҷум] ақвоту азроқи онҳо муқаррар шуд, то [дар] рӯзи ҳафтум, ки ҷумъа буд, Одам [алайҳассалом] махлуқ гашт. Ва имрӯз ҳамин ангур, ки назди туст, ҳамон ангур аст, ки пеш аз Одам [алайҳассалом] либоси вуҷуд пӯшидааст барои ту, лекин чун ту онро надидаӣ, сохтани ангуру дарахти онро, алалфавр, ақли ноқиси ту мустабъад шумурад. Ва лозим набувад, ки аҳли манзилатайни мутеъ ба фавқ сууд кунад, то ба зери арш равад барои духул дар* биҳишт, ё осӣ ба тахт нузул оварад[29] [тадриҷан], то ба Сиҷҷин андаршавад, ҷиҳати даромадан дар дӯзах [ё аҳли Ховарро ба Бохтар баранд, ё билъакс; балки чун аз сироти мустақим бигузаранд, ба дарвозаи биҳишт расида бошанд.] Балки чун корхонаи аносирро барчинанд, худ[30] ҳамин оламн биҳишту дӯзах накд гардад ва олами охират ҳамин олам бувад, илло ин микдор, [ки] афлоку кавокиб лайлу наҳор надорад ва осмони он арши аъзам бувад.[31] Ва чун имтиёзи шабу[32] рӯз ва моҳу сол[33] дар ин олам ба машъалаи Меҳру Моҳ бозбаста аст, дар он ҷо мутааллиқ ба нури арш бошад,[34] ки муташаъшаъ аз Офтоби зот бувад.[35] Ва он зиёе бувад, ки ҳаргиз бар он соя мутараттиб нашавад.

Пас, олами охират ғайри ин олам набувад ва чунон ки арш пеш аз вуҷуди самовот қоим ба зоти воҷибулвуҷуд буд, ҳамчунин баъд аз рафъи самовот низ қоим ба зоти ӯ бувад.

Пас,[36] даҳр дар ҳазрати қудси ӯ — таоло ду рӯз беш набувад;[37] як рӯз тамоми муддати дуньё, ки олами шаҳодат аст, шаъни воҷиби таоло ва тақаддус дар ин рӯз эҳьё ва имотат ва ъто[38] ва манъ [ва амру наҳӣ] аст; ва як рӯз ҳама[39] муддати охират, ки олами ғайб аст, шаъни ӯ — таоло дар он рӯз ҷуз ӯ ҳисоб бувад [ва подош ва савобу иқоб.]. Ва* пас, агар ишкол ояд, ки талаззузу танаъум ва таваҷҷӯъ ва тааллуми мо ба ҷисми унсурӣ мутааллиқ аст, — агар ҳашри мо ба рӯҳ бувад, дар он ҳеҷ ишкол наё-

---

24–25 АБ—ашҷору азҳор ва сурати каждуму мор

26 АБ—дуюму

27–28 АБ—кӯҳҳо

29 АБ—орад

30 АБ—ҳамин

31 АБ—бошад

32–33 АБ—сапеду сиёҳ ва сурху кабуд

34 АБ—бувад

35 АБ—аст

36 АБ—Ва маҷмӯъи

37 АБ—набошад

38 АБ—ато

39 АБ—тамом

яд, ки дар манзилатайн рӯҳи мо мунъаму муаззаб бошад, чунки [олам] олами ғайб аст; пас, агар ҳашри мо ба ҷисм бошад, чунон ки зоҳири қавли мухбири содиқ ва сухани илҳом бад-он нотиқ аст, бад-ин ҷисми унсурӣ духули мо дар биҳишти рӯҳонӣ ҷӣ навъ даст диҳад? Ва ин қолаби хокии мо куҷо тоқати муқовамати оташи дӯзах орад? [Ва ба фарз, ки биҳишт муҷассам бувад, на аз аҷсоми унсурӣ бошад,]—гӯем: «Мумкин аст, [ки] назди табаддули арзайн ва фароғат аз ҳисобу китоб ва мизону гардониданн коргоҳи аносир чун ҳабои маншур ҳама маводди унсурӣ аз қолаби мо бардошта шавад, чандон ки шабаҳе боқӣ монад, ки сабаби мобихи-т-ташаххус шавад, то бидонем, ки ин Зайд аст ва он Амр(у)». Ва[40] он шабаҳ аз маводди оламӣ рӯҳонӣ пур шавад, «саидан*— кона авшақиян».*+ Масалан,*[41] аз моддаи ҳаюлои нуру зулмат, ки асли аносири арбаъа аст ва[42] он[43] мутааллиқ ба аҷсом набошад.[44] [Пас], аҷсоди[45] аҳли биҳишту дӯзах бад-он музаххаму[46] мушаххам шуда,* аз ҳамдигар мумтоз шаванд, то [ки] сиёҳрӯю сафедрӯ намоянд. Пас, эшонро ба ҳамин[47] ҷасад ба мақаррашон биронанд, чунон ки аз ин сурат офаридгори субҳонаҳу эълом[48] медиҳад: «Ва аммо-л-лазина абязат вуҷӯҳуҳум фа-фи-л-ҷаннати ва аммо-л-лазина асвадат вуҷӯҳуҳум фа фи-н-нори».+ Ва баъд аз халъи либоси аносир адами сирф шудани аҷсом заруп не будааст. Дар офоқ ба тааммуқ нанигарӣ, ки магасу анкабут баъд аз фавту рафъи аҷзои унсурӣ ташаххусашон ҳамчунон ба солҳо боқӣ меистад ва ҳамчу ойинаву булӯри софе даруну беруни аъзо ва ҷаворехи эшон ба назар дармеоянд ва дасту пою чашм ва шаър ҳамчунон ки гӯӣ, зиндаанд. Ва гӯё эшонро аз ойина ё когазе ҳарир рехтаанд. Ва ин сурат бо эшон на аз аҷзои унсур аст, чунки ҳама барбод рафтааст. Ва агар эшонро бар каф бимолӣ, асаре аз эшон боқӣ намонад, гӯӣ ҳавое бастаанд[49] ва обе нишаставу хеста. [Ва мисли он аст, ки шабаҳи қолаби сулаймонӣ, ки ба солҳо баъд аз фавт бар сари асо қоим буд. Чун асо нишаст, қолаб низ ҳамчу ҳайати ғуборӣ фурӯ афтод.

Ва] ҳамчунин мумкин аст, ки баъд аз инҳидоми чаҳор рукни хонаи унсурӣ қолабҳои ба ҳолатҳо истода ба моддаи нуру зулмат муҷассам гардад, то мутанаъиму мутааллим гардад. Ва чун инсон низ арзӣ аст, табаддули замини* вуҷуди ӯ ба арзи дигар ифодати[50] вуҷуб мекунад назар ба мантуқи ояи карима. [Ва] албатта бояд ки замини қолаби ӯ мутабаддил шавад ба замини дигар, [яъне аз сувари аносир ба маънии аносир. Ва] чун олами охират

---

40 АБ—Пас
41 АБ—яъне
42—43 АБ—саидан кона ав шақиян ва ин модда
44 АБ—набувад
45 АБ—аҷсоми
46 АБ—музаххам шуда ва
47 АБ—ин
48 АБ—дар мӯҳкими танзили ҳамид хабар
49 АБ—ҳавоеанд баста
50 АБ—ифодаи

олами анвор аст; — нурҳо аз нур[51] ва зулматҳо аз[52] зулмат[53] мумтоз набошанд, ахзи шабаҳи [унсурӣ] ба ҳар қолабе зарур бошад имтиёзро, ва илло офаридгори таоло[54] қодир аст, ки Зайди биҳиштиро аз Амри биҳиштӣ бо вуҷуди нуронӣ будан имтиёз диҳад[55] ва*— ҳамчунин аҳли норро.* [Ва Бакри дӯзахиро аз Холиди дӯзахӣ фарқ диҳод бо вуҷуди зулмонӣ будан.]

Лекин[56] қолабе холиро пур кардан осонтар бувад аз он ки қолабе алоҳида созанд ва онро пур кунанд, Оре,[57] қолаби анкабӯти хушкшударо пур[58] кардан осонтар аст,[59] аз он[60] ки анкабӯте дигар рост[61] кунанд[62] ва қолаби ӯро мамлув[63] гардонанд. Пас, чун[64] қолабҳо[65] муҷассам ба нуру зулмат шаванд, қувватҳои нафсонӣ дар эшон қавитар падид ояд, аз он ки ин қуво, ки дар мо таркиб кардаанд, мамзуҷ ба ғубори қавния бувад[66] ва мукаддару заиф бошад[67] Ва қувои он ҷаҳонӣ аслу ҳаюлои ин қувватҳо бувад. Пас, танаъум[68] ва талаззузи ниами[69] муқим ва идрок ва ташхиси[70] уқубату азоби ҳовияи ҷаҳим дар мо бештар аз танаъуми мукаддар ва азоби мухаддари ин ҷаҳонӣ бошад. Ва бар ин қиёс аст[71] ниами ҷинон аз фавокеҳ; инабу зайтун ва нахлу руммон, ки ашбоҳи ин фовокеҳ дар он ҷо мавҷуд шуда, ба маводди аслии ин фавокеҳ мамлув ва муҷассам бошанд. Чи ин неъматҳо, ки назди мост, дар олами шаҳодат ҳама махлуту мамзуҷ ба аҷзои аносир аст ва дар ҳақиқат хокест нақшину нигорин, мобиҳи-т-ташаххуси лавну таъм ва бӯи онҳо аст. Ҳамчунин дар биҳишт ин неъматҳо[72] ва фавокеҳ биайниҳӣ мавҷуд аст, на ба аҷзои унсурӣ, балки ба лавну таъм ва ройиҳа моро ташхис афтад, ки ин ангур аст ва ин[73] анҷир ва ин хурмо[74] ва ин анор.[75] Ва таркиби он [неъматҳо] аз он маводд бувад, ки дар туи афлок ва аҷром соир ва нозил шуда аз парвизани чаҳортабъ гузашта, сурати хориҷӣ гирифта буд; аз баргу шаҷар ва шукуфаву самар. Ва ин таркиб мукаддару бесафо гашта буд ба сабаби тахлит ва тамзиҷ ва таназзулоти баида. [Ва] аммо дар ҷаннат бевосита аз мабдаъ ба сурати хеш баромада буд. Масалан, [агар бишунавӣ, ки «аз аҳли ҳаққ фалон мунзавӣ шуд ва

---

51 АБ—нурҳо
52—53 АБ—ва зулматҳо
54 АБ—субҳона таоло
55 АБ—бахшад
56—57 АБ—Нигаред ба илова.
58 АБ—рост
59—60 АБ—аз он бувад,
61—62 АБ—бисозанд
63 АБ—пур
64 АБ—вақте, ки
65 АБ—қолабу каволбади аҳли ҷаннату нор
66 АБ—бошад
67 АБ—бувад
68—69 АБ—талаззуз ва танауми ниами
70 АБ—ташаххис
71 АБ—бувад
72 АБ—ниам
73 АБ—он
74—75 АБ—анор аст ва он хурмо

фалон солу моҳ обу таом нахӯрд», бидон, ки рӯҳи вай ба сабаби таҷаррӯд аз асли ин фавокеҳ мутанаъим ва муталаззиз аст. Ва бар ин тақдир] ангуру анҷир он ҷо[76] ҷирме бувад мудаввари мунаввар, рангаш сурхи ба сиёҳӣ моил, ё сапедӣ ба зардӣ моил, нарму нафиси [беустухон], ки фавқу таҳти худро манъ аз абсор накунад ва ширинтар аз шаҳду шир бувад. [Ва] чун бар табақ ниҳанд, таҳти табақро ситр накунад, балки табақ низ хонро ва хон бисотро ва бисот фаршро ва фарш зери худро аз он чи бувад, монеъ аз дидан нашавад. Ва чун ин анҷир [ва ангур] ба даҳон ниҳӣ, алалфавр, шикаста шавад ва ба гулӯ андарравад ва кому даҳонро муаттар гардонад, балки кому даҳон балъидани[77] онро низ ситр накунад. Ва ҳамчунин аст ҳулалу пероҳани биҳиштиён аз он чи абқарию хазравӣ ва истабрақ, ки ваъда додаанд, таркибаш аз асли ин ақмиша бувад, ки назди мост. Ва ин либосҳо абдони аҳли биҳиштро сотир набувад, магар авроти эшонро ба пардае ҳам аз он ҷинс, ки аз корхонаи қудрат берун ояд, бипӯшанд. Ва ҳамчунин аст соири тиллову нуқра ва ҷавоҳир, ки дар онҷо ба кӯшкҳою фаршҳо таъбия карда бошанд аз он чӣ мухбири содиқ хабар дода, таркиби онҳо аз маводд ва* ҳаюлои ин ҷавоҳир бувад, ки назди мо[78] аст.[79] Ва ин махлут ба ғубори туробия бошад.[80] Ва он ҷавоҳир алтаф ва асфо ва асли ин ҷавоҳир бошад. Масалан, дар фарши онҷо хиште аз тиллою нуқра ки таъин кардаанд, ҷавҳаре софе шаффофи барроқ бар он ҷо мафруш бувад ба лавни тиллою нуқра [ва лӯълӯъ], ки нозир ташхис кунад ,ки ин тилло ва ин* нуқра аст [ва он марворид.] Пас, он тилло ва нукра на ин тиллою нукра бошад, ки ба имтизоҷи аносир ва тоби кавокиб, ё моддаи норӣ дар ҷавфи маъдан махлуқ гаштааст, балки он моддаи аслии ин тиллою нуқра бошад, яъне гавҳари он. [Агар туро дар ин таҳрир шакке ояд ва шираро махсуси қанду ҳалво ва ангуру харбуза донӣ, бияндеш, ки он шира, ки дар хори туранҷабин менишинад ва барги дарахтҳо аз куҷост, то дарьёбӣ, ки он модда шираҳост, ки аз кураи нор ва ҳаво ҷаста, ҳанӯз дар табъи обу хок дарнаёмадааст ва лавну ранг аз ғубори туробия ва ҳавоия гирифта ба сурати шакари турангабин баромада]: **«Ва-л-мисли ҳозо фа-л-яъмалу-л-омилӯн».**+

Пас, бояд ки омили роҷӣ амал мувофиқи он[81] мақом[82] кунад ва он ба хӯрду хоб ва орзу муяссар нашавад. Пас, аз ин таҳқиқ мубарҳан мешавад, ки*·· аҷсоду аҷсоми аҳли ҷаннату нор ба нуру зулмати мутлақ, ки асли аркони арбаа аст, муҷассам шавад ва дар дуои маъсур омада: -- **«Оллоҳумма — иҷъал фи асабӣ нуран ва фи лаҳми нуран ва фи азмӣ нуран»,**+ яъне лаҳму[83] шаҳм[84] ва азми маро ба нури мутлақ мамлув гардон ва сақолати таркиб, ки аз ҳамли аҷзои унсурӣ аст, аз қолаби ман бардор. Пас, агар та-

---

76 АБ—ҳаббати
77 АБ—балъиди
78—79 АБ—мост
80 АБ—бувад
81—82 АБ—бозгашт
83—84 АБ—шаҳму лаҳм

баддули аҷзои унсурӣ ба маводди нур номумкин будӣ, соҳиби шариат, салаллоҳу алайҳи васаллам, ин истидъо аз ҳазрати қудси ӯ*— — таоло* [нуруннур] накардӣ. Ва бар ин қиёс аҳволи аҳлуннорро бидонӣ, ки ҳама мору гаждум ва ғӯлу занҷир сувари аъмоли эшон бувад,[85] гаронтар ва ҷонгазотар.[86] Яъне он мору гаждум на ин мору гаждум бувад, ки аз мағзи хоку хишт барояд ва он ғулу занҷир на ин ғулу занҷир бувад, ки аз кону дӯккони ҳаддод ба даст ояд. Балки он маводди талхиҳою сахтиҳо ва дуруштиҳо бувад, ки дар дуньё* бад-ин сувар баромада [буванд. Ва] дар охират аз дурущтии ахлоқу талхии муқоваҳоти аҳли туғьён дар замини аъмолашон бирӯяд ва ба гардани эшон дарпечад, — **«наузу биллоҳи мин ҳоли аҳл-ун-нор»**. Ва агар бад-ин таҳқиқ нек* дарнигарӣ, туро ҳеҷ инкор дар ҳашру нашр ва савобу иқоб намонад. Ва инкор[87] аз он[88] оядат, ки ҳоли охиратро ба кори дуньё қиёс кунӣ ва онро ақли [ту] мустабъад шумурад ва гӯяд: **«Мо-ҳозо илло ифкун қадимун»**+! «Кӣ рафт ба дӯзах кӣ омад зи биҳишт?!» Ва он чӣ шореъ [аз ин маънӣ] тасреҳ накарда, барои он аст, ки ақли омма онро дарк накунад. Чи умури ғайбиро ба амри мушоҳидӣ татбиқ додан, коре бузург бошад [ва] ҳар зеҳне иҳотати он натавонад кард, лобудд инкораш зиёда шавад. Ва* агар шахсро андак хираде дода бошанд, худ бидонад [ва] тасреҳ фоида надиҳад:

«Ҳозо мо-алҳаманӣ раббӣ ал-азим ал-хабир ва-л-ҳамду ли-л-лоҳи ало золика».+

---

[85] АБ—бошад
[86] АБ—ҷонгудозтар
[87—88] АБ—аз он инкор

ДАР ТАШХИСИ АХЛОҚИ ИНСОН [ВА ИХТИЛОФИ ТАБОЕЪ]

[Пӯшида намонад, ки муҳаррири сутур рӯзе дар ташхиси ахлоқи абнои ҷинс меандешидам ва дар сабаби ихтилоф ва табоюни табҳо ба ҳамдигар ба ғавр таамуқ мекардам, чунки аз амсол ва ақрон онон, ки ба ақл ва имтиёз мумтоз буданд медидам, ки бештари мардум ба онҳо муъонид ва мункир буданд ва ба ахлоқи замима месутуданд, то ки баъзе аз ҳамгинон, ки наздн ман медаромаданд, баъзе ба эътироф медаромаданд, ва бархе ба инкор. Дар шакуку тараддуд афтодам ва мегуфтам: «Агар ман беақлам, ҷамъе ба тавотур ба идроку дониши ман хабар медиҳанд ва агар илмею идроке дорам, ҷамоате ба савдову ҷунунам нисбат медиҳанд. Набояд ки халқе ба иттифоқ бар ғалат раванд. Барои зобитаи ин маъни, ки беақл кист ва ба боақл кадом ва ҷоҳил кӣ ва олим чӣ, таваҷҷӯҳ ойинаи хонаи хаёл доштам, он чи дар он ҷо медидам, дар сатр мекашидам. Ва ҳува ҳозо][1]

Дар осор аст, ки «ан-носу маодинун кааъодина-з-заҳаби ва-л-физзати».+ Зоҳири ин[2] қавл далолат кунад, ки ҳаман мардум дар вазъу хулқ [ва санъат], монанди тилло ва нуқра бошанд, ки ашрафи аҷсод аст. Ва ҳол ин ки ҷинси бани навъи одамӣ ба эътибори вазъу хулқ ва мазҳабу[3] машраб басе мутафовит аст, ки ҳеч як ба они дигар намонад.[4] Ва баъзе дар сахтдилӣ чун оҳану дар[5] нармию равонӣ чун сурбу симоб ва дар дурӯӣ чун мис[6] мухталифулавзоъ бошанд. Ва чун инсон хулосаи аркон ва маволид аст, фалоҷарам соири маъданиётро дар ташбеҳ мадхал надода, тахсис бад-ин ду ҷасад доданд, чунки ин ду [низ] ашраф ва аълои маъданиёт аст. [Ва нагуфтанд, «ан-носу маодинун ка маодин-из-заҳаби ва-л-фаззати ва-л-ҳадиди ва-н-наҳоси ва-з-зайбақи», то росттару мувофиқтар афтодӣ.] Ва[7] чун мизоҷи ҷавҳар[8] ба эътидоли ҳақиқӣ наздик* ояд, тилло ва нуқра мешавад. Пас, маънии ин сухан он бувад, ки мардумон то сифоти тиллову нуқрагӣ пайдо кунанд, солҳо

---

[1] Б—Ин порча пеш аз сарлавҳа омадааст.
[2] АБ—он
[3] АБ—мазоҳибу
[4] АБ—намемонад
[5]—[6] АБ—дар дурӯӣ чун мис ва дар нармию равонӣ чун сурб ва симоб
[7] АБ—Ва аз он ҷиҳат, ки
[8] АБ—ҳайвонӣ

ва карнхо бояд,[9] чунки[10] то маводди нориюю туробӣ ба ин ҳолат ояд, муддатҳо гузашта бувад[11] ва тафовути бисьёру ихтилофи бешумор дар вазъу таркиби маъдани он назди ҳар ҳолате ва муддате ҳодис гардад. Ва то итлоқи тиллову нуқра бар ин маъдан кунанд, карнҳою даврҳо бигузарад. Ҳамчунин то одаме одамсират ба вуҷуд ояд, қарнҳою даврҳо бигузашта бошад:

Сад*— қатраи мавҷ маҳви тӯфон гардад,
Қ-аз дарьё гавҳаре намоён гардад.
Фитрат умре кунад такутози ҳавас,
То нақши адаб бандаду инсон гардад.*.

[Байт

То ту нагӯӣ, ки ҳама мардуманд,
Бештаре гову хари бедуманд.]

Пас, маъдани инсон баъзе чунон бувад, ки солеҳ бошанд, ки тиллову нуқра шаванд ва баъзе тиллову нуқраи мағшуш бошанд [ва] баъзе ҳама ғашш ва андаке аз тиллову нуқра доранд. Ва*— баъзе ҳама тиллову нуқра ва андаке аз ғашш дошта[12] бошанд.*.[13] Ва бархе мутлақ тиллову нуқраи холис бошанд беғаш. Ва зумрае ҳама ғашш, ки ҳеҷ* мумкин набувад, ки тиллову нуқра шаванд. [Ва] билҷумла инсон ҷомеъи ҷамеъи қувваи малакӣ ва шайтонӣ ва баҳимию ҳайвонӣ бувад. Ва гӯӣ, ҳамаи ин[14] қуворо ҷамъ намуданд ба ҷамеъи аҷзоиҳи ва ба ҳамдигар тахлиту тамзиҷ фармуданд, шахсе падид омад ба сурати инсон ва Одам номи [он]:

Қитъа

Одамизода турфа маъҷунест,
Аз[15] фаришта сиришта в-аз ҳайвон.
Гар кунад майли ин, бувад бад аз ин,
В-ар кунад[16] майли[17] он, шавад беҳ аз он.

Агар таҷассусу тафаҳҳуси балеғ кунӣ, ду шахс ба як мизоҷ ва як вазъ ва як хулқ дар тамоми барру баҳри олам мавҷуд наёбӣ. Ва мутаманнию ағрози ду танро дар ҳама офоқ муттаҳиду мувофиқ набинӣ, ҳар касеро[18] дар ҷалби манофеъ ва дафъи мазорр андешаву фикри дигар бувад. Ва дар умури маъошию маъодӣ расмею эътиқоде дигар:

Рубоия[19]

Ин халқ, ки дар ҳам аст аҷзои ҳама,
Ҳарчанд оғӯши ҳам бувад ҷои ҳама.

9—10 АБ—бигузарад, чунон ки
11 АБ—бошад
12—13 Б—доранд
14 АБ—он
15 АБ—Қ—аз
16—17 АБ—равад сӯи
18 АБ—касро
19 АБ—Рубоӣ

Битгабъ ба ҳам чу тавъами бодоманд,
Қ-аз якдигар аст дур дилҳои ҳама.

Набинӣ,[20] ки одамӣ ба тадбир мурғ аз ҳаво фуруд орад ва ба тазвир моҳӣ аз дарьё барорад ва ба чанголи қаҳру ҷалодат пӯстин аз китфи бабр барканад. Ва ба расоии хидоъ ва макр каманд бар гардани пил афканад, синаи кон аз зарби пешааш сӯрох-сӯрох аст ва дили баҳр аз расоии шасташ шикофи фарох. Сарҳ биниҳад, то ба самовот дароянд ва манҷаниқ кунад, то бар кураи кавокиб бароянд. Агар ба дараҷоти иқтидораш тараққӣ диҳанд, даъвии улуҳият дар димоғи нахваташ музмар аст; агар лагоми аҳком аз сараш бардоранд, зоташ ба пастии фитрати баҳимӣ мухаммар. Агар бигузоранд, дар куфр аз Фиръавну+ Намруд+ сабақ барад. Ва агар бигузинанд, дар имон аз Ҷунайду+ Боязид+ бигузарад. Ва баъзе чунон ки сагро бар ӯ тафзил бувад ва баъзе чандон ки маликро паси пушт афканад. Ва ба илтизоми фақру зӯҳд ва таҷрид тавонад, ки исовор бар фалак мақом кунад ва ба иктифои шарорат ва хабосат Ҳорутвор+ ба чоҳи Бобул ором гирад.[21] Ба чунон ки аҷоиб ва наводири олами кавн лоило ниҳоят ба ҳадди ҳаср намерасад ва ҳар рӯз ҳодисаи тоза ва воқеаи берун аз андоза ба арсаи шуҳуд меояд, ки ба хотири ҳеҷ мутафаккир нагузашта буд. Ҳамчунин дар ҳар оне хосияте[22] аҷиб ва сифате ғариб аз таркиби тинати одамӣ ба зуҳур мерасад, ки дар андешаи ҳеҷ як аз файласуфони мӯшикоф хутур накарда буд.

Филҳақиқат, ҳазрати инсон олами кабир аст [ва] олами шаҳодат олами сағир, чунон ки ҳадиси қудсӣ бар ин маънӣ мушир аст: **«Ло-ясаъунӣ самоӣ ва ло-арзӣ илло қалбу абдӣ ал-мӯъмини»**.+

Пас, агар ба виҷдони худ мулоҳаза фармоӣ, донӣ, ки чӣ миқдор ҳикмату маслаҳат дар буньяи қолаби ту рехтаанд ва ҳазор талотуми баҳру тӯфон аз вуҷуди ту ангехта.

Соате, ки ба ёди ҳақ нишинӣ ва бехуд бошӣ, беруни нӯҳ фалак рафта бошӣ ва дар ҷавори* пардаи **«лӣ маъа-л-лоҳи** ва аъло аллийин»+ расида.

Вақте ки бе ёди ӯ нишинӣ ва бо худ бошӣ, ҳазор мартаба нозилтар аз мақоми Фиръавну+ Ҳомон+ рахти иқомат ба ҳовияи бӯъду қаъри Сиҷҷин кашида. Дар тахайюл[23] ҳафт осмон дар ҳуққаи мутахаййила ниҳӣ.[24] [Ва] дар тафаккур[25] ҳафт замин дар тоқчаи муфаккира кунӣ. Дар вақти хашму ғазаб шерро ба ҷои гурба гузорӣ ва ҳангоми раъфату раҳмат[26] мӯри нотавонро[27] ба мижгон

20—21 АБ—Нигаред ба илова.
22 АБ—хосияти
23 АБ—тафаккури
24 АБ—биниҳӣ
25 АБ—тахайюли
26 АБ—линат
27 АБ—мискин

бардорӣ. Дар имсок[28] чунон ки дона аз даҳони мӯр рабой ва дар эсор чандон ки урьён барой. Дар ҳикду ҳасад нахоҳӣ, ки Офтоб бар замин зиё афканад ва дар кибр мабод ки кас ғайри ту сар бар кунад.[29]

Ва*— дар баъзе аз ҷиҳати утлат ва касолат чандон ҳиммат бувад, ки хокистари гарми гулханро бар бистари санҷобу хазз тарҷеҳ ниҳад ва истироҳат ба болои бавлу равсро ба болиши Каю+ Ковус+ тафаввуқ диҳад. Ва дар баъзе улувви ҳиммат чунон ки қадам бар тахти кайҳон ва назар бар афсари шоҳон наяндозад ва чашм аз ҳар чӣ шеби фалаки Қамар аст, бардӯзад ва то ба уқулу нуфуси аҷроми улвӣ мулҳақ нашавад, ба чизе ором нагирад. Ва баъзе дар либоси зӯҳд фисқу фуҷур оранд ва бархе ба ҷомаи рунуд тоату тақво гузоранд. Ва дар баъзе фикри расо то он ҷо, ки нӯҳ фалак масоҳат кунад ва равиши ситорагон бишуморад. Ва бахше чунон кавдану аблаҳ, ки бар пушти пои худ набинад ва кӯрона ба ҳар тараф дасту по гузорад.*

Эй, турфа ҷисми инсон хумест, ки каловаи андеша аз вай ба ҳазор ранг берун ояд: агар сурх хоҳӣ, сабз ба даст ояд ва агар сабз хоҳӣ, каловаи сиёҳ бадар ояд. Ва ин турфатар, ки ҳар касеро аз ҷиҳати ҳубби нафс ақл ба камол намояд ва аз* ҷиҳати[30] хешбинӣ[31] фарзанд ба ҷамол ва* ба донише, ки надоранд, ҳар як худро Буалӣ+ ва Фалотуни+ алалистиқлол донанд. Ва ба тақво, ки натавонанд, ҳар кадом худро шайх-ул-исломи баркамол шиносанд. Ва* ҳеҷ оқилеро набинӣ, ки ҷанде бар ӯ инкор кунанд ва ӯро маҷнун ва беақл шиносанд. Ва ҳеҷ муттақиро[32] наёбӣ, ки ҷамъе бар ӯ изо[33] расонанд[34] ва шариру муфсид эътиқод кунанд.[35] Якеро бинӣ, бар ботил меравад ва худро муҳқиқ медонад ва дигаре бар ҳаққ солик аст ва дар он муташаккик, то надонад, ки аз роҳъёфтагон аст, ё аз роҳгумкардагон! Аз ин ҷиҳат сарриштаи матлабҳо гум аст ва ҷоддаи мақсадҳо номаълум. Ихтилофи мазоҳиб аз ин ҷост ва тафовути машориб дар ин ҷо. Ва*— ақл ҳеҷ ташхис накунад, ки дар ин ҳангома оқил кадом асту беақл кӣ ва роҳъёфта кисту гумроҳ кадом?! Масалан, ҷамъе ба тавотур гӯянд, ки «Зайд бихраду аъқали замона аст» ва ҷамоате мутаволӣ расонанд, ки «аблаҳу аҷҳал аст». Ё гӯянд зумрае, ки «Амр аз ахьёру аброр аст». Фирқаи дигар гӯянд: «Аз ашрору фуҷҷор».

Албатта нашояд, ки ин ду фариқ дар ин эътиқод мухтӣ бошанд ва ҳама алалиттифоқ бар ғалат рафта.* Пас,[36] лозим ояд, ки дар ин коргоҳи имтиҳон ҳеҷ кас оқилу беақл набувад ва ҳеҷ як дар роҳу бероҳ набошад. Набинӣ, ки ҳар яке чандон ба ғаври улум дарравад, то ҳақиқати олам чунон ки ҳаст, бидонад ва надонад. Ва ҳар кадом чандон тамассук ба сабаб кунад, то ба мун-

---

[28—29] АБ—Нигаред ба илова.
[30] АБ—ҷуз
[31] АБ—нодидани
[32] АБ—солеҳеро
[33—34] АБ—муанид бошад
[35] АБ—Нигаред ба илова.
[36] АБ—Нигаред ба илова.

таҳои коми худ бирасад ва нарасад. Халқ дар тараддуди он ки чӣ хӯранд ва чӣ пӯшанд? Холиқ дар тадбири он, ки бо эшон чӣ диҳад ва чӣ фурӯшад?! Ва дар ин ҷо зобитае бояд, то оқил аз беақл мумтоз шавад ва роҳъёфта аз гумроҳ, чунки ҳар киро ақли ту ба беақлии ӯ ҳамл кунад, беақл набувад ва оқили мӯътақиди ту оқил набошад.

Ҳамчунин ҳар киро ҳукм бар бутлони ақидаи ӯ кунӣ, бар ботил набошад ва муҳиққи муфтаразн ту бар ҳаққ набувад.[37]

[Ва асли таҳқиқ дар ин ҷо он аст, ки ойинаи фитратҳо ва истеъдодот бинобар ҳикмати зуҳур бисьёр мутафовит бошад. Баъзе росту муставӣ ва шаффоф ва баъзе каҷу мунҳанӣ ва ноҳамвор. Ва баъзе софию беранг ва баъзе тираи бозанг. Суварн ашьёи махсусаи мутақобил чун дар ин ойина партав афканад, ҳар кас аз ойинаи худ эъломү ахбор диҳад ва гоҳо ойинаи рост низ каҷ нишон диҳад, чунон ки каҷро рост бинӣ. Ва ин бодиъурраъй бошад ва сабот надорад. Чунон чи шахсеро рост гумон кунӣ, баъд аз тааммуқ ва таҷрибат каҷ берун ояд. Ва аммо ойинаи каҷ ҳеҷ рост нишон додан надорад, ростро каҷ ва каҷро каҷтар намояд. Аз ин ҷиҳат онон, ки ойинаи рост доранд, аз панду насиҳат зуд мутаассир мешаванд. Ва он ки ойинаи каҷ дорад, ҳеҷ аз мавъизат ва маслаҳат мутанаббеҳ нагардад, балки дар каҷию норостӣ бештар тавағғул намояд. Ва ҳар чӣ бар ӯ аз салоҳи ҳолаш талқин кунанд, дар он фасод бинад ва қабул накунад:

Бо сияҳдил чӣ суд гуфтани ваъз
Наравад мехи оҳанин дар санг!]·

Ва чун корхонаи ибдоъ ва ихтироъ ба ҳамин ибтило ва имтиҳон оронишпазир аст, яъне ба ҳамин ситру ихтифо[38] равнақгир, ки агар ҳақиқати умур, чунон ки ҳаст, равшану ҳувайдо бувад, ҳеҷ кас дар масолеҳи ин дӯккон саъй насрад ва ҳамаи умурро муаттал гузорад ва ҳикмати тамаддуну таовун барҳам хӯрад ва ҳақоиқи ашьё дар «явма тубла-ус-сароиру»+ ба манассаи бурӯзу зуҳур расад, то халқ бидонанд, ки барои чӣ омаданд ва бар чӣ буданд ва чӣ карданд. Аз ин ҷиҳат ҳар кӣ дар ин ҷо омад, пасу пеши худ набинад, ба умеди нафъи маъдум ва роҳати мавҳум ҷон меканад[39] ва дар таъмири аркони ин корхона мекӯшад.[40] Ва он ки аз аввалу охири худ андешид[41] ҳам, ба фикри таҳияи кори худ кӯшид[42] ва аз ашғоли мутааллиқ бад-ин коргоҳ чашм пӯшид:[43]

Ҷуз*— ғусса касе зи хони афлок нахӯрд,
Чун субҳ ба ғайр аз ҷигаре чок нахӯрд.
Тире, ки ба хонаи гумон шуд меҳмон,
Ҷуз бод напаймуд, ба ҷуз хок нахӯрд.*

---

37 АБ—Нигаред ба илова.
38 АБ—ихфо
39 АБ—ҳамеканад
40 АБ—ҳамекӯшад
41 АБ—андешад
42 АБ—мекӯшад
43 АБ—мепӯшад

[Ва]· аммо соҳиби кор то муддате, ки дар илми ӯ муқарар шуда, ба изҳори дақоиқи саноеъ ва бадоеъи иродаи худ мекӯшад.[44] Ва он чи нону обе, ки ба[45] муздурон вазифа фармуда, лобудд мерасонад, не зиёда[46] ва*· не кам.[47] Ва мегӯянд: «Қӯр мешавед ва ин кор барои масолеҳи ин дӯкон мекунед. Агар роҳате диҳаматон ҳам, баъд аз итлоқатон бошад, на дар ҳолати тақайюд. Ва аз муздурони аблаҳ он бувад, ки дар ин ҷо роҳату осоиш талабад ва он ки андак роҳат ҷусту ёфт, аз роҳати баъд аз итлоқи худ ба[48] кулли[49] кост; балки ба қайд абадӣ гирифтор омад: «**Ли-қавлиҳи азза ман қола: ман кона юриду ҳарса-д-дуньё нузиду лаҳу фи ҳарсиҳи ва мо лаҳу фи-л-охирати мин насибин». Ва ли-қавлиҳи: «Ман кона юриду-л-оҷилата аҷално лаҳу лиман нуриду, сумма ҷаъално лаҳу ҷаҳаннама.*** Пас, дар инҷо аз коркунон оқил касе бувад, ки ба нақшу алвони ин корхона дил надиҳад[50] ва ҳеҷ ба шебу боло назар наяндозад. Ва ба коре, [ки]· маъмур аст ба муфоди[51] «ва мо халақту-л-ҷинна ва-л-инса илло лаяъбидӯна+» бад-он машғул[52] бошад.[53] Ва аз он чи бад-ӯ мубоҳ гардонидаанд, билихтиёр аз он [низ]· канора гирад ба* қадри тавону тоқат*·. Пас, меъёри ақл ба андозаи [ихтиёр] каме тааллуқ гирӣ, ростар* ояд.*· Ва ҳар киро тааллуқ дар ин ҷо бештар бувад.[54] Беақлӣ бисьёртар[55] бувад.[56] [Чунки тахаммули таъаллуқ беранҷ набувад ва оқил биттабъ мутаҳаммили ранҷ нашавад.]· Ва[57] он[58] ки муҷаррадтар-оқилтар, таҷрид билихтиёр бояд, на билизтирор, ки дарвеши дуньёдӯст дарвеш набувад.

Ва Сулаймони+ набӣ[59] бо ҳама дастгоҳ [ва] салтанат дарвеш бошад.[60] Ва агар бо касе зиёда аз ин ақле[61] ташхис кунӣ, то[62] Буалӣ+ на Фалотун+ бидон, ки он ақл мунҷиву мунтиҷ нест, балки он ақилаи соҳиби худ аст ва мӯҳлики мубошири худ. Ва он[63] маҳз барои масолеҳи[64] ободии ин корхона аст ва ғаврраси дақоиқи он ва шикофтани ҳақоиқи он.[65] [Магар нашунидаӣ, ки аз Фалотун+ назди назъ пурсидаанд, ки «дар ҷаҳон чун гузаронидӣ ва дуньё ба чӣ навъ ёфтӣ? — Гуфт: «Ба икроҳ омадам, инак ба икроҳ берун меравам. Ва ин қадар донистам, ки ҳеҷ надонистам». Маъниӣ ин сухан он аст, ки он чӣ донистам, ҳама дар музахрафоти ботила ва фония будааст, яъне дар ин ҷо кор дигар будааст ва роҳи наҷот дигар, ки он иттибоъи шариати ҳаққа аст ва итоати

44—45 Б—мепардозад ва нону об, ки мувофиқи ҳоли
46—47 А—кам ва не зиёд*; *Б—зиёд не кам
48—49 АБ—билкул
50 А—набинад
51 АБ—насси
52—53 А—ба шуғл гирад
54 АБ—бошад
55—56 АБ—дар ин ҷо тааллуқ бошад вай беақлтар
57—58 Б—Пас, ҳар
59 АБ—алайҳасалом
60 Б—буд
61—62 А—зиёда ақли;* *Б—зиёда аз ин ақл
63 А—ту
64—65 А—онро*; *Б—шикофтани рамуз ва масолеҳи ин корхона ва ғаврраси асрору дахриқ ва астору ҳақоиқи ин ҳангома додаанд ҳикмати изҳорро.

набии мурсал. Ва он аз ман фавт гаштааст.+ Ва[66] аммо[67] роҳи росту ҳақ он бувад, ки раисону имомони ин корхона бар он рафтаанд, чун анбиё алайҳимуссалом ва авлиёи эшон. Ва он ки иқтидом [ва иктифо]+ бар эшон кунад, бар[68] роҳи ҳақ бошад ва роҳи рост ёфта. Ва аз аимма онон, ки ибоҳати шавҳоту му-ҳаррамот кардаанд ва дар эътиқодиёт музахрафоти ботил бас-та, монанди Зардушт+ ва [бароҳимаи Ҳинд ва] табааи ӯ[69] ва аиммаи шиа мутлақ[70] дохили аимма набошанд, чунки ақли маф-рӯз надоранд. Ва ақли куллӣ дар ҳазрати имом бувад[71] ва мизо-наш[72] тарку таҷрид ва зӯҳду иффат бошад. Ва сироти мустақим ба хошоки шаҳавот ва ибоҳот рост наистад ва мунҳанӣ ва мунҳа-риф гардад: «Ҳозо мо аламанӣ раббӣ ал-алим ва-л-ҳамду-ли-л-лоҳи ало золика»+ 1299+.

66—67 Б—Пас,
68 Б—дар
69 Б—эшон
70 —Мутлақҳо
71 Б—бошад
72 Б—мизони он

И Л О В А

22—23 Б—Феҳристи китоби «Наводир-ул-вақоеъ».
Рисола дар назми тамаддуну таовун.

МУҚАДДИМА

ДАР ТАҲҚИҚИ ОН ҚИ ОДАМӢ БАРОИ ЧӢ МАХЛУҚ ШУДА.

Фасли аввал

Дар фазилати иморат.

Фасли дуюм

Дар сулуки умаро бо силоҳу хадаму ҳашам.

Фасли сеюм

Дар тариқи раъиятдорӣ ва фуқаропарварӣ.

ХОТИМА

Дар таъини маҷлис ва муошарати мулук бо нудамо ва муқаррибон.

Дар таҳқиқи матои дунъё ва манофеъи ҷамъ ва тарки он ва баёни тариқи зӯҳд ва таҷрид. Дар таҳқиқи таърихи олам ва маънии ҳудусу қидам. Дар маънии ҳадиси сақф-ул-ҷаннати арш-ур-раҳмон ва баёни ҳашру нашр.

Дар таҳқиқи ҳайати арз ва такаввуни маодин ва баёни хилқати самандар.

Дар таҳқиқи рӯҳ ва нисбати таалluқи ӯ ба абдон ва кайфияти маргу зиндагӣ.

Дар таҳқиқи ҷараёни қазо ва қадар ва маънии қабзу баст. Дар баёни иллати никбати уқало ва сабаби давлати суфаҳо. Дар таҳқиқи ҳуқуқи абавайн ва ҳадди уқуқи онҳо. Дар ташхиси ахлоқи инсон ва ихтилофи машрабҳо.

Дар фараҳи баъд аз яъс ва хумул ва тариқи талаб ва ёфтани қабул.

Дар одоби никоҳ ва шароити тазавvуҷ ва баёни хусумати модаршавҳар ба зани писар.

Дар ҳикояти фаромӯшхона ва баёни аломати қурби соат.

Дар ҳикояти ғанои марди аҷамӣ ва расиданаш ба Гирдоби Искандар.

Дар таҳқиқи ишқу муҳаббати ҳақиқӣ ва маҷозӣ ва одоби ишқбозӣ.

Дар баёни сафорати Абулқодир-бӣ ва аҷоиби маҷлиси Русия.

Дар баёни маҷлиси суронияи Рус ва маънии ҳадиси «Ад-дунъё сиҷҷин-ул-мӯъмин ва ҷиннат-ул-кофар».

Дар ҳикояти марди Ҳоҷӣ ва манофеъи сафар ва баёни хислати занон.

Дар наводири ҳолоти ашхос, ки аз ҷанги сибоъ ва дуздон ҷастанд.

Дар таъбири рӯъё, ки далолат бар ҳудуси воқеъа мекард.

Дар таҳрири маонии баъзе абьёт, ки баъзе афозили аср истидъо намуда буданд.

Дар ҳикояти бӯзинаи таббох.

Дар васоёи фарзандон ва баёни ҳақиқати ҳама касбоҳ ва пешаҳо. к. 1. (С. 23).

44—45 Б—Имом Ғаззолӣ дар исботи иҷтиҳод ба ҳадиси ло-язоли тойифатун мин умматии ала-л-ҳаққи ҳагто якум-ус-соати+ тамассук кардааст. Яъне иҷтиҳод ба шарти саломати нафс аз икроз то растохез муҷаввааз бувад. Абдулло ибни Масъуд гуфт: «Чун расида бошад яке аз шумо бояд ки назар кунад дар китобуллоҳ. Пас, агар дар он наёбад, назар кунад дар суннати расулуллоҳ.

Ва агар дар китоб ва суннат наёбад, бояд ки назар кунад дар чизе, ки мусулмонон бар он иҷтимоъ кардаанд. Ва агар дар ин низ наёбад, ба сафои зеҳн ва ақида иҷтиҳод кунад. Сифр-ус-саода» к. 572. (К. 1. С. 27).

174—175 Б—Пас, тарики эҳсон ба ҳама бародари муслимин ҳамин бошад, шарти иртиботи муҳаббат ва ободии тамаддунро. Ғоят он ки ба мулоҳизаи ухувват дар ҳаққи бародари муслимин мегӯяд: «Раббу арҳамоҳум камо ғоқунӣ кабиран».+ (К. 1. С. 45).

33—34 Б—Зеро ки ҳаман маосӣ аз ихтилот нашъён кунад, ки агар зан набинад, куҷо номутаҳаққиқ шавад, агар мол набувад, кай дуздӣ мутаваққеъ бошад ва лошак бар он фитрате, ки аз модар зода бувад, ба ҳамон фитрат аз ҷаҳон бигузарад, яҳудӣ яҳудӣ, насронӣ насронӣ. Пас, тарк ба илм... (К. 1. С. 67).

50—51 Б—Қодир бувад бар ҷамъ, ё ҷамъ карда бувад ва ба ихтиёр аз сари он бархезад, на он ки қудрат бар ҷамъ надорад ва ҳарис бувад дар ҷамъ, лекин дунъё ӯро тарк карда бувад;

Б—(Ҳошия, с. 147) Домоди сартарош — зарбулмасалест ба мардуми Бухоро, бад-ин тариқа, ки ба вақте яке сартароше зан хоста, шаби никоҳ ба ҳавлии арӯс рафтанӣ шуда. Қазияи иттифоқӣ ҳамон шаби домодбари борони шадид омада рафтани домодро халалпазир намуда. Азбаски домод либосҳои шоиста дар бар гирифта буданд, пиёда рафтан мутааззир шуда буд. Агарчанде, ки урфу одат набошад ҳам, домод харакӣ ба ҳавлии арӯс рафта буданд, ба назари мардум хеле аҷиб намуда, бинобар он «домоди сартарош» ё худ «домоди харакӣ» — гуфта ба якдигар ҳазл мекунанд. (К. 1. С. 67).

246—247 АБ—Чун будаанд, бошида ва бояд, ки баъд аз шикастани қолиб низ бошанд. Ва ҳол он ки ахбор бар ин далолат кунад, ки эшон баъд аз марг фонӣ шаванд ва агар мавҷуд бошанд низ баъд аз истифои қасос аз хасм ноҷиз гарданд. (К. 1. С. 82).

I—II АБ—Ва асли ин рӯҳ аз он рӯҳи мураккаба аст, ки дар кувои афлок ва аносири кавокиб ҳулул карда, дар мазоёи зарроти коинот дармеравад. Аъло ва асфо ва акмал ба либоси эшон бармеояд ва авсафу ақдар ба сурати ҷунбандагон ба зуҳур меояд. Ва чун инсон мавриди хитоби амру наҳӣ аст ва маъмур ба тазкияи нафс, лоҷарам, рӯҳи ӯ ба баъд аз шикастани қолиб боқист. Ва дигар ҳайвонот чун масдари авомир ва навоҳӣ нестанд, балки хилқати эшон туфайлист бақои эшон баъд аз инидоми қолиб зарурӣ не бошад, балки эшон барои масолеҳи олами шаҳодат мавҷуд шудаанд ва ҳикмати вуҷуди эшон тамом шуда бувад ва ҳикмати офариниши инсон мавқуф бувад ва ҳашри дуюм, то маротиби бӯъд ва қурб ва баланду паст дар нашъи ухравӣ ба зуҳур ояд. (К. 1. С. 83).

28—29 Б—Гуфтам: «Угун поеди». Ва агарчӣ ин лафз бетартиб аст, фаҳмонидам, ки маро ба чои оташафтода мебарӣ»: А—Гуфтам: «Огун пиридуш! Агарчӣ ин лафз бетартиб аст, яъне» дар оташ меравад», ба ишора фаҳмонидам, ки маро ба чое, ки оташ афтода, мебарӣ». (К. 1. С. 197).

370—371 АБ—Ва мо туро ба ҳеҷ ваҷҳ нагузорем, ки аз миёни мо берун равӣ ва ба мо имому муқтадӣ бошӣ ва зарурияти дин ба мо омузӣ ва муллои мо бошӣ ва ин номи аморат аз худ халъ кунӣ. (К. 1. С. 160).

129 АБ—хонаро чандон ороиш дода буданд, ки ақл аз забти аҷобати он оҷиз гашт ва чандон чароғон карда, ки Офтоб дар нисзуннахор хонаро он миқдор равшан накунад. (К. 1. С. 175).

139 АБ—Ва чандон гулу гулбон аз шукуфтаву ғайришукуфта дар фарши хона ба тартиб вазъ карда буданд, ки гӯӣ, чамане буд сабзу хуррам шуда ва растаҳои бандарӣ ба ҳар тараф кушода, ки агар дар яке бинишинӣ, дигар атрофро набинӣ, ки ногоҳ даври кас аз зану мард аз растаи дигар берун оянд ва ба растаи дигар раванд ва ғоиб шаванд. (К. 1 С. 175).

328—329 АБ—гохо сими нафис ба каъри чахор газ муртафеъ аз замин бармедоштанд, ба болои он нишаста ва хобида ва худро овезон карда, лаъбхо менамуд. (К. I. С. 183).

332—333 А—се саг овparданд, бозигар, аз гурчӣ ва тозӣ ва се кастал ниходанд. Ин сагон чанд бор ба даври маҷлис гашта, ба аҳли маҷлис таъзимхо намуда, болои касталхо баромада нишастанд. Он гох нардбоне оварда ба канори маҷлис ниходанд ва ишора карданд ва ин сагон. (К. 1. С. 183).

457—458 АБ—кимати ароба низ наздик ба хазор танга, ба радифе матбӯъ нишаста. Зани Амр(у) дар либосу аробае ва радифи дуни у, ё он ки бо вуҷуди камоли асбоб бо радифи номаъқбул нишаста. Ва дигаре бо кам асбобе бо хамрохе матбӯъ радиф афтода. Хар кадом ба асбу ва ароба ва либоси хамдигар рашку хасад мебурданд. ва. (К. 1. С. 190).

19—20 АБ—Ва ин аз камоли куввай ҷозиба бархезад. Ва хар кӣ бад- ин неша мубтало шавад, худро халок гардонад, чунки «ишк» аз «ашака» бошад. Ва ашака ба хар гиёх, ки печад, хушк гардонад. Ва агар ин кувват дар асли хилкат заиф афтода бувад, майли у ба хурду хоб ва нону об иктисор ёбад. Ва агар ин кувват дар ниҳояти камол бошад, мард ба хеч чиз аз муштаҳиёти нафс каноат накунад, то ба укулу нуфуси муҷаррада мулҳак нашавад, ба чизе ором нагирад. Ин аълою алтафи ин кувват бувад. Ва он чи майл ба вузузи ҷисмонӣ дорад ва ба ҷисмониёт конеъ бувад. Ва адною аксафи ин кувват он чӣ моили аҷсом аст, хам ба хасби ихтилофи мушориб ва мазохиб бад аълою адно ва авсот мункасим шавад, чунки муштахиёти нафс бар анвоъ аст, балки хориҷ аз эҳсоъ чун (к. 1. С. 206).

31—32 АБ—Пас аз ин табака, ки кувваи шахвӣ масруфи ҷисмониёт медоранд, аълою алтаф он бувад, ки майли ӯ ба тасхири нуфус максур бувад, авло ба хӯру хоб ва таътили авсот ба ҷамъи молу манол сарф гардад. (К. 1. С. 207).

65 66 АБ—«Харкӣ бад-он муттасиф набувад, аз доираи инсоният сохит бошад» (К. 1. С. 209).

93 94 АБ—ё мубоянаи он ва иттифок дар сурати мувофикати мизоҷ бувад дар кувваи шахвия, ки харду ба эътидол кариб бошад, ё харду ба ифроту тафрит. Ва низоъ аз он хезад, ки кувваи ҷозиба. (К. 1. С. 212).

44—45 АБ—Агар факир бувад на ба ихтиёри худ факири азоби накд бувад. Дар дунъё ба воситаи адами сабру каноат дар укбо муокаб гардад. Ва агар ғаниву (с. 13).

422 АБ—Ва ин микдор тухм бояд, ки мутакаввин шавад, то фалону фалон ҷунбандаро ваҷҳи маош афтад ва он чи бокӣ монад, сабаби бакои навъ гардад дар соли оянда (с. 41).

786—787 АБ—тааби ман буд, ки гардан ба хидмати халк ниҳам ва ба ҷамъе нокисон ғавғо орам, барои ду нон пеши дӯкон қиём кунам. (с. 62).

822—823 АБ—Муфтӣ — тахрир ва фатво: фавкеъ — дарсу тадаррус, миҷбару меҳроб: мунаҷҷим — масохати афлоку арз: мухандис — кайфияти тулу арз: **табиб** — касу коса: **мусаввир** — рангу пиёла: **муғаннӣ** — назокати созу навое: каввол — валвалаи дафу овоз: туҷҷор — манофеъи молу матоъ: дехкон — хусули меваву фавокеҳ ва боғ (с. 64).

1038—1039 АБ—замин ба авлоди Одам ба тасвия бахшида шуда, касеро нарасад ки зиёдасарию зиёдаталабӣ кунад. Пас, вазъи закоту хироҷ! ва луктату байтумол махз барои тасвияи хукуки абнои ҷинс бошад, чунин худованди пок ва мукаддаси мехрубонро дархури рафъату утуфати ӯ хамду сано бод! Пас, агар шом дар охури гов алафу кунҷора бинед, бидонед, ки (с. 16).

1065 1066 АБ—хушомадгӯ ба даври эшон тананд, то ба касби **завоид ва** фазоил тан дарнадиханд, чунки фазл беранҷ ва сӯхбати **аҳли камол ба** даст наёяд (с. 77).

1084—1085 Дар сурати икомати макоме дар маъосию шурур далерӣ кардан (с.).

1121 1122 АБ—То халк кӯрона тараддуд кунанд ва дасту по зананд ва ҷахонро обод доранд ва бад-ин восита ғаниву факир ва хурду бузург падид оянд (с. 78).

1169 1170 АБ—ки максуди акрон шуда, агар мукарраби султон аст, бидонад, ки вай аз назди оташи ахгар ба хона кашидааст ва доим дар хабсу азоб

ва монанди мурда ба дасти ғассол, ки ҳеҷ ихтиёри ҳаракат ва сукун надорад. (с. 82).

1197—1198 АБ—ва бад-он восита истило ва тафаввуқ талабанд ва баъзе давлатро мунҳасир ба деҳқанат ва зироат шиносанд ва ҷамъияти молу сутур* ва ғаллаву анбор: *Б—сутурон (с. 84).

1276—1277 АБ—Магар ба қадри сиёсати маданӣ, ё зиёдаталабӣ кунанд, бе истеҳқоқи доия тасаллуту тағаллуб ва қадри ҳунару фазл бояд. Пас давлатро шахси қоим фарз бояд кард ва ҳар кӣро ба андозаи истеҳқоқ талаби ҳақ(қ) аз ӯ бояд намуд* ва пояи ҳунарҳо ва мартабаи нафақаҳо муайян бояд намуд: *А—кард (с. 88).

1506—1507 АБ—Агар аз худованди таоло метарсед, аз ҳеҷ кас ба бим мадо ред, ки ӯ — таоло нигоҳбони шумост (с. 101).

74—75 АБ—ҳар ноаҳле бар ӯ ҳуҷумовар шавад ва на ки аз таҷаббуру тақаббури ӯ касе бад-ӯ дучор натавонад шуд (с. 127).

35 Б—қавлуҳу таоло: «ва ин мин қариятин илло наҳну муҳликуҳо қабла явма-л-қиёмати ав муаззибуҳо азобан шадидан+».

Дар тафсири он навиштаанд. Аммо Самарқанд «фа-нахрибу би қатли-н-насоро аммо Бухоро фа-наҳлуку би-л-қаҳти»+ — муфоди ин тафсир ваҳйё ва илҳоме аст. Воқеан, Самарқанд ба бехимматии аҳли ислом ба давлати Русия мулҳақ шуд. Ва оби Самарқанд ба тасарруфи вай даромад., ки алявм сеяк дар Бухоро меояд ва Бухоро аз ҷиҳати камобӣ рӯ ба тахриб ниҳода, ҳосили иртифоташ ба аҳолии он вофӣ нест ва чанд бор қатли ом(м) карданӣ шуданд Самарқандро аз ҷиҳати бетадайюнии онҳо, локин аз он ҷиҳат, ки мардуми Раси ба ҷамъияти тамом нарасида буданд, гуфтанд: «Дар шаҳри беодам ҳукм наравад». Лоҷарам, қатли оммаро мавқуф доштанд. Чун Русияро ҷамъияти тамом даст диҳад ва оби Самарқанд ба масорифӣ ободии дашту саҳрои он ба сарф равад, қатли омми Самарқанд муқаррар гардад ва бевосита ин қатли ом(м) қаҳти Бухоро муқаддар тақдими Самарқанд дар таҳриб аз ҷиҳати сибқати аскар (с. 132).

36—37 АБ—ки ба ионату султон соҳиби обу замин шудаанд. Воҷиб аст, ки ушру хироҷи иртифоти мамлакатро ба хизона расонанд. (с. 132).

48—49 АБ—Агарчӣ ҷанг ба тариқи бағю фасод бувад ва агар аз роҳи ҳақ (қ), албатта, зафар мар муҳиқро бувад. (с. 133).

56—57 АБ—нафъе ба халқ оидшаванда аст. ӯро ҳеҷ дар байтулмол ҳаққе нест. Масалан, агар хирфате медонад, ё фалоҳат ва зироат ва тиҷорат ӯро ба кори хеш бояд кард. Пас агар ин мард аз табақоти аҳли сайф бошад, ё аҳли қалам ва аз ҷиҳати адами иститоат аз гузориши муҳимми хеш муаттал мондааст ва дар кори худ ноқис ва толиби хидмат ӯро барои насақ ва аскар иттихоз намоянд ва нафақаи мутавассит медиҳанд ва ба хидмат медоранд. Ва агар комил бувад дар кори хеш ва толиби хидмат бувад, нафақаи аъло мефармоянд. Нафақаи адно, ки шореъ мар аҳли фақру ғураборо таъин кардааст, бақои ҳаёти онҳо матлуб бувад ва нафъи маданиии эшон, балки то мусаддаъи авқоти дигарон нашаванд ва дигаронро дар таабу ташвиш наандозанд. Балки ин худ низ дар ҳақиқат манфаати тамаддун аст. Пас, нафақаи эшон садди ҷӯъи басанда бошад ва ситри аврат ва он дар рӯзе се нон ва гоҳе андак равған ва лаҳм ва ба соле ду ҷома ва ин ба дирамс камобеш тамом шавад дар рузе (с. 134).

64—65 АБ—Ва агар аз ин ду нафар мутавассит ва* аъло ҳар кадом зане ва писареву духтаре доранд, ба рӯзе ду дирам барои онҳо нафақа таъин кунанд, чун (с. 134).

68—69 АБ—ҳаштсад* танга бувад. Чун ин маблағ ба болои нафақаи васат ва аъло мунзам шавад, нафақаи мутавассит дар соле ҳазору панҷсад дирам бувад маъа айёл ва нафақаи аъло як ҳазору нӯҳсад дирам бошад. Ва чун муҳиммоти; *Б—ҳафсад (с. 134).

71—72 АБ—шашсад дирам, масалан ва аз аъло як ҳазору дусад танга. Чун ин маблағро бар он ҷумла зам кунӣ, нафақаи мутавассит ду ҳазору яксад дирам бошад ва нафақаи аъло се ҳазор яксад дирам шавад. Барои рукуби мутавассит ва аъло нафақаи чаҳор асп аз мутавассит як ҳазор чаҳорсад дирам ва ҳафт асп аз аъло ду ҳазору понсад дирам. Чун ин ҷумла бар он афзоӣ, маҷмӯъи нафақаи мутавассит дар соле се ҳазору понсад дирам бошад ва нафақаи аъло ба панҷ ҳазору шашсад дирам фуруд ояд (с. 134).

76—77 АБ—ҳар кадом понсад дирамӣ, панҷ лак танга мешавад. Даҳ нафар сари сад, мавоҷиби ҳар як се ҳазор дирамӣ, сӣ ҳазор танга бошад, дар соле як*.. муншир мавоҷиба шаш ҳазор* дирам. Як амир аскар мавоҷибаш* даҳ ҳазор, як табибу як ҷарроҳ мавоҷиби ҳарду ҳашт. Пас, дар соле мавоҷиби як ҳазор аскар маъа амиру муншир ва табибу ҷарроҳ ва сари сад панҷ лаку панҷоҳ ҳазор дирам мешавад. Бар ин тақдир даҳ ҳазор аскар панҷоҳу панҷ лаку панҷоҳ ҳазор (с. 135).

78—79 АБ—Агар касе зиёда аз ин таваккӯъ дорад, бифармоянд, то кор кунад ва шаҳрҳо бикушояд ва баҳру кон бипаймояд, аз мол ғаниммату муқоисама талабад, на аз подшоҳ (с. 135).

144—145 АБ—нигаҳ медорад. Ва ба сабаби он ки ӯро дар атрофи мамлакат душмане нест, худро аз аскар мустағнӣ набинад ва ба иллати истиғнои очил ба тарки эҳтиёҷи очил нагӯяд. Ва идрору ротибаи лашкариёнро мунқатеъ ва мутанокиз нагардонад ва мамлакатро аз вуҷуди лашкар бениёз надонад, ки сипоҳ хориси салтанат бошад. Ва тавонад буд (с. 141).

290—291 АБ—балки султонро лозим бувад, ки машваратхонае ҷорӣ дорад. Чунон чи алявм дар дуввали низомӣ ин маслак аз аҳамми мамлакатдорист. Ва ҷамъеро дар он маошу вазоиф мураттаб дорад аз табақоти мардум ва аъқали онҳо, то шабу рӯз дар манофеъи мулкӣ ва давлатӣ нозир бошанд. Ва бар он чӣ иттифоқ кунанд. онро расми тоза биниҳад ва дар амал орад. Ва лозим набувад, ки аҳли машваратхона доим дар он ҷо муқим бошанд. Балки ҳар рӯзе чанд соат дар он аз табақоти мардум, ки аҳлият дошта бошанд, гирд омада, дар умури мулкӣ ва молӣ ва ободии вилоят раъйҳо ва машваратҳо меоранд ва манофеъу мазорри хар маслаҳатро бармешумуранд ва ба яке иттифоқ намуда ба султон мерасонанд. Ва агар вай ҳам муттафиқ бувад, ба имзо мерасонад, ки чун ақлҳо дар амре иттифоқ кунад, ғолибан аз хато масун бошад. Ва машварат дар ҳузури султон камоҳӣ суратпазир набувад. ки даҳшати бисоти қурб роҳҳои савобро бипӯшонад ва ба хушомад оид гардад. Ва аз бими малоли хотири султон аксари умури азимаро чунон чӣ ҳаст, зоҳир натавон кард, ё он чи султон раъй занад, аз бим радд натавонанд гуфт. Ва гӯянд: «Ин сухани ҳақк аст», — бо он ки хато бувад. Пас, эҳтимом дар ин муҳим аз ҷалоили умури салтанат бошад. Эҳмолро таҷвиз надоранд, ва ба заъми хеш пайравӣ накунанд (с. 153).

439—440 АБ—ба суҳулати расидани аъё, ки ривоҷи бозори аскар аст, чи ваҷҳи маоши халқи бисьёрро ба осонӣ ҷамъ натавон овард. (с. 193).

442—443 АБ—бебок бувад ва малҳуз надорад, ки дар ин сафар ҳуқуқи бисьёр аз мардум талаф мешавад ва моли хизона бемавқеъ ба масраф меравад ва уммолу роҳдоронро ташвишу тааб афзун шавад. Чи агарчӣ барои сад нафар асбоб муҳайё доранд, осон аст ва он ки барои ҳазор нафар. Пас ихроҷоти ба ғайримавқеъ ва маҳалро мутасаддӣ шуда буд (с. 193).

451 Б—(Ҳошия, с. 113) муноҷот, фард:

Илоҳӣ, ба ҳашрам ту расво макун,
Гуноҳе ки махфист, ифшо макун. (С.)

458—459 АБ—вақти одамӣ ба кадом чизҳо хушу масрур мегардад ва меъёри айшу нишоти ӯ чист ва мунтаҳои мутаманнои ӯ кадом аст (с. 193).

460—461 АБ—тақдим кардем, нафси одамӣ ба ҳеҷ поя қонеъ намешавад ва дар ҳеҷ мартаба дилхушиву ором надорад, магар ки ба ҷаҳду саъй худро мушобеҳи уқулу нуфуси улвӣ гардонад ва ба мабдаи хеш қурбате пайдо кунад. (С. 194).

464—465 АБ—Пас, дар ин мартаба кӣ ба ҳақиқати солики сироти мустақим нест, ташхис кунад муштаҳиёти нафсро ки (с. 194).

500—501 АБ—ки гирдоварии ин асбоб аз ғайри ӯ осонтар бошад, ҳиммат бар он дорад, ки бо аҳли аклу дониш биншинад, то суханҳои хуш бишнавад ва манҳаҷи савобу хато ташхис кунад. Ва чора набувад аз ҳузури мутрибу муғаннӣ ва қаввол гоҳ-гоҳе (с. 195).

513—514 АБ—ояд. Агар аз аҳли духули ҳазрати шоҳ якеро маҳфилро тира муқаддар бувад, туршии чеҳраи дилаш чароғи маҳфилро тира гардонад. Ва ҳамчунин агар чокарону ходимони маҷлис аз тангии маош (с. 195).

538—539 АБ—саррииштаи айшу комронӣ гум бошад ва аз давлат ҳаззи вофир натавонанд бардошт (с. 196).

551—552 АБ—Саратон ду соату бисту ҳашт дақиқа бошад ва дар аввали Ҷадӣ як соату сию ду дақиқа ва тартиби он каммию зиёдатии (с. 197).

757—758 АБ—қазияи аввал ба гирди зино рафтан дӯзах ҷазмӣ шавад, яҳтамил. ки аз зино парҳез кунад. Ва дар қазияи соӣӣ дар хотири сомеъ ояд, ки мумкин аст, ки зино накунам, боз ба дӯзах равам. Пас, бояд ки аз зино даст набардорам ба бими мавҳум. (с. 208).

766—767 АБ—ки ходимони қазову қадари олахинанд ва иззу ҷоҳ назди ӯ аст субхона **«туиззу ман ташоу ва тузиллу ман ташоу+»**. Ва агар хоҳад, ки касеро ба дараҷаи эътибор бардорад, он шахс хайрияти моли худро надонад, ки он ҷоҳу эътибор ба ҳоли ӯ хайр аст ё шарр. Пас, ба дили султон илқо кунад, то он шахс бардошта шавад ба маносиби олия. Бад-ин сабаб вай бо халқ рафоҳияту мадоро кунад ва ба биҳишт равад, ё бо халқ зулму ситам кунад ва ба дӯзах дар — шавад (с. 208).

781—782 АБ—Абадан, ки агар мард аз марг метарсад, он хавфи абас бошад ба чору ночор дарвақт бирасад ва одамиро лобуд(д) як бор марг расанда аст. (с. 209).

837—838 А—муалло нақши итмом гирифту хатми ихтитом пазируфт ба саъю таваҷҷӯхи хаман мушкинхитома Аҳмад ибни ан-Нодир-ус-Сиддиқӣ ал-Бухорин ал-ҳанафӣ афиаяаҳу раббиҳи ал-борӣ, ки мусаннифи ин китоби мустатоб аст ва муаллафи ин авроки ҳақоиқиёб пиронро воситаи тараққии рушду рашод, ҷавононро боиси эҳрози салоҳу садод. Чунки агар дар ҳолати ғафлат хонанд, сурати фасонаву ҳикоят дорад ва агар дар вақти ҳушьёрӣ донанд, ҳама сифати рушду ҳидоят.

Ва алҳақ, ин маҷмӯа чароғест муштаил аз айши унсу машъале муқтабас аз маҳфили қудс, ки лонаи ҳар табақа аз бани навъро нур бахшад ва дили ҳар пароканда хотирро сурур.

Хулосаи улуми авоилу авохир дар ин муҷаллад мундариҷ аст ва нақкодаи румузи дақоиқи аълову асфал дар ин мудавван мунзаиҷ ба шукронаи ин неъмати узмо ва тадоруки ин атияи кубро ҳамгинонро воҷиб аст, ки мусаввади сутурро ба дуои фалоҳ ва наҷот хонанд. Ва талаби хайри хотимаи ӯро аз воҷибот донанд, чи ҳеҷ неъмат ба он баробарӣ накунад, ки касе луқмаи чарби дониш ба даҳони дигарӣ кунад ва ба тариқи салоҳу садод раҳбарӣ, музди кори некувон зое нагардад, назри ҳаққ **«лоязеъ оллоҳу фи-д-дорайн аҷр-ул-мӯҳсинийн+»**.

Тамом шуд явми ҷумъа соати чори баъди пешин ба дастьёрии аҳқари туллоб Мирзоабдулвоҳид бинни Бурҳонбек ба фармудаи махдуми мӯҳтарам, сутудашиями шарофатзуҳур қозии Мирзо Муҳаммади Шариф судури бинни аъламул-уламо афқаҳ-ул-фуқаҳои мустанид-ул-кулли ҳоди-ус-субул афзал-ул-фузалои акмал-ул-кубаро алғанӣ анатаъриф валмустағнӣ минатавсиф асқи-ул-суқоти ақзи-ул-куззот мавлои ва мулло-ул-кулли мавлоно Абдушшукур алқозӣ фи-л-балдат-ул-фохират тоб-ул-лаҳ сароҳ ҷаъли бухтамисвоҳ дар шуҳури санаи 1316;

Б—Махфӣ намонад, ки мусаввади авроқро навбате доиятулқуттоъ ва инзивоъ афтода буд ва ҳарчанд азимат менамудам, ки аз хилват ба хилват равам ва совиси шайтонӣ ва ҳавои нафсонӣ монеъ ва зоҷир меомад ва нақшу алвони коргоҳи унсуриро дар назарам меоросг. Бад-ин сабаб дар ҳақиқат обуранги ин нигорхон тааммуқе балиғ намудам ва тамҳидоту муқаддимоти хасмро дар зеҳн дароварда, радд кардам, то мабҳуту мағлуб шуд. Он гоҳ рӯ ба матлаб ниҳодам ва қадаме чанд дар ин роҳ ниҳодам, чун ба воситаи ҳикмати тамаддунӣ аҳлияти он надоштам, бозам аз роҳ оваранд ва гуфтанд: «Ту марде гузида барои рамзи изҳор на барои ҳифзи маротиби асрор».

Мисраъ:

На ҳар кӣ сар натарошад, қаландарӣ донад.

Ба ҷоддае, ки туро нишон додаем, бар он мерав ва мулозими он бош, ки хост хости мост, на дархости ту. Ва туро нарасад, ки гӯӣ: Ман ин кор кунам ва ҷуз бад-ин роҳ наравам. **«Мин юзиллуҳу фало ҳода лаҳу*».—Гуфтам: «Ло муаққаб лиҳукмика ва ло родда лиммо қазайта***.

Лоҷарам ин чанд сатр (с. 213).

[1] АБ—Пеш аз сарлавҳа омадааст:

Яке аз дӯстони ман гуфт: «Дишаб дар маҷлиси яке аз акобир будам ва **дар он** ҷамъе буданд аз ҳар табақа. Яке аҳли [маҷлис]*· ба тақриб овард, ки

«дар кӯҳистони Фалгар будам. Дар он ҷо чашмае дидам, ки аз он шуъла меҷӯшид ва мурғакони оташранг ҳамроҳи шӯъла бармеомаданд ва дарун мерафтанд мусамо ба самандар. Шумо дар бобн ин чашма ва мурғакон чӣ меандешед? Ва дар иллати такаввуни ин оташ ва ин ҷонварон чӣ мегӯед?» Аҳли маҷлис ба ҷавобе кофӣ мулҳам нашдуанд. Ва ман ҳалли ин укда ба нохуни диққати хорашикофи ту мавкуф доштам».

Ман он чӣ ба ӯ тақрир кардам, дар ин сафаҳот кашидам. (С. 214).

22—23 АБ—Ва тарики такаввуни олами аҷсом ба киеси ақли чунин афтад, ки чунон аз мусалласоти фалакулбуруҷ ба фитрате, ки махлуку маҷбур гаштаанд. (С. 215).

29—30 АБ—Он чи асфо ва ахафф бошанд, мисли оташу ҳаво дар фавқ қарор гирифтанд ва он чи аксафу асқал ҳамчу об ва хок бинобарин ба тахт ҷойгир шуданд ва хок аз ҳама фурӯтар дар марказ афтод ба сабаби сақолат ва касофат ва он се табъи голиба ба ҳавли ӯ баромад ҳамчу пусти байза ва (с. 215).

37—38 АБ—Ва чун нузули табоеъ дар марказ бе тарохист, суъуд низ мутаволӣ бошад. Ва чунон оташ ахаф(ф) ва асфост, пеш аз ҳама ба марказ бирасад ва хоки заифро аз марказ бипароканад ва шӯронад ва худ ихота намояд ва хокро боло дафъ кунад ва аз паси оташ бевосита об мутаваҷҷеҳи марказ шавад ва сақолату сустӣ ва хокро ба сӯи марказ ва оташ аз тарафе (с. 216).

47—48 АБ—ва муқаддар ва мамзуҷ ба мағзи маодину наботот ва ҳайвон андар — монад. Ва софӣ ва сабук барҷаҳад ва ба маркази аслии худ зери кураи нор қарор гирад (с. 217).

128—129 АБ—ояд ба дуду оташ ё билъакс аз чашмае, ки оташ шӯъла кашад об берун таровад ва тариқ он ки аз маркази тарақ ва дарз то сари кӯҳ бирасад ва аз он ҷо дуду бухор*— ва* оташ суъуд намояд, ё он ки ба сабабе аз асбоб маҷрои ин бухор баста шавад ва маҷрои рутубат кушода гардад. Он гоҳ аз ин чашма об берун таровад ва билъакс ҳамчунин ва сабаби ғурриш ва ғаввора задани оташ (с. 220).

144—145 АБ—ба воситаи бӯъди масофат ва низ чун оташи беранг чун ба ҷисм расад, эҳроқ пайдо кунад ба сабаби ҳаракат. Ва аммо оташу сангу оҳан чун муҳаррик нест, лоҷарам, сӯзанда набошад ва (с. 221).

201—202 АБ—то ба ихтинок афтодам, наздик буд, ки қолиб тиҳӣ кунам. Шер фаҳмида, даст баргирифта ба нохун дасти маро бикашид, ки «бархез». Саросема бархостам ва донистам, ки матлабе дорад. Хуб тааммуқ (с. 243).

83—84 АБ—ба сурати сари гов бо сари гов мазоҳим аст. Ва гов — Савр бошад, далолат бар харобӣ мансуботи бурҷи Савр кунад, чунки Савр дар суқути шарики Зуҳал аст. Чунки Савр (с. 248).

42—43 АБ—Ин кори давлат аст, нигар, то киро расад,

То ёр киро хоҳаду майлаш ба кӣ бошад?

(с. 260).

45 АБ—аст*— ва қурбати эшон аз ғайри талаб омадааст,*— ва онро чандон лаззат набувад, магар хавф. Аз ин ҷиҳат муҷаррадоти басита (с. 261).

51—52 АБ—набувад ва ин тапидан маҳмили дарьёро бар дӯши гавҳарҳо мекашад. Дар ин ҷо дарьё ба туфайли тапидану ҷӯшидан омадааст. Агар араки хиҷолат гирӣ, ё ашки ҳасрат, низ рост ояд, гавҳари матлубу максуд афтад. Пас, маънии мантиқии зоҳири он, ки агар аз сарҳо ҳавас ва орзӯи саҷдаи хоки ту ҷӯш занад, ки он бетапидан набувад ва ин ҷӯшу тапиши эҳдоси дарьё кунад, ки киноя аз ашки надомату араки ҳаҷалат бошад. Пас, ин дарьё ҳама бар дӯши гавҳар меравад ва аз дарьё ҳама гавҳар матлуб аст, яъне мунтиҷи самара ва натиҷа бошад, яъне васли маҳбуб. Ва агар аз сарҳо ин ҷӯшу тапиш сурат нагирад, балки бе ҳавову муҳаббат бошад, ин дарьё ҳодис нашавад ва агар шавад ҳам, ба рӯи хок равад, самару натиҷа надиҳад. Дигар, агар сарҳоро омм гирифта шавад, гавҳар гавҳари воқеъӣ бошад. Маънӣ чунин бошад: Агар аз зарроти мумкинот ҳавои саҷдаи хоки роҳи ту ҷӯш кунад, гавҳар низ бо ҳама орамидагиву афсудагӣ соҳиби тапишу изтироби вусъӣ мегардад ва монанди баҳр ба худ муталотуму мутамаввиҷ мешавад ва шавқи талаб аз макнун дилаш сар бар* мезанад. (С. 261).

54—55 АБ—Ва Нозим қудуссирра дар ин ду мисраъ имо ба ҷаҳортабъ кардааст ва хокро аз ҳама муқаддам дошта, балки асл пиндошта ва дигаронро туфайлӣ ангошта. Агар бад-ин наҳҷ тасарруф кунӣ, ки (с. 261).

69—70 АБ—Саҷдаи моро ҷабиневу саре даркор нест, Муштн хоки мо саро-по фарши таслим асту бас. (С. 262).

83—84 АБ—бенигинӣ як тараф кушодаву бас.

Агар аз хотам хотами комил мурод бошад, маънӣ чунин мешавад, ки аз ҷиҳати бенигинӣ умре дар аҷзу ниёз будем, чунки ҳалқагии қомати мо ҳамчу хотами бенигин бувад. Як тараф боз истода ҳалқагии хотам ба вуҷуди нигин тамом шавад ва ҳалқагии қомати мо ба вуҷуди саҷда, то дар (с. 263).

86—87 АБ—Таркиби байт ин ки «хаёл намудани тақаррубу боз ғафлат варзидан» — маҳрамро аз ҳарими унси дӯст дур мекунад, чунон ки табассуми гандум сабаби чини домани*·· Одам шуд. Ё тахайюли наздикӣ ба ғафлат—сабаби дурии маҳрам мешавад аз ҳарими муаннасат. Агар ба изофа хонӣ, пас маънии байт чунин мешавад, ки касе, ки маҳрами ҳарими муаннасати дӯст бошад, бояд ки аз маҷориву мадохили ғафлат муҷтанибу мӯҳтазар бошад то ки тахайюли қарибии ғафлатро низ накунад, ҷон он ки лаҳзае ғофил бошад (с. 263).

94—95 АБ—Таркиби байт ин ки маҳбуби нозукандоме, ки аз шарми ӯ ду олам дида барҳамниҳанд, як ҷомавор зоҳир гардад, аз мо ҳайё мехоҳад. Чашм пӯшидан кинoя аз хавлу ғафлат ва нест шудани ҷомавори ситрии ҳарир, ки пеши офтоб ё равшанӣ доранд. Маънии байт он ки маҳбуби бориқандом, ки*·· агар ду олам бад-ӯ дучор шаванд, фонӣ гарданд аз шарми ӯ, яъне тоқати дидор наоваранд. Боз*· он ҷӣ мушоҳида кунанд, як ҷомавор бошад. Яъне шабаҳе ба айни зуҳур дарояд, чун пардаи ҳарир пеши офтоб. (С. 264).

115—116 АБ—дар ин ҷо қаламро аз сарир нафир буд. Яке аз ахиббо дар ҳузурам буд ва ба тақриб ҳикояте овард аз мазҳакот. Муносиб набуд, ки он ҳам дар ин мунтахаб дарояд. (С. 265).

25—26 АБ—Ва боз ҳар вакт, ки эҳтиёҷманд шавӣ, назди ман ой, муовинат мекунам ва ту алҳол ин бӯзинаро бо ман таслим кун ва бӯзинаи дигар ба кори худ дарор. (с. 268).

48—49 АБ—маъюсу мағмум омада, муэтарибулаҳвол ва мутафаккир назди дегдон бинишаст. (С. 269).

50—51 АБ—чун даҳон чарб карда буд ва аз ҳаво ба атрофи дегдон назар мекард, то магар чизе бирабояд (с. 269).

70—71 АБ—Пас аз ҷиҳати бурудати ҳаво лоилоҷ сар ба дарун оварда (с. 270).

92—93 АБ—Васият дорад бар қаноат ва сабр бар риски моякфӣ ва ризо додан ба қазову қадари илоҳӣ, ки*·· агар зоғи ҳарис ба он ҷӣ насиби ӯшуда буд, аз матбахи тақдир қонеъ мешудӣ, сари ӯ ба панҷаи қаҳри бӯзина бар хоки фано намеафтод. Хоҷаи савдовӣ чун аз васоит ва асбоб даст бардошт ва мутамассик ба урвати вуско сабру таҳаммул гардид, офаридагор субҳонаҳи абвоби фарҳат ва баҳҷат бар ӯ кушода (с. 270).

95—96 АБ—Ва сӯҳбати ноҷинсеро сабаби изолаи маразн ӯ гардонид, оре, чун айёми накбат сипарӣ шавад, роҳат худ аз дар дарояд ва*·· банда бояд, ки дар шиддату раҳотака бар карами карим кунад ва чашм бар васоит ва васоил надорад (с. 271).

22—23 АБ—Алалфавр, замини ҳашрро ба ҳавли ӯ бигардонанд, ҳамчун ин замин ба азимате, ки дар илми ҳақ(к) муқаррар бошад ва ҷисри сирот бартараф аз он ки мадхали аҳлуннор аст, бинниҳанд. Ва он гоҳ дӯзахро ба ҳар тараф бикашанд, то вусъат ёбад ва водиҳою кӯҳҳо ва ғулу занҷир ва табақот бо он ҷӣ асбобу олоти азоби аҳли нор бувад. Алалфавр, ба хитоби «кунфаякун» мавҷуд гардад. Пас, аз он сӯи сирот биҳиште муҷассам ба қусуру анҳор ва ашҷору ғураф ва ҳуру вилдон бар забари замини ҷадид ҳодис гардад. (С. 274).

56—57 АБ—Ва қолибе омадаро пур кунанд, осон бувад аз он ки қолибе алоҳида созанд ва пур гардонанд. Бале, (с. 277).

20—21 Б—Дар баъзе улувви ҳиммат чандон ки қадам бар тахти кайҳон ва назар бар афсари шоҳон наяндозанд ва чашм аз ҳар ҷӣ шеби фалаки Қамар аст, бардӯзанд ва то ба уқулу нуфуси аҷроми улувв мулҳақ нашаванд, ба ҷизе ором нагиранд. Ва баъзе дар даноати фитрат чунон ки хокистари гулханро бар бистари санҷобу хазз тарҷеҳ ниҳад ва истироҳат ба болои бавлу равсро бар болиши Каю Ковус тафаввуқ диҳад. Ва баъзе чунон ки маликро паси пушт афканад ва баъзе чандон ки саг о бар ӯ тафзил бувад. Барҳе ба илтизоми фақру таҷрид тавонад, ки исовор бар фалак уруҷ намояд. Ва бахше ба иктифои шарорат ва хабосат ҳоруткирдор ба ҷоҳи Бобул фурӯд ояд. Агар ба дараҷоти

иқтидораш тараққӣ диҳанд, даъвии улуҳият дар димоғи нихваташ музмар аст. Ва агар лагоми аҳком аз сараш бардорад, зоташ ба пастии фитрати баҳимӣ мухаммар, агар бигузоранд, дар куфр аз Фиръавн ва Намруд сабақ барад. Ва агар бугзинанд, дар имон аз Ҷунайду Боязид бигузарад, сарҳ биниҳад, то ба самавот дарояд ва манҷаниқ кунад, то бар кураи кавокиб барояд. Расоии худъа, то он ҷо, ки каманд бар гардани пил афканад, каҳру ҷалодат он чунон, ки пӯстин аз китфи бабр барканад, синаи кӯн аз зарби тешааш сӯрох-сӯрох аст ва дар дили бахр аз захми шасташ шикофҳо фарох, ба тадбир моҳӣ аз дарьё барорад ва ба тазвир мурғ аз ҳаво фурӯд орад. Ва баъзе чунон кавдану аблаҳ, ки бар пушти пои худ набинад ва кӯрона ба ҳар тараф дасту по гузорад. Ва баъзе чандон дурбин, ки нӯҳ фалак масоҳат кунад ва равиши ситорагон бишуморад. (С. 282).

28—29 АБ—имсор чандон ки урьён барсӣ ва дар имсоқ дона аз даҳони мӯрабой, дар кибр мабод ки кас ғайри ту сар боло кунад, дар ҳиқду ҳасад нахоҳӣ, ки Офтоб бар замин зиёъ афканад. (С. 283).

35 АБ—кунанд. Ва ақл ҳеҷ ташхис накунад, ки дар ин ҳангома оқил кадом аст ва беақл кӣ ва раҳьёфта кисту гумроҳ кадом!? Чунки ҷамъе дар либоси рунуд тоату тақво гузоранд. Ҷавқе дар ҷомаи зӯҳд фиску фуҷур оранд ва ҷамоате ба тавотир расонанд, ки «Зайд бихради аъқали замона аст».

Зумрае ба таволӣ гӯянд, ки «аблаҳу аҷҳал аст».
Ва фирқаи дигар гӯянд, ки «Амр(у) аз ахьёр аст».

Ва ҷамоате гӯянд: «Аз шарору фуҷҷор». Албатта, нашояд, ки ин ду фариқ дар ин эътиқод мухтӣ бошанд ва ҳама алалиттифоқ ба ғалат рафта (с. 283).

36—37 АБ—Пас, зобита бояд ки то оқил аз беақл мумтоз шавад ва роҳьёфта аз роҳгумкарда. Чунки ҳар кирс ақли ту ба беақлии ӯ ҳамл кунад, вай беақл набошад ва оқили мӯътақиди ту оқил набувад. Ва ҳамчунин ҳар кирӣ ҳукм бар бутлони ақидаи ӯ кунӣ, бар ботил набошад. Ва мӯҳиққи муфтарази ту бар ҳақ(қ) набувад. Балки лозим ояд, ки дар ин коргоҳи имтиҳон ҳеҷ оқил ва ҳеҷ беақл набошад ва ҳеҷ гумроҳ ва ҳеҷ дар роҳ набошад. Эй аҷаб, яке чандон ба ғаври улум дарравад, то ҳақиқати олам чунон ки ҳаст, бидонад ва надонад ва дигаре чандон тамассуқ ба асбоб кунад, ки то ба мунтаҳои комӣ худ бирасад ва нарасад. Халқ дар тараддуди он ки чӣ хӯранду чӣ пӯшанд ва холиқ дар тадбири он ки бо эшон чӣ диҳад ва чӣ фурӯшад?! (с. 283—284).

ТАРҶУМАИ
ИБОРА ВА ҶУМЛАҲОИ АРАБӢ

[1] Худоё, то даме, ки каламҳо менависанду қадамҳо гузорида мешаванд ва шабхою рӯзҳо паи ҳам сипарӣ мегарданд, бар вай (Муҳаммад) ва ёронаш саломy салавот бифирист. (К. 1. С. 20).

[2] Пас, бар ту ба андозаи он чизҳое, ки дар осмону заминанд ва инчунин ҳастии байни он ҳарду ва берун аз онҳо будагон, ки мувофиқи хости туст, шукр бод! (К. 1. С. 20).

[3] Ниёзманди бахшоиши офаридагори худ. (К. 1. С. 20).

[4] Ин дурӯғи маҳзеест, ки дигарон низ бар бофтану такмилаш ёрманди кардаанд. (К. 1. С. 21).

[6] Онҳо мисли фариштаҳоеанд, ки дар хаймаҳо ҷойгиранд. (К. 1. С. 26).

[7] Қасе, ки бо фикри худ «Қуръон»-ро тафсир кунад, кофир мешавад. (К. 1. С. 26).

[8] Чаро мо қабул надорем? (Чуну чаро кардан). (К. 1. С. 26).

[9] Салот гузоред, закот диҳед вае исрофкорӣ накунед. (К. 1. С. 26).

[10] Саловати худованд бар вай ва ҷамъи онҳо. (К. 1. С. 26).

[11] Ҳатман нафаре аз ҷамъи қабила, ё худ тоифае аз онҳо дар дин тааммул кунанд. (К. 1. С. 27).

[12] То фаро расидани он соат (рӯзи растохез) тоифае аз бандагони ман бар ҳақ(қ) аст. (К. 1. С. 27).

[13] На ҳар «борабардори» фиқҳ фақеҳ аст. (К. 1. С. 28).

[14] Абиҳанифа гуфт: «Худои таоло бар вай раҳмат кунад. Бар ману бар Молик ва дигарон ҳаргиз таклид накунед. Ҳукмҳоро аз он ҷое, ки ӯ гирифта аст, бигиред. (К. 1. С. 29).

[15] Дар замони мо. (К. 1. С. 20).

[16] Худо моро аз вай нигоҳ дорад. (К. 1. С. 30).

[17] аҚсе, ки тавоноӣ дошта бошад, ба хонаи худо ва зиёрати он биравад. (К. 1. С. 30).

[18] Худ ва аҳли оиларо аз дӯзах муҳофизат кунед. (К. 1. С. 30).

[19] «Забур», «Таврот», «Инҷил» ва «Қуръон»-и муаззам, ки аз ҷониби худованди ҳакиму ҳамид нозил шудааст, дар ҳар замон ботил нахоҳанд шуд. (К. 1. С. 31).

[20] Худо мефармояд: «Қасе, ки аз худои худ тарсида, раҳи ҳавову ҳаваси нафсро пешгирӣ кунад, хатман ба биҳишт меафтад. (К. 1. С. 33).

[21] Шунидан кай бувад монанди дидан. (К. 1. С. 33).

[22] Олимони бандагони ман ҳам мисли паямбарони Бани Исроил мебошанд. (К. 1. С. 33).

[23] Худо мефармояд: «Эй ононе, ки имон овардаед, баҳри некию парҳезгорӣ ҳамкорӣ кунед ва ҳаргиз баҳри гуноҳ ва душманию нофармонӣ ба паямбар ҳамдастӣ накунед. (К. 1. С. 35).

[24] Лаҳза ба лаҳза (К. 1. С. 35).

[25] Ман талоқро бадтарин амал мешуморам. (К. 1. С. 37).

[26] Чизе, ки аз он чора нест. (С.).

[27] Дар зиндагӣ чаҳор чизи ногузир вуҷуд доранд: Аввало бурдаи ноне, ки қатъи гуруснагӣ мекунад, соңӣ пӯшоке, ки сару танро мепӯшонад ва саввум хонае, ки аз гармову сармо нигоҳ медорад ва охирин зани солеҳае, ки ба василаи он кас ҳастии бардавом пайдо мекунад. (К. 1. С. 38).

[28] Ибтидои ҳаман гуноҳ аз дӯстдории дуньёст ва ибтидои ибодат бошад, иборат аз тарки он аст. (К. 1. С. 38).

[29] Гуфт худованд, ки номаш азиз бод! «Қасе, ки зиндагию зинати дуньёро мехоҳад, мукофоти амалҳои ӯро дар он ҷо хоҳем дод. Онҳое, ки бо амалҳои номақбул маъруфанд, ба ғайри ҷаҳаннам чизи дигареро интизор набошанд. Амалҳои пасти содиркардаи онҳо ботил аст». Ва сухани худои таоло: «Қасе, ки дуньёи фониро дӯст дорад, барояш дар он ҷо зуд тадбире меандешем. Маҳз дӯзаҳро ҳамчун василаи ҷазодиҳӣ барои чунин шахсон омода кардем». (Қ. 1. С. 39).

[30] Пас, касе, ки бо тоғутпарастӣ кофир шуда бошад, агар ба худованд имон оварад, амали эътимодноке мекунад. (Қ. 1. С. 40).

[31] Писари азизам, худованд зоҳири шариатро аз ту бипӯшонад ва бароят ҳақиқати куфрро ошкор созад. Дарвоқеъ, зоҳири шариат куфрест махфӣ ва донистани ҳақиқати куфр маъруфати томест. Тамом шуд. (Қ. 1. С. 41).

[32] Гуфтаи худованди бузург аст, ки на молҳо ва фарзандонашон онҳоеанд, ки шуморо писанду қарини мо мекунанд. Танҳо касоне писанду қарини мост, ки ӯ ба мо имон оварда, кори нек бикунанд. (Қ. 1. С. 42).

[33] Бар он касе, ки ҳақ(қ) бар ӯст. (Қ. 1. С. 42).

[34] Дар «Мишкот» сабт шудаст, касе, ки фарзанддор шуд, пеш аз ҳама номи некӯ бигузорад ва баъди ин адаб диҳад. Ҳангоме, ки фарзанд ба воя расид, ҳатман хонадор кунед вагарна сабабгори гунаҳкории ӯ хоҳед шуд. Дар чунин маврид гуноҳи вай бар гардани падар аст. (Қ. 1. С. 42).

[35] Наздиктар пас наздик аст. Дар чунин маврид гуноҳи вай бар— гардани падар аст. (Қ. 1. С. 42).

[36] Мувофиқи қавли ӯ дар маъсияти офаридгор ибодати махлуқ зарурияте надорад. (Қ. 1. С. 43).

[37] Худованди бузург мефармояд: «Ҳамоно Бани Исроил паймон намуд, ки ба ғайр аз худо ба касе ибодат накунед, ба падару модар эҳсон намоед, ба наздикону ятимон ва фақирон доду диҳиш бикунед. Дигар, бо халқ хушгуфторӣ кунеду намозро ба ҷо оред ва закотро дар сари вақт бидиҳед. (Қ. 1. С. 43).

[38] Худованди бузург мефармояд: «Ба хотир доред, ки бо некӯӣ ҳар он чӣ гирд оваред, барои падару модар, хешону наздикон ва ятимону дармондагон аст. (Қ. 1. С. 43).

[39] Мефармояд, номи вай азиз аст, ба худованд ибодат кунед ва касеро ба мартабаи ӯ нашиносед. Ҳатмист, ки ба падару модар, наздикону хешовандон, ятимону фақирон, дӯстону ҳамсоягон ва дармондагону мутеон эҳсон кунед. (Қ. 1. С. 44).

[40] Он чизе, ки аз сахлангории ибодат ба амал омадааст. (Қ. 1. С. 44).

[41] Рӯзидеҳи ҳамаи ҳайвонот худо аст. (Қ. 1. С. 44).

[42] Худованд мефармояд: «Амри худост бар он ки ҷуз ӯ касеро парастиши накунед, бар падару модар эҳсон намоед. Магар онҳо харду, ё худ яке ба дараҷаи пиронсолӣ нарасидаанд? Дар ҳангоми хидматгузорӣ асло «уф» магӯ, бо овози дилхарош сухане вирди забон маёвар. Гуфторат ҳалиму дилчасп бошад. Ҳамеша бар онҳо итоат бикуну бигӯй: «Худоё, раҳм кун бар ин пиронсолон, зеро ки онҳо дар хурдсолиам баҳри парвариш чизеро дареғ надоштанд». (Қ. 1. С. 45).

[43] Ҳаққи наздикон, мусофирони вомондаро ҳамеша маҳфуз дор. (Қ. 1. С. 45).

[44] Худои ман раҳм кун ба онҳо, зеро ки маҳз онон баҳри камолёбиам мадад расондаанд. (Қ. 1. С. 45).

[45] Қавли худои бузург аст. «Бар инсон тавсия кардем, ки ба падару модар некӯӣ кунанд. Агар падару модар ҷаҳд кунанд, ки ту дар ҳама кор ҳамроҳӣ кунӣ, он гоҳ туро лозим меояд, ки ба он чӣ хуб сарфаҳм нарафтаӣ, ҳамкорӣ макунӣ». (Қ. 1. С. 45).

[46] Инсонро васият кардем, ки эҳтироми падару модарро нигоҳ доранд. Модарон онҳоро дар бата парварида, заифию шиканҷаро пушти сар карда, қариб ду сол аз пистонаш шир мемаконанд. Бинобар ин бар он ва ман бояд шукр кунед. Вале агар онҳо ҷаҳд кунанд, ки ту ба ҳама кор ҳамроҳӣ кунӣ, туро сазовор он аст, ки ба чизе хуб дарк накардаат ҳамкорӣ макунӣ. Боист бо онҳо рафтори хуб кунӣ ва тобеи шахсе бошӣ, ки он ба ман тавба кардааст. (Қ. 1. С. 46).

[47] Кӯдак ҳатман ба падару модари некӯ тобеъ хоҳад шуд. (Қ. 1. С .46).

48 Фармудаи вай азиз аст: «Инсонро васият кардем, ки бар падару модар эҳсон бикунанд. Гарчанде вай ғайри хоҳиши модар бар батн пайдо шуда, ғайри хоҳишаш таваллуд меёбад. Арафаи батнию ширмакӣ кариб сӣ моҳро дарбар мегирад. Ҳангоме ки чиҳилсола мешавад мегӯяд: «Худоё, маро водор кун, ки шукр кунам ба ту ба неъмате, ки ба ман ва падару модарам додӣ». Минбаъд кори некӯ кунам, то ки онҳоро розӣ кунонам. Маро ва авлодонамро то охир солеҳ нигоҳ дор. (К. 1. С. 46).

49 Дар китоби «Мишкот» онд ба эҳсону чоиза овардааст: Марде гуфт: «Кӣ сазовори ҳусну таваҷҷӯҳ аст?—Гуфт: «Модарат» — Гуфт: «Сипас кӣ?»—Гуфт: «Модарат»—Гуфт: «Сипас кӣ?»—Гуфт: «Модарат»—Гуфт: «Сипас кӣ?»—Гуфт: «Падарат». Ва дар ривояте низ гуфтаанд: «Модарат, сипас модарат, сипас модарат, баъд аз ин падарат, сипас наздиктару наздиконат». (К. 1. С. 48).

50 Салом бар вай, ки гуфтаи ӯст: «Хоколуд бод димоғи касе, хоколуд бод димоғи касе, хоколуд бод димоғи касе, ки мухолифи фармудаи ӯ амал кунад. Гуфтаи пайғамбар аст, ки каси падару модари пиронсол дошта, ё худ яке аз онҳо дар қайди ҳаёт бошанд, хидматгузориашон накунад, ҳаргиз дохили биҳишт нашавад. (К. 1. С. 48).

51 Аз гандапирӣ нигоҳ дор. (К. 1. с. 49).

52 Ризоии офаридгор дар ризоии падар ва ғазаби ӯ низ дар ғазаби падар аст. (С.).

53 Ҷавоби паёмбар ба касе, ки пурсид: «Ҳаққи падару модар чист?»—Гуфт: «Онҳоанд маҳз биҳишту дӯзахи ту». (К. 1. С. 49.

54 Ҳар мавлуде ба фитрати ислом таваллуд меёбад. Танҳо баъд аз он волидайн онҳоро оташпараст, насронӣ ва яҳудӣ мекунанд. (К. 1. С. 49).

55 Фармудаи паямбар аст, ки салавоту салоти худованд бар ӯ бод! Касе, ки намози бомдодро дар тоати худованд хонад, ин бомдодест, ки баҳри падару модари худ анҷом медиҳад. Дар ин муддат ду дари биҳишт ба рӯи онҳо боз мешавад. Агар касе намози хуфтанро бар тоати худо хонад онро низ баҳри падару модари худ анҷом медиҳад. Агар осӣ бошад, ба дӯзах меравад ва агар некӯ бошад, ба рӯи онҳо ду дари биҳишт кушода мешавад. Марде гуфт: «Агар онҳо ба фарзанд зулм карда бошанд?» Гуфт: «Агар зулм ҳам карда бошанд, агар зулм ҳам карда бошанд, агар зулм хам карда бошанд. Муроди ин зулм ба корҳои дуньявӣ ва ухравӣ тааллуқ надорад. (К. 1. С. 50).

56 Фарзанде, ки бар падару модар бо назари раҳму шафқат нанигарад, ҳаргиз накӯкор шуда наметавонад. Зеро худо ҳар назари ӯро ба мартабаи ҳаҷче қабул мекунад. Гуфтанд: «Агар ҳар рӯз сад мартаба нигарад-чӣ?» Гуфт: «Оре, худо бузургҳиммат ва покиза аст». (К. 1. С. 51).

57 Фармудаи вай, ки салоту салом бод бар ӯ! Худованд ҳамаи гуноҳро, ғайри оқшавӣ, мебахшад. Дар ҳақиқат самараи оқшавиро кас то марг мебинад. (К. 1. С. 50).

58 Ва он, писари Умар, гуфт: «Ман зане доштам, ки онро дӯст медоштам. Падарам, Умар, вайро бад медид. Пас ӯ фармуд, ки занамро талоқ диҳам. Умар назди пайғамбар, салому салавот ба ӯ бод, рафта ҳолро арз намуд. Он гоҳ пайғамбар фармуд, ки занамро талоқ диҳам. Ман анҷом додам. (К. 1. С. 50).

59 Бипӯшон ҳамон хеле, ки худо пӯшонид. (К. 1. С. 50).

60 Худованд дар «Қуръон» мефармояд. Занон низ ҳамон хеле, ки мардон ҳуқуқ доранд, ҳуқуқдор аст. (К. 1. С. 52).

61 Мардон соҳиби занонанд. (К. 1. С. 52).

62 Дар—Мишкот—сабт шудаст. Ба занҳо хайрхоҳ бошед, зеро ки онҳо аз устухони каҷи паҳлӯи чап офарида шудаанд. Агар бихоҳӣ, ки каҷии онро рост кунӣ, муяссар нагардад. Ва агар даст нарасонӣ, доим каҷ хоҳад буд. Пас, бо занон мадоро бояд карду хайрхоҳаш хоҳад буд. (К. .1. С. 52).

63 Касе, ки ба аҳли хонаводаи худ бештар некӯӣ кунад, некӯкортарин шахс ба шумор меравад. Ҳангоме, ки чунин соҳиб фавтад, онҳо бар ҳаққи вай дуои некӯ хоҳанд кард. (К. 1. С. 533).

64 Пурсиданд, ки «ҳаққи зани ҳар яки мо чист?» Гуфт: «Замоне, ки таом меҳӯрӣ, бар вай низ деҳ, ҳамин ки пӯшок мепӯшӣ, ӯро низ бипӯшон, ҳаргиз мазан, қабеҳ магӯй. фарьёд мазан». (К. 1. С. 53).

65 Мусулмони комил онҳоеанд, ки аз ҷиҳати имондорӣ ва хулку ахлоқ беҳ буда, ба оилаи худ меҳрубон бошанд. (К. 1. С. 53).

66 Чудой андохтан андар мисни зану шавҳар ва гуломӯ арбоб шеваи мо нест. (Қ. 1. С. 53).

67 Падару модар ҳамеша солеҳу муъмин буда, ба фарзандонашон хушрафторӣ бикунанд. (Қ. 1. С. 53).

68 Худо ҳар касеро ба қадри тавоноияш таклиф мекунад. (Қ. 1. С. 54).

69 Ду қавли зидди ҳам вуҷуд дошта наметавоаад. (Қ. 1. С. 54).

70 Мо ба шумо ва онҳо рӯзӣ медиҳем. (Қ. 1. С. 56).

71 Сазои эҳсон ба ҷуз эҳсон чизе нест. (Қ. 1. С. 56).

72 Ҷигар ҷигар асту дигар дигар. (Қ. 1. С. 56).

73 Худованд иродаи ба бандагон зулм карданро надорад. (Қ. 1. С. 57).

74 Ӯст, ки бароятон завҷа, авлоду набера ато иамуда, ҳамаро соҳиби рӯзии пок намуд. (Қ. 1. С. 57).

75 Худованд, воқеан, тағйирдиҳандаи рӯзӣ нест. Ӯ ба мардум неъмат додааст, ки худи онҳо тағйир диҳанд. (Қ. 1. С. 57).

76 Ман ҷинну инсро барои ибодат наофаридаам. (Қ. 1. С. 58).

77 Зиёнкори дуньёву охират .(Қ. 1. С. 59).

78 Вай зиёнкори ошкорост. (Қ. 1. С. 59).

79 Фарзанд офаридаи падар аст. (Қ. 1. С. 61).

80 Ин мухолиф аст. (Қ. 1. С. 63).

81 Чуннианд он чи, ки доною воқиф, ҳамду сано бод бар ӯ, маро омӯзондааст. (Қ. 1. с. 63).

82 Худованде, ки номаш азиз аст, фармудааст: «Матои ҳаёти дуньё, ки боиси зинат, хушӣ ва ифтихормандии ҳамдигарон аст, ба дурустӣ аз молу авлоди инсон иборат аст. (Қ. 1. С. 64).

83 Қасе, ки дуньёро бихоҳад, бояд ки гӯшанишинӣ бикунад. Қасе, ки охиратро бихоҳад, бояд ки парҳезгорӣ ихтиёр кунад. Агар касе, ки ҳардуро хоҳад, бояд ки илм омӯзад. (Қ. 1. С. 64).

84 Олимони бандагони ман ҳам, мисли паямбарони Бани Исроил мебошанд. (Қ. 1. С. 63).

85 Ба хубию мулоиматӣ аз онҳо раҳоӣ ёб. (Қ. 1. С. 66).

86 Дар кеши ислом ҷудоӣ аз халқ раво нест. (Қ. 1. С. 66).

87 Бигӯ: «Дар бораи мусулмон шуданатон миннатгузорӣ макунед, зеро ки худо худ бар шумо ҳидоят кард, то ки имоа оваред. (Қ. 1. С. 68).

88 Қасе, ки туғьён кунаду ҳаёти дуньёро аз ҳама афзал шуморад, ҷои ӯ ҷаҳаннам хоҳад шуд. (Қ. 1. С. 635).

89 Агар амал хуб бошад, хайр аст, агар бад бошад, шар(р) аст. (Қ. 1. С. 63).

90 Бихӯред, бинӯшед ва лаззат баред. (Қ. 1. С. 70).

91 Исроф накунед, наздик нашавед ва нагӯед. (Қ. 1. С. 70).

92 Бо ҷону дил. (Қ. 1. С. 70).

93 Ҳар киро хоҳад, мебахшад ва ҳар киро хоҳад, азоб медиҳад. (Қ. 1. С. 70).

94 Қасе, ки заррае кори хайр ва шар(р) кунад, натиҷаашро мебинад. (Қ. 1. С. 70).

95 Ва агар касе туғьён кунад. (Қ. 1. С. 70).

96 Дар байни орзӯҳои шумо ва орзуҳои аҳли китоб монандӣ нест. (Қ. 1. С. 70).

97 Худатонро бо дастони худ ба ҳалокат нарасонед. (Қ. 1. С. 71).

98 Бар ҳақиқат таваккал кунед, зеро ки ӯ сазовори ин аст. Шумо ва паррандагонро худо рӯзӣ хоҳад дод. (Қ. 1. С. 71).

99 Воқеан инсонро барои чорабиниҳо андешидаи офаридем. (Қ. 1. С. 71).

100 Зикри онҳоро бигузор, зеро ки онҳо бевафоянд. (Қ. 1. С. 73).

101 Дуньё ва охираташро барбод додааст. (Қ. 1. С. 76).

102 Олам ба ғайр аз худованд аз мавҷудоти хориҷӣ ва зеҳнӣ иборат аст. Он чизе, ки дар хориҷ мавҷуд аст, қадим аст, он чи ба васила вуҷуди хориҷӣ мавҷуд мешавад, вай ҳодис аст. (Қ. 1. С. 80).

103 Дуньё соатест. Қори яксоатаи олам баробари чашмак задан, ё худ аз он ҳам камтар аст. (Қ. 1. С. 81).

104 Аз он баландии бениҳоят ҳам баландтар аст. (Қ. 1. С. 83).

105 Бимиред, пеш аз он ки даргузаред. (Қ. 1. С. 84).

106 Ҳамеша бар онҳо роҳи рости туро нишон медиҳам. Сипас, ба сӯи онҳо аз пешу қафо ва тарафҳои росту чап меоям. Сипас, ҳамеша онҳоро ба иғво меандозам ва мебинӣ, ки бештарашон маҷоли шукргузорӣ ҳам надоранд. (Қ. 1. С. 84).

107 Эй фарзандони Одам, магар шумоёнро огоҳ накардам, ки ба шайтон ибодат накунед, зеро ки ӯ душмани ҳақиқӣ ва ошкорои шумост. (Қ. 1. С. 85).

108 Қасе, ки аз зикри ман рӯй гардонад, маишату зиндагии ӯ сахт хоҳад шуд. Чунин касонро дар рӯзи қиёмат ба холи кӯрӣ бармехезонам. (Қ. 1. С. 86).

109 Худованд рӯи ӯро азиз дорад. (Қ. 1. С. 86).

110 Худованди азиз дар баёни тафсилоти неъматҳои дунье гуфтааст: «Зинат ва чизи дӯстдоштаи халқ иборат аз занон, фарзандон ва миқдори зиёди тиллову нуқра ва аспҳои алифи доғдор, чорпоён, кишту заръ мебошад. Инҳост. василаи асосии ҳаёти дунье (Қ. 1. С. 87).

111 Назди худованд аст хубии бозгашт. (Қ. 1. С. 87).

112 Бигӯед: «Оё шумо аз залолати худ азоб мекашед? Ин залолатҳо неъматҳои фонии дуньёвӣ ҳастанд, ки мо ба шумо додаем. Шумо аз онҳо парҳез кунед, яъне пушти по зада, аз онҳо рӯй тобед. Агар онҳоро гиред худоро фаромӯш хоҳед кард. Шумо тоати худоро баргузинед, ба додаш қонеъ бошед, ба нододанҳою сахтиҳояш шикебо оред ва гӯшанишиниро пеша фармоед. Ононе, ки саҳаргоҳон, даме, ки ҳама дар хобанд,—«худоё, мо ба ту имон овардем, ту моро бубахшой аз оташи дӯзах нигоҳ дор»,—гӯянд, биҳишту ҳурҳо бо ризвонҳо насибаи онҳо хоҳад шуд ва онҳо шикебоён, растагорон, нафақа диҳандагон ва бахшандагон ҳастанд». (Қ. 1. С. 87).

113 Чӣ хуш гуфтааст: (Қ. 1. С. 88).

114 Худоё ба ман қавлатро бо феъл рӯзӣ кун. (Қ. 1. С. 88).

115. Мо маишати зиндагонии дуньёро бар онҳо тақсим кардаем. (С.).

116 Вай дар муддати шаш рӯз осмону заминро офарид ва ба арш бар бар гузошт. (Қ. 1. С. 90).

117. Мо маишати зиндагонии дуньёро бар онҳо тақсим кардаем. (С.).

118 Ашьё ба шарофати вуҷудиёти зидди он донисташаванда аст. (Қ. 1. С. 92).

119 Софро бипазиру аз тира бипарҳез (Қ. 1. С. 93).

120 Шукур бар худованде, ки моро бар ин ҳидоят кард. (Қ. 1. С. 96).

121 Олам ҳодис аст. (Қ. 1. С. 95).

122 Қасе, ки бо ҷиддияти том аз паи чизе шавад, ҳатман ба ком хоҳад овард. Қасе, ки бо исрор даркӯбӣ кунад, ҳатман дохили он иморат хоҳад шуд. (Қ. 1. С. 100).

123 Ман ганҷинаи ниҳонӣ будаму мехостам, ки маъруф шавам. Бинобар ҳамин ҳам халқро офаридам. На чашм дидасту на гӯш шунидааст. (Қ. 1. С. 102).

124 Худро бо дастони худ ба таҳлука маяндозед. (Қ. 1. С. 106).

125 Онҳо ба шумо душмананд, аз онҳо ҳазар кунед. (Қ. 1. С. 106).

126 Чун тундари рахшанда. (Қ. 1. С. 109).

127 Чи хуб касе гуфтааст: (Қ. 1. С. 109).

128 Рӯзӣ мувофиқи тақдир тақсим шудааст. (Қ. 1. С. 160).

129 Бар ҷоҳил дуньё ширин, бар оқил он талх. (Қ. 1. С. 112).

130 Осмону замин бо адолат ороста шуд. (Қ. 1. С. 113).

131 Ту бар олам ба ноҳақ такаббурӣ намудан ҳуқуқдор нестӣ. (Қ. 1. С. 113).

132 Меваҷоту гӯшти мурғ ва аз он чи, ки хоҳанд. (Қ. 1. С. 114).

133 Ин ҳама он аст, ки худованди олими соҳибхабар барои мо овардааст. Шукр ба офаридагоре, ки моро ба ин ҳидоят кард, вагарна бе ҳидояту раҳнамоии ӯ муяссар намегардид. (Қ. 1. С. 115).

134 Мувофиқи дилхоҳ, ҳамон хеле, ки мехоҳад. (Қ. 1. С. 116).

135 Ин мулк азони кист? (Қ. 1. С. 117).

136 Мувофиқи дилхоҳ. (Қ. 1. С. 121).

137 Ҳамеша ба пеш аввал як поро гузошта, баъд пои дигарро мегузоранд. (Қ. 1. С. 122).

138 Ба ягон навъ, бо ягон роҳ, намуде, хеле. (Қ. 1. С. 123).

139 Магар мо бароияшон андаке илм наёвардем? (Қ. 1. С. 123).

140 Як бор нас аз бори дигар, панҳам. (Қ. 1. С. 124).

141 Назар ба ин. (Қ. 1. С. 124).
142 Вай чӣ маъдум ва чӣ мавчуд бошад. (Қ. 1. С. 125).
143 Доимо, хамеша. (Қ. 1. С. 25).
144 Қасе, ки соҳиби ҳикмат аст, вай дар ҳақиқат иқтидори хайри зиёде намудаиро дорост. (Қ. 1. С. 126).
145 Қасе, ки худоро гумроҳ кунад, ӯро ҳимоятгаре вучуд дошта наметавонад. (Қ. 1. С. 126).
146 Чӣ қадар хуб аст он чизе, ки гуфта шудааст. (Қ. 1. С. 130).
147 Дар замони мо. (Қ. 1. С. 132).
148 Ман имрӯз барои шумо динатонро мукаммал намудам, дар натича аз гумроҳи начотьёбӣ ошкор шуд. (Қ. 1. С. 132).
149 Қасе, ки ба ин киштӣ аз тахти дил чанг андозад, халос хоҳад шуд, агар касе, ки тарки он кунад, ҳатман ҳалок, ё ғарқ хоҳад шуд. (Қ. 1. С. 132).
150 Агар шахсони бадкор набошад, қурби соат (қиёмат) наздик намешавад. (Қ. 1. С. 132).
151 Худованд подоши меҳнати онҳоро диҳад. (Қ. 1. С. 134).
152 Баҳри хотири ризои худованд. (Қ. 1. С. 134).
153 Баҳри баланд бардоштани сухани худованд. (Қ. 1. С. 134).
154 Ба таври номуайян: Ба таври пинҳонӣ (Қ. 1. С. 134).
155 Фаровон бо неъматҳои вай ва беохир бод атои: уӣ. (Қ. 1. С. 140).
156 Дарвоқеъ, бадтарини садоҳо садои харон аст. (Қ. 1. С. 141).
157 Ширину турш ва ҳамчун оби чашма гуворост. (Қ. 1. С. 142).
158 Дамбадам; вақт ба вақт. (Қ. 1. С. 141).
159 Чизе, ки ба он эҳтиёч бошад. (Қ. 1. С. 146).
160 Сафар кунеду саҳҳобӣ ёбед ва ғаниматҳо ба даст оваред (Қ. 1. С. 146).
161 Ман хочии мусофирам, атворию асбобҳои зебу зиннати занона овардаам, ки хеле арзон мефурӯшам.(Қ. 1. С. 154).
162 Ин аст хонаи фосиқон! (Қ. 1. С. 159).
163 Ин ҳамон аст, ки дар он маро сарзаниш карда будӣ. (Қ. 1. С. 159).
164 Замоне, ки онҳо ӯро диданд дастҳояшонро буриданду гуфтанд: «Ин шояд одамӣ набуда, балки фариштаи карим бошад». (Қ. 1. С. 159).
165 Ман худои бузургтарини шумоён ҳастам. (Қ. 1. С. 160).
166 Худованди меҳрубону бахшояндаи покиза дуруст гуфтааст, ки беҳтарини халқ касонеанд, ки насороро имон овардаанд. Зеро ки онхо қавиимон буда, дар ҳақиқат такаббурӣ надоранд. (Қ. 1. С. 152).
167 Ва ҳар кӣ бихоҳад. (Қ. 1. С. 165).
168 Пас, бигузор онҳо бо ҳам мулоқот кунанд, бозӣ кунанд, то ҳангоме, ки рӯзе заифӣ бирасад. (Қ. 1. С. 169).
169 Чизе, ки мувофиқи майл бошад. (Қ. 1. 224).
170 Чизе, ки ғайр аз он аст. (Қ. 1. С. 224).
171 Чинс ба ҳамчинс майл мекунад. (Қ. 1. С. 227).
172 Дар дини ислом тарки дуньё намудан раво нест. (Қ. 1. С. 210).
173 Дар корҳои некӯ ва парҳезгорӣ ҳамкорӣ бикунед. (Қ. 1. С. 210).
174 Магар он чизе, ки худо нигоҳ дорад. (Қ. 1. С. 210).
175 То бепоёнӣ, беохирӣ. (Қ. 1. С. 211).
176 Барои он ки бихӯранду бипӯшанд. (Қ. 1. С. 211).
177 Қасе, ки тавба бикунад, мисли он хоҳад шуд, ки гуноҳе содир накарда бошад. (Қ. 1. С. 211).
178 Ва касе, ки кори бад кунад, бар нафси худ ситам раво дорад. Пас аз худо омӯрзиш мекунад, зеро ки ӯ бахшояндаю раҳим аст. (Қ. 1. С. 211).
179 Инсон, дар ҳақиқат, агар эҳтиёчманд набошад, туғьён мебардорад. (Қ. 1. С. 215).
180 Мукофоти эҳсон албатта эҳсон аст. (Қ. 1. С. 215).
181 Он чизе, ки зери эзор аст. (Қ. 1. С. 215).
182 Оё боз ҳам ҳаст? (Қ. 1. С. 216).
183 Ҳастии дуньё барои зиндагии мӯъминону кофирон аст. (Қ. 1. С. 229).
184 Он чизе, ки ба он ҳукм шудааст. (Қ. 1. С. 229).
185 Сазовори эътибор. (Қ. 1. С. 224).
186 Чизи фавтшуд, яъне аз даст рафта. (Қ. 1. С. 224).

187 Аз ҳар ҷиҳат. (Қ. 1. С. 227).
188 Ду чизи ба ҳам зид(д) якҷоя намешавад. (Қ. 1. С. 227).
189 Шунидан кай буғад монанди дидан. (Қ. 1. С. 227).
190 Онҳо камақлу нокисдинанд. (Қ. 1. С. 227).
191 Худованд ҳаргиз ба бандагон зулм наҳоҳад кард. (Қ. 1. С. 227).
192 Онҳо мисли ҳайвонон гумроҳанд. (Қ. 1. С. 230).
193 Пайдоиш ҳама мувофиқи иродаи худованд аст. (Қ. 1. С. 230).
194 Гӯё дар биҳишт бо ҷунин унвон дарахте вуҷуд дорад. (Қ. 1. С. 230).
195 Ҷаҳаннамро ба зудӣ аз ҷинну инсон пур мекунам. Сӯзишворию санг-ҳоро барои кофирон омода кардам. (Қ 1. С. 230).
196 Агар ту набудӣ, ман албатта фалакҳоро намофаридам. (Қ. 1. С. 230).
197 Пас дар ин рӯз касеро ба монанди вай азоб дода намешавад. (Қ. 1. С. 230).
198 Зиёнкори ин дуньёву охиратанд. (Қ. 1. С. 235).
199 Ин ҳамон зиёнкории ошкорост. (Қ. 1. С. 235).
200 Худованд мефармояд: «Эй касони имоноварда, шумоёнро на мол, на фарзандон наҷот медиҳад, балки фақат бо зикри худованд халосӣ хоҳед ёфт. (Қ. 1. С. 236).
201 Мардҳо бар занҳо зӯрӣ доранд. (Қ. 1. С. 237).
202 Занҳо бар мардҳо зӯрӣ доранд. (Қ. 1. С. 237).
203 Магар ин ки худованд нигоҳ дорад. (Қ. 1. С. 238).
204 Марди бадахлоқ бо зани бадахлоқ никоҳ хоҳад кард, ё худ зани бадахлоқ бо марди бадахлоқ никоҳ хоҳад кард. (Қ. 1. С. 238).
205 Заношӯӣ баракат аст, никоҳбандӣ суннати ман аст. Ба ман аз ин дуньё се чиз хуш омадааст: бӯи хушу зани покизаву намоз, ки нури чашмонам аст. Агар касе, ки забони гӯё, дили шукркунанда дошта бошед, онгоҳ зани покеро ба никоҳ оварда, соҳиби фарзандон бишавед. (Қ. 1. С. 239).
206 Беҳтарини занон онҳоеанд, ки шутурсавор бошанд. (Қ. 1. С. 240).
207 Магар ин ҳамон ваҳӣ нест. (Қ. 1. С. 240).
208 Баҳри он ки дар он канорам худо бошад. (Қ. 1. С. 240).
209 Бар ҳадисҳо итоат бояд кард. (Қ. 1. С. 241).
210 Ҷамъи онҳо ва шарҳу тафсилҳои онҳо... (Қ. 1. С. 241).
211 Пас, касе, ки аз суннати ман барояд. (Қ. 1. С. 241).
212 Бихӯред, бинӯшед ва лаззат баред! (Қ. 1. С. 241).
213 Хубу покиза бошед, намозу ибодат кунед. (Қ. 1. С. 241).
214 Барои нафъи умум... (Қ. 1. С. 242).
215 Муайян накарда... (Қ. 1. С. 242).
216 Банда бо молу ҳолаш азони соҳибаш мебошад. (Қ. 1. С. 244).
217 Дар ҳолати тангдастӣ... (Қ. 1. С. 246).
218 Дар назди шариат ва ақл... (Қ. 1. С. 246).
219 Ба воҷиботу суннат бояд итоат кард. (Қ. 1. С. 246).
220 Мувофиқи он чи, ки мо қарор додаем. (Қ. 1. С. 246).
221 Бандаи зан... (Қ. 1. С. 247).
222 Мувофиқи воҷиботи худо. (Қ. 1. С. 249).
223 Падару модар сазовори эҳсонанд. (Қ. 1. С. 250).
224 Қасе, ки начашад, намедонад. (Қ. 1. С. 251).
225 Дар ҳангоми навиштан... (Қ. 1. С. 252).
226 Гӯр боғест аз боғҳои биҳишт ва инчунин чоҳ аст аз чоҳҳои ҷаҳаннам. (Қ. 1. С. 252).
227 Ҳаркӣ беҳтару хубтар бошад, барои аҳли худ аст. Ман, ки беҳтарини шумоён ҳастам, низ барои аҳли худам мебошам. (Қ. 1. С. 254).
228 Гуфт, Салом бар вай бод, мустаҳкам шав, эй бандаи зан! (Қ. 1. С. 255.
229 Ба номи худованди баландмартабаи бузург, худо бузургтар аст. (Қ. 1. С. 256).
230 Худовандо, шайтонро аз мо дур кун. (Қ. 1. С. 256).
231 Шукр бар худованде, ки башарро аз қатраи обаке офарид ва баъд бар ӯ насабу издивоҷ ато намуд. (Қ. 1. С. 256).
232 Ҳангоме, ки худованд ба кас атое мекунад, пас он бесабаб нест. (Қ. 1. С. 258).
233 Бо фармудаи худо ва ҳидояти ӯ ба охир расондем, вагарна имконнопазир буд. (Қ. 1. С. 257).
254 Ҳарчи буд, қалами мо тасвир намуд. (Қ. 1. 258).

235 Худованд мефармояд, ки ба қарибӣ шумоёнро меозмоем. Шартҳои озмоиш иборат аз чизи ҳавфнок, азоби гуруснаги, нуқсонoти ҷонҳо, қарор бар молу меваҳо ва фарзандонатон мебошанд. Сабркунандагонро аз ин қарордоди мо бохабар бикун! (Қ. 1. С. 266).

236 Шумо, ачаб нест, ки чизҳои шарро дӯст дореду чизҳои хайрро бад бинед. (Қ. 1. 266).

237 Агар худованд ба бандагонаш ризқи зиёд диҳад, боиси дар олам пайдоиши бедодгарӣ хоҳад шуд. (Қ. 1. С. 266).

238 Худованди покиза бо забони дӯсташ, саловоту салом бод бар ӯ, гуфт! Дар ҳақиқат аз бандагони мӯъмини ман касоне ҳастанд, ки ибодатдорӣ мекунанд. Пас, онҳоро бо ибодат сарафроз бояд кард, вагарна онҳоро ҳисси мағрурӣ фаро мегирад, ки он оқибат ба фосидӣ бурда мерасонад.

Ва дар ҳақиқат аз бандагони мӯъмини ман касоне ҳастанд, ки боигарӣ онҳоро боимон мегардонад. Агар чунин шахсонро қашшоқ кунам, онгоҳ ҳатман онҳо фосид хоҳанд шуд.

Ва дар ҳақиқат аз бандагони мӯъмини ман касоне ҳастанд, ки қашшоқӣ онҳоро боимон мегардонад. Агар чунин шахсонро бой кунам, онгоҳ ҳатман онҳо фосид хоҳанд шуд.

Ва дар ҳақиқат аз бандагони мӯъмини ман касоне ҳастанд, ки сиҳҳати онҳоро боимон мегардонад. Агар чунин шахсонро бемор кунам, ҳатман фосид хоҳанд шуд.

Ва дар ҳақиқат аз бандагони мӯъмини ман касоне ҳастанд, ки бемори онҳоро боимон мегардонад. Агар чунин шахсонро тандуруст кунам, онгоҳ ҳатман фосид хоҳанд шуд.

Ман бо илми худ донояму ба дилҳои онҳо чогирам. Бандагонам ба ҳақ буданам шубҳа надоранду огоҳанд. (Қ. 1. С. 267).

239 Дӯст медорад ва онҳо низ дар навбати худ ӯро дӯст медоранд. (Қ. 1. С. 267).

240 Онҳоро аз роҳи рости ту мебарорам. Сипас, аз чор тараф онҳоро иҳота карда, фиребашон медиҳам. (Қ. 1. С. 273).

241 Якрӯза парҳез иллати яксоларо барҳам хоҳад дод. (Қ. 1. С. 276).

242 Ба фоидаи умум. (Қ. 1. С. 276).

243 Дуо асоси ибодат мебошад. (Қ. 1. С. 276).

244 Худованд ҳар дуи онҳоро ба роҳи рост ҳидоят кунад. (С. 11).

245 Касе, ки онро ҳақиқатан пок адо кард, начот ёфт ва касе, ки зиёнкорӣ намуд, дар он фурӯ рафт.

246 Магар бо ёди худованд дилу даст хотирчамъӣ ёбад. (С. 15).

247 Худованд мефармояд, ки дар масчид оид ба оройиши худ машғул нашавед. (С. 17).

248 Худованд мефармояд, ки агар амали неке баҳрашон навишта нашуда бошад, ҳаргиз он водиро тай карда наметавонанд. (С. 17).

249 Худованд мефармояд, ки инсон аз ҳама чизҳо бачадал аст. (С. 17).

250 Шитобкорӣ шеваи шайтон аст.

251 Сабркорӣ амали раҳмонист.

252 Шақоватамон бар мо ғолиб омад. (С. 17).

253 Чизе, ки аз даст рафт, ноумед нашавед ва чизе, ки худованд бахшад, дилхушӣ менамоед. (С. 18).

254 Чи хуш гуфтааст. (С. 23).

255 Худованд мефармояд, ки дар замин бароятон чойгоҳ ва инчунин молу матоъ ба ҳангом мерасад. (С. 22).

256 Ту ҳуқуқ надорӣ, ки дар олам ноҳақ такаббурӣ намоӣ. (С. 22).

257 Замину осмон дар асоси талаботи ҳаққоният офарида шудааст. (С. 22).

258 Агар ту набудӣ, албатта афлокро намеофаридам. (С. 22).

259 Худованд на ба қолибҳо, балки ба дил менигарад. (С. 24).

260 Замоне, ки ҳидоят намешаванд, онгоҳ ба зудӣ мегӯянд: «Ин гуноҳи қадима ва боқимондаи гузаштагон аст». (С. 25).

261. Шукр бар худованд бахри он ки моро ба ин ҳидоят кард. Агар худованд моро ҳидоят намекард, онгоҳ мо раҳнамо намешудем. (С. 25).

262 Марди бадкор низ диндор хоҳад шуд, зероки худованд мададгор мегардад. (С. 25).

263 Худованд аз олам беннёз аст. (С. 25).

264 Ҳар чиз барои чизе офарида шудааст. (С. 29).

265 Тинати одам дар ҷиҳил рӯз сиришта шуд. (С. 33).

266 Ҳар касе чиҳил рӯз ба худо ихлос орад. (С. 33).

267 Танҳо вай аз ҷамъи онҳо мақоми муайяне дорад. (С. 34).

268 Онҳоро хавфе таҳдидовар нест ва аз ин ҷиҳат онҳо ғамгин намешаванд. (С. 34).

269 Вай ба ҳама чиз муҳит аст. (С. 37).

270 Пас, покиза аст, он ки малокути ҳар чизе бар дасти ӯст ва онҳо ба сӯи вай бармегарданд. (С. 39).

271 Худованди покиза ва азизу ҳаким, ки молики арши азим буда, дар осмону замин бузургиҳо офаридааст. Ӯ ин ҳама чизҳоро ба алломаи ғоиб бахшидааст. Худо ӯро биёмӯрзад. (С. 41).

272 Ҳаёту мамоти онҳо як аст. (С. 42).

273 Ҳаркӣ заррае некӣ кунад, онро хоҳад дид ва ҳаркӣ заррае бадӣ кунад, онро хоҳад дид. (С. 42).

274 Худованд ба саъю кӯшиши ва ҷозибаи мо тавфиқ диҳад. (С. 43).

275 Агар аблаҳон набуданд, дуньё хароб мешуд. (С. 45).

276 Илм иззати дуньё ва шарофати охират аст. (С. 51).

277 Касе, ки дар ҷустуҷӯи илм қадами нораво гузошта, илмро ҳаром мекунад, ҳатман гирифтори оташи худо хоҳад шуд. (С. 52).

278 Олимони уммати ман мисли пайғамбарони Бани Исроиланд. (С. 52).

279 Маҳбубтарин бандагони худо касонеанд, ки дар ҳақиқат муҳаббати худовандро бар бандагон ва баръакс муҳаббати бандагонро бар худованд меафзоёнанд. (С. 52).

280 Онҳо касоне мебошанд, ки худованд ҳидоят кардааст ва аз ин рӯ онҳоро пайравӣ кунед. (С. 52).

281 Худованд мефармояд, ки агар кас аз илму олимӣ муҷодила карданро талаб кунад, ҳатман бо разолати рӯбарӯ шуда, рӯҳи халқро аз худ бармегардонад. Пас, ба зудӣ оташ нишемани ӯ хоҳад шуд. (С. 52).

282 Онҳо ба воситаи илм ҳаёти зоҳирии дуньёро донистаанд. (С. 53).

283 Ба ту аз илми бефоида паноҳ мебарам. (С. 53).

284 Умматонам пароканда хоҳанд шуд. (С. 53).

285 Касе, ки хоҳони зиндагию зинати ин дуньё бошад, мо ба аъмоли онон нафрат дорем. Пас, онҳо худро аз ҷазо наҷот дода натавониста, оқибат дар дӯзаҳ хоҳанд афтод. (С. 55).

286 Пойҳои касе, ки чанголуд шавад. (С. 63).

287 Олимон ворисони пайғамбаронанд. (С. 63).

288 Далели комил бар худост ва агар ӯ бихоҳад, бар ҳамаи шумоён раҳнамоӣ мекунад. (С. 67).

289 Худованд бар ҳама ризқрасон аст. (С. 67).

290 Сарфакорӣ намудан. (С. 65).

291 Ризқи ҳама дар осмон аст. (С. 68).

292 Аз он ҷиҳате, ки беҳисоб аст. (С. 68).

293 Чӣ хуш аст ибораи ӯ. (С. 69).

294 Ҳукми марг ҳақиқат аст ва худованд ризқдиҳанда аст. (С. 69).

295 Худованд мефармояд, ки дуньё бебақо аст. (С. 73).

296 Дар ҳақиқат зиндагӣ дар ин дуньё монанди обест, ки мо онро аз осмон нозил кардем. Пас, бо он гиёҳи замин омехта шуду ғизои одамону чорпиён расида гардид. Маҳз бо ҳамин замин ороставу зинат ёфт. Аҳли хомтамаи дуньё гумон бурданд, ки онҳо низ дар он амали шабу рӯз анҷом додаи мо қодир бошанд. Бинобар ин бар даравиданашон ҳукм кардем. (С. 73).

297 Бино ба гуфтаи вай, салом бар ӯ бод, чӣ кор дорам ман ба дуньё?! Ману дуньё ба савораю дарахте мемонем, ки савора чанд гоҳе зери сояи дарахте буда, сипас онро тарк мекунад. (С. 73).

298 Худованди покиза мефармояд, ки «оё мо гунаҳгорони нахустинро нобуд накардем?! Сипас аз паи онҳо баъдинаҳоро чунин хоҳем кард. (С. 73).

299 Мефармояд, салтанати ӯ азиз бошад; «Агар хоҳед ба шумоён аз ҳоли рафтагон хабар диҳам. Боиси асосии гумроҳии онон баҳри зиндагӣ саъи беше кардан аст. Онҳо чунин ҳисоб кардаанд, ки гӯё амали неке содир мекарда бошанд». (С. 74).

300 Мефармояд, салом бод бар вай: «Ба ғайр аз ёди худо ва наздикони ӯ дунъё ва ҳама чизи он малъун аст. (С. 74).

301 Мефармояд: «Касе, ки киштукори дунъёро мақсади асосӣ қарор медиҳад, дар ҳамин олам баҳраманд мегардад, вале дар охират чизе насиби ӯ намешавад». (С. 74).

302 Худованди бузург мефармояд: «Пас, онон ба шумоён васият карда наметавонанд, зероки ҳаргиз ба назди аҳли худ барнамегарданд. (С. 74).

303 Худованди бузургвор мефармояд: «То расидани марг шумо мунгазиред. Мо ба ҳар як миранда наздиктарем, вале инро шумо ҳаргиз нахоҳед дид. Пас, агар шумо гунаҳкор набошеду содиқ ва солеҳкорӣ бикунед, онро хоҳед баргардонид. (С. 74).

304 Дунъё бар мӯъминон зиндону бар кофирон ҷаннат аст. (С. 74).

305 Худованд мефармояд, ки аз онҳо то ҳатто тилло бошад ҳам, қабул макун, агарчӣ пешкаш кунанд. (С. 74).

306 Агар дунъё пеши худованд ба қадри пари пашшае арзиш медонит, ҳаргиз аз он бо ҷуръаи об ягон кофирро сероб намекард. (С. 74).

307 Худованди бузург меефармояд: «Агар ҳамаи халқ як уммати воҳиде бошанд, мо барои касоне, ки то ҳатто бо худованд куфр меоранд, шифти хонаҳошонро аз нуқра бунъёд мекардем. Зинапояҳои он ва дарвозаю сарири онҳоро зебу зинат медодем. Дар ҳақиқат ҳамаи инҳо матои ҳаётии ин дунъё ва охирати парҳезгорон аст. (С. 75).

308 Рӯзе, ки онҳо дар оташи ҷаҳаннам партофта мешаванд, пешонию паҳлӯҳо ва пуштҳояшон сӯзонда мешавад. Ин натиҷаи ҳамон чизест, ки шумоён барои худ захира кардаед. Пас, он чизеро, ки захира кардаед, мазаашро бичашед. (С. 75).

309 Рӯзе мерасад, ки кас аз бародар, модар, парда ва рафиқу фарзанд мегурезад. (С. 75).

310 Рӯзе меояд, ки гунаҳкор наҷот ёфтан мехоҳад. Вай аз азобу шиканҷаи имрӯза ба василаи фарзандон, зану бародар, дӯстдорону хайрхоҳон, ҷонибдорон ва инчунин тамоми касони рӯи замин халосӣ ёфтан мехоҳад. (С. 75).

311 Дӯстони имрӯза, ба ҷуз парҳезгорон, бар якдигар душманананд. (С. 75).

312 Рӯзе мерасад, ки онҳо инро соате нагузашта дар як рӯз мебинанд. (С. 75).

312а Ту кистӣ, ки дар ин олам ноҳақ такаббурӣ мекунӣ?! (С. 76).

313 Худованди азиз мефармояд, ки ба молу авлоди шумо ва ҳама наздиконатон эҳтиёҷе надорем. Вале хоҳони онем, ки ба мо имон оварда, некӯкор бошад. (С. 76).

314 Бинобар қавли ӯ, номаш азиз бод, касе, ки ба шитоб гузаштани дунъёро дархост мекунад, оқибат ноил мегардад. Вай ба ҳолати мазаммату саркӯбшуда ба ҷаҳаннам меафтад. (С. 82).

315 Мо инсонро баҳри заҳмат кашидан офаридаем. (С. 86).

316 Аз ду роҳ якеро ихтиёр намо. (С. 90).

317 Осмон дар болову замин дар зери пои мо, ин ҳама, обдаста баҳри ғусл кардану рӯй шустан аст. (С. 94).

318 Аз ҳар соҳибдонише донишмандтар ҳаст. (С. 101).

319 Худованд мефармояд, ки касе, ки ба худою пайғамбари ӯ итоат кунад, ҳамон шахс аз неъмати худованду пайғамбарон баҳраманд мегарданд. Онҳо аз содиқон, шаҳидон ва некӯкорон иборатанд. (С. 104).

320 Касе, ки бар сидқи ӯ вафодорӣ кардааст мӯъминанд ва он ки бар қасде сидқ кардааст кофиранд. (С. 104).

321 Мувофиқи хоҳишаш мебахшаду шиканҷа медиҳад. (С. 104).

322 Ба номи ӯ, ки огоҳу донанда аст. (С. 110).

323 Бигӯ, ки рӯҳ амри худовандист. (К. 1. С. 277).

324 Ба ҳар ҳол. (К. 1. С. 278).

325 Худованд инсонро ба сурату сифати худ офаридааст. (С. 111).

326 Афлокро ба шарофати ту пайдо кардаам. (К. 1. С. 279).

327 Раги гардани инсон ба мо монанд аст. Дар ҳар ҷое, ки набошед, худованд бо шумост. (К. 1. С. 280).

328 Худованд, дар ҳақиқат, ҳама чизро иҳота кардааст. (Қ. 1. С. 280).

329 Худовандо, дар ҳангоми афтодан ба гирдоби марг ва ҷонканиҳо кӯмак расон (Қ. 1. С. 281).

330 Хайр хайр асту шар шар бувад. (Қ. 1. С. 282).

331 Чӣ хуб гуфта шудааст. (Қ. 1. С. 283).

332 Ин ҳамон чизест, ки донандаи ғайбҳо бароям ҷудо кардааст. Ва худеро раҳмат. (Қ. 1. С. 285).

333 Дар охирҳои моҳи июли соли 1879 ба итмом расид. (Қ. 1. С. 285).

334 Дараҷаи миёна беҳтарини амалхост. (С. 110).

335 Одамро дар ҳақиқат ба мисли худаш офаридааст ва ба сифати худ зоҳир намудан низ кори ӯст. (С. 109).

336 Ҳар вақте ки гурӯҳе бар он ҷо партофта мешавад, ҳамоно соҳибон мепурсанд: «Магар шахсе аз таҳдиду азоби ин ҷо хабардор накард?»—мегӯянд: «Бале омаданду огоҳ карданд, вале мо ӯро дурӯғгӯ ҳисобидем». (С. 114).

337 Ба худованд, пайғамбар ва соҳибфармонон итоат кунед. (С. 115).

338 Гуноҳи якро ба дигаре бор макун. (С. 120).

339 Оё касони гунаҳкорро баршумурданд, ки мо онҳоро солеҳкор хоҳем кард. (С. 125).

340 Бе мардон мулку бе мол мардон ва бе раият молу бе мол ободонӣ нест. (С. 130).

341 Онҳо якҷоя тарҳрезӣ шуданду як ҷо ёдварӣ шудаанд. (С. 132).

342 Шумо агар бист марди собир дошта бошед, онҳо бар дусад каси носабур ғолиб меоянд: (С. 133).

343 Ба таври куллӣ. (С. 133).

344 Басе бо хоҳиши худованд чунин шудааст, ки заифон бар зӯроварон ғолиб омадаанд. (С. 144).

345 Дини раият мувофиқи дини шоҳонашон мебошад. (С. 146).

346 Гумондорӣ нишонаи эҳтиётӣ аст. (С. 147).

347 Чарбзабону ширинбаён. (С. 148).

348 Рӯзгор бар кас гоҳ бар кому гоҳ ноком хоҳад буд. (С. 150).

349 Ҷосусӣ макун. (С. 160).

350 Ба хона аз дарвоза медароянд. (С. 160).

351 Бе иҷозат ба хонаҳо даромадан раво нест. (С. 160).

352 Ин тавр нест, зероки харҷӣ касб карда шаванд бо дилҳо ҷогир хоҳанд шуд. (С. 161).

353 Аз ду роҳ якеро қабул кун. (С. 166).

354 Ба ҳасби хотири худованд. (С. 172).

355 Ҷанг ҳилла аст. (С. 173).

356 Оҳанро бо оҳан аз кӯра дармеоваранд. (С. 173).

357 Дарди бадро давои бад. (С. 174).

358 Ҳар накӯие, ки мекунӣ, баҳри худ хоҳӣ кард. (С. 174).

359 Қариб буд, ки ҳалим пайғамбар шавад. (С. 175).

360 Дини раият мувофиқи дини шоҳонашон мебошад. (С. 177).

361 Тафовуте, ки дар дараҷаву табақот доранд. (С. 187).

362 Шоҳон агар ба ҳар деҳе дохил шаванд, харобии зиёде меоваранд (С. 191).

363 Инҳо афсонаҳои гузаштаанд. (С. 207).

364 Марг василаест, ки ҳабибро бар маҳбуб мерасонад. (С. 210).

365 Ин охирин чизест, ки мо дохил кардем. Шукр бод бар худованд ва пайғамбари олимартабаи он! (С. 213).

366 Ҳазорон таҳсин бар соҳиби он, ки ӯ ғуломи заифу баумед аст. (С. 213).

367 Ҳар чиро хоҳад, мекунад. (С. 215).

368 Худовандо, Муҳаммад ва авлодонашро, ки то рӯзи қиёмат на ҳаракат мекунанду на менависанд. (С. 213).

369 Агар ба он бо назари таҳқиқ бинигарӣ. (С. 217).

370 Дар замин ҳам чизҳои ба онҳо монанда ҳаст. (С. 217).

371 Ба ҳар ҳол. (С. 222).

372 Шукр бод бар худованди олиму бохабар, ки моро имконияти навиштан дод. (С. 222).

373 Дар «Қуръон» омадааст, ки худованд бо хоҳиши худ харчиро меофараду ҳарчиро маҳв менамояд. (С. 223).

374 Марг ногузир асту худованд рӯзидиҳанда аст. (С. 223).
375 Гуруснагию ташнагӣ. (С. 227).
376 Эй паногоҳу шифодиҳандаи умедворон, паноҳам дор, зеро ки ҷуз шифои ту шифое нест. Тӯӣ каримтарини каримону раҳимтарини раҳимон. (С. 228).
377 Худованди баландмартаба, ба имдоди Мустафои пайғамбар наҷот деҳ. (С. 229).
378 Рӯзгор якнавохт нест. Агар рӯзе ба ком расӣ, рӯзи дигар ноком хоҳӣ монд. (С. 237).
379 Қосиб дӯсти худост. (С. 237).
380 Онҳо магар аз пешу пушт, аз болову паст огоҳ наянд?! Мо агар биҳоҳем оламро тиpаву осмонро соф мекунем. (С. 248).
381 Ҳеҷ пардае пеши шуои ҳақиқатро гирифта наметавонад. (С. 249).
382 Ӯро ба худ наздик пиндору бигӯ. Вай ҳамон касест, ки шумо онро меҷустед. Худовандо, моро аз шарри балвою фитнаҳо нигоҳ дор. Замоне ҳам агар фитнае офарӣ, моро ба ҳоли фиребхӯрда магузору оғуштаи фитна мегардон. (С. 249).
383 Мо дар ҳақиқат осмону заминро ба амонат офаридаем. (С. 257).
384 Пеш аз мурдан бояд мурд. (С. 257, 259).
385 Пас, онҳоро қабул накарданд, зеро ки аз онон киҳебиданд. (С. 257).
386 Онро инсон бардошт. (С. 258).
387 Оё касеро, ки дар он фасод мекунаду хунҳо мерезад, нигоҳ медорӣ? (С. 258).
388 Ман он чизе, ки шумо намедонед, медонам. (С. 260).
389 Одамро сарвари ҳама чизҳо офарид. (С. 260).
390 Аз бад бад мерӯяд. (С. 260).
391 Ҳаркӣ дареро кӯфту пофишорӣ намуд, ҳатман дохил шуд. (С. 259).
392 Хушбахт аз модар хушбахт таваллуд меёбад. (С. 259).
393 Онҳоеро, ки дар роҳи худованд нобуд мегарданд, мурда ҳисоб мекунед, зеро ки онҳо дар назди ӯ зинда ҳастанд. (С. 259).
394 Вақтҳое ҳаст, ки ман бо худо чунон якҷоя мешавам, ки то ҳатто фариштаи муқарраб ҳам ҷойгир шуда наметавонад. (С. 259).
395 Номҳои худовандро ба башарият омӯзанд. (С. 260).
396 Онҳо мисли ҳайвонанд ва баъзан аз он ҳам бадтаранд. (С. 260).
397 Ин маънӣ сифати ҷоҳилон аст, ки мо онро маънидод намудем. (С. 260).
398 Ин чизест, ки бахри таскини дили нотинҷу хотири парешони ман ато намуд. Худовандро шукр, ки ӯ моро ҳидоят намуд, то ки мо ҳидоятманди шумоён шавем. (С. 261).
399 Ба ҳамди худованд тасбеҳ гардондан беҳтарин амалиёт аст, ки шумоён бар моҳияти он сарфаҳм намеравед. (С. 261).
400 Эй Билол, олами ман дар намоз аст. (С. 261).
401 Шумоёнро аз хок офаридаем ва бори дигар аз он ҷо гардонда меоварем. (С. 262).
402 Ҳамаи инро худои воқифу донанда ба ман расонид. С. 262).
403 Ӯро чашмҳо намебинанд, вале вай чашмҳоро мебинад. (С. 264).
404 Худовандо, худро ба ман намо... ту маро намебинӣ. (С. 264).
405 Вақте, ки худованд таҷалло намуд, он кӯҳро пора-пора кард, ки аз ин Мӯсо беҳуш гашт. (С. 264).
406 Дараҷоти одамони нек вобаста ба он аст, ки онҳо то кадом андоза одамони аз қайду банди зиндагӣ озод бударо дарк мекунанд. (С. 265).
407 Ин охирин чизест, ки ман ноябри соли 1881 дохил кардам. (С. 271).
408 Азиз бод номи гӯянда! Ӯ ҳамон касест, ки аввал осмону замин ва сипас аршро офарид. (С. 272).
409 Имрӯз мулк ба кӣ монд? Лутфи худованди ягонаи қаҳҳор. (С. 274).
410 Азиз бод номи гӯянда! «Оё инсон дар ёд надорад, ки собиқан мо ӯро офаридем. Ҳол он ки пеш аз ӯ чизе набуд. Савганд ба номи худованд, ки онҳоро бо шайтонҳо баробар мекунем! Сипас, онҳоро дар ҷаҳаннам ба ҳолати ба зонуафтода ҳозир хоҳем кард. (С. 274).
411 Ҳамон рӯзе, ки замин ба ғайри замин бадал мешавад. (С. 274).
412 Хушбахт, ё худ бадбахт аст. (С. 276).
413 Қасоне, ки бегуноҳанд, ба биҳишт хоҳанд рафт ва касоне, ки гунаҳкоранд, ба дӯзах меафтанд. (С. 276).

414 Амалкунандагон минбаъд ҳам мисли ҳамин амал кунанд. (С. 278).
415 Худовандо, бар асаб, гӯш ва устухони ман нур ато кун. (С. 278).
416 Худовандо, ба ҳоли дӯзахиён маафтон. (С. 279).
417 Магар ин гуноҳи қадима аст? (С. 279).
418 Ин илҳомест, ки худованди бузург ато намудааст. Шукр бод бар ӯ! (С. 279).
419 Мардумон ба мисли конҳои тиллову нуқраанд. (С. 280).
420 Осмону замин маро ба худ ғунҷонида наметавонанд, вале ман ба дили мӯъминон ҷой хоҳам гирифт. (С. 282).
421 Маро бо худо... нуқтаи олии арш. (С. 282).
422 Рӯзе, ки сирҳо ошкор мешаванд. (С. 284).
423 Азиз бод номи касе, ки гуфтааст:
«Касе, ки ободии дуньёро хоҳад, корашро равнақ хоҳем дод, аммо барои чунин шахсон дар охират чизе нест. Касе, ки дуньёи гузароро дӯст дорад, ба камолиаш хоҳем расонд, вале дар он олам дӯзахро барояшон обод мекунем». (С. 285).
424 Ман инсону ҷинро ба ҷуз ба худ ибодат кардан наофаридаам. (С. 285).
425 Ин ҳама маҳсули он аст, ки худованди доно маро омӯзондааст. Ҳамду сано бар ӯ бод! (С. 286).
426 То даррасидани он вақт ягон тоифае аз умматон дар роҳи ҳақ хоҳад монд. (С. 290).
427 Худовандо, онҳоеро, ки парваридию бузург кардӣ илтифот намо. (С. 290).
428 Ягон шаҳрею маконе аз ҳалокат наҷот нахоҳад ёфт. Ҳамаи он пеш аз рӯзи қиёмат дучори азоби шадиде хоҳанд шуд. (С. 292).
429 Мо Самарқандро ба қатли насрониён ва Бухороро ба қаҳтӣ хароб хоҳем кард. (С. 292).
430 Худаш касро азизу хор хоҳад намуд. (С. 294).
431 Худованд бузургонро дар ҳарду олам нигоҳбон аст. (С. 294).
432 Саркаш бе ҳодист. (С. 294).
433 Хости ту бахснопазир аст. (С. 294).

ТАВЗЕҲОТ

Абдураҳмон — писари Абӯбакр халифаи аввалин аст.

Абдураҳмон ибни Авф — яке аз муборизи роҳи дини ислом буда, солҳои 580—652 дар қайди ҳаёт будааст. Пеш аз ислом вай бо номи Абдулкаъба машҳур буда, баъд аз он ӯро Абдураҳмон номиданд. Касби асосии ӯ тоҷирӣ будааст.

Абдулло — шояд Абдулло ибни Ҷаъфар ибни Абӯтолиб бошад, ки вай солҳои 622—700 ҳаёт ба сар бурдааст.

Абдуллоҳи Умар — яке аз саҳобаест, ки солҳои 613—692 ҳаёт ба сар бурдааст.

Абдулло ибни Ҷаъфари Тайёр — яке аз муборизони роҳи барқарор кардану мустаҳкам намудани ислом буда, дар соли 628 ба қатл расонида шудааст.

Абдураҳмонхон — Абдураҳмон ибни Афзал ибни Дӯстмуҳаммадхон чаҳорумин шоҳи хонадони Баракзаи Афғонистон буда, солҳои 1879—1901 ҳукмронӣ намудааст.

Абулкарам ва Асъад — фарзандони Аҳмади Дониш мебошанд.

Абиҳанифа (Абӯҳанифа) — Нӯъмон ибни Собит, ки яке аз пешвоёни чоргона буда, дар соли 767 даргузаштааст.

Абулбашар — Кунияи Одами афсонавист, ки онд ба он чунин ривоят вуҷуд дорад. Гӯё худованд аввало падари инсон — Одам ва баъд модари инсон — Ҳаворо офарида, ҳамчун занушӯй онҳоро дар биҳишт ҷо дода бошад. Худованд таъкид кардааст, ки аз себу гандуми мавҷудаи биҳишт нахӯранд, вагарна гунаҳкор шуда, аз биҳишт маҳрум хоҳанд гашт. Ҳисси кунҷковӣ онҳоро маҷбур мекунад, ки таъкиди офаридгорашонро сарфи назар карда, донаи гандуму себро бихӯранд. Дар натиҷаи ин амали норавояшон аз биҳишт ронда шудаанд.

Абулмаонӣ — Мирзо Абулқодир ибни Абдулхолиқ шоир ва мутафаккири барҷастаи тоҷику форс буда, соли 1720 вафот кардааст.

Абӯзарҷмеҳр (Бузарҷмеҳр) — яке аз ҳакимони маъруфи Хусрави Парвиз будааст.

Абӯатиқ — писари дуюмини Абӯбакр — халифа будааст.

Абӯҷаъфар — шояд Ҷаъфари Содиқ ибни Муҳаммадро дар назар дошта бошад, ки ӯ имоми шашум буда, солҳои 698—765 зиндагӣ кардааст.

Адес — яъне шаҳри Одесса.

Алӣ — Алӣ ибни Абитолиб халифаи чаҳорум буда, дар соли 661 кушта шудааст.

Амир Насрулло — дар солҳои 1826—1860 ҳукмронӣ кардааст.

Амри Лайс — Ибни Яъқуб ибни Муҳаммад ибни Амр ибни Лайс аз хонадони Саффориён буда, барои ба даст овардани истиқлолият сарвари исьёи мегардад. Дертар шоҳи сулолаи сомониён, Исмоили Сомонӣ, ӯро дар соли 913 ба Самарқанд равона кард, ки дар ҳамин сол дар он ҷо ба қатл расониданд.

Афлотун — файласуфи машҳури юнонӣ, ки шогирди Суқрот ва муаллими Арасту мебошад. Вай дар соли 429 пеш аз милод таваллуд ёфта, соли 347 вафот намудааст.

Аҳмади Дониш ба воқеаи солҳои 1878—1880, ки дар айёми шоҳии Амир Абдураҳмонхон англисҳо ба Афғонистон ҳуҷум оварда, ғолиб омада буданд, ишора мекунад.

Бани Исроил — яъне писарони Исроил, ки аз авлодони Яъқуб мебошанд.

Беҳзод — Камолиддини Беҳзод яке аз наққошони машҳури тоҷик буда, дар ҳудуди солҳои 1440—1451 таваллуд ёфтааст.

Буалӣ — (ибни Сино) — Абӯалӣ Ҳусейн ибни Абдуллоҳ Ҳасан ибни Алӣ маъруф ба Ибни Сино олим ва мутафаккири оламшумули тоҷику форс буда,

соли 980 дар Бухоро таваллуд ёфтааст. Вай соли 1037 дар Ҳамадон фавтидааст.

Бухтунассар — яке аз подшоҳони бобулӣ будааст.

Боязид — Султони усмонӣ, ки дар солҳои 1389—1402 ҳукмронӣ намудааст.

Бӯҳлул — Абӯвоҳиб ибни Амру донишманди маъруф буда, соли 806 дар Кӯфа вафот кардааст.

Дар ин ҳикоят Аҳмади Дониш кӯшиш мекунад, нишон диҳад, ки ахлоқ дар дарбор то ба кадом дараҷа паст ва гирифтори фисқу фуҷур гардидааст. Илова бар ин мутафаккир ба мардум симои ҳақиқии ҳоҷиёнеро, ки бар зиёрати Каъба рафта, даъвои покию муқаддасӣ менамуданд, нишон медиҳад.

Довуд — дар солҳои 1010—970 пеш аз милод ҳаёт ба сар бурда, гӯё Байтулмуқаддасро ӯ бунёд кардааст.

Зардӯшт — дар замони Гӯштосп зуҳур карда, ба «Авесто» шарҳе менависад ва онро «Занд» меномад. Дертар, мегӯянд, ки ба «Занд»-аш низ шарҳе навишта онро «Позанд» меномад. Вай тарғиботчии кеши оташпарастӣ буда, қариб 77 сол умр дидааст.

Зулҳиҷҷаи соли 1289 ҳ. мутобиқи январи соли 1873 мебошад. Дар нусхаи асл соли 89 ҳ. (707 м.) қаламӣ шудааст, ки саҳви маҳз аст.

Зулқаъдаи санаи 1286 ҳиҷрӣ мутобиқи феврали соли 1869 мебошад. Дар нусхаи асл 86 ҳ. (705 м.) сабт шудааст, ки саҳви маҳз мебошад.

Зинуни Мисрӣ — Сӯбон ибни Иброҳим Аҳмими Мисрӣ, ки яке аз орифон буда, соли 859 дар Миср фавтидааст.

Зуннурайн — яъне соҳиби ду нур, ки лақаби Усмон ибни Ирфон будааст.

Ибни Ямин — Маҳмуд ибни Яминуддин Муҳаммади Туғрой шоири машҳури тоҷику форс буда, дар Фарьюмади Хуросон таваллуд ёфтааст. Шоир бо ҳаракати сарбадорон алоқа доштааст. Мегӯянд, ки боре девони ашъораш гум мешавад ва ӯ аз нав девоне тартиб медиҳад. Вай баъд аз ҳаштод соли умр хӯрдан дар соли 1367 фавтидааст.

Ибни Аббос — набераи Аббос ибни Абдулматлаб буда, дар асри VII зиндагӣ кардааст.

Ибораи «қадди фотонаттахмир» ба ҳисоби абҷад санаи 1894 мешавад, ки агар аз он шумораи калимаи «куҷо»-ро, ки 24 аст, барорем, он гоҳ **соли 1870** ба амал меояд. Дар ҳамин сол тӯи никоҳи духтари подшоҳи рус, Александри II, ба вуқӯъ омада буд.

«Инҷил» — китоби муқаддаси масеҳиён аст.

Ин қисмати поёни боб дар нусхаҳои «АБ» дар охири боби «Дар ҳикояти Абулқосим-бӣ ва сафари Русия» оварда шудааст.

Ин порчаи шеърӣ аз «Нукот» ном асари Абдулқодири Бедил оварда шудааст.

Ин порчаи шеърӣ азони Фахриддини Аттор мебошад.

Ин байт аз «Бӯстон» ном асари Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ оварда шудааст.

Ин порчаи шеърӣ аз «Нукот» ном асари Абдулқодир Бедил оварда шудааст.

Исо — Ибни Марьям дар соли 30-милодӣ ба қатл расонида шудааст. Мувофиқи ривояти исломӣ вай пайғамбарест, ки пеш аз Муҳаммад бе падар таваллуд ёфтааст.

Исмоили Сомонӣ — писари дуюми Аҳмади Сомонӣ буда, дар соли 903 Хуросонро аз тасарруфи сулолаи Саффориён гирифта, ҳокимӣ кардааст.

Имом Ғаззолӣ — донишманди маъруфи форсу тоҷик буда, соли 1058 таваллуд ёфта, дар соли 1111 фавтидааст.

Кайхусрав — сеюмин подшоҳи силсилаи Қаёниён буда, писари Сиёвуш ва Фарангес (духтари Афросиёб) мебошад. Гӯё вай 160 сол подшоҳӣ карда бошад.

Кайқубод — аввалин подшоҳи силсилаи Қаёниён мебошад, ки васфи он дар «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ омадааст. Вай гӯё сад сол салтанат карда бошад.

Кова — яке аз паҳлавонони афсонавиест, ки оҳангар буда, ба муқобили золимон исён бардоштааст.

Кисро — Хусрави Парвиз шоҳаншоҳи сулолаи Сосониён аст. Васфи он дар «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ вуҷуд дорад.

Лисон-ул-ғайб-яъне Ҳофизи Шерозӣ.

Маволиди сулса — Мурод аз ин маъдан, наботот ва ҳайвонот мебошад. Маволиди сегона низ меноманд, ки пайдоишро аз давраҳои маъданиёт, наботот ва ҳайвонот дониста, инсонро натиҷаи охирини он мешуморад.

Маоз — яке аз саҳобае будааст, ки дар соли 640 фавтидааст.

Марьям — Марьями Узро, ки модари Исо пайғамбар буда, духтари Имрон ва аз насли Довуд мебошад. Вай Исоро дар ҳаждаҳсолагӣ таваллуд кардааст.

Марвон ибни Ҳакам — аввал вазир буда, баъдтар дар Димишқ (с. 683) ба хилофат расидааст. Вай солҳои 623—684 дар қайди ҳаёт будааст.

Маъмун — ҳафтумин халифа аз хулафои Аббосиён буда, солҳои (813—833) хилофат доштааст.

Маҳмуди Ғазнавӣ — Шоҳи золиму забткори сулолаи Ғазнавиён буда, солҳои 997—1030 ҳукмронӣ кардааст.

Маҳдӣ — Абулқосими Муҳаммад ибни Ҳасан, ки дар соли 868 таваллуд ёфтааст. Вай дар синни хурдӣ аз падар ятим монда, оқибат ба дараҷаи имоми шеиён мерасад ва охирин имом аз имоми дувоздаҳгона ба шумор меравад.

Монӣ (Монавӣ) — Вай дар соли 830 таваллуд ёфта, дар айёми ҷавонӣ бахри омӯхтани ҳикмат ва алалхусус дини зардуштӣ камар мебандад. Дар синни 24 солагӣ худро дар майдони илму ҳикмат бемислу монанд дида, оини махсусро кашф менамояд. Вай ба василаи Фируз, бародари Шопур, ба шоҳаншоҳ наздикӣ пайдо намуда, ба унвони «Шопургон» асаре таълиф менамояд. Пас аз гирифтори нафрати шоҳ гардидани кешу оинаш Монӣ роҳи мусофиратро пеш гирифта, ба мамлакатҳои Ҳиндустон, Тибет, Чин меравад, вале танҳо дар соли 885 баъд аз фавти Шопур ба ӯ муяссар мешавад, ки ба Эрон баргардад. Вай дар ин муддат асосан дар Байнаннаҳрайн иқомат гузида, оину кеши худро тарғиб намуда, пайравони зиёде пайдо мекунад, вале оқибат шоҳаншоҳ, Баҳроми Аввал, ӯро дастгир намуда, соли 887 ба қатл мерасонад.

Мункар — мувофиқи ақидаи ислом номи яке аз ду фариштаест, ки гӯё пас аз мурдан ҳаркиро онҳо пурсуҷӯ мекунанд.

Муовия — Муовия ибни Абисуфьён дар соли 606 милодӣ таваллуд ёфта, қариб 19 сол хилофат намуда, соли 679 фавтидааст.

«Мухтасари виқоя» — китобест, ки дар он асосҳои ҳуқуқи мусулмонӣ ба тарзи мухтасар баён ёфтааст.

Муҳаммад — асосгузори дини ислом буда, дар соли 571 таваллуд ёфта, соли 632 вафот кардааст.

Муҳаммад ибни Каъб — шояд ҳамон Қаьб-ул-ахбор дар назар дошта шуда бошад, ки он Абӯисҳоқи Каъб ном дошта, дар давраи Умар-халифа мусулмониро пазируфтааст. Вай яке аз олимони машҳури яхудиён буда, соли 652 фавтидааст.

Мӯсо — пайғамбари Бани Исроил буда, ривоят мекунанд, ки дар давраи шоҳии Фиръавн таваллуд ёфтааст. Гӯё модараш қариб 3 моҳ махфӣ дошта, баъд аз бими Фиръавн ба сандуқе андохта, ба дарьёи Нил партофтааст, ки духтари Фиръавн ӯро наҷот медиҳад ва ба камол мерасонад. Мегӯянд, ки ӯ дар синни 40-солагӣ ба мартабаи пайғамбарӣ расида, қариб саду бист сол умр дидааст.

Накир — мувофиқи ақидаи ислом номи яке аз ду фариштаест, ки гӯё пас аз фавт ҳар касро онҳо пурсуҷӯ менамоянд.

Намруд — лақаби подшоҳи афсонавии Бобул аст, ки номи аслии он Найнӯс буда, дар далерию қаҳрамонӣ ном баровардааст.

Низомулмулк — Абӯалӣ Ҳасан ибни Абулҳасан вазир ва донишманди маъруф буда, солҳои 1019—1092 умр ба сар бурдааст.

Низомӣ — Ҳаким Абӯмуҳаммади Ильёс ибни Юсуф дар соли 1136 дар Ганҷаи ҷумҳурияти Озорбойҷон таваллуд ёфта, соли 1218 вафот кардааст. Шоири бузург дар таърихи адабиёти тоҷику форс бо офаридани «Хамса» ва девони ашъор мақоми хосеро ишғол менамояд.

Нуриддин Абдураҳмони Ҷомӣ — шоири бузурги тоҷик мебошад, ки дар соли 1414 таваллуд ёфта, соли 1492 вафот кардааст.

Нӯҳ — ривоят мекунанд, ки Нӯҳ яке аз пайғамбарони аввал буда, мардумро ба росткорӣ даъват менамудааст. Вале тобеони ӯ ва мардум ба вай эътибор надода, бадкориҳо мекунанд, ки худованд ба қаҳр омада, Нӯҳро водор менамояд, ки тӯфони азиме ба амал оварад. Инак, гӯё Нӯҳ аз ҳар анвоъ ҷонварон мунтахаб намуда, бо киштие халос мекунад.

Од — дар Арабистони Ҷанубӣ қавме бо ин ном мезистааст. Ривояте мекунанд, ки гӯё Ҳуд-пайғамбар ба ғазаб омада, боди тундеро бармехезонад, ки он қавм ҳама нест мешаванд. Ривояти дигаре вуҷуд дорад, ки гӯё Од ном шахсе дар Арабистон будааст, ки ӯро падари Шаддод мешуморанд.

Оиша — духтари Абубакр ва зани Муҳаммади пайғамбар буда, дар солҳои 613—678 ҳаёт ба сар бурдааст.

Осаф-Осаф ибни Баркиё яке аз уламои Бани Исроил буда, ривоят мекунанд, ки ӯ гӯё вазири Сулаймони пайғамбар будааст.

Патти (Аделина Паттӣ) — ҳофизаи машҳури итальявӣ буд. Патти истеъдоди фавқулоддаи фитрие доштааст, ки аллакай аз синни ҳафтсолагӣ ба сурудан шурӯъ намуда, дар Англия, Франция, Америка ва Россия баромад карда, шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо мекунад. Вай дар соли 1843 таваллуд ёфта, соли 1909 фавтидааст.

Рабеъ-ул-аввали соли 1297 мутобиқи моҳи феврали соли 1879 мебошад. Бояд изҳор кард, ки дар нусхаи асл соли 97 ҳ. (715 м) сабт шудааст, ки он саҳви маҳз аст.

Рамазони санаи 1298 ҳ. мутобиқи моҳи июли соли 1880 мебошад. Дар нусхаи асл соли 98 ҳ. (716 м) қаламӣ шудааст, ки он саҳви маҳз мебошад.

Самтур — шояд сантур бошад, ки он асбоби мусиқиест.

Самуд (Сумуд) — қавме аз араб буда, дар Мӯсил байни Ҳиҷозу Шом иқомат мекардаанд. Ривоят мекунанд, ки он қавм ба нафрати Солеҳи пайғамбар гирифтор мегарданд ва дар натиҷа овози шиддатноке аз осмон меояд ва ҳама ба ҳалокат мерасанд.

Сарлавҳаи боби якум аз феҳристи китоб, ки худи Аҳмади Дониш тартиб додааст, оварда шуд.

Сарлавҳаи боби дуюм аз феҳристи тартибдодаи Аҳмади Дониш гирифта шуд.

Сарлавҳаи боби сеюм аз феҳристи китоб, ки Аҳмади Дониш тартиб додааст, гирифта шуд.

Сарлавҳаи боби чорум аз феҳристи китоб, ки аз ҷониби худи Аҳмади Дониш тартиб дода шудааст, гирифта шуд.

Сарлавҳаи боби панҷум аз мундариҷаи нусхаи асосие, ки аз ҷониби Аҳмади Дониш тартиб дода шудааст, гирифта шуд.

Сарлавҳаи боби ҳафтум аз мундариҷаи тартибдодаи Аҳмади Дониш оварда шуд.

Сайфиддини Бохарзӣ — Абулмаолӣ Саид ибни Музаффар мутақаллиб ба Шайхулолам буда, аз аҳли сӯфиён ба шумор меравад. Ӯ яке аз муридони Шайх Наҷмиддин мебошад, ки бо хоҳиши зай ба Бухоро омада, дар соли 1231 фавтидааст.

Саъдии Шерозӣ — шоир ва нависандаи бузурги тоҷику форс, ки дар Шероз таваллуд ёфта, соли 1295 вафот кардааст.

Сиддиқи Акбар — Абубакрро меноманд, ки ӯ халифаи аввалин буда, дар соли 634 вафот кардааст.

Сикандар (Искандар) — дар соли 355 пеш аз милод таваллуд ёфта, соли 324 дар синни 32-солагӣ фавтидааст. Искандари Македонӣ сарлашкари бомаҳорати Юнони Қадим буда, сарзамини Эрон, қисман мамлакатҳои араб аз қабили Миср, Сурия, Байналнаҳрайнро забт намуда, ба сӯи Ҳиндустон лашкар мекашад. Вай худро шаҳаншоҳи Эрон ба қалам дода, ба духтари Доро хонадор мешавад. Мегӯянд, ки қариб 60 шаҳр дар нуқтаҳои гуногуни дунъё бо номи Искандари Македонӣ маълум аст.

Соиб—Мирзо Муҳаммадалӣ ибни Мирзо Абдураҳими Табрезӣ шоири машҳур буда, солҳои 1607—1675 дар қайди ҳаёт будааст.

Соли 572 ҳиҷрӣ мутобиқи соли 1176 милодист.

Соли 1296 ҳиҷрӣ мутобиқи соли 1878 милодӣ мебошад.

Соли 1298 ҳиҷрӣ мутобиқи соли 1880 милодӣ мебошад.

Сулаймон—Сулаймон ибни Довуд аз подшоҳони яҳудиён буда, гӯё дар солҳои 973—935 пеш аз милод ҳукмронӣ кардааст. Ривоят мекунанд, ки ӯ гӯё бар ҷинну унс ҳокимӣ доштааст.

Сӯфисто (Софистика) — дар Юнони Қадим гурӯҳи файласуфоне буданд, ки онҳо дар баҳси масъалаҳои фалсафӣ, ахлоқӣ ва сиёсӣ ба тариқи суханбозӣ баромад мекарданд.

«Таврот»—китоби мазҳабии яҳудиён, ки гӯё аз Мӯсо боқӣ мондааст.

Таносухиён — гурӯҳи ҳакимонеро гӯянд, ки онҳо ба ҷисм дохил шудан ва аз як ҷисм ба ҷисми дигар гузаштани рӯҳро тарафдорӣ намуда, мукобили акидаи ҳашру нашр мебошанд.

Темур—Амир Темур подшоҳи забткору ғоратгарест, ки солҳои 1349—1404 ҳукмронӣ кардааст.

Умар — Умар ибни Абдулазиз ибни Марвон халифаи Умавӣ буда, солҳои 717—720 хилофат доштааст.

Ушраи мубашшира — даҳ нафар муборизони дини исломро гӯянд, ки онҳо гӯё бо дорои сифатҳои садокатмандӣ, ҳақиқатпарастиашон дар ҳангоми кайди ҳаёт соҳиби биҳишт гардидаанд. Аъзоёни «ушраи мубашшира» инҳоанд: Алӣ, Абӯбакр, Умар, Усмон. Забир, Талҳа, Саъд, Саид, Абӯабида, Абдураҳмон ибни Авф.

Уктуриё — малика (Виктория) — Маликаи Англия буда, соли 1819 таваллуд ёфта, соли 1901 фавтидааст. Вай дар солхои 1837—1901 ҳукмронӣ карда, соли 1876 императори Ҳиндустон эълон карда шуда буд.

Фаромӯшхона — ҷараёни динӣ — ирфонист, ки дар асри XVIII дар Англия ба унвони «Фарак—Масон» таъсис ёфтааст. Дар ин ҷараён асосан ашрофон тамоил пайдо намудаанд, ки мақсади асосии онҳо иборат аз ҳаёти ҳақиқии инсонӣ даст кашидану гӯшанишиниро ихтиёр намудан мебошад. Ин ҷараён холо ҳам дар мамлакатҳои капиталистӣ, махсусан, Англия ва Америка амал карда, бисьёр шахсони заифиродаро аз ҳаёт ноумед гардонида истодааст.

Аҳмади Дониш қисман ба моҳияти ин ҷараён сарфаҳм рафта менависад: «Агар ҳама мардум «фаромӯшонӣ» бошанд, низоми мулкӣ мухтал гардад ва касе ба коре қиём накунад ва ҳама умур муаттал монад ва ҷаҳон хароб шавад». Вале мутафаккирро ҳисси инсондӯстӣ, рафоқату бародарии мардум, ҷавонмардӣ, мазаммати хирси сарвату ҷоҳталабӣ водор мекунад ки ӯ дар ин масъала фиреб хӯрда, моҳияти асосии ин ҷараёнро нафаҳмад.

Форуқ — лақаби Умар мебошад, ки ӯ дуввумин халифа буда, солҳои 634—644 хилофат доштааст.

Фирдавсӣ — Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ соли 940 дар Тӯс таваллуд ёфтааст. Вай дар синни 35-солагӣ ба назми «Шоҳнома» шурӯъ намуда, баъд аз 35-сол яъне дар соли 1009 ба итмом мерасонад. Шоир дар соли 1025 вафот кардааст.

Фиръавн — подшоҳи Миср буда, тасвири он дар «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ вуҷуд дорад.

Фотима — духтари Муҳаммади пайғамбар буда, модараш Хадиҷа мебошад. Вай ҳамбистари Алӣ Абитолиб буда, модари Ҳасан, Ҳусейн, Гулсум ва Зайнаб мебошад. Дар солҳои 405—432 дар қайди ҳаёт будааст.

«Хамса» — Низомии Ганҷавӣ панҷ достонро ба риштаи назм кашида, онҳоро дар якҷоягӣ «Хамса» номид, ки он дар таърихи адабиёти тоҷику форс машҳур гардид.

Хайём — Ҳаким Абулфатҳи Умар ибни Иброҳим машҳур ба Хайём буда, файласуфи риёзидон ва мунаҷҷиму шоири бузурги тоҷику форс мебошад. Вай дар соли 1135 вафот кардааст.

Хузайфа — яке аз саҳоба буда, дар соли 656 вафот кардааст.

Шаддод — Ривояг мекунанд, ки гӯё Од ном шоҳи Арабистони ҷанубӣ ду писар доштааст, ки яке аз он Шаддод мебошад. Шаддод гӯё биҳиште месозаду, вале баҳраманд шуда наметавонад.

Шайх Ҳусайни Мансур — Ибни Мансури Ҳалоҷ аз орифони машҳур буда, дар соли 922 ҳамчун бидъат ба қатл расонида шудааст.

Шайх Наҷмиддини Кубро — Аҳмад ибни Умар ибни Муҳаммади Хафвии Хоразмӣ, ки маъруф ба Шайх Наҷмиддин мебошад, яке аз орифони машҳури сӯфия будааст. Дар соли 1221 дар ҳангоми ҳуҷуми муғулон ба қатл расонида мешавад.

Шақиқи Балхӣ — Абӯалӣ ибни Иброҳими Балхӣ орифи маъруфест, ки соли 809 ба қатл расонда шудааст.

Шералихон — саввумин аз хонадони Баракзаи Афғонистон буда, солҳои 1864—1879 ҳукмронӣ кардааст.

Шофеъй — Муҳаммад Идрис ибни Аббос ибни Усмон ибни Шофеъӣ яке аз имомҳои чаҳоргонаи аҳли сунат буда, дар солҳои 747—820 ҳаёт ба сар бурдааст. Вай муассиси мазҳаби шофеъӣ буда, дар ин бобат асарҳои зиёде эҷод кардааст.

Юсуф — фарзанди Яъқуб буда, гӯё бародаронаш ҳасад бурда, ӯро ба чоҳе андохтанд. Достону қиссаҳои зиёде дар ин бобат вуҷуд доранд.

Яъқуби Саффор — шахсест, ки баъд аз фатҳи сарзамини Эрон аз ҷониби арабҳо бори аввал ҷуръати ба даст овардани истиқлолиятро намудааст. Вай дар соли 875 бо халифа ҷангида, асир меафтад.

Яъқуби Лайс — рӯйгарзодае, ки соли 868 ба муқобили хилофат баромада, то 878 сардори сулолаи Саффориён буд.

Қорун — Ривоят мекунанд, ки Қорун ҳамасри Мӯсои пайғамбар буда, яке аз афроди Бани Исроил ба шумор мерафтааст. Вай шахси ҷоҳталабу ҳасуд ва бахил буда, сарвати зиёде ҷамъ кардааст, вале на худ мехӯрду на ба дигарон медод. Мегӯянд, ки ӯ боре ба Мӯсо тӯҳмат зад ва дар натиҷа зилзилаи сахте ба амал омада, ӯро бо сарваташ замин фурӯ бурд.

Ҳасани Басрӣ — Абӯсаид Ҳасан ибни Ясори Басрӣ аз зоҳидони машҳур буда, солҳои 641—728 ҳаёт ба сар бурдааст.

Ҳошим — лақаби бобои Муҳаммади пайғамбар аст, ки номи ӯ Амр (у) буда, дар соли 510 вафот кардааст.

Ҳаҷҷоҷ — сарлашкари Абдулмалик ибни Марвон буда, солҳои 661—713 ҳаёт ба сар бурдааст.

Ҳорунаррашид — машҳуртарин халифаи Аббосӣ, ки дар соли 765 таваллуд ёфта, соли 808 вафот кардааст. Вай соли 786 соҳиби хилофат шудааст.

Ҳомон — гӯё вазири Фиръавн будааст.

Ҳорут — Ҳорут ва Морут гӯё ду тан аз фариштагон аст, ки дар замин фаромада гуноҳе содир менамоянду ба чоҳи Бобул меафтанд.

Ҳотам — Ҳотам ибни Абдулло ибни Саъди Той аз қабилаи Тай буда, дар доду диҳиш ном баровардааст.

Ҳофиз — Шамсиддини Муҳаммад машҳур ба Ҳофизи Шерозӣ шоири машҳури тоҷику форс буда, соли 1389 вафот кардааст.

Ҳусейн — Ибни Алӣ сеюмин имоми шиаён буда, соли 625 ба қатл расонда шудааст.

Ҳушоми Абдулмалик — Ҳушом ибни Абдулмалик аз хулафои умавӣ буда, соли 724 хилофат ёфтааст. Вай дар соли 742 вафот кардааст.

Ҷабраил — номи яке аз чаҳор фариштаест, ки мувофиқи таълимоти дин гӯё аз худо барои пайғамбарону набиён хабар меоварда бошад.

Ҷамшед — дар достонҳои қадимаи мо ҳамҷу подшоҳи давраи Пешдодиён тасвир ёфта, аввалин одам аст, ки марг бар ӯ ғолиб омадааст. Дар «Авесто» қайд карда мешавад, ки Аҳурамаздо дини худро ба ӯ супурд ва муддати сесад сол ғаму кулфат, касалию беморӣ аз олам барҳам хӯрд. Абулқосими Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» қайд мекунад, ки ҷашни Наврӯз дар овони Ҷамшед барпо гардидааст.

Ҷабарӣ — фирқаеро дар ислом меноманд, ки мувофиқи эътиқоди онҳо тамоми амалиёти инсон ба хости худованд анҷом меёбад.

Ҷобулсо — номи шаҳри хаёлие, ки гӯё дар мағриб ҷойгир аст.

Ҷобулқо — номи шаҳри хаёлие, ки гӯё дар машриқ ҷойгир аст.

Ҷунайд — Абулқосим ибни Муҳаммад ибни Ҷунайд орифи маъруф буда, соли 909 дар Бағдод вафот кардааст.

ЛУҒОТ

А

аб — падар.
абавайн — яъне падару модар.
абвоб — ҷамъи боб; дарҳо.
абдол — некӯкорон, солеҳон.
абдон — ҷамъи бадан, ҷасадҳо.
аброр — некӯкорон.
абсор — ҷамъи басар, дидорҳо, диданиҳо.
абқарӣ — либоси нафис, ҷомаи ҳарир.
ав — ё.
авд — бозгашт, дубора руҷӯъ кардан.
авдия — водиҳо.
авн — кӯмак, ёрӣ.
авоиқ — офатҳо, ҳодисаҳо, мусибатҳо.
аволим — ҷамъи олам, дунъёҳо.
авомир — ҷамъи амр, яъне амрҳо, фармонҳо.
авон — нигоҳдоранда.
авонӣ — зарфҳо.
аврод — ҷамъи вирд, яъне дуое, ки кас тамоми рӯз мехонад.
авсиё — ҷамъи васӣ, васиятҳо.
автод — ҷамъи ватад, кунҷҳо, рукнҳо, меҳҳо; ба маънии пешвоёни ин ё он тариқат низ омадааст.
авфақ — муносибтар, шоистатар, мувофиқтар.
авънат — ҷамъи виъо, яъне зарфҳо.
адавот — ҷамъи адот, яъне абзорҳо, афзорҳо, олатҳо.
адд — шумурдан, ҳисоб намудан.
адил — назир, мисл, ҳамто.
адно — пасттар, камтар, поёнтар; наздиктар.
азаб — марди безан ва инчунин зани бешавҳарро низ гӯянд.
азалл — залилтар, хортар; пастмоя, разил.
азвоъ — равшаниҳо, фурӯғиҳо.
азвоҷ — ҷамъи завҷ, яъне занҳо.
азкор — дуоҳо, зикрҳо.
азҳор — ҷамъи зуҳр, заҳира кардан, пасандоз кардан; чизи нигоҳ дошташуда, заҳира.
азғос — ҷамъи зиғас, гиёҳҳои хушку тар;
азғаси эҳлом, — яъне хобҳои ошуфта ва дарҳам барҳаме, ки таъбири он мумкин нест.
азҳор — шукуфа.
айтом — ҷамъи ятим.
айямо — камол, камолот.
акиффо — ракибон.
акл — хӯрдан.
акноф — ҷамъи канаф, яъне ҷониб-ҳою сӯйҳо.
акосара — ҷамъи касро (Қисро) — лақаби шоҳони сулолаи Сосониён мебошад.
аксад — норавотар.
аксаф — ғализтар,норавшан.
акфоъ — ҳамто, монанд, назир.
алазз — лазизтар, хушмазатар.
алассаво — мусовӣ, баробар.
алақа — хун, хунбаста.
алзам — лозимтар.
алийин — олӣ ва баландмартаба.
ало — айё-ҳолин — ба ҳар ҳол, дар ҳар сурат.
алсина — забонҳо.
алония — ошкор, рӯирост.
алтаф — нозук, нафис, латиф.
алян — нармтар.
алявм — имрӯз, акнун.
аляқ — лоиқтар, сазовортар.
амал — орзӯ, умед.
амим — том, пурра, ҳама.
амкина — ҷамъи макон, яъне маконҳо.
амсор — ҷамъи миср, яъне шаҳрҳо.
амтиа — колоҳо, матоҳо.
анин — оҳу нола.
ано — андӯҳ, малолат.
аном — халқ.
анг — шира.
ансаб — муносибтар.
анфоқ — бахшидан.
анусат — зан будан.
анъом — чаҳорпоён.
анҳаноъ — ҳамидагӣ, каҷӣ.
анҷоҳ — ҷамъи наҷоҳ, яъне пирӯзиҳо, комьёбиҳо, муваффақиятҳо.
Арафа — кӯҳест дар наздикии Макка.
арзиз — қалъаӣ, моддаест сафеду сахт.

ароз — ҷамъи арз, яъне заминҳо.
ароиз — аризаҳо, дархостҳо.
арҳом — ҷамъи раҳим; дарун.
асаба — хешон, наздикон.
асвоқ — бозорҳо.
асмор — ҷамъи самар, яъне меваҳо.
асотиза — устодҳо, омӯзгорон.
асфалассофилин — поёнтарин, пасттарин ҳолат; киноя аз ҳафтумии табақаи дӯзах.
асфор — ҷамъи сафар.
асғос — парешон.
асқол — борҳо.
асҳал — осонтар, саҳлтар.
атаба — остона, даргоҳ.
аташ — ташнагӣ.
атиббоъ — ҷамъи табиб.
атлас — тиранг.
атлол — ҷамъи талл, яъне пуштаҳо, дашту кӯҳсорҳо.
атуф (атуфат) — меҳрубонӣ, дӯстӣ.
атқиё — ҷамъи тақий, яъне парҳезгорон, покон.
афвоҳ — синфҳо, гурӯҳҳо; даҳонҳо.
афвоҷ — ҷамъи фавҷ, яъне дастаҳо, гурӯҳҳо.
афин — бадбӯ.
афувв — афвкунанда.
ахасс — фурӯмоятар, хасистар, хортар, пасттар.
ахафф — сабуктар, камвазн.
ахз — гирифтан.
ахиссоъ — ҷамъи хасис.
ахьёр — ҷамъи хайр; некон, баргузидагон, некӯкорон.
ашбоҳ — ҷамъи шабаҳ, яъне колбадҳо.
ашойир — хешовандон, наздикон.
ашқиё — ҷамъи шақӣ, яъне бадбахтон, нобакорон.
авмида — ҷамъи амуд, яъне сутунҳо.
ақбаҳ — қабеҳтар, зиштар.
ақвот — ҷамъи қут.
ақмиша — ҷамъи қумош, яъне рахту матоҳо, порчаҳо, ҷомаҳои пашмина.
ақоқ — нофармонӣ, озор додани падару модар.
аҳамм — муҳимтар, зарурӣ.
аҳдос — ҷамъи ҳадас, яъне чизҳои навпайдошуда; воқеаҳои ногаҳонӣ; ҳодисаҳо, тасодуфҳо.
аҳзон — ҷамъи ҳузн, яъне андӯҳҳо.
аҳҷор — сангҳо.
аҷалл — ҷалилтар, бузургтар, пуршукӯҳтар.
аҷомир — гурӯҳи мардум, ғавғоталаб, авбош.
аҷр — музд, подош; ҷуръат, далерӣ.
аҷҳол — ҷамъи ҷоҳил.

Б

баводӣ — бодия, саҳрой.
бадв (бадоят) — ибтидо, оғоз.
бадрақа — роҳнамо.
байтута — шабро дар ҷое гузаронидан.
байғ — ғолиб омадан.
балодат (балоҳат) — кундзеҳнӣ, нодонӣ.
банонч — ду зане, ки як шавҳар доранд.
бат — яъне ботил.
барзах — гӯё олами байни дунё ва охиратро мегӯянд; хатти васлкунандаи байни ду чиз.
бароат — пок шудан аз айбу тӯҳмат, покӣ.
барроқ — дурахшон, тобон, тобдор, рахшон; гӯё номи асби Муҳаммад низ мебошад.
басотин — боғбон, бӯстонҳо.
батш — тундӣ, сахтгирӣ, ҳамла кардан.
баъсат — барангехтан, бедор кардан.
бағӣ — тааддӣ, таҷовуз, саркашӣ.
бағл — асб.
бақлат — тараву сабза.
баҳоъ — зебой.
баҳт — содда, холис.
баҳҷат — шодмонӣ.
билисола — худ ба худ, шахсан.
бирриюззамӣ — беайб, покизасиришт.
биъсат — фиристодан, расолат, расидани дараҷае.
биқоъ — ҷамъи буқъа, яъне қитъаҳои замин; хонақоҳ, савмааҳо.
бодбор — бодкаш.
бодиурраъй — яъне зоҳири фикр, фикри носолеҳ.
бол — дил, хотир.
бору — девори шаҳр, қалъа.
боҳира — олӣ, ошкоро, ҳувайдо.
боҷот — таомҳо, авқотҳо.
бурка — намози бомдод, пагоҳӣ.
бурр — некӯкор.
бутун — ҷамъи батн, яъне шикамҳо. Дар матн ба маънии дохил, дарун омадааст.
бутъ — оҳистарав.
буғот — саркашҳо, нофармонон.

В

вазеъ — паст, нокас.
ваид — таҳдид, қавлдиҳӣ, паймон.
вайл — гӯё ҷоест дар ҷаҳаннам.
ван — даҳ ҳазор.
варъ — парҳезкор.
вафъ — баландмартаба.
вақъ — қадру манзалат, қурб.
вақоҳат — бешармӣ.

вакр — бурдборӣ.
вақъ — аҳамият, эътибор.
ваҳл — гил, лой, ботлоқзор.
вачъ — ранч, дард.
виҷод — дӯстӣ, муҳаббат.
вилдон — ҷамъи валид, яъне зодаҳо, мавлудҳо.
вифқ — муносибату созгорӣ, мутобиқат миёни ду чиз.
вуллот — ҷамъи волӣ, ҳокимон, дӯстон.
вусуқ — эътимод доштан, бовари доштан.
вусъ — муҳаффафи вусъат, инкишоф.

Д

даавот — дуоҳо.
давоб — чаҳорпоён.
даввоч — болопӯш.
давр — суръат, тезӣ.
данг — аблаҳ, аҳмақ.
даноат — пастӣ, нокасӣ.
даракот — ҷамъи дарака, яъне таҳ, нишеб, табақ ва инчунин ба маънои табақаи дӯзах низ меоянд.
дафина — ганҷ, пул ва ҷавоҳироти дар зери замин пинҳон кардашуда; бойгарӣ.
даҳал — соҳиби моли бисьёр шудан, молдор; зиракӣ.
денгиз — калимаи туркӣ буда, маънояш баҳр мебошад.
дисор — рӯпӯш, ҷома.
дорулбаворит — яъне дӯзах, ҷаҳаннам.
дофеа — ронанда, бартарафкунанда; қувваи дофеа — яъне қувве, ки баъд аз ҳазми хӯрок бақияҳоеро онро бароварда мепартоянд.
духон — дуд.

З

забҳ — гулӯ буридан, сар буридан.
завода — тӯша.
завоҳир — гулҳои раъно, ороишҳо.
завӣ — соҳибон.
зайн — ороиш.
зайқ — тангӣ, сахтӣ, душворӣ.
закоъ — зиракӣ, боҳушӣ.
залама — золимон.
залол — гумроҳӣ.
замин — яъне зомин, гарав, қавл.
замно — барҷоймонда.
замр — най задан, най кашидан.
замт — тағьир додан.
занаб — дум.
зануб — баҳра, насиб.
зарна — дастовез, васила, чизучора, ҳадья, инъом.
заръ — замини ҳосилхез, кишт, деҳқонӣ.
зафт — ганда, дуруштт, зиёд, пур.
зах — овозу нолаи ҳазин, садои занг.
захим — калон.
зағома — як хел қутии гирда, ки як тарафаш пӯст кашида шудааст ва ҳамчун паллаи тарозу ба кор бурда мешавад.
заҳил — дур шудан аз ҷои худ.
заҳк — ханда.
заҳр — пушт, муқобил.
зиёъ — табоҳ шудан, талаф шудан, зоеъ.
зилл — соя, паноҳ.
зилол — соябон, меҳрубон; бустон, биҳишт.
зим — балои сахт, офат.
зиммат — амон, зинҳор, аҳд; аҳли зиммат, яъне дар гузашта яҳудону тарсоёнро меномиданд.
зимон — заҷр, азобу шиканҷа.
зиҳк — хандидан, масхара кардан.
золл — гумроҳ.
зорр — зиёновар, зарарнок.
зорра — ҳайвоноти ваҳшии зараррасон, даррандагон.
зоҷир — барангезанда бар коре.
зукот — боҳушӣ, хушмандӣ.
зулл — хорӣ.
зулам — ҷамъи зулмат.
зур — бӯҳтон, фиреб.
зуррия — фарзанд, насл; зараот.
зуфт — мумсик, хасис.
зухр — захира.
зуҳул — фаромӯшӣ, ғофилӣ.
зӣ — соҳиб; зирӯҳ — яъне ҷондор.
зӯъ — рушноӣ.

И

ибдол — мардони нек, мардони шарифу карим.
ибзоъ — гуӣ.
ибоҳат — ҷоиз шумурдан, раво донистан.
ибро — ҷамъи борӣ, покизагон, парҳезгорон.
ибром — устувор кардан, мустаҳкам намудан.
ибтиёъ — харидуфурӯш, харидан, харид.
ибтило — мубталоӣ, дучоршавӣ, гирифторӣ ба балое.
ибтиғоъ — сазовор; ҷустани касе ё чизе.
идбор — бахтвожгун, бетолеъ.
идом — нонхӯриш, нонтарӣ.
идрор — инъом; нафақахӯр.
изам — азамат, бузургӣ.
изолат — нобуд кардан, аз байн бурдан, дур кардан.

изоъ — ранҷ, азоб, шиканҷа.
изҳор — шукуфа берун овардани гиёҳ.
изрор — зарар расонидан.
изтиҷоъ — бар паҳлӯ хуфтан, ҷои хуфтан.
изҳор — пур шудани дарьё аз об.
ийқон — бегумон донистан, яқин донистан.
икмол — такмил, анҷом.
икроҳ — кароҳат, нафрат, норозигӣ, нописандӣ, маҷбурӣ, базӯрӣ.
иктисоб — ҳосил кардан.
иллийин — баландиҳо; баландтарин дараҷаи ҷаннатро низ гӯянд.
илот — тоифаи чодарнишин.
илтизоз — лаззат бурдан, хушмаза.
илтизом — ногузирӣ, зарурият.
илтисоқ — ба ҳамдигар часпидан, пайвастани чизе ба чизи дигар.
илтиҳоб — барафрӯхтан.
илқод — гунаҳкор.
илхоҳ — дархост намудан, хоҳиш кардан.
имотат — миронидан, нобуд кардан.
имронот — ободӣ.
имсок — мумсикӣ, бахилӣ, тангӣ ва сахтӣ.
имтило — пур шудан, оганда шудани меъда, бадҳазмӣ аз сабаби пурхӯрӣ.
имтинон — неъмат додан.
имтисол — пайравӣ, тасаввур намудан; достон гуфтан.
имҳол — таъхир кардан, узр овардан; мӯҳлат додан.
инбиос — барангехта шудан, фиристода шудан.
индалҳоҷат — вакти ҳоҷат.
инзивоъ — гӯшагирӣ, гӯшанишинӣ.
инзиҷор — боз истодан, рамида шудан, безорӣ доштан.
инзор — панд додан; тарсонидан.
иноб — тавба кардан, даст кашидан аз корҳои бад.
инобат — пушаймонӣ, тавба.
инод — каҷравӣ, гумроҳӣ.
инсироф — бозгаштан, баргаштан.
интиош — бархостан, баланд шудан; некӯҳол шудан.
интифоъ — суд бурдан, баҳра гирифтан.
инфикок — аз ҳам ҷудо шудан, боз шудан.
инфиол — шармандагӣ.
инфиҷор — бадар рафтани хун ва рим, таркиш.
инфок — нафақа додан ба касе, харҷ кардани мол, чизе додан.
инхифоз — паст шудан, ба нишебӣ афтодан.
иншиқоқ — шикофта шудан, қисм-қисм шудан.
инъидом — маъдум шудан, нест шудан.
инъом — чаҳорпоён, ҳайвонот.
инқиёд — ром шудан, мутеъ шудан.
инҳидом — вайрон кардан, хароб кардан.
инҳо (**инҳоъ**) — хабар додан, огоҳ кардан, пайғом расонидан.
инҳино — каҷ шудан, хам шудан, хамидагӣ, хамӣ; пастӣ.
инҳитот — пастӣ.
инҷизоб — ҷазб, кашиш.
инҷоҳ — раво кардан, ҳоҷатбарорӣ.
иода — бозгашт, дубора.
ирз — номус, обрӯ, шараф.
ироқат — рехтани ягон ҷисми моеъ.
иртикоб — ба коре оғоз намудан, ба коре шурӯъ кардан.
ирҷоъ — руҷӯъ кардан ба коре.
искина — шохаи пайванд; олатеро гӯянд, ки ба воситаи он ҷӯбро шикоф мекунанд.
исм — гуноҳ, кори ношоиста.
исобат — рост омадан; исобати рой, яъне қатъияту дуруст будани фикр.
истабрақ — ҷомаи ҳарир, дебои зарин.
истифоъ — ҳақталабӣ, тамоми ҳақро гирифтан.
истеҳбоб — дӯст доштан, хубу некӯ ҳисобидан.
истеҳзоро — ба ҳузур хостан, ҳозир кардан, огоҳӣ, ёдоварӣ.
истибоҳат — иҷозат.
истибъдод — дурӣ ҷустан.
истидроҷ — андак-андак ва ба тадриҷ хостан.
истидъо — хостан, дархост намудан.
истиктоб — нависандагӣ, навиштан.
истикшоф — кашф намудан, дархост, ҷустуҷӯ.
истимолат — ба тарафи худ майл додан.
истинбот — чизеро аз чизе берун кашидан, кашф кардан.
истинкор — инкор.
истинос — унсгирифта, улфат.
истинфор — рамидан, берун шудан.
истиоб — ҳамаи чизеро то ба охир гирифтан; хариси чизе будан.
истиоза — паноҳ ҷустан, паноҳӣ хостан.
истирдод — пас гирифтан, боз пас хостан.
иститоат — сармоя доштан, тавоноӣ.
истишора — машварат хостан.
истифоъ — талаби тамоми чизеро кардан, тамоман фаро гирифтан, баргузидан.

истифсор — пурсидан.
истифтоъ — талаби фатво кардан, фатво хостан.
истифтоҳ — кушоиш талабидан, талаби кушоиш кардан; кушоиш, оғоз кардан; ибтидо.
истихора — некӯӣ чустан, талаби кори нек кардан.
истихфоф — хор кардан.
истишмом — бӯидан.
истиғоса — додхоҳӣ, фарьёдрасӣ.
истиғроқ — ғарқи коре ё фикре шудан.
истичоза — рухсат хостан, ичозат талабидан.
истичроъ — хӯранда.
исғо — гӯш додан, гӯш кардан.
исқом — беморихо.
итон — нахуст, аввал.
иттико — такья додан, пушт додан ба чизе.
иттисоф — сутуда шудан, дорои сифате шудан.
иттихоз — гирифтан, интихоб.
итъом — хӯронидан, таом додан.
итьён — анчом додан, овардан.
ифлос — ба маънии тангдастӣ, бепулӣ, камбағалӣ омадааст.
ифно — несту нобуд.
ифноъ — гузаро будан, даргузар.
ифоза — файз расонидан, баҳравар гардонидан.
ифорат — порсо
ифоқа — ба хуш омадан.
ифсод — фитнаву фасод.
ифтиро — бӯхтон, тӯҳмат.
ифтирош — зӯрӣ кардан, айбу нангро дар номуси касе раво доштан.
ифтироқ — аз якдигар чудо шудан.
ифтиқор — ниёзманд, ҳочатхоҳ, фақир.
ихроқ — шикоф, гузаргоҳ.
ихсор — нуқсон.
ихтиноқ — хафагӣ, гулӯгирӣ.
ихтифо — пинҳон, пӯшида.
ишоат — фош кардан.
иштиқоқ — берунравӣ, хоричкунӣ.
ишҳор — маъруф кардан.
иътоъ — ато кардан, бахшидан.
иғмоз — чашмпӯшӣ, худро ба нодонӣ андохтан.
иқтидо — пайравӣ намудан, таклидкорӣ.
иқтизо — хоҳиш, майл.
иқтисор — кӯтоҳ кардан.
ичтиноб — дурӣ чустан.
ичтиро — далер гардидан.

К

кавдан — аспи пир, кундрав.
кадд — сахтӣ, ранч, азоб, укубат.
кадир — тира, тирагӣ.
кайй — доғ кардан, бирьён кардан.
каланьом — яьне мисли ҳайвон.
калол — хастагӣ, мондагӣ.
камаъ — ғундоштан, омода кардан, тайёр кардан.
камоҳӣ — буду шуд, ҳақиқати чиз, ҳарчӣ хаст рост аст.
кара — хона, корвонсаро, ҳучра.
карӣ — кироя.
карҳ — мачбурият, зӯрӣ, азоб.
кастал ва санодил — гӯё мизу курсиро дар назар дорад.
катм — пӯшидагӣ; парда.
каффора (каффорат) — он чӣ бад-он гунохро ночиз намояд. Чизеро номанд, ки кас бо воситаи он аз гунаҳкорӣ халосӣ ёбад.
каъс — коса, чом.
кипо (гипо) — шиканбаи гӯспанд.
китмон — пинҳон кардан, пинҳон доштан.
колониам — нодонасл, асли чоҳил.
кумоҳа — бозубанд.
кунфиякун — оламӣ мавчудотро гӯянд.
кунҳ — ҳақиқат, гавҳари ҳар чиз.
курбат — андӯҳ, ғам.
курниш — сачда намудан, ибодат.
курур — воҳиди шумораест, ки баробари панчсад ҳазор аст.
курӯҳ — ошьёна, оромгоҳ.
курҳ — нописандӣ, назарногирӣ.
куфот — чамъи кофӣ.

Л

лавз — бодом.
лавлок — яьне агар набудӣ ту.
лавс — айбу олоиш, олудагӣ.
лаъв — фурӯмоя, ҳарис, бадхулқ.
лақт — гирифташуда.
лақит — бачаи навзода; андохташуда.
ливот — амрадбозӣ.
линат — ҳалимӣ, нармӣ.
лозол — доим, ҳамеша.
лоеҳ — равшан, ҳувайдо.
лоюҳсо — бешумор, бехисоб.
лоҳиқ — расанда, пайваста.
луқтат — (луқта) — чизе, ки аз замин барчида шавад, чизи бебаҳо.

М

маахуд — аҳд кардашуда.
мабзул — базл кардашуда, бахшидашуда.
мабно — (мабнӣ) — буньёд, асос, поя.
мабоҳ — чоиз, раво, ҳалол.
мабъус — фиристодашуда.

мавдеъ — таносой, айш, осоишҷӯй.
мавосо — осоиш, роҳат, некхоҳ, хайрандешӣ.
мавошӣ — хайвоноти хонагӣ.
мавфур — бисьёр, фаровон.
мавъид — ваъда додан.
мавқит — вақти муқарраршуда.
мавқуф-биҳи — яъне маълум аст ба ӯ.
мавҳибат — бахшиш.
мадьян — номи деҳест.
мазалла — лағзишгоҳ.
мазиқ — макони танг, ҷои танг; сахту душвор.
мазнун — гумон бурдашуда.
мазомир — ной.
мазорр — ҷамъи мазаррат, яъне зарарҳо, зиёнҳо.
мазоҳир — ҷамъи мазҳар, яъне маҳалли зуҳур, ҷойҳои ошкор шудан.
мазоҷеъ — ҷамъи мазҷаъ, яъне хобгоҳҳо, оромгоҳҳо.
мазруф — чизи дар зарф гузошташуда.
мазҳар — махалли зуҳур, ҷои ба вуҷуд омадан.
майит — мурда, лоша.
макман — камингоҳ.
макнунот — пинҳонӣ; пӯшидан.
макореҳ — ранҷу машаққат, нохушиҳо.
макс — истодан, таваққуф намудан.
макфур — пӯшидашуда.
макоид — ҷамъи макидат, яъне макрҳо, фиребҳо.
малбусот — ҷамъи малбус; либосҳо, пӯшокҳо.
малоаб — ҷои бозӣ.
малоҳӣ — бозӣ, макони бозӣ.
малум — маломат, сарзаниш.
малҳуз — мулоҳиза кардашуда, дар назар доштaшуда.
малҷаъ — гурезгоҳ, паногоҳ.
мамарр — сабаб; роҳ, гузаргоҳ.
мамлув — пароканда; пур.
манасса — ҷои зоҳир ва намоён шудани чизе.
манбит — растангоҳ, ҷои рӯидани гиёҳ.
манеъ — устувор, баланд.
манкус — сарнагун, нагунсор.
манкуҳот — никоҳи зиёд, мартабаҳои зиёд акди никоҳ бастан, бисьёрзанӣ.
маном — хоб, хобгоҳ.
маносиб — мансабҳо.
маносик — ибодат.
манофӣ — мухолиф.
маноҳӣ — бадкорӣ, зишткорӣ.
мансус — ҳадис ё сухане, ки бо воситаи таҳқиқ сабт шудааст, муайяншуда.
мансуҷ-биҳи — яъне ба ҳам бофта, омехта, аз ҳам ҷудонашаванда.
манут — вобаста.
манфаз — гузаргоҳ, ҷои ҷорӣ шудан, сӯрох.
манярғаб — дилхоҳ.
манқасат — нуқсон, зиён, хато.
манҳаҷ — роҳ, тарика, равиш.
манҳиёт — чизҳои нораво, нодуруст.
маокил — хӯрданиҳо.
маол — ҷои бозгашт; оқибати кор, натиҷаи кор.
маорик — ҷамъи маърака.
маосӣ — гуноҳҳо, ҷурмҳо.
марзий — писандида, хушомада.
марзот — хушнудӣ.
марорат — машаққат, талхӣ, шиканҷа.
маротеъ — ҷамъи мартаъ, яъне ҷарогоҳҳо, сабзазорон.
марокиб — бохабар будан, чашмдоранда.
марсуд — чашм дошташуда, аз расад маълум кардашуда; кавокиби марсуда — яъне як ҳазору бисту панҷ ситораи собитро меноманд, ки ситорашиносон онҳоро муайян кардаанд.
марсум — ҳаққи иловагӣ, ки ба ходимон, махсусан ба лашкариён ҳар сол аз тарафи давлат дода мешуд.
марфӯъ — қатъ намудани ҳаракатро гӯянд.
маръӣ — дидашуда, намоёншуда.
марҳун — гаравдодашуда, гаравграфта.
марзаъ — ҷои бозгашт, паноҳгоҳ.
марҷӯ — умедворӣ, умедвор шудан.
мас — макидан.
масир — равон шудан, рафтор, равиш.
масмул — кӯркорона.
маснун — дурахшон, тобон; одатгардида, одатӣ.
масоба — андоза, микдор.
масоиб — ҷамъи мусибат.
масонӣ — тори дуюм аз торҳои удро гӯянд.
масоъ — шабонгоҳ, бегоҳӣ.
мастаҳзир — ҳозиркунанда, омодакунанда; огоҳ, бохабар.
масун — махфуз, нигоҳдоришуда.
масҳуб — ҳамроҳ кардашуда, ҳамроҳ; рафику ёр.
масҷун — маҳбус, зиндонӣ; масҷунин — яъне зиндониён.
матмус — нобино; маҳвшуда, аз байн рафта.
матоиб — азобу ранҷ кашидан.
матрук — вогузоштaшуда.
матъумот — хӯрданиҳо.

матъун — зада ва сӯрох кардашуда, таъна кардашуда, гунаҳкор.
матьяҳ (матиҳат, арзи матьях) — яъне замине, ки корам набуда ба дашту ҷангали касногузар табдил ёфтаанд.
маусият — нофармонӣ.
мафқуд — номаълум.
махаммар — тайёр шудан, омода гаштан.
махзул — бебахра, шарманда, сарафканда.
махмаса — гуруснагии аз ҳад зиёд, ранҷу заҳмат.
мачарг — бекор, ба зӯру ситам ба кор андохтан, коҳил.
машвӣ — бирьёншуда.
машима — баҷадон.
машият — яъне чизеро гӯянд, ки он гӯё бо иродаву хости худо мешуда бошад.
машраб — майл, завқ.
машъуф — шефта, дилбохта, шод, хушҳол.
машғуф — шефта, мафтун; девона.
машҳун — пуршуда, зиёд.
маъбар — гузаргоҳ.
маъдилат — адлу дод, додгарӣ.
маъзун — рухсат, иҷозат, фармони додашуда.
маъият — ҳамроҳшавӣ, пайвастагӣ.
маълуф — хӯ кардашуда, ошно, омӯхта.
маъман — ҷои амн, паногоҳ.
маъраз — ҷои зуҳури чизе, ҷои нишон додани чизе, намоишгоҳ.
маъсур — нақл кардашуда, ривоятшуда.
маъшур — зиндашуда, барангехта.
маъҳуд — паймон кардашуда, аҳдшуда, муайяншуда.
мағбун — фиребхӯрда, гӯлхӯрда.
мағмум — андӯхгин, ғамолуда.
мағмур — гумном.
мақдӯҳ — айбдоршуда, сарзанишьёфта, маломатзада.
мақзий — гирифтор, тамомшуда, комьёб.
мақт — безорӣ, нафрат, душманӣ.
мақҳур — мавриди қаҳру ғазаб қарор гирифта, шикастхӯрда.
маҳаб(б) — маҳалли вазидани бод.
маҳал — эҳтиром.
маҳзарот — ҷамъи маҳзар, шаҳодатномаҳо, ҳуҷҷатҳо, санадҳо.
маҳзуз — хушбахт.
маҳзур — парҳез, ҳазар кардан.
маҳиб — бадҳайбат, бадқаҳр.
маҳилл — ҷои куштани мол баҳри қурбонӣ.
маҳмул — ҳамл кардашуда, бор кардашуда.
маҳобат — бузургӣ; тарс, даҳшатнокӣ.
маҳомм — ҷамъи муҳимм.
маҳруса — ҷойҳое, ки дар тасаррufи ин ё он давлат бошад.
маҳшур — мусоҳиб, бо ҳам гирд омада, барангехташуда.
маҳьё — зиндагӣ, ҷои зиндагӣ.
маҳҷуб — пӯшида, ғоиб.
маҷзуб — одами аз худ бехуд гашта.
маҷодиб — ҷамъи миҷдоб, яъне замине, ки дар он чизе нарӯяд. Дар матн ба маънии шахси беҳосил, беамал омадааст.
маҷорим — муомалат, доду гирифт.
маҷоро — ҷамъи муҷро, яъне иҷрокунандагони коре ё фармоне.
маҷрур — кашидашуда, дорои хабар.
маҷҷоат — гуруснагӣ, қаҳтии сол.
маҷҷон — муфт, беивaз.
мизҳам — анбӯҳ; шахсе, ки ба атрофи он мардуми зиёд ҷамъ меояд.
мисос — даст кардан, молидан.
мифзол — олӣ, нек, ҳимматбаланд.
мишкот — сӯрохие, ки чароғ дар вай гузоранд.
миҳан — ҷамъи меҳнат.
моа — аср, қарн, сада.
мозода — афзунӣ, зиёдатӣ; ҳеҷ кас.
мосаво — ба ғайри он, хориҷ аз он.
мосадақ — далел, исбот, собит.
мошитаг — оропшкунанда, нек корсоз.
мошӣ — равандагӣ, гардиш.
моялоим — накӯҳанда; маломатгар
моякфӣ — кифоякунанда.
муаввил — тавонгар, ғанӣ.
муаккад — таъкидкардашуда.
муаяд — қувват додашуда.
мубарридот — хунуккунанда.
мубайян — падидор, маълум.
мубаҳҳӣ — доруест, ки қувваро меафзоёнад.
муббарот — хайр кардан, накӯӣ намудан.
мубин — ошкоро, равшан, возеҳ.
мубдеъ — ошкоркунанда.
мубодарат — ба коре шурӯъ кардан, пеш гирифтани коре.
мубосата — кушодарӯӣ.
мубошарат (мубошир) — корпардоз, коргузор.
мубояна — аз ҳамдигар ҷудо шудан, ҷудоӣ, мухолафат.
мубоҳ — ҷоиз, дуруст.

мубтаҳиҷ — хушу хуррам, хушнуд.
мувадаъ — таносой, фарохии зиндагӣ.
муваззеъ — таксимкунанда.
муваззиф — ҳаққи хидмати ҳаррӯза.
мувашшаҳ — ороста, зинатдодашуда.
муваррам — огандаандом.
муваҷҷаҳ — мақбул, писандида.
мувлеъ — ҳарис, озманд.
мувозабат — ҳамеша ба як коре шуғл доштан, пайваста аз коре бохабар будан.
мувоалафат — улфатгирӣ.
мувонисат — унс гирифтан.
мувоҷаҳат — рӯбарӯй.
мудаъ — ба вадиат гузоштташуда, ба амонат гузоштташуда.
мудбир — баргашта, бадбахт; ҳалқа.
мудоҳанат — хиёнат кардан; ҳукму таҳқир; панду насиҳат кардан; тамаллуқ.
музайяф — радшуда.
музилл — гумроҳӣ, гумроҳкунанда; маҳвкунанда.
музеъ — шахси дорои обу замини бисьёр, касе, ки зосъ мекунад ва халаф медиҳаду ботил месозад.
музмар — пинҳон; пӯшида, дар замир нигоҳдошта.
музмин — барҷомонда, мусибатдида.
музовала — ба коре машғул шудан, кӯшиш дар коре.
музораба — доду гирифт, бо сармояи каси дигар тиҷорат кардан; задухӯрд намудан.
музоҳарат — ҳампуштӣ, ба ҳамдигар такья намудан.
музоҳим — заҳматовар, халалрасонанда.
мукнат — қудрат, тавоноӣ, бузургӣ.
муковаҳот — душманӣ, адоват.
мулламм — кӯдаки наздик ба балоғат.
мулаъ — ҳарис.
мулоабат — шӯхию навозиши якдигар, ишқварзӣ намудан.
мулобасат — омехтан бо ҳам.
мумаввах — хабари омехтае аз росту дурӯғ.
мумаддах — ситоишшуда, мадхшуда; таърифӣ.
мумаххид — паҳнкунанда, гӯстуранда; неккор.
мумозачат — ихтилоту омехта шудан.
мумор — ковидан, гузаштан.
мумносала — монанди он.
мумталӣ — пур, лаболаб.
мумтаҳан — аз имтиҳон гузаштан.
мунаг — тӯша, нафақа.
мунаббат — кандакорӣ.
мунаққо — баргузида, пок кардашуда.
мунбаис — фиристодашуда, барангехташуда.
мундарис — кӯҳна, пора-пора шуда, фарсуда.
мунеъ — устувор, баланд.
мунзабит — забт кардан.
мунзавӣ — гӯшанишин.
мунзаиҷ — беором, аз ҷой баркандашуда.
муниф — баландмартаба, афрӯхта.
мунозаа — хусумат, душманӣ.
мунозеъ — низоъкунанда.
мунокаҳҳат — заношӯӣ.
муносабат — хешӣ доштан, ҳамшакл шудан.
мунокиз — мухолиф, зидд.
мунсалик — дароянда, дохилшуда.
мунтафӣ — хомӯш, қатъ гардидан, боз мондан.
мунтақим — кинадор, итобкунанда, интиқомкашанда, уқубаткунанда.
мунтиҷ — натиҷадиҳанда.
мунфак — ҷудошаванда.
муншаиб — ҷудошуда аз чизе, ба қисмҳо ҷудошуда.
мунъам — пазируфтаи некӯӣ ва эҳсон.
мунқазӣ — нобудгардида, даргузашта.
мунқод — мутеъ, фармонбардор.
мунҳанӣ — хамида, дуто, кач.
мунҷӣ — наҷотдиҳанда.
муовадат — бозгашт кардан, баргаштан.
муовазат — иваз кардани чизе ба чизе.
муодӣ — душманикунанда, адӯ.
муонақат — оғӯшгирӣ.
муонид — ситезакунанда.
муоник — ҳамдигарро фарогиранда; даст гардан ба гардан андохтан.
муориз — зиддият, муқобала.
муосим — подоши гуноҳ.
муотабат — хашм гирифтан, итоб кардан, сарзаниш кардан.
муохаза — сарзаниш, уқубат, итоб.
муояна — рӯбарӯ, чашм бар чашм.
муокаб — шиканҷадиҳанда, уқубатдиҳанда.
мураввач — раҳонёфта, наҷотёфта.
мураффаҳ — осуда, ором, фарахманд.
мураххам — калимае, ки дунболаи онро дар вакти навиштан биандозанд.
мураҷҷаҳ — афзал шумурдашуда, бартар.
муртакиб — шурӯъкунанда, оғозанда.
муртасам — нақшбаста, аксьёфта.
муртоз — таълим кардашуда, донанда, риёзаткашида.
мусавабот — подош, мукофоти амали хайр.

мусадиеъ — дарди сар диҳанда; Дар мати ба маънии дарди сар шудан омадааст.
мусаммим — азм кардан.
мусаммо — номидашуда, хондашуда.
муаррах — равшану ошкоро, кушоду равшан.
мусаххар — ром; мутеъ, тасхиршуда.
мусаққил — гарон, вазнинбор кардан.
мусбит — касе, ки муқаррар мекунад, муқарраркунанда.
мусир — исрор, тавонгар, ғанӣ.
мускирот — ҷамъи мускир, яъне масткунандаҳо, чизҳои кайфу нашъабахшанда.
мусоб — савобкор; подошгирифта.
мусораат — итоб кардан, бар якдигар пешӣ гирифтан, пешӣ.
мусофаҳа — дасти якдигарро фишурдан.
мусоҳаммат — ҳамбахра шудан бо касе, ҳамнасиб.
мусоҳарат — домод шудан; ҳолати зан додану зан гирифтанро низ гӯянд.
мусоҳим — мададгор, шарик.
мустабъад — аз ақл дур, дур аз ҳақиқат; номумкин.
муставҳиш — тарсанда, ваҳшатдоранда.
мустадрак — тадорукшуда, халосшуда.
мустазҳир — ёрихоҳанда, паноҳҷӯянда.
мустаидд — соҳибистеъдод, қобилиятнок; тайёр, ҳозир.
мустамол — навозишьёфта, навозиш кардашуда.
мустафид — баҳравар, истифодабаранда.
мустафтӣ — фатво талабидан.
мустаин — ёриталаб, мададхоҳ.
мустаъҷил — шитобкунанда.
мустаҳаббот — корҳои писандида.
мустаҳил — номумкин; аз ҳоле ба ҳоле гардаңда, ҳама чизро ба худ раво бинанда.
мустаҳлик — ҳалокшуда, фавтида.
мутааттиш — ташнаи об; толиб, муштоқ.
мутааффин — бадбӯй.
мутааҳҳил — касе, ки аҳлу айёл дорад, зану фарзанд дорад.
мутаварреъ — парҳезгор, порсо.
мутадовила — маъмул, расмшуда.
мутазаллим — додхоҳ.
мутайяб — покиза кардан, хушбӯ намудан.
муталолӣ — дурахшон, тобон.
мутамаввил — молдор, сарватманд.
мутамассик — чангзананда, дастандозанда ба чизе.
мутаматтат — парокандa.
мутамашшӣ — роҳьёбанда, роҳраванда.
мутараббис — мунтазир, интизорӣ, чашмдошт.
мутараддид — дудила, бесубот, касе, ки фикри қатъӣ надорад.
мутарассид — мунтазир, чашмдорӣ.
мутараққиб — чашмдор, интизор, нигаранда.
мутарраз — нақшунигордор.
мутаррах — тарх афкандан.
мутарафа — осудагӣ, эътиборнокӣ.
мутасоддим — телахӯранда, фишороваранда.
мутасоид — болораванда.
муттасим — нишон кардашуда, мӯҳр кардашуда.
мутафарраъ — хосилшуда, падидомада.
мутафарид — танҳо, ягона.
мутафаққид — меҳрубон, ғамхор.
мутафикот — шаҳрҳои қавми Лутро меноманд, ки гӯё зеру забар ва сарнагун шуда бошанд.
мутахассир — афсӯсхӯранда, ҳасратхӯранда.
мутаффан — бадбӯ, гандида.
мутақоид — бозистанда аз коре, канорагиранда аз коре.
муттақӣ — покиза, некӯкор, порсо.
мутаҳаввир — бебок, бепарво.
мутаҳаҷҷар — сангин.
мутавиат — фурӯтанӣ, итоат кардан.
муфаввaз — вогузоргардида.
муфаррех — фараҳовар, шодиовар.
муфарриғ — холикунанда.
муфат — ҳадди интиҳо, ҳадди охир; ниҳоят зиёд.
муфзий — мӯҳтоҷ; расанда, васеъ.
муфовазат — баробарӣ, шарикӣ.
муфод — маънӣ, мазмун.
муфраш — фаршшуда, паҳншуда.
муфтараз — фарз кардашуда, воҷиб, раво донисташуда.
муфтақир — мӯҳтоҷ, ниёзманд.
мухаддир — беҳолкунанда, сусту заифкунанда.
мухарриб — вайронкунанда, хaробкунанда.
мухаллад — ҷовидон, поянда.
мухаллис — наҷотдиҳанда, раҳокунанда.
мухаммар — сириштташуда, офаридашуда.
мухарриб — харобкунанда, вайронкунанда.
мухилл — халалрасонанда, фосидкунанда.
мухтареъ — ихтироъкунанда.
мухтӣ — хатокор.

мушааҳҳид — ичрон кореро ба ӯҳда гирад, он ки аҳду паймон бандад.
мушаббак — дарҳам омехташуда; сӯрохдор.
мушайид — устувор, маҳкам; баланд.
мушаъбид — шӯъбадабоз, найрангбоз.
мушаҳҳам — огандаи чизе.
мушрик — бутпарастон.
муштаил — барафрӯхта.
муштаҳиёт — чизҳои хосташуда за орзӯ кардашуда.
мушоят — пайравӣ кардан, ҳамроҳӣ намудан.
муин — ёрикунанда, ёр, мададгор.
муғтанам — ғанимат шумурдашуда, ғанимат пиндоштащуда.
муқаддар — тақдиршуда, сарнавишт.
муқаллиб — баргардонанда, дигаргункунанда, тағьирдиҳанда.
муқарр — қароргоҳ, истгоҳ.
муқарнас — бинои баланд, айвони ороста.
муқаар — фурӯрафта, чуқурӣ.
муқтабис — фоидагиранда, нургиранда.
муқтадӣ — пешво, раҳнамо.
муҳаддаб — ноҳанвор, баромада.
муҳаззаб — покизахӯӣ.
муҳайиҷ — барангезонанда, ба ҷунбиш овардан.
муҳанно — гуворо, хуш.
муҳаррамот — чизҳои ҳаром.
муҳаррис — ҳарискунанда, ба хирс андозанда.
муҳовара — сухангӯӣ, гуфтугӯ.
муҳозӣ — муқобил, рӯбарӯ.
муҳолик — хатарнок, ҳавлнок, ҳалокат.
муҷавваз — раво, ҷоиз, ҳалол.
муҷаввиз — иҷозатдиҳанда.
муҷаддад — тозападид, нав.
муҷарраб — озмуда.
муҷид — эҷодкунанда.
муҷодала — ҷадал кардан; низоъ.
муҷонабат — дурӣ ҷустан, дурӣ кардан.
муҷорим — гуноҳҳо, ҷурмҳо.
муҷтаниб — дуршуда, гурезон, гӯшагир.
муҷтаҳид — кӯшишкунанда.
мӯин — мададгор, ёрирасон.
мӯрис — ворис.
мӯсир — тавонгар.
мӯъанид — саркаш, гарданкаш, душманӣ.
мӯълим — дарднок.
мӯъриз — рӯй баргардондан аз чизе.
мӯътад — аз ҳадд даргузаранда, фаровон.
мӯътакиф — гӯшанишинӣ.
мӯътариз — эътирозкунанда.
мӯя барбастан — яъне чашмдошт шудан, умедвор гардидан, омодаву тайёр шудан.
мӯҳлик — ҳалоккунанда, нобудкунанда.
мӯҳмала — бемаънӣ, беҳуда.
мӯҳриқ — сӯзанда.
мӯҳтабӣ — фӯта.
мӯҳтазир — касе, ки мурда истодааст.
мӯҳтол — ҳилагар.
мӯҳтоҷалайҳ — касе, ё чизе, ки лозим ва зарур бошад.
мосадақ — ҳар чизе, ки баён шавад ва собит гардад.

Н

набзӣ — порае аз чизе, андаке.
набк — зеҳ, канори чашма ё дарьё; регзор; дар матн ба маънии дашти беоб, биёбон омадааст.
наввоб — лақабе, ки дар Ҳиндустон ба соҳибфармонон дода мешуд.
навм — хоб.
навоиб — сахтиҳо.
навофил — ҷамъи нофила, яъне бахшишҳо, ғаниматҳо; обилаҳо.
навоҳ — монеъшавандагон, боздоранда.
нагол — шиканҷа, азоб, уқубат.
назеҳ — пок, покиза, тоза, босафо.
назд — ҳангоме, асное.
назир — хабардиҳанда.
назиф — покиза.
назорат — шодӣ, тозагӣ, хуррамии аз гиёҳу дарахт.
назъ — дами вопасин, охирин нафас, дами марг.
назҷ — пухтан ва расидани мева.
наиб — бонги зоғ.
наиқ — бонги калоғ.
найл — ато, бахшиш, ба мақсаду мурод расидан.
накбат — бадбахтӣ, сахтӣ, ранҷ, факр.
накол — уқубат, сазо.
намат — тартиб, равиш, тариқа.
намима — суханчинӣ, хабаркашӣ.
намиқа — навишташуда.
наммом — ғаммоз, суханчин, хабаркаш.
нард — ҷуволе аз барги хурмо.
насафат — инсоф, адл, дод.
наср — пест кардан, бекор кардан, беэътибор шудан.

насс — каломи мўътабар, каломи равшан.
нассоҷ — бофанда.
наск — мураттаб кардан, тартиб додан.
нафй — дур кардан, нест кардан,
нафх (нафхат) — дамидагӣ; нафхати сур — яъне боде, ки гўё Исрофил дар рўзи растохез дар шайпури худ медамад ва мурдагон зинда мешаванд.
нахват — такаббур, худситой.
нашъён — маст, бехуд.
наъми охират — яъне саодати охират.
наъш — ҷаноза, тобут.
нахб — ғанимат гирифтан, ғорат кардан.
наҳзат — бархостан, ҳаракат кардан.
наҳиф — лоғар, хароб; заиф, суст.
наҳй — манъ кардан, боз доштан, зидд.
ниам — ҷамъи неъмат, нек; феълест, ки дар ҳангоми мадҳ ба кор бурда мешавад.
нинй — мардумаки чашм.
нисоб — миқдори муайян, шумораи муайян.
нисьён — фаромўшӣ.
ниқам — уқубатҳо, ранҷу азобҳо.
никмат — кинакашӣ, подош додан.
надим — пушаймонӣ, афсўс хўрдан.
наим — хобида, хобрафта.
нофиз — гузаранда, равон, расо, нуфузкунанда.
нокус — занги бузуге, ки дар калисо меовезанд, яке аз оҳангҳои қадими мусиқӣ.
ночис — дарде, ки рўи беҳӣ надорад.
ночеҳ — наҷотёбанда, растагор.
Нуба — Ливия.
нубз — чизи кам, порае аз чизе.
нуввоб — ҷамъи ноиб; ходимон, гумоштагон.
нудрат — камӣ, нодир.
нузаҳ — ҷамъи назҳат; замини дур аз касофат.
нузаро — ҷамъи назир.
нузҷ — пухтагӣ, расидагӣ.
нура — моддаест, ки барои рангубори мўй ба кор мебаранд.
нусус — ҷамъи насс, яъне каломҳои возеху равшан, навиштаҷоти мўътабар.
нушуз — нофармонӣ барангехтани ҷанг байни зану шавҳар; баландмартабаӣ.
обдонӣ — ҷамъият; зироат.
окила — махав.
олом — ҷамъи алам, дарду ранҷҳо.
онан фаонан — яъне як лаҳза, андаке.
онифан — акнун, ҳоло.
онмузаҷ — намуна, ба маънии он.
осим — гунаҳкор.
осин — обе, ки рангу мазааш тағьир ёбад.
осиф — моил, хамида; боди тунду сахт.
отифат — меҳрубонӣ, шафқат.
отия — оянда, пас аз ин.
оҳот — ҷамъи оҳат, яъне офатҳо.
оҷилл (оҷилат) — муддатдор, деро-янда, охират; шитобанда, шитобкунанда.
оҷол — яъне аҷалҳо.

Р

рабт — бастан, пайванд додан.
рабқа — ҳалқаи ресмон, гиреҳи ресмон.
равс — саргин.
радис — ҳамворӣ.
радс — санг андохтан.
радй — табоҳӣ, нобудӣ.
разеъ — кўдаки ширхор.
ракаба — ҷамъи рокиб, саворахо.
ракокат — сустӣ, сустии фикру андеша.
рамад — дарди чашм, варами чашм.
ратқ — бастан, дўхтан.
рафеҳ — марди меҳрубон.
рафз — тарк кардан; вуҷуд доштан.
рафовиз — ҷамъи рофиза, яъне гурўҳи мардумро гўянд, ки саркашӣ намуда, аз тобеият бароянд. Ва низ гурўхе аз аҳли шиаро гўянд.
рафоҳ — осудагӣ, осоиштагӣ.
рахо — вусъат, айш, фаровонӣ.
раховат — суст, нарм, мулоиматӣ.
рашод — роҳи рост, аз гумроҳӣ баромадан; пирўзӣ.
раъс — сар; раъсулқавм, яъне сарвару бузурги қавм, сардари гурўҳи мардум.
раъсумол — сармоя.
раъфат — раҳм, меҳрубонӣ, шафқат.
рағм — нописандӣ.
раким — нома, навишташуда.
рақиқ — нозук, нарм.
ракки маншур — яъне пўсти тунуке, ки бар он бо санъати махсусе навишта шудааст.
раҳл — чизу ҷора; манзил.
раҷим — рондашуда.
рибво — судхўрӣ.
рибҳ — суд ситонидан, фоидае гирифтан.
риёҳ — шамол, бод.
рифоҳ — истироҳат, осудагӣ.
рифқ — нармӣ, мулоимӣ, ҳалимӣ.
риши гов — яъне киноя аз одами аҳмақ, шахси аблаҳ мебошад.
рияҳ — боди сахт, шамол.

риққат — тангӣ, борикӣ; **риққият** — бандагӣ, ғуломӣ.
роиҳа — бӯй.
росид — чашмдорӣ, интизорӣ.
росих — мустаҳкам, устувор, барқарор, побарҷо.
роҳ — шодмонӣ, нишот, май.
роҷеҳ — афзун.
рукӯъ — сар фуруд овардан, хамидан.
рунуд — ҷамъи ринд, яъне зиракон, хушьёрон.
русток — деҳа, қария, диёр.
рухас — ҷамъи рухсат.
руҷҳон — зиёдатӣ, бартарӣ.

С

сабал — сунбул, хӯша.
сабъ (**сабӯъ**) — даррандагон, ҳайвони ваҳшӣ.
савб — ҷома; тараф, ҷониб, сӯй.
савобит — ситораҳои беҳаракат.
савоим — ҳайвонот, чарандагон.
савоъ — яксон, баробар; бадиҳо, андӯҳу кулфатҳо.
савоҳиб — ҷамъи соҳиб; равшаниҳо, дурахшониҳо; ситораҳо.
савт — тозиёна, сахтӣ; насибу баҳра.
савъат — бадӣ.
садад — қасд.
садод — ростӣ, дурустӣ дар кирдору гуфтор; адолат.
саир — забонаи оташ, шӯълаи оташ.
сайяот — гуноҳ, бадӣ.
саман — баҳо, қимати чизе.
Самар — ҳозира шаҳри Куйбышев.
самин — қиматбаҳо, пурқимат.
самт — хомӯшӣ.
самтур — шояд, ки пинаниоро дар назар дорад.
санан — роҳ, равиш, тариқ.
санаон — пешаварон, устодони кор.
сараён — даррафтан ба чизе, асар кардан.
сармад — пайваста, ҳамеша.
сароир — қороргоҳҳо, асли ҳар чиз.
сарҳ — кӯшк, ҳар бинои баланд.
сатват — ҳамла, қаҳру ғалаба, қуввату тавоной.
сафоин — ҷамъи сафина, киштиҳо.
саффок — хунрез.
сафқот — қарсак задан, даст ба ҳам задан.
сахт — хашм, ғазаб.
сахра — харсанг, кӯҳпора.
сибқат — пешӣ, пешдастӣ.
сиём — рӯзадорӣ.
сиёнат — ҳифз намудан, нигоҳдорӣ.
силам — пайванду пайвастагӣ.
симиё — яъне кимиё, ки дар гузашта илми тилисму ҷодуро меномиданд.
симот — бисот, дастурхон
сиоят — суханчинӣ, хабаркашӣ.
сиҷиллот — ҷамъи сиҷил, ҳукму фатвои қозӣ.
сиҷҷин — номи ҷое дар дӯзах.
сикандаронӣ — ба сар даромадан, лағжидан.
сорӣ — сирояткунанда, раванда.
сотир — пӯшонанда, пинҳонкунанда.
сусуъ — зиён, зиштӣ.
сукӯк — ҷамъи сакк, фатвоҳо.
сулаҳо — некӯкорон, солеҳон.
сулб — сахт, шадид, дурушт.
султон — ҳуҷҷат, бурҳон.
сумот — дастархон, суфра.
сумоқ — холис.
сунух — ҷамъи синх, яъне буньёдҳо, аслҳо.
сунӯҳ — пайдо шудан, падид омадан.
сутуват — қаҳру ғазаб, ҳамла.
суфл — дурда; тахнишаста.
суфун — ҷамъи сафина, яъне киштиҳо.
сухра — писханд, ришханд.
сухт — ғазаб, қаҳр.
сухунат — гармӣ.
суғур — ҷамъи сағр, яъне марзҳо, кишвархо.
суъ — зишт, бадкор.

Т

тааззӣ — азият, озор.
таайюд — тавоноӣ.
таайюш — маишат, зиндагонӣ, зист.
тааллул — таъхир, узр ва баҳона; дудилагӣ, фурӯтанӣ; дӯстдорӣ.
тааллум — дарду ранҷ, андӯҳ.
таанӣ — оромӣ, сустӣ, таъхир.
тааффун — бадбӯй, гандидагӣ.
таалюн — вуҷуди ҳастӣ, махсус.
тааҳхул — заношуӣ кардан.
табаттул — буридашуда, қатъшуда; канорагирӣ кардан.
таbодур — пешӣ гирифтан, пешдастӣ кардан.
табҷил — гиромию азиз доштан.
таваддуд — изҳори дӯстӣ кардан, муҳаббат.
таваггул — амиқ фикр кардан, фурӯ рафтан ба фикре.
тавбих — сарзаниш, коҳиш.
тавофуқ — мувофиқат кардан, созгорӣ.
тавориз — ҳуҷҷат, бурҳон; ғаристода.
тавъ — хоҳиш, рағбат, майл; итоат, фармонбардорӣ.
тавғал — дур шудан, дур рафтан.
тавқир — бузург доштан.
тавҳир-иззату хурмат кардан, эҳтиром.

тадаббур — чорабинй, нек андешидан.
тазарруъ — хорию зорй, фурӯтанй.
тазйеъ — зоеъ кардан, кори бекора кардан.
тазкия — покиза кардан.
тазлил — залил, хор.
тазоуф — ду баробар шудан.
тазвиф — носазо, нораво.
тазҳиб — тиллокорй, бо зар нақш бастан.
тайиб — покиза, некӯ, пок.
тайибат — хушй, хуштабъй; хушнудй; ҳалол, раво, холис.
такаддур — тирагй, ошуфтагй, туршрӯй.
такассур — афзудан, бисьёр шудан.
такаффул — кафолат кардан.
такбир — «оллоху акбар» гуфтан дар ҳангоми намозхонй.
такосул — сустй, касалй.
такоҳул — коҳилй, танбалй, сустй.
талаббус — либос пӯшидан.
таламмуз — шогирдй, дарсхонй; давран дарсхонй.
талмиз — шогирд.
тало — аҳду зинҳор, амон.
талосуқ — часпандагй, иттисол.
талоҳуқ — пайдарпай, часпидан.
тамаввул — давлатмандй.
тамайюз — фарқ, ҷудо.
тамаллук — молик шудан.
тамассук — чанг задан ба чизе, гирифтан.
тамолук — хештандорй, худдорй.
тамсият — ба роҳ андохтан, роҳ бурдан.
тамҳид — тартибу интизом, банду баст.
тамҷид — бузургвор шумурдан, накӯкор ҳисобидан.
таназзӯҳ — покизагй, хушй.
танаққул — аз ҷое ба ҷое рафтан, ҷобаҷо шудан, сайругашт.
танзил — ба маънии «Қуръон» омадааст.
танокӯҳ — никоҳ кардан.
таносул — наслдорй, эҷоди насл.
тансиқ — тартиб додан.
таншир — афсун кардан.
таовун — ҳамкорй.
таошуқ — ишқварзй.
тар — мардуми нопоку бешарм ва фосиқ.
тараккуб — устувор гардидан.
тарассуд — интизорй кашидан, чашм ба роҳ истодан.
тараффӯъ — баландй ҷустан, бартарй.
тарақа — бозичаи борутй, як навъи мушак.
Тароблис — Триполй.
тарокум — ҷамъ шудан, анбӯҳии чизе.
тарохй — сустй; коҳилй, камй, кӯтоҳй.
тартиб — тар кардан, намдор кардан. Дар матн ба маънии шод кардан, хушнуд намудан омадааст.
тарф — чашм, нигаристан, гӯша, канор. Дар матн ба маънии сайругашт омадааст.
тарқим — оростан, китобат кардан.
тарҷеҳ — бартарй, афзалй.
тасвия — баробарй.
тасодум — бархӯрдани ду чиз ба ҳамдигар.
тасфия — покиза сохтан.
тасҳил — осон, саҳл.
татаввӯъ — ихтиёрй.
татарруқ — роҳи даромад, дохил шудан; ҷудой, зиддият.
татлия — равған молидан.
татҳир — таҳорат, покй.
тафаввуқ — бартарй.
тафаккӯҳ — хуштабъй; мевахӯрй, лаззатбарй; пушаймонй.
тафаррус — ба фаросат чизеро фаҳмидан, матлаберо аз рӯи зиракй фаҳмидан, бофаросат.
тафарруҷ — саёҳат, сайругашт.
тафаққуд — ғамхорй, дилҷӯй, меҳрубонй; бозхост, ҷӯё.
тафвиз — ба ӯҳдаи касе гузоштан, вогузорй, супурдан.
тафзил — бартарй, фазилатмандй, фузулй.
тафрид — гӯшагирй аз мардум намудан.
тафрит — кӯтоҳй кардан дар коре, зоеъ кардан.
тафтил — тофтан.
тафхим — гиромй, бузургй.
тахаллуф — хилоф, бархилоф.
тахашшӯъ — сар фаровардан, мутеъ шудан.
тахвиф — хавф, тарсондан.
тахмир — хамир кардан, сириштан.
тахриб — вайрон кардан, хароб кардан.
тахфиф — сабук кардан.
ташаттут — парокандагй, парешонй.
ташаффй — шифо, даво.
ташвир — шарманда сохтан, шармсорй; ишора кардан ба сӯи чизе.
ташвия — бирьён шудан.
ташнеъ — бадгӯй, сарзаниш.
таъвиқ — таъхир андохтан дар коре.
таъид — мадад, ёрмандй.
таълиқ — чизеро ба чизе овехтан, вобастагй, алоқа.
таъмия — муаммо, пӯшида, муаммогӯй.

тақаррур — барқарор шудан, устувор шудан.
тақбил — бӯсидан, бӯса задан.
тақаббул — пазируфтан, қабул кардан.
таклил — костан.
тақоуд — бозистодан аз коре, гӯшанишинӣ.
такреъ — сарзаниш, маломат.
таҳассун — дар ҳисор шудан, паноҳӣ ёфтан.
таҳовун — саҳлангорӣ, сустӣ, осон пиндоштан.
таҳрид — боздоштан.
таҷаббур — худро калон гирифтан, саркашӣ.
таҷаннуб — дурӣ, дур шудан.
таҷаррӯд — танҳоӣ, бараҳнаӣ, даст кашидан аз неъмати ҷаҳон, гӯшанишинӣ.
таҷаррӯъ — фурӯ бурдани хашм; пӯшидани об.
таҷвиз — раво доштан.
таҷрид — ҷомаи кӯҳна пӯшидан; канорагирӣ.
тибат — хушнудӣ, хуштабъӣ; раво, ҳалол.
тибьён — ошкор кардан, равшан кардан.
тиловат — хондан, қироат намудан, тааммул кардан, андеша кардан.
тилол — пуштаҳо, теппаҳо.
толеҳ — табаҳкор, бадкирдор.
тош — шарик дар савдогарӣ; ёру ҳамдам.
тоғут — бут, шайтон.
турук — ҷамъи тариқ.
турф — ҷамъи тариф, яъне нодирон, аҷоибу ғароиби ҳар чизе, молҳои нав.
тустарӣ — матоеро меноманд, ки аз шаҳри Тустари Хуросон меоварданд.

У

уббод — яъне обидон.
убудийят — бандагӣ.
увбор — фурӯ бурдан; қай кардан.
узм — калонӣ, бузургӣ.
унбӯба — лӯла, най, ва ҳар чизе, ки миёнаш холӣ бошад.
унф — ғазаб, дашном.
унфувон — аввал, оғоз.
урр — кӯдак; ғулом.
урва — ресмони киштӣ.
усам — гунаҳкорон.
усот — ҷамъи осӣ.
уср — душворӣ, заҳмат.
устуво — экватор.
устувона — цилиндр.
утлат — бекорӣ.
утуфат — меҳрубонӣ, дӯстӣ.
уғур — пеши назар, самти пеш.
уқад — гиреҳ.
уқуқ — озурдани падару модар, саркашӣ.
уҷб — худбинӣ, худписандӣ.
уҷм — гунг, безабон.

Ф

фабиҳо — онгоҳ, бисьёр хуб.
фавокеҳ — ҷамъи фокиҳа; меваҳо.
фавот — фавтидан, нест шудан.
фазаъ — тарс, бим, нолаву зорӣ.
фазиҳат — айб, расвоӣ.
фалиҳазо — зеро, бинобар ин, ба ин ҷиҳат.
фалоҳ — растагорӣ.
фалоҳат — деҳқонӣ кардан.
фараҷ — кушоиш дар кор, халосӣ.
фарид — ягона.
фарт — таҷовуз, зиёдатӣ.
фарҳон — шодон.
фатрат — сустӣ, заифӣ, бесарусомонӣ.
фатҳ — кушодан, ҳал кардан, кушодагӣ; фатҳу ратқ — яъне кушодану пӯшидан: хубию бадӣ.
фаққ — кушодан.
фақд — аз даст додан, гум кардан.
фаҳво — маънӣ, мазмун.
фаҳл — нарина (нисбат ба ҳайвон).
фаҷара — ҷамъи фоҷир, гуноҳкорон.
фаҷоат — ногоҳ.
фаҷр — бомдод, сапедадам.
физза — симу нуқра.
фирош — бистар, кӯрпа.
фисол — шир додани кӯдак.
фитом — кӯдакро аз шир ҷудо кардан.
фоиз — растагор, пирӯз, баҳраманд; саршор, лабрез.
фоиз — ёбанда, соҳиб.
фитан — ҷамъи фитна.
фузулот — пасмондаҳо.
фурӯъот — ҷузъҳо, шохаҳо.
фуссоқ — ҷамъи фосиқ.
фусҳат — фарохӣ, кушодагӣ, вусъат.
футур — сустӣ, заъф, хастагӣ; беҳолӣ, парешонхотирӣ, харобӣ, вайронӣ.
фут — пуф кардан, дамидуо; Дар матн ба маънии гуфтан, баён кардан, ошкор намудан омадааст.

Х

хаббоз — нонвой, нонпаз, нонфурӯш.
хавз — дар фикре фурӯ рафтан, ба коре шурӯъ кардан.
хавотин — ҷамъи хотун, яъне занон, кадбонуён.

хадар — суст.
хадша — харош.
хазф — сангреза, хурд, **майда.**
хазаъ — аз ёрон буридан.
хазроъ — сабзранг; гиёҳ.
халаҷон — ҳаяҷон, изтироб; такон хӯрдан.
Халлух — номи шаҳрест дар Хитой, ки он бо хубону соҳибҷамолонаш машҳур аст.
халъ — бекор кардан, аз кор гирифтан; аз тан кашидани ҷома.
харита — халтаи чармин, ҳамьёни чармӣ.
хариф — камақл, фартут.
харос — осьёби калоне, ки ба воситаи асб мегардонанд.
харотин — кирме, ки дар гил мезияд.
харрос — хумсоз.
хасорат — зиён, зиёнкорӣ.
хассат — пастӣ, фурӯмоягӣ.
хасф — фурӯ бурдан, ноподид шудан, костан.
хатир — бузург, зиёд; шариф.
хафз — паст кардан, фуруд овардан; таносой.
хафия — пинҳон, пӯшида.
хафтон — ҷомаи сипоҳиён, ки аз таги зиреҳ мепӯшанд.
хиддаб — бузург.
хидоъ — фиреб, макр, ҳила, дурӯғ.
хидр — парда, чодар.
хизлон — бебаҳрагӣ
хизравӣ — ҷомаи сабзранг.
хилв — холӣ.
хириф — аз кор афтода, беҳис, барҷомонда.
хиссат — хасисӣ, бахилӣ; фурӯмоягӣ, пастӣ.
хитта — шаҳри калон.
хиффат — сабукӣ; зиқӣ, гулӯгирӣ.
хоиб — ноумед, бебаҳра.
холид — ҳамеша, доим.
хосир — зиёнрасида.
худъа — макр, ҳила, фиреб.
хулул — расидан; рӯй додан, пайдо шудан.
хулъ — тарк кардан.
хум — хомӯш.
хумр (хамар) — пинҳон, пӯшида.
хумуд — хомӯш шудани оташ, фурӯ нишастани забонаи оташ.
хумул — гумномӣ, бе сарусадо.
хусрон — зарар, зиён.
хутур — ба ёд овардан, ёдоварӣ.

Ш

шабак — ҳар чизи сӯрох-сӯрохро гӯянд, тӯр.
шабаҳ — тан, колбад.
шавореъ — роҳҳои бузург, роҳҳои калон.
шавоҳид — далелҳо; бурданҳо.
шадоид — меҳнату ранҷ.
шазз — фард, нодир; **лояшаз(з)** — яъне зиёд, беш, умум.
шамотат — сарзаниш; шодӣ кардан ба ғаму ранҷи касе.
шанеъ — зишт, бад.
шараҳ — ҳирс, оз, майли фаровонӣ доштан.
шатм — дашном.
шақӣ — бадбахт, офатзада.
шаър — мӯй; порчае, ки аз абрешиму пашм бофта мешавад. Дар матн ба маънии офаридашуда, офариниш омадааст.
шағаф — дӯстӣ, муҳаббат.
ширк — куфр.
шитоланг — буҷулаки пой.
шифот — даҳонӣ.
шиқоқ — мухолафат кардан, душманӣ, новоҷиб гуфтан.
шиям — ҷамъи шима, яъне хулқҳо, одату табиатҳо.
шоеъ — ошкоро.
шоиба — шубҳа, гумон; омехтагӣ, олудагӣ; Дар матн ба маънии каме, заррае омадааст.
шонгун — силсилаи подшоҳоне буданд, ки дар асрҳои XVI—XIX дар Хитой салтанат кардаанд.
шурфа — кунгураи қалъаҳо.
шуюъ — ошкор, зоҳир, фош.
шуҳур — моҳҳо.

Э

эъвиҷоҷ — каҷӣ, норостӣ, каҷ будан.
эъзоз — ҳурмат, иззат, эҳтиром.
эҳмол — беаҳмиятӣ.
эхроз — дарьёфтан, чизеро ба даст даровардан.
эҳсоъ — дарьёфтан.
эҳтибос — боздошта шудан, дар зиндон афтодан.
эҳтизоз — ҷунбидан; дурахшидани ситора, шодмонӣ кардан.

Я

Янги Дуньё — яъне Америка.
ярғӯ — хусумат, тартиб, низоъ, ситеза; сиёсат, зӯран.
ясов — калимаи туркӣ буда, ба маънии низом, сохт омадааст.

Ғ

ғабн — фиреб додан.
ғаброъ — гарди хок, чанг, замин; киранг.
ғаво — гумроҳӣ, кӯрӣ; садо ва ов[illegible] баланд.

ғавсӣ — додрасӣ.
ғайрат — рашк.
ғалақ — қуфл.
ғанҷ — нозу карашма.
ғаризӣ — табнӣ, фитрӣ.
ғарс — ниҳол шинондан, коштан.
ғассоқ — бадбу, гандида.
ғафир — зиёд, тӯда.
ғашӣ — беҳуш шудан, беҳушӣ.
ғашова — парда, рупуш.
ғилаз — дуруштӣ, гандагӣ.
ғино — суруд, овози тарабангез, нағма, оҳанг.
ғишш — хиёнат, айбу иллат.
ғодир — ғаддор, хоин.
ғоза — гулгуна, сурхоб, ки занон ба гунаҳои худ мемоланд.
ғоилат — ҷамъи ғавоил, яъне сахтиҳою балоҳо, фасодҳою шарриҳо.
ғома — андӯҳ, тирагн.
ғой — аслӣ, асосӣ.
ғулувв — аз ҳадд даргузаштан, зиёдарӯӣ намудан.
ғумум — ҷамъи ғам.
ғурамоъ — ҷамъи ғарим, яъне қарздорон.
ғураф — ҷамъи ғурфа, яъне болохонаҳо.
ғусн — шоха, қисмат.

Қ

қаввол — хушсӯҳбат, сароянда, ширинзабон.
қадҳ — айбҷӯӣ, сарзаниш, бадгӯӣ.
қалъ — сарнагунӣ, табоҳӣ.
қамъ — задан, шикастан, нест кардан.
қанодил — ҷамъи қандил, яъне чароғовезонакҳо.
қаъ — ғолиб, далер.
қаҳба — пирзан; зани бадкору бадахлоқ.
қиллат — камӣ.
қилода — гарданбанд, гулӯбанд.
қилоъ — ҷамъи қалъа.
қираб — машк, машки об.
қиссисин — кашиш, рӯҳонии исавиён, рӯҳонии насрониён.
қишр — пӯст.
қоид — ронанда; бузургӣ, роҳнамо.
қоъ — ҳамвор, дашт.
қубла — дилбарӣ, бӯса.
қумоъ — хор, ҳақир.
қурий — ҷамъи қарв, яъне ҳавзҳо, замини зиёд, майдони васеъ.
қууд — ҳолати нишастан.

Ҳ

ҳаббат — дона.
ҳабо — зоеъ рафта, беҳуда, ройгон.
ҳабоъ — гарду ғубор, хоку чанг.
ҳавил — қариб, наздик; ҳавлӣ, хона, манзил.
ҳавм — доира, атроф, гирдогирд.
ҳавоиҷ — ҷамъи ҳоҷат; имтиёз.
ҳавоҷис — орзӯҳои нафсонӣ.
ҳадақа — сиёҳии чашм.
ҳадм — харобӣ; вайронӣ.
ҳаддод — оҳангар.
ҳазар — наздики даргоҳ, ҳозирбуда, бар хилофи сафар.
ҳазират — гурӯҳи мардум; замини ҳамвор, ки дар он об саршор аст; зодаи хар чизе.
ҳазм — ҳушьёрӣ, устуворӣ.
ҳазоқат — маҳорат, устодӣ.
ҳазор — афтидан, ғалтидан.
ҳайи мудрик — яъне чизҳои зиндаи даркkунанда.
ҳайиз — ҷо, макон.
ҳайза — исҳол, дарунрав.
ҳайсият — устувор, тавоноӣ; аз ин боб, аз ин ҷиҳат.
ҳайта — нигаҳбони кардан, иҳоташуда.
ҳайҷо — ҷанг, набард.
ҳаллол — кушоянда, бозкунанда.
ҳамим — оби гарм, оби гарми риму зардоболуде, ки гӯё нӯшобаи дӯзахиён аст.
ҳамият — рашк бурдан, бадрашк будан; муруввват, нангу ор.
ҳанин — гирья, нола.
ҳанчар (ҳанчара) — халқ, гулӯ, овозе, ки аз халқ мебарояд.
ҳараб — ҳалокат, мурдан.
ҳарам — пирӣ, заъфу нотавонӣ.
ҳараҷ — тангӣ, фишор, ҷои танг; гунаҳкор пиндоштан.
ҳарз — паногоҳ, ҷои устувор.
ҳарр — гармӣ, гармо.
ҳарс — деҳқонӣ, кишту кор.
ҳарқ — сӯхтагӣ, сӯзондан; сондан.
ҳариқ — сӯхташуда дар оташ.
ҳарҷ — фитна, ошуб, фасод.
ҳатак — парда даридан, пора кардан, фош кардан.
ҳафаза — фариштаҳои нигоҳбон.
ҳафр — ковиш, кандан.
ҳашиб — дурушт.
ҳаҷҷоҷ — бисьёр ҳаҷкунанда.
ҳавоҷис — орзӯҳои нафсонӣ.
ҳима — ҳезум, хору хошок, шохаи хушки дарахт.
ҳиммам — ҷамъи ҳиммат.
ҳираф — ҷамъи ҳирфат, яъне касбу кор, пешаҳо.
ҳирз — панохгоҳ, баҳра, насиб.
ҳирмон — ноумедӣ, бебаҳрагӣ, маҳрумӣ.
ҳиросат — нигаҳбонӣ, посбонӣ.
ҳирфат — ҳунар, пеша.
ҳисбат — савоб.

ҳифоз — ор, муруввват.
ҳовия — гуё номи табақаи ҳафтум аз табақоти дӯзах.
ҳоил — монеъ, пӯшида; даҳшатнок, воҳиманок.
ҳолатулуср — дар вазъияти тангдастӣ.
ҳомиз — турш, туршмаза.
ҳорис — посбон, нигаҳбон.
ҳубуб — вазиш, вазидан.
ҳубут — фуруд, нузул; ҳубути Одам —яъне гуё ҳангоми аз биҳишт фуруд омадани Одамро меноманд.
ҳувошӣ (ҳувошат) — гурӯҳи мардуми саҳроиро дар назар дорад.
ҳувӣ — афсӯс.
ҳузуз — ҷамъи ҳазз, баҳраҳо, комьёбиҳо.
ҳулал — ҷамъи ҳулла, яъне ҷомаҳо, либосҳо.
ҳулв (ҳулвиёт) — ширинӣ, лазиз.
ҳулий — зеварҳо, зинатҳо.
ҳулм — он чи дар хоб бинанд, хоб.
ҳумом — марди бузургвор, далер, ҷасур.
ҳумум — ҷамъи ҳамм, яъне қасдҳо, иродаҳо; андӯҳ.
ҳумм — шутур.
ҳунуд — ҳиндиҳо, сокинони мулки Ҳинд.
ҳутом — реза,шикастапораҳо.
ҳуққа — қутӣ.

Ҷ

ҷавдат — некӣ, хубӣ, бартарӣ.
ҷавоз — рухсат, иҷозат, раво; соҳил, канор.
ҷаворех — узвҳои инсонро гӯянд.
ҷаворӣ — канизакон, дӯшизадухтарон.
ҷаввоуссамо — байни замину осмонро гӯянд.
ҷавф — ковокӣ, миёнхолӣ.
ҷавқ — ҷамоат, гурӯҳ, дастаи мардум.
ҷазаъ — ношикебоӣ, бетобӣ.
ҷазия — хироҷеро меноманд, ки ҳокимон ҳар сол аз деҳқон меситонанд.
ҷайид — некӯ, хуб, сара.
ҷайфа — лоша, ҷасади мурдаи бӯгирифта.
ҷалия — ошкору равшан, ҳақиқати ҳол.
ҷалодат — қувват; ғайрат; ҷобукӣ.
ҷамод — ҳар чизи беҷон, аз қабили санг, чӯб ва ғайра.
ҷаноҳ — болу пар.
ҷарида — хароб, фард, вайрон. Дар матн ба маънии ҳабс кардан, сар буридан, нобуд кардан омадааст.
ҷароим — ҷамъи ҷарима, яъне гуноҳҳо.
ҷарҳ — бад гуфтан, номақбул.
ҷасим — бузург.
ҷефа — ҳайвон, мурдор.
ҷидор — девор.
ҷиср — пул, кӯпрук.
ҷол — сохтагӣ; азму оҳанг.
ҷӯъл — музде, ки барои коркун муайян карда мешавад.

МУНДАРИЧА

Аҳмади Дониш мураббии инсон 3
Дар васоёи фарзандон [ва баёни ҳақиқати касбу пешаҳо] 11
Рисола дар назми тамаддун ва таовун 110
Муқаддима 110

ФАСЛИ АВВАЛ

Дар фазилати салтанат ва муомалоти салотин ба аҳақҚ ва аҳли он . . 117

ФАСЛИ ДУВВУМ

Дар муомалаи мулук бо умаро ва сипоҳ ва тансиқи уммолу мутасаррифон ва услуби аскардорӣ 130

ФАСЛИ СЕЮМ

Дар муомалаи салотин бо фуқаро ва раият ва расидан ба ғаври муҳиммоти онҳо 154

ХОТИМА

Дар таъини одоби маҷлиси мулук ва муошарати онҳо ва тансиқи сафару ҳазар ва ҳаракату сукун ва тариқи ихтилот бо зердастон . . 176
Дар таҳқиқи ҳайати арз ва такаввуни маодин ва мо — юносибу золика [ва баёни хилқати самандар] 214
Дар фараҳи баъд аз яъс ва хумул 223
Дар наводири ҳолати касоне, ки аз чанги сибоъ [ва аз дасти дуздон] раҳой ёфтаанд 231
Дигар дар боби ҳиммат ва муруввати сибоъ, хосса шер 242
Дар [таъбири] рӯъёи ҳоила, ки далолат бар ҳудуси воқеа мекард, имтиҳонро* такрир афтод 245
Дар таҳрири маъонии баъзе абьёт, ки баъзе афозили [аср] истидъо намуда буданд 257
Ҳикояти бӯзинаи таббох 267
Дар маънии ҳадиси сақф-ул-ҷаннати арш-ур-раҳмон 272
Дар ташхиси ахлоқи инсон [ва ихтилофи табоеъ] 280
Илова 287
Тарҷумаи ибора ва ҷумлаҳои арабӣ 298
Тавзеҳот 313
Луғот 321

Бо қарори Совети таҳририяву нашрияи
Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон
чоп мешавад

АҲМАДИ ДОНИШ

НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ

(на таджикском языке)

КНИГА 2

Ответственные редакторы:
Расул Хайдарович ХАДИЗАДЕ,
Аликул Девонакулович ДЕВОНАКУЛОВ

Муҳаррирони нашриёт З. Қ. Ёқубова, З. И. Очилова
Рассом А. Абдураззоқов
Муҳаррири техникӣ Н. В. Кравчук

ИБ № 313

Ба матбаа 31.03.1988 с. супорида шуд. Ба чопаш 04.04.1989 с. имзо шуд. Формати $60 \times 90^1/_{16}$. Қоғази мат. № 2. Гарнитурааш адабӣ. Чопаш баланд. Ҷузъи тахминии ҳисобӣ 21,5. Ҷузъи нашрию ҳисобӣ 20,5. Ҷузъи рангаи шартӣ 21,56. Адади нашр 5000. Супориши 266. Нархаш бо муқоваи № 7—3 сӯму 50 тин.

Нашриёти «Дониш»-и АФ РСС Тоҷикистон, Душанбе, 734029, кӯчаи Айнӣ, 121, бинои 2.

Матбааи АФ РСС Тоҷикистон, Душанбе, 734029, кӯчаи Айнӣ, 121, бинои 2.